

МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ «ДОНИШКАДАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ХУЧАНД»-и
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ «ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲИ ВА
СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН»

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «ХУДЖАНДСКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ИНСТИТУТ»
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА»

STATE INSTITUTION «KHUJAND INTERNATIONAL INSTITUTE»
STATE INSTITUTION «INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND
ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN»

*Ба истиқболи 35 - солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 5-солагии
таъсисёбии МД «Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «Донишгоҳи
байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон»*

*В честь 35-летия государственной Независимости Республики Таджикистан и 5-летия
со дня основания ГУ «Худжандский международный институт»
ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана»*

*On the occasion of the Thirty-Fifth Anniversary of the State Independence of the Republic
of Tajikistan and the Fifth Anniversary of the Establishment of the
SI «Khujand International Institute», constituent entity of the SI «International University of
Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan»*

ҶАНБАҲОИ ЭКОЛОГӢ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ УСТУВОРИ САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ (Қисми II – 18.04.2026)

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ (Часть II – 18.04.2026)

ECOLOGICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM UNDER DIGITALIZATION (Part II – 18.04.2026)

Нашриёти «Ношир»
Хучанд – 2026

Издательство «Нашир»
Худжанд – 2026

Publishing House «Noshir»
Khujand – 2026

ТДУ 338.48
ТКБ 65.433
Қ 49

Шурои олимони МД “Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “ДБССТ” ба чоп тавсия намудааст. Протоколи № 8, 4/1 аз 28.03.2026

Учёный совет государственного учреждения «Худжандский международный институт» государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана» рекомендовал к изданию. Протокол № 8/1 от 28.03.2026

The Academic Council of the State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan” has recommended it for publication. Minutes No. 8/1 dated March 28, 2026.

Чанбаҳои экологӣ-иктисодии рушди устувори сайёҳии байналмилалӣ дар шароити рақамикунонӣ. Маводи конференсияи байналмилалӣ дар доираи Форуми байналмилалӣ «Ҳамкорӣ ба хотири рушди устувор: Сабз. Рақамӣ. Хушманд». Қисми 2. - Хучанд: Ношир, 2026. — 492 саҳ.

Эколого-экономические аспекты устойчивого развития международного туризма в условиях цифровизации. Материалы международной конференции в рамках Международного форума «Сотрудничество во имя устойчивого развития: Зелёное. Цифровое. Умное». Часть 2. — Худжанд: Ношир, 2026. — 492 с.

Ecological and Economic Aspects of Sustainable Development of International Tourism in the Context of Digitalization. Proceedings of the International Conference held within the framework of the International Forum «Cooperation for Sustainable Development: Green. Digital. Smart». Part 2. — Khujand: Noshir, 2026. — 492 p.

Мухаррирони масъул:

Саидзода Масрур Мирзохон - доктори илмҳои техникӣ, профессор, ректори МД «Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон»

Шокирзода Шухрат Усмон - н.и.у., дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсия

Ҳайдарова Бисаноат Умаровна - н.и.фил., дотсент, сардори шӯбаи илм ва инноватсия

Ответственные редакторы:

Саидзода Масрур Мирзохон — доктор технических наук, профессор, ректор ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана».

Шокирзода Шухрат Усмон — кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке и инновациям ГУ «Худжандский международный институт».

Хайдарова Бисаноат Умаровна — кандидат филологических наук, доцент, заведующая отделом науки и инноваций ГУ «Худжандский международный институт».

Responsible Editors:

Saidzoda Masrur Mirzokhon — Doctor of Technical Sciences, Professor, Rector of the State Institution «Khujand International Institute» of the State Institution «International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan».

Shokirzoda Shukhrat Usmon — Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the State Institution «Khujand International Institute».

Khaydarova Bisanoat Umarovna — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Science and Innovation of the State Institution Khujand

Мукаризон:

Шокиров Т.С. - д.и.фил., профессори кафедраи забон ва адабиёти тоҷики МД «Донишкадаи байналмилалӣ Хуҷанд»-и МД «ДБССТ»

Шокиров Р.С. - д.и.и., профессори кафедраи молия ва қарзи МД «Донишкадаи байналмилалӣ Хуҷанд»-и МД «ДБССТ»

Рецензенты:

Шокиров Т.С. — доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка и литературы ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана».

Шокиров Р.С. — доктор экономических наук, профессор кафедры финансов и кредита ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана».

Reviewers:

Shokirov T.S. — Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Tajik Language and Literature, State Institution «Khujand International Institute» of the State Institution «International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan».

Shokirov R.S. — Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance and Credit, State Institution «Tajik State University of Commerce» of the State Institution «International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan».

Маҷмуаи мазкур мақолаҳои илмӣ намояндагони вазорату идораҳои дахлдор, муассисаҳои илмӣ ва таҳсилоти олии касбӣ, созмонҳои байналмилалӣ, инчунин олимон, коршиносон ва муҳаққиқони дохиливу хориҷӣ дар доираи Форуми байналмилалӣ «Ҳамкорӣ ба хотири рушди устувор: Сабз. Рақамӣ. Хушманд» буда, дар асоси панҷ бахш рабабандӣ карда шудааст. Бахши 1. Сиёсати ҷаҳонӣ ва миллий дар рушди устувор ва иқлим; Бахши 2. Сайёҳии устувор: иқтисод, экология ва идоракунии таъсир; Бахши 3. Сармоягузорӣ ва инфрасохтори сабзи сайёҳӣ; Бахши 4. Инноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар сайёҳии устувор; Бахши 5. Бренднинг, рақобатпазирӣ ва пешбурди минтақаҳо.

Данный сборник включает научные статьи представителей соответствующих министерств и ведомств, научно-образовательных учреждений высшего профессионального образования, международных организаций, а также отечественных и зарубежных учёных, экспертов и исследователей в рамках Международного форума «Сотрудничество во имя устойчивого развития: Зелёное. Цифровое. Умное» и классифицирован по пяти разделам: Секция 1. Глобальная и национальная политика в области устойчивого развития и климата; Секция 2. Устойчивый туризм: экономика, экология и управление воздействием; Секция 3. Инвестиции и «зелёная» туристическая инфраструктура; Секция 4. Инновации и цифровые технологии в устойчивом туризме; Секция 5. Брэнднинг, конкурентоспособность и продвижение регионов.

This collection comprises scientific articles from representatives of relevant ministries and agencies, scientific and higher professional educational institutions, international organizations, as well as domestic and foreign scientists, experts, and researchers within the framework of the International Forum «Cooperation for Sustainable Development: Green, Digital, Smart» and is categorized into five sections. Section 1. Global and national policies in the field of sustainable development and climate; Section 2. Sustainable tourism: economy, ecology, and impact management; Section 3. Investment and green tourism infrastructure; Section 4. Innovation and digital technologies in sustainable tourism; Section 5. Branding, competitiveness, and regional promotion.

ISBN 978-9906-706-32-2

© МД «Донишкадаи байналмилалӣ Хуҷанд»-и МД «Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон»

© ГУ «Худжандский международный институт»
ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана»

© SI «Khujand international institute»
SI «International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan»

ПЕШГУФТОР

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт, тағйирёбии иқлим, рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва афзоиши рақобат дар бозори байналмилалӣ хизматрасониҳо масъалаи рушди устувор ба яке аз самтҳои калидии сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳо табдил ёфтааст. Дар ин замина, соҳаи сайёҳӣ ҳамчун бахши муҳими иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ, ки имкониятҳои фаровони рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи шугли аҳоли ва муаррифии фарҳангу табиати кишварҳоро фароҳам меорад, мавқеи махсус дорад.

Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: «Рушди соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии давлат буда, он метавонад ҳамчун омили муҳими таъминкунандаи рушди устувори иқтисодӣ ва муаррифгари таъриху фарҳанги миллати тоҷик дар арсаи байналмилалӣ хизмат намояд».

Таъкидҳои Пешвои муаззами миллат бори дигар аҳамияти стратегии рушди сайёҳӣ ва зарурати татбиқи принципҳои рушди устувор, аз ҷумла истифодаи технологияҳои муосир ва ҳифзи муҳити зистро нишон медиҳанд.

Таби даҳсолаҳои охир рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ва истифодаи платформаҳои хушманд ба тағйироти ҷиддӣ дар модели рушди соҳаи сайёҳӣ мусоидат намудаанд. Равандҳои зикргардида имкониятҳои нав барои идоракунии самараноки равандҳои сайёҳӣ, баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии хизматрасонӣ фароҳам оварда, ба ташаккули моделҳои нави ҳамгироии иқтисодӣ, экология ва инноватсия мусоидат менамоянд. Дар чунин шароит масъалаи таҳқиқи ҷанбаҳои экологӣ ва иқтисодии рушди устувори сайёҳӣ аҳамияти махсуси илмӣ ва амалӣ касб мекунад.

Рушди устувори сайёҳӣ, пеш аз ҳама, ба таъмини мувозинати байни манфиатҳои иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист ва рушди иҷтимоӣ равона гардида, татбиқи сиёсати муосири идоракунии захираҳои табиӣ, истифодаи технологияҳои “сабз”, баланд бардоштани масъулияти экологӣ ва рушди инфрасохтори устуворро талаб менамояд. Дар ин раванд, татбиқи технологияҳои рақамӣ, истифодаи платформаҳои иттилоотӣ, системаҳои идоракунии хушманд ва таҳлили маълумотҳои калон ба яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии идоракунии соҳаи сайёҳӣ табдил ёфтааст.

Бо дарназардошти аҳамияти масъалаҳои мазкур, дар доираи Форуми байналмилалӣ «Ҳамкорӣ ба хотири рушди устувор: Сабз. Рақамӣ. Хушманд» санаи 18 апрели соли 2026 дар заминаи Муассисаи давлатии «Донишкадаи байналмилалӣ Хучанд»-и Муассисаи давлатии «Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон» конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Ҷанбаҳои экологӣ-иқтисодии рушди устувори сайёҳии байналмилалӣ дар шароити рақамикунонӣ» баргузор гардид.

Ҳадафи асосии конференсия фароҳам овардани фазои илмӣ ҷиҳати муҳокимаи масъалаҳои мубрами рушди устувори сайёҳӣ, таҳлили таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ, мубодилаи афкор миёни олимону коршиносон ва таҳияи пешниҳодҳои илмӣ-амалӣ барои тақмили сиёсати давлатӣ ва механизмҳои идоракунии рушди сайёҳӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Дар қори конференсия намоёндагони вазорату идораҳои давлатӣ, муассисаҳои илмӣ ва таҳсилоти олии касбӣ, созмонҳои байналмилалӣ, инчунин олимону муҳаққиқони дохиливу хориҷӣ иштирок намуда, масъалаҳои муҳими рушди устувори сайёҳӣ ва ҳамгироии равандҳои иқтисодӣ, экологӣ ва технологиро мавриди баррасӣ қарор доданд. Дар доираи конференсия як қатор самтҳои муҳими илмӣ муҳокима гардиданд, аз ҷумла:

– сиёсати ҷаҳонӣ ва миллий дар самти рушди устувор ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим;

- масъалаҳои иқтисодӣ ва экологии рушди сайёҳии устувор;
- сармоягузорӣ ва ташаккули инфрасохтори «сабз» дар соҳаи сайёҳӣ;
- татбиқи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар идоракунии фаъолияти сайёҳӣ;
- рушди брендинги минтақаҳо, баланд бардоштани рақобатпазирии маконҳои сайёҳӣ ва пешбурди онҳо дар бозори байналмилалӣ.

Маҷмуаи мазкур натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ, таҳлилҳои назариявӣ ва пешниҳодҳои амалии олимону муҳаққиқонро дар бар мегирад, ки ба масъалаҳои гуногуни рушди устувори сайёҳӣ дар шароити муосир баҳшида шудаанд. Мақолаҳои ба маҷмуа воридгардида ҷанбаҳои назариявии рушди устувор, таҷрибаи байналмилалӣ, масъалаҳои ташаккули сиёсати самараноки идоракунии соҳа, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва роҳҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти сайёҳиро фаро мегиранд.

Аҳамияти илмӣ ва амалии маводҳои пешниҳодшуда дар он зоҳир мегардад, ки онҳо метавонанд барои рушди таҳқиқоти минбаъда дар соҳаи иқтисодиёти сайёҳӣ, тақмили механизмҳои идоракунии рушди устувори минтақаҳо, таҳияи барномаҳои стратегияи рушди сайёҳӣ ва истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи хизматрасонӣ заминаи мусоид фароҳам оваранд.

Маводҳои маҷмуа метавонанд барои олимон, муҳаққиқон, устодону донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ҳамчунин барои кормандони мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва намоёндагони баҳши хусусӣ, ки дар соҳаи рушди сайёҳӣ фаъолият менамоянд, ҳамчун манбаи муҳими иттилоотӣ ва таҳлиلى хизмат намоянд.

Умед аст, ки натиҷаҳои таҳқиқоти пешниҳодшуда ба рушди ҳамкориҳои илмӣ, густариши мубодилаи таҷрибаи байналмилалӣ ва таҳияи механизмҳои нави рушди устувори сайёҳӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мусоидат намуда, дар татбиқи стратегияҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми арзанда мегузоранд.

Саидзода Масрур Мирзохон –

доктори илмҳои техника, профессор, ректори Муассисаи давлатии "Донишқадаи байналмилалӣи Хуҷанд"-и Муассисаи давлатии "Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон"

ПРЕДИСЛОВИЕ

В условиях глобализации экономики, изменения климата, стремительного развития цифровых технологий и усиления конкуренции на международном рынке услуг вопрос устойчивого развития превратился в одно из ключевых направлений экономической и социальной политики государств. В этом контексте сфера туризма, являясь важной частью национальной и мировой экономики, обладающей широкими возможностями для экономического роста, повышения уровня занятости населения и продвижения культуры и природного наследия стран, занимает особое место.

Как подчеркнул Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон: «Развитие туристической отрасли является одним из приоритетных направлений экономической политики государства и может служить важным фактором обеспечения устойчивого экономического роста и представления истории и культуры таджикского народа на международной арене».

Высказывания Лидера нации еще раз подчеркивают стратегическое значение развития туризма и необходимость внедрения принципов устойчивого развития, включая использование современных технологий и охрану окружающей среды.

За последние десятилетия стремительное развитие цифровых технологий, формирование цифровой экономики и использование интеллектуальных платформ способствовали существенным изменениям в модели развития туристической отрасли. Указанные процессы открывают новые возможности для эффективного управления туристическими процессами, повышения прозрачности и качества услуг, а также способствуют формированию новых моделей интеграции экономики, экологии и инноваций. В этих условиях особое научное и практическое значение приобретает исследование экологических и экономических аспектов устойчивого развития туризма.

Устойчивое развитие туризма, прежде всего, направлено на обеспечение баланса между экономическими интересами, охраной окружающей среды и социальным развитием, что требует внедрения современной политики управления природными ресурсами, использования «зеленых» технологий, повышения экологической ответственности и развития устойчивой инфраструктуры. В этом процессе внедрение цифровых технологий, использование информационных платформ, интеллектуальных систем управления и анализа больших данных становится одним из важнейших факторов повышения эффективности управления туристической отраслью.

С учетом важности данных вопросов, в рамках Международного форума «Сотрудничество в интересах устойчивого развития: Зеленое. Цифровое. Интеллектуальное» 18 апреля 2026 года на базе Государственного учреждения «Худжандского международного института Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана была проведена международная научно-практическая конференция на тему «Эколого-экономические аспекты устойчивого развития международного туризма в условиях цифровизации».

Основной целью конференции стало создание научной платформы для обсуждения актуальных вопросов устойчивого развития туризма, анализа передового международного опыта, обмена мнениями между учеными и экспертами, а также выработки научно-практических рекомендаций по совершенствованию государственной политики и механизмов управления развитием туризма в условиях цифровой экономики.

В работе конференции приняли участие представители министерств и ведомств, научных и высших образовательных учреждений, международных организаций, а также ученые и исследователи из страны и зарубежья, которые рассмотрели важнейшие вопросы устойчивого развития туризма и интеграции экономических, экологических и

технологических процессов. В рамках конференции были обсуждены следующие ключевые научные направления:

- глобальная и национальная политика в области устойчивого развития и адаптации к изменению климата;
- экономические и экологические аспекты устойчивого туризма;
- инвестиции и формирование «зеленой» инфраструктуры в туристической сфере;
- внедрение инноваций и цифровых технологий в управление туристической деятельностью;
- развитие брендинга регионов, повышение конкурентоспособности туристических направлений и их продвижение на международном рынке.

Настоящий сборник включает результаты научных исследований, теоретические анализы и практические рекомендации ученых и исследователей, посвященные различным аспектам устойчивого развития туризма в современных условиях. Представленные статьи охватывают теоретические основы устойчивого развития, международный опыт, вопросы формирования эффективной политики управления отраслью, использования цифровых технологий и пути повышения эффективности туристической деятельности.

Научная и практическая значимость представленных материалов заключается в том, что они могут служить основой для дальнейших исследований в области экономики туризма, совершенствования механизмов управления устойчивым развитием регионов, разработки стратегических программ развития туризма и широкого внедрения цифровых технологий в сфере услуг.

Материалы сборника могут быть полезны ученым, исследователям, преподавателям и студентам высших учебных заведений, а также сотрудникам государственных органов, международных организаций и представителям частного сектора, работающим в сфере развития туризма, в качестве важного информационно-аналитического источника.

Выражается надежда, что представленные результаты исследований будут способствовать развитию научного сотрудничества, расширению обмена международным опытом и разработке новых механизмов устойчивого развития туризма в условиях цифровой экономики, а также внесут значительный вклад в реализацию стратегий социально-экономического развития Республики Таджикистан.

Саидзода Масрур Мирзохон –

*доктор технических наук, профессор, ректор Государственного учреждения
“Худжандский международный институт” Государственного учреждения
“Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана”*

PREFACE

In the context of economic globalization, climate change, the rapid development of digital technologies, and increasing competition in the international services market, the issue of sustainable development has become one of the key priorities of economic and social policy for many countries. In this regard, the tourism sector, as an important component of both national and global economies, possessing significant potential for economic growth, employment generation, and the promotion of cultural and natural heritage, holds a special place.

As emphasized by the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon: “The development of the tourism sector is one of the priority directions of the state’s economic policy and can serve as an important factor in ensuring sustainable economic growth and promoting the history and culture of the Tajik nation on the international stage.”

The statements of the Leader of the Nation once again highlight the strategic importance of tourism development and the necessity of implementing the principles of sustainable development, including the use of modern technologies and environmental protection.

Over recent decades, the rapid advancement of digital technologies, the formation of the digital economy, and the use of intelligent platforms have led to significant changes in the development model of the tourism industry. These processes create new opportunities for effective management of tourism activities, enhancing transparency and service quality, and fostering new models of integration between the economy, ecology, and innovation. Under such conditions, the study of environmental and economic aspects of sustainable tourism development acquires particular scientific and practical importance.

Sustainable tourism development is primarily aimed at ensuring a balance between economic interests, environmental protection, and social progress, which requires the implementation of modern natural resource management policies, the use of “green” technologies, increased environmental responsibility, and the development of sustainable infrastructure. In this process, the implementation of digital technologies, the use of information platforms, intelligent management systems, and big data analytics becomes one of the most important factors in improving the efficiency of tourism sector governance.

Considering the importance of these issues, within the framework of the International Forum “Cooperation for Sustainable Development: Green. Digital. Intelligent,” on April 18, 2026, an international scientific and practical conference titled “Ecological and Economic Aspects of Sustainable Development of International Tourism in the Context of Digitalization” was held at the State Institution “Khujand International Institute” of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

The main objective of the conference was to create a scientific platform for discussing current issues of sustainable tourism development, analyzing advanced international experience, exchanging views among scholars and experts, and developing scientific and practical recommendations for improving public policy and management mechanisms for tourism development in the context of the digital economy.

The conference was attended by representatives of ministries and government agencies, scientific and higher education institutions, international organizations, as well as scholars and researchers from both domestic and foreign institutions, who addressed key issues related to sustainable tourism development and the integration of economic, environmental, and technological processes. Within the framework of the conference, the following key scientific areas were discussed:

- Global and national policies in the field of sustainable development and climate change adaptation;
- Economic and environmental aspects of sustainable tourism;
- Investment and the development of “green” infrastructure in the tourism sector;
- Implementation of innovations and digital technologies in tourism management;

– Development of regional branding, enhancement of the competitiveness of tourist destinations, and their promotion in the international market.

This collection includes the results of scientific research, theoretical analyses, and practical recommendations by scholars and researchers dedicated to various aspects of sustainable tourism development in modern conditions. The presented articles cover theoretical foundations of sustainable development, international experience, issues of forming effective sectorial management policies, the use of digital technologies, and ways to improve the efficiency of tourism activities.

The scientific and practical significance of the presented materials lies in their potential to serve as a basis for further research in the field of tourism economics, the improvement of mechanisms for managing sustainable regional development, the development of strategic tourism programs, and the broader implementation of digital technologies in the service sector.

The materials of this collection may be useful for scholars, researchers, faculty members, and students of higher education institutions, as well as for representatives of government bodies, international organizations, and the private sector engaged in tourism development, serving as an important source of information and analysis.

It is hoped that the presented research findings will contribute to the development of scientific cooperation, the expansion of international experience exchange, and the creation of new mechanisms for sustainable tourism development in the context of the digital economy, as well as make a significant contribution to the implementation of the socio-economic development strategies of the Republic of Tajikistan.

Saidzoda Masrur Mirzokhon –

*doctor of technical sciences, professor, rector of the State Institution
“Khujand international Institute” of the State Institution “International university of tourism
and entrepreneurship of Tajikistan”*

БАХШИ 1. СИЁСАТИ ҶАҲОНӢ ВА МИЛӢ ДАР РУШДИ УСТУВОР ВА ИҚЛИМ

СЕКЦИЯ 1. ГЛОБАЛЬНАЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И КЛИМАТА

SECTION 1. GLOBAL AND NATIONAL POLICIES IN THE FIELD OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND CLIMATE

УДК 343.01

ОЗОДИИ ШАХС ВА АМНИЯТИ ҶАМЪИЯТӢ: ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ

АКИЛОВ Ф. И.

Дар шароити муосири рушди ҷомеа масъалаи таносуби озодии шахс ва амнияти ҷамъиятӣ на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти амалӣ ва стратегӣ низ касб намудааст. Тағйирёбии босуръати муносибатҳои иҷтимоӣ, рушди технологияҳои иттилоотӣ, глобализатсия ва афзоиши таҳдидҳои нав, аз ҷумла терроризм, экстремизм ва ҷинояткории киберӣ, зарурати бознигарии анъанавии ин таносубро ба миён овардааст. Дар ҷунин шароит давлатҳо маҷбур мешаванд, ки байни ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахсӣ ва таъмини амнияти ҷамъиятӣ сиёсати мутавозинро пеш баранд, зеро ҳар як қачравӣ ба яке аз ин самтҳо метавонад ба оқибатҳои манфии иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ оварда расонад.

Аз як тараф, озодӣ ҳамчун арзиши олии ва бунёдӣ дар низоми ҳуқуқҳои инсон эътироф мегардад. Он на танҳо ҳуқуқи шахс ба худмуайянкунӣ ва фаъолияти озодона, балки заминаи ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ, рушди демократия ва таъмини адолати иҷтимоӣ мебошад. Озодӣ имконият медиҳад, ки шахс қобилият ва потенциали худро амалӣ намояд, дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа фаъолона иштирок кунад ва ба ин васила ба рушди умумии ҷомеа мусоидат намояд. Аз ин лиҳоз, маҳдудсозии беасоси озодӣ метавонад ба коҳиши сатҳи эътимоди шахрвандон ба давлат, заифшавии институтҳои демократӣ ва афзоиши норозигии иҷтимоӣ оварда расонад.

Аз тарафи дигар, амнияти ҷамъиятӣ ҳамчун шартӣ зарурии фаъолияти муназзам ва устувори давлат ва ҷомеа баромад менамояд. Бе таъмини амният, амалишавии ҳуқуқи озодиҳои инсон дар амал ғайриимкон мегардад, зеро дар шароити бесуботӣ ва таҳдидҳои доимӣ инсон наметавонад ҳуқуқҳои худро пурра истифода барад. Амният на танҳо ҳифзи шахс аз хатари ҷисмонӣ, балки таъмини суботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро низ дар бар мегирад. Дар ҳамин замина, давлат ҳамчун субъекти асосии таъмини амният уҳдадор

аст, ки механизмҳои муассири ҳуқуқӣ ва институтсионалиро барои пешгирӣ ва рафъи таҳдидҳо татбиқ намояд.

Дар илми ҳуқуқ ва фалсафаи сиёсӣ таъкид мегардад, ки байни озодӣ ва амният робитаи мутавозин вучуд дорад, яъне онҳо ҳамзамон ҳамдигарро маҳдуд ва ҳамдигарро таъмин мекунад. Тавре ки дар адабиёти илмӣ зикр шудааст, «бе амният озодӣ устувор буда наметавонад, вале бе озодӣ амният маънои худро гум мекунад» [2,15]. Ин андеша моҳияти мувозинати заруриро инъикос менамояд: аз як тараф, озодӣ бояд бо меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим гардад, то ба манфиатҳои ҷамъият зарар нарасонад; аз тарафи дигар, амният набояд ба воситаи маҳдудсозии аз ҳад зиёди ҳуқуқу озодиҳо таъмин карда шавад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, масъалаи таносуби озодӣ ва амният имрӯз ба яке аз масъалаҳои калидии назарияи давлат ва ҳуқуқ табдил ёфтааст. Ҳалли дурусти он танҳо дар асоси риояи принципҳои қонуният, мутаносибият ва эҳтиром ба арзишҳои инсонӣ имконпазир мебошад, ки дар маҷмӯъ ба ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи устувор мусоидат менамояд.

Озодӣ яке аз категорияҳои марказии фалсафа ва ҳуқуқ ба ҳисоб рафта, дар тамоми марҳилаҳои рушди афкори инсонӣ ҳамчун арзиши бунёдӣ ва меъёри муайянкунандаи сатҳи пешрафти ҷомеа баромад намудааст. Дар доираи фалсафа, озодӣ ҳамчун қобилияти шахс барои худмуайянкунӣ, интиҳоби рафтор ва амалисозии иродаи шахсӣ шарҳ дода мешавад, дар ҳоле ки дар илми ҳуқуқ ин мафҳум шакли мушаххаси меъёрӣ ва танзимшавандаро касб менамояд. Аз нуктаи назари ҳуқуқӣ, озодӣ ин имконияти қафолатдошудаи шахс барои амал кардан мутобики иродаи худ мебошад, ба шарте ки чунин амалҳо ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии дигарон, инчунин ба тартиботи ҷамъиятӣ ҳалал ворид насозанд.

Муҳим аст таъкид намуд, ки озодӣ дар ҳуқуқи муосир ҳамчун категорияи мутлақ баррасӣ намешавад, балки он ҳамеша дар доираи низомии ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ маҳдуд гардида, бо масъулияти муайян ҳамроҳ мебошад. Яъне, озодии як шахс дар он нуктае анҷом меёбад, ки озодии шахси дигар оғоз меёбад. Ин равиши назариявӣ дар бисёр санадҳои байналмилалӣ ва миллий таҷассум ёфта, асоси мувозинати байни манфиатҳои инфиродӣ ва ҷамъиятиро ташкил медиҳад.

Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд арзиши олии эътироф гардидаанд [1]. Ин муқаррароти конститутсионӣ на танҳо аҳамияти ҳуқуқу озодиҳоро ҳамчун пояи низомии давлатдорӣ нишон медиҳад, балки самти сиёсати ҳуқуқии давлатро низ муайян месозад. Эътирофи озодӣ ҳамчун арзиши олии маъноӣ онро дорад, ки тамоми фаъолияти мақомоти давлатӣ бояд ба ҳифз, эҳтиром ва таъмин намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон равона карда шавад.

Илова бар ин, меъёрҳои конститутсионӣ нишон медиҳанд, ки озодӣ на танҳо мафҳуми назариявӣ, балки механизми амалии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад. Он дар шакли маҷмӯи ҳуқуқҳои мушаххас, аз қабилӣ озодии шахсӣ, озодии сухан, озодии вичдон, озодии ҳаракат ва дигар ҳуқуқҳои асосӣ таҷассум меёбад. Ҳамин тавр, озодӣ ҳамчун унсури калидии низомии ҳуқуқӣ баромад намуда, заминаи ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи демократиро фароҳам месозад.

Дар баробари ин, дар илми ҳуқуқ таъкид мегардад, ки таъмини воқеии озодӣ танҳо дар шароити мавҷудияти механизмҳои муассири ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ имконпазир аст. Бе чунин механизмҳо, озодӣ метавонад ба як эъломияи формалӣ табдил ёбад. Аз ин рӯ, давлат вазифадор аст, ки на танҳо озодиро эътироф намояд, балки шароити заруриро барои амалисозии он таъмин созад, ки ин дар навбати худ бо масъалаи таъмини амнияти ҷамъиятӣ робитаи зич дорад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ озодӣ ба ду шакл чудо карда мешавад:

- **озодии манфӣ** – озодӣ аз даҳлати давлат;
- **озодии мусбат** – имконияти воқеии амалӣ намудани ҳуқуқҳо.

Ба андешаи Н.Ф. Кузнецова, «озодӣ дар ҳуқуқ на ҳолати мутлақ, балки низоми танзимшавандаи имкониятҳо мебошад» [3,55].

Амнияти ҷамъиятӣ ҳамчун яке аз категорияҳои муҳими ҳуқуқ ва сиёсатшиносӣ, ҳолати ҳифзшудаи шахс, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои гуногуни дохилӣ ва хориҷӣ арзёбӣ мегардад. Моҳияти он дар таъмин намудани ҷунин вазъияти иҷтимоӣ ифода меёбад, ки дар он ҳуқуқу озодиҳои инсон ба таври воқеӣ амалӣ гардида, суботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нигоҳ дошта мешавад. Аз ин лиҳоз, амнияти ҷамъиятӣ на танҳо падидаи ҳуқуқӣ, балки як низоми мураккаби институтсионалӣ мебошад, ки фаъолияти ҳамохангшудаи мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шахрвандиро талаб менамояд.

Амнияти ҷамъиятӣ ба сифати яке аз вазифаҳои асосии давлат дар ҳама низомҳои ҳуқуқӣ эътироф шудааст. Давлат ҳамчун субъекти асосии ҳокимиятдор уҳдадор аст, ки тавассути механизмҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва сиёсӣ аз таҳдидҳо, аз қабили ҷинояткорӣ, терроризм, бесуботиҳои иҷтимоӣ ва дигар хавфҳо пешгирӣ намояд. Дар ҳамин замина, таъмини амният на танҳо ба ҳифзи манфиатҳои ҷамъиятӣ, балки ба фароҳам овардани шароити мусоид барои амалишавии ҳуқуқу озодиҳои инсон низ равона гардидааст.

Дар санадҳои байналмилалӣ амният ҳамчун шартӣ зарурии амалишавии ҳуқуқҳои инсон баррасӣ мегардад. Аз ҷумла, дар Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ (1966) муқаррар шудааст, ки давлатҳо метавонанд дар ҳолатҳои муайян ва бо риояи шартҳои қатъӣ баъзе ҳуқуқҳоро маҳдуд намоянд, агар ҷунин маҳдудият барои ҳифзи амнияти миллӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ё саломатии аҳоли зарур бошад [4]. Ин меъёр нишон медиҳад, ки амният ва озодӣ дар муносибати зиддиятнок қарор надошта, балки дар як низоми мутавозин бояд баррасӣ шаванд.

Дар илми ҳуқуқ амнияти ҷамъиятӣ дорои як қатор хусусиятҳои хос мебошад, ки моҳияти онро ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ муайян месозанд. Пеш аз ҳама, он характери ҷамъиятӣ дорад, зеро ба манфиатҳои умумии ҷомеа равона гардида, аз доираи манфиатҳои инфиродӣ фаротар меравад. Ҳамзамон, амният аз сиёсати давлатӣ вобастагии зич дорад, зеро самаранокии он аз стратегияҳо, барномаҳо ва иқдомҳои қабулнамудаи давлат вобаста мебошад. Илова бар ин, амният бо тартиботи ҳуқуқӣ робитаи ҷудонашаванда дорад, чунки танҳо дар доираи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва принсипи қонуният метавон таъмини устувори онро ба роҳ монд.

Ҳамин тариқ, амнияти ҷамъиятӣ ҳамчун шартӣ муҳими фаъолияти устувори ҷомеа баромад намуда, дар якҷоягӣ бо озодии шахс заминаи ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи муосирро фароҳам месозад.

Таносуби озодӣ ва амният яке аз масъалаҳои калидии назарияи давлат ва ҳуқуқ ба ҳисоб рафта, дар маркази баҳсҳои фалсафӣ ва ҳуқуқии тамоми давраҳо қарор дорад. Ин масъала аз он ҷиҳат муҳим аст, ки он муносибати байни манфиатҳои инфиродӣ ва ҷамъиятиро муайян намуда, ҳудуди даҳолати давлат ба ҳаёти шахсро мушаххас месозад. Дар асл, сухан дар бораи ёфтани ҷунин мувозинати ҳуқуқӣ меравад, ки дар он ҳам озодии шахс ҳифз гардад ва ҳам амнияти ҷомеа таъмин карда шавад.

Дар таълимоти классикии фалсафаи сиёсӣ ин масъала мавқеи марказӣ дошт. Аз ҷумла, Т. Гоббс дар асари машҳури худ «Левиафан» бар он ақида аст, ки дар ҳолати табиӣ инсонҳо озодии мутлақ доранд, аммо ҷунин озодӣ ба бесарусомонӣ ва “ҷанги ҳама бар зидди ҳама” оварда мерасонад. Аз ин рӯ, барои таъмини амният ва субот, инсонҳо маҷбур мешаванд, ки қисман аз озодии худ даст кашанд ва онро ба давлат вогузор намоянд. Ба ин маъно, амният дар таълимоти Гоббс нисбат ба озодӣ афзалият дорад.[2,28]

Баръакс, Ч. Локк ба масъала аз мавқеи дигар назар мекунад. Ӯ таъкид менамояд, ки инсон дорои ҳуқуқҳои табиӣ – аз ҷумла ҳуқуқ ба ҳаёт, озодӣ ва моликият мебошад ва давлат маҳз барои ҳифзи ҳамин ҳуқуқҳо таъсис дода мешавад. [6,41] Дар ин равиш, амният воситаи ҳифзи озодӣ буда, на сабаби маҳдудсозии он. Ҳамин тавр, агар давлат аз

доираи ваколатҳои худ берун равад ва озодиҳоро поймол намояд, шаҳрвандон ҳуқуқ доранд муқовимат нишон диҳанд.

Дар назарияи муосири ҳуқуқ, таносуби озодӣ ва амният бештар дар доираи принципи мутаносибият (пропорционалият) баррасӣ мегардад, ки яке аз принципҳои асосии ҳуқуқи конститусионӣ ва байналмилалӣ мебошад. Мазмуни ин принцип дар он ифода меёбад, ки ҳар гуна маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳо бояд ба як қатор талаботи қатъӣ ҷавобгӯ бошад.

Пеш аз ҳама, чунин маҳдудият бояд **қонунӣ** бошад, яъне танҳо дар асоси қонун ва бо риояи тартиботи муқарраршуда татбиқ гардад. Ин талабот кафолат медиҳад, ки даҳлати давлат худсарона набошад.

Дуҷум, маҳдудият бояд **мақсаднок** бошад, яъне ба ҳифзи арзишҳои муҳими ҷамъиятӣ, аз қабилӣ амниятӣ миллӣ, тартиботи ҷамъиятӣ ё ҳуқуқҳои дигарон равона гардад.

Сеюм, он бояд **зарур ва мувофиқ** бошад, яъне бе чунин маҳдудият ноил шудан ба мақсади пешбинишуда имконнопазир бошад ва воситаҳои интиҳобшуда ба ҳадди ақали маҳдудсозии ҳуқуқҳо ҷавобгӯ бошанд.

Дар ҳамин замина, андешаи олимони ҳуқуқшинос аҳамияти назаррас дорад. Тавре ки В. Н. Кудрявцев таъкид менамояд: «Маҳдудсозии ҳуқуқҳо танҳо дар ҳолате қобили қабул аст, ки он барои ҳифзи манфиатҳои муҳими ҷамъиятӣ зарур бошад» [5,88]. Ин ақида моҳияти принципи мутаносибиятро инъикос намуда, зарурати нигоҳ доштани мувозинати оқилона байни манфиатҳои шахс ва ҷомеа ро нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир таносуби озодӣ ва амният ҳамчун як низоми динамикӣ баррасӣ мегардад, ки вобаста ба шароити сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ тағйир меёбад. Муҳим он аст, ки дар ҳама ҳолатҳо эътироми ҳуқуқу озодиҳои инсон ҳамчун арзиши олий нигоҳ дошта шуда, амният ба воситаи маҳдудсозии аз ҳад зиёди озодӣ таъмин карда нашавад.

Маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон дар низоми ҳуқуқии муосир ҳамчун як падидаи истисноӣ ва ҳамзамон зарурӣ эътироф мегардад. Он ба он маъно нест, ки давлат метавонад озодиҳоро худсарона маҳдуд намояд, балки баръакс, чунин маҳдудиятҳо бояд танҳо дар доираи қатъии меъёрҳои ҳуқуқӣ ва бо риояи принципҳои асосии ҳуқуқи инсон татбиқ карда шаванд. Аз ин лиҳоз, маҳдудсозии озодӣ ҳамчун механизми ҳуқуқии таъмини амният баррасӣ шуда, бояд хусусияти қонунӣ, асоснок ва мутаносиб дошта бошад.

Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд метавонанд танҳо дар ҳолатҳои муайян ва бо мақсадҳои мушаххас маҳдуд карда шаванд, аз ҷумла:

- ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ;
- таъмини амнӣ давлатӣ;
- ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон [2].

Ин муқаррарот нишон медиҳад, ки маҳдудсозии озодӣ на ҳамчун ҳадафи мустақил, балки ҳамчун воситаи ҳифзи манфиатҳои муҳимтарини ҷамъиятӣ баромад менамояд. Ҳамзамон, чунин маҳдудиятҳо бояд танҳо дар асоси қонун амалӣ гардида, ба принципи қонуният мутобик бошанд. Ин талабот кафолат медиҳад, ки давлат аз ҳадди ваколатҳои худ берун наравад ва ҳуқуқҳои инсон ба таври худсарона поймол карда нашаванд.

Бояд таъкид намуд, ки ин меъёрҳои миллӣ бо стандартҳои байналмилалӣ, аз ҷумла бо талаботи Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ (1966), ҳамроҳанг мебошанд. Тибқи ин санад, маҳдудсозии баъзе ҳуқуқҳо танҳо дар ҳолате иҷозат дода мешавад, ки он бо қонун пешбинӣ шуда, барои ҳифзи амнӣ миллӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ё ахлоқи ҷамъиятӣ ва ё ҳуқуқу озодиҳои дигарон зарур бошад. Ҳамин

тавр, дар сатҳи байналмилалӣ низ таъкид мегардад, ки озодӣ ва амният бояд дар як низоми мутавозин баррасӣ гарданд.

Дар баробари ин, дар амал масъалаи асосӣ на худи иҷозат додани маҳдудият, балки муайян намудани ҳад ва доираи чунин маҳдудсозӣ мебошад. Ин масъала дорои аҳамияти хос аст, зеро маҳдудсозии аз ҳад зиёди озодӣ метавонад ба вайроншавии принципҳои демократӣ ва ҳуқуқбунёди оварда расонад. Дар чунин ҳолатҳо хатари ташаккули ба ном «давлати назоратӣ» ба миён меояд, ки дар он назорати доимии давлат ба ҳаёти шахсӣ ва ҷамъиятӣ ба як амри маъмул табдил меёбад.

Аз ин рӯ, дар илми ҳуқуқ таъкид карда мешавад, ки ҳар гуна маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳо бояд аз санҷиши ҷандкаратаи ҳуқуқӣ гузарад. Пеш аз ҳама, он бояд **қонунӣ** бошад, яъне дар санади меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ гардад. Дуюм, бояд **мақсади легитимӣ** дошта бошад, ки бо ҳифзи манфиатҳои муҳими ҷамъиятӣ алоқаманд аст. Сеюм, бояд **зарур ва мутаносиб** бошад, яъне воситаҳои интиҳобшуда набояд аз ҳад зиёд маҳдудкунанда бошанд ва бояд бо мақсади пешбинишуда мувофиқат кунанд.

Ҳамин тариқ, маҳдудсозии озодӣ ба хоҳири амният танҳо дар сурате қобили қабул мебошад, ки он дар доираи меъёрҳои ҳуқуқӣ, бо риояи принципҳои қонуният ва мутаносибият амалӣ гардад. Танҳо дар чунин ҳолат мумкин аст, ки мувозинати воқеии байни озодии шахс ва амнияти ҷамъиятӣ таъмин карда шавад ва арзишҳои давлати ҳуқуқбунёд ҳифз гарданд.

Дар натиҷаи таҳлили назариявӣ-ҳуқуқии таносуби озодии шахс ва амнияти ҷамъиятӣ метавон ба хулосаҳои зерин омад:

Аввалан, озодӣ ва амният ду арзиши бунёдии ҷомеаи муосир буда, ҳар яке дорои аҳамияти мустақил ва ҳамзамон вобастагии мутақобила мебошанд. Озодӣ ҳамчун пояи ҳуқуқҳои инсон ва шартӣ рушди шахсият баромад намуда, амният ҳамчун заминаи устувории ҷомеа ва фаъолияти муназзами давлат хизмат мекунад.

Дуюм, таҳлил нишон медиҳад, ки байни ин ду категория робитаи мутаносибӣ вучуд дорад. Яъне, бе амният амалишавии воқеии озодиҳо имконнопазир аст, дар ҳоле ки бе озодӣ амният метавонад ба шакли назорати аз ҳад зиёд ва маҳдудсозии беасоси ҳуқуқҳо табдил ёбад. Аз ин рӯ, масъалаи асосӣ на муқобилгузори онҳо, балки таъмини мувозинати оқилонаи онҳо мебошад.

Сеюм, дар таълимоти классикӣ ва муосири ҳуқуқ равишҳои гуногуни фаҳмиши ин таносуб пешниҳод гардидаанд. Агар дар назарияи Т. Гоббс амният афзалият дошта бошад, дар таълимоти Ч. Локк озодӣ ҳамчун арзиши аввалиндараҷа баррасӣ мегардад. Назарияи муосир бошад, роҳи миёнаро интиҳоб намуда, масъалаи мазкурро дар доираи принципи мутаносибият ҳал менамояд.

Чорум, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ имконияти маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳоро пешбинӣ менамоянд, аммо танҳо дар ҳолатҳое, ки чунин маҳдудият қонунӣ, мақсаднок ва зарур бошад. Ин меъёрҳо ба таъмини тавозуни байни манфиатҳои шахс ва ҷомеа равона гардидаанд.

Панҷум, дар шароити муосир, ки бо рушди технологияҳои рақамӣ ва афзоиши таҳдидҳои глобалӣ алоқаманд аст, масъалаи мувозинати озодӣ ва амният боз ҳам мураккаб гардидааст. Аз ин рӯ, тақмили механизмҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ барои нигоҳ доштани ин мувозинат аҳамияти хос пайдо мекунад.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса намуд, ки таъмини таносуби устувори байни озодии шахс ва амнияти ҷамъиятӣ танҳо дар асоси риояи принципҳои қонуният, мутаносибият ва эҳтиром ба ҳуқуқҳои инсон имконпазир мебошад. Маҳз чунин равиш метавонад заминаи ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи устувору демократиро фароҳам оварад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйирот). – Душанбе. www.mmk.tj
2. Гоббс Т. Левиафан. – М.: Мысль, 2001.
3. Кузнецова Н.Ф. Проблемы теории права. – М.: Норма, 2010.
4. Международный пакт о гражданских и политических правах (1966) // www.un.org
5. Кудрявцев В.Н. Общая теория права. – М.: Юрист, 2004.
6. Локк Дж. Два трактата о правлении. – М.: Канон, 2005.
7. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. – М.: Республика, 1998.

ОЗОДИИ ШАХС ВА АМНИЯТИ ҶАМЪИЯТӢ: ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили назариявӣ ва ҳуқуқии таносуби озодии шахс ва амнияти ҷамъиятӣ бахшида шудааст. Дар он мафҳум ва моҳияти озодӣ ва амният, инчунин асосҳои ҳуқуқии маҳдудсозии ҳуқуқу озодиҳо баррасӣ мегарданд. Бо таъкиди назарияҳои классикӣ ва муосир, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ, зарурати риояи принсипи мутаносибият дар таъмини мувозинати байни ин арзишҳо асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: озодӣ, амният, ҳуқуқҳои инсон, амнияти ҷамъиятӣ, маҳдудсозии ҳуқуқ, мутаносибият.

СВОБОДА ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Статья посвящена теоретико-правовому анализу соотношения свободы личности и общественной безопасности. Рассматриваются сущность и содержание данных категорий, а также правовые основы ограничения прав и свобод. На основе классических и современных теорий, законодательства Республики Таджикистан и международных актов обосновывается необходимость соблюдения принципа соразмерности.

Ключевые слова: свобода, безопасность, права человека, общественная безопасность, ограничение прав

PERSONAL FREEDOM AND PUBLIC SECURITY: A THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

This article is devoted to the theoretical and legal analysis of the relationship between individual freedom and public security. It examines the nature and content of these concepts, as well as the legal grounds for restricting rights and freedoms. Based on classical and modern theories, the legislation of the Republic of Tajikistan, and international instruments, the necessity of adhering to the principle of proportionality is substantiated.

Keywords: freedom, security, human rights, public safety, proportionality.

Маълумот дар бораи муаллиф: Акилов Фирдавс Илхомович – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, мудири кафедраи ҳуқуқшиносии МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “ДБССТ”, firdavs.akilov@mail.ru

Сведения об авторе: Акилов Фирдавс Илхомович – кандидат юридических наук, заведующий кафедрой правоведения ГУ «Худжандский международный институт» ГУ МУТТИ, firdavs.akilov@mail.ru

Information about the author: Akilov Firdavs Ilkhomovich – candidate of legal sciences, head of the department of jurisprudence of SI “Khujand International Institute University” of the SE IUTET, firdavs.akilov@mail.ru

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ НОРМ РАВЕНСТВА МУЖЧИН И ЖЕНЩИН: КОНВЕНЦИИ, СТРАТЕГИИ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

МАЙНУСОВА З.М., ЮНУСОВА О.М.

В юридической литературе термин равноправие представляет собой принцип и социально-правовую категорию, предполагающую обеспечение одинаковых прав, свобод и возможностей для всех субъектов независимо от пола, расы, этнической принадлежности, религиозных убеждений или иных признаков, с целью создания условий для равного участия в политической, экономической, социальной и культурной жизни общества. В контексте гендерных отношений равноправие означает юридическое и фактическое равенство женщин и мужчин, включая равный доступ к образованию, труду, политическим институтам, социальным благам и защите прав человека.

Следовательно, говоря о достижениях нашей цивилизации в области прав человека, мы также имеем в виду равноправие женщин и мужчин.

Права женщин представляют собой неотъемлемую и неразрывную составляющую универсальных прав человека. Следовательно, любые достижения цивилизации в сфере прав человека необходимо рассматривать с учётом реализации принципа равноправия женщин и мужчин как одного из фундаментальных стандартов современной правовой и социальной системы.

Успех и широкое распространение концепции равноправия женщин и мужчин как права человека выражается в том, что она одновременно носит как нормативно-понятийный, так и революционный характер. С одной стороны, утверждение о том, что права женщин являются правами человека, понятно всем. Суть этого заключается в том, что женщины как личности обладают всеми правами человека. То, что женщины наряду с мужчинами обладают всеми правами, на первый взгляд кажется само собой разумеющимся.

Однако, с другой стороны, понятие прав женщин носит революционный характер. Это категорическое требование признания человеческого статуса женщин и, как естественное следствие, признания того, что права женщин - это права человека, обладает глубоким преобразующим потенциалом. Если женская перспектива и женский опыт будут включены в нормы защиты прав человека, иногда приходится признавать, что государства всего мира формально и публично отказываются признавать за женщинами право на достоинство и уважение, которыми они заслуженно обладают наделённые всеми правами человека.

Рассмотрение прав женщин в контексте прав человека даёт им возможность осознавать, анализировать и выражать навыки противодействия угнетению, унижению и исключению из ключевых сфер общественной жизни, с которыми они сталкиваются повсеместно. Наконец, что особенно важно, понимание прав женщин как прав человека создаёт общую основу для разработки различных концепций и стратегий достижения изменений. [10, с.5] Тем не менее, несмотря на то, что история формирования и развития прав женщин во многом аналогична истории прав других категорий людей, существуют определённые различия. История возникновения и формирования прав женщин тесно связана с социальными процессами, происходившими в обществе на различных этапах его развития, развитием государственности и политическими процессами в мире.

Подтверждение изначально равного и партнёрского характера отношений между женщинами и мужчинами исследователи обнаружили при изучении материалов, найденных археологами в ходе раскопок останков самых древних людей. Раскопки

показывают, что погребения производились на равных основаниях независимо от пола. Однако ключевым свидетельством высокого статуса женщины в древнем обществе является широкое распространение культа Великой Богини-Матери в Древней Европе. Следует отметить, что почитание Великой Богини-Матери на протяжении многих лет привлекало внимание психоаналитиков, в частности К.Г. Юнга. Он полагал, что древние мифы содержат истину, скрытую в современной культуре. Мифы одновременно представляют собой проявление «коллективного бессознательного» через определённые архетипы восприятия действительности, на основе которых формируются устойчивые человеческие представления и модели поведения. [11,с.380]

Рассказанные древними авторами свидетельства о «социальном партнёрстве» между мужчинами и женщинами указывают на существование гендерного равенства в очень ранние эпохи. Так, «Золотой век» представлен в терминах гендерной гармонии, например, в знаменитой поэме Гесиода «Труды и дни». Подобная цель прослеживается и в повествованиях великого мыслителя Платона о гибели Атлантиды. Платону также принадлежит рассказ о «секретах пола», описывающий первичную андрогинность древнего человека, в котором, как предполагается, изначально равномерно присутствовали и «мужские», и «женские» начала. Согласно мифу, разделение человека на две половины произошло вследствие грехопадения, после чего каждая половина духа начала искать свою утраченную пару в мировом пространстве, стремясь обрести утраченное единство. В этом поиске заключена идея вечной привязанности, а также сохранения счастья как результата гармонии. Вероятно, в древних мифах отсутствует точное указание на «естественное» предназначение мужского и женского начала, равно как и на иерархическое соподчинение «мужского» и «женского» начала; они сосредоточены лишь на взаимной связи и взаимодействии, однако эти мифы относятся к крайне древним источникам.

Историки отмечают, что на ранних этапах традиционного общества, особенно в условиях рабовладения, женщина являлась «рабыней главы семьи-мужчины», который рассматривал её как объект собственности и распоряжался ей подобно любому принадлежащему ему имуществу. [9,с.5] В отдельные периоды истории Древнего Рима муж имел право решать жизнь и смерть своей жены. Женщину, проявившую неверность супружеской клятве, могли подвергнуть смертной казни через побои и камни или бросить на растерзание животным.

Культурные модели традиционного общества фиксировали строгую иерархию отношений между полами. Идеальная формула гендерного неравенства выражалась в распространённой в ту эпоху мудрости: «Женщина боится своего мужа», что подразумевало подчинение, согласие с его волей и признание его власти. [8,с.43]

В древних мифах выделяются два противоположных начала: мужское и женское. Первое - активное, позитивное, созидательное; второе - пассивное, негативное. Женщина в этих мифах символизирует хаос, воспринимаемый через природные явления: шум ветра, деревьев, трав, и интерпретируется как Сивилла, Пифия - прорицательница, медиум, оракул. Известные философы добавляли к этим представлениям концептуальные объяснения гендерного различия. Так, Пифагор отмечал: «Существует позитивный принцип порядка, света, создающий мужчину, и негативный принцип хаоса, тьмы, создающий женщину». Аристотель, в свою очередь, писал: «Женщина - мать, и по причине определённой недостаточности качеств женская природа страдает от упадка. Женщина является лишь материей, движение которой обеспечивается мужским принципом, наилучшим и божественным».

В Ветхом Завете мужчине предписывалось произносить молитву: «Благодарю Бога, что не создал меня женщиной», в то время как женщина должна была говорить: «Благодарю Бога, что создал меня по собственной воле». Платон в своих древнейших рассказах о первичном андрогине также осмысливал мифологический смысл пола,

выражая благодарность богам за дар свободы, а не подчинения, за создание человека не как раба, а как свободного существа.

Если рассматривать аналогичную тему с позиции исламского учения, нужно подчеркнуть несколько моментов. В исламе вопрос равенства мужчин и женщин рассматривается через призму их духовной и социальной ответственности, прав и обязанностей, а не через трансформацию пола или апокрифические тексты, как в христианском примере.

В Коране и хадисах подчёркивается, что женщины и мужчины равны перед Богом *в духовном смысле*, имеют одинаковую ответственность за свои поступки и одинаковые возможности для достижения духовного совершенства. Например, в Коране сказано:

«Воистину, тех, кто уверовал, мужчин и женщин, и делал праведные дела, - Я прощу им и Я вознагражу их лучшим образом» (Сура 33:35).

В духовной жизни ценятся добродетель, богобоязненность и поступки, а не пол. В исламской традиции женщина может быть праведником и достичь близости к Богу наравне с мужчиной.

Социально в классическом исламе женщины и мужчины имеют разные роли, но их права защищены: участие в экономической, образовательной и религиозной деятельности допускается, и за правонарушения их ответственность одинакова. Основная идея – равенство в духовных правах и обязанности перед Аллахом, при этом различия в социально-правовой сфере часто регулируются специфическими нормами шариата.

Около двухсот лет назад традиционные структуры общества были разрушены в ходе буржуазных революций. Был провозглашён приход новой эпохи - эпохи прав человека, при этом отвергалось устоявшееся «небесное благословение» абсолютной власти: монарх над подданными, мужчины над женщинами. В противоположность этому утверждалась свобода и равенство всех людей перед законом.

Такой подход предполагал переосмысление самой системы власти. От отношений «господин - подчинённый» или «субъект - объект» переходили к отношению равноправия, субъект - субъект. Иными словами, любой монарх, глава, хозяин или муж «выводится» из позиции абсолютного владыки: он перестаёт ощущать себя властителем тел и судеб подчинённых. Эта власть трансформируется в функцию исполнения определённых задач в рамках иной системы распределения труда, где управление осуществляется не как собственность, а как организация процессов. Сотрудничество с подчинёнными превращается в координацию распределения ролей и обязанностей между равными субъектами. В этой трансформации проявляется изменение характера власти и её перераспределение между ветвями власти, государством и гражданским обществом, между мужчинами и женщинами, что отражает демократическую реконструкцию социальной системы и её обновление.

С формированием вопросов о правах человека, о равенстве всех лиц перед законом, происходят изменения в восприятии положения женщин, оценке их роли в обществе и, в конечном счёте, в понимании их статуса, который в традиционном порядке рассматривался как функция поддержания продолжения рода. Эти изменения происходили с трудностями и до сих пор вопросы о правах женщин обсуждаются либо как проблема «желаний», либо как «женский вопрос», и в целом не воспринимаются как проблема обеспечения полноценной жизни для половины человечества.

В западных странах признание прав женщин как неотъемлемой части неотчуждаемых прав человека происходило поэтапно. Впервые женщины заявили о своём праве участвовать в жизни общества и претендовать на статус полноправных граждан во время буржуазных революций, которые можно рассматривать как «революции права» или «свод правовых идей». Далее, в ходе индустриальных революций, женщины массово привлекались к общественному производству, что вынуждало их реализовывать равноправие в социальной и экономической сфере.

Позднее, во время гражданских революций, изменялось отношение к репродуктивным функциям женщин, к вопросам любви, материнства и семейной жизни.

Более двух столетий женщины добивались для себя, условно говоря, трёх групп прав: политических (гражданских), социально-экономических и репродуктивных, что позволило им претендовать на социальный статус, сопоставимый с мужским, и завоевывать его в борьбе.

К числу первых активисток, которые выступили против патриархальных обычаев и законов и заявили, что женщина («femme», отсюда – феминизм) является полноценным человеком и должна обладать гражданскими правами и свободами, достигнутыми мужчинами в буржуазных революциях, относятся француженка Олимпия де Гуж, англичанка Мэри Уолстонкрафт, американка Абигайл Адамс. Всех этих защитниц равноправия женщин называли «феминистками», а их идеологическую систему, в центре которой была идея гражданского равенства женщин и мужчин, стали называть «феминизмом». Термин «феминизм» появился почти через сто лет после появления самого движения. Он был использован Александром Дюма-младшим, автором романа «Дама с камелиями», в конце XIX века, когда феминизм укрепился и стал социально значимым.

Первым манифестом феминизма, без сомнения, является «Декларация прав женщины и гражданки», написанная в 1791 году, малоизвестной писательницей Олимпией де Гуж. В этом документе впервые в истории открыто было сформулировано требование закрепить равенство женщин и мужчин перед законом. В статье первой декларации говорилось: «Женщина рождается свободной и равной мужчине перед законом». Статья шестая расширяла эту мысль: «Все женщины и мужчины должны иметь равный доступ ко всем почестям, должностям и услугам; им не должно препятствовать ничего, кроме их способностей и личных качеств». В заключение Олимпия де Гуж пророчески заявила: «Если женщина имеет право выступать в суде, она должна иметь право выступать и на трибуне». Такое дерзкое заявление стоило писательнице жизни: её казнили как нарушительницу общественного порядка, но её идея получила бессмертие. Олимпия де Гуж вошла в историю как автор «Декларации прав женщины и гражданки», противопоставленной известной «Декларации прав человека и гражданина», принятой в начале Великой французской революции, которая легла в основу современной демократии.

Причиной недовольства Олимпии де Гуж в документе было то, что «все люди рождаются свободными и равными в правах» на деле означало лишь «les hommes» - мужчин, учитывая, что половина общества оставалась вне этого определения. Многие француженки надеялись, что законодатели признают женщин полноправными гражданками. Самые решительные из них создавали специальные организации, такие как «Общество республиканских женщин», которое можно рассматривать как прообраз будущего движения за распространение права женщин голосовать и быть избранными в органы власти - суфражизм (от англ. suffrage - голосование).

Однако ни писательский талант Олимпии де Гуж, ни давление республиканских женщин того времени не обеспечили француженкам гражданские права. Женщины, наряду с детьми, считались лицами, лишёнными разумных возможностей, имущественно бесправными, входящими в группу, которая по закону не могла нести ответственность. Женские организации были распущены, более того, женщинам запрещалось собираться в группы в общественных местах. Таким образом, Великая французская революция охладила первых гражданок, подавив раннюю форму социальной активности женщин, включая коллективные движения через женские союзы.

История развития права может рассматриваться как история постепенного включения этой изначально исключённой категории населения в сферу действия закона.

Международный совет женщин, основанный ещё в 1888 году и существующий до настоящего времени, сыграл важную роль. Совет, расположенный в Париже,

обеспечивает права женщин через проведение международных, региональных и субрегиональных встреч, национальных семинаров и симпозиумов; реализацию интенсивных программ и проектов совместно с международными организациями; подготовку и принятие резолюций Генеральной Ассамблеей ООН; сотрудничество с неправительственными организациями во всех сферах; активное участие в трёхгодичных планах работы пяти постоянных комитетов.

Первым межправительственным органом, занимающимся проблемами женщин, была Межамериканская комиссия по проблемам женщин (CIM), созданная в 1928 году для работы в Латинской Америке. Эта комиссия готовила Межамериканскую конвенцию о правах женщин, принятую Организацией американских государств (OAS) в 1933 году. Этот документ инициировал обсуждение того, каким образом региональные нормы могут формировать правовую основу для решения вопросов прав человека.

С момента основания Организации Объединённых Наций в 1945 году женщины стремились участвовать в её структуре, проявлять присутствие и влиять на разработку механизмов и инструментов в области прав человека. Комиссия по положению женщин (CSW), созданная в 1946 году, была направлена на содействие реализации прав женщин во всём мире. [7,с.9]

Впервые принцип равенства мужчин и женщин перед законом был отражён в международно-правовом документе ООН в Всеобщей декларации прав человека. Декларация утверждает: «Все люди рождаются свободными и равными по достоинству и правам» [2,с.3] . При этом этот принцип отражает естественное право человека, но не учитывает полностью его социальную природу. В отношении женщин провозглашённое понятие прав человека учитывало их права не как природное, а как зависимое от общества: истинная свобода личности предполагает не только равенство прав, но и равенство возможностей для их реализации. Такие возможности не существовали для женщин на протяжении всего патриархального периода и существовали не у каждой женщины, ни в отдельном государстве, ни на уровне мирового общества.

Статья 23 Всеобщей декларации прав человека провозглашает право каждого, независимо от пола, на труд и равную оплату за равный труд, но на практике это положение не всегда соблюдалось. Международное сообщество также не всегда реагировало одинаково на эти вопросы. Длительное время игнорировалось включение прав и свобод не отдельного человека, а стандартов правового положения определённых групп населения (по социальным, национальным, возрастным, половым признакам) в международное право. [7,с.8]

Одним из ключевых положений Всеобщей декларации прав человека является статья 2, которая закрепляет право каждого человека без различий, в частности по признакам расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, имущественного положения, семейного или иного статуса, обладать всеми правами и свободами, указанными в декларации. На основе этой статьи за следующие пять десятилетий XX века были разработаны все международные и национальные антидискриминационные законы.

В 1967 году ООН приняла Декларацию о ликвидации дискриминации в отношении женщин, а в 1979 году - Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, ратифицированную СССР в 1980 году. Наиболее значимыми с точки зрения защиты индивидуальных и коллективных прав женщин являются статьи 1 и 4 Конвенции 1979 года. В них даётся официальное определение понятия «дискриминация в отношении женщин» и уточняется, какие временные меры не считаются дискриминацией. Согласно статье 1, «дискриминация в отношении женщин» означает любое различие, исключение или ограничение по признаку пола, направленное на ограничение признания, осуществления или использования прав человека и основных свобод в политической, экономической, социальной, культурной, гражданской или любой другой сфере. Согласно статье 4 Конвенции, государства могут принимать временные специальные

меры для ускорения достижения реального равенства мужчин и женщин, которые не рассматриваются как дискриминация.

Таким образом, Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, принятая ООН в 1979 году, впервые поставила вопрос о правах женщин как неотъемлемой части прав человека. Советский Союз входил в число первых государств, ратифицировавших Конвенцию. Однако содержание этого документа долгое время было известно лишь ограниченному кругу лиц. Лишь в 1980–1990-е годы текст Конвенции публиковался в отдельных женских изданиях. Его распространяли новые независимые женские организации, что было верным подходом, учитывая, что документ должен быть известен каждому человеку хотя бы в общих чертах.

Наиболее важные рекомендации Конвенции заключаются в следующем: Конвенция обязывает все государства-участники:

1. Включить принципы равенства прав мужчин и женщин в конституцию и иные законодательные акты и обеспечить их практическое применение.

2. При необходимости применять специальные меры, запрещающие любую дискриминацию в отношении женщин.

3. Разрабатывать меры по изменению действующих законов, процедур и практик, которые являются дискриминационными по отношению к женщинам.

4. Обеспечить мужчинам и женщинам равные права на пользование всеми экономическими, социальными, культурными, природными и политическими правами.

Конвенция закрепляет ряд обязательств государств по искоренению всех форм дискриминации женщин. В частности, два практических обязательства Конвенции касаются изменения действующих законов, процедур и практик. Первое обязательство связано с необходимостью устранения дискриминации в сфере занятости, особенно при найме на работу; обеспечением равной оплаты за труд равной ценности; а также запретом увольнения по причине беременности или дискриминации по семейному положению. Второе обязательство касается вопросов квотирования для более успешного продвижения женщин во всех сферах, включая политику. В Конвенции предусмотрено, что использование специальных мер в национальном законодательстве и практике допустимо для обеспечения фактического равенства мужчин и женщин. В том числе речь идет о квотах для женщин в представительных или законодательных органах, руководящих органах партий и движений, в списках кандидатов на депутатские мандаты. Такие меры должны носить временный характер, то есть могут быть отменены после достижения равенства в конкретной сфере, для которой они применялись.

Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации женщин до сих пор остается полноценным международным документом в области гендерного равенства. Не случайно ее называют «Женской конвенцией». До конца XX века её ратифицировали более ста государств. В последующие десятилетия международное сообщество успешно развивало основные положения этой Конвенции. Среди документов, способствующих её развитию, нельзя не упомянуть Конвенцию №156 Международной организации труда «О равных возможностях и равном обращении для женщин и мужчин работников: трудящиеся с семейными обязанностями». Основная цель предусмотренных ею мер - изменить шаблоны сознания и поведения общества относительно распределения семейных обязанностей между мужчинами и женщинами.

В 1975 году ООН провозгласила «Десятилетие женщин», и первая Всемирная конференция по положению женщин, проведённая в Мехико, подчеркнула необходимость разработки и принятия Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин и подготовки плана действий в этом направлении.

Вторая Всемирная конференция по положению женщин состоялась в 1980 году в Копенгагене, где был принят план действий для второй половины «Десятилетия женщин». Итоги «Десятилетия» подводила третья Всемирная конференция 1985 года в Найроби под девизом «Равенство, развитие, мир».[5,с.40] Был принят документ

«Стратегии будущего Найроби», центральной темой которого стало равенство мужчин и женщин. В нём термин «равенство» был конкретизирован. В частности, в разделе II документа указывалось: «Равенство - это и цель, и средство, которое позволяет отдельным лицам использовать свои права и возможности в равной степени, развивать свои способности и навыки, чтобы принимать участие в политической, экономической, социальной и культурной жизни и пользоваться её достижениями. Для женщин равенство означает фактическую реализацию прав, поскольку они часто лишены их вследствие дискриминации в культуре, организационной структуре, нормах поведения и отношениях между мужчинами и женщинами. Равенство также имеет большое значение для развития мира, так как национальная и глобальная неравенство порождает вечную несправедливость и ускоряет все виды конфликтов».

К важнейшим международным документам в области гендерного равенства относятся также Венская декларация и Программа действий, принятые в 1993 году на Всемирной конференции по правам человека. Они закрепляют, что права женщин и девочек являются неотъемлемой, неделимой и неотчуждаемой частью универсальных прав человека. Особое внимание уделяется деятельности международного сообщества и национальных органов по предотвращению насилия в отношении женщин, включая меры по искоренению всех форм сексуальных домогательств, эксплуатации и торговли женщинами, а также обеспечению недопущения дискриминации по признаку пола при осуществлении правосудия.

В сентябре 1995 года в Пекине состоялась Четвёртая Всемирная конференция по положению женщин. До встречи прошли пять региональных подготовительных консультаций в Австрии, Аргентине, Индонезии, Омане, Сенегале. В октябре 1994 года в Вене обсуждались вопросы положения женщин в Европе, с особым вниманием к концепции «равноправной демократии». Эта концепция была разработана Комитетом по равенству мужчин и женщин и Департаментом прав человека Совета Европы. Она объединяла идеи, активно обсуждавшиеся женскими организациями западноевропейских стран, требовавшими от своих правительств конкретных мер для фактического обеспечения равенства женщин в органах власти. Основной лозунг этого периода: «равноправие (паритет)», представительство женщин и мужчин в органах власти по формуле «50/50».

Разработчики концепции паритетной демократии (основной лозунг этого периода: «равноправие (паритет)»), обосновывали её следующим образом: «Человечество состоит из мужчин и женщин, обладающих равным статусом и ценностью. Демократия является подлинной лишь тогда, когда признается, что мужчины и женщины фактически равны, а не абстрактные бесполые существа». Они доказывали, что демократия предполагает полное участие женщин на равных с мужчинами во всех сферах общественной жизни и деятельности. Участие каждого пола в органах управления должно осуществляться на основе равноправия (паритета), с целью достижения соотношения 50% на 50%.

С точки зрения сторонников паритетной демократии, это создаёт реальную основу для устойчивого развития общества, позволяя женщинам участвовать в общественной, экономической и политической жизни наравне с мужчинами, а мужчинам - активнее включаться в семейные обязанности и воспитание детей.

Анализ документов Пекинской конференции показывает, что для оценки положения женщин в стране тема «Платформа действий» является крайне актуальной: «Вклад женщин и их интересы часто не учитываются в экономических структурах, таких как рынки, финансовые учреждения, рынок труда, академическая инфраструктура, налоговая и социальная системы, а также в семье и домашнем хозяйстве. В результате это способствует укреплению неравенства между мужчинами и женщинами. Там, где учитываются гендерные аспекты, эффективность программ и политик значительно возрастает». [6,с.23] На этом основании Пекинская конференция рекомендовала национальным правительствам разработать стратегии и специальные программы,

позволяющие расширять возможности женщин как равноправных партнеров с мужчинами в технической, управленческой и предпринимательской сферах.

Пекинская конференция дала ряд специальных рекомендаций. Национальным правительствам рекомендовалось обеспечить равное представительство женщин и мужчин в органах власти, административных структурах, судебных процессах, при необходимости через квоты. Политическим партиям рекомендовано включать вопросы гендерного равенства в свои программы и обеспечивать участие женщин в руководящих органах наравне с мужчинами. Средствам массовой информации рекомендовалось содействовать внедрению вопросов равенства полов в тексты социальных и политических событий.

В «Пекинской декларации» государства-участники заявили: «Мы обязуемся выполнять Платформу действий и контролировать, чтобы гендерные аспекты были отражены во всех наших стратегиях и программах».

Важную поддержку подготовке законов и государственных программ по гендерному равенству оказал новый документ Совета Европы, разработанный Департаментом по вопросам равенства мужчин и женщин в 1998 году. Он получил название «Комплексный подход к проблеме равенства женщин и мужчин» или «Gender mainstreaming». Идея комплексного подхода впервые обсуждалась на Всемирной конференции в Найроби и получила поддержку участников Пекинской встречи.

Документ Совета Европы расширил подход к проблеме гендерного равенства, познакомил с положительным опытом выравнивания социального статуса женщин и мужчин в ряде передовых стран, включая Данию, Швецию, Нидерланды, Новую Зеландию и Португалию. В нём подчеркивается, что документ представляет собой стратегию успешного достижения гендерного равенства, включающую «внедрение гендерных аспектов во все сферы на всех уровнях политической деятельности». Основная задача комплексного подхода - «размещение людей в центре организационного процесса политики».

В июне 2000 года в Нью-Йорке состоялась специальная сессия ООН «Пекин+5», которая подвела итоги деятельности государств-участников по обеспечению гендерного равенства. Решение подтвердило основные рекомендации Пекинской конференции для правительств и государств. При учете будущего равенства между мужчинами и женщинами политика, с точки зрения реальных потребностей обеих групп, разрабатывается с целью повышения качества их жизни. Всем этим контексте комплексный подход к гендерному равенству является эффективной стратегией и можно сделать следующие выводы:

- анализ исторического процесса показывает, что нормы равенства мужчин и женщин формировались как результат длительного взаимодействия социальных, религиозных, экономических и политических факторов. Их развитие не носит линейного характера и связано с глобальными социальными трансформациями, включая процессы модернизации и демократизации.

- Конвенция ООН 1979 года и последующие международные документы продемонстрировали, что формализация принципов равенства в правовых актах является необходимым, но недостаточным условием для достижения реального гендерного равенства. Эффективность таких конвенций определяется их адаптацией к национальному законодательству, мониторингом реализации и интеграцией в социальные практики.

- международный опыт, включая «Платформу действий Пекинской конференции» и подход «Gender mainstreaming», показывает, что комплексные стратегии, ориентированные на институциональное, культурное и образовательное воздействие, способствуют более устойчивому внедрению принципов равноправия. Особенно важно сочетание временных механизмов (квоты, целевые программы) с долгосрочными социальными изменениями.

-на пути реализации гендерного равенства сохраняются значительные препятствия, связанные с культурными, религиозными и экономическими традициями. Научный анализ свидетельствует, что успешные подходы сочетают законодательные меры с программами просвещения, формированием равноправной социальной практики и изменением стереотипов поведения.

- в научной литературе новые предложения включают использование методов сравнительного анализа национальных правовых систем, разработку интегрированных моделей оценки гендерного равенства и внедрение инновационных цифровых платформ для мониторинга реализации принципов равноправия. Эти меры позволяют переходить от декларативных норм к измеримым результатам, формируя социально устойчивую и инклюзивную среду.

- развитие концепций равенства полов должно опираться на междисциплинарные исследования, включающие право, социологию, политологию и экономику. Такой подход позволяет выявлять новые закономерности, оценивать эффективность международных стратегий и разрабатывать рекомендации для национальной политики с учетом глобального опыта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Таджикистан с изменениями и дополнениями от 22 мая 2016г. – Душанбе: Ганч, 2016
2. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года <http://www.mmk.tj> – Официальный сайт Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан
3. Конвенция «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин» от 18 декабря 1979 года <http://www.mmk.tj> – Официальный сайт Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан
4. Закон Республики Таджикистан «О гарантиях государственной равноправия мужчин и женщин и равных возможностей их реализации» №89 от 1 марта 2005 года <http://www.mmk.tj> – Официальный сайт Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан
5. Хомидов Х. Хукуки асосии (конститусионии) мамлакатҳои хориҷӣ Чилди 1.- Душанбе: ЭР-граф, 2013. – С. 40
6. Гаффоров А. Зан аз нигоҳи сиёсати гендерӣ (Дастури таълимӣ). – Душанбе: “Эҷод”, 2005. С.23
7. Поленина С.В. Права женщин в системе прав человека: международный и национальный аспект. М., 2000 // <http://www.owl.ru>
8. Поленина С.В. Права женщин в системе прав человека: международный и национальный аспект. Изд. “ Проспект” М., 2000 - С.43
9. Курганов И.А. Женщины и коммунизм. Нью-Йорк, 1968. - С. 5
10. Банч, Шарлота, Фрост, Саманта. Права женщин – права человека // Журнал «WE/МЫ». 1998. №5 (21) - С.5.- С. 22
11. К.Г. Юнга "Бессознательное рождение героя" и "Символы матери и возрождения" // Между Эдипом и Озирисом. Становление психоаналитической картины мира. М., 1998. - С. 276 – 380

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ НОРМ РАВЕНСТВА МУЖЧИН И ЖЕНЩИН: КОНВЕНЦИИ, СТРАТЕГИИ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Статья анализирует историю формирования и реализации норм равенства мужчин и женщин в международном и национальном праве. Рассмотрены ключевые конвенции, стратегические инициативы и международный опыт, а также механизмы внедрения гендерного равенства и их эффективность. Подчеркнута необходимость комплексного

подхода с учётом социальных, экономических и культурных факторов для устойчивого равенства полов.

Ключевые слова: равенство полов, права человека, международные конвенции, стратегии равенства, мировой опыт, национальная гендерная политика, международное право, национальное право, правовое регулирование, реализация норм, правовые нормы, гармонизация законодательства.

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛ ВА ТАТБИҚИ МЕЪЁРҲОИ БАРОБАРИИ МАРДОН ВА ЗАНОН: КОНВЕНСИЯҲО, СТРАТЕГИЯҲО ВА ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Мақола таърихи ташаккул ва татбиқи меъёрҳои баробарии ҷинсҳо дар ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллӣ таҳлил менамояд. Конвенсияҳои муҳим, ташаббусҳои стратегӣ ва таҷрибаҳои байналмилалӣ баррасӣ шуда, механизмҳои пешбурди баробарии ҷинсҳо ва самаранокии онҳо таҳлил мегарданд. Тадқиқот аҳамияти як рӯҳияи комплекси, ки омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро дар назар дорад, барои ноил шудан ба баробарии устувори ҷинсҳо таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: баробарии ҷинсҳо, ҳуқуқи инсон, Конвенсияҳои байналмилалӣ, стратегияҳои баробарӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ, сиёсати миллии гендерӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи миллӣ, танзими ҳуқуқӣ, татбиқи меъёрҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳамоҳангсозии қонунгузорӣ.

THE HISTORY OF THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF GENDER EQUALITY NORMS: CONVENTIONS, STRATEGIES, AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article examines the history of the formation and implementation of norms of gender equality in international and national law. Key conventions, strategic initiatives, and international experiences are analyzed, along with mechanisms for promoting gender equality and their effectiveness. The study emphasizes the need for a comprehensive approach that considers social, economic, and cultural factors to achieve sustainable gender equality.

Key words: gender equality, human rights, international conventions, equality strategies, global experience, national gender policy, international law, national law, legal regulation, implementation of norms, legal norms, harmonization of legislation.

Сведение об авторах: Майнусова З.М. кандидат юридических наук, доцент кафедры правоведения Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции

Юнусова О.М. кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры правоведения ГУ Худжандского международного университета E-mail: onaoi@bk.ru

Маълумот дар бораи муаллифон: Майнусова З.М. номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқшиносӣ, Институти иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.

Юнусова О.М. - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, муаллими калони кафедраи ҳуқуқшиносӣ, МД Донишгоҳи байналмилалии Хучанд, E-mail: onaoi@bk.ru

Information about the author: Mainusova Z.M. - Candidate of Legal Sciences (PhD in Law), Associate Professor of the Department of Law, Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce;

Yunusova O.M. - Candidate of Legal Sciences (PhD in Law), Senior Lecturer of the Department of Law, Khujand International Institute(State University, E-mail: onaoi@bk.ru

АСОСҲОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ

НАБИЕВА М.А.

Дар асри XXI экология ва ҳифзи муҳити зист аз масъалаҳои муҳими ҳаёти инсон гардид. Ба ифлосшавии муҳит на танҳо корхонаҳои саноатӣ, муассисаҳои саноатӣ, маишӣ, нақлиёт ва ғайра, ки партовҳои зиёди истеҳсоли ба саломатии инсон ва табиат зарарнокро ба табиат мепартоянд, дарахтонро мебуранд, кабудизорҳоро нест мекунанд, ҳайвонотро шикор карда ба камшавии саршумори онҳо сабаб мешаванд, гиёҳҳои шифобахшро решакан карда, мувозинати табиатро вайрон мекунанд. Ташкили тарбияи самаранокӣ экологии шаҳрвандон имконият фароҳам меоварад, ки инсон муҳити зист ва биосфераро ҳимоя кунад, тоза нигоҳ дорад, онро афзун гардонад ва худ дар он сихату саломат умр ба сар барад, муҳити аз ҷиҳати экологӣ тозаро ба наслҳои оянда боқӣ гузорад. Тарбияи экологӣ ва ҳифзи муҳити зист пеш аз ҳама, ҳимояи генофони миллатро дар назар дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи табиат, истифодаи оқилона ва барқарорсозии захираҳои он, беҳдошти муҳити зист вазифаи аввалиндараҷаи давлат, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳо ва қарзи ахлоқии ҳар як шаҳрванд аст. Ҳифзи табиат тибқи меъёри Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузории соҳаи ҳифзи муҳити зист пешбинӣ мешавад.

Ҳифзи табиат тибқи меъёри 44-уми Конститутсия ва қонунгузории соҳаи ҳифзу истифодаи табиат пешбинӣ мешавад. [1] Ҳифзи табиат тибқи Конститутсия вазифаи ҳар шахс мебошад. Шаҳрвандони Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванди дар қаламрави Тоҷикистон ҳаёту фаъолият дошта вазифадоранд табиатро ҳифз намоянд, дар таҳкими амнияти экологии кишвар ширкат варзанд, аз сарватҳои табиӣ оқилона истифода кунанд. [8, С. 57-58]

Ба ақидаи олими ватанӣ Р. Ҷабборов ҳифзи муҳити зистро бо истилоҳи «ҳифзи биосфера» низ истифода мешавад, қайд менамояд ва он системаи чорабиниҳоро дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ, ки барои бартараф намудани таъсири манфии антропогенӣ ба биосфера, дастгирӣ кардани ташакулнокии он равона шудааст, дарбар мегирад. Ҳифзи муҳити зист бо истифодабарии захираҳои табиат алоқаи зич дорад. [9, С.25]

Истифодаи захираҳои табиат ин ҳифз, барқароркунӣ ва таҳдиди захираҳои табиӣ ба даст овардан ва коркарди он, истифода ва ҳифзи имконоти табиӣ ба сифати муҳити зисти инсон, нигоҳдорӣ, барқароркунӣ ва дигаргунии мувозинати экологии системаҳои табиӣ, танзими афзоиши инсон ва шумораи одамон ба шумор меравад.

Мушкилотҳои экологӣ ҳоло басо муҳиму серҷабҳа мебошанд, зеро ҳамбастагиву робитаи табиату ҷамъият то дараҷае расидааст, ки акнун ҳар яки онҳо на фақат масъалаҳои экологӣ, балки биологию техникӣ, иқтисодию ҳуқуқӣ ва ҷамъиятиро низ дарбар мегиранд.

Тоҷикистон кишвари 93% - аш кӯҳсор буда, дар ҳудуди он бештар аз 450 – кони сарвати табиат, 947 – дарё, 1300 – кӯл, 8492 – пириҳ, 150 – чашмаи шифобахш, 9770 – намуди растанӣ ва 13150 – намуди ҳайвонот ба қайд гирифта шудааст. Оқилона истифода бурдани онҳо аз мо дониши аниқ, фарҳанг ва маданияти экологиро талаб мекунанд. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи табиат, истифодаи оқилона ва барқарорсозии сарватҳои табиӣ он, солим гардонидани муҳити зист, вазифаи умумидавлатӣ, қори тамоми мардум ва қарзи маънавии ҳар як шаҳрванд аст.

Дар баробари истифодабарӣ аз захираҳои табиӣ инсон имрӯзҳо ба масъалаҳои ҳаётан муҳим рӯ ба рӯ шудааст. Бинобар ин экология ва ҳифзи муҳити зист дар ҷаҳони

муосир қисми ҷудонашавандаи сиёсат, иқтисодиёт ва афкори умумии мардум, гарави солимии ҷомеа ва рушди устувори давлатҳо гардидааст. Ҳалли масъалаҳои муҳимтарини экологӣ сол то сол инсонро водор мекунад, ки муносибати хешро нисбат ба табиат тағйир диҳад. Аз ин рӯ баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли яке аз роҳҳои ҳалли ин масъалаҳо ба шумор рафта, таълим додани он аз боғчаи бачагона то муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба роҳ монда шудааст.

Истифодаи нодурусти захираҳои табиат боиси он гардид, ки дар ҷомеа вазъи ташвишвар ва дар баъзе маҳалҳо бӯҳрони экологӣ ба миён омадааст, ки дар натиҷаи он захираи заминҳои ҳосилхез кам гардида, таркибу обу ҳаво ифлосу захролуд шуда, ҷангалзору чарогоҳҳо хароб ва марғзору сабззорон ба биёбону дашти урён табдил ёфтанд. Муносибати нодурусти инсон ба олами наботот ва ҳайвонот дар як ҳуди Тоҷикистон боиси кам шудан ва нестшавии 267 – намуди растаниҳо ва 222 – намуди ҳайвонотҳо гардид, ки онҳо ба Китоби сурхи Тоҷикистон (2015) дохил карда шудаанд.

Ҳифзи табиат ва муҳити зист барои наслҳои ҳозира ва оянда аҳамияти муҳим дорад, маҳз барои ҳамин ҳифзи табиат ва муҳити зист ба доираи ӯҳдадорҳои конституционӣ дохил карда шудааст. Мустақкамкунии он дар як вақт ба таъмини кафолати ҳар як инсон ба муҳити зисти солим равона карда шудааст, ки асоси инкишофи устувори ҷамъият ва давлат мебошад. Ҷаҳдҳои мазкур ба ҳама беистисно равона гардидааст. Қайд кардан маврид аст, ки ҳифзи муҳити зист аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ вазифаи аввалиндараҷаи на танҳо ҳамаи давлатҳо, балки ба тамоми инсоният эътироф карда шудааст. Барои ҳастии инсоният ҳавфе зиёдтар аз нобуд кардани табиат ифлоскунии об, ҳаво ва замин мавҷуд нест.

Аз муқаррароти меъёрҳои конституционӣ муайян мегардад, ки давлат дар асоси салоҳиди мақомоти ҳокимияти давлатӣ барои истифодаи самаранок ва ҳифзи ҳамаҷонибаи боигарии табиӣ амалкардҳои муҳталифро роҳандозӣ менамояд. Ҳамчунин, муқаррароти мазкур хусусияти умумихатмиро доро буда, барои амалигардонии сиёсати давлатии экологӣ тамоми шохаҳои ҳокимияти давлатӣ (қонунгузор, иҷроия ва судӣ)-ро муваззаф месозад. Баамалбарории функсияи экологии давлат аз ҳар ҷиҳат ба тамоми фаъолияти мақомоти давлатӣ вобастагӣ дорад. Дар баробари дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар асоси Конститутсияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мавқеъ ва манзалати ҳоссаи ҳуқуқиро соҳиб буда, дар асоси салоҳиятҳои муқарраршуда сиёсати дохиливу хориҷиро амалӣ менамояд. Яке аз самтҳои муҳимтарини фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин татбиқи сиёсати давлатӣ дар самти ҳифзи муҳити зист ва рушд додани стратегияи миллии истифодаи оқилона ва ниғаҳдории сарватҳои табиӣ ба наслҳои ояндаро ташкил менамояд. Бояд таъкид кард, ки Президент ҳамчун сарвари давлат барои ҳаллу ҷалби масоили экологӣ дар дохили кишвар ва дар сатҳи байналхалқӣ низ метавонад саҳмгузор бошад. Албатта, фаъолияти он дар сатҳи конституционӣ дар баробари дигар шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ба таври алоҳида мустақкам карда шудааст. Мутобиқи муқаррароти моддаи 64 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Президент ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиклолияти миллий, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пайдориву бардавомии давлат, мураттабии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо, риояи қарордодҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад».[1]

Дар ин ҷода, Асосгузори сулҳу Ваҳдати-миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ аз 21 декабри соли 2022 ба Маҷлиси Олӣ қайд намуданд, ки “Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун кишвари ташаббускор дар ҳалли масъалаҳои марбут ба обу ҳаво эътироф шудааст.

14-уми декабри соли ҷорӣ Маҷмаи Умумии Созмони Милалӣ Муттаҳид дар бораи «Соли байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо» эълон кардани соли 2025 ва 21-уми март ҳамчун «Рӯзи ҷаҳонии пирияхҳо», ки аз ҷониби Тоҷикистон пешниҳод шуда буд, яқдилона қарор қабул кард.

Аз ҷумла, аз Паёми ҳаминсола бармеояд, соли 2025 бо пешниҳоди Тоҷикистон ва бо қатъномаи Созмони Милали Муттаҳид «Соли байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо» ва солҳои 2025 – 2034 «Даҳсолаи илмҳои криосфера» эълон гардиданд ва қайд гардид, ки ба сохторҳои дахлдор фаъолияти илмӣ ва амалиро дар ин самт густариш дода, дастовардҳои худро дар арсаи байналмилалӣ васеъ муаррифӣ намоянд. Мавзӯи ҳифзи пирияхҳо, омӯзиши илмҳои криосфера ва амалисозии ташаббусҳои байналмилалӣи Тоҷикистон дар соҳаи обу иқлим аҳамияти стратегӣ ва ҷаҳонӣ дорад. Дар робита ба ин, пешниҳод мегардад, ки Муассисаи давлатии илмиву таҳқиқотии «Маркази омӯзиши пирияхҳои Академияи миллии илмҳо» ба Муассисаи давлатии илмиву таҳқиқотии «Институти омӯзиши пирияхҳо ва криосфераи Академияи миллии илмҳо» табдил дода шавад.[2]

Аз ин лиҳоз, диққати асосӣ ба масъалаҳои амалисозии ҷорабиниҳои ҳифзи табиат ва дигар ҷорабиниҳои, ки барои беҳбуди вазъи муҳити зист андешида мешаванд, аз ҷумла дар минтақаҳои офати экологӣ равона карда мешавад. Зеро сарчашмаи асосии қонё гардонидани талаботи моддию маънавии инсон табиат ва муҳити атроф мебошад, ки ҳифзи он вазифаи муқаддаси ҳар як фарди ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ аз қабili Кодекси об, Кодекси замин, Кодекси ҷангал, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муомилот бо партовҳои радиоактивӣ» аз 22.07.2013, «Дар бораи олами ҳайвонот», аз 05.01.2008, «Дар бораи ҳифзи ҳавои атмосфера» аз 28.12.2012, «Дар бораи байторӣ» аз 29.12.2010, «Дар бораи моҳипарварӣ, моҳигирӣ ва ҳифзи захираҳои моҳӣ» аз 19.09.2013, «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» аз 20.07.1994, «Дар бораи стандартонӣ» аз 29.12.2010, «Дар бораи сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасонӣ» аз 13.12.1996, «Дар бораи экспертизаи экологӣ» аз 16.04.2012, «Дар бораи фаъолияти обу ҳавошиносӣ» аз 02.12.2002, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи беҳатарии радиатсионӣ» аз 01.08.2003, «Дар бораи оби нӯшокӣ ва таъмини он» аз 29.12.2010, «Дар бораи ҳудудҳои табиӣи махсус муҳофизатшаванда» аз 26.12.2011, «Дар бораи иттилооти экологӣ» аз 25.03.2011, «Дар бораи мониторинги экологӣ» аз 25.03.2011, «Дар бораи ҳифзи навъҳои растанӣ» аз 29.12.2010, «Дар бораи минтақаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.07.2013, «Дар бораи ҳифзи муҳити зист», «Дар бораи маърифати экологии аҳоли» аз 29.12.2010 ва ғайра бароварда шуда, маҳз муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ба танзим дароварда мешавад.

Яке аз омилҳои асосии пуршиддат шудани вазъи экологии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки мардум оид ба масъалаҳои экологӣ, муносибат ба муҳити зист ва қонуниятҳои ҳамзистии организмҳои зинда бо ҳам ва муҳити зист огоҳӣ ва маърифати кофӣ надоранд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист», ки 2 августи соли 2011 қабул шудааст, дар моддаи 75 чунин навишта шудааст: «Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи маърифати экологии ҷомеа ва тайёрии касбии мутахассисони ҳифзи муҳити зист, системаи умумӣ ва комплекси таълиму тарбияи экологӣ ҷорӣ карда мешавад, ки он дар худ таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ, таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ, бозомӯзии касбӣ ва тақмили ихтисоси мутахассисон, инчунин интишори донишҳои экологӣ аз ҷумла, бо истифода аз воситаҳои ахбори омма, осорхонаҳо, китобхонаҳо, муассисаҳои фарҳангӣ, муассисаҳои ҳифзи муҳити зист, ташкилотҳои варзишӣ ва туризмро фаро мегирад» [3]. Инчунин дар моддаи 8 – уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маърифати экологии аҳоли» [4] навишта шудааст, ки таълими фанҳои марбути соҳаи экологияи ҳамаи зинаҳои таҳсили системаи маориф бо риояи меъёрҳои давлатии таҳсилот ба роҳ монда мешавад. Хусусан дар самти ихтисоси ҳуқуқшиносӣ тибқи барномаи муассисаҳои олий ва миёнаи касбӣ ҳуқуқи экологӣ ҷорӣ гардидааст, ҳадафи таълимии он инсонро ба ҳаллу фасли масъалаҳои экологӣ ҷалб намуда, дар ниҳоди ӯ муносибати ғамхоронаю оқилонаро ба

табиат ва сарватҳои он ташаккул дода, муҳити зист ва манзараҳои мавҷудоти онро ҳифз намояд.

Барои ташкили фаъолияти мақсаднок ва пурсамар ҷиҳати таъмини сифати мусоиди муҳити зист, идоракунии устувор, таъмини амнияти экологӣ, татбиқи муқаррароти конвенсия ва созишномаҳои байналмилалӣ экологӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, барномаи давлатӣ, концепсия, стратегия, дурнамо инчунин дар асоси онҳо нақшаҳои амал, ки тадбирҳои ҳифзи муҳити зист, истифодаи устувору оқилона ва барқарорсозии захираҳои табиӣ, солимгардонии муҳити зистро барои ояндаи дарозмӯҳлат пешбинӣ менамоянд, таҳия карда мешаванд, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон”[5], Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [6] ва ғайра. Бояд қайд намуд, ки барномаи давлатӣ, концепсия, стратегия, дурнамо инчунин дар асоси онҳо нақшаҳои амал, ки тадбирҳои ҳифзи муҳити зист ба ҳалли масъалаҳои экологӣ, аз қабили пешгирии эрозияи замин, барқарорсозии сифати об ва ҳаво, ҷорӣ кардани технологияи аз ҷиҳати экологӣ мусоиди истеҳсолоти саноатӣ ва сарфаи энергия, болоравии сатҳи сӣҳатии омма, оқибатҳои номусоиди тағйирёбии иқлим мусоидат намуда, рушди устувор ва ҳифзи гуногунии биологиро таъмин мекунанд.

Дар ин соҳа ҳамчунин як қатор ҳуҷҷатҳоро созишномаҳои байналмилалӣ имзокардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, ба монанди, Конвенсияи Ташкилоти ҷаҳонии метеорологӣ, Оинномаи Агентии байналмилалӣ энергияи атомӣ, Созишномаи ҳамкорӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи муҳити табиӣ ва ғайра. [7, С.490]

Ҳамин тариқ, дар рафти омӯзишу баррасӣ ва таҳқиқу таҳлил аён гардид, ҷиҳати расидан ба мақсадҳои ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ ҳамоҳангсозии меъёр ва қоидаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ табиат истифодабарандагон, ки риояи онҳо иҷрои талаботҳои қонунгузориҳои ҳифзи муҳити зисти ҷумҳуриро таъмин мекунанд, хеле муҳим аст. Меъёр ва қоидаҳои ҳифзи муҳити зист метавонанд баҳри амалӣ гаштани нишондиҳандаҳои қонунҳо дар ҳуҷҷатҳои меъёрии техникӣ, ки ҳангоми истихроҷ, истеҳсол ва истеъмоли маҳсулот (энергия, техникаи нав, масолеҳ, моддаҳо ва ғайра) ва инчунин ҷойгир кардан, лоиҳакашӣ, сохтмонҳои нав, азнавсозӣ ва истифодаи иншооту комплексҳои амалкунанда истифода бурда мешаванд, мусоидат намоянд.

Концепсияи меъёр ва қоидаҳои ҳифзи муҳити зист дар таъмини мувофиқати фаъолияти табиатистифодабарандагон ба мавҷудияти объективонаи қонунӣ ва инкишофи муҳити зист зоҳир мегардад. Аз ин лиҳоз, қоида ва меъёрҳои ҳифзи муҳити зист системаи ҳамоҳангсохтаи (стандарткардашуда) тартибиро бояд дар бар гирад, ки риояи онҳо фаъолияти мӯътадили комплексҳои минтақавӣ табиӣ (ландшафт), ҷузъҳои муҳити зист (атмосфера, гидросфера, литосфера, олами наботот ва ҳайвонот) бо мақсади эмин доштани функсияи ташкилкунанда ва азнавташкилкунандаи муҳити зист ва бунёди муҳити мусоиди зисти инсон ва ҳамчунин истифодаи оқилонаи сарватҳои табииро таъмин мекунад.

Боиси қайдҳои дар болои ишорашуда, қайд намудан лозим аст, ки тамоми корҳои экологӣ-маърифатиро дар ҷамъият ҳамоҳанг сохта, барои васеъ намудани фаъолияти клубҳои экологӣ, марказҳои экологӣ, лагерҳои мавсимии самти экологӣ доштаи мактаббачагон, донишҷӯён, пурзӯр намудани нақши тарбияи экологии наврасон ва ҷавонон оид ба парваришгоҳҳо, боғҳои миллий ва дигар марказҳои истироҳатӣ мусоидат намоянд.

Вобаста ба ин, аз ҷониби устодон аз нашр баровардани дастурҳои методӣ, китоб ва дастурҳои таълимии соҳаи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи он дар машғулиятҳои таълимӣ, омода намудани кадрҳо дар соҳаи таълиму тарбияи аҳоли дар баҳши ҳифз ва беҳтар намудани муҳити зист тадқиқоти илмӣ ва озмоишҳои ташкил додан, ҳамкориҳои

байналмилалиро дар бахши маърифат ва тарбияи экологӣ васеъ намудан лозим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06-уми ноябри с. 1994, бо тағйиру иловаҳо аз 26.09.1999, 22.06.2003 ва 22.05.2016 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadholist.php (санаи мурочиат 12.03.2026).
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2024. [Манбаи электронӣ]. Речаи воридшавӣ: <http://prezident.tj/> (санаи мурочиат: 12.03.2026).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 2 августи соли 2011 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadholist.php (санаи мурочиат 13.03.2026).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маърифати экологии аҳоли» аз 29.12.2010 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadholist.php (санаи мурочиат 13.03.2026).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон” // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: http://base.mmk.tj/view_sanadholist.php (санаи мурочиат 14.03.2026).
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Манбаи электронӣ]. Речаи воридшавӣ: <http://prezident.tj/> (санаи мурочиат: 14.03.2026).
7. Менгелеев Ш.М. Ҳуқуқи байналхалқӣ. Китоби дарсӣ.-Душанбе: Эр-граф, 2010.-С.490
8. Набиева М.А. Танзим ва дастгирии давлатӣ дар соҳаи муносибатҳо оиди об тибқи конунгузории ҷорӣ /Маводи Конференсияи байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон таҳти унвони «Ташаккули модели инвеститсионии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон». Душанбе: 2018.-С. 57-58
9. Ҷабборов Р. Ҳуқуқи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: Ирфон, 2004.- С.25

АСОСҲОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ

Мақолаи мазкур ба таҳлили асосҳои конститусионии ҳифзи муҳити зист бахшида шудааст. Дар он нақши Конституция ҳамчун санади олии ҳуқуқӣ дар танзими муносибатҳои вобаста ба истифода ва ҳифзи захираҳои табиӣ баррасӣ мегардад. Муаллиф меёриҳои конститусиониро, ки ба таъмини ҳуқуқи шаҳрвандон ба муҳити зисти солим равона шудаанд, таҳлил намуда, аҳамияти онҳоро дар рушди сиёсати давлатии экологӣ нишон медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: меёриҳои Конституция, ҳифзи муҳити зист, уҳдадорихон шаҳрвандон, амнияти экологӣ, сиёсати давлатӣ, захираҳои табиӣ, рушди устувор, механизмҳои ҳуқуқӣ.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Данная статья посвящена анализу конституционных основ охраны окружающей среды. В ней рассматривается роль Конституции как высшего правового акта в регулировании отношений, связанных с использованием и защитой природных ресурсов. Автор анализирует конституционные нормы, направленные на обеспечение права граждан на благоприятную окружающую среду, и раскрывает их значение в развитии государственной экологической политики.

Ключевые слова: конституционные нормы, охрана окружающей среды, обязанностей граждан, экологическая безопасность, государственная политика, природные ресурсы, устойчивое развитие, правовые механизмы

CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

This article is devoted to the analysis of the constitutional foundations of environmental protection. It examines the role of the Constitution as the supreme legal act in regulating relations related to the use and protection of natural resources. The author analyzes constitutional norms aimed at ensuring citizens' right to a healthy environment and highlights their importance in the development of state environmental policy.

Key words: constitutional norms, environmental protection, duties of citizens, environmental safety, state policy, natural resources, sustainable development, legal mechanisms.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Набиева Мукадас Абдусатторовна** - номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи ҳуқуқшиносии МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон”. Тел:(+992) 92-752-74-29 E-mail: mukadas.nabieva.79@mail.ru

Сведения об авторе: **Набиева Мукадас Абдусатторовна** - кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры Правоведение ГУ «Худжандского международного института» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства». Тел:(+992) 92-752-74-29 E-mail: mukadas.nabieva.79@mail.ru

Information about the author: **Nabieva Mukadas Abdusattorovna** - candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Law at the Khujand International Institute of the “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel:(+992) 92-752-74-29 E-mail: mukadas.nabieva.79@mail.ru

УДК 340.134: 342.9

НАҚШИ ЭКСПЕРТИЗАИ ҲУҚУҚӢ ДАР ТАТБИҚИ ҲАДАФҲОИ РУШДИ УСТУВОР ДАР САТҲИ МАҲАЛЛӢ

ҲОҶИБОЕВА Н.Д.

Дар шароити муосири рушди давлатдорӣи миллӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030-ро ҳамчун заминаи асосии ҳамгирӣи ва иҷрои Ҳадафҳои рушди устувори СММ ба роҳ мондааст. Ин раванди мураккаб ва бисёрҷониба тақозо менамояд, ки сиёсати давлатӣ ба таври маҷмӯӣ таҳия ва амалӣ гардида, бахшҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологиро бо ҳам пайваست созад. Дар ин замина, нақши механизмҳои ҳуқуқӣ, бахусус сифат ва самаранокии қонунгузорӣ, дар таъмини рушди устувор ба мадди аввал мебарояд.

Таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки муваффақияти воқеии Ҳадафҳои рушди устувор на дар сатҳи декларатсияҳои глобалӣ, балки дар сатҳи амалишавии онҳо дар маҳалҳо чен карда мешавад. Ин раванд дар илми муосир ва амалияи байналмилалӣ ҳамчун “маҳаллигардонии Ҳадафҳои рушди устувори” шинохта шудааст. Маҳаллигардонии Ҳадафҳои рушди устувор маънои онро дорад, ки татбиқи ҳадафҳои марбут ба коҳиши камбизоатӣ, дастрасӣ ба оби тоза, ҳифзи муҳити зист, рушди инфрасохтор ва таъмини адолат дар шаҳрҳо, ноҳияҳо ва ҷамоатҳо бевосита аз сифати идоракунии ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшаванда дар сатҳи маҳаллӣ вобастагии ногусастанӣ дорад.

Дар ин самт, ҳуқуқҷодкунӣ асоси танзими муносибатҳои нави ҷамъиятӣ баромад мекунад. Вале барои он ки санадҳо воқеан ба манфиати ҷомеа хизмат кунанд ва ҳилофи

стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ набошад, экспертизаи ҳуқуқӣ ҳамчун як марҳилаи ҳалкунада ва ҷудонашавандаи раванди ҳуқуқэҷодкунӣ аҳамияти стратегӣ пайдо мекунад. Мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, экспертиза дар меъёрэҷодкунӣ барои пешгирӣ ва муқовимат ба пайдоиши ҳолигиҳои қонунгузорӣ, бархӯрди манфиатҳо, зуҳуроти коррупсионӣ ва меъёрҳо пешбинӣ шудааст [1,3].

Мушкилоти асосии таҳқиқоти мазкур дар он ифода меёбад, ки дар илми ҳуқуқшиносии муосир, бахусус дар амалияи маҳаллӣ, экспертизаи ҳуқуқӣ аксаран танҳо ҳамчун як амалиёти оддӣи техникӣ-ёрдмачӣ ва расмиёти лингвистӣ (санҷиши ҳатогиҳои имлоӣ ва услубӣ) баррасӣ мегардад. Чунин муносибати сатҳӣ боиси он мегардад, ки санадҳои маҳаллӣ баъзан бартариатҳои стратегӣи давлатро нодида гирифта, хавфҳои ҳуқуқӣ ва экологиро ба бор меоранд.

Аммо дар шароити гузариши кишвар ба рушди устувор ва ҳамгироии иқтисодӣи рақами (аз ҷумла зеҳни сунъӣ ва технологияҳои сабз), зарур аст, ки парадигмаи фаҳмиши экспертизаи ҳуқуқӣ тағйир ёбад [5;9]. Экспертиза бояд на ҳамчун филтри ғайрифайол, балки ҳамчун унсури фаёли ташаккулдиҳандаи ҳуқуқ (правообразующая деятельность), кафили шаффофияти ниҳодҳо (тибқи Ҳадафи 16-и ҲРҶ) ва таъминкунадаи бевоситаи рушди устувор дар сатҳи маҳаллӣ арзёбӣ ва амалӣ карда шавад [11;14]. Мақсади мақолаи мазкур маҳз таҳлили назариявӣ ва амалии ҳамин тағйироти концептуалӣ ва муайян намудани самтҳои тақмили институти экспертизаи ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар мақолаи мазкур усулҳои умумиилмӣ ва хусусии илмӣ маърифат, аз ҷумла усули диалектикӣ, таҳлили системавӣ-сохторӣ ва усули мантикӣ истифода шудаанд. Пойгоҳи маводӣ аз санадҳои меъерӣи ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷҷатҳои стратегӣ (СМР-2030), инчунин асарҳои илмӣ олимони оид ба назарияи экспертизаи ҳуқуқӣ, сифати қонунгузорӣ ва экспертизаи зиддикоррупсионӣ (В.М.Баранов, С.Б.Поляков, К.Р.Мурсалимов, Д.А.Черезов, В.И.Шабайлов ва дигарон) таркиб ёфтааст [8;11;14;15].

Барои фаҳмиши пурраи нақши экспертизаи ҳуқуқӣ дар раванди рушди маҳаллӣ ва татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор, пеш аз ҳама, бояд ба моҳият ва табиати он ҳамчун фаёлияти махсуси ҳуқуқӣ назар кард. Одатан, дар доираҳои амалӣ ва баъзе таҳқиқоти илмӣ экспертиза ҳамчун як амалиёти оддӣи техникӣ-ёрдмачӣ ва ё расмиёти лингвистӣ барои бартараф кардани ҳатогиҳои матнӣ арзёбӣ мешавад. Аммо, мувофиқи таҳқиқоти бунёдии К.М. Мурсалимов, экспертизаи ҳуқуқӣ на танҳо таҳлили матни санад, балки як намуди мустақили фаёлияти ҳуқуқӣ ва унсури ташаккулдиҳандаи фаёлияти давлат баромад мекунад [10;11].

Табиати ташаккулдиҳандаи ҳуқуқии экспертиза дар он зоҳир мегардад, ки он бевосита дар раванди ба вучуд овардани меъёри ҳуқуқӣ иштирок мекунад. Экспертизаи ин воситаест, ки тавассути он мавқеи ҳуқуқии давлат вобаста ба бақайдгирӣ ва танзими дастурҳои меъерӣ таҳия ва сайқал дода мешавад [10,с.81]. Маҳз дар чараёни гузаронидани экспертиза идея ё ташаббуси аввалияи қонунгузор ба як сохтори мукаммали ҳуқуқӣ табдил ёфта, қобилияти танзимкунии худро пайдо мекунад.

Дар ҳамин ҳол, раванди татбиқи ҳадафҳои рушди устувор тақозо мекунад, ки санадҳои маҳаллӣ зуд-зуд тағйир дода шаванд ё санадҳои нав қабул гарданд. Тавре В.М. Баранов ва С.Б. Поляков таъкид менамояд, экспертизаи тағйирот ба қонунгузориҳои амалкунада набояд танҳо бо санҷиши мутобикати формалӣ ба қонунҳои болоӣ маҳдуд шавад. Вазифаи муҳими экспертиза ин муайян намудани меъёри мувофиқ ба ҷомеа ва оқилонагии санад мебошад [8,с.136]. Меъёри мувофиқ ба ҷомеа маънои онро дорад, ки санади нав то чӣ андоза воқеиятҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеаро ба назар гирифтааст ва то чӣ андоза аз ҷониби аҳоли қабул карда мешавад.

Ин маънои онро дорад, ки коршинос ҳангоми гузаронидани экспертизаи санадҳои мақомоти маҳаллӣ (масалан, қарорҳои раисони шаҳру ноҳияҳо ё ҷамоатҳо) на фақат

қонуниятҳои онро месанҷад, балки иродаи ҷамъиятиро дар шакли меъёри комил таҷассум месозад. Вай бояд ҳамчун филтри стратегӣ баромад карда, муайян намояд, ки оё ин санади маҳаллӣ ба мақсадҳои олии давлат, аз ҷумла ба ҳадафҳои экологӣ ва иҷтимоии Ҳадафҳои рушди устувор ба монанди кам кардани сатҳи камбизоатӣ, ҳифзи муҳити зист ё рушди инфрасохтор мувофиқат мекунад, ё на. Дар ҳолати муҳолифат бо ин ҳадафҳо, маҳз экспертизаи ҳуқуқӣ вазифадор аст, ки пеш роҳи қабули меъёрҳои ғайриоқилона ё аз нигоҳи иҷтимоӣ номувофиқро бигирад.

Яке аз ҳадафҳои калидии Ҳадафҳои рушди устувор (ҳадафи 16) ин бунёди ниҳии шаффоф, ҳисоботдиҳанда ва самаранок дар ҳама сатҳҳо мебошад. Дарки муносири рушди устувор собит месозад, ки бе таъмини волеияти қонун ва муборизаи босамар бо коррупсия, расидан ба ҳадафҳои глобалӣ, аз қабилӣ кам кардани сатҳи камбизоатӣ, коҳиши нобаробарӣ ё рушди инфрасохтор ғайриимкон аст. Дар ин ҷода, экспертизаи зиддикоррупсионӣ нақши ҳалкунанда дорад[3;4].

Тавре муҳаққиқ Д.А. Черезов дар асорҳои худ ба таври васеъ қайд мекунад, мушкилоти асосӣ ва ҳадафи ниҳии экспертизаи зиддикоррупсионӣ ин баланд бардоштани сифати қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ тавассути ошкор ва бартараф намудани омилҳои коррупсионӣ мебошад [13;14]. Ба ин омилҳо, пеш аз ҳама, фароҳии номуайяни ваколатҳои маъмурӣ мавҷудияти ҳолигҳои ҳуқуқӣ, набудани расмиёти дақиқи идоракунӣ, инчунин истифодаи мафҳумҳои дупаҳлӯ дохил мешаванд[13,с.102]. Агар ин камбудӣ дар марҳалаи лоиҳақашӣ бартараф карда нашаванд, онҳо пас аз қабули санад ба заминаи қонунӣ содир намудани амалҳои коррупсионӣ таъдир меёбанд.

Дар сатҳи маҳаллӣ (яъне дар фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳо) ин масъала ҳассосияти бештар дорад. Амалия нишон медиҳад, ки қабули санадҳо ва қарорҳо дар бораи тақсими китъаҳои замин, расонидани кумаҳои иҷтимоӣ ба табақаҳои осебпазир, ҷудо намудани маблағҳои бучетӣ, додани иҷозатномаҳо ё танзими фаъолияти соҳибдорӣ бештар ба хавфҳои коррупсионӣ дучор мешаванд. Агар дар санади қабулкардаи мақомоти маҳаллӣ тартиби дақиқ ва шаффофи қабули қарор муайян нагардида, ба мансабдор ваколати ҳалли масъала “бо салодиди худ” ё бо “шартҳои номуайян” дода шавад, ин бевосита сатҳи роҳи татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор мегардад. Чунин меъёрҳои номукамал боиси нобаробарии иҷтимоӣ, монополияи захираҳо ва поймолшавии ҳуқуқҳои шаҳрвандон мешаванд.

Аз ин лиҳоз, экспертизаи босифати ҳуқуқӣ ва зиддикоррупсионӣ кафолат медиҳад, ки қарорҳои маҳаллӣ шаффоф гарданд ва монеаҳои сунъии бюрократӣ аз байн бурда шаванд. Он замина фароҳам меоварад, захираҳои арзишманди маҳаллӣ (замин, об, бучети маҳаллӣ ва сармоягузориҳо) маҳз барои рушди устувор, коҳиши камбизоатӣ ва беҳбудии зиндагии аҳоли сафар шаванд, на ин ки ба манфиатҳои гурӯҳҳои алоҳида равона гарданд. Гузашта аз ин, бартараф намудани омилҳои коррупсионӣ аз сандҳои маҳаллӣ эътимоди мардумро ба мақомоти давлатӣ ба таври назаррас боло мебарад, ки ин худ яке аз нишондиҳандаҳои муҳимтарини татбиқи бомуваффақияти ҳадафи 16-ҳуми рушди устувор ба шумор меравад.

Татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор зуд-зуд аз мақомоти давлатӣ танзими муносибатҳои ҷамъиятии тамоман навро талаб мекунад, ки қаблан дар амалияи ҳуқуқӣ вучуд надоштанд. Ин пеш аз ҳама ба самтҳои навоарӣ аз қабилӣ гузариш ба иқтисодиёти сабз, бунёди “шаҳрҳои шушманд” рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ё истифодаи зеҳни сунъӣ дар идоракунӣ захираҳо дахл дорад [5; 9]. Аз бас, ки таҷрибаи танзими ин соҳаҳо нокифоя аст, хавфи қабули меъёрҳои корношоям ё зиддиятнок меафзояд.

Дар чунин шароит, тавре олимони В.И. Шабайлов ва М.Т. Баймаханов зикр кардаанд, ҳуқуқэҷодкунӣ намояд бо қабули санад ба анҷом расад; он вазифадор аст вазъи меъёриро мунтазам назорат кунад ва вазифаи мониторингро иҷро намояд [15;16]. Дар ин

марҳала, экспертизаи ҳуқуқӣ ҳамчун механизми калидии мониторинг хидмат карда, вазъи воқеии амалишавии меъёрхоро таҳлил мекунад ва зарурати ворид намудани тағйиротро сари вақт муайян месозад.

Дар пайваस्ताгӣ бо мониторинг, экспертиза заминаи устуворро барои гузаронидани “озмоиши ҳуқуқӣ” (эксперименти ҳуқуқӣ) фароҳам меоварад[6;7]. Тавре асосгузори назарияи мазкур В.И. Никитинский муайян кардааст, озмоиши ҳуқуқӣ ин апробатсияи (санчиши) навовариҳои қонунгузорӣ дар миқёси маҳдуд бо мақсади муайян кардани самаранокии ва манфиатоварии онҳо мебошад[12,с.26].

Дар сатҳи маҳаллӣ ин механизм махсусан муфид аст. Масалан, пеш аз он, ки қоидаҳои нави марбут ба ҷамъоварӣ ва коркарди партовҳои саҳти маишӣ (ки ба Ҳадафҳои рушди устувор¹¹ ва 12 дахл дорад) дар тамоми ҷумҳурӣ ҷорӣ карда шаванд, онҳоро метавон дар миқёси як шаҳр ё ноҳияи мушаххас ҳамчун лоиҳаи пилотӣ қабул кард. Истифодаи ин механизм ба мақомоти маҳаллӣ имкон медиҳад, ки самаранокии воқеии қарҳои марбут ба Ҳадафҳои рушди устуворро бисанҷанд ва мавқеи ҷомеаро арзёбӣ кунанд. Дар ин раван, маҳз экспертизаи ҳуқуқӣ натиҷаҳои озмоишро таҳлил карда, камбудиву ҳолигиҳои ҳуқуқиро пеш аз татбиқи умумичумхуриявии ин таҷриба ошкор ва бартараф месозад.

Барои татбиқи бомуваффақияти Ҳадафҳои рушди устувор, заминаи қонунгузори милли бояд механизмҳои фарогир ва кафолатноки санчиши санадхоро фароҳам оварад. Мутобиқи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” аз 15 март соли 2016, лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла санадҳои мақомоти маҳаллӣ, метавонанд ба намудҳои гуногуни экспертиза, аз ҷумла экспертизаи ҳуқуқӣ, экологӣ, молиявӣ иқтисодӣ, забон ва таҳлили таъсири танзимкуни ҷалб карда шаванд. Ин маҷмӯи экспертизаҳо имкон медиҳад, ки лоиҳаҳои қарор аз тамоми паҳлӯҳои марбут ба рушди устувор баҳогузорӣ гардад.

Дар амалияи маҳаллӣ, маҳз ҳамин экспертизаи маҷмӯи кафолат, медиҳад, ки санади таҳияшаванда натавонад ба талаботи Конститутсия ва қонунҳои болоӣ муҳолифат накунад, балки ба ҳадафҳои стратегияи барномаҳои давлатӣ аз қабili Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 пурра мувофиқ бошад. Масалан, ҳангоми гузаронидани экспертизаи экологӣ, лоиҳаи санади маҳаллӣ оид ба ҷудо кардани замин барои сохтмони корхонаи саноатӣ аз нуқтаи назари таъсири он ба муҳити зист (Ҳадафҳои рушди устувор 13, 14 ва 15) арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон, таҳлили таъсири танзимкунӣ кафолат медиҳад, ки қарори қабулшаванда монеаҳои сунъиро барои соҳибкории маҳаллӣ эҷод накарда, ба рушди иқтисодиёти ва шуғли пурмаҳсул (Ҳадафҳои рушди устувор 8) мусоидат менамояд.

Тавассути ин механизмҳои бо ҳам алоқаманд, дар сатҳи ҳуқуқэҷодкунии маҳаллӣ пешгирӣ карда мешавад, ки ягон қарор ё фармоиш ба муҳити зист зарар расонад, ҳуқуқҳои иҷтимоии сокинонро маҳдуд созад ё боиси афзоиши нобаробарӣ гардад. Ин раванд махсусан ҳангоми ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии маҳаллии амалкунанда аҳамияти дучанд пайдо мекунад. Тавре В.Н. Баранов ва С.Д. Поляков қайд мекунад, арзёбии тағйирот ба қонунгузорӣ ниҳоят муҳим аст, то “сифати қонунгузорӣ” ва суботи ҳуқуқӣ дар раванди тағйирёбии он коҳиш наёбад[8,с.138]. Яъне, экспертиза бояд кафолат диҳад, ки ҳар як тағйироти нав ба санади маҳаллӣ бартариҳои қаблан ба даст омадаи иҷтимоӣ ва экологиро бекор накунад, балки онҳоро ба стандартҳои нави Ҳадафҳои рушди устувор боз ҳам мутобиқтар созад.

Аз таҳқиқоти анҷомдодашуда чунин хулоса бар меояд, ки экспертизаи ҳуқуқӣ дар шароити муосир ба унсури мустақил ва ташаккулдиҳандаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии давлат табдил ёфтааст. Нақши он дар татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор дар сатҳи маҳаллӣ дар се самти асосӣ зоҳир мегардад:

1. Мутобикати қарорҳои маҳаллиро бо стратегияҳои милли рушд таъмин намуда, сатҳи мувофиқат ба шароити иҷтимоиро арзёби мекунад.

2. Дар ҳамбастагӣ бо экспертизаи зидди коррупсионӣ, омилҳои коррупсиониро аз санадҳои меъёрӣ хориҷ намуда, ба ташаккули ниҳодҳои шаффоф (Ҳадафҳои рушди устувор 16) мусоидат менамояд.

3. Бо истифода аз механизмҳои мониторинг ва озмоиши ҳуқуқӣ, барои ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар идоракунии маҳаллӣ заминаи бозътимод фароҳам меоварад.

Барои тақмили ин низом тавсия мешавад, ки стандартҳои ягонаи гузаронидани экспертиза дар мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо дар назардошти индикаторҳои рушди устувор ва тақмили методологияи таҳлили зиддикоррупсионӣ ҷорӣ карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Закон Республики Таджикистан «О нормативных правовых актах» от 15 марта 2016 г., № 1316.
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Утверждена постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 октября 2016 г., № 392.
3. Закон Республики Таджикистан «Об антикоррупционной экспертизе нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов» от 28 декабря 2012 г., № 925.
4. Указ Президента Республики Таджикистан «О Государственной стратегии противодействия коррупции в Республике Таджикистан на период до 2030 года» от 3 августа 2021 г., № 222.
5. Стратегия развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040 года. Утверждена постановлением Правительства РТ от 30 сентября 2022 г., № 483.
6. Нематов А. Р. Правовой эксперимент в правотворческой деятельности Республики Таджикистан // Юридическая техника. – 2025. – № 9. – С. 504-508.
7. Нематов А. Р., Абдуджалилов А. А. Теория, практика и техника электронного договорного права // Юридическая техника. – Н. Новгород, 2021. – № 15. – С. 544-548.
8. Баранов В. М., Поляков С. Б. Правовая экспертиза изменений действующего российского законодательства // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2016. – Вып. 31 (110). – С. 135-151.
9. Маликова А. Х., Модина А. А. Правовой эксперимент в юридической науке и практике // International Journal of Humanities and Natural Sciences. – 2020. – Vol. 10-4 (49). – С. 21.
10. Мурсалимов К. Р. Правовая экспертиза как вид юридической деятельности // Право и государство: теория и практика. – 2011. – № 10. – С. 80-82.
11. Мурсалимов К. Р. Правовая экспертиза как элемент правообразующей деятельности государства // Юридическая наука и практика. – 2022. – № 16. – С. 326-329.
12. Никитинский В. И. Общая теория правового эксперимента // Правовой эксперимент и совершенствование законодательства / Под ред. В.И. Никитинского, И.С. Самощенко. – М., 1988. – С. 26.
13. Черезов Д. А., Скворцова Г. Н. Влияние антикоррупционной экспертизы на качество законов и других нормативных правовых актов и их проектов // Марийский юридический вестник. – 2016. – № 1 (16). – С. 101-104.

14. Черезов Д. А. Проблемы и основные направления совершенствования антикоррупционной экспертизы законов и других нормативных правовых актов // Марийский юридический вестник. – 2015. – № 4 (15). – С. 136-140.
15. Шабайлов В. И. Мониторинг как функция правотворчества и правоприменения // Право в современном белорусском обществе: сб. науч. тр. / Нац. центр законодательства и правовых исслед. Респ. Беларусь; под ред. В. И. Семенкова. – Минск, 2011. – Вып. 6. – С. 70-76.
16. Баймаханов М. Т.-М. Правотворчество и связанные с ним научно-организационные технологии // Право в современном белорусском обществе: сб. науч. тр. – Минск, 2011. – Вып. 6. – С. 12

НАҚШИ ЭКСПЕРТИЗАИ ҲУҚУҚӢ ДАР ТАТБИҚИ ҲАДАФҲОИ РУШДИ УСТУВОР ДАР САТҲИ МАҲАЛЛӢ

Дар мақола масъалаи нақши экспертизаи ҳуқуқӣ дар татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор дар сатҳи маҳаллӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф дар асоси таҳлили назариявӣ ва амалӣ собит менамояд, ки экспертизаи ҳуқуқӣ на танҳо як марҳилаи техникаи арзёбии лоиҳаи санадҳо балки як намуди мустақили фаъолияти ҳуқуқӣ ва унсури ташаккулдиҳандаи ҳуқуқсодқунӣ давлат мебошад. Таъсири экспертизаи зиддикоррупсионӣ ба сифати саналҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва лоиҳаҳои онҳо ҳамчун омили асосии расидан ба ниҳодҳои шаффоф таҳлил шудааст. Таваҷҷуҳи асосӣ ба сатҳи маҳаллӣ равона гардидааст, зеро маҳз дар он ҷо қарорҳои марбут ба рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 амалӣ мешаванд. Пешниҳод шудааст, ки тақмили механизми экспертиза, аз ҷумла истифодаи экспертизаи ҳуқуқӣ, самаранокии маҳаллигардонии Ҳадафҳои рушди устуворро баланд мебардорад.

Калидвожаҳо: экспертизаи ҳуқуқӣ, ҳуқуқсодқунӣ, экспертизаи зиддикоррупсионӣ, Ҳадафҳои рушди устувор, сатҳи маҳаллӣ, сифати қонунгузорӣ, эксперименти ҳуқуқӣ.

РОЛЬ ПРАВОВОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В РЕАЛИЗАЦИИ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НА МЕСТНОМ УРОВНЕ

В статье рассматривается вопрос о роли правовой экспертизы в реализации Целей устойчивого развития на местном уровне. На основе теоретического и практического анализа автор доказывает, что правовая экспертиза – это не только технический этап оценки проектов актов, но и самостоятельный вид юридической деятельности, а также правообразующий элемент правотворчества государства. Проанализировано влияние антикоррупционной экспертизы на качество нормативных правовых актов как ключевого фактора достижения прозрачности институтов. Основное внимание уделено местному уровню, где реализуются социальные, экономические и экологические решения Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года. Предложено совершенствование механизма экспертизы, включая использование правового эксперимента, для повышения эффективности локализации Целей устойчивого развития.

Ключевые слова: правовая экспертиза, правотворчество, антикоррупционная экспертиза, цели устойчивого развития, местный уровень, качество законодательства, правовой эксперимент.

THE ROLE OF LEGAL EXPERTISE IN THE IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS AT THE LOCAL LEVEL

The article discusses the role of legal expertise in implementing the Sustainable Development Goals at the local level. Based on theoretical and practical analysis, the author proves that legal expertise is not only a technical stage of assessing draft acts but an independent

type of legal activity and a law-forming element of state lawmaking. The impact of anti-corruption expertise on the quality of normative legal acts is analyzed as a key factor in achieving transparent institutions. The main focus is on the local level, where social, economic, and environmental decisions of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan up on 2030 are implemented. The author proposes improving the expertise mechanism, including the use of legal experiments, to increase the efficiency of SDG localization.

Keywords: legal expertise, lawmaking, anti-corruption expertise, Sustainable Development Goals, local level, quality of legislation, legal experiment.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳочибоева Нигора Дадоевна** - доктор (PhD), муаллими калони кафедраи ҳуқуқшиносии МД “Донишқадаи байналмилалии Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон”, Тел: (+992) 92 802 77 17, e-mail: khojiboeva@gmail.com

Сведения об авторе: **Ходжибоева Нигора Дадоевна** — доктор (PhD), старший преподаватель кафедры Правоведение ГУ «Худжандского международного института» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел: (+992) 92 802 77 17 E-mail: khojiboeva@gmail.com

Author Information: **Khojiboeva Nigora Dadoevna** — PhD, Senior Lecturer at the Department of Law at the Khujand International Institute of the “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel: (+992) 92 802 77 17. E-mail: khojiboeva@gmail.com

УДК 351 (47) (575) (091)

ПОЛОЖЕНИИ ПО УПРАВЛЕНИЮ ТУРКЕСТАНСКИМ КРАЕМ КАК ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ АКТ

ФАТТОХЗОДА С.

Систематическое обследование архивных фондов Ташкентского уезда и комендатуры города убедительно показывает, что ст. 208 в основном, если не исключительно, был реализован для регистрации земельная собственность на участки, расположенные в городах. [10,5643,5643,5644,5645,5646.] Такая регистрация предполагала различные бюрократические шаги: а мусульманин должен был запросить свидетельство о свидетельских показаниях [11,6-7] либо непосредственно у собрание казий (съезд казиев) [12,242] или от коменданта города. [13,6] В первом случае мусульманская судебная власть выдала свидетельство [12,362] непосредственно заявителю, а комендант отправил запрос в судебные органы и поручил им выдать справку. [12,407] Свидетельство Затем показания были переданы в канцелярию коменданта, который, в свою очередь, попросил Начальник местной полиции (Пристав) для проверки информации, предоставленной мусульманскими судебными органами. В случае успешного завершения всех этапов проверки, Пристав предполагалось оформить юридический сертификат следующего типа: действовать. 1 мая 1912 г. по запросу коменданта Ташкента от 25 мая 1912 г. Апрель 1912 г. 351 и на основании ст. 208 местного статута, нижеподписавшийся Абрамов, Начальник полиции 3-го района города Ташкента, подтвердил показания.

Из ст. 208 понятно, что когда земельный участок по сделке оценивался выше 300 рублей, то документацию выдавала канцелярия уездного коменданта требуется по закону. Если земля находилась в черте города, местный российский чиновник должен был предъявить свидетельство о показаниях. Если земля находилась в сельской местности или деревню, он должен был предъявить свидетельство о владении (данная). Оба сертификата свидетельские показания и свидетельские показания должны соответствовать стандартной модели, определенной администрацией.

Свидетельство выглядело так: 7 ноября 1913 г. на основании ст. 208 Положения об Администрации Туркестана. Комендант города Ташкента ознакомился со свидетельством о собственности №2. 237 выдано Таш Мухаммадбай Джан Мирзабаев, проживающий в махалле Бишагач района Бишагача, Ташкентским Собранием народных судей 1 августа 1913 г. О сравнении по данной справке с имеющейся у меня информацией было установлено, что данный земельный участок: 1) расположен в городе Ташкенте в старшинстве Бишагач и в Бишагачском районе нет. 4030; 2) Описание границ сюжета; 3) мера 35 кв. Саж; 4) в настоящее время находится в собственности Таш Мухаммад Джан Мирзабаев, имеющий право собственности на него (на праве полной собственности), и она перешла к нему от его умершего отца, Джана Мирзабаева, 50 лет назад в качестве наследства (путь наследия); 5) не принадлежит вакфу, не оспаривается Казначейством или частные лица, и не подлежат запретам любого рода или конфискации; 6) подлежит государственный земельный налог (государственный поземельный налог) и погашение его задолженности; 7) подлежит земельный сбор (земский сбор) и погашение его задолженности; 8) не принадлежал кочевники с момента обнародования Статута, действующего в этом регионе. На основании того, что есть здесь, вышеупомянутый участок должен считаться городской землей (городским) и, следовательно, является с учетом ст. 269 Положения об администрации Туркестана. [15,17-17об]

На основании ст. 263 Положения об Администрации Туркестана и согласно Постановлению Главного управления администрации Сырдарьинской области зафиксировано 15 мая 1912 г., настоящее свидетельство о владении (данная), № 13, выдан Администрацией области Лукману Кученбаеву, проживающему в селе Мамыт, [имеющему право владения], использование и утилизация непрерывно и по наследству (на состоянии в его постоянном владении использования и управления участком земли) на земельном участке в пределах земельного участка села Мамыт, в селе Чок-Чунгуль, в Булатовской волости. Ташкентский уезд. Земельный участок, ранее принадлежавший сельскому хозяйству. согласно Заказу № 483 Земельного и налогового управления города Ташкента, выдано 9 декабря. 1911 г., мер 5 десятин 776 сажень в квадрате. Настоящее свидетельство свидетельствует о том, что Лукман Кученбаев награжден грамотой на указанный земельный участок в порядке, установленном законом. Изобразительное искусство. 255 Положения об администрации Туркестана. [15,6-6об]

Как видно из этих двух примеров, применение статей 208, 263 и 2631 произвело свод документации, определяющей права, которыми пользуются мусульманские землевладельцы в соответствии со статьи 255 и 269. Это не оставляет места для недоразумений: если мусульманин мог доказать, что он владел земельным участком в пределах городских стен, ему были предоставлены права собственности, тогда как если у кого-то была земля за городом - в сельской общине или деревне - он был предоставлены только права usufructa.

Постановления Собрания народных судей Ташкента от 1 апреля сего года по Хикаяту право собственности на участок Пача Камал Ходжаева, Хабибхан и Махбуба Биби Валихановы земли, расположенной в районе Бешагач в махалле Янги, № 2 4210 в фискальном регистре (по окладным книгам городской управления). При чтении упомянутой справки о показаниях нет, [16,520об] соседи заявили, что информация, указанная в сертификате кади, верна и что они не претендуют на право собственности на проверяемый земельный участок и не намерены оспаривать его границы. [13,21]

Как видно, процедура, изложенная в ст. 208 закончился сертификатом, выданным канцелярии уезда и коменданта города, которые в свою очередь полагались на предоставленную документацию собранием казий, надежность которых должна быть проверена начальником полиции. Как работали кази? Судебная система мусульман следовала стандартной процедуре, которую они применялся в случаях споров по поводу земельной собственности до русского завоевания. [8]

Применение ст. 208 и 263 не стали поворотными в истории страны сделки в Туркестане, которых ожидали колониальные власти. Не прошло и года после издание Статута 1900 г. (Положения 1901 г.), когда Ассамблея Ташкентских казанов написал рапорт коменданту Ташкента с просьбой разъяснить новый материально-правовых норм. Мусульманские судебные органы не знали, как толковать статус что касается некоторых документов, которые были им адресованы. Они заявили, что не знают, могут ли они действительно выдавать гувахнама в некоторых случаях: Что нам делать, если кто-то из милосердия предоставляет место, которое он / она принадлежит своему / ее сыну, родственник или человек, которого он любит, даже если имущество превышает стоимость 300 рублей? 2) некоторые люди, подпадающие под нашу юрисдикцию, являются собственниками земли, расположенной в других уездах, таких как Чимкент, Авлия Ата и др. Стоимость этой земли не превышает 300 рублей, но эти люди не могут поехать в такие места, так как большинство из них - женщины или бедняки и им не хватает ресурсы для достижения этих мест; или есть много наследников, некоторые из которых не перейдут к этим населенных пунктов, поскольку продажи этой земли было бы недостаточно для покрытия расходов их путешествие. Бывают также случаи, когда покупатель недвижимости не желает перейти в другой уезд; 3) некоторые люди, подпадающие под нашу юрисдикцию, обменялись недвижимостью стоимостью не более 300 рублей, но находящиеся в разных уездах. Если две стороны не доверяют друг другу, юридические справки должны быть выданы в один день и в одном месте. [4,6113]

Первый вопрос касался применения ст. 235. Согласно этой мере, Мусульманская судебная власть была свободна удостоверить (подтверждать) право собственности на землю, то есть выдавать гувахнома - только в том случае, если стоимость имущества не превышала 300 руб. в противном случае, как и был замечен, человек, который хотел, чтобы его права собственности на землю были признаны колониальными властями властям пришлось обратиться к коменданту уезда, который запустил изложенную процедуру в ст. 208. Здесь кадры сообщали коменданту Ташкента, что сделки в земельная собственность в целом, а не только передача или дары, стоимость которых была значительно превышающие установленный законом лимит в 300 рублей, все равно нотариально заверялись шариатом суды и что процедура, подробно описанная в ст. 208 игнорировалось. Загружено пользователем все они подошли к месту и измерили размер рассматриваемого участка они спросили человека, который просил зарегистрировать землю, как он / она стали собственник участка пункт заявитель также должен был предоставить документацию, подтверждающую его / ее имущественные права, документация, которая обычно состояла из юридического документа, в котором нотариально заверенным шариатским судом. На практике это была грамота о признании составлено так же, как и документы, представленные выше. Некоторые сертификаты были в фарси, [13,53] в то время как другие были на тюркском языке [13,7] не из-за рвения мусульманской судебной власти, как показывает исламский суд десять лет спустя, многие случаи отчуждения земельной собственности могли действительно иметь место без властей возможность следить за ними и регистрировать их. [7] Вместо этого два других вопроса показали, что большинство сделки были оформлены в судах, не имевших территориальной юрисдикции в отношении земли обсуждаемый. Кроме того, вопросы 2 и 3 предупредили коменданта города о широком распространении игнорирование положений ст. 255. Мусульманские подданные в Ташкенте обычно покупали, продавали и передавали по наследству земельную собственность в соседних губерниях (уездах).

Ставя под сомнение выполнение ст. 235 и 255, казий указали на короткую цепь, возникшая в результате посягательства на колониальное законодательство в сфере шариата. В других словами, они раскрывали фикцию в действии колониальных материальных законов: в отсутствие любое согласование исламского процессуального права с колониальным законодательством, правило, что все туркестанцы сельские земли в государственной собственности существовали только на бумаге. На практике колониальное правительство позволили мусульманам законно распоряжаться своей землей по своему усмотрению. По факту, независимо от определений земельных прав мусульман, изложенных в ст. 255 - действует с 1886 г. - местное население требовало, покупало, продавало и закладывало земельные участки вне городов и в сельской местности на протяжении всего периода русского владычества в Туркестане. В этом Уважайте, имеющиеся реестры исламских судов ясно говорят: регистрация прав собственности на сельские поместья оставались хлебом с маслом нотариальной деятельности шариатских судов. В 1887 г. Мулла Баймирза кази района Кукча, зарегистрировал более 150 правовых актов, исполнение обязательства, признание землевладения [iqraʔ-r-i mulk], передача землевладения [tamliʔk] с недвижимостью, находящейся за пределами города Ташкента. Несмотря на положения, изложенные в ст. 208 и 263, кажется, мало что изменилось за время следующие двадцать лет. Фактически, в том же районе с июля по декабрь 1908 г.

Судья-мусульманин выдал 100 свидетельств о праве собственности на поместья, расположенные в различных населенных пунктах Ташкентского уезда - то есть не только в протянувшейся садовой полосе более 10 км за городскими стенами, но и в соседних уездах (волость / улус). Эта картина почти такая же, когда видишь, что делалось в исламских судах, разбросанных по разным адресам по всей сельской местности Туркестана. В 1911 году каганат 3-го «кочевого лагеря» (аул) в волости Явкин-Буштан - небольшом горном уезде в Маргиланском уезде, зарегистрировано 45 свидетельств о праве собственности на землю. Мы можем обоснованно сделать вывод, что новые правила, содержащиеся в ст. 208 на самом деле не изменил его повседневную нотариальную деятельность, но, возможно, вместо этого увеличил это, если учесть, что 20 лет назад, с октября 1891 г. по февраль 1892 г., тот же кази выдано всего 10 таких сертификатов. [5]

На данный момент картина, которую можно получить из реестров шариатских судов, не похоже, согласуется с большим количеством обращений мусульман к российским властям с получить свидетельства о собственности и владении, описанные в ст. 208 и 263. Пока что касается сертификатов второго типа, правда, после принятия 1900 г.

Устав (Положение 1901 г.), многие сельские жители просили оформить участки как свои путем выдачи сертификата. В связи с этим было бы неправильно интерпретировать это явление как успешная реализация ст. 255. На самом деле нельзя не согласиться с Беатрис Пенати, когда она утверждает, что в основном это был способ создать единую фискальную единицу и таким образом уклоняться от уплаты налогов с богарных земель, которые, по-видимому, были бременем для жителей сельских и сельских населенных пунктов Туркестана. [6,685-695]

Что касается регистрации прав собственности мусульман на земельные участки внутри страны посредством свидетельства о показаниях (свидетельство), следует отметить, что обычно лица, подавшие ходатайство, колониальная администрация уже значилась в фискальном регистре города (окладная книга). Эта тенденция становится очевидной, если посмотреть на транзакции относительно свойств как внутри, так и за дополнительную плату. В первом случае сравнение регистров собрания казий, составленного в 1901 году [1,344-368] и 50 файлов петиций в г. Ташкент. Комендант по свидетельствам о показаниях в период с 1911 по 1913 год показывает, что все апелляции касались собственности, которая уже была оценена и должным образом

зарегистрирована земельным налогом комиссий (поземельно-податные комиссии) в 1890-е гг. Если вместо этого взять за образец 100 свидетельств о праве собственности на землю в сельской местности, выданных кази района Кукча в вторая половина 1911 г., только в 10 случаях встречается упоминание о номере файла фискального регистра, и ссылка на предыдущую гувахнама. Это говорит о том, что мусульмане следовали правилам в Изобразительное искусство. 208 выборочно - то есть только в том случае, если их имущество уже зарегистрировано как фискальная единица.

Таким образом, ст. 208 указывает на то, что в Туркестане правительство России хотело обеспечить, чтобы каждая сделка с землей на сумму более 300 рублей будет регистрироваться у колониального нотариуса офис. Известно, что это никогда не работало, потому что, как правило, мусульмане просили приложение искусства. 208 независимо от истинной стоимости земли, на которую они претендовали.

Вместо этого, как было видно, они запросили у российских властей свидетельство о праве собственности на землю только если земля, которой они владели в черте города, уже была зарегистрирована во время фискальный обзор. Скорее всего, это произошло из-за того, что городской фискальный регистр (окладная книга) обновлялся каждый год. Фактически, налогообложение сильно повлияло на имущественные отношения внутри городов так как собственник должен был уплатить за принадлежащую землю два налога: государственный налог (поземельный налог) и городской налог (оценочный сбор). [4,6113] Следовательно, он приносил выгоду любому, кто продавал землю в городе нотариально засвидетельствовать сделку в порядке, предусмотренном ст. 208, так что все налоги на недвижимость может быть передан покупателю. Применение ст. 208 в конечном итоге оказался неэффективным. Даже если это привело к производству свидетельства о праве собственности и владении земель, она не служила цель, для которой он был принят, поскольку мусульмане не использовали эти сертификаты для нотариального заверения их сделки с землей в российской нотариальной конторе; вместо этого они выбирали всякий раз, когда могли пройти через исламские суды.

Ограничения колониального законодательства в отношении определения и регистрации права мусульман на землю стали результатом выдумки. Власти не осознали, что как только исламским судам была официально предоставлена юрисдикция по вопросам гражданского права, мусульмане будут просить, чтобы их права собственности на землю были снова торжественно закреплены в соответствии с шариата. В этот момент у российской администрации в Туркестане не было возможности вмешаться и признание недействительной исламской нотариальной документации с целью изменения правовой категории собственности на землю (мулк) во владение (владение). У россиян не было инструментов для этого вмешательства, что могло быть достигнуто только путем кодификации шариата с целью реформирование исламского процессуального права. [4,6113]

Несмотря на амбиции колониальных законодателей и администраторов, в Положении 1886 и 1900 гг. очевидны. Прежде всего, даже если они действовали как представители местной администрации, мусульманская судебная система в российском Туркестане не приняла положения изложены в ст. 255 в исламскую практику, и при этом они не изменили основных шаблонных характеристик последнего. [9,121]

Таким образом, если посмотреть на то, как передача прав собственности на землю расположенные за пределами городов и в сельской местности были нотариально заверены в шариатском суде до колониального периода, а затем при колониальном правлении, не видно серьезных различий, кроме того факта, что, с 1890-х гг. тюркский язык явно предпочитался фарси как родному языку администрации. Во-вторых, как отмечали даже российские наблюдатели, ограничение прав местного населения сельским населением земли в наследственное владение, пользование и распоряжение были обойдены, когда мусульмане продавали свои земля пришельцам в регион. Как упоминалось выше, поскольку исламское право было одним из официальных правовые

системы, действующие в колониальной Центральной Азии, сделки с землей между мусульманином и русский мог быть торжественно провозглашен перед кази. Далее следует перевод сертификата подтверждения сделки землевладения, зарегистрированной ташкентским Шариатский суд в 1886 году. Подтверждающим, то есть продавцом, был мусульманин по имени Муха ад-Дин Хвааджа, сам судья, старший сын последнего главного судьи города. Другая сторона был Михаил Гаврилович Беляков, русский купец. Имущество представляло собой серию участков расположен в районе Кызыл Курган, за пределами Ташкента: описание участков посевных площадей, расположенных в г. Ташкенте, экстра-мурос в районе Кызыл Курган у реки Буз Сув. Западная сторона частично граничит с рекой Буз Сув и частично с рекой собственность покупателя Габриэла Билакуфа; восточная сторона частично граничит с имуществом вышеупомянутого покупателя и частично на восточной стороне старого Дарханского канала и частично на берегу Буза. Сув; северная сторона полностью граничит с рекой; южная сторона полностью граничит с южная сторона старого Дарханского канала, который полностью находится в пределах территории, площадь дома составляет около 80 танап. [3,148] Все разграничения известны. На Раджабе 1903 /Апрель 1886 г., Ишан Мухаммад Муха ал-дин Хваджа, сын покойного Мухаммад Хаким Хваджа Казы Калан по собственному желанию и в условиях, которые юридически позволяют подтверждение и выполнение всех узуфруктов, признанных полными, эффективными, обязательная, законная и определенная продажа всей определенной области, которая была его собственностью вместе все права и принадлежности, а также все произведенное внутри и вне его, чтобы Габриэль Михайлович Билакуф по цене 400 рублей, каждая из них оценивается в 5 серебряных монет 7 вазн, со звуковой заменой двух предметов равной ценности и с юридической гарантией на неисполнение прав собственности при отсутствии мошенничества или недействительности. Да будет известно, что подтверждающий, что касается оставшейся земли, не оставляет за собой никаких прав или какого-либо вмешательства в вышеупомянутые определенная территория или какое-либо право на дорогу в эту зону, по какой-либо причине и в каком-либо отношении. Один раз измеряется, если пределы превышают вышеуказанный размер, покупатель должен добавить соответствующий количество денег; если она меньше, излишек возвращается покупателю. [17.5об]

Это свидетельство было выдано до обнародования Статута 1886 года. Однако распродажа был зарегистрирован российской администрацией два года спустя (27 февраля 1888 г.), [17,3об] таким образом, несмотря на то, что ст. 255 было принято за это время. Эта сделка доказывает, что Российские купцы также игнорировали колониальные правила, касающиеся земельных прав мусульман; имущество был собственностью, даже когда находился в руках мусульман, и документ такого рода ясно дает понять, что нарушение закона было обычным делом.

Ограничения ст. 255 и отсутствие бюрократических процедур регистрации земель мусульман права сразу видны, если изучить последние годы правления России и дела мусульман передано в мировые суды. В 1916 году 11 обращений от Булатова уезд, сельская местность к северо-западу от Ташкентского уезда, дошел до Мировых Судьей Ташкента. 9-й округ. Эти обращения подали шесть человек, проживавших в ауле Янги. Все они просили о признании права собственности (собственности) на различные земельные участки. Чтобы продолжить рассмотрение апелляции, мировой судья отправил землю офицер (землемер), который проверял информацию, предоставленную каждым апеллянт о размере заговор, и допросили своих соседей. Поскольку они подтвердили, что все заявители владели земли более 10 лет, судья постановил, что им должны быть предоставлены права собственности на основа длительного владения (право собственности по давнему владению на участке земли). Как обычно, эти решения были приняты после консультации с ташкентским нотариусом, Город и комендант уезда. Никто из них не выступал за отклонение апелляций. Вместо, все они не обнаружили

никаких запретов, споров или задолженностей по данным участкам. Опять же, эти постановления были вынесены вопреки ст. 255 и, следовательно, обошли положения ст. 2631, [18,58-68] Поскольку колониальные материальные законы по вопросам землевладения, введенные в Туркестане, было легко в обход, представляется затруднительным представить колониальную номосферу русской Средней Азии как пример «верховенства закона». Рассуждая абсурд, можно утверждать, что даже если русские кодифицировали исламское право и перечислили все судебные процедуры, которым должны были подчиняться каганы, колониальная администрация, при всей ее не укомплектованности, не смогла бы обеспечить соблюдение таких мер.

Таким образом, можно сделать вывод, что решение России не заниматься процедурными вопросами было мудрым решением, вдохновленным прагматизмом – прагматизмом что, как это ни странно, было красиво замаскировано под законодательную фикцию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Baberowski, J. Law, the judicial system, and the legal profession. In: D. 2.Lieven, ed., The Cambridge history of Russia. Volume 2. Imperial Russia, 1689–1917. Cambridge: Cambridge University Press. 2006. 344–368.
3. Давидович Е.А. Материалы по метрологии средневековой Средней Азии. Москва: Наука.
4. Книга рапортов судеб (казиев) низовых судебных инстанций города Ташкент за 1901 год, МС Ташкент, ИВАН РУз, инв. №. 6113.
5. Кукча. Книга для записи разного рода актов и договоров, свидетелей у Народного Судьи города Ташкент за 1908 год.
6. Parker, K.M. The historiography of difference. Law and History Review. 2005. 23 (3), 685–695.
7. Сибзарь. Книга для записи разного рода актов и договоров, свидетелей у Народного Судьи города Ташкент на год 1907 г. 1907.
8. Хакимов Г. Самарканд давлат бирлашган тарихий-меморий ва бадий музей-корхонаси джамланмасы каталоги. Ташкент: Мозийдан садо. Халлак. 1995 (2006).
9. Wakin, J. The function of documents in Islamic law. The chapters on sale from Тавакис Китаб ал-Шурут ал-Кабир. Albany: State University of New York Press. 1972.
10. ЦГАРУз, ф. И-36, указ. 1, д. 5643, 5643, 5644, 5645, 5646.
11. ЦГАРУз, ф. И-36, указ. 1, д. 464, лл. 6-7.
12. ЦГАРУз, ф. И-36, указ. 1, д. 5643, л. 242.
13. ЦГАРУз, ф. И-36, указ. 1, д. 5642, л. 6.
14. ЦГАРУз, ф-я 36, указ. 1, д. 5644, л. 362.
15. ЦГАРУз, ф. И-24, указ. 1, д. 76, лл. 17-17об.
16. ЦГАРУз, ф. И-36, указ. 1, д. 5645, л. 520об.
17. ЦГАРУз, ф. И-164, оп. 1, д. 6, л. 5об.
18. ЦГАРУз, ф. И-24, указ. 1, д. 76, лл. 58-68.

ПОЛОЖЕНИЕ ПО УПРАВЛЕНИЮ ТУРКЕСТАНСКИМ КРАЕМ КАК ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ АКТ

В настоящей статье, продолжается рассмотрение вопроса – Колониальное законодательство по земельному праву мусульман Туркестана, где были исследованы становление Российского законодательного акта по земельному вопросу в колониальном владении по русскому образцу. На данном этапе мы будем рассматривать принятие «Положении об управлении Туркестанским краем», как следующий законодательный акт по всем вопросам, в том числе и по земельному. Главным образом, будет проведен анализ

на примере отдельно взятых статей, в которых отражены решения земельного надела в ново создающимся крае.

Кроме того, рассматривается участие в решении земельного вопроса – казий и съезд казиев, применения мусульманской судебной власти, применения установленных законодательных актов российского образца. Рассматривается деликатный процесс, то есть – ограничения колониального законодательства в отношении определения и регистрации права мусульман на землю, что в определенной степени приводил к затормаживанию или же не правильного решения, подкупа или взяточничество в судебной системе.

Ключевые слова: Положение, законодательства, судебный процесс, кодексы, съезд, мулк, свидетельство (гувохнома).

REGULATIONS FOR THE MANAGEMENT OF THE TURKESTAN REGION AS A LEGISLATIVE ACT

This article continues to consider the issue - Colonial legislation on land law of Muslims of Turkestan, where the formation of the Russian legislative act on the land issue in colonial possession according to the Russian model was studied. At this stage, we will consider the adoption of the “Regulations on the management of the Turkestan region” as the next legislative act on all issues, including land issues. Mainly, an analysis will be carried out using the example of individual articles, which reflect decisions on land allotment in the newly created region. In addition, participation in resolving the land issue is considered - the kazi and the congress of the kazi, the use of Muslim judicial power, the application of established legislative acts of the Russian model. A delicate process is considered, that is, the restrictions of colonial legislation regarding the determination and registration of Muslim rights to land, which to a certain extent led to slowdown or incorrect decisions, bribery or bribery in the judicial system.

Key words: Regulations, legislation, trial, codes, congress, mulk, certificate (guvokhnoma).

НИЗОМНОМА ОИД БА ИДОРАИ ТУРКИСТОН - ҲАМЧУН САНАДИ ҚОНУНГУЗОР

Мақолаи мазкур идомаи мантиқии мавзуи пешин – Қонунгузори мустамликавӣ оид ба ҳуқуқи замини мусулмонон дар Туркистон мебошад, ки дар он оид ба ташаккули асноди қонунбарории Империяи Рус доир ба масъалаҳои замин дар мустамлика тибқи намунаи русӣ тадқиқот бурда шуда буд. Дар ин мақола қабули “Низомнома оид ба идораи Туркистон”-ро ҳамчун санади қонунгузор барои ҳалли тамоми масъалаҳо, аз он ҷумла замин, муҳокима хоҳем кард. Дар асоси мақолаҳои ҷудоғона, ки дар онҳо қарори иқтисодии замин дар кишвари навбунёд инъикос ёфтааст, таҳлил гузаронида шуд. Ғайр аз ин, дар ҳалли масъалаҳо доир ба замин нақши қозӣ ва анҷумани қозиҳо, истифодаи ҳукми суди мусалмонӣ, истифодаи санадҳои ҳуқуқии Империяи рус, маҳдудияти асноди мустамликавӣ нисбати муайянкунӣ ва бақайдгирии ҳуқуқи мусулмонон ба замин, ки дар аксар ҳолат ба харомхӯрӣ ва ё харидагари сохтори судӣ оварда мерасонид, баррасӣ мешавад.

Калидвожаҳо: Низомнома, санад, мувофиқи судӣ, кодекс, анҷуман, мулк, гувоҳнома.

Сведения об авторе: **Фаттохзода Сарфароз** – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры права ГУ «Худжандского международного института» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана», vip.sarfarozi@mail.ru, +992927771310

Information about the author: Fattohzoda Sarfarozi – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Law, Khujand International Institute of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, vip.sarfarozi@mail.ru, +992927771310

Маълумот оид ба муаллиф: Фаттохзода Сарфароз – номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи ҳуқуқи МД «Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд»-и МД «Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон», vip.sarfarozi@mail.ru, +992927771310

УДК 930.1:94(55+93)

ИНЪИКОСИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ САЙЁҲӢ ДАР ОСОРИ ОЛИМОНИ ТОҶИК

ШАРИФЗОДА М. М.

Муқаддима. Сайёҳӣ дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои мебошад, ки солҳои охир босуръат рушд карда истодааст. Зеро, Тоҷикистон дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои табиӣ буда, барои ҷалби таъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ ба кишвар иқтидори воқеӣ дорад. Бо дарназардошти омилҳои зикршуда Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи сайёҳиро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар эълон намудааст [5].

Замони истиқлоли давлатӣ дар Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқиро барои рушди соҳаи сайёҳӣ эҷод намуда, баҳри танзими ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятии соҳа стратегияву концепсия ва қонуну барномаҳо аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм» соли 1999», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳии дохилӣ», «Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009», «Концепсияи миллии рушди туризм барои солҳои 2009-2019», «Барномаи давлатии рушди туризм барои солҳои 2010-2014», «Барномаи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2017», «Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2020», «Концепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» ва «Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» қабул шуда, дар доираи ин як қатор тадбирҳои муҳим барои рушди соҳаи туризм ва ҷалби сайёҳони хориҷӣ бо равона гардидани низоми раводиди электронӣ барои сайёҳони хориҷӣ, таъсиси минтақаҳои сайёҳӣ ва муҳайё намудани инфрасохтори зарурӣ таъмин шуда истодааст [2].

Бояд қайд кард, ки ҳамаи ин аз таваҷҷуҳи ҳосаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гувоҳӣ медиҳад. Пешвои миллат дар Паёми солона ва баромадҳои худ масъалаи сайёҳиро мавриди таҳлил қарор медиҳанд. Аз ҷумла, дар Паёми ироашудаи соли 2018 чунин таъкид намуданд: “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳаммияти самтҳои мазкур дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мардум тақдирӣ бахшид, вале барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда, муаррифии пурраи имкониятҳои сайёҳии кишвари мо, эҳё ба рушди ҳунароҳои мардумӣ як сол басанда нест” [1].

Бояд қайд кард, ки эътибори ҳосаи Пешвои миллат олимони ватанро водор намуд, ки паҳлуҳои гуногуни сайёҳиро риштаи таҳқиқ кашанд. Бинобар ин дар мақолаи мазкур

қарор дода шуд, то доир ба масъалаи омӯхта шудани масъалаҳои мубрами сайёҳӣ дар осори олимони тоҷик равшанӣ андозем.

Қисмати асосӣ. Тадқиқоти олимони ва коршиносони нишон медиҳанд, ки соҳаи сайёҳӣ дар ҳама давлатҳо бояд ба таври ҳолис ва дар мувофиқа бо сиёсати иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ рушд ёбад, ки ҳамаи онҳо тавассути созмондиҳии самарабахши қонунгузори соҳа амалӣ мешаванд.

Муҳаққиқи ҷавон А.Ш. Партобов дар мақолаи худ бо номи “Масъалаҳои мубрами рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон” доир ба имкониятҳо ва шароити Тоҷикистон барои рушди сайёҳиро мавриди таҳқиқ қарор додааст [3]. Аз ҷумла, муаллиф ишора дорад, ки Тоҷикистон бо зебоии табиӣ ва мероси фарҳангӣ бой аст, ки сайёҳони тамоми ҷаҳонро ба худ ҷалб мекунад. Тоҷикистон асосан ду гурӯҳи сайёҳонро ҷалб мекунад: якум, одатан сайёҳони мустақил, ки бе кӯмаки ширкатҳои сайёҳӣ дар саросари кишвар сафар мекунанд. Аксар вақт инҳо сайёҳони, ба ном “боркашҳо” ва дучархаронҳое мебошанд, ки ба шохроҳи Помир, ҳаракат мекунанд: гурӯҳи дуввум сайёҳоне мебошанд, ки одатан тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ба кишвар меоянд, ки танҳо Тоҷикистон ё якчанд кишварҳоро дар бар мегиранд. Онҳо барои дидани мероси фарҳангии қад-қадӣ Роҳи абрешим: ёдгориҳои Саразм, Ҳисор, Ачинатеппа, қалъаи Хулбук, Ямчун ва ғайра.

Дар маҷмӯъ, Тоҷикистон сарфи назар аз наздикии Афғонистон, макони амни эътимодбахш дорад, ки онро омӯзиши мо дар бораи ширкатҳои сайёҳии 2019 тасдиқ карда аст. Зиёда аз 60% пурсидашудагони хориҷӣ ва маҳаллӣ тасдиқ намуданд, ки онҳо аслан аз вазъи амнияти кишвар қаноатманданд. Маълум аст, ки сайёҳӣ ба бисёр омилҳо вобаста аст. Омӯзиши операторони сайёҳӣ, ки аз ҷониби гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ дар соли 2019 гузаронида шудааст, якчанд нуктаҳои муҳимро ошкор намуд, ки бояд қайд кард. Масалан, мукамал сохтани алоқаи ҳавоӣ бо Тоҷикистон ва ҳамлу нақли дохилии ҳаво басо муҳим аст. Ифтиҳоҳи хатсайри Душанбе-Хоруғ метавонад сайёҳиро ба сатҳи сифатан нав барорад. Нуктаи дигар ин сифати манзил ва шароити мусоид мебошад, зеро дастрасӣ ба об ва иншооти санитарӣ дар меҳмонхонаҳо, оилаҳо ва иншооти сайёҳӣ ба беҳбудии назаррас ниёз доранд. Барои ин сармоягузори калон лозим нест, аммо онҳо барои бароҳати меҳмонон муҳиманд. Инчунин операторони сайёҳӣ нигоҳдорӣ ва барқарорсозии иншооти сайёҳӣ, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, содда кардани муҳити танзим дар соҳаи сайёҳӣ, тақмили ихтисос, ба роҳ мондани робитаҳои кавитари минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ, беҳбудии ҳуруқи умумӣ, тақвияти маркетинг ва таблиғот қайд карданд. Ба ҳисоби миёна, як меҳмон дар Тоҷикистон дар муддати 6-12 рӯзи истироҳат аз 800 то 1400 доллар сарф мекунад, илова бар пардохти чиптаҳои ҳавопаймӣ, ки аз сатҳи миёнаи ҷаҳонӣ хеле паст аст [3].

А.Ш. Партобов инчунин масъалаи сайёҳии фарҳангӣ ба таври муфассал инъикос гардидааст. Ба гуфти муаллиф сайёҳии фарҳангӣ ва маърифатӣ, пеш аз ҳама, сайёҳии адабӣ ин як зерсистемаи сайёҳӣ мебошад, ки бо фарҳанги як минтақаи кишвар, ҷойҳо ва рӯйдодҳое, ки дар асарҳои гуногуни адабӣ тавсиф карда шудаанд.

Омили махсусе, ки ба рушди босамари сайёҳии фарҳангӣ дар Тоҷикистон мусоидат мекунад, мавқеи бомуваффақияти ҷуғрофии минтақа мебошад.

Бо дарназардошти он, ки сиёсати фарҳангии минтақа ҷӣ гуна татбиқ мешавад, дар ҳама гуна минтақаҳо ба мушкилоти ҷолибияти он барои сайёҳон дучор меояд. Аз ин лиҳоз, Тоҷикистон дорои мероси ғании фарҳангӣ ва таърихист, дорои потенциали баланд, аз нуктаи назари қомилан амалишаванда, бо назардошти талаботи афзояндаи мардум барои шиносӣ бо фарҳанг, ҳаёт, ҳунармандӣ ва таърихи он. Ин ба татбиқи бисёр лоиҳаҳо дар соҳаи сиёсати фарҳангии минтақа ва кишвар мусоидат мекунад [3].

Муъминзода К. бошад, дар мақолаи худ бештар маълумоти омориро овардааст. Ба гуфти ӯ дар нимсолаи якуми соли 2024 тамоюли мусбати рушди соҳаи сайёҳӣ ба даст оварда шуда, воридшавии шумораи сайёҳон ба 580 ҳазору 450 нафар расид, ки ин

нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2023-юм 93 ҳазору 47 нафар сайёҳ ё 19,1 фоиз афзоиш ёфтааст.

Тибқи маълумотҳои оморӣ, дар давраи ҳисоботӣ ташрифи сайёҳон ба давлати мо аз 129 кишвари ҷаҳон ба қайд гирифта шудааст, ки ба қатори панҷгонаи бехтарин аз ҷиҳати теъдоди воридшавии шумораи сайёҳон, Ўзбекистон бо 422,6 ҳазор нафар (ё 14,8% зиёд), Россия бо 83,7 ҳазор нафар (ё 30% зиёд), Қазоқистон бо 16,3 ҳазор нафар (ё 11,7% зиёд), Чин бо 5,3 ҳазор нафар (ё 78% зиёд), Афғонистон бо 5,2 ҳазор нафар (ё 2,9 маротиба зиёд) шомил гардиданд.

Имрӯз афзоиши бемайлоии шумораи сайёҳон ба кишвар нишонаи боло рафтани рейтинги рақобатпазирӣ кишвар дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ мебошад. Боиси ифтихор аст, ки кишвари мо аз нигоҳи амният, субот ва эътимоди шаҳрвандон ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ тибқи рейтинги солони Пажӯҳишгоҳи амрикоии Gallup дар байни 142 кишвари ҷаҳон ҷои аввалро ишғол менамояд, ки ин яке аз аломатҳои муҳим дар раванди ҷалби сайёҳон ба кишвар ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷо бояд гуфт, ки имрӯз мо ба тамоми сохторҳои қудратӣ барои расидан ба ин сатҳи баланди бехтарӣ дар кишвар изҳори сипос мекунем ва аз онҳо хоҳиш мекунем, ки ин равандро боз ҳам идома диҳанд, зеро ин амал таваҷҷуҳи сайёҳонро ба кишвари мо боз бештар хоҳад кард. Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки Тоҷикистон дар раёдабандии нави рақобатпазирӣ сайёҳӣ, ки Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ (WEF) барои соли 2024 нашр кардааст, дар байни 119 кишвари ҷаҳон дар ҷои 99-ум қарор дорад [4]. К.Муъминзода дар мақолаи худ доир баъзе камбудҳои низ маълумот дода чунин қайд мекунад: “Дар соҳаи сайёҳии мамлакат баъзе проблемаву мушкилот - нокифоя будани хатсайрҳои ҳавоӣ, сатҳи хизматрасонӣ ба сайёҳону меҳмонон, муаррифии нокифояи захираҳои сайёҳӣ, маблағгузорӣ нагардидани барномаҳои маҳаллии рушди сайёҳӣ мавҷуданд ва Кумита барои бартараф намудани онҳо, дар яққоягӣ бо вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тадбирҳои зарурӣ роҳандозӣ намуда истодааст” [4]. Кумитаи рушди сайёҳӣ минбаъд низ баҳри иҷрои дастуру супоришҳои Пешвои миллат ва Ҳукумати мамлакат, татбиқи пурра ва самараноки Барномаи рушди сайёҳӣ барои солҳои 2018-2020, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии ҷумҳурий ва ҷалби бештари сайёҳон ба Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи соҳаи сайёҳӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, таъмини шуғли аҳоли ва сатҳи некуаҳволии мардум тамоми нерӯъ ва имконоташро сафарбар менамояд [4].

Хулоса. Ҳамин тавр, баъзе масъалаҳои мубрами сайёҳӣ дар осори олимони тоҷик инъикоси худро ёфтааст. Дар онҳо масъалаҳои муҳими рушд ва густариши сайёҳӣ, аз ҷумла истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ, ҷалби сайёҳони хориҷӣ ва рушди инфрасохтори сайёҳӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Олимони тоҷик сайёҳиро ҳамчун омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва муаррифии фарҳанги миллий арзёбӣ намуда, зарурати тарғиби мавзӯҳои нодири кишвар, бехтар намудани хизматрасонӣ ва омодагории мутахассисони соҳа таъкид мекунанд. Ҳамзамон, дар осори онҳо масъалаҳои экологӣ ва ҳифзи муҳити зист ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи сайёҳии устувор низ баррасӣ мегарданд.

Таҳқиқоти олимони тоҷик нишон медиҳад, ки рушди босамари сайёҳӣ ба ҳамгироии омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ вобаста буда, барои пешрафти кишвар ва муаррифии он дар арсаи байналмилалӣ аҳамияти калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Ворисони Сино.- № 19 (2068).-26 декабри соли 2018

2. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.08.2018, № 372.
3. Партобов А.Ш. Масъалаҳои мубрами рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон. - <https://lip.tj/parents/stati/masalahoi-mubrami-rushdi-saiyohi-dar-tojikiston/> - санаи мурочиат 9.02.2026
4. Муъминзода К. <https://farah-info.com/sahifai-asosy/maorif/sajjo-kalidi-rushd-va-ojandai-durahshoni-to-ikiston/?ysclid=mleywafbe7427532552> – санаи мурочиат 1.02.2026
5. https://tg.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%91%D2%B3%D3%A3_%D0%B4%D0%B0%D1%80_%D0%A2%D0%BE%D2%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD – санаи мурочиат 10.02.2026

ИНЪИКОСИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ САЙЁҲӢ ДАР ОСОРИ ОЛИМОНИ ТОҶИК

Мақолаи мазкур ба таҳлили инъикоси масъалаҳои мубрами соҳаи сайёҳӣ дар осори олимони тоҷик баҳшида шудааст. Дар он масъалаҳои асосии рушди сайёҳӣ, аз ҷумла истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ, тақмили инфрасохтори сайёҳӣ ва баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ҳамчунин, диққати махсус ба нақши сайёҳӣ дар рушди иқтисоди миллӣ ва муаррифии фарҳанги тоҷикон дар арсаи байналмилалӣ дода шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар осори олимони тоҷик масъалаҳои экологӣ ва зарурати рушди сайёҳии устувор мавқеи муҳим доранд. Таъкид мегардад, ки рушди самараноки соҳаи сайёҳӣ ба оморасозии кадрҳои баландхаттисос, истифодаи таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ ва ҷалби сармоягузорӣ вобаста мебошад. Аннотатсия аҳамияти омӯзиши амиқи ин масъалаҳоро барои пешрафти соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон асоснок менамояд.

Калидвожаҳо. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди сайёҳӣ, таҳқиқоти олимони тоҷик, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди иқтисодӣ.

ОТРАЖЕНИЕ НЕКОТОРЫХ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ ТУРИЗМА В ТРУДАХ ТАДЖИКСКИХ УЧЕНЫХ

Настоящая статья посвящена анализу отражения актуальных проблем сферы туризма в трудах таджикских ученых. Рассматриваются основные вопросы развития туризма, включая эффективное использование природных ресурсов, сохранение историко-культурного наследия, совершенствование туристской инфраструктуры и повышение уровня обслуживания. Особое внимание уделяется роли туризма в развитии национальной экономики и продвижении таджикской культуры на международной арене.

Результаты исследования показывают, что в работах таджикских ученых значительное место занимают экологические проблемы и вопросы развития устойчивого туризма. Подчеркивается, что эффективное развитие туристской индустрии зависит от подготовки высококвалифицированных кадров, внедрения передового мирового опыта и привлечения инвестиций. В заключение обосновывается необходимость углубленного изучения данных вопросов для дальнейшего развития туристской отрасли в Таджикистане.

Ключевые слова. Послание Президента Республики Таджикистан, развитие туризма, исследования таджикских ученых, постановление Правительства Республики Таджикистан, экономическое развитие.

REPRESENTATION OF SOME ACTUAL TOURISM ISSUES IN THE WORKS OF TAJIK SCIENTISTS

This article focuses on analyzing the current issues in the tourism industry as reflected in the works of Tajik scholars. It explores key aspects of tourism development, including the

efficient use of natural resources, the preservation of historical and cultural heritage, the improvement of tourism infrastructure, and the enhancement of service quality.

The article also highlights the role of tourism in the development of the national economy and the promotion of Tajik culture on the international stage. The research findings demonstrate that environmental issues and the need for sustainable tourism development are prominently featured in the works of Tajik scholars. It is emphasized that the effective development of the tourism industry depends on the training of highly qualified personnel, the use of advanced global experience, and the attraction of investments. The abstract substantiates the importance of further studying these issues for the development of tourism in Tajikistan.

Keywords. Message from the President of the Republic of Tajikistan, tourism development, research by Tajik scientists, decree of the Government of the Republic of Tajikistan, economic development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Муҳаммад Маъруф - н.и.т., дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва таърихи МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «Донишқадаи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон»

Сведение об авторе: Шарифзода Муҳаммад Маъруф - к.и.н., доцент, зав. кафедрой международных отношений и истории ГУ «Худжандского международного института», ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана»

Information about the author: Sharifzoda Muhammad Maruf - associate Professor, head of the Department of International Relations and History Khujand International Institute, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan E mail: istoriya_tj@mail.ru; tel: (+992) 92-600-82-44

УДК: 6П8

ТАШАББУСҲОИ ҶАҲОНИИ ПЕШВОИ МУАЗЗАМИ МИЛЛАТ ВА ҲИФЗИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ПИРЯҲҲО

МАМАДҶОНОВА М.Д.

Дар шароити муосири ҷаҳонӣ тағйирёбии иқлим ва истифодаи ноустувори захираҳои табиӣ ба яке аз масъалаҳои глобалии башарият табдил ёфтааст. Афзоиши ҳарорати миёнаи сайёра, обшавии пиряхҳо, хушксолӣ, офатҳои табиӣ ва коҳиши гуногуншаклии биологӣ паёмдҳои бевоситаи ҷаҳонии инсон ба шумор мераванд. Дар чунин шароит, сиёсати ҷаҳонӣ ва миллии дар самти рушди устувор ва ҳифзи иқлим нақши ҳалкунанда дорад.

Таби солҳои охир тағйирёбии бевоситаи иқлим масъалаи норасоии оби нушоки дар як қисми минтақаҳо ба вучуд омадани хушксолӣ ва дигар офатҳои табиӣ, яъне торафт ногувор гардидани ҳолати муҳити зистро ба миён овардааст.

Бо талошҳои пайвастаи Пешвои муаззамии миллат ҷомеаи ҷаҳонӣ ба оқибатҳои тағйирёбии иқлим тавачҷӯхи бештар зоҳир намуда, раванди мазкур ҳамчун хатари глобалӣ эътироф гардид. Инчунин бояд зикр кард, ки ташаббусҳои Пешвои миллат, пеш аз ҳама, ба хоҳири пешгирӣ аз ҳодисаҳои харобиовари табиат, самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ ва заминаи мусоид фароҳам овардан барои наслҳои оянда ба шумор меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1992 узви СММ гардидааст ва бо сарвари Президент мухтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз кишварҳои фаъоле мебошад, ки ба масъалаҳои глобалӣ бетараф нест. Дар баромади аввалини худ Пешвои миллат агар аз давлатҳои узви СММ кӯмак барои таъмини сулҳу субот ва оромиро дар кишвар хоҳиш намуда бошанд, дар суҳанронҳои минбаъдаи худ барои ҳалли фасл намудани муаммоҳои сайёра пешниҳоду ташаббусҳои худро ибраз кардаанд, ки дар ҳама маврид муфид арзёбӣ гаштааст [4, с.21].

Бо вучуди зарурият ва муҳимияти масъалаи мазкур ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан бо дарки амиқ ва сиёсати некбинонаву дурандешонаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон панҷ ташаббуси башардӯстонаро дар арсаи байналмилалӣ пешниҳод намуданд.

Ташаббусҳои ҷаҳонии Сарвари давлат дар робита ба ҳалли мушкилоти обу иқлим боиси он гардид, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун кишвари ташаббускор шинохта шудааст.

Аз ҷониби Созмони Миллали Муттаҳид дар давоми ду даҳсолаи охир панҷ ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо ҷонибдорӣ бисёри кишварҳои ҷаҳон пазируфта ва то имрӯз якҷанд стратегияву консепсияҳои соҳавӣ низ қабул гардидааст.

Аз ҷумла соли 2003 “Соли байналмилалӣ оби тоза”, солҳои 2005-2015 Даҳсолаи байналмилалӣ “Об барои ҳаёт”, соли 2013 “Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об”, солҳои 2018-2028 Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” ва соли 2025 “Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо” мебошад [1, с.4].

Қобили зикр аст, ки иқдомҳои марбут ба об дар ҳалли мушкилоти мавҷуда заминаҳои хубе фароҳам овардааст.

Бояд гуфт, ки об барои тамоми мавҷудоти зинда дар рӯи замин як чизи муҳим аст. Тибқи сарчашмаҳо дар маҷмӯъ, дар рӯи замин тақрибан 1400 миллион км³ об мавҷуд аст. Об 71% сатҳи ҷаҳонро фаро мегирад. Қисми зиёди оби замин ба укёноси ҷаҳонӣ тааллуқ дорад – оби шӯр барои кишоварзӣ ва нӯшидан мувофиқ набуда, масъалаи таъмини сайёра бо оби тозаи нӯшокӣ мақсади 6–уми СММ аст, ки дар ҳалли он нақши Тоҷикистон бузург доништа шудааст.

Дар замони муосир инсоният барои беҳтар кардани ҳаёти худ ба кашфиётҳои бузурге ноил гардида истодааст, ки ҳатто барои ҳисоби онҳо кас ба мушкилӣ рӯ ба рӯ мешавад. Аммо нуктаи дигареро ҳам бояд ба назар гирифт, ки бархе аз онҳо бар зарари сайёраамон мебошад. Яке аз муаммоҳои муҳими сайёра ин зиёд гардидани партовҳои газҳои гулхонаӣ аст, ки тибқи таҳқиқотҳои олимони ин ба системаи глобалӣ иқлим аз ҷумла тағйири гармӣ, намнокӣ, обу ҳаво, гардиши ҳаво ва укёнос таъсири манфии худро мерасонад, ки яке аз оқибатҳои манфии он обшавии пирияхҳо мебошад. Ин сабаб шуда истодааст, ки ҳатто пирияхҳои бузурги Антарктида, Гренландия об шудааистода, ки ба тамоми соҳаҳои мавҷуда оқибатҳои нохуш ба бор хоҳанд дод. Нуктаи муҳими дигар ин аст, ки оби тоза асосан дар пирияхҳо ҷойгир аст.

Ин масъала ба тамоми сайёра аз ҷумла ба давлати мо низ саҳт марбут аст, чун Пирияхҳои Тоҷикистон 60 фоизи захираҳои оби Осиёи Марказиро ташкил дода, онҳо низ об шуда истодаанд. Бузургтарини онҳо ин пирияхи Федченко мебошад, ки дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҷойгир буда, ҳаст.

Солҳои охир обшавии пирияхҳо боиси нигаронии тамоми кишвар гардида, дар робита ба он Президенти мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи бисту ҳафтуми Конфронси ҷонибҳои Конвенсияи қолабии СММ оид ба тағйирёбии иқлим (КОП-27) суҳанронӣ намуда, таъкид доштанд, ки “Имрӯз захираҳои об зери таъсири ҷиддии тағйирёбии иқлим қарор доранд. Намунаи возеҳи ин падидаро дар обшавии босуръати пирияхҳои Тоҷикистон, ки то 60 фоизи захираҳои оби Осиёи Марказӣ ташкил медиҳанд, мушоҳида менамоем. То имрӯз аз 13 ҳазор пирияхи Тоҷикистон як ҳазораш пурра аз байн рафтааст” [1, с.3].

Сарвари давлат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромади навбатии худ дар Иҷлосияи 77-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид масъалаи мазкурро яке аз умдатарин мушкилоти ҷаҳонӣ арзёбӣ намуда, даъват ба амал оварданд, ки “Соли 2025 – соли байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо” эълон гардад.

Ташаббусҳои мазкур нақш ва мақоми Тоҷикистонро чун маркази байналмилалӣи дипломатияи обӣ тақвият дода, ҷомеаи ҷаҳониро ба масъалаҳои устувори истифодаи об, амнияти экологӣ ва тағйирёбии иқлим мусоидат карданд.

Бояд гуфт, ки айни замон дар сатҳи кураи Замин пирияхҳо дар ҳаҷми зиёда аз 30 млн км³ мавҷуданд, ки ин 2/3 ҳиссаи захираи оби нӯшокиро ташкил медиҳад. Ба гуфти коршиносон, чунин миқдори пирияхҳо қодиранд, ки то 700 сол дарёҳои кураи Заминро бо об таъмин намоянд. Ҳисоб карда шудааст, ки майдони пирияхҳои тамоми сатҳи сайёраи мо ба 72,4 км² мерасад, ки 14,2 ғисади масоҳати Замин мебошад. Тақсимои пирияхҳо дар сатҳи кураи Замин вобаста ба омилҳои иқлимӣ нобаробаранд. Масоҳати пирияхҳо дар материку қитъаҳои олам гуногун мебошанд. Масалан масоҳати пирияхҳо дар Антарктида 13 979 006 км² ва ҳаҷми онҳо 23 295 750 км³ мебошад, дар Америкаи Шимолӣ ва Греландия бошад 2 076 550 км² ва ҳаҷми онҳо 2 431 770 км³ ташкил медиҳад. Масоҳати пирияхҳо дар Аврупо 92 140 км² ва ҳаҷми онҳо 21 028 км³ – аст ва масоҳати пирияхҳо дар Осиё бошад 1 369 760 км² ва ҳаҷми онҳо 16 355 км³ баробар мебошад.

Дар ҷаҳон ташкилотҳои ҳастанд, ки ба таҳқиқоти омузиши иқлим машғуланд. Масалан соли 1988 дар Швейтсария ташкилоти Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) таъсис ёфтааст, ки ба ин ташкилот зиёда аз 195 давлатҳо аъзо мебошанд. Ин ниҳод ҳисоботи илмӣ таҳия мекунад, ки асоси сиёсати ҷаҳонӣи иқлимро ташкил ташкил медиҳанд. Сарпарасти ташкилоти мазкур Созмони Миллалӣи Муттаҳид буда, барои арзёбии далелҳои илмӣ дар бораи иқлим таъсис ёфтааст.

Инчунин, ташкилоти United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) соли 1992 ташкил шуда, созишномаи байналмилалӣ барои мубориза бо тағйирёбии иқлим мебошад. Ташкилоти ҳамроҳангсози World Meteorological Organization (WMO) таҳқиқоти обу ҳаво ва иқлим дар сатҳи ҷаҳонӣ мебошад. NASA ташкилотест, ки тадқиқоти кайҳонӣ ва мониторинги тағйирёбии иқлимро тавассути моҳвораҳо дар ҷаҳон муайян мекунад [6].

Олимони муайян кардаанд, ки ки ҳарорати миёнаи Замин аз асри XIX то имрӯз зиёда аз 1°C баланд шудааст. Гармиҳои солҳои охир аз ҳама баландтарин гармӣ дар таърих ба ҳисоб меравад. Сабаби тағйирёбии иқлимро олимони дар зиёд шудани корхонаҳои саноатӣ ва сӯзишвории истихроҷшаванда, буридани ҷангалҳо меҳисобанд, ки ин ба сайёра оқибати ташвишвар дорад.

Имрӯзҳо аз ҷониби олимони ҷаҳонӣ корҳои бузурги илмӣ, сиёсӣ ва технологӣ дар самти омузиши иқлим анҷом дода шудаанд. Ҷомеаи байналмилалӣ иқдор мекунад, ки тағйирёбии иқлимро яке аз мушкилоти асосии асри XXI мебошад ва ҳамкориҳои давлатҳо барои ҳалли он аҳамияти калидӣ дорад.

Тағйирёбии иқлим ва обшавии пирияхҳо низ масъалаи ғаврӣ барои Тоҷикистон ва минтақаи Осиёи Марказӣ аст. Пирияхҳо ҳамчун анборҳои об миқдори ҷараёнҳои дарёҳоро дар фаслҳои гуногун таъмин мекунанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари кӯҳсор буда, дорои захираҳои нодири табиӣ, аз ҷумла пирияхҳои бузурги кӯҳӣ мебошад. Пирияхҳо манбаи асосии ташаккули захираҳои оби ширин буда, дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ, амнияти озуқаворӣ ва энергетикӣ нақши калидӣ мебозанд. Дар шароити тағйирёбии глобалӣи иқлим масъалаи омузиш ва ҳифзи пирияхҳои Тоҷикистон аҳамияти махсус пайдо намудааст.

Зеро барои Тоҷикистони бихиштосои мо пирияхҳо ҳамчун анбори табиӣи об амал мекунанд. Дар зимистон барфи бисёр ҷамъ шуда, дар фасли гармӣ барфҳо об шуда, ҷараёни зиёди оби дарёҳоро таъмин менамояд. Обшавии пирияхҳо дар Тоҷикистон бошад,

то 30–40 фоизи чараёни солонаи баъзе дарёхоро ташкил медиҳад. Пиряхҳо асосан дар самтҳои зерин аз ҷумла, таъмини об барои кишоварзӣ, истехсоли неруи барқ дар неругоҳҳои барқи обӣ ва нигоҳдории мувозинати экологӣ аҳамияти калон дорад. Пиряхҳо инчунин ба танзими иқлими маҳаллӣ ва устувории экосистемаҳои кӯҳӣ мусоидат мекунанд [2, с.16].

Беҳуда нест, ки аз ҷониби Пешвои муаззами миллат нисбати обу иқлим аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад.

Яке аз ташаббусҳои муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ин пешниҳоди эълони соли 2025 ҳамчун “Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо” мебошад, ки бо ҷонибдорӣ васеи кишварҳои узви СММ қабул гардид, ки ҳадафи он баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеаи ҷаҳонӣ, таҳкими тадқиқоти илмӣ оид ба мониторинги пиряхҳо, ҷалби сармоя барои лоиҳаҳои мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим ва рушди ҳамкориҳои минтақавӣ дар самти идоракунии захираҳои об мебошад [3, с.52].

Дар ин раванди мазкур, масъалаи таъсиси бунёди байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо низ матраҳ гардидааст, ки метавонад ҳамчун механизми молиявии дастгирии тадқиқот ва ҳифзи экосистемаҳои кӯҳӣ хизмат намояд.

Ташаббуси мазкур аҳамияти геополитикӣ ва экологӣ дорад. Зеро ҳифзи пиряхҳо на танҳо масъалаи экологӣ, балки омили муҳими суботи минтақавӣ мебошад. Барои кишварҳои ҳавзаи дарёҳои фаромиллӣ, аз ҷумла минтақаи Осиёи Марказӣ, ҳамкориҳои самаранок дар соҳаи об заминаи пешгирии ихтилофҳо ва таҳкими эътимоди мутақобил аст.

Ташаббусҳои Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои захираҳои бойи обӣ дар минтақа, намунаи дипломатияи «об барои сулҳ» ба ҳисоб рафта, ба ташаккули фарҳанги истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ мусоидат менамоянд.

Бояд қайд кард, ки яке аз самтҳои муҳими татбиқи ташаббусҳо ин густариши таҳқиқоти илмӣ ва мубодилаи маълумот мебошад. Мониторинги динамикаи пиряхҳо, истифодаи технологияҳои муосир (аз ҷумла мушоҳидаҳои мохвораӣ) ва таҳияи сценарияҳои пешгӯии иқлим аз вазифаҳои асосии ҷомеаи илмӣ махсуб меёбанд [4].

Ҳамкориҳои байни давлатҳо, созмонҳои байналмилалӣ ва муассисаҳои илмӣ метавонад ба таҳияи стратегияҳои дарозмуддати мутобиқшавӣ ва коҳиши хатарҳои вобаста ба об мусоидат намояд.

Бояд ҳамин нуктаро зикр намуд, ки ташаббуси Тоҷикистон ва шахсан Пешвои миллат оид ба арзёбӣ ва ҳифзи захираҳои обӣ дар минбари Созмони миллалӣ муттаҳид дар шакли Дахсолаи амалиёти «Об барои рушди устувор барои солҳои 2018–2028» яке аз ташаббусҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Ин ташаббус бар он асос ёфтааст, ки об дар минтақаҳои кӯхистонӣ ва хушк (аз ҷумла Осиёи Марказӣ) ҳамчун маводи стратегӣ – манбаи оби ошомиданӣ, гидроэнергетика ва кишоварзӣ – дар заминаи тағйирёбии иқлим таҳдиди ҷиддӣ дорад. Таҷрибаҳои татбиқи сиёсати ҳамоҳангсозӣ миёни кишварҳо нишон доданд, ки амалишавии ҳадафҳои бехатарии об ва санитария бе механизми қавӣ ва ҳамгироии минтақавӣ имконнопазир аст. Дар доираи ин ташаббус Тоҷикистон мизбони конфронсҳо ва ҷорабиниҳо, ҳамзамон пешниҳодкунандаи сатҳи баланд дар Ассамблеяҳои СММ-ро чараён дод. Ҳадафи амалии ташаббуси мазкури Ҷаноби Олӣ ин ворид сохтани масъалаи об ба маркази қарорҳои сиёсӣ, мусоидат ба мубодилаи маълумотҳои гидрологӣ ва сармоягузориҳои устувор ба инфрасохтор барои нигоҳдорӣ ва истифодаи самаранокӣ захираҳои обӣ мебошад [3, 64].

Хулоса, ташаббусҳои ҷаҳонӣ Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи об ва ҳифзи пиряхҳо саҳми арзанда дар ташаккули сиёсати глобалӣ экологӣ доранд. Зеро эълони Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо қадами муҳим дар роҳи муттаҳид сохтани талошҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ барои ҳифзи захираҳои оби тоза мебошад.

Дар шароити тағйирёбии иқлим, ҳифзи пирияхҳо на танҳо вазифаи миллӣ, балки масъулияти умумибашарист. Тоҷикистон бо пешбарии ташаббусҳои ҷаҳонӣ мавқеи худро ҳамчун кишвари ташаббускор ва ҷонибдори рушди устувор дар сатҳи байналмилалӣ мустаҳкам намудааст.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Суханрониҳо дар чаласаҳои Созмони Милали Муттаҳид оид ба масъалаҳои обу иқлим. – Душанбе: Шарқи Озод, 2003. – 256 с.
2. Созмони Милали Муттаҳид. Resolution A/RES/55/196: International Year of Freshwater, 2003. – New York: United Nations, 2000.
3. Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар соҳаи об ва иқлим. – Душанбе, 2018. – 120 с.
4. Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тағйирёбии иқлим ва ҳолати пирияхҳои Тоҷикистон. – Душанбе: Дониш, 2019. – 210 с.
5. Погода и урожай. Под ред. З.К. Благовещенской. – М: Агропромиздат, 1990 – 332с.
6. Richard Alley. *The Two-Mile Time Machine*. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.

ТАШАББУСҲОИ ҶАҲОНИИ ПЕШВОИ МУАЗЗАМИ МИЛЛАТ ВА ҲИФЗИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ПИРИЯҲҲО

Ташаббусҳои ҷаҳонӣ Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, оид ба обу иқлим ҳамчун сатҳи муҳим дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ эътироф гардидаанд. Аз ҷумла, эълон шудани «Соли байналмилалӣ оби тоза – 2003», Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт, 2005–2015», «Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об – 2013», Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, 2018–2028» ва «Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо – 2025» бо дастгирии Созмони Милали Муттаҳид қабул шудаанд. Ин ташаббусҳо ба таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои об ва ҳифзи пирияхҳо ҳамчун манбаи асосии оби нӯшоки равона гардидаанд. Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои захираҳои бузурги пирияхӣ дар пешбурди рӯзномаи ҷаҳонӣ об нақши ғаёбол мебозад.

Калидвожаҳо: ташаббусҳои байналмилалӣ, соли оби тоза, ташаббусҳои ҷаҳонӣ Тоҷикистон, ҳифзи пирияхҳо, иқлими Тоҷикистон, панҷ ташаббуси ҷаҳонӣ.

ГЛОБАЛЬНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ЛИДЕРА НАЦИИ И МЕЖДУНАРОДНАЯ ЗАЩИТА ЛЕДНИКОВ

Глобальные инициативы Основателя мира и национального единства — Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомалӣ Раҳмона, в сфере воды и климата получили широкое международное признание. По инициативе Таджикистана Организация Объединённых Наций объявила «Международный год пресной воды – 2003», Десятилетие действий «Вода для жизни, 2005–2015», «Международный год сотрудничества в области водных ресурсов – 2013», Десятилетие действий «Вода для устойчивого развития, 2018–2028», а также «Международный год сохранения ледников – 2025». Эти инициативы направлены на укрепление международного сотрудничества, рациональное использование водных ресурсов и защиту ледников как ключевого источника пресной воды. Таджикистан играет значимую роль в продвижении глобальной водной повестки.

Ключевые слова: международные инициативы, год чистой воды, глобальные инициативы Таджикистана, защита ледников, климат

GLOBAL INITIATIVES OF THE LEADER OF THE NATION AND INTERNATIONAL PROTECTION OF GLACIERS

The global initiatives of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, in the field of water and climate have received wide international recognition. Upon Tajikistan's proposal, the United Nations proclaimed the "International Year of Freshwater – 2003," the International Decade for Action "Water for Life, 2005–2015," the "International Year of Water Cooperation – 2013," the International Decade for Action "Water for Sustainable Development, 2018–2028," and the "International Year of Glaciers' Preservation – 2025." These initiatives aim to strengthen international cooperation, promote sustainable water resource management, and protect glaciers as a vital source of freshwater. Tajikistan plays a leading role in advancing the global water agenda and glacier protection efforts.

Keywords: international initiatives, Year of Clean Water, global initiatives of Tajikistan, protection of glaciers, climate of Tajikistan, five global initiatives.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадҷонова Муҳаббат Дадаҷонова – номзоди илмҳои фалсафа, омӯзгори калони кафедраи таҳсилоти ибтидоӣ ва фанҳои иҷтимоӣ – гуманитарии МД "Донишқадаи байналмиллалӣи Хучанд"-и МД "Донишгоҳи байналмиллалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон". Суроға: 735716, Тоҷикистон, ш.Хучанд, маҳаллаи 27. Телефон: 92 706-77-11.Почтаи электронӣ: m.mamadzhanova1988@mail.ru.

Сведения об авторе: Мамаджанова Муҳаббат Дададжановна – к.ф.н., старший преподаватель кафедры начального образования и социально– гуманитарных наук ГУ «Худжандского международного института» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана» Республика Таджикистан г. Худжанд, 27 мкр, дом 1. тел: 92 706.77.11. m.mamadzhanova1988@mail.ru.

Information about the author: Mamadjonova Muhabbat Dadadjonovna-candidate of Philosophy, senior lecturer, Department of Primary education and social sciences and humanitarian sciences of the State Institution "Khujand International Institute" of the State Institution « International Unverseity of the Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan» Republic of Tajikistan, Khujand, 27 microdistrict, house 1.Tel: 92 706.77.11. m.mamadzhanova1988@mail.ru.

УДК: 159.9

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И УСТОЙЧИВОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ТУРИЗМА

ИСМОИЛОВ Ш. Г.

Профессиональная подготовка специалистов туристской отрасли охватывает не только освоение управленческих, организационных и технических компетенций, но и целенаправленное формирование психологической компетентности. Под последней понимается совокупность знаний, навыков и личностных качеств, обеспечивающих

способность эффективно взаимодействовать с различными категориями людей, адекватно реагировать на эмоциональные и стрессовые нагрузки, а также принимать взвешенные и ответственные решения в условиях нестабильной и динамичной профессиональной среды.

Психологические факторы выступают ключевыми детерминантами профессиональной деятельности: уровень эмоциональной устойчивости, развитость навыков саморефлексии, способности к межличностному взаимодействию, а также внутренняя мотивация и личностная ориентированность на результат существенно определяют успешность и эффективность будущих специалистов в сфере туризма, влияя на качество оказываемых услуг, уровень клиентской удовлетворенности и устойчивость профессиональной карьеры [2, с. 138].

Актуальность исследования заключается в необходимости системного включения психологических подходов в образовательный процесс, что позволяет готовить специалистов, способных не только управлять туристскими потоками, но и учитывать потребности клиентов, особенности их психического состояния, а также психологические последствия взаимодействия с окружающей средой. Цель исследования – обосновать психологические подходы и методы формирования устойчивого профессионального мышления у студентов туристских программ. Задачи: теоретическое осмысление сущности психологической компетентности в туризме; обзор практических педагогических подходов; разработка рекомендаций для образовательной практики.

Психологическая компетентность специалиста представляет собой комплексную и интегративную совокупность личностных качеств, профессиональных знаний, мотивационно-ценностных установок и практических навыков, обеспечивающих успешное выполнение профессиональных задач, адекватное реагирование на изменяющиеся условия деятельности и способность к быстрой адаптации. В контексте туристской отрасли такая компетентность проявляется через развитые коммуникативные способности, устойчивость к эмоциональным и стрессовым нагрузкам, умение эффективно взаимодействовать в межкультурной среде, а также готовность к конструктивному разрешению конфликтных ситуаций. Эти элементы формируют основу профессиональной эффективности, обеспечивая высокое качество обслуживания клиентов, устойчивость к динамике туристских процессов и повышение конкурентоспособности специалистов [6, с. 76].

Современные исследования в области устойчивого туристского поведения демонстрируют, что психологические механизмы, включая систему ценностей, мотивационные установки, эмпатию и восприятие природной среды, играют определяющую роль в формировании ответственного поведения как у туристов, так и у специалистов, обеспечивающих организацию и сопровождение туристской деятельности [5, с. 88], [4, с. 71]. Эмоциональный опыт, возникающий в процессе участия в туристских мероприятиях, не только способствует закреплению практических навыков, но и укрепляет психологическую устойчивость, стимулируя развитие рефлексивных способностей — ключевых компонентов профессиональной компетентности и эффективного поведения в динамичных и неопределённых условиях туристской практики [7, с. 93].

Педагогическая система профессиональной подготовки в сфере туризма должна целенаправленно учитывать указанные психологические аспекты и организовывать образовательный процесс таким образом, чтобы студенты не только усваивали теоретические и практические знания, но и развивали личностные качества, способствующие устойчивому и ответственному взаимодействию с клиентами, коллегами и окружающей средой. Такой подход соответствует современным концепциям профессионального образования, ориентированным на интеграцию когнитивных, эмоциональных и ценностных компонентов обучения, что обеспечивает формирование

комплексной профессиональной компетентности, готовой к адаптации в условиях динамичной туристской отрасли и разнообразных социально-культурных контекстов.

Для формирования психологической компетентности и развития устойчивого профессионального мышления используются разнообразные педагогические методы, которые направлены на целостное включение студентов в учебный процесс. К ним относятся активные и интерактивные формы обучения, стимулирующие рефлекссию, самопознание и развитие эмоциональной устойчивости, проблемное и ситуационное моделирование, способствующее выработке навыков принятия решений в нестабильных условиях, а также методы, ориентированные на групповое и межкультурное взаимодействие, направленные на формирование коммуникативной компетентности и способности к конструктивному разрешению конфликтов. Такой комплексный подход обеспечивает не только усвоение знаний, но и развитие личностных качеств, необходимых для профессиональной деятельности в туристской отрасли.

Ключевыми методами в данном контексте выступают активные и интерактивные формы обучения, включая деловые игры, ролевые ситуации и психологические тренинги. Эти методы воспроизводят реальные профессиональные ситуации, в которых студенты сталкиваются с необходимостью выстраивать межличностное взаимодействие, разрешать конфликты и управлять собственными эмоциональными состояниями. Такой подход позволяет не только закреплять теоретические знания, но и развивать практические навыки психологической устойчивости, рефлексивного анализа поведения и принятия эффективных решений в условиях, приближенных к профессиональной практике в туристской отрасли.

Полевые практики, стажировки и участие в проектах туристских организаций предоставляют студентам возможность не просто наблюдать за профессиональной деятельностью, но и активно включаться в её реализацию. Такой опыт способствует развитию эмпатии, навыков саморефлексии и понимания психологических потребностей клиентов. Одновременно участие в межкультурных проектах расширяет компетенции в области межкультурной коммуникации, формирует способность адаптироваться к разнообразным социально-культурным контекстам и эффективно взаимодействовать с представителями разных национальностей, что является критически важным для профессиональной деятельности в международном туризме и повышает уровень психологической готовности к сложным и динамичным условиям работы.

Использование цифровых технологий – виртуальных симуляций, онлайн-кейсов и интерактивных платформ – усиливает практическую направленность обучения и позволяет моделировать сложные психологические ситуации, развивая навыки принятия решений и адаптации в виртуальной, но реалистичной среде.

Важным элементом работы является психологическое сопровождение обучающихся: консультации, групповые обсуждения и рефлексивные сессии, которые помогают студентам анализировать собственный опыт, понимать эмоциональные реакции и формировать устойчивые стратегии поведения. Это особенно актуально в условиях профессиональной неопределенности и высокой эмоциональной нагрузки, характерной для туристской сферы.

Психологические подходы к формированию устойчивого мышления и компетентности у будущих специалистов туризма должны быть интегрированы в образовательные программы на всех уровнях. Эффективными являются методы активного обучения, практическое включение студентов в профессиональную среду, цифровые технологии, а также постоянное психологическое сопровождение. Такой комплексный подход позволяет сформировать подготовленных, психологически устойчивых и ответственных профессионалов, способных успешно действовать в динамичной и межкультурной туристской среде.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анциферова, Л.И. Принцип связи сознания и деятельности и методология психологии. – Тбилиси: Изд-во, 1989. – 190 с.
2. Зверев, И.Д. Суравегина, И.Т., Кучер, Т.В. Экологическое образование в школе // Советская педагогика. – 1990. – №12. – С. 47-52.
3. Колчанов, В.А., Шурыгина, А.Г. Изучение региональных экологических проблем в курсе «География России» // География в школе. – 1977. – №3. – С. 62-64.
4. Коменский, Я.А., Локк, Дж., Руссо, Ж.Ж., Песталоцци, И.Г. Педагогическое наследие / Сост. В.М. Пларин, А.Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1987. – 412 с.
5. Муздыбашев, К. Психология ответственности / Под ред. В.Е. Семенова. – Л.: Наука, 1984. – 240 с.
6. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии. – М.: Просвещение, 1989. – 740 с.
7. Сухомлинский, В.А. Избранные педагогические сочинения в 3 т. – М.: Педагогика, 1979. – 560 с.
8. Aleksieienko-Lemovska L. Psychological aspects of management in the industry of tourism: the role of effective business communication // International Science Journal of Education & Linguistics. – 2024. – №3. – С. 26-34. – DOI:10.46299/j.isjel.20240301.04.
9. Shafieieh M., Ozturen A., Rezapouraghdam H., Karatepe O.M. Does critical thinking mediate the relationship between sustainability knowledge and tourism students' ability to make sustainable decisions? // Sustainability. – 2024. – Т. 16, №13. – С. 5655. – DOI:10.3390/su16135655.
10. Sucher F. W. Experiential and reflective learning for sustainable tourism mindsets in higher education // Abstract Books of the International Conference on Innovative Teaching and Education. – Vol. 1 No.1. – 2025. – С. 1-15. – DOI:10.21831/iteconf.2025.876.
11. Yang Z. Linking emotions to strength: impact of tourism emotional experience on college students' psychological resilience // BMC Psychology. – 2025. – Vol. 13. – Article 1360. – DOI:10.1186/s40359-025-03646-4.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И УСТОЙЧИВОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ТУРИЗМА

В статье рассматриваются психологические аспекты профессиональной подготовки специалистов в туристской сфере с акцентом на развитие психологической компетентности, устойчивого мышления, эмоциональной устойчивости и ответственности. Анализируются педагогические подходы, методы и технологии обучения, способствующие формированию психологически зрелых и устойчивых профессионалов.

Ключевые слова: устойчивое мышление, психологическая компетентность, туризм, профессиональное образование, педагогические подходы.

РАВИШҲОИ ПСИХОЛОҒИ БА ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ РАВОНӢ ВА УСТУВОРИ ТАФАККУР ДАР МУТАХАССИСОНИ ОЯНДАИ САӢӢӢӢ

Мақола чанбаҳои психологиро баррасӣ мекунад, омӯзиши касбии мутахассисон дар соҳаи сайёҳӣ бо таваҷҷӯҳ ба рушди салоҳияти психологӣ, устувории тафаккур, устувории эмотсионалӣ ва масъулият вобаста аст. Равишҳои педагогӣ, усулҳо ва технологияҳои

таълим таҳлил карда мешавад, ба ташаккули психологияи баркамол ва усутвори мутахассисон вобаста мебошад.

Калидвожаҳо: Тафаккури устувор, психологӣ, салоҳият, сайёҳӣ, таҳсилоти касбӣ, педагогӣ.

PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE AND RESILIENT THINKING IN FUTURE TOURISM PROFESSIONALS

The article examines the psychological aspects of professional training for specialists in the tourism sector, focusing on the development of psychological competence, sustainable thinking, emotional resilience, and responsibility. Pedagogical approaches, methods, and educational technologies that contribute to the formation of psychologically mature and resilient professionals are analyzed.

Keywords: sustainable thinking, psychological competence, tourism, professional education, pedagogical approaches.

Маълумот оид ба муаллиф: Исмоилов Шокирҷон Гуломович - номзоди илмҳои психологӣ, муаллими калон, мудири кафедраи умумидонишгоҳии психологияи умумии МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров”. Тел.: +(992) 92-858-8111. E-mail: Azizmuhammad-98@mail.ru

Сведения об авторе: Исмоилов Шокирҷон Гуломович - кандидат психологических наук, старший преподаватель, заведующий общеуниверситетской кафедры общей психологии ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова», , Тел.: +(992) 92-858-8111. E-mail: Azizmuhammad-98@mail.ru

Information about the author: Ismoilov Shokirjon Ghulomovich - candidate of psychological sciences, senior lecturer, head of the general psychology department, SEU “KSU named after academician B. Gafurov”, phone: +(992) 92-858-8111. E-mail: Azizmuhammad-98@mail.ru

УДК- 947(575.3)

ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ПЕШҚАДАМ ШВЕЙТСАРИЯ ВА АВСТРИЯ ДАР RUШДИ UСТУВОРИ САЙЁҲИИ KЎҲӢ ДАР TOҶИКИСТОН

ЗОКИРОВА Г. Ю.

Сайёҳии кӯҳӣ яке аз самтҳои зудтарин рушдбандаи соҳаи туризм дар ҷаҳон аст ва дар минтақаҳои кӯҳӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ шинохта шудааст. Дар кишварҳои пешқадам чун Швейтсария ва Австрия ин соҳа солҳои ҳазорон ҷойҳои қорӣ эҷод карда, муҳити зист ва фарҳанги маҳаллиро ҳифз менамояд, ҳамзамон ба афзоиши даромади аҳоли ва ҳифзи гуногунии зистӣ мусоидат мекунад. Тоҷикистон бо 93 ғоизи ҳудуди кӯҳӣ ва Боғи Миллӣ (аз соли 2013 дар рӯйхати мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО) дорад, ки иқтидорҳои бузургтаринро дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад маркази экотуризм, сайёҳии саёҳатӣ ва сайёҳии фарҳангӣ дар минтақа гардад. Аммо рушди он бо мушкилоти зиёде рӯбарӯ аст: инфрасохтори заиф (роҳҳои нокифоя ва хатарнок, пулҳои кӯҳна, набудани нақлиёти

муосир), камбуди кадрҳои баландхитисос дар соҳаи хизматрасонии сайёҳӣ, таъсири тағйирёбии иқлим (обшавии тези пирияхҳо, хушксолӣ, зиёд шудани селҳо ва офатҳои табиӣ), чаридани зиёди чорво, шикорҳои ғайриқонунӣ, буридани дарахтҳо ва идоракунии нокифояи захираҳои табиӣ мебошад.

Ҳадафи давлатӣ дар Стратегияи рушди сайёҳӣ то соли 2030 расидан ба 2,5 миллион сайёҳ ва афзоиши саҳми соҳа дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ то 7–8 % аст, ки барои амалӣ шудани он таҷрибаи байналмилалӣ, хусусан аз кишварҳои кӯҳии Алп, зарур мебошад [1].

Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 низ рушди устувори соҳаи туризмро ҳамчун самти афзалиятнок муайян кардааст, ки бояд бо ҳифзи муҳити зист, рушди иҷтимоии маҳаллӣ ва ҳифзи мероси фарҳангӣ ҳамроҳанг бошад. Соли 2025 соли муҳим барои минтақаҳои кӯҳӣ дар Осиёи Марказӣ буд, зеро Соли байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо эълон шуд ва Тоҷикистон дар ин самт ғаёл буд.

Швейтсария бо барномаи «Swisstainable» ба ҳадафи «беҳтарин кишвари устувор дар соҳаи сайёҳӣ» расидааст. Ин барнома аз ҷониби созмонҳои расмӣ сайёҳӣ идора мешавад ва ба се самти асосӣ тақия мекунад: ҳифзи табиат ва гуногунии зистӣ, истифодаи энергияи барқароршаванда ва ҳаракати нарма [2]. Шабакаи қатораҳо, автобусҳои барқӣ ва велосипедҳои барқӣ имкон медиҳанд, ки аксари сайёҳон бе мошинҳои шахсӣ сафар кунанд, ки ин дар минтақаҳои кӯҳӣ чун Зерматт, Энгелберг ва Саас-Фе хеле самаранок аст [3]. Стандартҳои экологӣ барои меҳмонхонаҳо ва ширкатҳои сайёҳӣ ҷорӣ шудаанд, ки партовҳо, истеъмоли об ва энергияро назорат мекунанд.

Дар соли 2025 ин барнома зиёда аз 2700 шарикро фаро гирифтааст ва ба се сатҳ тақсим мешавад: омодагӣ, ғаёл ва пешрафта [4]. Ин таҷрибаҳо на танҳо партовҳои карбонро кам мекунанд, балки даромади маҳаллиро афзоиш медиҳанд ва ҳифзи манзараҳои кӯҳиро таъмин менамоянд.

Австрия бо шабакаи «Alpine Pearls» машҳур аст, ки ҳоло зиёда аз 23 деҳаи кӯҳиро дар панҷ кишвари кӯҳӣ (Австрия, Италия, Словения, Олмон ва Швейтсария) муттаҳид кардааст [5]. Ин шабака ҳаракати нарма пеш мебарад: велосипедҳои барқӣ, автобусҳои экологӣ ва ҳаракати бе мошин дар деҳаҳо чун Верфенвенг, Хинтерштодер, Вайсензе ва Малниц [6]. Дар Верфенвенг бо корти маҳаллӣ хизматрасонии ройгон (нақлиёт, велосипедҳо, ғаёлиятҳои фароғатӣ) пешниҳод мешавад, ки партовҳои карбонро 20–30 фоиз кам мекунад ва даромади маҳаллиро афзоиш медиҳад [7].

Тамғаи экологии Австрия аз соли 1996 аввалин стандартҳои миллии барои сайёҳии устувор буд ва ҳоло ин шабака ҳамкории байнисарҳадиро барои кам кардани бюрократия ва афзоиши ҳаракати устувор дар тамоми кӯҳҳои Алп таъмин мекунад [8]. Дар Тоҷикистон Боғи миллии Помир бо кӯҳҳои баланд (Исмоили Сомонӣ – 7495 метр), пирияхҳои Федченко (бузурғтарин берун аз кутбҳо), кӯлҳои Сарез ва Қарокӯл, гуногунии зистӣ (аз ҷумла қўчқорҳои Марко Поло ва барфпӯшакҳо) яке аз ҷойҳои беназир дар ҷаҳон аст .

Дар соли 2025 зиёда аз 2 миллион шахрванди хориҷӣ қабул шудааст, вале ҳаҷми сайёҳӣ дар Помир ҳанӯз маҳдуд аст – аксари сайёҳон ба Душанбе ва водии шимолӣ маҳдуд мешаванд [9]. Мушкилотҳои асосӣ ин роҳҳои заиф ва ҳатарнок , (масалан, роҳҳои Помир дар фасли зимистон аксар вақт баста мешаванд), набудани меҳмонхонаҳои муосир ва хизматрасонии сифатнок, камбуди иттилооти байналмилалӣ, таъсири чаридани зиёд ва буридани терескен ба муҳит, инчунин камбуди кадрҳои омӯзонидашуда дар соҳаи экотуризм мебошад.

ЮНЕСКО ҳангоми ворид кардани боғ ба рӯйхат таъкид кардааст, ки рушди сайёҳӣ бояд бо ҳифзи муҳит ҳамроҳанг бошад, аммо ҳоло мушкилоти идоракунии нокифоя дар баъзе нуктаҳо вучуд дорад.

Муқоисаи вазъи Тоҷикистон бо Швейтсария ва Австрия нишон медиҳад, ки мушкилоти инфрасохторӣ ва нақлиёт дар Помир хеле монанд ба мушкилоти аввалияи кӯҳҳои Алп аст, вале ҳалли онҳо тавассути ҳаракати нарм ва стандартҳои экологӣ имконпазир аст.

Имкониятҳо барои татбиқ кардани аз таҷрибаҳои Австралия ва Швейтсария дар Тоҷикистон шароит мусоидат мебошад. Барои ин ба монанди:

- таъсиси шабакаи «Помир Перлз» ба мисли «Alpine Pearls» – деҳаҳои устувор дар минтақаҳои Хоруғ, Мурғоб, Ишкошим, Рӯшон ва Ванҷ бо ҳаракати бе мошин, велосипедҳои барқӣ ва автобусҳои экологӣ;

- ҷорӣ кардани стандартҳои экологӣ барои меҳмонхонаҳо, кемпингҳо ва хонаҳои меҳмон;

- омӯзиши кадрҳо бо ҳамкориҳои барномаҳои байналмилалӣ (мисли UNWTO, GIZ ва UNDP);

- рушди сайёҳии асоснок ба ҷомеа барои даромади мустақим ба аҳоли ва ҳифзи фарҳанги помирӣ (масалан, турҳои фарҳангӣ ба деҳаҳои Помир бо ҳифзи урфу одатҳо).

Ин тадбирҳо метавонанд то 5–7 сол ҳаҷми сайёҳиро дар Помир 2–3 маротиба афзоиш диҳанд ва ҳамзамон ҳифзи гуногунии зистиро таъмин намоянд.

Агар ташкилотҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамкориҳои созишҳои байналмилалӣ ва ширкатҳои Швейтсарию Австрия барои сармоягузорӣ ба инфрасохтор доир ба масъалаҳои роҳҳои устувор, пулҳои муосир ва марказҳои барқароршавандаи энергия таъсиси марказҳои омӯзишӣ дар Хоруғ, Мурғоб ва Ишкошим барои кадрҳои экотуризм ва роҳбаладҳо, рушди экотуризм ва сайёҳии саёҳатӣ бо ҳифзи пирияхҳо ва кӯлҳо, турҳои велосипедӣ, пиёдагардӣ ва ҳайвоноти барқӣ бе мошинҳои анъанавӣ, ҷорӣ кардани қортҳои маҳаллӣ барои сайёҳон бо хизматрасонии ройгон ва имтиёзҳо, ҳамроҳсозии бо Стратегияи рушди сайёҳӣ то 2030, Барномаи экологии давлатӣ ва ташаббусҳои байналмилалӣ чун «Соли байналмилалии ҳифзи пирияхҳо», метавонанд афзоиши сатҳи туризм дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, эҷоди ҳазорон ҷойҳои корӣ барои аҳолии маҳаллӣ, ҳифзи мероси ЮНЕСКО ва табдил шудани Помир ба маркази экотуризми устувор дар Осиёи Марказӣро таъмин кунанд.

Таҷрибаи Швейтсария ва Австрия нишон медиҳад, ки рушди устувор ҳамзамон ҳифзи табиат, рушди иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин мекунад ва метавонад дар шароити кӯҳҳои баланди Помир низ бо муваффақият татбиқ шавад. Барои Тоҷикистон ин таҷрибаҳо калиди расидан ба ҳадафҳои миллии туризм то соли 2030 ва ҳатто минбаъда низ метавонанд кишварро ба яке аз пешсафони экотуризм дар минтақа табдил диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2025. Душанбе, 2025.
2. Амирзода О.Ҳ. (сармуҳаррир). Маҷаллаи илмӣ-амалии «Захираҳои обӣ, энергетика ва экология». Ҷилди 1, №4. Душанбе: Институти омӯзиши масъалаҳои об, энергетика ва экологияи АМИТ.
3. Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои пешакии омили соҳаи сайёҳӣ дар нимсолаи якуми соли 2025. Душанбе, 2025.
4. Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2018 (бо навсозӣ то 2025).
5. Муаррих. Маҷаллаи илмӣ-назариявии «Муаррих», №2 (26), 2021. Душанбе, 2021.

6. Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих, №2 (42), 2021. Душанбе, 2021.
7. Паёми фарҳанг. Нашрияи илмию таҳлилий, №1 (65), 2024. Душанбе, 2024.
8. Сайёҳӣ. Стратегияи рушди соҳа чӣ гуна татбиқ мешавад? Мақола дар рӯзномаи «Чумхурият», 10 январ 2024.
9. Стратегияи миллии рушди Чумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016

ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ПЕШҚАДАМ ШВЕЙТСАРИЯ ВА АВСТРИЯ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ САЙЁҲИИ КҶҲӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақола ба омӯзиши муфасссали таҷрибаи Швейтсария ва Австрия дар рушди устувори сайёҳии кҷҳӣ баҳшида шудааст ва имкониятҳои татбиқи онҳоро дар шароити Тоҷикистон, хусусан дар минтақаи Помир, бо таваҷҷӯҳ ба мушкилотҳои кунунӣ, дурнамоҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва экологӣ, омили соли 2025–2026 ва пешниҳодҳои амалӣ баррасӣ менамояд.

Дар Тоҷикистон Боғи миллии Помир (аз соли 2013 дар рӯйхати мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО) бо потенциали бузурги кҷҳӣ, пирахҳои тӯлонӣ, кӯлҳои табиӣ ва гуногунии зистӣ доро аст, аммо инфрасохтори заиф, таъсири тағйирёбии иқлим, камбудии кадрҳо ва ҳамоҳангсозии байнисоҳавӣ монеаҳои ҷиддӣ эҷод мекунанд. Дар соли 2025 Тоҷикистон зиёда аз 2 миллион шаҳрванди хориҷӣ қабул кардааст, вале ҳаҷми сайёҳӣ дар минтақаҳои кҷҳӣ, аз ҷумла Помир, ҳанӯз маҳдуд боқӣ мондааст. Пешниҳодҳо барои татбиқи ҳаракати нарма, стандартҳои экологӣ, омӯзиши кадрҳо, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва рушди сайёҳии асоснок ба ҷомеа то соли 2030 метавонанд шумораи сайёҳонро ба 2,5–3 миллион расонанд, сатҳи соҳаро дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ афзоиш диҳанд ва ҳифзи мероси табиӣ ва фарҳангиро таъмин намоянд.

Калидвожаҳо: сайёҳии кҷҳӣ, рушди устувор, Швейтсария, Австрия, Помир, Тоҷикистон, ҳаракати нарма, экотуризм, мероси ЮНЕСКО, инфрасохтор, тағйирёбии иқлим, сайёҳии асоснок ба ҷомеа.

ИСПОЛЗОВАНИЕ ОПЫТА ВЕДУЩИХ СТРАН, ШВЕЙЦАРИИ И АВСТРИИ, В ОБЛАСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ГОРНОГО ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ.

Статья посвящена подробному изучению опыта Швейцарии и Австрии в области устойчивого развития горного туризма и рассматривает возможности их реализации в условиях Таджикистана, особенно в Памирском регионе, с акцентом на текущие проблемы, социально-экономические и экологические перспективы, статистику на 2025–2026 годы и практические предложения.

В Таджикистане Памирский национальный парк (с 2013 года включенный в список Всемирного наследия ЮНЕСКО) обладает огромным горным потенциалом, протяженными ледниками, природными озерами и биоразнообразием, однако слабая инфраструктура, влияние изменения климата, нехватка персонала и междисциплинарной координации создают серьезные препятствия. В 2025 году Таджикистан принял более 2 миллионов иностранных граждан, но объем туризма в горных регионах, включая Памир, по-прежнему остается ограниченным. Предложения по внедрению принципов «мягкой мобильности», экологических стандартов, подготовки кадров, международного сотрудничества и развития общинного туризма к 2030 году могут увеличить число туристов до 2,5–3 миллионов, повысить вклад сектора в валовой внутренний продукт и обеспечить защиту природного и культурного наследия.

Ключевые слова: горный туризм, устойчивое развитие, Швейцария, Австрия, Памир, Таджикистан, «мягкая мобильность», экотуризм, наследие ЮНЕСКО, инфраструктура, изменение климата, общинный туризм.

USING THE EXPERIENCE OF ADVANCED COUNTRIES SWITZERLAND AND AUSTRIA IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF MOUNTAIN TOURISM IN TAJIKISTAN

The article is devoted to a detailed study of the experience of Switzerland and Austria in the sustainable development of mountain tourism and considers the possibilities of their implementation in the conditions of Tajikistan, especially in the Pamir region, with a focus on current problems, socio-economic and environmental prospects, statistics for 2025–2026 and practical proposals.

In Tajikistan, the Pamir National Park (since 2013 on the UNESCO World Heritage List) has great mountain potential, long glaciers, natural lakes and biodiversity, but weak infrastructure, the impact of climate change, lack of personnel and interdisciplinary coordination create serious obstacles. In 2025, Tajikistan received more than 2 million foreign citizens, but the volume of tourism in mountainous regions, including the Pamirs, still remains limited. Proposals for the implementation of soft mobility, environmental standards, personnel training, international cooperation and the development of community-based tourism by 2030 could increase the number of tourists to 2.5–3 million, increase the sector's contribution to gross domestic product, and ensure the protection of natural and cultural heritage.

Keywords: mountain tourism, sustainable development, Switzerland, Austria, Pamir, Tajikistan, soft mobility, ecotourism, UNESCO heritage, infrastructure, climate change, community-based tourism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зокирова Гузал Юсуфҷоновна - Муаллими калони кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва таърихи МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд»-и ДБССТ (шаҳри Хучанд, вилояти Суғд) тел: (+992) 927982186, bekhzodzodabekhriz@gmail.com

Информация об авторе: Зокирова Гузал Юсуфҷановна - Старший преподаватель кафедры международных отношений и истории ГУ «Худжандского международного института» ГУ «МУТПТ», город Худжанд, Согдийская область. тел: (+992) 927982186, bekhzodzodabekhriz@gmail.com

Adout the author: Zokirova Guzal Yusufchanovna - Senior lecturer of the Department of international Relations and History of the SI «Khujand international institute» SI IUTET (Khujand city, Sughd region) тел: (+992) 927982186, bekhzodzodabekhriz@gmail.com

УДК 34:620.9(5-191.2)

ҲУҚУҚ ВА ЭНЕРГЕТИКА ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ: ТАҲАВВУЛОТИ ҚОНУНГУЗОРИ ВА ДУРНАМОИ ҲАМКОРИИ МИНТАҚАВӢ

АБДУҲАКИМОВА М. С.

Энергетика ва ҳуқуқ дар маҷмӯи муносибатҳои муосири ҷомеа чандин сол аст, ки дар тамоми кишварҳои Осӣи Марказӣ ба яке аз муҳимтарин масъалаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ табдил ёфтаанд. Минтақае, ки аз захираҳои бузурги

гидроэнергетикӣ, сӯзишвории табиӣ ва потенциали назарраси манбаъҳои барқароршавандаи энергия бархурдор аст, дар тӯли се даҳаи истиқлолият таҳаввули амиқи сохтори идоракунӣ ва танзими ҳуқуқии соҳаи энергетикаро аз сар гузаронидааст. Мероси инфрасохтории даврони шӯравӣ, гузариш ба иқтисоди бозорӣ, тағйирёбии сохтори идоракунӣ ва афзоиши талаботи экологӣ ҳама дар якҷоягӣ заминаи мураккаби ҳуқуқиеро ба вучуд овардаанд, ки таҳқиқи он на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти амалии ғаврии низ дорад. Дар ин замина, ҳуқуқи энергетикӣ ҳамчун соҳаи байнисоҳавӣ, ки ҳам муносибатҳои ҳуқуқи оммавӣ (литсензиякунӣ, тарифҳо, назорати давлатӣ) ва ҳам муносибатҳои ҳуқуқи хусусӣ (шартномаҳои таъмини нерӯи барқ, сармоягузорӣ) танзим мекунад, дар маркази таваҷҷуҳи илми ҳуқуқ ва сиёсатгузории давлатӣ қарор дорад. Дар Тоҷикистон, ки онро аксар вақт “кишвари обҳои зиёд” меноманд, энергетика асоси иқтисодиёт ва амнияти миллиро ташкил медиҳад. Беш аз 95 дарсади нерӯи барқ дар кишвар аз нерӯгоҳҳои барқи обӣ таъмин мегардад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи энергетика”, ки соли 2000 қабул шуда ва баъдан дар солҳои 2018, 2022 ва 2024 такмил ёфтааст, заминаи асосии танзими муносибатҳоро дар ин соҳа фароҳам оварда, дар он ба принципҳои шаффофият, рақобатпазирӣ ва ҳифзи манфиатҳои истеъмолкунандагон таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шудааст [1]. Ҳамзамон, дар Қазоқистон, ки дорои захираҳои бузурги нафту газ мебошад, Кодекси нави “Дар бораи энергетика” (2023) ва дар Ўзбекистон Қонуни “Дар бораи энергетика” (2022) дар таҳрири нав қабул гардида, дар онҳо ба масъалаҳои самаранокии энергетикӣ, рушди манбаъҳои барқароршаванда ва таҳкими мустақилияти назорати соҳавӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир карда шудааст [2][3]. Дар Қирғизистон низ ислоҳоти қонунгузорӣ дар соҳаи энергетика идома дорад, ки дар маркази он масъалаҳои таъмини суботи таъминоти нерӯи барқ ва идоракунии самаранокӣ инфрасохтор қарор доранд [4]. Яке аз муҳимтарин масъалаҳои ҳуқуқии энергетикаи муосир, ки дар адабиёти илмӣ баҳсҳои зиёдеро ба вучуд овардааст, ин масъалаи таснифи нерӯгоҳҳои калони барқи обӣ ҳамчун манбаъҳои барқароршавандаи энергия мебошад. Дар санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллии аксари кишварҳо таснифи мазкур асосан дар асоси мӯҳлатҳои гузашта, яъне солҳои 80-90 асри бистум, ташаккул ёфтааст, вақте ки ҳадафи асосӣ дастгирии нерӯгоҳҳои хурди алтернативӣ буд. Аммо дар замони муосир, вақте ки масъалаи кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва мубориза бо тағйирёбии иқлим ба мадди аввал баромадааст, ин равиш баҳснок мегардад. Таҳмина Султонова ва Умиджон Улугов дар таҳқиқоти худ, ки дар “Central Asian Journal of Sustainability and Climate Research” (2022) нашр шудааст, қайд мекунанд, ки дар мазмуни меъёрӣ-мафҳумии қонунгузориҳои энергетикӣ мафҳумҳои “манбаъҳои барқароршавандаи энергия” ва “манбаъҳои анъанавии энергия” тавассути муқобилгузории байни ҳамдигар тафсир карда мешаванд, ки ин нодуруст аст [5]. Муаллифон таъкид менамоянд, ки энергетикаи анъанавӣ ва энергетикаи барқароршаванда мафҳумҳои истисноӣ ҳамдигар нестанд, балки қомилан мутобикатпазиранд. Аз нигоҳи техникӣ, нерӯгоҳҳои барқи обӣ қалон низ обро ҳамчун захираи барқароршаванда истифода мебаранд, ва маҳрум кардани онҳо аз дастгирӣ ва имтиёзҳои, ки барои “энергияи сабз” пешбинӣ шудаанд, ҳам аз ҷиҳати экологӣ ва ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайриоқилона аст [5]. Ин нуқта дар Тоҷикистон аҳамияти махсус дорад, зеро потенциали гидроэнергетикии кишвар дар сатҳи ҷаҳонӣ яке аз баландтаринҳо мебошад. Тибқи маълумоти Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, захираҳои обии кишвар имкон медиҳанд, ки дар як сол 527 миллиард киловатт-соат нерӯи барқ истеҳсол карда шавад, аммо имрӯз танҳо 12,5 дарсади ин потенциал истифода мешавад [5]. Дар чунин шароит, пешниҳоди Султонова ва Улугов дар бораи он ки барои рушди гидрогенератсияи қалон ҳамаи намудҳои дастгирии молиявӣ, ки барои рушди энергетикаи барқароршаванда пешбинӣ шудаанд, ҷудо карда шаванд, метавонад ба рушди минбаъдаи соҳа тақони ҷиддӣ бахшад [5]. Дар Қазоқистон,

Қонуни “Дар бораи дастгирии истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия” (2009) бо тағйироти минбаъда имкон дод, ки то соли 2024 ҳиссаи энергияи барқароршаванда дар тавозуни умумии энергетикӣ ба 5 дарсад расонида шавад ва ҳадафи оянда то соли 2030 ба 15 дарсад расидан муайян карда шудааст [6]. Дар Ўзбекистон, бо қабули Қонуни “Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия” (2019) ва барномаҳои давлатии рушди онҳо, дар солҳои 2021–2024 зиёда аз 10 нерӯгоҳи офтобӣ ва шамоли ба истифода дода шуда, ҳиссаи энергияи “сабз” дар истеҳсоли умумии нерӯи барқ ба 12 дарсад расид [7]. Ин дастовардҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои минтақа бо истифода аз механизмҳои гуногуни ҳуқуқӣ, аз ҷумла тарифҳои хавасмандкунанда, имтиёзҳои андозӣ ва кафолатҳои давлатӣ барои харидории энергияи сабз, ба таври фаъол дар роҳи гузариш ба энергетикаи пашми карбон ҳаракат мекунанд. Аммо масъалаи танзими ҳуқуқӣ дар соҳаи энергетика ба масоили тасниф ва имтиёзҳо маҳдуд намешавад. Дар Осиёи Марказӣ масъалаи тарифҳо ва дастрасии аҳоли ба нерӯи барқ аз ҳама мубрамтар аст. Таҳқиқоти ахири олимони байналмилалӣ, аз ҷумла Севара Тохтаева, Олим Хочаев, Баходир Эшчанов ва Алишер Магруппов, ки дар маҷаллаи “Frontiers in Political Science” соли 2025 нашр шудааст, нишон медиҳад, ки камбизоатии энергетикӣ дар минтақа таъсири мустақим ба хароҷоти саломатии хонаводаҳо дорад [8]. Ин таҳқиқот, ки дар асоси маълумоти омории чандсолаи Тоҷикистон ва Қирғизистон гузаронида шудааст, нишон дод, ки гурӯҳҳои дорои даромади паст дар ҳолати камбизоатии шадиди энергетикӣ қарор доранд ва қариб нисфи бучети худро ба хароҷоти сӯзишворӣ сарф мекунанд. Муаллифон ба ин хулоса омадаанд, ки сиёсати тарифҳо дар кишварҳои минтақа набояд танҳо ба манфиатҳои истеҳсолкунандагон асос ёбад, балки бояд ҷанбаҳои иҷтимоиро, бахусус ҳифзи гурӯҳҳои осебпазири аҳоли, ба назар гирад [8]. Дар ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ дар солҳои охир ислоҳоти тарифҳо бо роҳи тадриҷан баланд бардоштани нархҳо ва ҳамзамон ҷорӣ намудани механизмҳои дастгирии иҷтимоӣ, аз қабili квотаҳои иҷтимоӣ ва субсидияҳои мақсаднок, сурат гирифтааст. Ин равиш имкон дод, ки сатҳи қабili қабули дастрасии аҳоли ба энергия нигоҳ дошта шавад ва дар ҳамин ҳол ширкатҳои энергетикӣ маблағҳои зарурӣ барои нигоҳдорӣ ва навсозии инфрасохторро ҷамъоварӣ кунанд.

Анатолий Буте, профессораи Донишгоҳи Чин ва Ҳонг Конг, дар китоби худ “Energy Security Along the New Silk Road: Energy Law and Geopolitics in Central Asia” (2019) ин масъаларо аз заминаи васеътари геополитикӣ ва ҳуқуқии минтақавӣ таҳлил кардааст [9]. Буте қайд мекунад, ки дар аксари кишварҳои Осиёи Марказӣ тарифҳои энергетикӣ дар сатҳи хеле паст нигоҳ дошта мешаванд, ки ин ба манфиати истеъмолкунандагон бошад ҳам, вале барои ширкатҳои энергетикӣ имкони ҷамъоварии маблағҳои зарурӣ барои таҷдиди инфрасохторро намедиҳад. Вай инчунин таъкид мекунад, ки додгоҳҳои милли метавонанд дар тавозуни манфиатҳои ширкатҳои энергетикӣ (ки ба тарифҳои хароҷотӣ ниёз доранд) ва истеъмолкунандагон (ки ба нархҳои дастрас ниёз доранд) нақши муҳим бозанд. Дар Тоҷикистон, тавре ки дар таҳқиқоти М.М. Кабирова дар маҷаллаи “Молодой ученый” (2025) қайд шудааст, ҳукумат чанд сол аст, ки сиёсати тадриҷии баланд бардоштани тарифҳоро пеш гирифта, ҳамзамон барои табақаҳои осебпазири аҳоли системаи субсидияҳои мақсаднокро ҷорӣ кардааст [1]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи энергетика” дар таҳрири нави худ аз 19 июли соли 2022 ин механизмҳоро мустақкам намуда, барои танзими мутаносиби тарифҳо заминаи ҳуқуқии устувор фароҳам овардааст [1].

Дар Тоҷикистон, ҳамзамон, лоиҳаҳои бузурги энергетикӣ, аз қабili сохтмони Нерӯгоҳи барқи обии Роғун, модернизацияи Нерӯгоҳи Норақ ва Кайроққум, инчунин бунёди нерӯгоҳҳои хурди барқи обӣ идома доранд. Ин лоиҳаҳо, тибқи маълумоти Кабирова, на танҳо бахри ноил шудан ба истиқлолияти энергетикӣ, балки барои беҳбуди сифати таъминоти нерӯи барқ, коҳиш додани талафоти энергия дар шабакаҳо ва рушди

иктисоди “сабз” пешбинӣ шудаанд [1]. Дар Қазоқистон, дар доираи Кодекси нави “Дар бораи энергетика” (2023), барномаи васеи навсозии шабакаҳои барқӣ ва татбиқи системаи “беҳтарин усулҳои дастраси технологӣ” барои манбаъҳои бузурги истехсоли энергия оғоз гардидааст [2]. Дар Ўзбекистон, бо қабули Қонуни “Дар бораи самаранокии истифодаи энергия” (2020), механизмҳои ҳавасмандгардонии иқтисодӣ барои коҳиш додани талафоти энергия дар соҳаҳои саноат ва манзил қорӣ карда шуданд, ки дар натиҷа дар солҳои 2021–2024 талафоти умумии нерӯи барқ дар кишвар 12 дарсад коҳиш ёфт [7]. Дар Қирғизистон, бо дастгирии Бонки Ҷаҳонӣ ва Бонки Рушди Осиё, барномаи таҷдиди инфрасохтори энергетикӣ дар шаҳрҳои Бишкек, Ўш ва дигар минтақаҳо амалӣ карда шуда, ба беҳбуди доимии таъминоти нерӯи барқ мусоидат намуд [4]. Дар миқёси минтақавӣ, масъалаи ҳамкории энергетикӣ дар Осиёи Марказӣ дар солҳои охир ба марҳилаи нави сифатан баландтар ворид гардидааст. Таҳқиқоти муштаракӣ Бонки Рушди Осиё (АБР) ва Институти CAREC дар соли 2023, ки дар водии Фарғона - минтақае, ки байни Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон тақсим шудааст - гузаронида шуд, нишон дод, ки ҳамкории се кишвар дар соҳаҳои мубодилаи нерӯи барқ, танзими муштаракӣ тарифҳо ва таъмини суботи шабакаҳои барқӣ натиҷаҳои мусбат додааст [10]. Ин таҳқиқот таъкид мекунад, ки гарчанде ки ҳар се кишвар дар солҳои охир қонунҳо ва барномаҳои навро дар соҳаи энергетика қабул кардаанд, татбиқи самаранокии ин санадҳо дар сатҳи маҳаллӣ бо ҳамкории наздики байнидавлатӣ алоқаманд аст. Дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) ва Фонди байналмилалӣи наҷоти Баҳри Арал (ИФАС), кишварҳои Осиёи Марказӣ дар солҳои 2023-2025 як қатор созишномаҳои навро дар соҳаи ҳамкории энергетикӣ ба имзо расониданд. Аз ҷумла, Созишномаи байни ҳукуматҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия (2024) заминаи ҳукукиро барои ташкили бозори минтақавӣи энергияи “сабз” фароҳам овард [11]. Дар ин созишнома, барои аввалин бор, қоидаҳои мубодилаи энергияи аз манбаъҳои барқароршаванда истехсолшуда дар сатҳи байнидавлатӣ, инчунин механизмҳои ҳисобгирӣ ва ҷуброни партовҳои газҳои гулхонаӣ муқаррар карда шудаанд. Яке аз самтҳои муҳими ҳамкории минтақавӣ дар соҳаи энергетика масъалаи самаранокии энергетикӣ ва ҳифзи муҳити зист мебошад. Таҳқиқоти олимони рус, аз ҷумла В.Ф. Попондопуло ва ҳамкорони ӯ, ки дар таҳқиқоти Султонова ва Улугов ба онҳо истинод шудааст, қайд мекунанд, ки дар таснифи манбаъҳои энергия бояд на танҳо меъёрҳои техникӣ, балки меъёрҳои экологӣ ва иқтисодии истехсол низ ба назар гирифта шаванд [5]. Дар ҳоле ки нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ дар муқоиса бо нерӯгоҳҳои ангиштсӯз партовҳои газҳои гулхонаиро ба таври назаррас кам мекунанд, онҳо метавонанд таъсири экологӣ ба экосистемаҳои обии поёноб дошта бошанд. Ин маънои онро дорад, ки танзими ҳукукии ин соҳа бояд ҳамаи ин ҷанбаҳоро дар бар гирад. Дар Тоҷикистон, Қонуни “Дар бораи ҳифзи муҳити зист” (1996, таҳрири нав 2021) ва Кодекси об (2018) принципҳои баҳодихии таъсири экологӣ ва иштироки ҷомеаро дар қабули қарорҳо дар соҳаи энергетика мустаҳкам намудаанд [12]. Дар Қазоқистон, Кодекси экологии соли 2021 барои нерӯгоҳҳои бузурги энергетикӣ системаи “беҳтарин усулҳои дастраси технологӣ”-ро қорӣ кард, ки тибқи он корхонаҳо вазифадоранд тадриҷан ба стандартҳои муосир гузаранд [2]. Дар Ўзбекистон, дар доираи стратегияи гузариш ба иқтисоди “сабз” то соли 2030, ҳадафҳои миқдорӣи коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва баланд бардоштани ҳиссаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар тавозуни умумии энергетикӣ муайян карда шудаанд [7].

Дар соҳаи идоракунии партовҳои саноатӣ ва маишӣ, кишварҳои Осиёи Марказӣ дар солҳои охир ба сӯи модели “партовҳо ҳамчун захира” ҳаракат кардаанд. Дар Тоҷикистон, Қонуни “Дар бораи партовҳои истехсолот ва истеъмол” (2001) дар таҳрири нави соли 2020 принципҳои масъулияти васеъгардонидашудаи истехсолкунанда ва ҳавасмандгардонии коркарди партовҳоро қорӣ кард [12]. Дар Қазоқистон, дар доираи

Кодекси экологии соли 2021, системаи савдои квотаҳои карбон ба кор даромадааст, ки дар он ширкатҳои энергетикӣ иштирок мекунанд. Дар Ўзбекистон, Қонуни “Дар бораи партовҳо” (2021) масъулияти васеъгардонидашудаи истеҳсолкунандаро барои партовҳои маҳсулоти фурӯхташуда муқаррар карда, дар шаҳрҳои калон системаҳои нави коркарди партовҳоро ба роҳ мондааст [7]. Ин ташаббусҳо, ки дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ амалӣ карда мешаванд, ба беҳбуди вазъи экологӣ дар минтақа мусоидат намуда, ҳамзамон барои ҷалби сармоягузориҳои сабз замина фароҳам меоранд. Масъалаи камбизоатии энергетикӣ ва таъсири он ба саломатии аҳоли, ки дар таҳқиқоти Тохтаева ва ҳамкорони ӯ ба таври муфасссал таҳлил шудааст, дар барномаҳои давлатии кишварҳои Осиёи Марказӣ мавқеи муҳим пайдо кардааст [8]. Дар Тоҷикистон, Барномаи давлатии рушди иқтисодии солҳои 2021-2025 дорои баҳши алоҳида оид ба коҳиш додани камбизоатии энергетикӣ мебошад, ки дар он механизмҳои дастгирии хонаводаҳои осебпазир, аз ҷумла субсидияҳои мақсаднок барои пардохти тарифҳои нерӯи барқ ва гармидиҳӣ пешбинӣ шудаанд [13]. Дар Қирғизистон, Барномаи рушди устувори энергетика то соли 2030 ҳадафи коҳиш додани сатҳи камбизоатии энергетикӣ то 20 дарсадро муайян кардааст [4]. Дар Ўзбекистон, дар доираи ислоҳоти тарифҳо, барои хонаводаҳои камбизоат системаи квотаҳои иҷтимоӣ ҷорӣ карда шудааст, ки тибқи он қисми муайяни истеъмоли нерӯи барқ бо нархҳои паст пардохт карда мешавад [7]. Ин чораҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои минтақа аҳамияти иҷтимоии танзими ҳукукии энергетикаро ба назар гирифта, кӯшиш мекунанд, ки сиёсати тарифҳо ва дастгирии иҷтимоӣ ба таври мутавозин пеш баранд.

Таҳқиқоти муосири илмӣ дар соҳаи ҳукуки энергетикӣ дар Осиёи Марказӣ нишон медиҳанд, ки яке аз омилҳои асосии пешрафт дар ин соҳа, таҳкими ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва муттаҳидсозии стандартҳо мебошад. Дар таҳқиқоти Айгул Мукашева, Бибигул Баймурзина ва Эльмира Нурышева (2024), ки ба масъалаҳои ҳукуки оби трансегаравӣ бахшида шудааст, қайд шудааст, ки сарфи назар аз фарқиятҳои мавҷуда дар қонунгузориҳои миллӣ, кишварҳои Осиёи Марказӣ дар солҳои охир ба хулоса расидаанд, ки ҳалли мушкилоти энергетикӣ бидуни ҳамкориҳои наздики минтақавӣ ғайриимкон аст [14]. Ин фаҳмиш дар қабули санадҳои муштаракӣ минтақавӣ, аз қабили Созишномаи дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика дар Осиёи Марказӣ (2023) инъикос ёфтааст, ки дар он кишварҳо уҳдадор шудаанд, ки тавозуни манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ҳангоми таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои муштаракӣ энергетикӣ риоя карда шавад [11]. Дар ин замина, таҷрибаи Қазоқистон дар кодификатсияи қонунгузориҳои энергетикӣ, таҷрибаи Тоҷикистон дар ҳифзи минтақаҳои маҳсули табиӣ ҳангоми сохтмони иншооти гидроэнергетикӣ, таҷрибаи Ўзбекистон дар ҷорӣ намудани механизмҳои иқтисодии ҳавасмандгардонии самаранокии энергетикӣ ва таҷрибаи Қирғизистон дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергия ҳар кадом ба таври худ арзишманд буда, метавонанд дар тақмили минбаъдаи қонунгузориҳои минтақавӣ мавриди истифода қарор гиранд. Таҳқиқоти Ф.М. Назифов (2016) нишон медиҳад, ки дар Тоҷикистон беҳбуди қонунгузорӣ ва ҷалби сармояи хусусӣ, бахусус дар соҳаи сохтмони нерӯгоҳҳои хурди барқи обӣ, метавонад яке аз роҳҳои ҳалли мушкилоти энергетикӣ бошад [15]. Ин гуфта ба аҳамияти таҳқиқоти амалӣ ва ҳамкориҳои байнисоҳавӣ дар рушди ҳукуки энергетикӣ ишора мекунанд. Баҳс дар бораи он, ки ояндаи энергетикаи минтақа ба кадом самт рушд хоҳад кард, ҳанӯз пӯшида аст, аммо самтҳои асосӣ дар қонунгузориҳои миллӣ ва созишномаҳои минтақавӣ муайян гардидаанд. Таҳияи қонунҳои нав дар соҳаи энергияи барқароршаванда, тақмили механизмҳои тарифӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар идоракунии шабакаҳои барқӣ, таҳкими масъулияти иҷтимоии ширкатҳои энергетикӣ ва васеъ кардани иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар қабули қарорҳои энергетикӣ - инҳо самтҳои мебошанд, ки дар барномаҳои рушди кишварҳои Осиёи Марказӣ то соли 2030 ва

минбаъд пешбинӣ шудаанд. Дар ин роҳ, нақши илми ҳуқуқи энергетикӣ хеле бузург аст. Таҳқиқоти муқоисавӣ, таҳлили қонунгузориҳои миллӣ ва байналмилалӣ, арзёбии таъсири иҷтимоии қонунҳо - ҳамаи ин метавонад ба қонунгузoron дар қабули қарорҳои огоҳона кӯмак расонад. Дар Тоҷикистон, инчунин дар дигар кишварҳои минтақа, солҳои охир марказҳои таҳқиқотии ҳуқуқи энергетикӣ дар донишгоҳҳо ва институтҳои илмӣ таъсис дода шудаанд, ки фаъолияти онҳо ба таҳлили масъалаҳои мубрам ва пешниҳоди тавсияҳо барои тақмили қонунгузорӣ нигаронида шудааст.

Хулоса, ҳуқуқ ва энергетика дар Осиёи Марказӣ ду рукни асосии рушди устувори минтақа мебошанд. Таҳқиқоти муосир, аз қабili таҳқиқоти Султонова ва Улугов дар мавриди таснифи нерӯгоҳҳои калони барқи обӣ [5], таҳқиқоти Тохтаева ва ҳамкорони ӯ дар мавриди камбизоатии энергетикӣ [8], таҳқиқоти Буте дар мавриди ҳуқуқи энергетикӣ ва геополитика [9], инчунин таҳқиқоти дохилии олимони тоҷик дар мавриди идоракунии лоиҳаҳо [1] ва рақобатпазирии соҳа [15], ҳама нишон медиҳанд, ки самти асосии ислоҳот ба сӯи эҷоди системаи ҳуқуқии мутавозин равона карда шудааст. Ин система набояд танҳо манфиатҳои истехсолкунандагон ё давлатро ҳифз кунад, балки бояд адолати иҷтимоиро, бахусус барои гурӯҳҳои осебпазири аҳоли, таъмин намояд. Дар ин роҳ, тақмили қонунгузорӣ, таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ҷалби сармоягузориҳо ва таҳқиқоти илмӣ амик метавонад ба ноил шудан ба амнияти энергетикӣ ва рушди устувори минтақа мусоидат кунад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ бо истифода аз захираҳои бузурги табиӣ ва потенциали иқтисодии худ, бо таъя ба принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ, метавонанд минтақаи намунавии ҳамкориҳои энергетикӣ ва рушди устуворро ташкил диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Кабирова М.М. (2025). Особенности внешней и внутренней среды управления проектами в энергетике Таджикистана. Молодой ученый, 3(554), 337-338.
2. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК. (2021). Астана.
3. Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон “Дар бораи энергетика”. (2022). Тошкент.
4. Кыргыз Республикасынын “Энергетика жөнүндө” мыйзамы. (2022). Бишкек.
5. Султонова Т.И., & Улугов, У.А. (2022). Правовые и экологические предпосылки отнесения крупных ГЭС к возобновляемым источникам энергии в условиях Таджикистана: инициирование дискуссии. Central Asian Journal of Sustainability and Climate Research, 1(1), 27-44. <https://doi.org/10.29258/CAJSCR/2022/27-44.rus>
6. Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи дастгирии истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия”. (2009). Астана.
7. Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон “Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия”. (2019). Тошкент.
8. Tokhtaeva S., Khakimov, O., Eshchanov B., & Magrupov A. (2025). To heat or to heal: the uneasy trade-off between energy and healthcare expenditure in Central Asia. Frontiers in Political Science, 7, 1286488. <https://doi.org/10.3389/fpos.2025.1286488>
9. Boute A. (2019). Energy Security Along the New Silk Road: Energy Law and Geopolitics in Central Asia. Cambridge University Press.
10. Asian Development Bank & CAREC Institute. (2023). Virtual Workshop on Household and Community Access to Energy in the Fergana Valley: A Multidimensional Survey-Based Assessment in Three CAREC Countries. Asian Development Bank.
11. Созишнома байни ҳукуматҳои Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия. (2024). Астана.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи муҳити зист”. (1996, таҳрири нав 2021). Душанбе.

13. Барномаи давлатии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025. (2021). Душанбе.
14. Mukasheva A., Baimurzina B., & Nurysheva E. (2024). Transboundary Water Resources Management in Central Asia: Legal Challenges and Regional Cooperation. *Central Asian Journal of Water Research*, 10(1), 1-15.
15. Nazifov F.M. (2016). Analysis of the current level of competitive conditions in the industry of the Republic of Tajikistan. КиберЛенинка.

ҲУҚУҚ ВА ЭНЕРГЕТИКА ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ: ТАҲАВВУЛОТИ ҚОНУНГУЗОРӢ ВА ДУРНАМОИ ҲАМКОРИИ МИНТАҚАВӢ

Мақола ба таҳқиқи масъалаҳои муосири ҳуқуқи энергетикӣ дар Осӣи Марказӣ, бо таваҷҷуҳи хос ба таҳаввулоти қонунгузорӣ, танзими тарифҳо, камбизоатии энергетикӣ ва ҳамкории байнидавлатӣ баҳшида шудааст. Дар асоси таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таҳқиқоти илмӣ байналмилалӣ, муаллиф нишон медиҳад, ки кишварҳои минтақа дар солҳои охир системаҳои миллии ҳуқуқи энергетикиро ба талаботи иқтисоди бозорӣ, принципҳои ҳифзи муҳити зист ва стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ карда, дар ин роҳ дастовардҳои назаррас ба даст овардаанд. Дар мақола таъкид шудааст, ки танзими самараноки ҳуқуқӣ наметавонад танҳо ба масъалаҳои техникӣ ва иқтисодӣ маҳдуд шавад; балки он бояд ҷанбаҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва ҳамкории минтақавиро дар бар гирад. Ҳулосаҳои пешниҳодшуда метавонанд барои тақмили қонунгузори милли ва рушди илми ҳуқуқи энергетикӣ дар минтақа мусоидат намоянд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи энергетикӣ, Осӣи Марказӣ, гидроэнергетика, манбаъҳои барқароршавандаи энергия, камбизоатии энергетикӣ, танзими тарифҳо, амнияти энергетикӣ, ҳамкории минтақавӣ.

ПРАВО И ЭНЕРГЕТИКА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ЭВОЛЮЦИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОСТВА И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Статья посвящена исследованию современных проблем энергетического права в Центральной Азии с особым вниманием к эволюции законодательства, тарифному регулированию, энергетической бедности и межгосударственному сотрудничеству. На основе анализа нормативно-правовых актов и международных научных исследований автор показывает, что страны региона в последние годы адаптировали национальные системы энергетического права к требованиям рыночной экономики, принципам охраны окружающей среды и международным стандартам, добившись значительных результатов. В статье подчеркивается, что эффективное правовое регулирование не может ограничиваться лишь техническими и экономическими аспектами; оно должно включать также социальные, экологические и региональные компоненты сотрудничества. Представленные выводы могут способствовать совершенствованию национального законодательства и развитию науки энергетического права в регионе.

Ключевые слова: энергетическое право, Центральная Азия, гидроэнергетика, возобновляемые источники энергии, энергетическая бедность, тарифное регулирование, энергетическая безопасность, региональное сотрудничество.

LAW AND ENERGY IN CENTRAL ASIA: EVOLUTION OF LEGISLATION AND PROSPECTS FOR REGIONAL COOPERATION

The article is devoted to the study of contemporary issues of energy law in Central Asia, with particular attention to legislative developments, tariff regulation, energy poverty, and interstate cooperation. Based on an analysis of regulatory legal acts and international academic research, the author demonstrates that in recent years the countries of the region have adapted their national energy law systems to the requirements of a market economy, environmental

protection principles, and international standards, achieving significant progress. The article emphasizes that effective legal regulation cannot be limited solely to technical and economic issues; it must also encompass social, environmental, and regional cooperation aspects. The conclusions presented may contribute to the improvement of national legislation and the development of energy law scholarship in the region.

Keywords: energy law, Central Asia, hydropower, renewable energy sources, energy poverty, tariff regulation, energy security, regional cooperation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуҳакимова Мунзифа Соҳибовна - муаллими калони кафедраи ҳуқуқшиносии МД “Донишқадаи байналмилалии Хучанд”-и МД “ДБССТ”

Сведения об авторе: Абдуҳакимова Мунзифа Соҳибовна – старший преподаватель кафедры правоведения ГУ «Худжандского международного института» ГУ Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Information about the author: Abduhakimova Munzifa Sohbovna – Senior Lecturer at the Department of Law, Khujand International Institute of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

УДК: 342.7

УГРОЗЫ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ВЫЗОВЫ ГЛОБАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ И НАЦИОНАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

ХОЛМИРЗОЕВ М. Ф.

Современное развитие искусственного интеллекта знаменует переход к новой парадигме нормативного регулирования, при которой алгоритмические системы начинают выполнять функции, традиционно принадлежащие праву. Глобальный масштаб этой трансформации актуализирует необходимость фундаментального переосмысления классических концепций верховенства права, понимаемого как универсальный принцип, ограничивающий произвол власти через правовую определённость, равенство и доступ к правосудию. В отличие от узко инструментального подхода, рассматривающего ИИ исключительно как объект регулирования, данное исследование исходит из его двойственной природы: будучи регулируемым, ИИ одновременно выступает активным регулятором общественных отношений. Целью работы является выявление конкретных механизмов, посредством которых технологии ИИ подрывают верховенство права, и оценка адекватности формирующихся международных и национальных правовых ответов на эти вызовы с учётом всего спектра современных мировых подходов.

Концептуальной основой понимания регулирующей роли ИИ остается теория Л. Лессига о четырех модальностях социального регулирования, однако современные системы искусственного интеллекта демонстрируют качественно новые характеристики, выходящие за рамки этой модели.

Эрозия правовой определённости и кризис подотчётности. Принцип правовой определённости сталкивается с фундаментальными вызовами в условиях, когда юридически значимые решения принимаются сложными нейро-сетевыми архитектурами, логика которых не поддается полной верификации традиционными правовыми

методами. Это создаёт ситуацию принципиальной непредсказуемости правовых последствий, особенно в чувствительных сферах правосудия и государственного управления. Как отмечается в докладе Управления Верховного комиссара ООН по правам человека, без надлежащих гарантий ИИ технологии могут иметь «негативные, даже катастрофические эффекты». Использование алгоритмических систем в судопроизводстве порождает комплекс проблем, связанных с обеспечением справедливого судебного разбирательства, включая право на эффективное средство правовой защиты и право на обжалование решений. Создаётся правовой вакуум, при котором становится трудно определить субъекта ответственности за вредоносное решение - разработчика, оператора или саму автономную систему.

Институционализация дискриминации и разрушение принципа равенства. Гарантии равенства перед законом систематически нарушаются встроенными в алгоритмы предубеждениями, которые воспроизводят и усиливают исторически сложившиеся формы дискриминации. Эмпирические исследования демонстрируют, что системы прогностической аналитики, используемые в правоохранительной деятельности и социальной сфере, часто воспроизводят и усиливают существующие в обществе предрассудки. ООН предупреждает, что необъективные наборы данных, на которых обучаются ИИ, могут приводить к дискриминационным решениям, что представляет особый риск для маргинализированных групп населения. Это приводит к опасной трансформации неравенства: из социально правовой проблемы оно превращается в технологически опосредованную и, следовательно, менее очевидную и труднее оспариваемую норму.

Формирование архитектуры цифрового контроля и узурпация публично властных полномочий. ИИ позволяет создавать системы массового наблюдения и прогнозирующего поведения, которые инфраструктурно ограничивают фундаментальные права. Этот вызов выходит за рамки традиционных представлений о злоупотреблении властью, поскольку сама архитектура цифровых систем становится инструментом контроля, не требующим явных противоправных действий. Как отмечено в контексте обсуждения военного применения ИИ, «когда данные, зашумлены или нерепрезентативны для операционной среды, вероятностные системы могут демонстрировать непредсказуемое поведение», что в условиях право применения создаёт риски произвольных решений. Это знаменует переход от верховенства права к «правлению кода», где поведение индивидов направляется алгоритмической архитектурой, а не правовыми нормами, принятыми легитимным представительным органом.

Мировой опыт регулирования ИИ демонстрирует глубокое расхождение подходов, отражающих различные правовые традиции, политические системы и геоэкономические интересы.

Европейский Союз: превентивное риск ориентированное регулирование. Принимая Artificial Intelligence Act, ЕС реализовал комплексный превентивный подход, основанный на категоризации рисков и установлении жестких запретов для технологий, представляющих «неприемлемый риск» для фундаментальных прав. Этот регуляторный режим отличается высокой степенью детализации требований и созданием сложных механизмов надзора. Параллельно ЕС активно продвигает стратегию «искусственного интеллекта суверенитета», направленную на уменьшение зависимости от иностранных поставщиков и развитие собственных технологических платформ, что отражает стремление сохранить нормативный и технологический контроль в ключевых сферах публичного интереса.

Соединённые Штаты Америки: децентрализованная отраслевая модель с акцентом на лидерство. Американский подход характеризуется децентрализацией и ориентацией на отраслевое регулирование, что оставляет значительное пространство для саморегулирования индустрии. Администрация США занимает жёсткую позицию в

отношении многосторонних инициатив, открыто отвергая модели «централизованного контроля и глобального управления» ИИ. Вместо этого официальная позиция заключается в приоритете распространения «американского технологического стека» для де-факто доминирования через установление стандартов и моделей управления. Эта стратегия нацелена на закрепление технологического лидерства США и противодействие влиянию Китая в международных институтах.

Китай: государственно-центричная модель с глобальными амбициями. Модель Китая сочетает активное стимулирование технологического развития с созданием комплексной системы государственного контроля над алгоритмическими системами. На международной арене Китай выступает как активный сторонник глобальных управленческих рамок под эгидой ООН, что рассматривается как возможность ослабить лидерство США и усилить собственное влияние. Выступая против «кадрового уклона и высоких барьеров», Китай позиционирует себя как защитника интересов развивающихся стран, предлагая альтернативную, более этактистскую модель управления технологиями.

Инициативы в рамках ООН: поиск инклюзивной модели глобального управления. На международном уровне наблюдается формирование многоуровневой системы регулирования, включающей этико-правовые рамки ЮНЕСКО, работу Совета Европы над Рамочной конвенцией по ИИ, а также деятельность специализированных организаций. ООН, через доклады Генерального секретаря и инициативы вроде «Глобального диалога по управлению ИИ», пытается закрепить за собой роль универсальной площадки для выработки инклюзивных стандартов. Ключевыми темами являются преодоление «цифрового разрыва», обеспечение защиты прав человека и создание эффективных «защитных ограждений» в условиях быстрого технологического прогресса.

Формирование адекватного правового ответа на вызовы ИИ требует перехода от реактивного регулирования к про-активному построению управленческих моделей, основанных на синтезе традиционных юридических доктрин и понимания специфики алгоритмических систем.

Критически важные решения, затрагивающие права и свободы человека, должны оставаться под окончательным и осмысленным контролем человека. Это требует не просто формального «человека в петле», а обеспечения содержательной понятности алгоритмических выводов для лица, принимающего решение. Как подчёркивается в выводах Диалогов ООН по военному ИИ, необходимо «уменьшить когнитивные ошибки, включая автоматическую предвзятость и чрезмерную зависимость» от систем.

Обязательность независимого алгоритмического аудита и сертификации. Необходимо создание независимых институтов, наделённых полномочиями по проведению регулярного и внепланового аудита алгоритмов, используемых в публичной сфере, на предмет соответствия требованиям не дискриминации, справедливости и защиты прав человека. Этот аудит должен быть не разовой акцией, а непрерывным процессом, следующим за всем жизненным циклом системы.

Развитие международно-правовой координации и предотвращение фрагментации киберпространства. Несмотря на существующие геополитические разногласия, ключевым условием эффективного контроля над трансграничными по своей природе рисками ИИ является развитие международного сотрудничества. Целью должна быть гармонизация стандартов, создание механизмов взаимного признания сертификаций и развитие трансграничных инструментов контроля, при безусловном верховенстве международного права прав человека.

Инвестирование в правовое образование и цифровую грамотность. Формирование адекватного правового ответа требует системного развития юридического образования и правоприменительной практики. Необходима интеграция знаний о технологиях ИИ в юридическое образование, подготовка юристов, способных не только применять существующие нормы к новым реалиям, но и участвовать в формировании будущих

правовых рамок, обеспечивающих совместимость технологического прогресса с ценностями верховенства права.

Проведенный анализ позволяет заключить, что искусственный интеллект представляет собой фактор глубинной трансформации правовой реальности, требующий переосмысления традиционных правовых концепций и институтов. Угрозы верховенству права носят системный характер и связаны с самой природой алгоритмических систем, способных подменять правовые процедуры и ценности собственными операционными логиками. Глобальный ландшафт регулирования характеризуется острым соперничеством различных моделей - от превентивного подхода ЕС и децентрализованной модели США до этатистской стратегии Китая и инклюзивных инициатив ООН.

Ответ на эти вызовы должен быть комплексным и многоуровневым, сочетающим развитие национальных регуляторных режимов с укреплением международного сотрудничества, несмотря на существующие геополитические противоречия. Ключевым условием сохранения верховенства права в цифровую эпоху является обеспечение соответствия технологического развития фундаментальным правовым принципам через создание сбалансированной системы управления ИИ, основанной на правах человека, демократических ценностях и верховенстве права. Будущее правового государства зависит от нашей способности утвердить примат права над кодом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Lessig L. Code: And Other Laws of Cyberspace. Basic Books, 1999.
2. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. PublicAffairs, 2019.
3. European Parliament and Council. Regulation (EU) 2024/... laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). 2024.
4. The White House. Executive Order on the Safe, Secure, and Trustworthy Development and Use of Artificial Intelligence. 2023.
5. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. 2021.
6. Council of Europe Committee on Artificial Intelligence. Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law. 2024.
7. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. OECD/LEGAL/0449. 2019.
8. United Nations. International Covenant on Civil and Political Rights. 1966.
9. Universal Declaration of Human Rights. 1948.
10. Васильев А.А. Искусственный интеллект: правовые аспекты / А.А. Васильев, Д. Шпопер // Известия Алтайского государственного университета. 2018. № 6 (104). С. 23–26.
11. Галлямова А.А. Авторское право на произведения, созданные с использованием технологий искусственного интеллекта / А.А. Галлямова // Образование и право. 2023. № 4. С. 240–248.
12. Забайкин Ю.В. Правовая регламентация использования систем искусственного интеллекта / Ю.В. Забайкин, Д.А. Лунькин // Вопросы российского и международного права. 2023. Т. 13. № 4А. С. 315–321.
13. Иткина Я.Я. Правовые аспекты искусственного интеллекта / Я.Я. Иткина // Вестник Московского университета имени С.Ю. Витте. Серия 2. Юридические науки. 2022. № 2.1 (32) С. 39–42.
14. Михайлов М.А. Цифровые инновации и права человека: дилеммы международной правоохранительной практики / М.А. Михайлов, Т.А. Кокодей // Правоприменение. 2022. Т. 6. № 3. С. 120–133.

15. Тормозова В.А. К вопросу о возможности признания искусственного интеллекта автором результатов интеллектуальной деятельности / В.А. Тормозова // Научные записки молодых исследователей. 2022. № 10 (6). С. 60–66.
16. Шахназаров Б.А. Правовое регулирование отношений с использованием искусственного интеллекта / Б.А. Шахназаров // Актуальные проблемы российского права. 2022. Т. 17. № 9. С. 63–72.
17. Jones K. AI Governance and Human Rights: Resetting the Relationship. Chatham House, 2023.
18. Latonero M. Governing Artificial Intelligence: Upholding Human Rights & Dignity. Data & Society, 2018.
19. Alemany C., Gurumurthy A. Spotlight on Sustainable Development 2019. Report.
20. Timmers P. Artificial Intelligence, Cybersecurity and the Crisis of Sovereignty. 2019.

УГРОЗЫ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ВЫЗОВЫ ГЛОБАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ И НАЦИОНАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В настоящей статье проводится комплексный анализ системных угроз, которые искусственный интеллект (ИИ) представляет для принципов верховенства права в условиях цифровой трансформации. Исследуется трансформация ИИ из инструмента право-применения в автономный источник нормативности, способный подменять традиционные правовые процедуры алгоритмическими решениями. На основе сравнительного анализа формирующихся международных режимов регулирования и национальных стратегий - от Европейского союза и США до Китая и инициатив в рамках ООН - выявляются ключевые вызовы правовой определённости, равенству, подотчётности и публичному контролю. Доказывается, что для сохранения верховенства права в цифровую эпоху необходима разработка гибких, ценностно ориентированных и инклюзивных моделей управления, сочетающих инновационный потенциал технологии с безусловной защитой фундаментальных прав человека и демократических институтов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, верховенство права, глобальное управление, цифровой суверенитет, регулирование ИИ, алгоритмическое государство, международное право.

ТАХДИДҲОИ ЗЕҲНИ СУНӢ БА ҲОКИМИЯТИ ҚОНУН: ЧОЛИШҲОИ ИДОРАКУНИИ ГЛОБАЛӢ ВА ТАНЗИМИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур таҳлили муқаммалӣ таҳдидҳои системавӣ анҷом дода мешавад, ки зеҳни сунӣ (ЗС) барои принсиҷҳои ҳокимияти қонун дар шароити табиқабандии рақамӣ ба вуҷуд меорад. Таҳаввули зеҳни сунӣ аз як воситаи татбиқи ҳуқуқ ба манбаи нисбатан мустақили меъёрсозӣ, ки метавонад расмиёти анъанавӣ ҳуқуқиро бо қарорҳои алгоритмӣ иваз намояд, мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар асоси таҳлили муқоисавӣ низомҳои шаклгирандаи байналмилалӣ танзим ва стратегияҳои миллӣ - аз Иттиҳоди Аврупо ва Иёлоти Муттаҳида то Чин ва ташаббусҳо дар доираи СММ - чалишҳои асосӣ дар самти муайяннокии ҳуқуқӣ, баробарӣ, масъулиятнокӣ ва назорати ҷамъиятӣ муайян карда мешаванд. Иҷбот мегардад, ки барои ҳифзи ҳокимияти қонун дар давраи рақамӣ таҳияи моделҳои идоракунии ҷандир, ба арзишҳои нигаронидашуда ва фарогир зарур аст, ки иқтисодӣ инноватсионӣ технологияро бо ҳифзи бечунуҷарои ҳуқуқҳои бунёдии инсон ва ниҳодҳои демократӣ муттаҳид намоянд.

THREATS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO THE RULE OF LAW: CHALLENGES OF GLOBAL GOVERNANCE AND NATIONAL REGULATION

This article provides a comprehensive analysis of the systemic threats that artificial intelligence (AI) poses to the principles of the rule of law in the context of digital transformation.

It examines the evolution of AI from a tool of law enforcement into an autonomous source of normativity capable of replacing traditional legal procedures with algorithmic decision-making. Based on a comparative analysis of emerging international regulatory regimes and national strategies - from the European Union and the United States to China and UN-led initiatives - the study identifies key challenges to legal certainty, equality, accountability, and public oversight. It argues that preserving the rule of law in the digital era requires the development of flexible, value-oriented, and inclusive governance models that combine the innovative potential of technology with the unconditional protection of fundamental human rights and democratic institutions.

Keywords: artificial intelligence, rule of law, global governance, digital sovereignty, AI regulation, algorithmic state, international law.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холмирзоев Мирзошоҳрух Фарҳодович - ассистенти кафедраи ҳуқуқшиносии МД «Донишгоҳи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «Донишкадаи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон». kmirzoshohrukh@gmail.com

Сведения об авторе: Холмирзоев Мирзошоҳрух Фарҳодович ассистент кафедры правоведения ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана». kmirzoshohrukh@gmail.com

Author information: Kholmirzoev Mirzoshokhrux Farhodovich assistant of the Department of Jurisprudence, State Institution “Khujand International Institute ” of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. kmirzoshohrukh@gmail.com

УДК:502.131.1:551.583:338.2

НАҚШИ СИЁСАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИЛЛӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОР ВА АМНИЯТИ ИҚЛИМӢ

ЮСУПОВА Н. Н.

Тағйирёбии иқлим яке аз мушкилоти глобалии асри XXI дар сатҳи сайёра ба шумор меравад, ки ба амнияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ таъсири бузург мерасонад. Болоравии ҳарорати миёнаи Замин, обшавии босуръати пиряхҳо, афзоиши офатҳои табиӣ ва камшавии захираҳои обӣ нишон медиҳанд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд дар ҳамбастагӣ барои ҳалли мушкилот ин соҳа амал кунанд. Дар ин замина, нақши сиёсатҳои байналмилалӣ ва миллӣ дар таъмини рушди устувор ва амнияти иқлимӣ хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Мафҳуми рушди устувор бошад, бори аввал дар гузориши Комиссияи Брундтланд (1987) муаррифӣ гардид ва рушдero ифода мекунад, ки ниёзҳои имрӯзаи ҷомеаро бидуни зерӣ хатар гузоштани имкониятҳои наслҳои оянда қонеъ мегардонад. Баъдан, дар Конфронси United Nations оид ба муҳити зист ва рушд (1992, Рио-де-Жанейро) ин мафҳум расмӣ гардид. Амнияти иқлимӣ бошад, ба таъмини шароите дахл дорад, ки дар он тағйирёбии иқлим ба суботи давлатҳо, амнияти озуқаворӣ, дастрасӣ ба об ва солимии аҳоли таҳдид накунад. Ин ду мафҳум бо ҳам зич алоқаманд буда, сиёсатгузориҳои муассирро дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ тақозо менамоянд.

Сиёсатҳои байналмилалӣ заминаи ҳамкории давлатҳоро дар самти хоҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим фароҳам меоранд. Аз ҷумла:

1. Конвенсияи СММ оид ба тағйирёбии иқлим (UNFCCC) – санади асосиест, ки заминаи ҳуқуқии ҳамкории байналмилалиро муайян мекунад, ки он соли 1992 қабул шудааст, созишномаи асосии байналмилалӣ барои мубориза бо гармшавии глобалӣ мебошад. Ҳадафи он муътадил сохтани консентратсияи газҳои гулхонаӣ дар атмосфера барои пешгирии даҳолати хатарноки инсон ба иқлим аст, ки барои созишномаҳои баъдӣ, ба монанди Протоколи Киото ва Созишномаи Париж замина фароҳам овард. Конвенсияи мазкур соли 1992 дар Саммити Замин дар Рио-де-Жанейро имзо шуда, соли 1994 эътибор пайдо кард. Ҳадаф аз қабули он кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим дар шароити таъмини рушди устувори иқтисодӣ буд. Принципиҳои Конвенсияи мазкур аз он иборат буд, ки бояд кишварҳо масъулияти муштарак эҳсос кунанд ва дар асл бояд кишварҳои пешрафта дар кам кардани партовҳо пешсаф бошанд. Дар заминаи он Конфронси ҷонибҳо (COP) Мақоми олии қабулкунандаи қарорҳо эътироф гардид, ки ҳар сол барои баррасии иҷрои конвенсия чамъ меояд (масалан, COP26, COP28). Ҷумҳурии Тоҷикистон ин Конвенсияро тасдиқ карда, дар ҷаҳорҷӯби он Стратегияи миллии мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлимро то имрӯз амалӣ менамояд.

2. Paris Agreement – созишномаи таърихист, ки ҳадафи он маҳдуд кардани баландшавии ҳарорати ҷаҳониро то 1.5–2°C нисбат ба давраи пешосаноатӣ муайян намудааст. Созишномаи Париж як созишномаи байналмилалӣ аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ҳатмӣ мебошад, ки аз ҷониби 196 тараф дар COP21 дар соли 2015 барои мубориза бо тағйирёбии иқлим қабул шуда, 4-уми ноябри соли 2016 ҳукми қонунӣ гирифтааст. Ҳадафи созишнома аз он иборат буд, ки гармшавии глобалӣро то сатҳи хеле пасттар аз 2°C, афзалтар 1,5°C, дар муқоиса бо сатҳҳои пеш аз саноатӣ тавассути Саҳмгузориҳои ихтиёрии миллий (NDC) маҳдуд кунад.

3. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) – ниҳоди илмӣ, ки арзёбиҳои муфассали илмиро оид ба тағйирёбии иқлим пешниҳод менамояд.

Ин сиёсатҳо на танҳо уҳдадориҳои кам кардани партовҳоро муайян мекунанд, балки механизмҳои молиявӣ ва технологиро барои дастгирии кишварҳои рӯ ба тараққӣ пешбинӣ менамоянд.

Сиёсатҳои байналмилалӣ танҳо дар он сурат самаранок буда метавонанд, ки дар сатҳи миллий татбиқ шаванд. Давлатҳо тавассути таҳияи стратегияҳои миллий, барномаҳои кам кардани партовҳо, рушди энергетикаи сабз ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим саҳм мегузоранд.

Масалан, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои кӯҳсори зиёд ва осебпазир ба тағйирёбии иқлим, Стратегияи миллии мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлимро қабул намудааст. Тоҷикистон бо дарназардошти захираҳои фаровони гидроэнергетикӣ рушди энергетикаи обиро ҳамчун омил асосии хоҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ пеш мебарад. Илова бар ин, татбиқи технологияҳои камкарбон, тақмили қонунгузориҳои экологӣ ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли ҷузъи муҳими сиёсатҳои миллий ба ҳисоб мераванд.

Муҳаққиқи тоҷик Исматова Н.Ш. доир ба ин масъала фармудаанд: “Имрӯз вазъияти экологиро дар ҷаҳон метавон ҳамчун мушкилии хатарнок тавсиф намуд. Гармшавии иқлим ба афзоиши бухоршавӣ дар сатҳи болоии

уқёнусҳо ва рутубатнокии иқлим ҳамроҳ мегардад, ки онро аз рӯи маълумоти палеографӣ таҳлил намудан мумкин аст. Дар давраи (эраи) баъдияхӣ сайёра вақте, ки ҳарорат дар арзҳои Москва ба 1,5-2о С аз ҳозира болотар буда, дар ҷои Саҳара алафзор бо бешаҳои ақоқиё (акатсия) ва дарёҳои сероб паҳн гашта, ва дар Осиёи Миёна, Зарафшон ба Амударё ҷорӣ буд, дарёи Чу ба Сирдарё, сатҳи баҳри Арал дар нишонаи 72м боқӣ монд ва ҳамаи ин дарёҳо тариқи қаламрави Туркманистони ҳозира равона гашта, ба резишгоҳи хамгаштаи Хазари Ҷанубӣ ҷорӣ мешуданд” [3, 138].

Новобаста аз пешравиҳо дар ин самт, як қатор мушкилот мавҷуд аст, аз қабилӣ:

1. норасоии маблағгузорӣ барои мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ;
2. фарқияти сатҳи пешрафти иқтисодӣ;
3. иҷрои нокифояи уҳдадориҳои байналмилалӣ аз ҷониби баъзе давлатҳо;
4. норасоии ҳамоҳангсозии сиёсати соҳавӣ дар сатҳи миллӣ.

Дар оянда, таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ, афзоиши сармоягузорӣ ба иқтисоди сабз ва густариши ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ метавонанд заминаи мустақами рушди устувор ва амнияти иқлимиро таъмин намоянд.

Масъалаи мазкур дар Ойинномаи Созмони Милали Муттаҳид ҷойгоҳи хос дорад, ки асоси муносибатҳои байналхалқӣ, усули баробарҳуқуқӣ ва таъини сарнавишти халқҳоро муайян мекунад. Мувофиқи моддаи 1-и Ойинномаи СММ банди 3 “Даст ёфтан ба ҳамкориҳои байналмилалӣ барои ҳалли масъалаҳои байналмилалии дорои хусусиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ё инсонӣ ва пешбариву нигоҳдориҳои эҳтиром ба ҳуқуқи башар ва ҳама гуна озодиҳои бунёдӣ бе тафовути наҷодӣ, ҷинсӣ, забонӣ ё динӣ ва ғайраҳо” масъалаи марбут ба рушди устувор ва бехатарии экологӣ дарҷ гардидааст.

Ҳадафҳои рушди устувор аслан аз соли 2015 дар СММ қабул гардидаанд, ки фарогири 17 ҳадаф ва 169 масъала буда, тамоми самтҳои фаъолияти ҳаёти башариятро дар бар гирифтаанд. Имрӯз бошад, барои ҳалли тамоми масъалаҳои марбут ин ҳадафҳо фаъолияти 30 ниҳоди СММ равона гардидааст, ки дар маҷмуъ низоми фаъолияти Созмони Милали Муттаҳидро ташкил менамоянд.

Яке аз ҳадафҳои аслии Рӯзномаи рушди устувор пеш аз ҳама аз байн бурдани қашшоқӣ, гуруснагӣ, таъмини таҳсилоти босифат ва фарогир, мубориза бар зидди тағйирёбии иқлим, инчунин, баробарии гендерӣ, масъалаи ҳалли мушкилоти обу иқлим ва ҳамоҳангсозии ҳамкориҳои мутақобилаи кишварҳо дар самти поён бурдани нобаробарӣ ва баробарии тамоми кишварҳо дар ҷомеаи байналхалқӣ ва дигарҳо ба ҳисоб мераванд, ки ин ҳадафҳо дар маркази таваҷҷуҳи тамоми кишварҳо қарор гирифтаанд.

Амалишавии ҳадафҳои рушди устувори Созмони Милали Муттаҳид аз 1-уми январӣ соли 2016 то 31-уми декабри соли 2030 идома меёбанд ва дар ин муддат бояд СММ ба 17 ҳадафи худ ноил гардад. Яке аз мушкилоти асосӣ дар ин самт ҳалли мушкилоти иқлим ба шумор меравад, ки дар маркази диққати аксарияти давлатҳо қарор дорад. Муҳимтарин ҷаласа ва ниҳастҳое, ки дар фаъолияти СММ баргузор гардида буданд, ин ду саммит дар соли 2019 мебошад, яке дар самти татбиқи барномаи рушди устувор ва дигаре дар самти тағйирёбии иқлим ба ҳисоб мерафт. Маҳз, дар самити якум, ки ба татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор дар СММ равона гардида шуда буд, дар соли 2019 кишварҳо нигарониҳои худро дар самти бо суръати хеле паст дастёбӣ ба ин созмонҳо иброи андеша карданд. Зиёда аз ин, вақте сухан дар бораи мубориза

барои тағйирёбии иқлим ва дигар ҳадафҳои рушди устувор меравад, дар доираи саммит масъалаи дастгирии фарогири кишварҳо ва дигар ниҳодҳои давлатӣ дар самти татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор ба миён гузошта шуд.

Созмони Милали Муттаҳид нақша дорад, ки ҳарорати ҳаво ё иқлимро то 2 градус селсия поён барад. Дар ин маврид, масъалаи демографиро қайд намудан мумкин аст, ки имрӯз теъдоди аҳолии сайёра қариб 8 млрд. нафар аст, ки ин шумора дар соли 2050 тақрибан ба 9,7 млрд. нафар мерасад ва дар назди СММ боз як ҳадафи дигарро пеш меорад. Вобаста ба масоили демографӣ метавон гуфт, ки яке аз мушкилоти асосӣ масъалаи пиршавии аҳоли ва дигар мушкилот бошад, масъалаи ҷавонон дар кураи замин мебошад.

Бо зиёд шудани аҳолии сайёра масъалаи обу иқлим низ дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон мураккаб мегардад. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз давлатҳои аъзои СММ буда, дар татбиқи ҳадафҳои ин ниҳод яке аз мамлакатҳои фаъол ва ташаббускори ҳалли мушкилоти глобалӣ ба монандӣ обу иқлим ва амният ба ҳисоб меравад. Аз тарафи дигар, Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои муҳим ва ташаббускор дар соҳаи обу иқлим мебошад. Аз соли 2003 сар карда то соли 2028 Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста ташаббусҳои созандаро дар самти ҳалли мушкилоти иқлим пеш мегирад ва охири ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти об ин “Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор», солҳои 2018-2028”-ро дар бар мегирад, ки бевосита қадами бузург дар самти ҳамгироии кишварҳо ҷиҳати бартараф намудани мушкилоти об ва иқлим дар сайёра мебошад ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар меҳвари фаъолияти СММ қарор медиҳад. Ин масъала дар паҷуҳиши олимони тоҷик низ хуб баррасб шудааст. Масалан, муҳаққиқ Шарипов А.К. фармудааст: “Дар шароити афзоиши аҳоли, саноатикунонӣ ва тағйирёбии иқлим, зарурати танзими давлатӣ барои нигоҳдории тавозуни экосистемаҳо ва рушди устувори минтақавӣ хеле муҳим аст. Таҳияи сиёсати мутобиқшуда ба шароити минтақа кафолати рушди устуворро фароҳам меорад. Омилҳои экологӣ, аз ҷумла иқлим, ҷангал, об, гуногунии биологӣ ва сифати замин, ҳамчун сутунҳои асосии экосистемаҳо ва ҳаёти инсон амал мекунанд. Таваҷҷӯҳ накардан ба ин омилҳо метавонад ба таназзули муҳити зист ва афзоиши хатарҳо оварда расонад” [5, 99].

3-юми март соли 2021 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқоти якуми Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим, ки дар шакли видеоконференсия баргузор гардид, иштирок ва оид ба масъалаҳои об ва иқлим суҳанронӣ намуданд. Дар робита ба ин масъала Пешвои миллат пешниҳод намуданд, ки соли 2025 Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо эълон гардида, санаи он маълум карда шавад. Бо ҳамин 14-уми декабри соли 2022 пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шуда аз соли 2025 санаи 21-уми март ҳамасола ҳамчун рӯзи байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо таҷлил карда мешавад. Ин иқдоми навбатии Пешвои миллат аз тарафи 153 кишвари узви Созмони Милали Муттаҳид ҷонибдорӣ карда шуд. Дар маҷмӯъ, Тоҷикистон тибқи ҳадафҳои зерин фаъолияти худро дар масъалаи обу иқлим пеш мебарад:

- Ҳамоҳангсозии ҷаҳонӣ: Созмони Милали Муттаҳид (СММ) тавассути қабули қатъномаҳо ва ташаббусҳо, ба монанди Даҳсолаи байналмилалӣ амал "Об барои рушди устувор, 2018-2028", ҳамкориҳои давлатҳоро барои ҳалли масъалаҳои иқлимӣ муттаҳид мекунад.

- Идоракунии захираҳои об: Ташаббусҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби Тоҷикистон пешбарӣ мешаванд, ба мувозинат овардани талабот ба об ва ҳифзи он дар шароити гармшавии глобалӣ мусоидат мекунанд.
- Таъмини амният: Сиёсатҳои миллӣ ва байналмилалӣ бо коҳиш додани таъсири манфии тағйирёбии иқлим, хатарҳои табиӣ, аз ҷумла хушксолӣ ва обхезихоро, ки ба сулҳу субот таҳдид мекунанд, пешгирӣ менамоянд.
- Маблағгузориҳои сабз: Дастгирии байналмилалӣ ба кишварҳо дар гузариш ба иқтисоди "сабз" ва истифодаи энергияи барқароршаванда, ки барои рушди устувор зарур аст, кӯмак мерасонад.

Ин сиёсатҳо дар маҷмӯъ барои ҳифзи муҳити зист ва фароҳам овардани шароити бехатар барои наслҳои оянда нақши калидӣ мебозанд. Тоҷикистон, ки дорои захираҳои бузурги об ва иқтисодии гидроэнергетикӣ мебошад, ҳамеша омодагии хешро барои ҳамкорӣ бо ҳама ҷонибҳои алоқаманд, пеш аз ҳама бо кишварҳои ҳамсоя, дар самти истифодаи самаранок, мутақобилан судманд ва оқилонаи захираҳои обу энергетика ба манфиати кулли кишварҳои минтақа изҳор мекунанд. Азҳудкунии муштараки ин иқтисодии азим метавонад ба ҳалли фарогири якҷатор масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва экологӣ Осиёи Марказӣ мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, Тоҷикистон дар тамоми самтҳои масъалаи рушди устувор ва бехатарии иқлимро дар мадди аввал мегузорад. Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик Арабов Ф., "Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва пешгирӣ аз бад шудани вазъи экологӣ дар қураи замин чандин иқдомҳо вобаста ба обҳои заминҳо ва пешгирӣ аз раванди босуръати обшавии пирахҳо анҷом додааст. Аз ҷумлаи иқдомҳои стратегияи мамлакат ин қабули «Стратегияи миллии об барои давраи то соли 2040» ва «Барномаи давлатии таъмини оби нӯшокӣ ва рафъи обҳои партов барои давраи то соли 2032» ба ҳисоб меравад, ки дар ин раванд ҷорӣ намудани технологияи пешқадами инноватсионӣ дар самти обёрӣ бо сарфаи энергияи барқ ё бо истифода аз энергияи барқароршаванда роҳандозӣ намудан дар назар дошта шудааст» [1, 12].

АДАБИЁТ

1. Арабов Ф.П., Шарофзода Ф.Р. таъсири тағйирёбии иқлим ба истифодаи экологӣ иқтисодии соҳаи кишоварзии Тоҷикистон. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ – [Маводи электронӣ]. 04.11.2025 сол, ш. Душанбе. Нашриёти "ИРФОН" - Душанбе, 2025. - 303 с.
2. Гершанок, Г. А. Кластерный подход при разработке стратегии устойчивого развития территорий / Г. А. Гершанок // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 4. – С. 199. – URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=6803>.
3. Исмазова Н.Ш. Омилҳои асосии пайдоиш ва ташаккули мушкилоти глобалии иҷтимоӣ-экологӣ дар ҷаҳони муосир. Маводи Конфронси байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи "Саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи ҳадафҳои рушди устувор ва дипломатияи сабз". - Душанбе: ИИТРУИС ДБССТ, 2025. – 288 с.
4. Таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзӣ дар шароити тағйирёбии иқлим: Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ – [Маводи электронӣ]. 04.11.2025 сол, ш. Душанбе. Нашриёти "ИРФОН" - Душанбе, 2025. - 303 с.
5. Шарипов А.К. Тавсифи омилҳои экологӣ ба механизми танзими давлатӣ ва рушди устувори экологияи минтақа. Иқтисоди сабз дар шароити

тағйирёбии иқлим: гузариш бо мақсади рушди устувор / Маводи конфронси илмӣ-амалӣ / Зери таҳрири Шарофзода Ф.Р. – Душанбе, 2025. - 384 с.

6. Маводи Конфронси байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи “Саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи ҳадафҳои рушди устувор ва дипломатияи сабз”. - Душанбе: ИИТРУИС ДБССТ, 2025. – 288 с.
7. Иқтисоди сабз дар шароити тағйирёбии иқлим: гузариш бо мақсади рушди устувор / Маводи конфронси илмӣ-амалӣ / Зери таҳрири Шарофзода Ф.Р. – Душанбе, 2025. - 384 с.
8. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Стратегия развития «зелёной» экономики в Республике Таджикистан на 2023–2037 годы. – Душанбе, 2023. – 84 с.

НАҚШИ СИЁСАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИЛЛӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОР ВА АМНИЯТИ ИҚЛИМӢ

Дар мақола нақши сиёсатҳои байналмилалӣ ва миллий дар таъмини рушди устувор ва амнияти иқлимӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллиф аҳамияти ҳамоҳангсозии тадбирҳои байналмилалӣ, аз ҷумла санадҳои қабулшуда дар доираи United Nations ва Paris Agreement-ро баррасӣ намуда, зарурати татбиқи самаранокӣ онҳо дар сатҳи миллий таъкид мекунад. Дар мақола инчунин таҷрибаи кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар самти мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим ва рушди иқтисоди сабз таҳлил гардидааст. Хулоса бар он аст, ки ҳамгироии сиёсатҳои байналмилалӣ ва миллий шартӣ асосии таъмини суботи экологӣ ва рушди устувор мебошад.

Калидвожаҳо: рушди устувор, амнияти иқлимӣ, сиёсатҳои байналмилалӣ, сиёсатҳои миллий, тағйирёбии иқлим, иқтисоди сабз.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОЙ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И КЛИМАТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье анализируется роль международной и национальной политики в обеспечении устойчивого развития и климатической безопасности. Рассматриваются механизмы международного сотрудничества в рамках United Nations и Paris Agreement, а также вопросы их эффективной имплементации на национальном уровне. Особое внимание уделено мерам адаптации к изменению климата, развитию возобновляемых источников энергии и формированию «зелёной» экономики. Делается вывод о том, что интеграция международных обязательств с национальными стратегиями является ключевым фактором достижения экологической устойчивости.

Ключевые слова: устойчивое развитие, климатическая безопасность, международная политика, национальная политика, изменение климата, зелёная экономика.

THE ROLE OF INTERNATIONAL AND NATIONAL POLICIES IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND CLIMATE SECURITY

The article examines the role of international and national policies in ensuring sustainable development and climate security. It analyzes global cooperation mechanisms within the framework of the United Nations and the Paris Agreement, emphasizing the importance of their effective implementation at the national level. The study also highlights adaptation strategies to climate change, the development of renewable energy sources, and the promotion of a green economy. The paper

concludes that the integration of international commitments with national strategies is a fundamental prerequisite for achieving environmental sustainability and long-term climate resilience.

Keywords: sustainable development, climate security, international policy, national policy, climate change, green economy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупова Нуриносо Негматовна - ассистенти кафедраи таҳсилоти ибтидоӣ ва фанҳои иҷтимоӣ-гуманитарии МД “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”. Тел: 93-760-30-33. Почтаи электронӣ: nurinisoyusupova5@gmail.com

Сведение об авторе: Юсупова Нуриносо Негматовна - ассистент кафедры начального образования и социально-гуманитарных наук ГОУ «Худжандского международного института». Тел: 93-760-30-33. Email: nurinisoyusupova5@gmail.com

Information about the author: Yusupova Nuriniso Negmatovna - assistant at the department of primary education and social and humanitarian sciences of the Khujand international Institute. Telephone: 93-760-30-33. Email: nurinisoyusupova5@gmail.com

УДК 63.3 (930.85)

СОҲАИ САЙЁҲӢ ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР СУХАНРОНӢ ВА ПАЁМҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

ХОЧИЕВ Ф., ФУЗАЙЛОВ М., СУЮНОВА Ш.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, таъмини рушди устувори иқтисодӣ аксарияти кишвар аз имкониятҳо ва омилҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ бастагии қавӣ дорад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ маълум менамояд, ки аксар кишварҳои дар самти сайёҳӣ муваффақ, тавонистаанд ҳам аз нигоҳи иқтисодӣ ва ҳам аз нигоҳи муаррифии таъриху фарҳанги хеш комёб гарданд.

Бояд, иброн намуд, ки бахши сайёҳӣ аз зумраи омилҳои муҳими пешбарандаи иқтисодӣ кишварҳои ҷаҳон мебошад. Рушди сайёҳиро бе бунёди шароити муносиб ҷиҳати беҳдошти сатҳи сифати зиндагии сокинони мамлакат, бахусус тавассути таъмини рушди инфрасохтори фароғат ва сайёҳӣ наметавон тасаввур намуд.

Маврид ба зикр мебошад, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар баромаду суҳанрониҳо ва Пайёми солони худ, соҳаи сайёҳиро аз ҷумла муҳимтарин бахшҳои иқтисоди кишвар иброн менамоянд.

Масъалаи рушди соҳаи сайёҳӣ дар оғози касби Истиқлолияти давлат дар маркази таваҷҷуҳи давлат ва ҳукумати кишвар, бахусус - Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифт.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои назаррас ҷиҳати рушди навҳои гуногуни сайёҳат, аз қабилӣ табобатӣ, санитарӣ истироҳатӣ, кӯҳнавардию варзиши кӯҳӣ, саёҳати таърихӣ омӯзишӣ ва этнографӣ (мардумшиносӣ), заврақронӣ дар рӯдҳои кӯҳӣ, шикор, сайёҳии хориҷӣ ва ғайра мавҷуд мебошад.

Дар китоби арзишманди худ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, “Уфқҳои Истиқлол” чунин зикр намудаанд, ки: “Дар давраи Истиқлолияти давлатӣ мо ривоҷу раванги сайёҳӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир намудем. Дар натиҷа соҳаи туризм аз нав эҳё гардид ва аз соли 2000 – ум то ба имрӯз шумораи сайёҳон мунтазам меафзояд. Танҳо дар се соли охир шумораи сайёҳон ду баробар (аз 207 то 414 ҳазор нафар) афзоиш ёфта, таваҷҷуҳи сайёҳону меҳмонони хориҷиро бештар

меҳмоннавозии мардум, табиати зебою нотақдор, боду ҳаво, мавзеҳои таърихӣ, обҳои шифобахш, кӯлу чашмаҳои оби мусоффо ва урфу одатҳои мардумӣ ба худ ҷалб намудаанд”. [4; с. 193] Дар натиҷаи як қатор тадбирҳои муҳим дар давраи Истиқлолияти давлатӣ соҳаи сайёҳӣ дар кишвар ривочу раванг ёфта, шурӯъ аз соли 2000 – ум то имрӯз шумораи сайёҳон мунтазам афзоиш меёбад.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми худ, 22 декабри соли 2017 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018 – ро соли сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ эълон намуданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд, ки: “Бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллии дар арсаи байналмилалӣ, инчунин ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ соли 2018 дар кишвар мо “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ” эълон карда шавад”. Иқдоми мазкур дар солҳои минбаъда низ идома карда, дар Паёми навбатии худ солҳои 2019 – 2021 – ро Сарвари давлат “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ” эълон доштанд ва дар ин замина, ҷорабиниҳои мушаххас амалӣ карда шуд.

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳим буда, дар муаррифӣ ва пешрафти дигар соҳаҳо мусоидат мекунад. Қайд намудан зарур аст, ки дар тамоми Паёмҳои солони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии ” Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии кишвар ба вазъи соҳаи сайёҳӣ таваҷҷуҳ мегардад. Дар суҳанрониҳои Сарвари давлат дар баробари пешрафти соҳаи сайёҳӣ мушкилоти мавҷуда низ баррасӣ мегардад. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри дар соли 2022 дар бораи андешидани тадбирҳо ҷиҳати рушди соҳаи сайёҳӣ ба масъулин дастури супоришҳои мушаххас доданд. Ҷунонҷӣ дар Паём зикр гардида буд: «Барои таъмин намудани рушди минбаъдаи соҳаи сайёҳӣ зарур аст, ки Қумитаи рушди сайёҳӣ корро ҷиҳати зиёд кардани номгӯи хизматрасониҳои сайёҳӣ, баланд бардоштани сатҳи сифати хизматрасониҳо дар соҳа, роҳандозии васеи сайёҳии табобатӣ, экологӣ ва кӯҳнавардӣ густариш бахшад. «Дар ин раванд, бояд ба масъалаҳои самаранок ва бо сифати баланд татбиқ намудани лоиҳаҳои сармоягузориҳои соҳа, идома додани бунёди инфрасохтори сайёҳии ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯӣ, баланд бардоштани мавқеи байналмилалӣи кишвар, ташаккули бренди миллии фарогири имкониятҳои сайёҳӣ ва муаррифии он дар арсаи ҷаҳонӣ, инчунин, таъмини иқтисодии кадрӣ соҳа диққати ҷиддӣ дода шавад».

Дар санаи 14 октябри соли 2025 ҳангоми баргузориҳои Форуми байналмилалӣи сармоягузориҳои “Душанбе Инвест – 2025” Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон суҳанрони намуда, ҷунин баён доштанд, ки “Тоҷикистони кӯҳсор бо табиати беназир, олами набототу ҳайвонот, ёдгориҳои таърихӣ, шаҳрҳои бостонӣ ва фарҳанги ҳоси худ барои сайёҳии экологӣ, фарҳангӣ, кӯҳӣ ва солимгардонӣ имкониятҳои беҳамто дорад”. [3]

Нишондодҳои омории шаҳрвандони хориҷие, ки ба ҷумҳурӣ ҳамаҷун сайёҳ ворид мешаванд, сол аз сол афзоиш меёбанд. Ҳамин тавр, соли 2014 246 ҳаз. нафар, 2019 1 миллиону 319 ҳаз. нафар ва соли 2024 шумораи онҳо ба 1 миллиону 603,3 ҳаз. нафар расидааст. [2; с. 252]

Дар ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти сайёҳӣ ба тадриҷ барномаҳои махсуси соҳавиро қабул ва мавриди амал қарор дода истодааст. Дар ин баробар қайд намудани “Консепсияи миллии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2009-2019”, “Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2010 – 2014” ва “Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018 – 2020” [1] зарур мебошад.

Масъалагузориҳо дар суҳанрониҳои Пешвои миллат оид ба соҳаи сайёҳӣ ва бозтоби он дар матбуоти даврӣ аз ҷумлаи муҳимтарин масъалаҳои рӯзмарраи қори таҳқиқотӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин самт агарчӣ баъзе рисолаву мақола ва таълифоти илмӣ ба вуҷуд омада бошад ҳам, онҳо кам ва паҳлӯҳои соҳаро пурра дар бар намегиранд. Аз ин рӯ, таҳқиқи мавзӯи мазкур

рӯзмарра мебошад. Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» дар таърихи 28 декабри соли 2023 дар баробари таҳлили дигар бахшу соҳаҳо ба соҳаи сайёҳӣ низ тавачҷуҳ намуда, зикр доштанд, ки: «Дар солҳои 2018 – 2023 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ чор лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи 330 миллион сомонӣ амалӣ гардида, илова бар ин, ба субъектҳои соҳа аз ҷониби низоми бонкии кишвар зиёда аз 300 миллион сомонӣ қарзи имтиёзнок ҷудо карда шудааст. Дар ин давра 1450 иншооти сайёҳӣ бунёд гардида, соли 2023 шумораи сайёҳон ба як миллиону дусад ҳазор нафар расидааст. Вале таъкид менамоям, ки имкониятҳои барои рушди соҳа истифоданашуда ҳанӯз хеле зиёданд».

Қайд намудан зарур аст, ки дар зарфи солҳои соҳибистиклоли соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ғолиби ҷоизаи бонуфузи тичорат дар ҷаҳон - «The BIZZ Business Excellence Award 2019» гардид. Дар назарсанҷии маҷаллаи байналмилалӣ бонуфузи «Lonely Planet» миёни 10 минтақаи бехтарини саёҳат ва сафар Шохроҳи Абрешими Осиёи Марказӣ дар мақоми аввал қарор гирифт. Ин назарсанҷиро «Lonely Planet» дар нашрияти солонаи худ вобаста ба 10 кишвари бехтарини саёҳат, шаҳрҳои бехтарини сайёҳӣ, минтақаҳои бехтарин ва арзишҳои бехтарини саёҳат ва сафар арзёбӣ намудааст. Дастовардҳои мазкур, натиҷаи сиёсати дуруст ва саривақтии Ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сайёҳӣ мебошад.

Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъулини соҳаи сайёҳӣ пайваستا дастуру супоришҳо медиҳанд, ки ҷиҳати рушди соҳаи сайёҳӣ тадбирҳои зарурӣ андешида, барои татбиқи босамари санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва Барномаву Консепсияҳо аз имкониятҳои мавҷуда истифода кунанд. Ҷунонҷӣ зимни ироаи Паёми наватӣ ҳам ба ин паҳлуи масъала тавачҷуҳ намуда, зикр дошта буданд: «Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани корҳо дар самти сайёҳӣ ва назорати қатъии онҳо зарур аст, ки таҳти роҳбарии муовини дахлдори Сарвазири кишвар бо шомил намудани яке аз муовинони раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо гурӯҳи корӣ босалоҳияти доимӣ таъсис дода шавад».

Амалисозии барномаву нақшаҳои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ, косибӣ, аз ҷумла қолинбофӣ, атласу адрасбофӣ ва заргарӣ, инчунин, касбу ҳунаромӯзии шаҳрвандони мамлакат, ташкилу назорати корҳои ободониву кабудизоркунӣ, тозаву озода нигоҳ доштани маҳалҳои аҳолинишин, ҳифзи табиат ва истифодаи самараноки заминҳои президентӣ ва наздихавлигӣ ба зиммаи ин гурӯҳи корӣ вогузор карда шаванд».

Ҳамин тариқ дар Паёмҳои ва суҳанрониву баромадҳои Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи сайёҳӣ ҳамеша баррасӣ мегардад, ки ин аз аҳамияти рӯзмарра доштани соҳа дар шароити бархӯрди фарҳангу тамаддунҳо ва таъмину устувории иқтисодӣ миллӣ дарак медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018 – 2020. (манбаъи электорони) mmk.tj. санаи муроёиат 3.04.2026
2. Омори солонаи ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2025. Душанбе. С – 442
3. Суҳанронӣ дар Форуми байналмилалӣ сармоягузори «Душанбе Инвест – 2025» // <https://www.president.tj>. санаи муроҷиат 2.04.2026
4. Э. Раҳмон. Уфӯқҳои Истиқлол. Душанбе. Ганҷ-нашриёт. 2018. С – 436.

СОҶАИ САЁЁҲӢ ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР СУХАНРОНӢ ВА ПАЁМҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар оғози марҳилаи нави таърихи тоҷикон, ба соҳаи сайёҳӣ ҳамчун баҳши муҳим ва омили калидии рушди иқтисоди миллӣ унвон карданд.

Дар суҳанрониҳо ва Паёмҳои солонаи худ, Пешвои миллат ба соҳаи саёйҳӣ аҳмиати аввалиндараҷа равона сохта, оид ба рушд ва ташаккули соҳаи мазкур диққати ҷиддӣ равона менамоянд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2018 “соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва солҳои 2019 – 2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардидан, ин иқдом боис ба афзоиши сайёҳон ба кишвар гардид.

Калидвожаҳо: Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Паём, суҳанронӣ, сайёҳӣ, концепсия, рушд.

ТУРИСТИЧЕСКИЙ СЕКТОР И ЕГО ОБСУЖДЕНИЕ В ЕЖЕГОДНЫХ ВЫСТУПЛЕНИЯХ И ПОСЛАНИЯХ ЛИДЕРА НАЦИИ

Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Его Превосходительство Эмомали Рахмон, в начале нового этапа в истории таджиков, назвал сектор туризма важной отраслью и ключевым фактором развития национальной экономики.

В своих выступлениях и ежегодных посланиях Лидер нации придает первостепенное значение сектору туризма, уделяя серьезное внимание развитию и формированию этой отрасли. В Республике Таджикистан 2018 год был объявлен «Годом развития туризма и народных промыслов», а 2019-2021 годы — «Годами развития сельских районов, туризма и народных промыслов», что привело к увеличению числа туристов в стране.

Ключевые слова: Основатель мира и национального единства, Лидер нации, послание, речь, туризм, концепция, развитие.

THE TOURISM SECTOR AND ITS DISCUSSION IN THE ANNUAL SPEECHES AND MESSAGES OF THE LEADER OF THE NATION

The Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, His Excellency Emomali Rahmon, at the beginning of a new era in Tajik history, called tourism an important industry and a key factor in the development of the national economy.

In his speeches and annual addresses, the Leader of the Nation prioritizes tourism, devoting serious attention to its development and development. In the Republic of Tajikistan, 2018 was declared the "Year of Tourism and Folk Crafts Development," and 2019-2021 were declared the "Years of Rural Development, Tourism, and Folk Crafts," which led to an increase in the number of tourists in the country.

Keywords: Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, message, speech, tourism, concept, development.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҳочиев Фарҳод Носирбоевич - ассистенти кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва таърихи МД “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и ДБССТ. Тел: (992) 92 – 610 – 28 – 86 E-mail: hojievfarhod27@gmail.com.

Фузайлов Муҳаммад Аҳмадович – донишҷӯи курси 2, гурӯҳи 1 – 24010300, ихтисоси ҳуқуқи иқтисодии МД “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и ДБССТ. Тел: 92 – 666 – 24 – 65. fuzaulovmu.06@gmail.com

Суюнова Шохзода Абдирауфовна - донишҷӯи курси 2-юми МД “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и МД “ДБССТ” Тел: +992 (92)946-82-63 Email: shohzodasuyunova@icloud.com

Сведение об авторах: Ходжиев Фарҳод Носирбоевич – ассистент кафедры международного института ГУ «Международный университет туризма и

предпринимательства Таджикистана». E-mail: hojievfarhod27@gmail.com, **Фузайлов Мухаммад Ахмадович** — студент 2-го курса, группа 1 — 24010300, специальность «Экономическое право», Государственная учреждения «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: 92-666-24-65. E-mail: fuzaulovmu.06@gmail.com

Суюнова Шохзода Абдирауфовна — студентка 2-го курса Государственного учреждения «Худжандский международный институт» Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: +992 (92) 946-82-63 Email: shohzodasuyunova@icloud.com

About the authors: Khojiev Farhod Nosirboevich - assistant Department of International Relations and History, State Institution "Khujand International Institute" State Institution "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan" E: mail: hojievfarhod27@gmail.com, **Fuzailov Muhammad Akhmadovich**, 2nd-year student, group 1-24010300, majoring in Economic Law, State Educational Service "Khujand International Institute" of the State Institution "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan". Tel.: 92-666-24-65. E-mail: fuzaulovmu.06@gmail.com

Suyunova Shokhzoda Abdirafovna — 2nd-year student of the State Institution "International Institute of Khujand" under the State Institution "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan". Phone: +992(92) 946-82-63, Email: shohzodasuyunova@icloud.com

УДК 63.3 (930.85)

ИМКОНИЯТҲО ВА ЗАРФИЯТҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР САМТИ САЙЁҲИИ ТАЪРИХӢ

ҲОЧИЕВ Ф. Н.

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои босуръат рушдбандаи иқтисоди ҷаҳонӣ махсуб ёфта, дар ғанӣ гардондани бучети миллӣ, ташкили ҷойҳои нави қорӣ ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ нақши қалидӣ дорад. Соҳаи мазкур на танҳо ҳамчун манбаи даромади мустақим, балки ҳамчун омил рушди инфрасохтор, хизматрасонии иҷтимоӣ ва таълими фарҳангу тамаддуни миллӣ баромад мекунад.

Таърихи пурғановат, мероси бойи фарҳангӣ, табиати нодири серобуранг ва мавзёҳои бихиштосии Тоҷикистон заминаи устувори рушд барои соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб рафта, соҳаи мазкур ба сифати манбаи бозғатимодӣ рушди иқтисодӣ миқдори арзёбӣ мегардад.

Шоистаи зикр аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамасола дар Паём ва суханронии худ ибрози медоранд, ки обидаҳои таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик муаррифгари миллат ба ҳисоб рафта эҳё, омӯзиш, ҳифз ва ба ҷаҳониён муаррифӣ намудани он вазифаи муҳим ба ҳисоб меравад.

Таърихи солҳои охир шомил гардидани иншоотҳои таърихӣ ва мероси маънави халқи тоҷик ба феҳристи мероси ҷаҳонӣ ЮНЕСКО афзуда истодааст. Дар Паёми худ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар санаи 16 декабри соли 2026 ба Маҷлиси Олӣ ироа гардид, баён намуданд, ки “Соли равон бо саъю талошҳои кишвари мо 11 ёдгориҳои мероси фарҳангии Хутали қадим (дар ноҳияҳои Ҷалолиддини Балхӣ, Данғара,

Восеъ, Фархор ва Ховалинги вилояти Хатлон) ба Феҳристи мероси ҷаҳонии ЮНЕСКО ворид карда шуд.

Дар ин радиф, аз ҷониби ЮНЕСКО қабул шудани катъномаҳо дар мавриди эътирофи шаҳри Панҷакент ҳамчун “Шаҳри ҷаҳонии ҳунарҳои дастӣ барои сӯзанидӯзӣ” ва бузургдошти 1050-солагии Робияи Балхӣ дар солҳои 2026 – 2027 далели ҷойгоҳи ҳоссаи меросу арзишҳои фарҳангиву маънавии тоҷикон дар тамаддуни умумибашарӣ мебошад”. [2]

17 сентябр дар ҷаласаи 45-уми Кумитаи байниҳукуматӣ оид ба ҳифзи мероси моддии фарҳангии ЮНЕСКО, ки дар шаҳри Риёзи Арабистони Саудӣ баргузор шуд, ёдгориҳои Панҷакенти Қадим, шаҳраки Санҷаршоҳ, низоми обёрии Тухсанкорез, қалъаи Тали Ҳамтуда, Мақбараи Ҳоча Муҳаммади Башоро (аз атрофи шаҳру деҳоти Панҷакент), Қалъаи Кӯҳи Муғ, Қалъаи Кум, ёдгории Гардани Ҳисор (аз н. Айнӣ) ва ёдгории шаҳраки Ҳисорак аз ноҳияи Кӯхистони Масҷид ба Феҳристи мероси фарҳангии умумибашарӣ шомил шуданд, ки ин дастоварди муҳими фарҳангии ҷумҳурӣ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои ёдгориҳои зиёди таърихӣ мебошад, ки як қисми онҳо аз ҷиҳати аҳамияти таърихӣ ҳамто надоранд. Ин ёдгориҳо диққати сайёҳонро бештар ба худ ҷалб менамоянд. Тибқи омили соҳаи сайёҳӣ, ба ҳолати 18 март соли 2024 аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷӣ, 260 153 нафар ба ҳайси сайёҳ, аз ҷумла аз Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил 243 215 нафар, хориҷи дур 16 938 нафар сайёҳ ворид гардидааст. [3]

Саразми бостони аз зумраи ёдгориҳои нодир ва кӯҳан таърих дар сарзамини тоҷикон мебошад. Ёдгории мазкур дар соли 1976 аз ҷониби бостоншинос А. Исоқов кашф гардида, бинобар эътирофи бостоншиносонӣ олам таърихи 5500 солро доро мебошад. [1, с. 18]

Воқеан, эҳё ва азнавбарқарорсозии муаррифии яке аз нодиртарин ёдгориҳои минтақаи Осиёи Марказӣ - шаҳри Саразми бостонӣ арзишмандтарин бозёфти илми бостоншиносии тоҷик дар даҳсолаҳои махсуб меёбад. Саразм ёдгории аҳди энеолит ва ибтидои асри биринҷӣ дар Осиёи Марказӣ буда, ба миёнаи ҳазорсолаи IV ва ибтидои ҳазорсолаи III то мелод мансуб аст, ки дар ин давра тамаддуни кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва шаҳрсозии тоҷикон ибтидо мегирад. Ин ҳулосаи илмӣ дар заминаи таҳқиқоти тӯлонии олимони ватанию хориҷӣ дар ҷаҳон ҳамроҳии байналмилалӣ ибраз гардид ва вобаста ба таърих ва пажӯҳиши он силсилаи асарҳову мақолаҳои зиёди илмӣ таҳқиқотии олимони ватанию хориҷӣ бо забонҳои гуногун ба ҷоп расидааст. [4, с. 25]

Дар ҷаҳони муосир барои ҳифзу – муаррифии ёдгориҳои беназир ва мероси бою ғани давлатҳои гуногун талош карда истодаанд. Яке аз чунин ташкилоте, ки барои аз нав эҳё намудани маконҳое, ки аз он ҷойҳо шоҳроҳи Бузурги Абрешим мегузашт кӯшиш карда истодааст, ин Шӯрои байналхалқии муҳофизати ёдгориҳо ва маконҳои ҷолиб (ИКОМОС) мебошад. Равиши роҳиндозии “Долонҳои меросӣ” маҳз бо ташаббуси ИКОМОС пешниҳод гардидааст. Бори аввал чунин пешниҳод аз ҷониби ИКОМОС соли 2011 дар ҷаласаи Ашқобод баррасӣ ва қабул гаридааст.

Соли 2013 ду номинатсияҳои силсилаи ва фаромиллии Роҳи Бузурги Абрешим муаррифӣ карда шуданд.

Пас қабули лоиҳаҳои дар боло зикр гардида аз ҷониби Ҷумҳуриҳои Чин, Қазоқистон ва Қирғизистон 33 ёдгории мероси Роҳи Бузурги Абрешим 22 адад аз ҷониби Чин, 8 адад аз Қазоқистон ва 3 адад аз Қирғизистон омода шуда буданд, моҳи июни соли 2014 дар иҷлосияи 38 – уми Кумитаи мероси Умумиҷаҳонии ЮНЕСКО ба рӯйхати мероси ҷаҳонии Роҳи Бузурги Абрешим шомил карда шуданд. Лоиҳаи дуҷуми пешниҳод гардида, ки ба Долони Панҷакент – Самарқанд – Пойкент дахл дошт аз ҷониби Тоҷикистон ва Ўзбекистон дар якҷоягӣ пешниҳод гардида буд, бо машварати ИКОМОС ва Маркази мероси Умумиҷаҳонӣ барои таҳким ва тақмили ҳуҷҷатҳо ба кишварҳои узв фиристода шуд.

Дар асоси Долони Зарафшон – Қароқуми Роҳи бузурги Абрешим 31 мавзеъ пешниҳод гардид, ки дар ҳудуди 3 кишвари Осиёи Марказӣ ҷойгир мебошанд. Аз мавзӯҳои пешниҳодгардида 9 адад дар ҳудуди Тоҷикистон қарор гирифтаанд. Ёдгориҳои долони мазкур

“Зарафшон-Қароқум” 9 (нуҳ) адад объектҳои таърихӣ фарҳангӣ Тоҷикистон аз ҷумла “Панҷакенти Қадим”, “Шаҳраки Санҷаршоҳ”, “Шаҳраки Ҳисорак”, деҳадаи “Гардани Ҳисор”, “Қалъаи Муғ”, “Қум”, Қалъачаи “Тали Ҳамтӯда”, низоми обёрикунии “Токсанқорез” ва макбараи “Ҳоча Муҳаммади Башоро” мебошад.

Омӯзиши бостоншиносии ҳудуди ҷумҳурӣ, ки бо кашфиёти нодири ҳуччатҳои суғдии қалъаи Кӯҳи Муғ соли 1932 оғоз ёфта буд, аз соли 1946 сар карда, то инҷониб шакли мунтазамро гирифтааст.

Дар қатори ёдгориҳои мазкур “Қалъаи Муғ” аҳмияти муҳими таърихи – сарҳадо соҳиб мебошад. Қалъаи Муғ дар соҳили чапи дарёи Зарафшон, дар резишгоҳи рӯди Кум ҷой гирифтааст. Қалъа аз ҷануб ба шимол бо дарозии 18м ва паҳноии 16м тул кашидааст. Деворҳо аз санг ва гил сохта шудаанд, Аз шимол ба қалъа ҳавли 40х23х65м пайваست аст. Қалъа бо он машҳур аст, ки мувофиқи ахбори муаррих Табарӣ дар асри VIII ҳокими Суғд Диваштич ба арабҳо асир афтодааст.

Тахти Сангин – шаҳраке мебошад, ки дар маҳалли резишгоҳи дарёҳои Вахш Панҷ (ноҳияи Кубодиён, вилояти Хатлон) макон гирифтааст. Ёдгории таърихӣю саёйҳии мазкур аз арки истехкомдор ва маҳалли шаҳрнишин иборат буда, маҳсуб ба замони шоханшоҳии Ҳахоманишиён, эллинистӣ ва Кӯшонӣён ибраз мегардад. Бозёфти ёдгории Тахти Сангин дар таърих, фарҳанг ва санъати на танҳо Тоҷикистон, балки дар Осиёи Марказӣ аҳмияти муҳим дорад.

Таҳқиқоти бостоншиносӣ дар ин макон нишон доданд, ки Таҳти-Сангин шаҳри қадимаест, ки дар давраи Ҳахоманишӣ таъсис ёфта, дар давраҳои эллинистӣ, Кушонҳои аввал, Кушонҳои дер ва Кушон-Сосонӣ фаъолият кардааст. Шаҳр аз қалъаи мустаҳкам ва минтақаҳои истиқоматии атрофи он иборат аст. Масоҳати он ба 105 гектар мерасад, ки аз он 83 гектар (3000 м x 100-450 м) минтақаҳои истиқоматӣ мебошанд. Қалъа дар маркази Таҳти-Сангин ҷойгир буд, ки дар дохили он маъбади Оксус, яке аз бузургтарин сохторҳои меъмории Шарқ, кофта шудааст. Аз сабаби нигоҳдории хуби он, маъбади Оксус ба намунаи намунавии маъбадҳои навъи Шарқӣ дар таърихи меъморӣ табдил ёфтааст.[4, с. 54]

Дар соли 2021 ба Феҳристи ҷашнвораҳои ЮНЕСКО барои солҳои 2022-2023 шомил гардидани 2500 солагии шахраки Таҳти Сангин боз як падидаи фараҳбахш дар таърихи муосири халқи тоҷик гардид.

Ёдгории Ойхонум ки ба асрҳои V – I пеш аз милод мансуб мебошад, дар шимолии Афғонистони кунунӣ, дар резишгоҳи дарёчаи Кӯкча, шоҳоби соҳили чапи дарёи Панҷ ҷойгир мебошад. Шахристони Тахти Сангин ва шаҳраки Ойхонум ду ёдгории нодири тоисломии таърихи халқи тоҷик ба шумор рафта, аз фарҳани пешрафта ва ҳунари олии шаҳрсозии ниёгони тоҷик шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тавр, сарзамини тоҷикон дорои ободаҳои таърихи, фарҳанги гуногунрангу пурғановат буд, омӯзиш ва шинохти онро василаи муҳим дар татбиқи соҳаи саҳёӣ ба ҳисоб меравад. Эътирофи мавзёҳои таърихи- саҳёӣ Тоҷикистон аз ҷониби ниҳодҳои ҷаҳони баҳусус ЮНЕСКО омили ривочи баҳши саҳёии таърихи дар кишвар мебошад.

АДАБИЁТ

1. И. Абдуллоҷонов. Саразм оғози тамаддуни тоҷикон[Матн] // Душанбе. Дониш. 2018. С – 280
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии ҷумҳурӣ [Матн] // <https://www.president.tj/event/missives>. санаи мурочиат 01.03.2026
3. Сайёҳон бештар ба тамошои ёдгориҳои таърихӣ Тоҷикистон мароқ зоҳир менамоянд [Матн] // <https://khovar.tj> . санаи мурочиат 07.03.2026

4. Саразм – оғози тамаддуни кишоварзӣ, хунармандӣ ва шахрсозии тоҷикон. Маводи симпозиуми байналмилалӣ бахшида ба 5500 – солагии шаҳри Саразми бостонӣ. 2020. Душанбе. Дониш. 2022. С – 180
5. Тахти Сангин – намоди омезиши тамаддуни Шарку Фарб [Матн] // Душанбе. Дониш. 2023. – с 434

ИМКОНИЯТҲО ВА ЗАРФИЯТҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР САМТИ САЙЁҲИИ ТАЪРИХӢ

Мавзеъҳои таърихӣ, фарҳанги пурғановат ва табиати нодиру бихиштосои Тоҷикистон заминаи муҳими пешрафти соҳаи сайёҳӣ ба шумор меравад. Иброз бояд намуд, ки қаламраи Тоҷикистон аз обидаҳои таърихӣ ва макону мавзеъҳои қадима бой мебошад. Дар ин росто, метавон аз чанд ёдгориҳои таърихӣ ба монанди Саразми бостонӣ, шахристони Тахти Сангин, Қалъаи Муғ, Хулбук ва даҳҳо дигар мавзеъҳо мисол овард, ки таърихи кӯҳан дошта, дар самти муаррифии Тоҷикистон нақш доранд.

Сол аз сол эътироф ва шинохти ёдгориҳо ва мавзеъҳои таърихии Тоҷикистон ва ворид шудани онҳо ба ҳайси мероси умумиҷаҳони қадами муҳим дар самти муаррифии имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон мебошад. Омӯзиш, шинохт ва таҳқиқи ёдгориҳои таърихӣ, таъмини дастрасии шаҳрвандони хориҷ ба онҳо метавонад дар самти ривочи бахши сайёҳии таърихӣ мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: Сайёҳӣ, фарҳанг, тамаддуни миллӣ, ёдгориҳои таърихӣ, маданияти моддӣ, Саразм, шахристони Тахти Сангин, мавзеъҳои таърихӣ.

ВОЗМОЖНОСТИ И ПОТЕНЦИАЛ ТАДЖИКИСТАНА В СФЕРЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ТУРИЗМА

Исторические места, богатая культура и уникальная и прекрасная природа Таджикистана являются важной основой для развития туристической индустрии. Следует отметить, что территория Таджикистана богата историческими памятниками и древними достопримечательностями. В этом контексте можно привести в пример такие исторические памятники, как древний Саразм, город Тахти-Сангин, крепость Муғ, Хулбук и десятки других мест, имеющих древнюю историю и играющих важную роль в представлении Таджикистана.

Ежегодное признание исторических памятников и мест Таджикистана и их включение в список объектов всемирного наследия является важным шагом в представлении туристического потенциала страны. Изучение, признание и исследование исторических памятников, обеспечение доступа к ним для иностранных граждан могут способствовать развитию сектора исторического туризма.

Ключевые слова: Туризм, культура, национальная цивилизация, исторические памятники, материальная культура, Саразм, уезд Тахти-Сангин, исторические места.

OPPORTUNITIES AND POTENTIAL OF TAJIKISTAN IN THE FIELD OF HISTORICAL TOURISM

Tajikistan's historical sites, rich culture, and unique, beautiful nature form an important foundation for the development of its tourism industry. Tajikistan is also rich in historical monuments and ancient landmarks. Examples include ancient Sarazm, the city of Takhti-Sangin, the Mugh fortress, Kholbuk, and dozens of other sites steeped in ancient history that play an important role in Tajikistan's image.

The annual recognition and promotion of Tajikistan's historical monuments and sites, as well as their inclusion on the World Heritage List, is an important step toward demonstrating the country's tourism potential. The study, recognition, and research of historical monuments, as well as ensuring access to them for foreign citizens, can contribute to the development of the historical tourism sector.

Keywords: tourism, culture, national civilization, historical monuments, material culture, Sarazm, Takhti-Sangin county, historical places.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳочиев Фарход Носирбоевич** - ассистент кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва таърихи МД “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и МД “ДБССТ”. Тел: (992) 92 – 610 – 28 – 86 E-mail: hojievfarhod27@gmail.com

Сведение об авторе: **Ходжиев Фарход Носирбоевич** – ассистент кафедры международного института ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». E-mail: hojievfarhod27@gmail.com

About the author: **Khojiev Farhod Nosirboevich** - assistant Department of International Relations and History, State Institution "Khujaund International Institute" State Institution "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan" E: mail: hojievfarhod27@gmail.com

УДК 339.543

ТРАНСФОРМАЦИЯ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ В УСЛОВИЯХ ЭКОЛОГИЗАЦИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ: ОТ КОНТРОЛЯ ОЗОНОРАЗРУШАЮЩИХ ВЕЩЕСТВ К УГЛЕРОДНОМУ РЕГУЛИРОВАНИЮ

Коновалова Виолетта Сергеевна

Студент, +79039922311

konovalovaviola7@gmail.com

Кокова Елена Владимировна

Студент, +79293094204

kokovaelena5@gmail.com

Введение

В условиях усиления глобальной климатической повестки экологизация международной торговли приобретает особое значение. В этом контексте одним из ключевых инструментов является механизм трансграничного углеродного регулирования (СВАМ), внедряемый Европейским союзом для предотвращения «углеродной утечки» и выравнивания конкурентных условий для производителей [6]. Актуальность исследования определяется тем, что таможенные органы оказываются в центре реализации новых экологических требований, выполняя контроль не только за перемещением товаров, но и за их экологическими характеристиками.

Одновременно возникает необходимость трансформации функции таможенных органов, связанной с учетом углеродного следа продукции наряду с традиционными объектами регулирования [3,6]. В связи с этим цель настоящего исследования заключается в анализе развития таможенного контроля в условиях внедрения механизмов экологического регулирования. Для ее достижения поставлены следующие задачи: рассмотреть теоретические основы экологизации таможенного контроля, исследовать влияние СВАМ на таможенное администрирование и определить направления совершенствования контроля.

Реализация поставленных задач позволяет выявить ключевые направления модернизации таможенной деятельности, обеспечивающей эффективное сочетание традиционного контроля с экологическими требованиями, и формирует основу для повышения прозрачности и справедливости внешнеэкономической политики [1].

Основная часть

В современных условиях развития внешнеэкономической деятельности, характеризующихся усилением экологических требований, таможенный контроль претерпевает существенные изменения. Прежде всего, это связано с расширением его функций, поскольку таможенные органы начинают учитывать не только физические характеристики товаров, но и их экологические параметры.

С теоретической точки зрения, основой данных процессов выступает концепция экологизации экономики, предполагающая включение факторов воздействия на окружающую среду в систему государственного регулирования торговли [4]. При этом традиционная модель таможенного контроля, реализуемая, в частности, в отношении озоноразрушающих веществ, базируется на проверке материальных характеристик товара и использовании разрешительных инструментов, таких как лицензирование и квотирование [2]. Вместе с тем следует отметить, что развитие международной климатической политики привело к формированию новых механизмов регулирования. В частности, механизм трансграничного углеродного регулирования (СВАМ) ориентирован на учет «встроенных» выбросов парниковых газов, что фактически означает переход от контроля физического объекта к контролю расчетных показателей.

В рамках настоящего исследования использовались методы сравнительного и системного анализа, позволяющие сопоставить традиционные и современные подходы к таможенному контролю, а также обобщить практику применения экологических инструментов регулирования.

В результате проведенного анализа установлено, что действующая система контроля озоноразрушающих веществ является достаточно формализованной и включает комплекс мер разрешительного и ограничительного характера. В то же время внедрение механизма трансграничного углеродного регулирования приводит к появлению принципиально нового объекта контроля — углеродного следа продукции. Это, в свою очередь, обуславливает необходимость проверки достоверности данных о выбросах парниковых газов, предоставляемых участниками внешнеэкономической деятельности. Кроме того, установлено, что реализация данного механизма приводит к увеличению административной и финансовой нагрузки на экспортеров, особенно в отраслях с высокой углеродоемкостью.

Обсуждая полученные результаты, следует подчеркнуть, что происходящие изменения свидетельствуют о формировании новой модели таможенного контроля. В частности, наблюдается переход от преимущественно материально-ориентированного контроля к контролю информационных и расчетных показателей. Это, в свою очередь, приводит к усложнению функций таможенных органов, усилению роли цифровых технологий и изменению структуры рисков, где приоритет приобретает достоверность декларируемых данных. Таким образом, можно сделать вывод о том, что таможенный контроль трансформируется в интегрированную систему, сочетающую традиционные инструменты административного регулирования и современные механизмы климатической политики.

Раздел 1. Теоретические аспекты

Экологизация таможенного регулирования проявляется в расширении объектов контроля, включающих не только товары, но и связанные с ними экологические параметры.

Одним из традиционных направлений является контроль за озоноразрушающими веществами, осуществляемый в рамках международных обязательств по Монреальскому протоколу. Данный механизм основан на применении разрешительных и ограничительных мер, включая лицензирование, квотирование и запреты.

В то же время в мировой практике формируется новый инструмент — механизм трансграничного углеродного регулирования, направленный на учет углеродной составляющей товаров. Его ключевая цель заключается в предотвращении переноса углеродоемкого производства в страны с менее строгими экологическими стандартами.

Особенностью данного механизма является учет «встроенных» выбросов парниковых газов, возникающих на всех этапах производства продукции. В отличие от традиционных мер контроля, СВАМ ориентирован не на физические характеристики товара, а на расчетные показатели его углеродного следа [5].

Внедрение механизма осуществляется поэтапно. В переходный период (2023–2025 гг.) предусмотрена обязанность представления отчетности о выбросах без финансовых обязательств. С 2026 года вводится система платежей, основанная на приобретении сертификатов, соответствующих объему выбросов.

Таким образом, формируется новая модель регулирования внешнеэкономической деятельности, в которой экологические параметры становятся важным фактором конкурентоспособности.

Раздел 2. Практическая часть

В отличие от устоявшейся системы контроля озоноразрушающих веществ, основанной на Монреальском протоколе, в последние годы на первый план выходит механизм трансграничного углеродного регулирования Европейского союза (СВАМ). Если контроль за ОРВ направлен на защиту озонового слоя, то СВАМ нацелен на решение проблемы климатических изменений и предотвращение «углеродной утечки».

В российской Федерации контроль за товарами с высоким содержанием углеродного следа происходит поэтапно, основные мероприятия представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Организация таможенного контроля за товарами с высоким углеродным содержанием

Этап контроля	Задачи	Участники	Механизмы/инструменты
1. Идентификация товаров с высоким углеродным следом	Определить, какие категории импортируемых товаров имеют высокий углеродный след	ФТС РФ, Минприроды РФ, эксперты по климату	ТН ВЭД, классификаторы выбросов, списки отраслей с высоким углеродным следом

Окончание таблицы 1

Этап контроля	Задачи	Участники	Механизмы/инструменты
2. Сбор информации о производстве и выбросах	Получить данные о CO ₂ -эмиссиях товаров от производителей/поставщиков	Импортеры, производители, сертификационные центры	Экологические декларации, сертификаты ISO 14064, отчетность по выбросам
3. Расчет углеродного следа	Определить углеродный коэффициент каждой партии	Таможенные органы совместно с экспертами	Формулы расчета, таблицы эмиссий по сырью, аналитические базы данных
4. Декларирование и внесение данных в таможенную декларацию	Указать углеродный след товара при прохождении таможни	Декларанты, таможенные представители	Электронные декларации, сопроводительные документы о CO ₂ , цифровые подписи
5. Документарная и физическая проверка	Проверить достоверность деклараций и сертификатов	ФТС РФ, Росприроднадзор, уполномоченные инспекторы	Аудит документов, выборочные проверки, инспекции на складах и транспортных пунктах

6. Взимание экологических сборов или углеродного тарифа	Стимулировать снижение выбросов, компенсировать экологический ущерб	Минфин РФ, ФТС РФ	Специальные пошлины на CO ₂ , налог на импорт с высоким углеродным следом, льготы для «зелёной» продукции
7. Мониторинг и аналитика	Контроль эффективности системы и корректировка мер	ФТС РФ, Минприроды РФ, Росстат	Сбор статистики, базы данных по выбросам, отчеты о льготах и сборах
8. Информационно-образовательная работа и прозрачность	Объяснить участникам рынка требования и стимулировать добровольное снижение выбросов	Минприроды РФ, ФТС РФ, торгово-промышленные палаты	Публикация методических рекомендаций, семинары, онлайн-платформы для расчета CO ₂

Таблица 1 отражает поэтапную организацию таможенного контроля за товарами с высоким углеродным следом, демонстрируя комплексный характер процесса [7]. В отличие от традиционного контроля, основанного на проверке физических параметров, представленная модель охватывает весь жизненный цикл информации о продукции

Закрытие европейского рынка для России вовсе не означает прекращение движения страны к декарбонизации; напротив, сейчас важно расширять это движение и активнее сотрудничать с восточными партнерами, участвующими в международном климатическом диалоге (рис. 1). Многие из них, включая Индию, Китай и Саудовскую Аравию, имеют обязательства по достижению углеродной нейтральности к 2060 году и активно развивают проекты по возобновляемой энергетике, внедряют механизмы климатического регулирования и создают собственные зеленые таксономии. В ответ Россия формирует национальное климатическое регулирование в рамках Федерального закона № 296-ФЗ «Об ограничении выбросов парниковых газов», задача которого — удерживать платежи за выбросы внутри страны, стимулировать снижение углеродного следа и синхронизировать внутренние механизмы с международными инициативами.

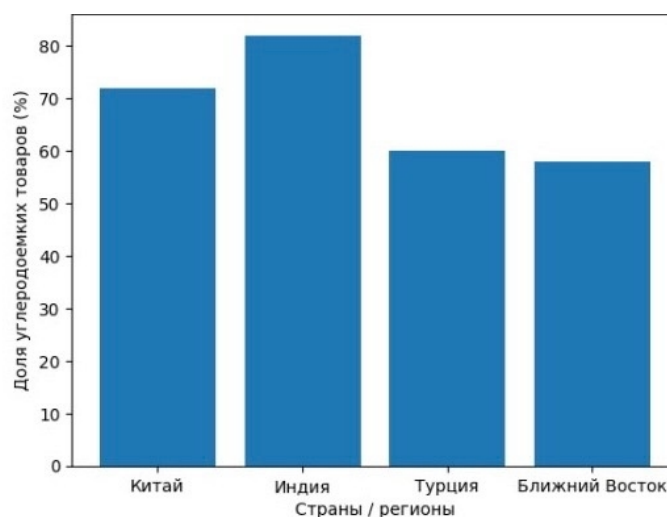

Рисунок 1- Доля товаров с высоким углеродным следом в экспорте РФ в страны Востока

Представленные данные свидетельствуют о том, что экспорт России в страны Востока сохраняет преимущественно углеродоемкий характер, где более 60–75% поставок приходится на энергоресурсы и продукцию базовых отраслей [9]. Это напрямую влияет на трансформацию таможенного контроля, поскольку возрастает необходимость учета углеродного следа товаров, проверки достоверности экологических данных и внедрения новых инструментов администрирования [8].

Высокая доля таких товаров усиливает нагрузку на таможенные органы, расширяет круг контролируемых параметров и повышает значимость цифровых и аналитических систем. Таким образом, статистика подтверждает, что экологизация торговли становится не внешним фактором, а ключевым драйвером модернизации таможенного контроля.

Заключение

В ходе проведенного исследования установлено, что таможенный контроль в условиях экологизации международной торговли претерпевает существенную трансформацию, переходя от традиционной модели, ориентированной на физические характеристики товаров, к комплексной системе, учитывающей их экологические параметры, прежде всего углеродный след.

Выявлено, что внедрение механизмов трансграничного углеродного регулирования, в частности СВАМ, формирует принципиально новый объект контроля — «встроенные» выбросы парниковых газов. Это обуславливает необходимость совершенствования методов идентификации товаров, развития инструментов верификации экологической информации и повышения уровня цифровизации таможенного администрирования. Существенной проблемой остаётся обеспечение достоверности данных о выбросах, предоставляемых участниками внешнеэкономической деятельности.

Проведенный анализ внешнеторговых потоков показал, что в условиях переориентации российской экономики на восточные рынки значительная доля экспорта приходится на товары с высоким углеродным следом. Так, доля углеродоемкой продукции в поставках в Китай и Индию достигает 70–80%, в Турцию — около 60%, а в страны Ближнего Востока — порядка 50–65%. В целом более двух третей российского экспорта в восточном направлении составляют углеродоемкие товары, включая энергоресурсы, продукцию металлургии и химической промышленности.

Указанные тенденции свидетельствуют о том, что, несмотря на изменение географии внешней торговли, Россия сохраняет высокую зависимость от экспорта углеродоемкой продукции, что усиливает значимость адаптации национальной системы таможенного контроля к международным климатическим требованиям.

Таким образом, формируется новая модель таможенного контроля, основанная на интеграции экологических, экономических и цифровых инструментов регулирования. В целях повышения её эффективности целесообразно развитие национальной системы учёта углеродного следа, унификация методик расчёта выбросов, а также расширение международного сотрудничества со странами Востока в сфере климатического регулирования. Реализация данных направлений позволит повысить конкурентоспособность российской продукции и снизить риски, связанные с глобальной декарбонизацией экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бекашев К.А. Международное экологическое право. – М.: Проспект, 2022. – 320 с.
2. Халипов С.В. Таможенное право. – М.: Юрайт, 2023. – 280 с.
3. Кашкин С.Ю. Право Европейского союза. – М.: Юрайт, 2022. – 400 с.
4. Комаров А.С. Экологическая политика и устойчивое развитие. – М.: Инфра-М, 2021. – 250 с.
5. Панов А.А. Экологизация внешнеэкономической деятельности // Журнал международного права и международных отношений. – 2023. – № 2. – С. 45–50.

6. Решение Коллегии Евразийской экономической комиссии от 21 апреля 2015 г. № 30 «О мерах нетарифного регулирования»
7. Романов Р. В., Демакова Е.А., Бондарева А.В., Григальчик Г.Н. Проблемы достижения результативности применения системы управления рисками в таможенных фактического контроля /// Торговля, сервис, индустрия питания. – 2023. – Т. 3, № 1. – С. 40–58.
8. Жилин М. Г., Демакова Е.А. Совершенствование таможенных экспертиз для целей таможенного контроля после выпуска товаров // Региональные рынки потребительских товаров: качество, экологичность, ответственность бизнеса: материалы III Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Красноярск, 2021. – С. 140–144.
9. Росстат. Внешнеэкономическая деятельность Российской Федерации: статистический сборник. – М., 2024. – С. 45–60.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ В УСЛОВИЯХ ЭКОЛОГИЗАЦИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ: ОТ КОНТРОЛЯ ОЗОНОРАЗРУШАЮЩИХ ВЕЩЕСТВ К УГЛЕРОДНОМУ РЕГУЛИРОВАНИЮ

В статье исследована трансформация таможенного контроля в условиях экологизации торговли. Проведено сопоставление контроля за озоноразрушающими веществами с инструментами климатического регулирования (СВАМ). Отмечен переход от проверки физических характеристик к анализу углеродного следа. Выявлены проблемы идентификации и достоверности данных. Обоснована необходимость цифровизации и межведомственного взаимодействия. Сделан вывод о формировании новой модели контроля, интегрирующей экономические и экологические инструменты.

Ключевые слова: таможенный контроль, озоноразрушающие вещества, трансграничное углеродное регулирование, СВАМ, экологическая политика.

TRANSFORMATION OF CUSTOMS CONTROL IN THE CONTEXT OF THE GREENING OF INTERNATIONAL TRADE: FROM THE CONTROL OF OZONE- DEPLETING SUBSTANCES TO CARBON REGULATION

The article explores the transformation of customs control in the context of the greening of trade. It compares the control of ozone-depleting substances with climate regulation tools (CBAM). It highlights the transition from checking physical characteristics to analyzing the carbon footprint. It identifies the challenges of data identification and reliability. It substantiates the need for digitalization and interagency cooperation. The article concludes that a new control model is emerging that integrates economic and environmental tools.

Keywords: customs control, ozone-depleting substances, cross-border carbon regulation, CBAM, environmental policy.

БАХШИ 2. САЙЁҲИИ УСТУВОР: ИҚТИСОД, ЭКОЛОГИЯ ВА ИДОРАКУНИИ ТАЪСИР

СЕКЦИЯ 2. УСТОЙЧИВЫЙ ТУРИЗМ: ЭКОНОМИКА, ЭКОЛОГИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ВОЗДЕЙСТВИЕМ

SECTION 2. SUSTAINABLE TOURISM: ECONOMY, ECOLOGY, AND IMPACT MANAGEMENT

УДК 669.5

СВОБОДНАЯ КОРРОЗИЯ КАЛЬЦИЙ-АЛЮМИНИЕВОГО БАББИТА PbCa1Na0.8Al0.1, МОДИФИЦИРОВАННОГО ОЛОВОМ, В СРЕДЕ 0.03%-НОГО ВОДНОГО РАСТВОРА NaCl

**САИДЗОДА М.М., ГАНИЕВ И.Н., ДЖАЙЛОЕВ ДЖ.Х.,
ХУДОЙБЕРДИЗОДА С.У., ХОДЖАЗОДА С.Д.**

Введение

Актуальность темы. Кальций-алюминиевые баббиты (свинцовые антифрикционные сплавы) являются критически важными материалами для узлов трения мощных дизельных двигателей и подвижного состава железнодорожного транспорта. Поиск путей повышения их эксплуатационных характеристик за счет малого легирования и модифицирования — актуальная задача современного материаловедения.

Кальциевые баббиты начали активно внедрять в первой половине XX века (особенно в СССР и Германии) как **замену дорогостоящим оловянным баббитам** (типа Б83). Свинец был дешев, а добавка кальция позволяла добиться необходимой твердости. Однако такие сплавы быстро окислялись при плавке, поэтому в состав стали вводить **алюминий** (для защиты от окисления) и **олово** (для улучшения смачиваемости и коррозионной стойкости).

Коррозионная стойкость антифрикционных материалов является критическим фактором, определяющим надежность и долговечность узлов трения, работающих в условиях агрессивных атмосферных воздействий. Кальций-алюминиевые баббиты системы Pb-Ca-Na-Al широко применяются в транспортном машиностроении благодаря их высокой нагрузочной способности и низкой стоимости по сравнению с оловянными аналогами. Однако в процессе эксплуатации, особенно под воздействием влаги и растворенных солей (например, хлоридов), такие сплавы подвергаются свободной коррозии, что приводит к деградации их механических свойств и заклиниванию подшипников. Легирование баббита PbCa1Na0.8Al0.1 оловом рассматривается как эффективный способ повышения его электрохимической стабильности и ускорения формирования защитных пассивных слоев на поверхности контакта.

В период **индустриализации 1930-х годов** кальциевые баббиты стали стратегическим материалом. Поскольку запасы олова были в дефиците, инженеры разработали так называемые «заменители», которые превзошли ожидания по механической прочности. Сплав $PbCa1Na0.8Al0.1$ стал итогом долгой селекции: добавление **натрия** позволило повысить микротвердость структуры, что критически важно для работы подшипников в тяжелых грузовых составах, где давление на узел трения постоянно растет.

Технологический прорыв в использовании этого состава был связан с внедрением **центробежного литья**. В отличие от старых методов, этот способ позволил избежать ликвации (неравномерного распределения легкого кальция в тяжелом свинце). Благодаря олову в составе, сплав стал лучше «прилипать» к стальному или чугунному вкладышу подшипника, создавая надежный антифрикционный слой, который не отслаивается при сильных вибрациях и ударных нагрузках на железнодорожных путях.

Современный этап применения этого баббита связан с поиском баланса между **износостойкостью и экологией**. Хотя свинец токсичен, переработка таких вкладышей полностью отлажена, что делает сплав экономически выгодным в замкнутом цикле производства (например, в ремонтных депо РЖД). Модификация алюминием сегодня играет роль не только антиоксиданта, но и измельчителя зерна, что позволяет подшипнику дольше сопротивляться «усталости» металла при длительных пробегах локомотивов.

В научной среде интерес к коррозии этого сплава в растворах $NaCl$ (даже в таких малых концентрациях, как 0.03%) продиктован тем, что **хлорид-ионы** способны разрушать пассивную пленку алюминия. Это приводит к межкристаллитной коррозии, которая может спровоцировать внезапный выход из строя буксового узла. Поэтому современные исследования направлены на поиск таких микродобавок, которые сделали бы этот «бюджетный» сплав таким же инертным, как дорогие сплавы на основе серебра или сурьмы.

Проблема. Несмотря на высокие антифрикционные свойства, сплавы системы Pb - Ca - Na склонны к коррозионному разрушению при воздействии влаги и агрессивных сред, что ограничивает ресурс подшипников. Модифицирование оловом рассматривается как перспективный метод улучшения не только механических, но и электрохимических свойств данных сплавов.

Цель работы установить влияние легирования оловом (до 1.0 мас.%) на установления потенциала свободной коррозии баббита $PbCa1Na0.8Al0.1$ в 0.03%-ном растворе $NaCl$.

Методология. Исследования выполнены потенциостатическим методом со скоростью развертки 2 мВ/с. Составы синтезированы в печи СШОЛ (450–550 °С) с использованием защитных флюсов.

Методология. Оценка коррозионной стойкости проводилась гравиметрическим методом в сочетании с анализом микроструктуры поверхности после испытаний, что позволило выявить влияние концентрации олова на защитные свойства формирующихся оксидных пленок.

Методика эксперимента

Синтез сплавов системы Pb - Ca - Na - Al , легированных оловом, проводили в шахтной печи сопротивления типа СШОЛ в температурном интервале 450–550 °С.

В качестве исходных шихтовых материалов использовали: свинец марки С1 (99.985 мас.% Pb , ГОСТ 3778-98); кальций металлический (ГОСТ 22350-77); натрий металлический (ГОСТ 3273-75); алюминий марки А7 (99.7 мас.% Al , ГОСТ 11069-2001) и олово марки О1 (99.9 мас.% Sn , ГОСТ 860-75). Содержание олова в исследуемых образцах составляло 0.05; 0.1; 0.5 и 1.0 мас.% (сверх 100% базового состава $PbCa1Na0.8Al0.1$).

Взвешивание компонентов выполняли на аналитических весах с точностью до 0.0002 г. Плавку осуществляли в корундовых тиглях под слоем защитного флюса для

предотвращения окисления активных компонентов (Ca, Na). Для получения равномерной мелкозернистой структуры расплав разливали в стальной кокиль.

Электрохимические исследования

Перед испытаниями торцевую поверхность образцов подвергали механической обработке наждачной бумагой различной зернистости, полировали, обезжировали, промывали дистиллированной водой и этиловым спиртом.

Коррозионно-электрохимическое поведение сплава PbCa1Na0.8Al0.1 , легированного оловом, исследовали в водных растворах NaCl (0.03; 0.3; 3.0 мас.%) при температуре 20 °С (термостат МЛШ-8). Измерения проводили **потенциодинамическим методом** с помощью потенциостата ПИ-50-1.1 и программатора ПР-8 со скоростью развертки потенциала 2 мВ/с.

В качестве электрода сравнения использовали насыщенный хлоридсеребряный электрод, вспомогательным электродом служила платина. Поляризацию проводили от стационарного потенциала в анодную область до резкого возрастания плотности тока, после чего осуществляли обратный ход развертки до потенциала -1.2 В для восстановления оксидной пленки. По полученным вольтамперным кривым определяли основные характеристики: потенциал свободной коррозии ($E_{\text{кор.}}$), плотность тока коррозии ($i_{\text{кор.}}$), потенциалы питтингообразования ($E_{\text{п.о.}}$) и репассивации ($E_{\text{реп.}}$).

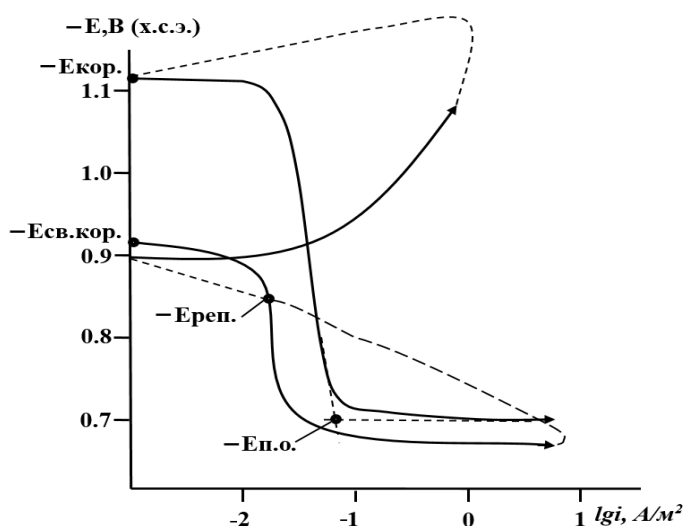

Рис. 1. Полная поляризационная (2мВ/с) кривая сплава кальций-алюминиевых баббитов (PbCa1Na0.8Al0.1), в среде водного раствора 3%-ного NaCl .

Для проведения прецизионных электрохимических измерений была собрана экспериментальная установка, обеспечивающая стабильный электрический контакт и исключающая влияние побочных факторов на кинетику анодных процессов. Электрохимическая ячейка с термостатируемой рубашкой позволяла поддерживать заданный температурный режим с высокой точностью, что критично для определения коррозионных параметров в хлоридсодержащих средах. Внешний вид измерительного комплекса на базе потенциостата ПИ-50-1.1 и подготовленных рабочих электродов (образцов баббита) представлен на рис. 2.

Рис. 2. Инструментальное обеспечение экспериментальных исследований:

- а) аппаратно-программный комплекс на базе потенциостата ПИ-50-1.1 и программатора ПР-8 с электрохимической ячейкой;*
б) подготовленные торцевые образцы кальций-алюминиевого баббита $PbCa1Na0.8Al0.1$, легированного оловом.

Аппаратурное оформление эксперимента (рис. 2а) позволило реализовать прецизионный контроль электрохимических параметров в режиме реального времени. Использование ячейки с разделенным катодным и анодным пространствами и системы термостатирования минимизировало погрешности измерений, связанные с температурным дрейфом и диффузионными ограничениями. Подготовка рабочих электродов (рис. 2б) с изоляцией боковой поверхности обеспечила протекание коррозионных процессов строго на фиксированной площади контакта с электролитом NaCl, что критически важно для корректного расчета плотности тока коррозии $i_{кор}$.

Результаты и их обсуждение

Обобщённые данные коррозионно-электрохимических испытаний кальций-алюминиевого баббита $PbCa1Na0.8Al0.1$, легированного оловом, в водных растворах NaCl представлены на рис. 3.

Анализ вольтамперных характеристик показал, что легирование базового сплава оловом в диапазоне 0.05–1.0 мас.% инициирует **закономерный дрейф потенциала свободной коррозии ($E_{св.кор.}$) в положительную область**. Рост концентрации легирующего компонента сопровождается **усилением эффекта облагораживания поверхности**. Данный феномен обусловлен высоким перенапряжением процесса выделения водорода на олове и его способностью к формированию термодинамически устойчивых **пассивирующих оксидных фаз (преимущественно SnO_2)**, которые блокируют активные центры на свинцовой матрице, снижая её реакционную способность.

Установлено, что повышение концентрации хлорид-ионов в электролите (0.03% NaCl) вызывает **инверсию потенциала $E_{св.кор.}$ в отрицательную область**, независимо от степени легирования. Этот эффект деградации защитных свойств обусловлен **конкурентной адсорбцией анионов Cl^-** , которые, обладая высокой поверхностной активностью, выступают в роли **депассиваторов**. Они способствуют локальному разрушению оксидных пленок и интенсификации анодного растворения сплава по питтинговому механизму.

Анализ потенциодинамических кривых (рис. 3) показал, что легирование оловом существенно снижает плотность тока коррозии ($i_{кор.}$). Наилучшие показатели коррозионной стойкости зафиксированы при содержании олова **0,5–1,0 мас.%**, где скорость коррозии снижается в среднем в **1.5–1.8 раза** по сравнению с исходным сплавом. Повышение сопротивляемости питтинговой коррозии в модифицированных сплавах подтверждается расширением области пассивного состояния на анодных ветвях поляризационных кривых.

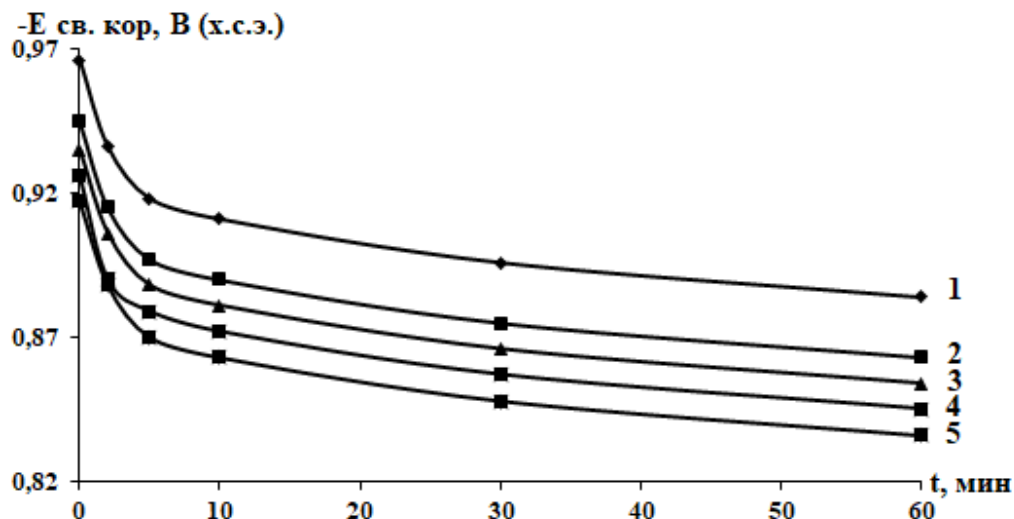

Рис. 3. Изменение потенциала свободной коррозии ($-E_{св. кор.}$, В) во времени для кальций-алюминиевого баббита $PbCa1Na0.8Al0.1$ (1) и сплавов, легированных оловом, мас. %: 0.05 (2); 0.1 (3); 0.5 (4); 1.0 (5), в водных растворах NaCl концентрацией: 0.03%

Таблица

Временная зависимость потенциала свободной коррозии ($-E$, В) сплава кальций-алюминиевых баббитов ($PbCa1Na0.8Al0.1$) от содержания олова, в среде водного раствора 0,03%- ного NaCl.

Время выдержки, минут	Содержание олова, мас.%				
	0.0	0.05	0.1	0.5	1.0
0	0,966	0,945	0,935	0,926	0,917
0,15	0,960	0,940	0,931	0,922	0,913
0,2	0,957	0,936	0,928	0,919	0,909
0,3	0,954	0,934	0,925	0,916	0,906
0,4	0,951	0,930	0,921	0,912	0,903
0,5	0,947	0,926	0,917	0,908	0,899
0,6	0,943	0,922	0,913	0,904	0,895
2	0,936	0,915	0,906	0,890	0,888
3	0,929	0,908	0,899	0,890	0,881
4	0,923	0,902	0,893	0,884	0,875
5	0,918	0,897	0,888	0,879	0,870
10	0,911	0,890	0,881	0,872	0,863
20	0,903	0,882	0,873	0,865	0,856
30	0,896	0,875	0,866	0,857	0,848
40	0,886	0,865	0,856	0,847	0,838
50	0,885	0,864	0,855	0,846	0,837
60	0,884	0,863	0,854	0,845	0,836

Легирование в пределах 0.05–1.0 мас.% Sn является оптимальным, поскольку данные составы демонстрируют минимальные значения плотности тока и, соответственно, низкие скорости коррозии. При этом рост концентрации хлорид-ионов в электролите (0.03 % NaCl) приводит к интенсификации процесса анодного растворения как исходного сплава, так и модифицированных оловом образцов, однако защитный эффект легирования сохраняется во всем исследованном диапазоне.

Выводы

1. Методом потенциодинамической поляризации в среде водного раствора NaCl (0.03%) изучено влияние добавок олова (0.05–1.0 мас.%) на коррозионно-электрохимическое поведение кальций - алюминиевого баббита $PbCa_{1.0}Na_{0.8}Al_{0.1}$.

2. Установлено, что легирование оловом приводит к облагораживанию потенциала свободной коррозии ($E_{св.кор.}$) и потенциалов пассивации, что свидетельствует о повышении термодинамической устойчивости сплава и расширении области его пассивного состояния.

3. Показано, что модифицирование оловом снижает скорость коррозии на 15–18% (в 1.15–1.2 раза) по сравнению с исходным составом. Оптимальные защитные свойства проявляются при концентрации олова 0.5–1.0 мас.%, где достигаются минимальные значения плотности тока коррозии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ганиев И.Н., Пархутик П.А., Вахобов А.В., Куприянова И.Ю. Модифицирование силуминов стронцием. Мн.: Наука и техника. 1985. 143с.
2. Мондольфо Л.Ф. Структура и свойства алюминиевых сплавов. М.: Металлургия. 1979. 640с.
3. Ганиев И.Н., Саидова Ф.Р., Худойбердизода С.У., Джайлоев Д.Х. Анодное поведение алюминиевого сплава $AlMg_{5.5}Li_{2.1}Zr_{0.15}$ типа дюралюмин, со стронцием в среде водного раствора NaCl // Гальванотехника и обработка поверхности. 2024. Т. 32. № 1-2. С. 13-19.
4. Постников Н.С. Коррозионностойкие алюминиевые сплавы. М.: Металлургия. 1976. 301с.
5. Ганиев И.Н., Саидов М.М., Файзуллоев У.Н., Худойбердизода С.У. Потенциостатическое исследование алюминиевого сплава $am4.5mg1$ типа дюралюмин с лантаном в среде водного раствора NaCl // Вестник Кузбасского государственного технического университета. 2024. № 1 (161). С. 23-33.
6. Акбаров Ш.С., Ганиев И.Н., Худойбердизода С.У., Саидова М.М., Идиев И.Ш., Халикова Л.Р. Влияние добавки таллия на анодное поведение алюминиевого сплава $AlMg_{5.5}Li_{2.1}Zr_{0.15}$ типа дюралюмин, в среде раствора NaCl // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия естественных наук. 2025. № 2-4 (141). С. 143-150.
7. Махсумов З.Д., Сулаймони Ф.С., Ганиев И.Н., Худойбердизода С.У., Джайлоев Д.Х., Киреев С.Ю. Коррозионно-электрохимическое поведение цинкового сплава с ванадием, титаном и ниобием в 3,0%-м водном растворе NaCl // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия естественных наук. 2025. № 2-4 (141). С. 131-137.

КОРРОЗИЯ И ОЗОДИ БАББИТИ КАЛСИЙ-АЛЮМИНИЙ $PbCa1Na0.8Al0.1$, КИ БО ҚАЛЪАҒИ ТАҒИИР ДОДА ШУДААСТ, ДАР МУҲИТИ МАҲЛУЛИ ОБИИ 0,03%-И $NaCl$

Дар мақола натиҷаҳои таҳқиқи таъсири қалъағи ба потенциали коррозияи озоди баббити калсий-алюминий $PbCa1Na0.8Al0.1$ дар муҳити электролити маҳлули оби 0,03%-и $NaCl$ оварда шудаанд. Тадқиқот бо усули потенциостатикӣ дар реҷаи потенциодинамикӣ бо суръати тағйирёбии потенциал 2 мВ/с гузаронида шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки иловаи қалъағи потенциали коррозияи озоди ҳулаи ибтидоиро ба минтақаи мусбати арзишҳо мекӯҷонад. Потенциали коррозияи озоди ҳулаи ба қалъағи легиронидашуда нисбат ба ҳулаи ибтидоӣ хеле зудтар барқарор мегардад.

Калидвожаҳо: баббити калсий-алюминий $PbCa1Na0.8Al0.1$, қалъағи, усули потенциостатикӣ, потенциали коррозияи озод, маҳлули оби 0,03%-и $NaCl$.

СВОБОДНАЯ КОРРОЗИЯ КАЛЬЦИЙ-АЛЮМИНИЕВОГО БАББИТА $PbCa1Na0.8Al0.1$, МОДИФИЦИРОВАННОГО ОЛОВОМ, В СРЕДЕ 0.03%-НОГО ВОДНОГО РАСТВОРА $NaCl$

В статье приведены результаты исследования влияния олова на потенциал свободной коррозии кальций-алюминиевого баббита $PbCa1Na0.8Al0.1$ в среде электролита 0,03%-ного водного раствора $NaCl$. Потенциостатическим методом в потенциодинамическом режиме при скорости развёртки потенциала 2 мВ/с. Результаты исследования показано, что добавка олова смещает потенциал свободной коррозии исходного сплава в положительную область значений. Потенциал свободной коррозии легированного оловом сплава устанавливается значительно быстрее, чем исходный сплав.

Ключевые слова: кальций-алюминиевого баббита $PbCa1Na0.8Al0.1$, олова потенциостатический метод, потенциал сводной коррозии, водного раствора 0,03%-ного $NaCl$.

FREE CORROSION OF CALCIUM-ALUMINUM BABBIT $PbCa1Na0.8Al0.1$ MODIFIED WITH TIN IN A 0.03% AQUEOUS $NaCl$ SOLUTION

This paper presents a study on the effect of tin (Sn) alloying on the free corrosion potential of the $PbCa1Na0.8Al0.1$ calcium-aluminum babbitt. The research was conducted in a 0.03% aqueous $NaCl$ electrolyte solution using the potentiostatic method in potentiodynamic mode with a potential sweep rate of 2 mV/s. The findings indicate that the addition of tin shifts the free corrosion potential of the base alloy toward more positive values. Furthermore, the alloyed samples achieve a stable corrosion potential significantly faster than the initial alloy.

Keywords: calcium-aluminum babbitt $PbCa1Na0.8Al0.1$, tin, potentiostatic method, free corrosion potential, 0.03% $NaCl$ aqueous solution.

Маълумот оид ба муаллифони: Саидзода Масрур Мирзо - доктори илмҳои техники, профессор, ректори МД “Донишкадаи байналмилалӣ Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон” ш. Хучанд.

Ғаниев Изатулло Наврӯзович - академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои химия, профессор, мудири лабораторияи «Маводҳои ба зангзанӣ тобовар», Муассисаи давлатии илмӣ «Институти химияи ба номи В.И. Никитин, АМИТ». Суроға: Чумхурии Тоҷикистон, 734063, ш. Душанбе, пр. Айни 299/2 Тел.: +992-93-572-88-99 E-mail: ganievizatullo48@gmail.com

Чайлоев Чамшад Хусейнович - номзади илмҳои техники, ходими пешбари илмӣ лабораторияи «Маводҳои ба зангзанӣ тобовар», Институти химияи ба номи В.И. Никитин,

Академия миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734063, ш. Душанбе, пр. Айни 299/2 Телефон: +992-93-415-71-15 E-mail: husenzod85@mail.ru

Худойбердизода Саидмири Убайдулло - номзади илмҳои техникӣ, ходими пешбари илмӣ лабораторияи «Маводҳои ба зангзанӣ тобовар», Институти химияи ба номи В.И. Никитин, Академия миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734063, ш. Душанбе, пр. Айни 299/2 Телефон: +992-92-792-37-92 E-mail: saidmir010992@mail.ru

Хочазода Сунатулло Давлаталӣ - магистранти курси 1-уми лабораторияи «Маводҳои ба зангзанӣ тобовар», Институти химияи ба номи В.И. Никитин, Академия миллии илмҳои Тоҷикистон. Телефон: +992-98-857-9345 E-mail: sunatullo.khojazoda@mail.ru

Сведения об авторах: Саидзода Масрур Мирзохон -д.т.н., профессор, ректор ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана», г. Худжанд

Ганиев Изатулло Наврузович – академик НАН Таджикистана, д.х.н., проф., зав. лабораторией «Коррозионностойкие материалы», ГНУ «Институт химии В.И. Никитина НАН Таджикистана». Адрес: Республика Таджикистан, 734063, г. Душанбе, пр. Айни 299/2. Тел.: +992-93-572-88-99, E-mail: ganievizatullo48@gmail.com

Джайлоев Джамшед Хусейнович – кандидат технических наук, ведущий научный сотрудник лаборатории «Коррозионностойкие материалы», Институт химии В.И. Никитина Национальной академии наук Таджикистан, Адрес: Республика Таджикистан, 734063, г. Душанбе, пр. Айни, 299/2, телефон: +992-93-415-71-15, E-mail: husenzod85@mail.ru

Худойбердизода Саидмири Убайдулло-кандидат технических наук, ведущий научный сотрудник лаборатории «Коррозионностойкие материалы», Институт химии В.И. Никитина Национальной академии наук Таджикистан, Адрес: Республика Таджикистан, 734063, г. Душанбе, пр. Айни, 299/2, телефон: +992-92-792-37-92, E-mail: saidmir010992@mail.ru

Ходжазода Сунатулло Давлатали – магистрант 1-го курса лаборатории «Коррозионностойкие материалы», Институт химии им. В.И. Никитина НАН Таджикистана, Телефон: +992-98-857-9345, E-mail: sunatullo.khojazoda@mail.ru

Information about the authors: Saidzoda Masrur Mirzokhon — Doctor of Technical Sciences, Professor, Rector of the State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”.

Khojazoda Sunatullo Davlatali - 1st-year Master’s student at the Laboratory of “Corrosion-Resistant Materials”, V.I. Nikitin Institute of Chemistry, National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: +992-98-857-9345 E-mail: sunatullo.khojazoda@mail.ru

Ganiev Izatullo Navruzovich - Academician of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Doctor of Chemical Sciences, Professor, Head of the Laboratory of “Corrosion-Resistant Materials”, State Scientific Institution “V.I. Nikitin Institute of Chemistry, NAS of Tajikistan”. Address: 299/2 Ayni Ave., Dushanbe, 734063, Republic of Tajikistan Tel.: +992-93-572-88-99 E-mail: ganievizatullo48@gmail.com

Jailoev Jamshed Huseynovich - Candidate of Technical Sciences, Leading Researcher at the Laboratory of “Corrosion-Resistant Materials”, V.I. Nikitin Institute of Chemistry, National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 299/2 Ayni Ave., Dushanbe, 734063, Republic of Tajikistan Phone: +992-93-415-71-15. E-mail: husenzod85@mail.ru

Khudoyberdizoda Saidmiri Ubaydullo - Candidate of Technical Sciences, Leading Researcher at the Laboratory of “Corrosion-Resistant Materials”, V.I. Nikitin Institute of Chemistry, National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 299/2 Ayni Ave., Dushanbe, 734063, Republic of Tajikistan. Phone: +992-92-792-37-92 E-mail: saidmir010992@mail.ru

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

БАБАДЖАНИЁН Д.Д., ТУРСУНОВ М.М.

В условиях ускоряющейся глобальной цифровой трансформации транспортная инфраструктура перестает рассматриваться исключительно как совокупность материально-технических объектов и коммуникаций. Сегодня она выступает сложной социально-экономической системой, в которой переплетаются физические активы, информационные потоки, управленческие решения и цифровые технологии. Формирование устойчивых моделей развития транспорта становится одним из ключевых направлений государственной политики большинства стран мира, поскольку именно транспорт обеспечивает пространственную связанность территорий, мобильность населения и интеграцию региональных экономик в национальные и международные хозяйственные системы. Одновременно растущая урбанизация, изменение климата, усиление конкуренции за транзитные потоки и необходимость повышения экологической ответственности требуют качественно новых подходов к развитию инфраструктуры, основанных на цифровых инструментах управления, анализе больших данных и интеллектуальных транспортных решениях.

В современных условиях, традиционные методы управления транспортной отраслью уже не позволяют в полной мере отвечать вызовам времени. Простое наращивание протяженности дорог или модернизация подвижного состава без внедрения цифровых механизмов координации, мониторинга и прогнозирования не обеспечивает необходимого эффекта в части повышения эффективности, безопасности и экологичности перевозок. Цифровизация позволяет не только оптимизировать существующие процессы, но и формирует принципиально новую архитектуру взаимодействия участников транспортно-логистических систем. Интеллектуальные транспортные системы, цифровые платформы, автоматизированные центры управления движением, электронные сервисы для пассажиров и грузоотправителей становятся основой устойчивого транспортного развития, обеспечивая снижение издержек, сокращение времени доставки и повышение прозрачности операций.

Транспортная инфраструктура является базовым элементом регионального развития, влияющим на инвестиционную привлекательность территорий, размещение производственных мощностей, развитие малого и среднего бизнеса, а также на качество жизни населения. Недостаточный уровень транспортной обеспеченности усиливает региональные диспропорции, ограничивает доступ к рынкам и снижает конкурентоспособность хозяйствующих субъектов. В свою очередь, эффективная и цифрово интегрированная транспортная система способствует формированию устойчивых экономических связей, стимулирует развитие агломераций и обеспечивает более равномерное распределение экономической активности. Таким образом, цифровизация транспортной инфраструктуры выступает не самоцелью, а инструментом структурной модернизации региональной экономики.

Для Республики Таджикистан рассматриваемая тема имеет стратегический характер. Географическое положение страны, горный рельеф, ограниченность внутренних транспортных связей и высокая зависимость от внешнеэкономических коммуникаций формируют особые условия функционирования транспортной системы. Более 90 процентов территории республики занимают горные массивы, что значительно

усложняет строительство и эксплуатацию автомобильных и железнодорожных путей. Одновременно Таджикистан обладает транзитным потенциалом в контексте развития международных транспортных коридоров, связывающих страны Центральной Азии, Южной Азии и Китай. Реализация этого потенциала невозможна без модернизации инфраструктуры и внедрения цифровых инструментов управления перевозками, таможенными процедурами и логистическими потоками.

Цифровизация транспортной инфраструктуры в условиях Республики Таджикистан способна стать драйвером устойчивого развития по нескольким направлениям. Во-первых, она позволяет повысить эффективность использования уже существующих инфраструктурных объектов, что особенно важно в условиях ограниченных финансовых ресурсов. Во-вторых, внедрение цифровых сервисов способствует повышению прозрачности отрасли, снижению административных барьеров и усилению инвестиционной привлекательности транспортного сектора. В-третьих, развитие интеллектуальных систем управления движением и логистическими потоками может существенно повысить безопасность перевозок, что имеет особое значение для горных регионов и сложных климатических условий.

В связи с этим, исследование роли цифровизации в устойчивом развитии транспортной инфраструктуры Республики Таджикистан представляет собой научно и практически значимую задачу.

В современной экономической науке транспортная инфраструктура рассматривается как системообразующий элемент регионального хозяйственного комплекса, обеспечивающий пространственную организацию производства, распределения и потребления. Ее значение выходит далеко за пределы обеспечения физического перемещения грузов и пассажиров. Она формирует каркас территориального развития, определяет степень связанности экономического пространства и влияет на динамику инвестиционных процессов. В научной литературе неоднократно подчеркивается, что состояние транспортной инфраструктуры отражает уровень социально-экономического развития региона и одновременно выступает фактором его дальнейшего роста [1, с. 2].

Исследования взаимосвязи транспортной инфраструктуры и регионального развития показывают наличие двусторонней зависимости: с одной стороны, развитие транспорта способствует увеличению региональных доходов, снижению издержек и расширению рынков сбыта, с другой – экономический рост создает предпосылки для модернизации инфраструктуры [1, с. 4]. Такая взаимосвязь особенно важна для стран с выраженной территориальной неоднородностью, к числу которых относится Республика Таджикистан. В условиях сложного горного рельефа транспорт становится не просто отраслью экономики, а инструментом обеспечения территориальной целостности и социальной интеграции.

Влияние транспортной инфраструктуры на устойчивое развитие также рассматривается через призму экологических и социальных эффектов. Подчеркивается, что рационально организованная транспортная система способствует повышению мобильности населения, улучшению доступа к образовательным и медицинским услугам, а также стимулирует развитие производственного сектора. Однако неэффективное планирование инфраструктуры может приводить к экологическим рискам, росту аварийности и усилению территориальных диспропорций [2, с. 8]. Следовательно, устойчивое развитие транспорта требует баланса между экономической эффективностью, социальной доступностью и экологической безопасностью.

С точки зрения экономической теории, инфраструктура трактуется как организационно-экономическая подсистема региональной экономики, обеспечивающая регулирование потоков ресурсов и продуктов и формирующая условия для конкурентной среды [3, с. 64]. Транспортная инфраструктура, являясь частью данной подсистемы, объединяет сферы производства, распределения и обращения, ускоряя оборот

материальных, финансовых и информационных потоков. Именно эта функция пространственной интеграции определяет ее стратегическое значение для регионального развития.

В научной литературе выделяются различные подходы к определению сущности транспортной инфраструктуры. Функциональный подход акцентирует внимание на обеспечении условий для организации оптимального перевозочного процесса на территории. В рамках данного подхода транспортная инфраструктура понимается как совокупность объектов и механизмов, обеспечивающих бесперебойное движение транспортных потоков [4, с. 46]. Для Республики Таджикистан такой подход имеет особую актуальность, поскольку в условиях сложного рельефа ключевым становится именно обеспечение надежности и устойчивости транспортных связей.

Технократический подход трактует транспортную инфраструктуру как часть инженерной системы, включающей транспортные коммуникации, объекты сервиса и технические устройства, обеспечивающие движение потоков. В данном контексте особое значение приобретают современные технологические решения, позволяющие повысить эффективность эксплуатации объектов инфраструктуры. В условиях цифровой трансформации этот подход постепенно дополняется интеграцией информационных и телекоммуникационных систем.

Инвестиционный (стоимостной) подход рассматривает транспортную инфраструктуру как форму инфраструктурного капитала, способную генерировать социально-экономическую отдачу. Развитие инфраструктуры повышает инвестиционную привлекательность территории, стимулирует приток капитала и способствует снижению миграционного оттока населения [5, с. 691]. Для Таджикистана, испытывающего значительные демографические и миграционные вызовы, инвестиционный аспект развития транспортной инфраструктуры имеет стратегическое значение.

Таким образом, экономическая сущность транспортной инфраструктуры в региональной системе проявляется в ее способности формировать пространственную связанность, обеспечивать условия для роста регионального продукта и выступать фактором социальной стабильности. В условиях цифровой трансформации данная сущность приобретает новое измерение: инфраструктура становится не только материальной, но и информационной системой, в которой ключевую роль начинают играть цифровые технологии управления потоками.

Цифровизация транспортной инфраструктуры представляет собой процесс интеграции информационно-коммуникационных технологий в систему управления транспортными потоками, логистическими операциями и инфраструктурными объектами. В научных исследованиях подчеркивается, что транспортная отрасль играет решающую роль в формировании цифровой экономики, поскольку обеспечивает связность всех ее элементов [6, с. 111]. В условиях глобальной конкуренции цифровая трансформация транспорта становится необходимым условием повышения технологической независимости и устойчивости национальной экономики.

Цифровая транспортная инфраструктура включает совокупность интеллектуальных систем управления движением, цифровых платформ взаимодействия участников рынка, автоматизированных систем мониторинга и анализа данных. Отмечается, что развитие цифровой транспортно-логистической инфраструктуры должно базироваться на формировании интегрированной платформы, объединяющей информационные потоки всех субъектов транспортной экосистемы [7, с. 43]. Такая платформа выполняет функцию информационно-аналитического ядра, обеспечивая координацию перевозчиков, логистических операторов и органов государственного управления.

В практическом измерении цифровизация транспорта реализуется через внедрение интеллектуальных транспортных систем (ITS), технологий Big Data, Интернета вещей и

облачных решений. Эти инструменты позволяют оптимизировать маршруты движения, сократить время доставки грузов, снизить эксплуатационные издержки и повысить уровень безопасности. Цифровизация логистических процессов способствует совершенствованию стратегического планирования и взаимодействия между субъектами рынка перевозок [8, с. 2].

Особое внимание в современных исследованиях уделяется формированию цифровых платформ как ключевого элемента транспортной трансформации. Предлагается модель цифровой интегрированной платформы, включающей базовую, технологическую и прикладную площадки, взаимодействие которых обеспечивает создание единого цифрового транспортно-логистического пространства [7, с. 45]. Такая модель представляется перспективной для Республики Таджикистан, поскольку позволяет объединить разрозненные информационные системы в единый координационный контур.

Таким образом, цифровизация выступает не просто технологическим обновлением транспортной инфраструктуры, а комплексной трансформацией отрасли, затрагивающей организационные, экономические и управленческие механизмы. В контексте устойчивого развития она обеспечивает повышение ресурсной эффективности, снижение экологической нагрузки и формирование новых конкурентных преимуществ регионов.

Транспортная система Республики Таджикистан формировалась в условиях сложного горного рельефа, высокой сейсмической активности и ограниченности финансовых ресурсов. Более 90 % территории страны занимают горные массивы, что существенно осложняет строительство и эксплуатацию инфраструктурных объектов. В этих условиях транспортная инфраструктура выполняет не только экономическую, но и стратегическую функцию обеспечения территориальной целостности государства.

Транспортная инфраструктура представляет собой подсистему региональной экономики, обеспечивающую регулирование потоков ресурсов и продуктов и создающую условия для конкурентного функционирования хозяйства. Для Таджикистана данная характеристика особенно актуальна, поскольку транспорт обеспечивает связь между удалёнными горными районами и экономическими центрами страны.

Исследования взаимосвязи транспортной инфраструктуры и регионального развития подчеркивают, что активная динамика перемещения грузов и трудовых ресурсов является одним из ключевых факторов социально-экономического роста территорий. В условиях Таджикистана транспортная обеспеченность напрямую влияет на инвестиционную привлекательность регионов, развитие торговли и формирование внутренних рынков.

Цифровая трансформация транспортной инфраструктуры в Республике Таджикистан сталкивается с рядом системных ограничений, обусловленных как внутренними социально-экономическими факторами, так и внешними структурными вызовами. Анализ научных исследований показывает, что эффективность цифровизации транспортной отрасли напрямую зависит от уровня развития инфраструктурной базы, институциональной среды и кадрового потенциала. В условиях Таджикистана указанные компоненты находятся на стадии формирования, что замедляет процессы цифрового обновления (рис. 1)

Рисунок 1. Основные проблемы цифровизации транспортной инфраструктуры Республики Таджикистан

Таким образом, цифровизация транспортной инфраструктуры Республики Таджикистан сталкивается с комплексом взаимосвязанных ограничений, преодоление которых требует системного подхода. Необходима синхронизация инвестиционной политики, институциональных реформ, развития кадрового потенциала и создания национальной цифровой платформы транспорта.

Переход к цифровой модели функционирования транспортной инфраструктуры Республики Таджикистан требует стратегического и поэтапного подхода, основанного на интеграции технологических решений, институциональных реформ и инвестиционной политики. Международный опыт показывает, что цифровизация транспорта наиболее эффективна при формировании единой платформенной архитектуры и долгосрочной государственной стратегии. Для Таджикистана актуальным становится создание комплексной цифровой транспортной экосистемы, ориентированной на устойчивое развитие и повышение конкурентоспособности региональной экономики.

Проведённое исследование позволило комплексно рассмотреть роль цифровизации в устойчивом развитии транспортной инфраструктуры Республики Таджикистан в контексте региональной экономики. В условиях глобальной трансформации хозяйственных систем транспорт перестаёт быть исключительно отраслью обслуживания и превращается в стратегический фактор пространственного развития, территориальной связанности и экономической интеграции. Цифровизация при этом выступает не дополнительным элементом модернизации, а системообразующим инструментом повышения эффективности и устойчивости транспортной инфраструктуры.

Анализ теоретико-методологических подходов показал, что транспортная инфраструктура является многоуровневой подсистемой региональной экономики, формирующей условия для движения материальных, финансовых и информационных потоков. В современных условиях её сущность расширяется за счёт включения цифрового измерения. Интеграция информационно-коммуникационных технологий, интеллектуальных транспортных систем и цифровых платформ трансформирует традиционные механизмы управления отраслью, усиливая её влияние на социально-экономические процессы.

Оценка современного состояния транспортной инфраструктуры Республики Таджикистан показала, что, несмотря на стратегическую значимость отрасли, сохраняются инфраструктурные и региональные диспропорции. Горный рельеф, фрагментарность железнодорожной сети, ограниченность финансовых ресурсов и начальный уровень цифровизации сдерживают реализацию транзитного потенциала страны. При этом выявлено, что цифровые решения способны повысить эффективность использования уже существующих инфраструктурных объектов без необходимости масштабного физического расширения сети.

Анализ проблем цифровизации позволил выделить финансовые, институциональные, кадровые и технологические ограничения. Их преодоление требует согласованной политики в сфере инвестиционного планирования, нормативного регулирования, подготовки специалистов и формирования национальных цифровых компетенций. Особое значение приобретает создание единой цифровой транспортной платформы как основы координации всех участников отрасли.

Предложенные перспективные направления цифровой трансформации – создание национальной цифровой платформы, внедрение интеллектуальных транспортных систем, формирование цифровых логистических центров и развитие кадрового потенциала – образуют системную стратегическую модель модернизации отрасли. Их поэтапная реализация способна обеспечить повышение транзитной привлекательности Таджикистана, сокращение региональных диспропорций и укрепление устойчивости национальной экономики.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования предложенной дорожной карты цифровой трансформации при разработке государственных программ модернизации транспортной инфраструктуры Республики Таджикистан. Полученные выводы могут быть применены органами государственного управления, научными учреждениями и транспортными организациями при формировании стратегий цифрового развития.

Перспективы дальнейших исследований связаны с количественной оценкой экономического эффекта цифровизации транспортной инфраструктуры, моделированием влияния интеллектуальных транспортных систем на региональный валовой продукт, а также разработкой методики измерения уровня цифровой зрелости транспортной отрасли Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бережная Л.Ю. Взаимосвязь транспортной инфраструктуры и регионального развития // Вестник Евразийской науки. – 2019. – Т. 11. – № 3. [Электронный ресурс] URL статьи: <https://esj.today/PDF/23ECVN319.pdf> (дата обращения: 22.01.2026).
2. Берман Н.Д. Влияние транспортной инфраструктуры на устойчивое развитие: тенденции и проблемы // Международный журнал перспективных исследований. – 2020. – Т. 10. – № 2. – С. 7-14. [Электронный ресурс] URL статьи: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-transportnoy-infrastruktury-na-ustoychivoe-razvitiye-tendentsii-i-problemy> (дата обращения: 22.01.2026).

3. Казначеев Д.А. Влияние транспортной инфраструктуры на развитие экономики региона // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. – 2012. – № 2-2. – С. 64-69. [Электронный ресурс] URL статьи: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-transportnoy-infrastruktury-na-razvitie-ekonomiki-regiona>
4. Пьянкова С.Г., Ергунова О.Т., Митрофанова И.В. Влияние транспортной инфраструктуры на устойчивое развитие территории в условиях нестабильности // Геополитика и экогеодинамика регионов. – 2023. – Т. 9 (19). – № 1. – С. 44-57. [Электронный ресурс] URL статьи: <https://geopolitika.cfuv.ru/влияние-транспортной-инфраструктур/>
5. Кузьмич Н.П. Региональная транспортная инфраструктура как условие экономического роста // Экономика и предпринимательство. – 2024. – № 1. – С. 691-694. [Электронный ресурс] URL статьи: <http://www.intereconom.com/component/content/article/494.html>
6. Чарочкина Е.Ю., Воробьев Ю.Н., Каширцева А.Ю. Специфика цифровой трансформации транспортной отрасли в России и мире // Известия Юго-Западного государственного университета. Серия: Экономика. Социология. Менеджмент. – 2022. – Т. 12. – № 3. – С. 111-120. [Электронный ресурс] URL статьи: <https://ecsocmenus.elpub.ru/jour/article/view/11/0>
7. Булатова Н.Н., Дугина Е.Л., Доржиева Е.В. Цифровое развитие региональной транспортно-логистической инфраструктуры // π-Economy. – 2024. – Т. 17. – № 1. – С. 41-54. [Электронный ресурс] URL статьи: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoye-razvitie-regionalnoy-transportnologicheskoy-infrastruktury>
8. Абидов М.Х., Исмаилова Ф.Н. Перспективы развития логистики в условиях цифровизации // УЭПС: управление, экономика, политика, социология. – 2021. – № 1. [Электронный ресурс] URL статьи: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-logistiki-v-usloviyah-tsifrovizatsii>

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуется роль цифровизации в обеспечении устойчивого развития транспортной инфраструктуры Республики Таджикистан. Раскрываются теоретические основы функционирования транспортной инфраструктуры в региональной экономике, анализируются проблемы и ограничения цифровой трансформации отрасли. Обоснованы перспективные направления формирования цифровой транспортной платформы и повышения транзитного потенциала страны.

Ключевые слова: цифровизация, транспортная инфраструктура, устойчивое развитие, региональная экономика, интеллектуальные транспортные системы.

НАҚШИ РАҚАМИКУНОӢ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА: ДУРНАМО БАРОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нақши рақамисозӣ дар таъмини рушди устувори инфрасохтори нақлиётии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Асосҳои назариявии инфрасохтори нақлиётӣ дар доираи иқтисоди минтақавӣ муайян шуда, мушкилот ва маҳдудиятҳои раванди таҳаввулотӣ рақамии соҳаро таҳлил гардидаанд. Дар он самтҳои ояндаи ташаккули платформаи рақамии нақлиёт ва баланд бардоштани иқтидори транзитии кишвар асоснок карда шудаанд.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, инфрасохтори нақлиёт, рушди устувор, иқтисоди минтақаӣ, низомҳои нақлиётии зехнӣ.

THE ROLE OF DIGITALISATION IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN THE REGIONAL ECONOMY: PROSPECTS FOR THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the role of digitalisation in ensuring the sustainable development of transport infrastructure in the Republic of Tajikistan. It outlines the theoretical foundations of transport infrastructure functioning within the regional economy and analyses the challenges and limitations of the sector's digital transformation. It identifies promising directions for the development of a digital transport platform and the enhancement of the country's transit potential.

Keywords: digitalisation, transport infrastructure, sustainable development, regional economy, intelligent transport systems.

Сведения об авторах: **Бабаджаниён Даврон Дадоджан** - д.э.н., профессор, проректор по учебной работе. Адрес: 735700, ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «МУТПТ», г. Худжанд, 27 микр.н, д. 1. Телефон: +992 92 773 46 46. E-mail: bobojonovd@rambler.ru

Турсунов Маъруф Музаффарович - ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», докторант (PhD), Адрес: 735700, ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова»? г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1. Телефон: +992 92 822 77 55. E-mail: tursunov.m7755@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон: **Бобочониён Даврон Дадочон** - д.и.и., профессор, муовини ректор оид ба таълим. Суроға: 735700, МД “Донишқадаи байналмилалии Худжанд”-и МД «ДБССТ», ш. Хучанд, микр.н, 27, х. 1. Телефон: +992 92 773 46 46. E-mail: bobojonovd@rambler.ru

Турсунов Маъруф Музаффарович - докторант (PhD), МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров», Суроға: 735700, МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров», ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. Телефон: +992 92 822 77 55. E-mail: tursunov.m7755@mail.ru

Information about the authors: **Babadzhanyon Davron Dadodjan** - Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Academic Affairs. Address: 735700, SI “Khujand International Institute” of the SI “IUTET”, Khujand, Microdistrict 27, Building 1. Telephone: +992 92 773 46 46. E-mail: bobojonovd@rambler.ru

Tursunov Maruf Muzaffarovich - PhD student, SE ‘Khujand State University named after Academician B. Gafurov’, Address: 735700, SEI “Khujand State University named after Academician B. Gafurov”, Khujand, 1 Mavlonbekov Lane. Telephone: +992 92 822 77 55. E-mail: tursunov.m7755@mail.ru

ИМКОНОТИ ИСТИФОДАБАРИИ ЭНЕРГИЯҲОИ БАРҚАРОРШАВАНДАИ ТАБИАТ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МИРЗОЗОДА С.М.

Дар амал тадбиқ намудани дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар Паёми навбати ҷиҳати боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, ҳамзамон эълон гардидани солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» равона карда шудааст.

Барои таъмин намудани талаботи аҳоли бо энергияҳои барқароршавандаи табиат мисли энергияи офтоб, энергияи бод, энергияи қазри замин ва энергия ҳамираи биологӣ истифода бурдан ба маврид аст. Ба болоравии сатҳи иҷтимоӣ ва иқтисодии аҳоли, алаҳусус ба ҷавонон-донишҷӯён бо роҳи ҷорӣ намудани тенологияҳое, ки ибтидо манбаҳои барқароршавандаи табиатро мекунад, ба ҷиҳати таъмин намудани талаботи аҳоли ва дар истеҳсолоти тадбиқ намудани ба маврид аст.

Истифодаи нерӯи Офтобӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад. Агар мо истифодаи оқилонаи нерӯи Офтобро гирем, минбаъд масъалаҳои нарасидани нерӯро осонтар ҳал менамоем. Нерӯи дар мисоли энергияи офтобӣ роиғон буда таҷхизотҳое, ки барои истеҳсоли нерӯи Офтобӣ лозиманд, ба таъмир ва ивазшавӣ кор мекунад. Барои истеҳсоли нерӯи офтобӣ ҳақ гуна сӯзишворӣ лозим нест. Таҷхизотҳо беовоз кор мекунад ва ба муҳити атроф ҳалал намерасонанд. Ғайр аз ин онҳо ҳама бозро мебардоранд.

Дар асоси баланди тарақиёти техникаи ҳозиразамон як қатор соҳаҳои пешбарандаи хоҷагии халқ, ки ҷои намоёнро дар байнашон саноати энергетикӣ ишғол менамояд, истифодаи ҳалкунандаҳои сифатан навро талаб мекунад. Аз ин лиҳоз зарурияти омӯзиши аниқ таҷрибаҳои сарчашмаҳои барқароршаванда (альтернативӣ) ва барқарорнашаванда (анъанавӣ) мебошанд, ки яке аз хосиятҳои асоситарин ба шумор мераванд пеш меояд.

Ҳаёти имрӯзаи инсонҳо бо истифода бурдани энергия дар намудҳои муҳталиф, асосан сӯзишворӣ ва энергетикӣ буданро шабоҳат медиҳад. Барои қаноатманд гардонидани эҳтиёҷоти энергетикашон аз ҷӯб, сӯзишвории ҷустуҷӯи (нафт, газ, ангишт) энергияи об ва атоми истифода мебаранд. Инсон барои дарёфт кардани ин талаботҳои ҳама қувваи бузург ва воситаҳои гуногунро пеша мекунад.

Маънои энергияро ҷиғуна фаҳмидан мумкин аст? Энергия - ин гармии ҳонаи мо, рӯшноӣ, оби гарм, автомобили дар ҳаракат буда, пӯхтани хӯрок, заводу фабрикаҳое, ки кор мекунад. Маҳз ҳамин энергия барои ҳузури ҳама ва шароити зисти инсон лозим аст.

Ҳазораҳо сол пеш вақте, ки инсоният оташро кашф кард, таъини ҳонаи худро гарм ва таъми пухтаро тановул кунад. Дар ҷараёни таҳаввулотии инсон раванқҳои энергия ва истифодабарии он ривҷ ёфт. Имрӯз инсон энергияро дар тамоми соҳаҳои фаъолияти худ истифода мебарад ва ҳаётро бе он тасаввур карда наметавонад.

Барои Тоҷикистон энергия ин мавзӯи муҳими стратегӣ буда, барои тарақиёти иқтисодӣ аҳамияти калон дорад ва моли содиқоти буда ба бӯчаи давлат манфиатоваранда мебошад.

Аз ҳамин сабаб мафҳуми «бехатарии энергетикӣ» аҳамияти давлати пайдо кардааст ва ҳалли он барои таъмини аҳолии Тоҷикистон бо энергияи дастрасӣ муттасил ҳар як ашхосро ба истифода меорад.

Аз замонҳои қадим гармии офтобро барои хушконидаи мева, сабзавот, растаниҳои шифобахш, либос ва масолеҳи сохтумон ва ё гарм намудани макони зист (тавассути тирезаҳое, ки аз тарафи ҷануб ҷойгир шудаанд) истифода мебаранд.

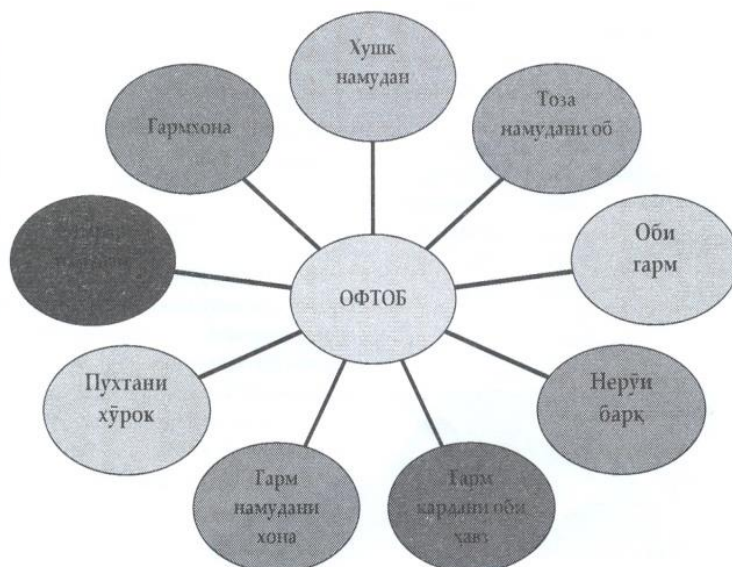
Тоҷикистон – кишвари офтобист. Энергияи офтобро дар тамоми ғушаю канорҳои он истифода бурдан мумкин аст. Ҳоло таҷҳизотҳои гуногун мавҷуданд, ки бо ёрии онҳо бо истифода аз энергияи офтобӣ, об ё ҳавои гарм қувваи барқ истеҳсол намудан мумкин аст. Дар оянда чунин таҷҳизотҳо то рафт бештар дастраси муштариён мегарданд. Бо ёрии обгармунакҳои офтобӣ (коллекторҳо) метавонем хонаҳои истиқоматиро маъмуриро ва ё обро то дараҷае, ки ба мо лозим аст, гарм кунем.

Обгармунакҳои офтобӣ дар натиҷаи ҷаббиши энергияи нурҳои Офтоб онро ба гармӣ мубаддал мегардонад, ки он ба гармибар (моеъҳо ё ҳаво) гузашта, пас барои гарм кардани утоқҳо ё об мусоидат мекунад.

Бо истифодабарии таҷҳизоти фотоэлектрикӣ мо метавонем нурафкании Офтобро ба энергияи электрикӣ табдил диҳем. Лекин ҳоло ин таҷҳизотҳо гаронбаҳоянд, на ҳама кас онро дастрас карда метавонад. Давлатҳои мутаррақи нерӯгоҳҳои барқии фотогалваникиро (НБҒ) барои истеҳсоли қувваи барқ ба таври васеъ истифода мебаранд.

Солҳои охир, кишоварзон дар тамоми ноҳияҳои Тоҷикистон аз хелҳои гуногуни гармхонаҳо, ки гармхонаҳои офтобӣ мебошанд тариқи энергияи Офтоб ва деворҳои дуқабатаи гарминигордоранда истифода бурда аз онҳо чор фасли сол ҳосил гирифта истодаанд. Таҷҳизотҳои хеле соддае, ки аз истифодаи энергияи Офтоб барои тайёр намудани хӯроки гарм дар шароити Тоҷикистон қулай мебошанд, шаҳрван-дони зиёде истифода мебаранд. Ин гуна таҷҳизотро ошдони офтобӣ меноманд ва он хелҳои гуногун дорад. Бартарии ошдони офтобӣ дар он аст, ки барои он сӯзишворӣ лозим нест, дуд намекунад ва аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад.

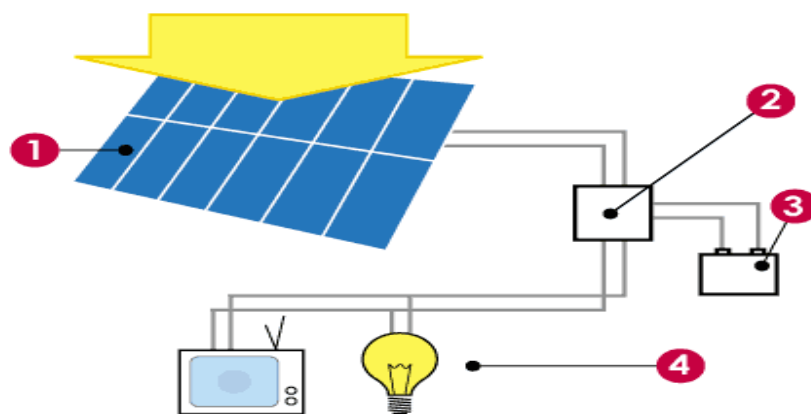
Ғайр аз ин таҷҳизотҳо мавҷуданд, ки тавассути энергияи Офтоб мо метавонем обро тоза кунем ва ё дар вақти мавқуфи маҳсулоти хӯрокворӣ зарфҳои шишагиро безарар гардонем.

Дар расм намунаҳои гуногуни истифодабарии нерӯи офтоб.

Дастгоҳҳои офтобӣ ва бодӣ дар таркиби худ модули офтобӣ, генератори бодӣ ва инчунин аккумулятор, контролёр, инверторро дар бар мегиранд. Элементҳои офтобӣ аз чашмакҳои силитсии (Si) монокристалӣ тайёр шудааст ва муддати кориашро 25 сол муайян намудаанд. Аз ин элементҳо модули офтобӣ месозанд, ки ҷӯзи асосии ДЭО

мебошанд. Модулҳо чараёни доимӣ тавлид мекунанд. Инвертор бошад 10 соли кори дошта барои табдили чараёни доимӣ ба таъғирёбанда хизмат мекунанд. Муддати кори аккумулятор бошад 3 солро ташкил медиҳад. Бояд қайд намуд, ки асбобҳои электрикӣ, маишӣ (яхдон, кодитсионер) ҳангоми ба кордарорӣ нисбати вақти бефосила кор карданашон 5-7 маротиба зиёд энергияро ба худ мегиранд. Масалан дар вақти ба кор даровардани яхдони иқтидораш 500 Вт инверторе лозим аст, ки иқтидораш 5000 Вт – ро ташкил диҳад.

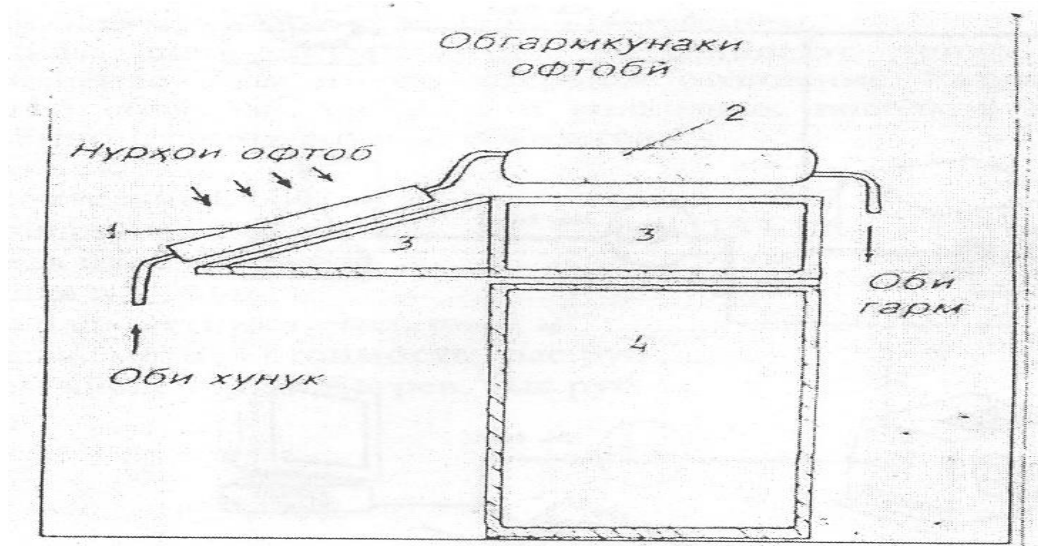

1. Панелҳои офтобӣ, 2. Идоракунанда (контроллер), 3. АБ- батареяи аккумуляторҳо, 4. Асбобҳои истифодабаранда (нагрузка)

Стансияҳои фотоэлектрикии мустақил (СФЭМ) дар маконе истифода бурда мешаванд, ки шабакаи марказонидашудаи электрикӣ мавҷуд нест. Барои таъмини энергия шабона ва ё ҳангоми паст будани рӯшноии Офтоб зарур аст аз аккумуляторҳо истифода карда шавад. СФЭМ одатан барои электртаъминкунии хонаҳои алоҳида истифода мешавад. Стансияҳои хурд (камтар аз 1 кВт) барои таъмини рӯшноӣ ва телевизор (радио, компютер) имкон медиҳанд. Стансияҳои пуриқ-тидортар (2-5кВт) метавонанд яхдон, насоси обкаш ва дигар асбобҳои электрикиро бо нерӯ таъмин кунанд. Стансия аз панелҳои офтобӣ, идоракунанда (контроллер), аккумулятор, симҳои пайвасткунанда (кабел), ва асбобҳои истифодабаранда иборат аст.

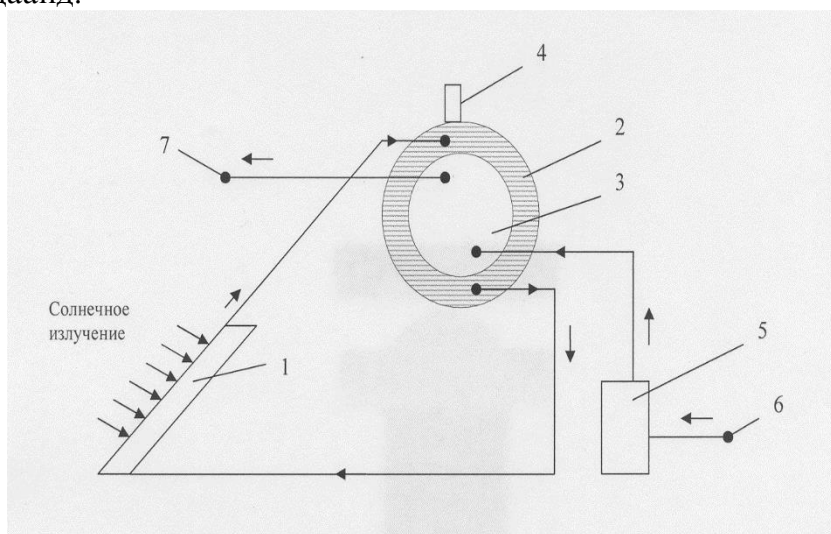
Дар шароити Тоҷикистон истифодабарии обгармкунакҳои офтобиро вусъат додан мумкин аст. Аксари онҳоро барои гарм кардани об барои хонаҳои истиқоматӣ, меҳмонхонаҳо, мактабҳо ва дигар биноҳо истифода бурдан мумкин аст. Аз ҷиҳати истифодабарии ва ҳарорат обгармкунакҳои офтобиро ба чунин намудҳо ҷудо мекунанд:

- Обгармкунакҳои ҳарораташон паст, ки гармии потенциалии аз 50°C камтарро истеҳсол мекунанд. Онҳо барои гарм кардани оби хавзҳои шиноварӣ ва ё зарурати истифодаи обӣ он на онқадар гарм, истифода бурда мешавад.
- Обгармкунакҳои ҳарораташон миёна, ки гармии потенциалии баланд ва миёнаро истеҳсол мекунанд (гармии аз 50°C баландтар, одатан 60°-80°C). Одатан ин гуна обгармкунакҳо ҳамвории зерини шишаи гирифта шуда буда, дар онҳо табодули гармӣ бо ёрии моеъҳо ва ё обгармкунакҳои гункунандае доранд, ки дар онҳо гармӣ ҷамъ мешавад, рӯй медиҳад. Ин гуна обгармкунакҳо бо ёрии кубурчаҳои шишагӣ, ки дар дарунашон найчаҳои обгузар ва холигии фазо (вакуум) доранд, сохта шудаанд. Онҳоро асосан дар хонаҳои истиқоматӣ истифода мебаранд.

Накшаи дастгоҳи Офтобӣ барои таъмин бо оби гарм (1 –коллектори офтобӣ (металлӣ), 2 – бак-аккумулятори оби гарм, 3 и 4 – таъғоҳи металлӣ (ферма). Дар як рӯзи офтобӣ 200-300 л обро гарм мекунад

Обгармкунакҳои ҳамвор (плоский) - аз ҳама обгармкунакҳои (коллекторҳои) офтобии серистеъмол мебошанд, ки дар рӯзгор барои гарм кардани хона ва об истифода мешаванд. Одатан обгармкунаки ҳамвор аз қуттии оҳание, ки бо маводи гарминигаҳдоранда таҷҳизонидаю бо шиша рӯйкаш шуда мебошад ва дар дохили он ҷаббандаи (абсорбери) гарми (коллектор), ки ранги сиёҳ дорад, гузошта шудааст. Обгармкунакҳои ҳамвор ба моеъгӣ ва ҳавои ҷудо мешаванд. Онҳо бо як ё ду қабати шиша рӯйкаш шудаанд.

Схемаи дастгоҳи обгармкунии офтобии ду давра (барои 150 литр об.)

Синонҳо (стрелки) рафти ҷараёни обро нишон медиҳанд. 1-коллектори офтобӣ, 2-ҳаҷме, ки дар он оби антифриздор давр мезанад, 3-Бак-аккумулятор (ки бо оби истифодашаванда пур карда мешавад), 4-ҳаҷми васеъкунаанда, 5-асбоби обтозакунаанда, 6-даромади оби хунук (аз кубури обтаъминкуни), 7-баромади оби гарм (ба истифодабаранда)

Расми дастгоҳи обгармкунии офтобии дудавра (дуконтур)

Хамин тавр, таҳлил нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи энергияҳои барқароршаванда, махсусан энергияи офтоб мебошад, ки метавонад ҳамчун манбаи бозғатимод ва экологӣ тоза барои таъмини эҳтиёҷоти энергетикӣ аҳоли ва иқтисодиёт хизмат намояд. Бо дарназардошти иқлими мусоид ва шумораи зиёди рӯзҳои офтобӣ дар як сол, густариши истифодаи коллекторҳои офтобӣ, панелҳои фотоэлектрикӣ ва дигар дастгоҳҳои муосир имконияти коҳиш додани вобастагӣ аз сӯзишвории анъанавӣ ва беҳтар намудани вазъи экологиро фароҳам меорад.

Дар баробари ин, барои рушди минбаъдаи соҳа зарур аст, ки дастгирии давлатӣ, ҷалби сармоягузорӣ, баланд бардоштани сатҳи маърифати техникӣ аҳоли ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисос таъмин карда шавад. Татбиқи васеи технологияҳои барқароршаванда метавонад ба таҳкими амнияти энергетикӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Сияхаков С., Якинов К., Кабутов К. Солнечная кухня с плоскими концентраторами. Материалы республиканской научно-практической конференции «Физика конденсированных сред». Душанбе. 2010. - С.72-73.
2. Сияхаков С., Якинов К., Кабутов К. Солнечная водона-гревательная установка // Вестник Педагогического университета. Душанбе, 2009. - № 3 (35). - С.115-117.
3. Кабутов К., Абдурасулов А.А., Ахмедов Х.М. Возможности использования различных видов энергии в Таджикистане // Таджикистан и современный мир. Душанбе, 2005. - № 5 (9). - С. 37-52.
4. Твайделл Дж., Уэир А. Возобновляемые источники энергии. Пер. с англ. Под ред. В.А. Коробова. - М: Энергоатомиздат. 1990. - 391 с.

ИМКОНОТИ ИСТИФОДАБАРИИ ЭНЕРГИЯҲОИ БАРҚАРОРШАВАНДАИ ТАБИАТ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола имкониятҳои истифодабарии энергияҳои барқароршавандаи табиат, бахусус энергияи офтоб, бод ва дигар манбаъҳои алтернативӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидаанд. Афзалиятҳои экологӣ ва иқтисодии дастгоҳҳои офтобӣ, аз ҷумла коллекторҳо, панелҳои фотоэлектрикӣ ва стансияҳои мустақили фотоэлектрикӣ таҳлил шуда, зарурати татбиқи онҳо дар таъмини амнияти энергетикӣ ва рушди устувори иқтисодӣ асоснок карда мешавад. Бо дарназардошти иқтидори баланди офтобии кишвар, истифодаи технологияҳои муосири энергетикӣ ҳамчун омилҳои муҳими баланд

бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини аҳоли бо энергияи дастрас пешниҳод мегардад.

Калидвожаҳо: энергияҳои барқароршаванда, энергияи офтоб, коллектори офтобӣ, панелҳои фотоэлектрикӣ, амнияти энергетикӣ, рушди устувор, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются возможности использования возобновляемых источников энергии, в частности солнечной, ветровой и других альтернативных ресурсов, в условиях Республики Таджикистан. Анализируются экологические и экономические преимущества солнечных установок, включая коллекторы, фотоэлектрические панели и автономные фотоэлектрические станции, а также обосновывается необходимость их внедрения для обеспечения энергетической безопасности и устойчивого развития экономики. С учетом высокого солнечного потенциала страны подчеркивается значение современных энергетических технологий в повышении социально-экономического уровня и обеспечении населения доступной энергией.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, солнечная энергия, солнечные коллекторы, фотоэлектрические панели, энергетическая безопасность, устойчивое развитие, Республика Таджикистан.

OPPORTUNITIES FOR THE UTILIZATION OF RENEWABLE ENERGY SOURCES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the possibilities of using renewable energy sources, particularly solar and wind energy, under the conditions of the Republic of Tajikistan. The ecological and economic advantages of solar technologies, including solar collectors, photovoltaic panels, and autonomous photovoltaic stations, are analyzed. The study substantiates the necessity of their implementation to ensure energy security and sustainable economic development. Considering the country's high solar potential, the importance of modern energy technologies in improving socio-economic conditions and providing the population with accessible energy is emphasized.

Keywords: renewable energy sources, solar energy, solar collectors, photovoltaic panels, energy security, sustainable development, Republic of Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзозода Сафаралӣ Мирзо - номзади илмҳои техникӣ, дотсент, сардори шӯъбаи таълими МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел.: +(992) 93-408-77-46. E-MAIL: safar-1965@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзозода Сафаралӣ Мирзо - кандидат технических наук, доцент, начальник учебного отдела ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992) 93-408-77-46. E-MAIL: safar-1965@mail.ru.

Information about the author: Mirzozoda Safarali Mirzo - Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor, Head of the Academic Department, SI "Khujand International Institute" under the SI "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan". Tel.: +(992) 93-408-77-46. E-MAIL: safar-1965@mail.ru.

АГРОТУРИЗМ ҲАМЧУН САМТИ ИННОВАТСИОНИИ РУШДИ КИШОВАРЗӢ ВА САӢӢХӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

РАШИДОВ Н.Д.

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва рушди босуръати соҳаи хизматрасонӣ, масъалаи ҷустуҷӯи самтҳои нави рушди иқтисодӣ аҳамияти калон пайдо кардааст. Агротуризм як самти нав буда, самтҳои соҳаҳои кишоварзӣ ва сайёҳиро муттаҳид мекунад [1]. Ин намуди фаъолият ба рушди иқтисоди деҳот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат менамояд [2].

Агротуризм имконият медиҳад, ки захираҳои табиӣ, аграрӣ ва ананаҳои миллии фарҳангии маҳалро ба самти рушди иқтисодӣ, сайёҳӣ ва фермерони маҳал равона кунад, то ки ин ба ҷалби сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ мусоидат намояд.

Дар солҳои охир таваҷҷуҳи сайёҳон ба муҳити табиӣ, маҳсулоти органикӣ ва анъанаҳои миллии зиёд гардида, боиси рушди босуръати агротуризм дар бисёр кишварҳо шудааст [5]. Дар ҳамин замина, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва маркетинг барои таблиғи хизматрасониҳои агротуризм аҳамияти калон пайдо мекунад. Бо истифодаи вебсайтҳо, платформаҳои мобилӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ фермерҳо метавонанд хизматрасониҳои худро ба бозори васеъ пешниҳод намоянд [6].

Барои таҳқиқи мавзӯ усулҳои таҳлили илмӣ, муқоисавӣ ва омӯрӣ истифода шуданд. Адабиёти илмӣ дохилӣ ва хориҷӣ, маълумоти омӯрӣ оид ба рушди агротуризм ва таҳлилҳои таҷрибаи байналмилалӣ барои таҳияи мақола истифода гардиданд.

Таҳқиқот инчунин ба омӯзиши таъсири агротуризм ба сатҳи даромади фермерҳо, рушди инфрасохтори маҳаллӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ равона шудааст. Ҳамчунин таҷрибаҳои байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки истифодаи платформаҳои рақамӣ ва маркетинг ба самаранокии агротуризм таъсири назаррас мерасонад [6; 7; 8; 10].

Агротуризм яке аз шаклҳои сайёҳӣ мебошад, ки фаъолияти он бо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва тарзи ҳаёти деҳот алоқаманд мебошад [4]. Сайёҳон метавонанд бо фаъолияти хоҷагиҳои фермерӣ шинос шуда, дар корҳои хоҷагӣ иштирок намоянд [7]. Ин на танҳо ба баланд бардоштани сатҳи дониши сайёҳон дар бораи кишоварзӣ мусоидат мекунад, балки барои фермерҳо имкони фурӯши маҳсулоти худ ба бозори дохилӣ ва хориҷӣ шароити фароҳам пайдо меоварад.

Рушди агротуризм ба диверсификатсияи даромади фермерҳо, ташкили ҷойҳои нави корӣ, эҳёи анъанаҳои миллии ва фарҳангӣ, рушди устувори минтақаҳои деҳот мусоидат мекунад [9]. Агротуризм ҳамчун воситаи рушди иқтисодӣ ва шакли омӯзиши ананаҳои миллии барои сайёҳон хизмат менамояд.

Таҳлили таҷрибаи кишварҳои Аврупо ва ИМА нишон медиҳанд, ки истифодаи маркетинг ва платформаҳои рақамӣ ба рушди агротуризм таъсири назаррас мерасонад. Масалан, дар Италия ва Фаронса хоҷагиҳои фермерӣ бо истифодаи вебсайтҳо ва барномаҳои мобилӣ сайёҳонро ҷалб карда, даромади худро зиёд менамоянд [5; 10]. Ин таҷрибаҳо барои Тоҷикистон низ метавонад ҳамчун намуна барои татбиқи истифода шавад.

Ҷадвал – Нишондиҳандаҳои рушди агротуризм дар баъзе кишварҳо

№	Номгӯи кишвар	Теъдоди хоҷагиҳои агротуристӣ (адад)	Миқдори сайёҳон дар як сол (нафар)	Афзоиши даромади фермерҳо (%)
1	Италия	~23 000	зиёда аз 3 млн.	20–30

2	Фаронса	~18 000	зиёда аз 2,5 млн.	15–25
3	Испания	~16 000	зиёда аз 2 млн.	15–20
4	Иёлотҳои муттаҳидаи Амрико	~28 000	зиёда аз 4 млн.	20–35

Маълумотҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки дар кишварҳои пешрафта агротуризм ба яке аз манбаҳои муҳими даромади хоҷагиҳои фермерӣ ва аҳолии деҳот табдил ёфтааст. Ҳиссаи даромади фермерҳо аз фаъолияти агротуризм метавонад то 30 фоизро ташкил диҳад. Дар асоси маълумоти омории World Tourism Organization ва Food and Agriculture Organization 10 соли охир дар ҷаҳон агротуризм хело рушд ёфта истодааст (диаг.).

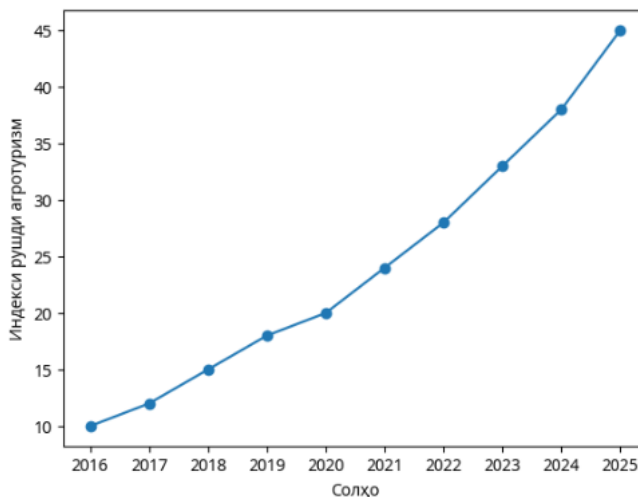

Диаграмма. Афзоиши агротуризм дар давоми 10 сол

Диаграмма нишон медиҳад, ки дар солҳои охир рушди агротуризм тамоюли афзоишбанди дорад. Нишондиҳандаҳои таҳлилии собит месозанд, ки аз соли 2016 то 2025 индекси рушди агротуризм тадриҷан рушд меёбад. Ин раванд нишон медиҳад, ки зиёд гардидани талаботи сайёҳон ба истироҳат дар деҳот, рушди соҳибкории фермерӣ ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ низ боло меравад. Афзоиши ин нишондиҳандаҳо, инчунин ба густариши хизматрасониҳои сайёҳӣ, беҳтар шудани инфрасохтори деҳот ва баланд гардидани даромади хоҷагиҳои фермерӣ мусоидат мекунад. Ин тамоюл нишон медиҳад, ки агротуризм метавонад дар солҳои оянда ба яке аз самтҳои муҳими рушди иқтисоди деҳот табдил ёбад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои табиӣ ва иқлимӣ мусоид барои рушди агротуризм мебошад. Боғҳои мевагӣ, тоқзорҳо, хоҷагиҳои чорводорӣ ва маҳсулоти органикӣ метавонанд барои сайёҳон ҷолиб бошанд. Ин минтақаҳо имконият медиҳанд, ки сайёҳон бо равандҳои парвариши маҳсулот, анъанаҳои маҳаллӣ ва тарзи ҳаёти фермерҳо шинос шаванд. Дар шароити Тоҷикистон бо вучуди мавҷуд будани имкониятҳои табиӣ ва аграрӣ, ин соҳа ҳанӯз дар марҳилаи ташаккул қарор дорад.

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки ташкили агротуризм дар асоси хоҷагиҳои боғдорӣ метавонад ҳамчун яке аз самтҳои самараноки диверсификасияи фаъолияти кишоварзӣ хизмат наояд. Дар шароити вилояти Суғд, ки дорои майдонҳои зиёди боғпарварӣ, махсусан боғҳои зардолу, себ ва ангур мебошад, рушди агротуризм имконияти ҷалби сайёҳони дохилӣ ва хориҷиро ҷалб карда метавонад.

Омӯзишҳо нишон медиҳанд, ки ҷалби сайёҳон ба равандҳои кишоварзӣ, аз ҷумла ҷамъовариҳои ҳосил, шиносӣ бо технологияҳои парвариши дарахтони мевадиҳанда ва истеҳсоли маҳсулоти табиӣ маҳаллӣ, ба баланд гардидани арзиши иловагии маҳсулоти

кишоварзӣ мусоидат мекунад. Ҳамзамон, чунин фаъолият ба рушди соҳибкории хурд дар деҳот заминаи фароҳам меоварад.

Аз ҷиҳати экологӣ бошад, агротуризм ба нигоҳдории манзараҳои табиӣ, ҳифзи гуногунии биологӣ ва истифодаи устувори захираҳои замин ва об мусоидат менамояд. Илова бар ин, ҷалби сайёҳон ба муҳити деҳот метавонад ба баланд гардидани маърифати экологӣ ва тарғиби истеҳсоли маҳсулоти экологӣ тоза мусоидат намояд.

Муайян гардид, ки истифодаи модели (расм) агротуризм дар боғҳои мевагӣ метавонад манбаи иловагии даромад барои хоҷагҳои деҳқонӣ гардад. Ин раванд метавонад на танҳо ба баланд шудани сатҳи даромади аҳолии деҳот мусоидат кунад, балки инчунин ба ташкили ҷойҳои нави корӣ ва рушди инфрасохтори маҳаллӣ таъсири мусбӣ расонад.

Ғайр аз ин, агротуризм ҳамчун воситаи ҳифз ва муаррифии анъанаҳои миллӣ, эҳёи фарҳанги ниёгон ва тарзи зиндагии аҳолии деҳот хизмат менамояд. Аз ин рӯ, рушди агротуризм метавонад ба таври комил ба пешрафти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақа мусоидат намояд.

Расм. Модели рушди агротуризм дар асоси хоҷагии боғдорӣ

Хулоса

Агротуризм самти муҳими рушди иқтисоди деҳот буда, метавонад ба рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва сайёҳӣ мусоидат намояд. Истифодаи агротуризм ҳамчу инноватсия дар Тоҷикистон бо истифодаи технологияҳои рақамӣ дар рушди агротуризм аҳамияти калон дорад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон агротуризм метавонад яке аз омилҳои муҳими рушди устувори иқтисоди кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи даромади фермерҳо ва рушди инфрасохтори деҳот гардад. Инчунин ҳамгироии механизми ҳифзи муҳити зист дар минтақаи деҳот хизмат намояд.

АДАБИЁТ

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. – М.: КНОРУС, 2002. – 470 с.
2. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – СПб.: Герда, 2014. – 544 с.
3. Квартальнов В.А. Туризм. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 320 с.
4. Сенин В.С. Организация международного туризма. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 400 с.
5. Lane B. Rural Tourism: An Overview // Sustainable Rural Tourism. – Bristol: Channel View Publications, 2009. – P. 3–16.
6. Sharpley R., Roberts L. Rural Tourism – 10 Years On // International Journal of Tourism Research. – 2004. – Vol. 6. – P. 119–124.
7. Phillip S., Hunter C., Blackstock K. A Typology for Defining Agritourism // Tourism Management. – 2010. – Vol. 31. – P. 754–758.
8. Barbieri C. Assessing the Sustainability of Agritourism // Tourism Management. – 2013. – Vol. 34. – P. 144–152.
9. World Tourism Organization (UNWTO). Tourism and Rural Development. – Madrid: UNWTO, 2020. – 96 p.
10. Lane B., Kastenholtz E. Rural Tourism: The Evolution of Practice and Research Approaches // Tourism Management. – 2015. – Vol. 48. – P. 113–124.

АГРОТУРИЗМ ҲАМЧУН САМТИ ИННОВАТСИОНИИ РУШДИ КИШОВАРЗӢ ВА САЙӢӢ ДАР ТОӢИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои рушди агротуризм ҳамчун самти инноватсионии рушди иқтисодии кишоварзӣ ва таъсири он ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот баррасӣ карда мешавад. Нақши агротуризм дар баланд бардоштани даромади хоҷагҳои фермерӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, рушди инфрасохтори деҳот, ҳифзи анъанаҳои миллӣ ва фарҳангӣ таҳлил шудааст. Имконияти рушди агротуризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаҳои байналмилалӣ барои беҳтар кардани фаъолияти хоҷагҳои фермерӣ ва ҷалби сайёҳони дохила ва беруна баррасӣ гардидаанд.

Калимаҳои калидӣ: агротуризм, сайёҳ, кишоварзӣ, инноватсия, рушди устувор, маркетинг, хоҷагии фермерӣ.

АГРОТУРИЗМ КАК ИННОВАЦИОННОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается развитие агротуризма как инновационного направления экономического развития сельского хозяйства и его влияние на уровень жизни сельского населения. Анализируется роль агротуризма в увеличении доходов фермерских хозяйств, создании новых рабочих мест, развитии сельской инфраструктуры и сохранении национальных и культурных традиций. Также рассматриваются возможности развития агротуризма в Республике Таджикистан и международный опыт, направленный на совершенствование деятельности фермерских хозяйств и привлечение отечественных и иностранных туристов.

Ключевые слова: агротуризм, турист, сельское хозяйство, инновации, устойчивое развитие, маркетинг, фермерское хозяйство.

AGRITOURISM AS AN INNOVATIVE DIRECTION FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND TOURISM IN TAJIKISTAN

The article examines the development of agritourism as an innovative direction of economic development in agriculture and its impact on the living standards of the rural population. The role of agritourism in increasing the income of farm enterprises, creating new jobs, developing rural infrastructure, and preserving national and cultural traditions is analyzed. The possibilities for the development of agritourism in the Republic of Tajikistan and international experience aimed at improving the activities of farm enterprises and attracting domestic and foreign tourists are also considered.

Keywords: agritourism, tourist, agriculture, innovation, sustainable development, marketing, farm enterprise.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рашидов Н.Д. - д.и.к., дотсент, мудири кафедраи агротехнология ва экологияи ДПДТТ ба номи ак. М.С.Осимӣ дар ш. Хучанд. Тел.: +992927205057. E-mail: naimrashidov-tj@mail.ru

Сведения об авторе: Рашидов Н.Д. — доктор исторических наук, доцент, заведующий кафедрой агротехнологии и экологии Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики имени академика М.С. Осими в г. Худжанд. Тел.: +992927205057. E-mail: naimrashidov-tj@mail.ru

Author information: Rashidov N.D. — doctor of historical sciences, associate professor, head of the department of agrotechnology and ecology at tajik state university of law, business and politics named after academician M.S. Osimi, Khujand. Tel.: +992927205057. E-mail: naimrashidov-tj@mail.ru

УДК: 338.48

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

АМИНОВ Д.Г., АЛИШЕРЗОДА Н.

Развитие туризма в независимом Таджикистане условно характеризуется тремя этапами. Первый этап развития туризма связан с переходом Таджикистана к рыночным отношениям в 1990-х гг. Кроме того, правительство реализовало меры по содействию развитию туристической инфраструктуры и продвижению Республики Таджикистан на мировом туристическом рынке. Выделение Варзобского и Ромитского ущелий Бальджуванского район в качестве зон для развития туризма, особенно международного, ознаменовало новый этап в развитии туризма в Таджикистане. Основными и наиболее значимыми видами туризма в этих регионах и во всем Таджикистане были определены лечебный, горный и рекреационный [1, с. 145]. В результате реализации этих программ было построено около 35 частных зон отдыха и восстановлено более 65% санаторнокурортных и туристических объектов республики.

Стратегия развития туризма Республики Таджикистан на период до 2030 года стала ключевым инструментом институционального и организационного совершенствования туристической отрасли страны. В рамках её реализации были определены приоритетные направления развития туризма, включая модернизацию инфраструктуры, повышение качества туристических услуг и стимулирование частного предпринимательства [4].

Строительство соответствующей туристической инфраструктуры в городских районах, городах в частности гостиниц в Душанбе и Худжанд, увеличение числа иностранных туристов по сравнению с предыдущим периодом и рост числа туристических предприятий - вот отличительные черты второго этапа развития туризма в Таджикистане. Годом развития туризма и народных промыслов в Таджикистане мы считаем 2017 год, ознаменовавшим начало третьего, нового этапа развития туризма. Поскольку туристический сектор стал одним из главных экономических приоритетов страны, государство начало предоставлять налоговые и таможенные льготы для стимулирования строительства соответствующей туристической инфраструктуры.

Для реализации политики в этом секторе Правительство Республики Таджикистан в 2017 году учредило Комитет по развитию туризма. Открытие границ между тремя странами, введение 30-дневного безвизового режима для граждан трех государств, а также расширение торгово-экономических связей с Кыргызстаном и Узбекистаном привлекли в страну большое количество иностранных туристов. Это послужило катализатором для повышения понимания общественностью и бизнесом прибыльности индустрии туризма.

В связи с тем, что 2019-2021 годы объявлены в Таджикистане годами развития сельского туризма и народных ремесел, наблюдается медленное смещение туризма из городов в сельскую местность. В последующие годы эта тенденция получила дальнейшее развитие и была поддержана на государственном уровне в рамках реализации Стратегии развития туризма Республики Таджикистан до 2030 года. В сельских регионах стали активно развиваться новые формы размещения, такие как семейные гестхаусы и небольшие этно-отели, что способствовало вовлечению местного населения в туристическую деятельность и обеспечению дополнительных источников дохода. Одновременно усилилось внимание к развитию агротуризма и экотуризма, предполагающих знакомство туристов с сельским бытом, традиционными ремёслами и природными достопримечательностями.

Значительный вклад в продвижение сельских направлений внесли различные международные проекты и донорские программы, направленные на повышение квалификации местных предпринимателей, улучшение инфраструктуры и продвижение регионального туристического бренда [2].

Туризм в сельских районах зависит от многих вещей. Привлекательные пейзажи, чистый воздух, реки, озёра и горы могут привлечь туристов, которые хотят избавиться от городской суеты. Туристы, стремящиеся получить настоящий опыт, могут найти ценность в уникальных традициях, истории и культурных особенностях сельских районов. Поощрение туристов принять участие в сельскохозяйственных мероприятиях, посещать фермы, собирать урожай и другие аграрные мероприятия может стать интересным направлением развития туризма. Удобная инфраструктура, включающая дороги, отели, рестораны и развлекательные заведения, обеспечивает комфортное проживание и отдых туристов. Предоставление людям возможностей для активного отдыха, таких как верховая езда, рыбалка, велосипедные и пешие маршруты, может привлечь любителей приключений. Развитие этой области может быть поддержано государственными программами поддержки и развития туризма в сельской местности, такими как субсидии для предприятий и обучение персонала.

Проведенное исследование показало, что туристическая индустрия страны зависит от ряда факторов, в том числе от количества воздушных маршрутов, соединяющие страну с внешним миром.

Согласно анализу, в рамках работы, Таджикистан еще не создал глобальную сеть воздушных линий, которая позволила бы ему в будущем служить транзитной зоной, однако в этом плане имеются решения на уровне государства. Подписанные контракты на прямое авиасообщение с 22 государствами - семью странами СНГ, четырьмя

европейскими и одиннадцатью азиатскими, что не способствуют росту пассажиропотока страны [5, с. 111].

Только в десять стран мира можно добраться без пересадок, а на прямых рейсах стоимость авиабилета в Таджикистан или из него уже значительно выше, чем у соседей. Соответственно, стоимость транзитных перелетов для путешественников из других стран становится неподъемной. Для сравнения, самые низкие цены на авиабилеты из Нью-Йорка (США) в Астану (Казахстан), Бишкек (Кыргызстан).

Нами утверждается, что вследствие улучшения отношений с Узбекистаном в 2024 году Узбекистан принимал 1,2 миллиона гостей из Таджикистана, что в восемь раз больше, чем в 2018 году. Однако из Узбекистана количество туристов в Таджикистан в два раза меньше, что не соответствует потенциалу.

Мы поддерживаем, в целом, инициативы, которые способствуют формированию интегрированного туристического пространства в регионе Центральной Азии.

В таблице 1 представлена динамика развития туристической отрасли Таджикистана за период с 2014 по 2024 год, включая показатели въездного туризма воздушным транспортом, количество гостиниц и число действующих туристических компаний.

Таблица 1 – Динамика развития туристической отрасли Таджикистана, включая строительство инфраструктуры и приём посетителей

Наименование показателя	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2024 к 2014,
Въездной туризм посредством воздушных линий (тыс. чел.)	78	170	391	284	281	305	200	351	360	295	224	2,8
Число гостиниц (единиц)	120	124	132	163	172	170	184	188	182	187	200	1,6
Действующие туристические компании (единиц)	94	90	114	118	91	146	161	224	235	242	225	2,3

Источник: [3, с. 184].

Въездной туризм посредством воздушных линий демонстрирует значительный рост с 78 тыс. человек в 2014 году до 391 тыс. в 2016 году, что свидетельствует о возросшем интересе к стране и активной политике по развитию международных авиасообщений, однако в последующие годы наблюдается нестабильность, связанная с внешнеэкономическими и эпидемиологическими факторами, при этом в 2023 году показатель снизился до 224 тыс. человек. Количество гостиниц, являясь важным индикатором развития инфраструктуры, увеличилось с 120 до 200 единиц за анализируемый период (рост в 1,6 раза), что отражает усилия государства по созданию комфортных условий для туристов. Число действующих туристических компаний возросло с 94 до 225 единиц (рост в 2,3 раза), что свидетельствует о расширении внутреннего туристического рынка, диверсификации услуг и усилении государственной поддержки отрасли. В целом данные подтверждают поступательное развитие туристической сферы, несмотря на отдельные колебания показателей въездного потока.

Мы отмечаем, что согласно исследованию страны СНГ, Китай, Южная Корея, Япония, Франция, Германия являются основными источниками посетителей Республики Таджикистан. Однако, организованный туризм, то есть посещение страны через турфирмы Таджикистана занимают очень низкий процент (3-5%).

С включением в этот список Турции и Узбекистана в последние несколько десятилетий наблюдается рост торговли и путешествий. Поскольку они являются

основным источником посетителей, эти страны должны уделять приоритетное внимание предложению внутреннего туристического продукта Республики Таджикистан.

Помимо высокого уровня платежеспособности, рынки направленного туризма отличаются искушенными потребителями, предъявляющими высокие требования к качеству обслуживания.

Согласно существующим официальным статистическим данным Республики Таджикистан, за последнее время увеличилось как количество посетителей, посещающих страну, так и, хотя и незначительно, количество туристических агентств (см. рис. 1).

Рисунок 1 - Официальные статистические данные по туризму

Источник: [3, с. 184].

Как видно из динамики, объем услуг для туристов в последние годы начал расти, что свидетельствует о стабилизации условий для роста отрасли. Подчеркивается, что количество граждан, выехавших за рубеж в качестве туристов, значительно превышает количество приехавших. Доходы от предоставления туристических услуг незначительны и составляют от 9 до 10 миллионов сомони за последние пять лет, или 0,02-0,1% от ВВП страны. Стратегия развития туризма Республики Таджикистан на период до 2030 года ставит амбициозную цель увеличить этот показатель до 8% к 2030 году.

Через туристические фирмы больше совершают путешествие наши граждане, нежели чем прибывают иностранные туристы в Таджикистан (см. рис. 2)

Рисунок 2 - Показатели деятельности туристских компаний Таджикистан

Источник: [3, с. 184].

На рисунке 2 представлена динамика доходов от туризма в Таджикистане (в млн. сомони), а также численность внутренних туристов, выехавших за границу через тур компании, и иностранных туристов, въехавших в страну через тур компании, за период с 2013 по 2024 год. Доходы от туризма, обозначенные синими столбцами, демонстрируют устойчивый рост на протяжении всего периода. Начиная с 7,1 млн. сомони в 2013 году, показатель постепенно увеличивался, достигнув 24,4 млн. сомони в 2020 году. После кратковременного снижения в 2021 году (9,1 млн. сомони) на фоне пандемии COVID-19, доходы продолжили расти и в 2024 году достигли максимального значения за весь период - 30,4 млн. сомони. Численность внутренних туристов, выехавших за пределы страны через тур компании (красная линия), колебалась в течение анализируемого периода. В 2013 году этот показатель составлял 17,2 тыс. человек, а максимального значения (29,6 тыс.) достиг в 2015 году. После этого наблюдается снижение, особенно выраженное в 2021 году (0,4 тыс. человек), что связано с ограничениями на международные поездки. В последующие годы виден 79 медленный рост, но в 2024 году число выехавших туристов остаётся относительно невысоким - 9 тыс. человек. Численность иностранных туристов, въехавших в страну через тур компании (зелёная линия), демонстрирует более плавную положительную динамику.

Туристическая отрасль Республики Таджикистан находится на стадии активного становления, проходя важные этапы институционального и инфраструктурного развития - от формирования нормативно-правовой базы до реализации государственных программ и стратегического планирования. Несмотря на положительные тенденции, выражающиеся в расширении туристической инфраструктуры, увеличении числа туристических агентств и росте въездного туризма, сектор сталкивается с рядом существенных ограничений. К числу наиболее острых проблем относятся низкий уровень сервиса, неудовлетворительное состояние транспортной логистики и слабое вовлечение частного сектора в развитие туристических инициатив.

Международный опыт, в частности Польши, Италии, Японии и государств с сопоставимыми социально-экономическими условиями, демонстрирует эффективность государственных инициатив, стимулирующих частное предпринимательство и развитие сельских форм туризма. Такие меры не только способствуют экономическому росту, но и обеспечивают сохранение культурного наследия, а также улучшают качество жизни в сельской местности. В Республике Таджикистан имеются все предпосылки для достижения устойчивого прогресса в данной сфере, однако реализация этих возможностей требует комплексного подхода, включающего развитие инфраструктуры, подготовку квалифицированных кадров, активное продвижение туристического потенциала страны на международной арене и институционализацию туризма как одного из приоритетных направлений национальной экономической политики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллаев Ш.Х. Перспективы развития туристической отрасли в Республике Таджикистан // *Вестник Таджикского национального университета*. – 2022. – №3. – С. 145–152.
2. Рахимов А.А Туризм как фактор социально-экономического развития регионов Республики Таджикистан // *Экономика Таджикистана*. – 2021. – №2. – С. 67–73.
3. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Душанбе, 2025. 485 с.
4. Стратегия развития туризма Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2018.
5. Хотамов А.Р. Баъзе аз омилҳои таъсиррасон ба рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли вилояти Суғд) // *Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ*. 2024. - №1 (98). - С. 111-118.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена исследованию факторов развития сельского туризма в Республике Таджикистан. В работе рассматриваются этапы становления туристической отрасли страны, анализируются современные тенденции развития сельского туризма, а также выявляются ключевые факторы, влияющие на его формирование и функционирование. Особое внимание уделено роли природно-рекреационных ресурсов, инфраструктуры, транспортной доступности и государственной поддержки в развитии сельских туристических направлений. На основе статистических данных проведена оценка динамики туристической отрасли, выявлены существующие проблемы и ограничения, а также предложены направления дальнейшего развития сельского туризма как важного фактора социально-экономического роста страны.

Ключевые слова: сельский туризм, туристическая инфраструктура, Республика Таджикистан, туристическая отрасль, региональное развитие, экотуризм, туристический потенциал.

ОМИЛҲОИ РУШДИ САЙЁҲИИ ДЕҲОТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таҳқиқи омилҳои рушди сайёҳии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар он марҳилаҳои ташаккули соҳаи сайёҳӣ дар кишвар баррасӣ гардида, тамоюлҳои муосири рушди сайёҳии деҳот таҳлил карда мешаванд ва омилҳои асосии таъсиррасон ба ташаккул ва фаъолияти он муайян карда мешаванд. Таваҷҷуҳи махсус ба нақши захираҳои табиӣ-рекреатсионӣ, инфрасохтор, дастрасии нақлиётӣ ва дастгирии давлатӣ дар рушди самтҳои сайёҳии деҳот равона гардидааст. Дар асоси маълумоти омӯрӣ арзёбии динамикаи рушди соҳаи сайёҳӣ гузаронида шуда, мушкилоти мавҷуда ва маҳдудиятҳо муайян карда шудаанд, инчунин самтҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи сайёҳии деҳот ҳамчун омили муҳими рушди иқтисодии кишвар пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: сайёҳии деҳот, инфрасохтори сайёҳӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳаи сайёҳӣ, рушди минтақавӣ, экосайёҳӣ, иқтисоди сайёҳӣ.

FACTORS OF RURAL TOURISM DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the study of factors influencing the development of rural tourism in the Republic of Tajikistan. The paper examines the stages of formation of the national tourism industry, analyzes current trends in rural tourism development, and identifies key factors affecting its formation and functioning. Particular attention is paid to the role of natural and recreational resources, infrastructure, transport accessibility, and state support in the development of rural tourism destinations. Based on statistical data, the dynamics of the tourism sector are assessed, existing problems and constraints are identified, and directions for further development of rural tourism as an important driver of socio-economic growth are proposed.

Keywords: rural tourism, tourism infrastructure, Republic of Tajikistan, tourism industry, regional development, ecotourism, tourism potential.

Сведения об авторах: Аминов Дадохон Гайбуллоевич - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992)92-779-45-25. E-MAIL: dadohon.aminov@gmail.com;

Алишерзода Наргиса – студентка 1-го курса специальности экономика и управление туризмом ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992)91-713-17-70. E-MAIL: nargisa@gmail.com.

Маълумот дар бораи муаллифон: Аминов Дадохон Гайбуллоевич - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи сайёҳии байналмилалӣ МД «Донишқадаи

байналмилалии Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел.: +(992) 92-779-45-25. E-MAIL: dadohon.aminov@gmail.com

Алишерзода Наргиса – донишҷӯи курси 1-уми ихтисоси иқтисодиёт ва идораи сайёҳии МД «Донишқадаи байналмилалии Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел: +(992)91-713-17-70. E-MAIL: nargisa@gmail.com.

Information about the authors: Aminov Dadokhon Gaybulloevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of International Tourism, SI “Khujand International Institute” under the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. +(992) 92-779-45-25. E-MAIL: dadohon.aminov@gmail.com;

Alisherzods Nargisa – 1st-year student majoring in Economics and Management of Tourism, SI “Khujand International Institute” of the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel: +(992)91-713-17-70. E-MAIL: nargisa@gmail.com.

УДК: 338.48

САМТҲОИ СТРАТЕГИИ РУШДИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АМИНОВ Д.Ғ., ИНОЯТЗОДА С.

Сайёҳӣ дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои бисёрҷаббона, ки бояд дар ояндаи наздик ба яке аз соҳаҳои даромадноки бизнеси ватанӣ табдил ёбад. Тоҷикистон аз тарафи мутахассисони Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ сайёҳӣ яке аз ноҳияҳои ояндадори сайёҳӣ дар ҳудуди собиқ давлати Иттиҳоди Шӯравӣ эътироф шуда, таъкид гардидааст, ки соҳаи сайёҳии ин минтақа, дар дараҷаи ибтидоии инкишофи худ қарор дорад. Аз ин рӯ, имрӯз, махсусан баъди кушода шудани шохроҳҳои автомобилгард ба давлати Чину Афғонистон ва воридшавии ҷумҳурӣ ба Шохроҳи бузурги абреши, яке аз роҳҳои босамари рушди кишвари азизамон Тоҷикистон ва беҳтар намудани некуаҳволии халқ, ин рушди самараноки соҳаи сайёҳӣ мебошад.

Омори СММ ва баъзе институтҳои байналмилалии молиявӣ шаҳодат медиҳанд, ки сайёҳӣ дар содироти ҷаҳонӣ мол ва хизматрасонӣ аз саноатҳои нақлиётбарорӣ (7,8%), компютерию таҷҳизоти идоравӣ (5,9%), истеҳсоли маҳсулоти кимиёвӣ (7,5%), ҳуҷроворӣ (6,6%) ва сӯзишворӣ (5,1%) пеш гузашт. Шумораи ҷойҳои қорӣ дар соҳаи сайёҳӣ тақрибан 200 миллионро ташкил медиҳад.

Асоси бозори сайёҳии муосирро, ҳам сифатан ва ҳам миқдоран, рухсатии пардохтшавандаи кормандон ташкил медиҳад. Вактҳои охир дар сайёҳӣ нақши сафарҳои расмӣ, инчунин саёҳати шахсони ба синни нафақа расида, боло рафта истодааст. Андоза ва дараҷаи таъсири сайёҳии байналмилалӣ дар ҷаҳон аз рӯи ҷунин нишондиҳандаҳо баҳо додан мумкин аст: соли 1950 агар теъдоди саёҳони байналмилалӣ ба 25 млн. баробар бошад, он гоҳ соли 2000 ин теъдод ба 698 млн. расид, даромад аз сайёҳии байналмилалӣ бошад ба 478 млрд. долл. баробар шуд, ки 60% сайёҳаткунандагонро шахсони дар рухсатибуда ташкил медоданд.

Аз рӯи маълумотҳои Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ машваратии сайёҳӣ, (World Travel and Tourism Counsel (WTTC) ва Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ саёҳӣ (СУС) (UNWTO), саҳми сайёҳӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон ба 3,5 трлн. доллар баробар аст, ки ин мутаносибан 10,9% маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷаҳониро ташкил медиҳад. Индустрияи сайёҳӣ дар бисёр давлатҳо миқдори зиёди ҷойҳои қориро таъмин менамояд, дар ин соҳа бевосита 130 млн. одамон бо фаъолият фаро гирифта шудаанд (ё ин ки як нафар аз ҳар 15 нафаре ки дар

истеҳсолоти ҷаҳонӣ банд ҳастанд). Саёҳат ва сайёҳӣ зиёда аз 11% сармоягузориҳои байналмилалиро таъмин менамоянд ва ба ҳазинаи давлатҳо дар шакли андозҳо зиёда аз 302 миллиард доллар даромад меоранд.

Ба андешаи баъзе коршиносон, унсурҳои асоситарини ташкилдихандаи сайёҳӣ маҳз унсурҳои географӣ ба шумор мераванд. Унсурҳои географӣ ҷавҳари тавлидкунанда ва таъсиррасонанда ба рушди индустрияи сайёҳӣ маҳсуб меёбанд.

Танҳо унсурҳои географӣ боиси ташкил ва рушди инфрасохтори сайёҳӣ мегардад. Чунончӣ, соҳили баҳрҳо, ҳудуди биёбонҳо, минтақаҳои баландкӯҳ, мавҷи баҳрҳо, пириҳои материкию кӯҳӣ, назди шаршараҳо, ёдгориҳои табиӣ таърихӣ ва ғайра муҳитҳои онҳо, ки онҳо истеҳсолоти неъматҳои моддӣ ғайриимкон аст ва маҳз ҳасти унсурҳои номбурдаи географӣ заминагузори рушди сайёҳӣ гардида, иқтисоди минтақа ё кишварро ривож медиҳад.

Масалан Непал аз ҳисоби сайёҳии кӯҳнавардӣ, Ливия, Алҷазоир, Мароко, Тунис, Миср, Яман аз ҳисоби сайёҳии сафарӣ (сайёҳии биёбонгардӣ) ва соҳилӣ (пляж) ҳамаҷола садҳо миллион доллари америкӣ даромад мегиранд. Маҳз ҳасти иқлими тропикии гарму намнок боиси пайдоиши маҷмааҳои гуногуни туристӣ монанди Шарм-ал-шайх, Хургада (Миср), Гоа (Ҳиндустон), Пхукет (Тайланд), гардида, сабаби ба вучудоии ҳазорҳо ҷойҳои корӣ, шаҳру шаҳракҳо, нуқтаҳои тиҷоратӣ, меҳмонхонаҳо, кемпингҳо, тарабхонаҳо, комплексҳои дилхушию фароғатӣ мебошад.

Рушди индустрияи сайёҳӣ ба ҳалли масоили бекорӣ, ки онҳо ҳамчун масоили иқтисодӣ ва бекорӣ ва ҳам иҷтимоӣ маҳсуб меёбанд, таъсир мерасонад. Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои меҳнатталаби иқтисодит ба шумор меравад ва аз ин рӯ рушди он сабаби паст намудани шиддати бекорӣ мегардад. Шумораи ҷойҳои корӣ дар индустрияи сайёҳӣ зиёда аз 200 млн нафарро ташкил медиҳад, ки ин баробар аст ба 8,2 % аз ҳаҷми умумии аҳолии қобили меҳнати ҷаҳон ба шумор меравад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки индустрияи сайёҳӣ боиси ҷалби қувваи корӣ аз дигар минтақаҳо гашта, сабаби афзуншавии аҳолии маҳалҳои туристӣ мегардад. Сайёҳӣ тариқи мустақим ва ғайримустақим ба бехбудии сатҳи иҷтимоии аҳоли мусоидат менамояд.

Кормандони соҳаи сайёҳӣ нисбати як қатор соҳаҳои дигар музди нисбатан хуб мегиранд, ки ин албатта боиси афзуншавии талабот ба ҷойҳои кории соҳаи сайёҳӣ оварда мерасонад. Сайёҳӣ ба сохтори хонаводагӣ таъсир мерасонад. Масалан: дар баробари мустақилияти молиявии кормандон муносибати байни волидайн ва кӯдакон тағйир меёбад, ғайр аз ин мақоми зан дар оила дигаргун мешавад.

Ба андешаи муҳаққиқони ватанӣ таъсири иҷтимоии сайёҳӣ бо чунин тарз амалӣ мегардад:

- барқарорнамоии нерӯи корманд, ки дар истеҳсолоти моддӣ ва маишӣ сарф гардидааст; - истифодаи оқилонаи вақти фориғ аз кор рушди қувваҳои истеҳсолкунанда ба афзунгардии вақти холигии меҳнаткашон оварда мерасонад;

- сайёҳӣ соҳаест, ки баъзе равандҳои фаъолияти он ба автоматизатсия ва механизатсия ниёз надорад ва ин албатта нишондихандаи он аст, ки сайёҳӣ соҳаи меҳнатталаб аст;

- рушди сатҳи зиндагии захираҳои сайёҳӣ метавонад захираи зиёди меҳнатиро ҷалб намояд ва аз ин хотир он даромадовар буда, хароҷотҳои зуд ҷуброн менамояд;

- хисороти экологӣ- аслан дар фаъолияти туристӣ чандон зиёновар нест, муҳимияти масъала дар он аст, ки фаъолияти туристӣ ва андозбандӣ тарзе ба роҳ монда шавад, ки он баҳри ҳифзи муҳити атроф равона гардад.

Аҳамияти гуманитарӣ (башарии) сайёҳӣ дар истифодаи имконоти рушди ҳаматарафаи шахсият зоҳир мегардад.

Сайёҳӣ ҷаҳонбинии инсонро васеъ намуда, тафаккури онро баланд мебардорад ва имкон медиҳад, ки истироҳату дарки оламро ҳамоҳанг созад. Сайёҳӣ ба омӯзиши ҳаёт ва таъриху фарҳанг, расму оини мардуми шарифи Тоҷикистон ва дигар кишварҳо, таъсир мерасонад. Барои туристи дохилию хориҷӣ дидани ҷаззобиятҳо аҳамияти бузург дорад.

Дидаҳо ва шунидаҳо дар амали сайру гашт одатан дар хотираи инсон абадӣ нақш мебандад. Шиносоӣ бо фарҳанг, расму оинҳои халқиятҳои кишварҳои мухталиф маънавияти инсонро бою ғанӣ мегардонад.

Агар хизматрасонии касбии сайёҳӣ ба кӯдакон аз синни хурдсолӣ оғоз гардад, пас ин ҳолат боиси ташаккули ҷаҳонбинии онҳо ва муносибати оқилона ба ҷомеаи инсонӣ ва табиат мегардад.

Мувофиқи маълумотҳои омории Созмони ҷаҳонии туристӣ дар даҳсолаи наздик суръати рушди ҷаҳонгардӣ нигоҳ дошта мешавад. Ба ҳамин тариқ, то соли 2020 шумораи сафарҳои сайёҳӣ нисбат ба соли 2000 бояд 2,2 маротиба афзоиш ёфта (аз 698 миллион то 1,561 млрд. сафарҳои туристӣ), даромад 4,2 маротиба (аз 476 млрд. то 2 трлн. доллари ИМА) зиёд гардад.

Ҳукумати Тоҷикистон «Консепсияи рушди сайёҳӣ барои солҳои 2009-2019»-ро қабул намудааст, ки дар он самтҳои афзалиятноки рушди ин соҳа муайян гардидааст.

Мувофиқи консепсияи мазкур, то соли 2020 ташрифи бештар аз 1 миллион нафар сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки барои расидан ба ин нишондиҳандаи баланд сохторҳои дахлдори давлатӣ чораҳои зарурӣ бояд андешанд.

Бо талошҳои пайваста ва босамари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Созмони умумиҷаҳонии туристӣ дар як гузориши тозаӣ худ Тоҷикистонро дар соли 2015 дуюмин кишвар дар дунё эълон намуд, ки сайёҳиаш дар ҳоли рушд мебошад. Ин бори аввал нест, ки соҳаи сайёҳии Тоҷикистон дар гузоришҳои иттилотии ҷаҳонӣ мавқеи намоёнро ишғол менамояд.

Тибқи нишондиҳандаҳои омории бозори туристӣ, дар давраи солҳои 2010 то 2024 дар ҷумҳурӣ тамоюли устувори баландшавии гардиши туристӣ ба назар мерасад, ки ба он пеш аз ҳама вазъи мӯътадили сиёсати дохилӣ ва иҷтимоию иқтисодии кишвар мусоидат менамояд.

Натиҷаҳои таҳлили соҳаи сайёҳӣ нишон медиҳад, ки имрӯз ба рушди он як қатор омилҳо таъсири манфӣ мерасонад. Аз ҷумла: - норасоии кадрҳои касбӣ дар соҳаи сайёҳӣ; - номувофиқатии инфрасохтори сайёҳӣ ба талаботҳои байналмиллалӣ; - маҳдудияти миқдори хатсайрҳои ҳавоии байналхалқӣ; - вучуд надоштани рекламаҳои давлатии ғайритиҷоратӣ;

Таҳлилҳои муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки дар шароити таҳияи маводи туристии миллий дар заминаи ёдгориҳои нодири осори фарҳангӣ таърихӣ ва хусусиятҳои табиӣю рекреатсионии ҷумҳурӣ ва пешравии самараноки он ба бозори ҷаҳонии хизматрасонии сайёҳӣ ва омилҳои дигари таъсиррасон ба соҳаи сайёҳӣ, воридшавии бештари сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон таъмин карда мешавад.

Қобили зикр аст, ки тибқи арзёбии созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ҳоло Тоҷикистон аз лиҳози низомии соддакардашудаи равонид барои шаҳрвандони 80 мамолики дунё, ки дар қатори панҷ кишвари пешсафи ҷаҳон мавқеи чорумро ишғол менамояд, шабакаи ягонаи электронро ба кор андохтааст. Дар Тоҷикистон аз 1 юни соли 2016 портали нав оид ба судури равониди электронии «e-Visa» ба кор даромад, ин имконият ба шаҳрвандоне дода мешавад, ки бо мақсади сайёҳат ё тиҷорат ба кишвар меоянд. Аризаи электрониро пур карда, бе ҳозиршавӣ дар муассисаи консулгарии Тоҷикистон дар хориҷа равониди электрониро ба даст оранд. Низоми равониди электронии «e-Visa» ба шаҳрвандони хориҷӣ иҷозат медиҳад, ки тариқи онлайн равониди тоҷикиро бадаст оваранд.

Раводиди электронӣ ҳамчун ивазкунанда раводит ҳангоми вуруд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва ба муҳлати 90 рӯз ва яккарата дода шуда, дорандаи он аз лаҳзаи ворид шудан ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳукуки аз 45 рӯз зиёд будубош карданро надорад. Раводиди электронӣ тамдид карда намешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақа воқеан ҳам сарзамини бихиштосо, озоишта ва афсонавӣ буда, эълон гардидани Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ бозгӯи пешрафти муносибат дар ин самт, аз ҷумла бо ҷойҳои қорӣ таъмин намудани аҳоли, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, муаррифии таъриху фарҳанг ва анъанаҳои хоси миллиамон мебошад.

Дар аксарияти мамлакатҳо миқдори сайёҳони дохилӣ аз сайёҳони хориҷӣ зиёд аст. Ин барои пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ дар баҳши сайёҳӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ҳамчун воситаи баланд бардоштани ҳисси ифтихори милли баромад менамояд.

Аз ин сабаб, сарвари давлат аксар вақт ба соҳибқорону қоршиносон, мутахассисон сабукиҳо эҷод намуда, фаъолияти онҳоро осонтар менамояд. Аз ҷумла, дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» дар соли 2017 ва 2018 як қатор имтиёзҳои андозиву гумрукӣ, аз ҷумла дар тӯли панҷ соли аввали фаъолият аз андози ғоида озод кардани ширкатҳои сайёҳӣ, аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод намудани воридоти таҷҳизот ва маводи сохтмонӣ барои сохтмони иншооти сайёҳӣ, аз ҷумла меҳмонхона, озоишгоҳ, истироҳатгоҳху табобатгоҳ, марказҳои сайёҳӣ ва дигар иншооти сайёҳӣ, ба андозаи 50 ғоиз қоҳиш додани меъёри боҷи гумрукӣ барои воридоти автомашинаҳои нави сабуқрав ба рушди соҳа қакони нав баҳшида истодааст.

Ин иқдоми сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қакони мардуми кишварро рӯҳбаланд намуд, зеро аксарияти ҳунармандон имқоният надоштанд, ки маҳсули дастранҷи худро ба бозорҳои дохиливу хориҷӣ ба ғуруш бароранд. Пешвои миллат роҳи дурахшонро барои онҳо қушоданд. Имрӯз ҳар як ҳунарманд бе пардохти андоз ва боҷи гумрукӣ ҳунарҳои миллии худро ба қардиши бозори дохиливу хориҷӣ бароварда маҳсулотҳои худро муаррифӣ соҳта, сатҳи зиндагии худро беҳтар месозанд.

Дар аксари суҳанронихояш Президенти мамлакат, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба қавонон ҳитоб намуда, онҳоро даъват менамояд, ки дар қатори забони модарӣ яке аз забонҳои хориҷиро азхуд намоянд, то ин ки ҳангоми зарурат ва суҳбат бо сайёҳони хориҷӣ бе ягон мушкилӣ дар бораи ҳеш ва дастовардҳои қатану миллат маълумот бидиҳанд.

Бо қакя ба дастғириҳои сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ қадамҳои устувор гузошта шудаанд. Ин бунёди меҳмонхонаҳои ба талаботи қаконӣ қавобғу ва бренди қаконӣ дошта, ба монанди меҳмонхонаҳои панҷситорадори Сирена, Хаят ва Хилтон дар пойтахти ҷумҳурӣ, меҳмонхонаҳо, қонаҳои милли ва дигар иншоотҳои маишию истироҳатӣ дар минтақаҳои сайёҳии кишвар мебошанд.

Умуман, вазиғаҳо барои рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон: – сифатан беҳтар сохтани менечменти соҳаи сайёҳӣ; – омода намудани қардҳои баландиҳтисоси соҳаи сайёҳӣ; – қорқарди барнома ва лоиҳаҳо барои минтақаҳои қудогонаи кишвар; – қалби мардуми маҳаллӣ ба рушди соҳаи сайёҳӣ; – таълимдиҳӣ ва ғакмондаҳии аҳолии маҳаллӣ доир ба мақом ва нақши соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти маҳал; – қорқарди маводҳои рекламавӣ бо забонҳои хориҷӣ;

Ҳамин тавр, ҳар як шаҳрқанди Тоҷикистонро имрӯз зарур аст, ки аз қору пайқори сарвари кишвари маҳбубамон пайравӣ намуда, дар қорҳои ободонию созандагӣ ва рушду равнақи ҳар як соҳа, аз он ҷумла соҳаи сайёҳӣ низ ба қаври ғаклол иштирок намояд. Таваҷҷӯҳи давлату ҳукумат ва ҳалли мушкилоти қойдошта ба он мусоидат меқунад, ки

дар ояндаи наздик миллионҳо сайёҳон ба кишвари мо оянд ва сайёҳӣ яке аз самтҳои асосии тараққиёти иқтисодии ҷумҳурӣ шавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017.
2. Риджабеков Н.Ч., Султонбекова З.В. Территориальные факторы и устойчивое развитие горного туризма и рекреации в Таджикистане // Вестник педагогического университета. Серия естественных наук. 2024. - №4 (24). - С. 60-65.
3. Тихонова Т.Ю. Концепция устойчивого туризма (sustainable tourism) как фактор устойчивого развития (sustainable development) // Вестник Института мировых цивилизаций. - 2017. - № 15-2. - С. 108-115.
4. Тюреев Дж.А. Рекреационный потенциал в системе социально экономического развития региона (на примере Согдийской области Республики Таджикистан): автореф. дис. кан. экон. наук: 08.00.05 / Дж.А. Тюреев. – Худжанд, 2020. - 32 с.
5. Хотамов А.Р. Баъзе аз омилҳои таъсиррасон ба рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли вилояти Суғд) // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. 2024. - №1 (98). - С. 111-118.
6. Яхонтова М.В. Устойчивое развитие туризма: теоретические, методологические и практические аспекты // Достижения науки и образования. 2021. - №6 (78). - С. 27-31.

САМТҲОИ СТРАТЕГИИ РУШДИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба таҳлили омилҳо ва мушкилоти рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар он нақши сайёҳӣ дар иқтисодиёти миллӣ, таъсири он ба шуғли аҳоли ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамзамон, омилҳои асосии рушди соҳа, аз ҷумла захираҳои табиӣ, инфрасохтор, сиёсати давлатӣ ва ҳамгироии байналмилалӣ таҳлил карда шудаанд. Дар асоси таҳқиқот мушкилоти асосии соҳа муайян гардида, самтҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи сайёҳӣ пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, рушди сайёҳӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, сиёсати давлатӣ, бозори сайёҳӣ, рушди устувор, иқтисоди миллӣ.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Настоящая статья посвящена анализу факторов и проблем развития туристической отрасли в Республике Таджикистан. В ней рассматривается роль туризма в национальной экономике, его влияние на занятость населения и повышение уровня жизни. Одновременно анализируются основные факторы развития отрасли, включая природные ресурсы, инфраструктуру, государственную политику и процессы международной интеграции. На основе проведённого исследования выявлены ключевые проблемы отрасли, а также предложены приоритетные направления дальнейшего развития туризма.

Ключевые слова: туризм, развитие туризма, туристическая отрасль, туристическая инфраструктура, Республика Таджикистан, государственная политика, устойчивое развитие, региональная экономика, туристический рынок.

STRATEGIC DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the analysis of factors and challenges of tourism development in the Republic of Tajikistan. It examines the role of tourism in the national economy, its impact on employment and living standards. Particular attention is paid to key development factors such as natural resources, infrastructure, state policy, and international integration. Based on the analysis, the main problems of the sector are identified and priority directions for further development of tourism are proposed.

Keywords: tourism, tourism development, tourism infrastructure, Republic of Tajikistan, state policy, tourism market, sustainable development, national economy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аминов Дадохон Ғайбуллоевич - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи сайёҳии байналмилалӣ МД «Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел.: +(992) 92-779-45-25. E-MAIL: dadohon.aminov@gmail.com

Иноятзода Савринисо – донишҷӯи курси 1-уми ихтисоси иқтисодиёт ва идораи сайёҳии МД «Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел.: +(992)92-992-35-18. E-MAIL: inoyatzoda@gmail.com.

Сведения об авторах: Аминов Дадохон Ғайбуллоевич - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел.: +(992)92-779-45-25. E-MAIL: dadohon.aminov@gmail.com;

Иноятзода Савринисо – студентка 1-го курса специальности экономика и управление туризмом ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел.: +(992)92-992-35-18. E-MAIL: inoyatzoda@gmail.com.

Information about the authors: Aminov Dadokhon Gaybulloevich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of International Tourism, SI “Khujand International Institute” under the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. +(992) 92-779-45-25. E-MAIL: dadohon.aminov@gmail.com;

Inoyatzoda Savriniso – 1st-year student majoring in Economics and Management of Tourism, SI “Khujand International Institute” of the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel: +(992) 92-992-35-18. E-MAIL: inoyatzoda@gmail.com.

ИНВЕСТИЦИИ И ИНФРАСТРУКТУРА В СФЕРЕ «ЗЕЛЕНОГО» ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ И РАЗВИТИЕ

КОМИЛОВ С.С., ЮЛДОШЕВ М.Х.

В условиях глобального перехода к модели устойчивого развития туризм все чаще рассматривается не только как источник экономического роста, но и как инструмент экологической, социальной и институциональной трансформации территорий [3, с. 9; 7, с. 1125]. В последние два десятилетия в мировой научной и практической повестке закрепилось понятие *green tourism* (зелёный туризм), предполагающее минимизацию негативного воздействия на окружающую среду, рациональное использование природных ресурсов и активное вовлечение местных сообществ в туристскую деятельность. Одновременно с этим возрастает роль инвестиций, ориентированных на принципы ESG и «зелёной» экономики, что делает туристскую инфраструктуру одним из ключевых объектов долгосрочных вложений [8, р. 19].

Республика Таджикистан обладает уникальными предпосылками для развития зелёного туризма. Более 93 % территории страны занимают горные районы, отличающиеся высоким уровнем ландшафтного и биологического разнообразия, а также значительным потенциалом для экологического, приключенческого и культурно-познавательного туризма. Особое значение имеет тот факт, что около 98 % электроэнергии в стране вырабатывается за счёт возобновляемых источников, преимущественно гидроэнергетики, что формирует объективную базу для позиционирования Таджикистана как «зелёной» туристской дестинации [1].

Целью настоящей статьи является анализ состояния и перспектив развития инвестиций в зелёный туризм и туристскую инфраструктуру Республики Таджикистан, а также выявление ключевых факторов и ограничений, влияющих на формирование устойчивой инвестиционной модели в данной сфере.

Для достижения поставленной цели в статье предполагается решение следующих задач:

- рассмотреть теоретические подходы к понятию и содержанию инвестиций в зелёный и устойчивый туризм;
- оценить туристский и инфраструктурный потенциал Таджикистана в контексте «зелёного» развития;
- определить приоритетные направления и перспективы развития зелёных инвестиций в туристскую инфраструктуру страны.

В научной литературе понятие *зелёного туризма* формируется на стыке концепций устойчивого развития, экологической экономики и регионального развития [3, с.20; 4, р.1126]. В отличие от традиционного подхода к туристской деятельности, ориентированного преимущественно на рост туристских потоков и доходов, зелёный туризм предполагает приоритет экологической устойчивости, сохранение природного и культурного наследия, а также долгосрочную социально-экономическую выгоду для принимающих территорий. В этом контексте инвестиции рассматриваются не только как финансовый ресурс, но и как инструмент структурной трансформации туристской отрасли [3, с. 14].

Согласно позиции ЮНВТО, инвестиции в устойчивый и зелёный туризм должны соответствовать трём базовым критериям: экологической эффективности, социальной инклюзивности и экономической целесообразности [3, с. 24]. Данные критерии находят отражение в научных работах российских и зарубежных исследователей, где подчёркивается, что туристские проекты, игнорирующие экологические ограничения, в долгосрочной перспективе утрачивают конкурентоспособность и инвестиционную

привлекательность [3, с. 41]. Таким образом, «зелёные» инвестиции в туризм отличаются более высокой капиталоемкостью на начальном этапе, но обеспечивают устойчивый эффект за счёт снижения экологических и институциональных рисков.

Особое место в теоретических моделях развития зелёного туризма занимает туристская инфраструктура. По мнению А.Ю. Александровой, инфраструктура выступает «каркасом туристской системы», без которого невозможно устойчивое функционирование туристских дестинаций. В широком смысле туристская инфраструктура включает транспортные коммуникации, объекты размещения, инженерные сети, энергетические мощности, цифровые сервисы и элементы экологической инфраструктуры. В контексте зелёного туризма ключевое значение приобретают энергоэффективные здания, использование возобновляемых источников энергии, системы водо- и отходопользования, а также экологически безопасные транспортные решения.

В ряде исследований подчёркивается, что именно инфраструктурные ограничения чаще всего становятся барьером для привлечения частных инвестиций в туризм, особенно в развивающихся странах и государствах с переходной экономикой. Недостаточная транспортная доступность, сезонность функционирования объектов, слабая цифровая связанность территорий и ограниченный доступ к коммунальным услугам повышают инвестиционные риски и увеличивают срок окупаемости проектов. В этой связи государство играет ключевую роль в формировании базовой инфраструктуры, создающей условия для последующего притока частного капитала.

Таким образом, анализ теоретических и методологических основ инвестиций в зелёный туризм позволяет сделать вывод о том, что устойчивое развитие туристской отрасли невозможно без комплексного подхода, объединяющего инфраструктурное развитие, институциональные реформы и экологическую ответственность. Для стран с высоким природным потенциалом, к числу которых относится Республика Таджикистан, данные положения приобретают особую значимость, поскольку именно инфраструктура и инвестиционная политика определяют возможность трансформации природных преимуществ в устойчивый экономический результат.

Республика Таджикистан относится к числу стран с высоким, но недостаточно реализованным туристским потенциалом. Природно-географические особенности страны формируют уникальную базу для развития зелёного и устойчивого туризма, ориентированного на экологически ответственные формы рекреации, активного и культурно-познавательного туризма. Более 90 % территории Таджикистана занимают горные районы, значительная часть которых относится к экологически мало нарушенным зонам, обладающим высокой рекреационной ценностью.

Ключевым конкурентным преимуществом Таджикистана является его природно-ресурсный потенциал. Горные системы Памира и Фанских гор, ледниковые ландшафты, высокогорные озёра, а также богатое биоразнообразие создают предпосылки для развития экотуризма, треккинга, альпинизма и научно-познавательного туризма [6, с. 7]. По оценкам отечественных исследователей, именно экологически ориентированные виды туризма обладают наибольшим потенциалом устойчивого роста в условиях горных территорий. При этом низкий уровень индустриальной нагрузки на окружающую среду позволяет рассматривать Таджикистан как перспективную «зелёную» дестинацию на региональном и международном туристских рынках [8, с. 19].

Особое значение в контексте зелёного развития имеет энергетический потенциал страны. Таджикистан занимает одно из ведущих мест в мире по запасам гидроэнергетических ресурсов, при этом около 98 % вырабатываемой электроэнергии приходится на возобновляемые источники, главным образом гидроэлектростанции. Данный фактор создаёт благоприятные условия для развития энергоэффективной туристской инфраструктуры, включая гостиницы, туристские комплексы и объекты сервиса, функционирующие на основе «чистой» энергии [1, с. 21]. В научных

исследованиях подчёркивается, что использование возобновляемых источников энергии является одним из ключевых критериев отнесения туристских проектов к категории зелёных инвестиций.

С инвестиционной точки зрения Таджикистан представляет интерес как развивающийся рынок с относительно низким уровнем конкуренции в туристском секторе. Вместе с тем фактические объёмы инвестиций в туризм остаются ограниченными и носят преимущественно точечный характер. По данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, доля туризма в ВВП страны остаётся ниже среднемировых показателей, а приток прямых иностранных инвестиций сосредоточен главным образом в добывающих отраслях и энергетике. Это свидетельствует о наличии структурного дисбаланса в распределении инвестиционных ресурсов.

Для систематизации ключевых предпосылок развития зелёного туризма в Таджикистане целесообразно выделить основные природные, инфраструктурные и инвестиционные характеристики (таблица 1).

Таблица 1. Ключевые предпосылки развития зелёного туризма в Республике Таджикистан

Показатель	Характеристика
Доля горных территорий	Более 90 % площади страны
Доля ВИЭ в электроэнергетике	Около 98 %
Гидроэнергетический потенциал	Более 527 млрд кВт·ч в год
Основные экотуристские зоны	Памир, Фанские горы, Зеравшан
Уровень освоенности туристских территорий	Низкий
Инвестиционная активность в туризме	Ограниченная, фрагментарная

Составлено автором по данным Агентства по статистике РТ, Всемирного банка и UNWTO.

Несмотря на наличие объективных преимуществ, туристский потенциал Таджикистана реализуется не в полной мере. Одной из причин является слабая транспортная и сервисная связность туристских регионов, особенно в высокогорных районах. Кроме того, ограниченная цифровая инфраструктура и сезонный характер туристской активности снижают инвестиционную привлекательность проектов в сфере зелёного туризма. В научной литературе подчёркивается, что без целенаправленных инвестиций в инфраструктуру природный потенциал не трансформируется в устойчивый экономический результат.

Таким образом, туристский и инвестиционный потенциал Таджикистана в контексте зелёного развития характеризуется сочетанием значительных природных и энергетических преимуществ с институциональными и инфраструктурными ограничениями. Это обуславливает необходимость более детального анализа состояния туристской инфраструктуры и инвестиционных барьеров, что будет рассмотрено в следующем разделе статьи.

Развитие зелёного туризма невозможно без адекватной и устойчиво функционирующей туристской инфраструктуры, которая обеспечивает доступность туристских ресурсов, комфорт пребывания туристов и минимизацию негативного воздействия на окружающую среду [4, с. 42]. В научных исследованиях подчёркивается, что именно инфраструктура выступает связующим звеном между природным потенциалом территории и её инвестиционной привлекательностью. В условиях Таджикистана данный аспект приобретает особую значимость, поскольку большинство перспективных туристских зон расположено в труднодоступных горных районах.

Транспортная инфраструктура остаётся одним из ключевых ограничений развития туристской отрасли страны. Несмотря на реализованные в последние годы проекты по реконструкции автомобильных дорог, значительная часть туристских маршрутов характеризуется сезонной доступностью и повышенными эксплуатационными рисками. Высокогорные перевалы, ограниченный период эксплуатации дорог и зависимость от климатических условий существенно повышают издержки туристских операторов и инвесторов. Дополнительным фактором является высокая стоимость авиаперевозок и ограниченное количество международных маршрутов, что снижает конкурентоспособность Таджикистана на глобальном туристском рынке [8, с. 33].

Цифровая инфраструктура, включая доступ к высокоскоростному интернету и цифровым туристским сервисам, пока не соответствует требованиям современного туристского рынка. В условиях роста цифрового туризма и онлайн-платформ слабая цифровая связанность ограничивает продвижение туристских продуктов, снижает уровень сервиса и усложняет интеграцию Таджикистана в международные туристские сети [5, с. 265]. Для зелёного туризма это также означает ограниченные возможности мониторинга экологических показателей и внедрения «умных» инфраструктурных решений.

Систематизация основных инфраструктурных ограничений и их инвестиционных последствий представлена в таблице 2.

Таблица 2 Инфраструктурные ограничения развития зелёного туризма и их инвестиционные последствия

Сфера инфраструктуры	Основные проблемы	Инвестиционные последствия
Транспорт	Сезонность, высокая стоимость авиаперевозок	Рост рисков, снижение турпотока
Размещение	Ограниченный уровень сервиса в регионах	Низкая окупаемость проектов
Энергетика	Зимний дефицит электроэнергии	Снижение надёжности инвестиций
Коммунальные услуги	Недостаточная утилизация отходов	Экологические риски
Цифровая среда	Низкая скорость и доступность интернета	Ограничение digital-туризма

Источник: Составлено автором по данным отечественных исследований и международных отчётов.

Помимо инфраструктурных факторов, существенное влияние на инвестиционную активность оказывает институциональная среда. Несмотря на наличие стратегических документов, направленных на развитие туризма и привлечение инвестиций, их реализация зачастую носит фрагментарный характер. В научных работах подчёркивается, что отсутствие чётких механизмов государственно-частного партнёрства, долгосрочных инфраструктурных программ и межведомственной координации существенно снижает доверие инвесторов. Это особенно актуально для зелёных проектов, требующих значительных первоначальных вложений и длительного инвестиционного горизонта.

Таким образом, анализ состояния туристской инфраструктуры Таджикистана показывает, что именно инфраструктурные и институциональные ограничения формируют основной барьер для развития зелёного туризма и привлечения инвестиций. При наличии значительного природного и энергетического потенциала отсутствие комплексного инфраструктурного развития приводит к недоиспользованию конкурентных преимуществ страны. Это обуславливает необходимость более детального

рассмотрения инвестиционной политики и институциональных механизмов поддержки зелёного туризма, что станет предметом следующего раздела статьи.

Проведённое исследование позволило комплексно рассмотреть инвестиционные и инфраструктурные аспекты развития зелёного туризма в Республике Таджикистан в контексте современных тенденций устойчивого развития. Анализ теоретических подходов показал, что зелёный туризм представляет собой не узкоспециализированное направление туристской деятельности, а системную модель развития территорий, в которой инвестиции, инфраструктура и институциональная среда выступают взаимосвязанными элементами единого механизма устойчивого роста.

Анализ состояния туристской инфраструктуры показал, что именно инфраструктурные ограничения — транспортная доступность, энергетическая надёжность, уровень цифровизации и экологическая обеспеченность туристских территорий — являются ключевым барьером для привлечения инвестиций в зелёный туризм. Недостаточное развитие базовой и экологической инфраструктуры повышает инвестиционные риски, снижает конкурентоспособность туристских проектов и ограничивает возможности долгосрочного устойчивого развития отрасли.

На основе полученных результатов можно выделить ряд практических рекомендаций. Во-первых, развитие зелёного туризма в Таджикистане требует приоритетных инвестиций в транспортную, энергетическую и цифровую инфраструктуру туристских территорий, особенно в горных и удалённых регионах. Во-вторых, целесообразно формирование специализированных программ поддержки зелёных туристских проектов, включая налоговые и финансовые стимулы для инвесторов, использующих энергоэффективные и экологически безопасные технологии. В-третьих, необходимо усиление институциональной координации и развитие механизмов государственно-частного партнёрства, ориентированных на долгосрочные инфраструктурные проекты в сфере туризма.

В целом результаты исследования подтверждают, что зелёный туризм может стать одним из драйверов устойчивого социально-экономического развития Таджикистана при условии перехода от декларативных стратегий к комплексной инвестиционно-инфраструктурной модели развития. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой экономических моделей оценки эффективности зелёных туристских инвестиций, а также с анализом региональных особенностей формирования устойчивых туристских дестинаций в горных территориях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Туризм и услуги в Республике Таджикистан: стат. сб. Душанбе, 2023. 64 с.
2. Александрова А. Ю. Устойчивое развитие туризма: теория и практика // Вестник Московского университета. Серия 5: География. 2019. № 4. С. 18–27.
3. Квартальнов В. А. Туризм: теория и практика. М.: Финансы и статистика, 2016. 384 с.
4. Ivanov S., Webster C. Measuring the impact of tourism infrastructure // *Tourism Management*. 2013. Vol. 37. P. 40–50.
5. Navarro A. Infrastructure and tourism demand // *Tourism Economics*. 2015. Vol. 21, № 2. P. 257–270.
6. United Nations World Tourism Organization. Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030. Madrid:UNWTO, 2018. 108 p.
7. Weaver D. Sustainable tourism: theory and practice // *Tourism Management*. 2006. Vol. 27, № 6. P. 1123–1135.
8. World Bank. Tourism in Tajikistan as Seen by Tour Operators. Washington, DC: World Bank, 2019. 56 p.

9. World Bank. Value Chain Analysis of the Tourism Sector in Tajikistan. Washington, DC: World Bank, 2017. 72 p.

ИНВЕСТИЦИИ И ИНФРАСТРУКТУРА В СФЕРЕ «ЗЕЛЕННОГО» ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ И РАЗВИТИЕ

Статья посвящена исследованию инвестиционных и инфраструктурных аспектов развития «зелёного» туризма в Республике Таджикистан. Рассматриваются теоретико-методологические подходы к устойчивому туризму, особенности формирования туристской инфраструктуры и роль инвестиций в обеспечении долгосрочной конкурентоспособности дестинаций. Проанализированы природно-ресурсные и энергетические преимущества страны, создающие предпосылки для позиционирования Таджикистана как экологически ориентированного туристского направления. Сделан вывод о необходимости перехода к комплексной инвестиционно-инфраструктурной модели развития, обеспечивающей устойчивый экономический эффект и рациональное использование природного потенциала.

Ключевые слова: зелёный туризм, устойчивое развитие, туристская инфраструктура, инвестиции, государственно-частное партнёрство, Таджикистан, экотуризм, региональное развитие.

САРМОЯГУЗОРӢ ВА ИНФРАСОХТОР ДАР СОҲАИ САӢӢӢИ «САБЗ» ДАР ТОҶИКИСТОН: ДУРНАМО ВА РУШД

Мақола ба таҳқиқи ҷанбаҳои сармоягузорӣ ва инфрасохтори рушди сайёҳии «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар он равишҳои назариявӣ методологии туризми устувор, хусусиятҳои ташаккули инфрасохтори туристӣ ва нақши сармоягузорӣ дар таъмини рақобатпазирии дарозмуддати маконҳои туристӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Афзалиятҳои табиӣ-захиравӣ ва энергетикӣ кишвар таҳлил гардида, заминаҳои мусоид барои мавқеъёбии Тоҷикистон ҳамчун самти сайёҳии аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда муайян карда шудаанд. Дар натиҷа, зарурати гузариш ба модели мукаммали сармоягузорию инфрасохтори рушд асоснок гардидааст, ки таъмини самаранокӣ устувори иқтисодӣ ва истифодаи оқилонаи иқтисодӣ табииро фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: сайёҳии сабз, рушди устувор, инфрасохтори туристӣ, сармоягузорӣ, шарикӣ давлативу хусусӣ, Тоҷикистон, экотуризм, рушди минтақавӣ.

INVESTMENT AND INFRASTRUCTURE IN THE FIELD OF “GREEN” TOURISM IN TAJIKISTAN: PROSPECTS AND DEVELOPMENT

This article is devoted to the study of investment and infrastructural aspects of the development of “green” tourism in the Republic of Tajikistan. The paper examines theoretical and methodological approaches to sustainable tourism, the specific features of tourism infrastructure formation, and the role of investment in ensuring the long-term competitiveness of tourist destinations. It analyzes the country’s natural resource and energy advantages, which create favorable conditions for positioning Tajikistan as an environmentally oriented tourist destination. The study concludes that there is a need to transition to a comprehensive investment and infrastructure development model that ensures sustainable economic outcomes and the rational use of natural potential.

Keywords: green tourism, sustainable development, tourism infrastructure, investment, public-private partnership, Tajikistan, ecotourism, regional development.

Сведения об авторах: Комилов Сухроб Содикджонович – старший преподаватель кафедры международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992)92-861-10-05. E-MAIL: mr.suhrob94@gmail.com

Юлдошев Мехрубонбек Хайдарович – студент 4-го курса специальности экономика и управление туризмом ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992)92-745-20-45. E-MAIL: mehrubon1441@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифони: Комилов Сӯҳроб Содикҷонович – муаллими калони кафедраи сайёҳии байналмилалии МД «Донишқадаи байналмилалии Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел: +(992)92-861-10-05. E-MAIL: mr.suhrob94@gmail.com

Юлдошев Мехрубонбек Хайдарович – донишҷӯи курси 4-уми ихтисоси иқтисодиёт ва идораи сайёҳии МД «Донишқадаи байналмилалии Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел: +(992)92-745-20-45. E-MAIL: mehrubon1441@mail.ru

Information about the authors: Komilov Sukhrob Sodikjonovich — Senior Lecturer of the Department of International Tourism, SI “Khujand International Institute” of the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel.: +(992) 92-861-10-05. E-mail: mr.suhrob94@gmail.com

Yuldoshev Mehruvonbek Khaydarovich - 4th-year student majoring in Economics and Management of Tourism, SI “Khujand International Institute” of the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel.: +(992) 92-745-20-45. E-mail: mehrubon1441@mail.ru

UDC 338.48

INTEGRATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR AND TOURISM WITHIN THE REGIONAL ECONOMIC SYSTEM

KOMILOV S.S.

The integration of the agricultural sector and tourism within the regional economic system represents a priority direction for achieving sustainable territorial development in the context of global economic transformation. Amid ongoing structural shifts in the world economy, traditional agriculture is confronted with multiple challenges, including declining efficiency of small-scale farms, rural out-migration, and limited access to investment resources [1, p. 18].

The relevance of this study - stems from the increasing need for regions to identify new trajectories of economic diversification. Conventional approaches to agricultural development primarily focus on productivity growth, cost optimization, and the adoption of technological innovations. Nevertheless, these measures alone do not necessarily ensure stable income growth or substantial improvements in rural living standards. Agro-tourism broadens the spectrum of economic opportunities by generating not only direct financial returns through service provision, but also indirect effects, such as rising demand for local products, enhancement of logistics networks, and strengthening of regional branding [2, p. 74].

The aim of this article - is to provide a comprehensive examination of the integration processes between agriculture and tourism within the regional economy, to identify key enabling factors and constraints, and to formulate practical policy-oriented recommendations.

At the same time, the effectiveness of such integration is largely determined by the quality of the institutional environment. Sustainable outcomes require well-established coordination mechanisms among public authorities, private businesses, and local communities. The absence of a coherent strategic framework may result in fragmented initiatives and the underutilization

of territorial potential. Consequently, theoretical models of integration must be complemented by governance instruments, spatial planning tools, and measures of public support [3, p. 102].

From a theoretical perspective, agro-tourism functions as an instrument of diversification, cluster formation, and long-term sustainability. It integrates agricultural production, cultural heritage, and service activities into a unified socio-economic system, thereby creating new growth poles within regional economies. Advancing research in this field requires moving beyond general conceptualizations toward the assessment of measurable economic impacts, which constitutes the focus of the following section.

The principal outcome - of this transformation is the expansion and stabilization of income sources. Whereas the traditional agricultural model implies strong dependence on yields and volatile market prices, agro-tourism introduces additional revenue streams derived from accommodation services, guided tours, sales of local products, educational workshops, and cultural events. As emphasized in regional economic literature, diversification substantially enhances the resilience of rural enterprises to external shocks [6, p. 33].

International experience indicates that agro-tourism can generate a significant multiplier effect. Tourist expenditures are distributed across a broad network of economic actors, ranging from farms to craft producers and food service establishments. The resulting increase in demand stimulates small business development, enlarges the tax base, and accelerates infrastructure modernization [4, p. 12].

Table 1. Main directions of the economic impact of integration

Area of Impact	Regional impact
Income Growth	Additional revenue for farmers from services and direct sales
Employment	New jobs in tourism and related industries
Investment Attractiveness	Increased interest in rural areas
Infrastructure Development	Improved roads, communications, and service facilities
Regional Branding	Creation of a unique tourist image

One of the defining characteristics of the integration model is the transformation of the consumer's function. Within agro-tourism systems, the tourist acts not merely as a purchaser of a final product but also as a co-participant in the production process. The possibility of observing or directly engaging in agricultural activities enhances the perceived authenticity of the experience, increases the overall product value, and enables producers to apply premium pricing strategies. Consequently, additional value added is generated without a proportional expansion of production volumes [5, p. 7]

A considerable body of literature argues that agro-tourism contributes to the stabilization of rural populations. The emergence of alternative income opportunities reduces migration to metropolitan areas and supports the continued operation of schools, healthcare institutions, and cultural facilities. From the standpoint of regional economics, these processes foster demographic stability and stimulate the formation of localized labor markets.

International evidence of integration effects

Italy - agro-tourism has evolved into an integral component of public policy aimed at supporting rural territories. Thousands of farms successfully combine wine and olive oil production with accommodation and experiential services for visitors. Empirical assessments indicate that, in many cases, income derived from tourism services is comparable to or even exceeds revenues from agricultural sales. Regional branding is actively constructed through gastronomy, landscape identity, and cultural heritage, thereby reinforcing export capacity and international recognition.

China - integration mechanisms are widely applied as instruments of rural poverty alleviation. The expansion of rural tourism is accompanied by large-scale public and private investments in transport accessibility, digital infrastructure, and professional training. Such measures enable remote areas to be incorporated into national and global tourism flows, strengthening territorial cohesion and broadening market access.

Nevertheless, the emergence of positive outcomes cannot be regarded as automatic. Their realization presupposes the removal of numerous constraints associated with financing, workforce qualifications, service quality, and coordination among stakeholders.

Accordingly, the next logical stage of the research involves the examination of barriers and determinants of sustainable development within integration processes [7, p.45].

We now turn to one of the most practically significant parts of the analysis. It is precisely at this point that the reasons become evident why, despite substantial potential, the integration of agriculture and tourism frequently fails to deliver the anticipated economic effects.

Notwithstanding the evident advantages of combining agricultural production with tourism activities, the practical implementation of integration models encounters a complex system of obstacles. These barriers are multi-layered: some stem from the structural characteristics of rural territories, whereas others are embedded in the institutional environment, governance arrangements, and the prevailing investment climate [8, p.5].

Infrastructure constraints represent the most fundamental challenge. Rural areas have traditionally been designed to fulfill production rather than recreational or hospitality functions. The inadequate condition of road networks, limited transport connectivity, and the shortage of accommodation and catering facilities significantly reduce destination attractiveness. Scholarly research consistently identifies infrastructure availability as the primary prerequisite for the formation of stable tourism demand.

A second critical barrier concerns human capital. The successful operation of agro-tourism enterprises requires the integration of agricultural expertise with competencies in hospitality management, marketing, and digital communication. In practice, however, many farmers possess strong production skills while lacking customer-oriented capabilities. The absence of structured educational programs and extension services results in numerous initiatives remaining small-scale and failing to achieve replication or growth.

Financial limitations also exert a substantial influence. Establishing tourism services necessitates investment in facility renovation, sanitary standards, safety systems, and promotional activities. For small rural entrepreneurs, these costs are often prohibitive. Without preferential credit instruments or targeted subsidies, integration dynamics tend to slow markedly.

Regulatory and legal ambiguity further complicates development. Agricultural producers frequently encounter difficulties related to accommodation licensing, product certification, and compliance with sanitary regulations. Administrative complexity increases transaction costs and weakens entrepreneurial incentives.

Table 2. Typical restrictions on the development of agrotourism

Problem Group	Specific manifestations
Infrastructure	Poor roads, poor communications, lack of hotels
Human Resources	Lack of service and management skills
Financial	Limited access to investment
Institutional	Regulatory difficulties, lack of strategy
Marketing	Low recognition of the regional product

Source: developed by the author

In addition to the factors outlined above, social considerations must be incorporated into the analysis. The expansion of tourist flows is not uniformly perceived as beneficial by local communities. Potential consequences include conflicts of interest, rising land and resource prices, and transformations of established lifestyles. When integration processes are not supported by mechanisms that ensure community participation in the distribution of benefits, they are likely to generate social resistance.

The environmental dimension likewise demands careful attention. Growth in visitor numbers increases pressure on natural landscapes, water supply systems, and waste management infrastructure. Without effective regulatory frameworks, tourism activity may

degrade the very resources that underpin the attractiveness and competitiveness of the destination [9, p. 21].

Digitalization constitutes another critical factor shaping contemporary integration processes. Today's tourists select destinations primarily through online platforms, guided by user reviews and visualized experiences. Rural territories that lack representation in the digital environment face significantly reduced opportunities to attract visitors. Consequently, internet accessibility and competencies in digital marketing and online communication become integral components of a viable integration model.

Therefore, the sustainability of interaction between agriculture and tourism depends not solely on resource endowment but also on the quality of governance. Where strategic development visions are articulated, institutional support mechanisms are established, and local communities are actively engaged, integration evolves into a stable and long-term driver of economic growth.

The international experience of developing linkages between agriculture and tourism demonstrates that the effectiveness of integration is determined as much by organizational design as by resource potential. Empirical evidence indicates that fragmented actions by market participants tend to produce limited outcomes. Conversely, coordinated strategies facilitate the emergence of resilient systems capable of generating cumulative and long-term economic effects.

Existing integration practices can be broadly classified into several models. The first is the farmer-centered model, in which an individual agricultural enterprise initiates tourism activities [10, p. 8]. Such farms typically provide accommodation, excursions, product tastings, and opportunities for visitors to participate in production processes. Financial returns are largely retained within the enterprise itself.

The second is the cluster model, which presupposes cooperation among farmers, accommodation providers, catering enterprises, transport companies, and public authorities. Within this framework, an integrated tourism product is formed, thematic routes are developed, and the territory is promoted collectively. This model most frequently produces the most pronounced multiplier effects [11, p. 14].

A third approach may be defined as the institutionally supported model, where governmental bodies or regional development agencies assume a coordinating function. Their role includes the provision of training, access to financial resources, marketing assistance, the establishment of regulatory conditions, and the stimulation of cooperative interaction among stakeholders.

Table 3. Comparative characteristics of models

Model	Initiator	Advantages	Limitations
Farm-centric	Individual enterprise	Flexibility, quick start	Limited scope
Cluster	Group of enterprises	Strong brand, growing customer flow	Requires coordination
Institutional	State, funds	Access to finance, strategy	Policy dependent

In practice, the organizational forms described above are frequently combined. A farmer may initially operate independently, subsequently become integrated into established tourist routes, and later obtain support through regional development programs.

France – Agro-tourism development has largely been driven by professional farmers' associations. These bodies elaborate quality assurance systems, unified protocols for hosting visitors, and collective marketing strategies. As a result, tourists are provided with a predictable level of service, while producers secure a stable customer base.

Germany – The prevailing model is centered on family farms embedded in regional cooperation networks. Particular emphasis is placed on environmental standards and educational programs for children, which contributes to the formation of sustainable domestic demand.

The review of international experience demonstrates that cooperation and coordinated promotion are decisive factors. In the absence of a common strategy, even territories endowed with substantial resources may remain outside tourist flows.

Rationale for Improving the Integration Mechanism

The synthesis of theoretical insights and empirical practice makes it possible to identify several priority areas capable of significantly enhancing integration effectiveness:

1. The establishment of regional competence centers providing advisory and training support for farmers [6, p. 33].
2. The development of integrated tourist routes combining several farms into a unified product [10, p. 14].
3. The creation of digital platforms for promotion and market access [7, p. 45].
4. The implementation of standardized service quality requirements [9, p. 21].
5. The encouragement of cooperation through targeted subsidies and grant mechanisms [2, p. 74].

The research has provided a comprehensive examination of the integration between agriculture and tourism as a significant driver of regional economic transformation. The analysis of conceptual approaches indicates that the combination of primary production with service activities generates a synergistic effect whereby rural areas acquire new recreational, cultural, educational, and entrepreneurial functions. This, in turn, enhances their competitiveness and resilience to external economic volatility.

Simultaneously, several systemic constraints have been identified. Among the most critical are the underdevelopment of transport and service infrastructure, shortages of personnel possessing hospitality-related competencies, restricted access to financial resources, and weaknesses in institutional coordination mechanisms. Without a comprehensive policy approach, even substantial natural and cultural assets fail to translate into tangible economic performance.

Accordingly, the research objective — to conduct a comprehensive analysis of the integration of agriculture and tourism within the regional economic system — can be regarded as fulfilled. The mechanisms underlying economic impact formation have been clarified, key barriers have been identified, and directions for improving organizational models have been substantiated.

The practical relevance of the study lies in the applicability of its conclusions to the design of rural development programs, strategies for agricultural diversification, and public support measures aimed at fostering entrepreneurship. The adoption of the proposed approaches can strengthen the position of rural territories as active agents within the regional economic environment.

Future research should focus on a deeper quantitative assessment of multiplier effects, evaluation of the role of digital technologies in the promotion of agrotourism products, and the elaboration of methodologies for measuring the contribution of agrotourism to gross regional product.

REFERENCES

1. Рындач М.А. Агротуризм как инструмент развития сельских территорий // Современные проблемы территориального развития. 2016. №3. С. 15–22.
2. Корнилова А.С. Перспективы развития сельского туризма в России // Вестник туризма. 2021. №4. С. 70–78.
3. Евграфова Л.В. Методологические подходы к оценке мультипликативного эффекта в туризме // Экономика региона. 2022. №2. С. 98–107.
4. Полухина А.Н. Сельский туризм как инновационный способ развития АПК России // Вопросы аграрной политики. 2019. №2. С. 10–17.

5. Коломыц О.Н. Проблемы и перспективы аграрного туризма // Региональная экономика. 2020. №1. С. 5–12.
6. Самойленко А.А. Вклад вузов в интеграцию теории и практики агротуризма (на примере Кубани) // Наука и практика. 2017. №6. С. 30–36.
7. Мустафина О.А. Анализ инвестиционной привлекательности агротуристических проектов // Инвестиции: практика и опыт. 2022. №8. С. 42–51.
8. ResearchGate: Развитие агротуризма в России как элемент устойчивого развития социальной инфраструктуры села / авторы и публикация (SWOT-анализ) // ResearchGate, 2016. (электронный ресурс).
9. Ошкордина А.А. Социально-экономические аспекты внутреннего туризма в современных условиях // Социология туризма. 2021. №3. С. 18–26.
10. Степанов А.Н. Агро-туризм на базе фермерских хозяйств: опыт и перспективы // Фермерское хозяйство. 2022. №5. С. 6–12.

INTEGRATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR AND TOURISM WITHIN THE REGIONAL ECONOMIC SYSTEM

This article examines the theoretical and applied aspects of integrating the agricultural sector and tourism as a mechanism for regional economic diversification. It analyzes economic effects (income, employment, and multiplicity), identifies key barriers, and proposes models of institutional support. The paper draws on data from domestic research, statistics, and regional case studies. The recommended measures are aimed at improving the effectiveness of agro-tourism initiatives and strengthening the role of rural areas in regional development.

Keywords: agro-tourism, integration, regional economy, diversification, cluster, rural tourism.

ҲАМГИРОИИ БАҲШИ КИШОВАРЗӢ ВА САӢӢӢ ДАР ДОИРАИ НИЗОМИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВӢ

Дар ин мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ҳамгироии баҳши кишоварзӣ ва сайёҳӣ ҳамчун механизми гуногунрангии иқтисоди минтақавӣ баррасӣ мешаванд. Дар он таъсири иқтисодӣ (даромад, шуғл ва гуногунрангӣ) таҳлил карда мешавад, монеаҳои асосӣ муайян карда мешаванд ва моделҳои дастгирии институтсионалӣ пешниҳод карда мешаванд. Мақола аз маълумот аз таҳқиқоти дохилӣ, оморӣ ва таҳқиқоти ҳолатҳои минтақавӣ истифода мебарад. Чораҳои тавсияшуда барои баланд бардоштани самаранокии ташаббусҳои агротуризм ва тақвияти нақши минтақаҳои деҳот дар рушди минтақавӣ равона карда шудаанд.

Калидвожаҳо: агротуризм, ҳамгирой, иқтисоди минтақавӣ, гуногунрангӣ, кластер, сайёҳии деҳот.

ИНТЕГРАЦИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА И ТУРИЗМА В РАМКАХ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

В статье рассмотрены теоретические и прикладные аспекты интеграции аграрного сектора и туризма как механизма диверсификации региональной экономики. Проведён анализ экономических эффектов (доходы, занятость, мультипликативность), выявлены ключевые барьеры и предложены модели институциональной поддержки. В работе использованы данные отечественных исследований, статистика и примеры практик регионов. Рекомендуемые меры направлены на повышение эффективности агротуристских инициатив и усиление роли сельских территорий в региональном развитии.

Ключевые слова: агротуризм, интеграция, региональная экономика, диверсификация, кластер, сельский туризм.

Information about the author: Komilov Sukhrob Sodikjonovich — Senior Lecturer of the Department of International Tourism, SI “Khujand International Institute” of the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel.: +(992) 92-861-10-05. E-mail: mr.suhrob94@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Комилов Сӯҳроб Содикҷонович – муаллими калони кафедраи сайёҳии байналмилалӣи МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел: +(992)92-861-10-05. E-MAIL: mr.suhrob94@gmail.com

Сведения об авторе: Комилов Сухроб Содикджонович – старший преподаватель кафедры международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992)92-861-10-05. E-MAIL: mr.suhrob94@gmail.com

УДК:378 (575.3)

РУШДИ САЙЁҲӢ ВА ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ТӢРАЕВА М.А.

Соҳаи туризм яке аз самтҳои сердаромади иқтисодиёти ҷаҳон эътироф гаштааст. Ҳамасола 27 сентябр Рӯзи ҷаҳонии туризм ҷашн гирифта мешавад. Дар аксарияти давлатҳои ҷаҳон туризм дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, фаъол-нокии тавозуни савдои беруна, таъмини шуғли аҳоли ва таъсиси ҷойҳои кори иловагӣ нақши муҳим бозида, ба инкишофи соҳаҳои дигар аз ҷумла нақлиёт ва коммуникатсия, сохтмон, фарҳанг, санъат, истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум ва дигар самтҳои иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонад. Барои Тоҷикистон туризм яке аз самтҳои сердаромади дурнамои инкишофи минбаъдаи иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад ва бо таъсиси ҷойҳои кори навазонад дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат намояд. Тоҷикистон, ки таърихи бою рангин ва табиати нотақрору дилфироқ дорад ҳар сол диққати сайёҳони зиёдро ҷалб мекунад. Таҷлили Рӯзи байналмилалӣи сайёҳӣ дар мамлакат дар ҳолат, ки соли равон ба ҷумҳурӣ 341,7 ҳазор шаҳрвандони хориҷӣ таърифи овардаанд, ки 306,8 ҳазор нафарашонро сайёҳони хориҷӣ ташкил медиҳанд.

Ин омор нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 243,4 ҳазор ё 44,2 фоиз кам шудааст. Инчунин соли ҷорӣ дар ҷумҳурӣ 23 ширкати сайёҳӣ таъсис дода шуд, ки 10-тои он дар Душанбе, 6-то дар Бадахшон, 4-то дар Суғд, 2 -то дар Хатлон, 1 адад дар ноҳияҳои тобеи марказ фаъолият доранд. Шумораи умумии ширкатҳои сайёҳӣ дар мамлакат ба 223 адад расида, аз ин шумора ба Бадахшон 44 ширкат, Душанбе 108 ширкат, Хатлон 19 ширкат, Суғд- 40 ва шаҳри ноҳияҳои тобеи марказ 12 ширкат рост меояд. Дар ин давра дар мамлакат 288 субъекти хизматрасонӣ ба сайёҳон хизмат расониданд. Шумораи катҳои хоб дар ин давра дар меҳмонхона, озоишгоҳҳо, санаторияҳо, хостелҳо 17254 ададро ташкил намуд. Дар ҷумҳурӣ 188 меҳмонхона, 26 хостелҳо, 45 озоишгоҳ, 8 марказҳои мулоичавӣ ва дармонгоҳҳои солимгардонӣ, 10 хонаҳои истироҳатӣ, 1 пансионат, 1 кемпинг ва 4 базаи сайёҳӣ ва истироҳатӣ фаъолият менамоянд.

Масалан, соли 2023-юм 15 ёдгории таърихиву фарҳангии халқи тоҷик ба Феҳристи фарҳанги моддӣ ва ғайримоддӣи ЮНЕСКО ворид карда шуд, ки боиси эътибори бештар пайдо кардани фарҳанги бостонии миллати тоҷик дар байни давлатҳои хориҷӣ ва мардуми дунё гардид. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 3500 ёдгории таърихиву фарҳангӣ ва 4000 ҳунари мардумии халқи тоҷик вуҷуд доранд, ки ҳар яке онҳо

муаррифкунандаи фарҳанги бостонии халқи тоҷик дар арсаи байнал-милалӣ мебошад. Сулҳу ваҳдат дар диёри тоҷикон ба таври бебозгашт мустақар шуд. Аз ин ҷост, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун Сармеъмори сулҳу нигоҳбони он эътироф гардид. Ҳамаи ин аз Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегирад. Эҳёгари Тоҷикистони соҳибистиклол, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017) эълон наму-данд, ки *“Бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмиллӣ. Инчунин ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ пешниҳод менамоям, ки соли 2018 дар кишвар “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мар-думӣ” эълон карда шавад”* [1, с.29].

Сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин, муаррифкунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллӣ ба ҳисоб меравад. Айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳлати бақайдгирии шаҳрвандони кишварҳои ғарбӣ, ки бо Тоҷикистон низоми раводид дорад то 3 рӯз муайян буд, то 10 рӯз дароз кардан пешниҳод шуд.

Барои инкишофи ин соҳа соли Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори махсус дода, рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар сиёсати худ ба ҷойи аввал гузаштанд ва барномаҳои давлатӣ қабул карда шуд [2, с. 230].

Таърих гувоҳ аст, ки халқи тоҷик соҳиби ойину суннатҳои бостонӣ ва фарҳанги қадима буда, дар тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми сазовор гузоштааст. Суннатҳои нек ва ҷашнҳои миллии тоҷикон, мисли Наврӯз, Меҳргон ва Сада дар тӯли таърих барои тарғиби ахлоқу маънавияти созанда хизмат карданд, Дастовардҳои маънавию моддӣ шарифи мо (Наврӯз, Саразм, Кӯҳҳои Помир, Хулбук, Шашмақом, Оши палав, Роҳи Абрешим) ба феҳристи умумиҷаҳонии ЮНЕСКО ворид гарданд ва нақши тамаддунсозии миллати тоҷикро минбаъд боло баранд.

Мардуми Осиёи Марказӣ, аз он ҷумла мардуми тоҷик аз қадим ҳунарманд буда, зиёда аз 400 намуни ҳунарҳои мардумӣ қайд карда шудааст.

Ҳар яке онҳо маркази бузургтарин тамаддуни ҷаҳонӣ, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ҳисобида мешаванд. Дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (ш. Душанбе, 26 декабри соли 2018) эълон намуданд, ки *“Бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот пешниҳод менамоям, ки солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон карда шаванд”* [3, с. 23].

Дар иҷрои пешниҳоди Сарвари давлат ва барои амалӣ гардидани рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар сиёсати худ Ҳукумати кишвар ба соҳибкорон ва ҳунармандон қарзҳои имтиёзнок тавассути Фонди дастгирии соҳибкорӣ ҷудо намуданд. Гайр аз ин, бо мақсади ҳавасмандгардонии аҳоли ҷиҳати истеҳсоли молҳои ниёзи мардум дар хона ва рушди ҳунарҳои мардумӣ аз 1 январи соли 2018 истеҳсол ва фурӯши чунин молу мавод аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озод карда шуд. Қайд кардан зарур аст, ки барои рушди деҳот ва соҳаҳои сайёҳӣ, ҳунарҳои мардумӣ дар мамлакати мо ҳамаи имкониятҳои зарурӣ ва заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудааст.

Дар давраи истиқлолият пешниҳоди Эҳёгари Тоҷикистони соҳиб-истиклол, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунармандӣ аз ҳар ҷиҳат рӯҳбаландӣ ва самти пешрафт бахшидаанд, ки дар кишвар ягон деҳа ё хона нест, ки бо сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ машғул набошанд.

Аз қадим, сайёҳӣ яке аз усули омӯзиши кишварҳои ҷаҳон ҳисобида мешаванд, ғайр аз ин пешрафти иқтисодиёт ва фарҳангӣ ҷаҳон, омили муҳимтарии афзудан ва ғанӣ гаштани даромад, ҳазина ва бучети давлати мутараққӣ, таъмини ҳаматарафаи мардумони кишвар бо ҷои кор ва ба ин васила баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми меҳнаткаш мебошад. Ба ҳамагон маълум ва машҳур аст, ки Тоҷикистон ҷаннати рӯйи замини мо кишвари зебоманзару афсонавӣ, дилкашу шавқовар буда, бо табиати гуногун мавсуми нотақрор ва ёдгориҳои зиёди нодиртарини таърихию меъморий, қадимаю хотирмониҳои худ (қариб 3500), меҳмоннавозии боэҳтироми мардумонаш таваҷҷуҳи сайёҳон ва тамоми оламиёнро ба худ ҷалб кардааст. Зиёда аз 73 фоизи аҳоли кишвар дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Кишвари халқи тоҷик макони қадимтарини сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ мебошад ва барои инкишофи ин соҳа - сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ соли 2018 - Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, солҳои 2019-2021 - Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон карда шуд. Тавре Раиси созмони байналмилалӣ сайёҳӣ Толиб Рифай гуфтааст, *“Тоҷикистон - Швейтсарияи дуюм дар Осиёи Марказӣ мебошад”*. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Эҳғари соҳибистиклолияти халқи тоҷик, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ҷалби бештари сайёҳону меҳмонон ба кишвар Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис доданд. Айни ҳол дар мамлакат зиёда аз 260 ширкати сайёҳӣ, 50 ширкати бо хатсайри содиротӣ, 50 ширкати бо хатсайри воридотӣ, 60 хатсайри дохилӣ фаъолият менамоянд” [4, с.16].

Кумитаи рушди сайёҳии Тоҷикистон бо кишварҳои Қазоқистон, Ўзбекистон, Россия, Кувайт, Урдун, Швейтсария ва Фаронса созишно-маҳои ҳамкорӣ ба имзо расонида, инчунин 54 ширкати сайёҳии ватанӣ бо 36 ширкати сайёҳии хориҷӣ қарордоди ҳамкорӣ ба тасвиб расонидаанд. Инчунин тавассути ба роҳ мондани ҳамкорӣ захираю имкониятҳои сайёҳии мамлакат тариқи шабакаҳои телевизионӣ, радиой, нашрияҳо, портали миллии сайёҳӣ, сомонаи Кумита, дар сомонаи расмӣ АМИТ «Ховар» таҳти унвони «Тоҷикистон–сарзамини сайёҳӣ», шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ, филму роликҳои тарғиботӣ, харитаҳо, ёддошту, роҳнамо тавассути сафорату намояндагиҳои Тоҷикистон дар хориҷи мамлакат муаррифӣ гардидаанд. Инчунин Кумита бо мақсади таъмини иҷрои Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон гардидани солҳои 2019-2021 Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ баҳри рушди соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла, инфрасохтори соҳа, ҳамкорӣ бо ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ тақвият дода шуда, ҷалби маблағҳои грантӣ аз Бонки ҷаҳонӣ 30 миллион доллари амрикоӣ ва аз Бонки Осиёи Рушд 10 миллион доллари амрикоӣ ҷиҳати татбиқи Лоихаҳои «Рушди иқтисодиёти деҳот» ва «Рушди сайёҳӣ» равона карда мешавад.

Дар таърихи Ватани муқаддаси мо –Тоҷикистон бо иқлими мусоид, 25000 дарёҳо (дарозии 947 тоаш аз 10 км зиёд), 2000 кӯлҳо, обанборҳо, 93 ҳазор чашмаҳо (беш аз 200 чашмаҳои табоботӣ, обҳои мусаффо, чашмаҳои шифобахш), 93 фоиз ҳудудамон кӯҳҳои сарфалаккашида (Помир, Тён-Шон, Ҳисор, Зарафшон, Туркистон, Курма, Қаротӯғ, Фон, Ҳимолой), 14000 пирахҳои хурду калон, пирахҳои азимҷусса, 21 шаҳр (Саразм, Хучанд, Панҷакент, Истаравшан, Ҳисор, Кӯлоб, Хулбук, Конибодом, Исфара), 75 шаҳрак, 62 ноҳия, 430 ҷамоати деҳотӣ, 4500 деҳаҳои зебоманзар, давраҳои зебо, хушманзар ва хушҳаво (Зарафшон, Варзоб, Ромит, Дарвоз, Шахристон, Панҷакент, Яғноб, Мастҷоҳи кӯҳӣ, Язғулом, Сарихисор, Хочабоқирғон, Қаротӯғ, Исфара, Искандаркӯл, Ҳафткӯл, Чимдарға, Артуҷ, Воруғ, Рашт).

Халқи тоҷик яке аз қадимтарин мардумони ҷаҳон – ориёначот буда, таърих ва тамаддуни куҳан, мардуми тамаддунофару асилзодагон, санъати нотақрори нафис ва зебо, ҳунар, ҳунармандию фарҳанги шаҳр-созию шаҳрдорӣ, ҳунармандии тоҷикон кайҳост, ки шону шуҳрати умумҷаҳонӣ гашта, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардуми муаррифкунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик мебошанд.

Дар кишвари бихиштосои мо осорхонаҳои таърихию меъмории мадраса, масҷиду макбара, мазору зиёратгоҳҳо, хиёбону боғҳои истироҳатӣ, гулгаштҳои зебоманзарҳо мавҷуданд, ки бозгӯии таърихи қадимаи халқи тоҷик ва тамаддуни қадимаи ҷаҳон ва оламгири тоҷикон мебошанд. Соли 2020 бо пешниҳоди Пешвои муаззами миллат Сарзми қадим ҳамчун шаҳри қадимаи халқи тоҷик, маркази ташаккули маданияти кишоварзӣ, ҳунармандӣ, шаҳрсозӣ, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, ҷашн гирифта мешавад ва тоҷикон аз қадим мардуми шаҳрсоз, шаҳрнишин буданашон, ҳунармандии онҳо дар ташаккули фарҳанги шаҳрсозӣ, касибӣ нақши муҳим бозиданашон далолат медиҳанд.

Яке аз дастовардҳои Истиқлолият ба арсаи сиёсӣ омадани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки дар Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифаи Сарвари давлат, ҳамчун Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуда буданд ва дар давоми фаъолияти пурсамари меҳнати дар қатори ҳал намудани масъалаҳои асосии хоҷагии халқи кишвар ба рушди ҳаматарафаи сайёҳӣ эътибори махсус дода, онро як қисми асосии сарчашмаи хоҷагии халқи мамлакат таъдил додаанд [5, с.17].

Дар кишвари бихиштосои мо, рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ҳамчун восита ва намунаи муаррифкунандаи халқи тоҷик дар ҷаҳон аст, ки дар солҳои истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ҳаматарафа амалисозии барномаву нақшаҳои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ, касибӣ, аз ҷумла кашодадӯзӣ, кешбофӣ, бофандагӣ, қолинбофӣ, либосҳои миллий, атласу адрасбофӣ ва заргарӣ, инчунин, касбу ҳунаромӯзии шаҳрвандони мамлакат, ташкилу назорати корҳои ободониву кабудизоркунӣ, тозаву озода нигоҳ доштани маҳалҳои аҳолинишин, ҳифзитабиат ва истифодаи самараноки заминҳои наздиқавлигӣ масъалаҳои мубрами соҳаи сайёҳӣ дар кишвари азизамон буда, ҳама-тарафа инкишоф ёфта истодааст. Масъалаҳои мубрами соҳаи сайёҳӣ ва рушди инфрасохтори он, самаранок истифода бурдани маконҳои сайёҳии мамлакат дар таҳти назорати Ҳукумат ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Эҳғари давлати соҳибистиклолияти халқи тоҷик, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ҳамчун восита ва намунаи муаррифкунандаи халқи тоҷик дар арсаи байналмилалӣ эътибори махсус дода, дар Паёми навбатӣ (28 декабри соли 2023) махсусан қайд намуданд: *“Бо мақсади густариши бахшидани тармиму барқарорсозӣ ва ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, инчунин, рушди сайёҳӣ дар ин самт пешниҳод менамоям, ки дар назди Ҳукумати мамлакат сохтори алоҳида -Агентии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ таъсис дода шавад”* [6, с. 38].

Умед дорем, ки аз ин Паёми навбатӣ мардуми касбу кори гуногун илҳом гирифта, муроҷиати Пешвои миллатро сармашқи кори ҳамаҷузаи худ қарор дода, дар пешрафти кишвари азизамон саҳми босазо мегузоранд.

Дар соҳаи сайёҳии мамлакат баъзе проблемаву мушкилот- нокифоя будани хатсайрҳои ҳавой, сатҳи хизматрасонӣ ба сайёҳону меҳмонон, муаррифии нокифояи захираҳои сайёҳӣ, маблағгузори нагардидани барномаҳои маҳаллии рушди сайёҳӣ мавҷуданд ва Кумита барои бартараф намудани онҳо, дар якҷоягӣ бо вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тадбирҳои зарурӣ бояд андешид. Кумитаи рушди сайёҳӣ бояд баҳри иҷрои дастуру супоришҳои Пешвои миллат ва Ҳукумати мамлакат, таъбиқи пурра ва самараноки Барномаи рушди сайёҳӣ барои солҳои 2018-2020, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии ҷумҳурӣ ва ҷалби бештари сайёҳон ба Тоҷикистон, баланд бардоштани саҳми соҳаи сайёҳӣ, таъмини шуғли аҳоли ва сатҳи некӯахлоқии мардум тамоми нерӯ ва имконияташро сафарбар намояд.

Рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ муаррифкунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик мебошанд. Барои рушди ин самт мо бояд ҳамчун фарзанди фарзонаи миллат саҳми худро гузорем!

Дар таҳлили таърихӣ ва омӯзиши рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ аҳли ҷомеаи меҳнатии МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “ДБССТ”, Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носир Хусрав ва дигар донишгоҳҳои кишвар, аз он ҷумла муҳаққиқони санъати тасвирӣ хизматҳои шоиста карда истодаанд.

Ҳамзамон, донишҷӯён ва омӯзгорони МД «Донишқадаи байнал-милалӣи Хучанд» -и МД «ДБССТ» метавонанд дар вақти таътил ва руҳ-сатиашон ба сайёҳон ҷойҳои таърихӣ фарҳангиро нишон дода, саҳми босазои худро гузошта, сатҳи дониш ва неқӯаҳволиашонро боло бардоранд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе, 22 декабри соли 2017. - Душанбе: Шарқи озод, 2017.
2. “Қонун ва ҷомеа”, №33 (485).16.08.2018. - С.15.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе, 26 декабри соли 2018. - Душанбе: Шарқи озод, 2018, 48 с.
4. “Қонун ва ҷомеа”. - № 37 (489) аз 13.09.2018. - С. 16.
5. “Ҷумҳурият” №221-222(25085) аз 06.11.2024. - С. 2.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш.Душанбе, 21 декабри соли 2021. - Душанбе: Шарқи озод, 2021.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ш. Душанбе, 28 декабри соли 2023. - Душанбе: Шарқи озод, 2024.

РУШДИ САЙЁҲӢ ВА ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур, ки яке аз соҳаҳои муҳими бо шуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, дар баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, ташаққули маҷмуи маҳсулоати дохилӣ, фаъолнокии тавозуни савдои беруна, таъмини шуғли аҳоли ва таъсиси ҷойҳои кори иловагӣ нақши муҳим ба шумор меравад ва ба инкишофи соҳаҳои дигар, аз ҷумла нақлиёт ва коммуникатсия, сохтмон, фарҳанг, санъат, истеҳсоли маҳсулоати ниёзи мардум ва дигар самтҳои иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонад, мавриди муҳокима гардидааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, рушд, пешрафт, ҳунарҳои мардумӣ, фарҳанг, шуғли аҳоли, нақлиёт, коммуникатсия, сохтмон, санъат, истеҳсол, иқтисодиёт.

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА И НАРОДНЫХ РЕМЕСЕЛ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье обсуждается, одна из важных сфер, охва-ченных занятостью трудоспособное население играет важную роль в повышении уровня жизни населения, формировании валового внутреннего продукта, активизации внешнеторгового баланса, обеспечении занятости населения и создании дополнительных рабочих мест, а также оказывает положительное влияние на развитие других отраслей, включая транспорт и связь, строительство, культуру, искусство, производство товаров народного потребления и другие сферы экономики.

Ключевые слова: туризм, развитие, прогресс, ремесла, культура, занятость, транспорт, связь, строительство, искусство, производство, экономика.

DEVELOPMENT OF TOURISM AND TRADITIONAL CRAFTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses one of the important areas covered by employment, where the working-age population plays an important role in improving the living standards of the population, generating the gross domestic product, boosting the foreign trade balance, ensuring employment, and creating additional jobs, as well as having a positive impact on the development of other sectors, including transportation and communications, construction, culture, art, consumer goods production and other economic sectors.

Keywords: tourism, development, progress, crafts, culture, employment, transportation, communication, construction, art, production and the economy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тӯраева Манзурахон Алиевна - муаллими калони кафедраи сайёҳии байналмилалӣи МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд” -и МД “ДБССТ”. Тел: (+992) 92-999-98-02. E-mail: Turaeva_1960@mail.ru

Сведения об авторе: Тураева Манзурахон Алиевна - старший преподаватель кафедры международного туризма ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: (+992) 92-999-98-02. E-mail: Turaeva_1960@mail.ru

Information about the author: Turaeva Manzurakhon Alievna - Senior Lecturer of the Department of International Tourism, SI “Khujand International Institute” under the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.” Tel.: (+992) 92-999-98-02. E-mail: Turaeva_1960@mail.ru

УДК: 338.48

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

АРИФДЖАНОВА Д.И.

В условиях глобализации и усиления антропогенного воздействия на окружающую среду особую актуальность приобретает поиск устойчивых моделей развития, способных обеспечить баланс между экономическим ростом и сохранением природных ресурсов. Одним из таких направлений выступает экологический туризм, который в последние десятилетия стал важным элементом мировой туристской индустрии.

Экологический туризм рассматривается не только как форма отдыха, но и как инструмент сохранения природного и культурного наследия, повышения экологической культуры населения и устойчивого развития территорий. По данным Всемирной туристской организации, доля экологического туризма составляет около 20–25 % мирового туристического рынка и демонстрирует устойчивый рост [1, с. 45].

В научной литературе вопросам развития экологического туризма уделяется значительное внимание. Среди зарубежных исследователей можно выделить работы Х. Кебальоса-Ласкурайна, который впервые ввёл термин «экотуризм», а также Д. Уивера и М. Лоутон. В российской научной школе значительный вклад внесли А.Ю. Александрова, В.А. Квартальнов, Л.П. Шабалина и др. [2, с. 63].

Целью данной статьи является исследование особенностей становления и развития экологического туризма в зарубежных странах, а также выявление эффективных механизмов его функционирования.

Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи:

- раскрыть теоретические основы экологического туризма;
- проанализировать этапы его становления;
- изучить зарубежный опыт развития;
- определить ключевые проблемы и перспективы.

Экологический туризм представляет собой относительно новое направление туристской деятельности, сформировавшееся на стыке экологии, экономики и социальной сферы. Впервые данный термин был предложен мексиканским экологом Хектором Кебальосом-Ласкурайном в 1983 году, который определял его как путешествия в относительно нетронутые природные территории с целью изучения и наслаждения природой [3, с. 12].

В современной научной литературе существует множество подходов к определению экологического туризма. Так, по мнению А.Ю. Александровой, экологический туризм — это форма устойчивого туризма, ориентированная на минимизацию негативного воздействия на окружающую среду и поддержку благосостояния местных сообществ [2, с. 68].

Основными характеристиками экологического туризма являются:

- ориентация на природные территории;
- экологическая ответственность туристов;
- участие местного населения;
- образовательная направленность.

В отличие от массового туризма, экологический туризм предполагает ограниченное число посетителей и строгий контроль за использованием природных ресурсов. Это позволяет снизить антропогенную нагрузку и обеспечить сохранение экосистем [4, с. 91].

Функции экологического туризма носят комплексный характер и включают:

- экологическую (сохранение природы);
- экономическую (формирование доходов);
- социальную (создание рабочих мест);
- образовательную (повышение экологической культуры).

Таким образом, экологический туризм представляет собой многоаспектное явление, сочетающее в себе экономические, социальные и экологические компоненты, что делает его важным инструментом устойчивого развития.

Становление экологического туризма представляет собой длительный эволюционный процесс, тесно связанный с изменением общественного отношения к окружающей среде, развитием концепции устойчивого развития и трансформацией туристского спроса. Анализ научных источников позволяет выделить несколько ключевых этапов формирования и развития экологического туризма, каждый из которых характеризуется специфическими социально-экономическими и институциональными особенностями.

Начальный этап развития экологического туризма связан с ростом экологического сознания в индустриально развитых странах. В этот период усиливается обеспокоенность деградацией окружающей среды, что находит отражение в формировании международного экологического движения.

Значительное влияние на развитие экотуризма оказали такие события, как проведение Конференция ООН по окружающей среде в Стокгольме, где впервые на международном уровне были обозначены глобальные экологические проблемы. Именно в этот период формируются предпосылки для появления альтернативных форм туризма, ориентированных на минимизацию воздействия на природу.

По мнению ряда исследователей, на данном этапе экологический туризм ещё не имел чётко сформулированной концепции, однако уже наблюдался рост интереса к

путешествиям в природные территории, включая национальные парки и заповедники [3, с. 14].

Второй этап характеризуется формированием теоретической базы экологического туризма и его институциональным оформлением. В 1980-е годы происходит активное внедрение термина «экотуризм» в научный оборот, а также разработка первых концептуальных подходов.

Особую роль сыграл доклад Наше общее будущее, подготовленный Всемирная комиссия по окружающей среде и развитию, в котором была сформулирована концепция устойчивого развития. Это стало теоретической основой для дальнейшего развития экологического туризма.

В 1990-е годы происходит активное включение экотуризма в международную повестку. Важным событием стало проведение Конференция ООН по окружающей среде и развитию, где был принят ряд документов, направленных на обеспечение устойчивого использования природных ресурсов.

В этот период формируются ключевые принципы экологического туризма:

- устойчивость;
- участие местных сообществ;
- экологическое образование;
- экономическая эффективность.

Как отмечает В.А. Квартальнов, именно в 1990-е годы экотуризм начинает рассматриваться как самостоятельный сегмент туристского рынка [4, с. 95].

Третий этап связан с активным ростом экологического туризма как на национальном, так и на международном уровне. В этот период наблюдается расширение географии экотуризма, увеличение числа туристских потоков и диверсификация туристских продуктов.

Важным фактором стало объявление 2002 года Международным годом экотуризма под эгидой Всемирная туристская организация и Программа ООН по окружающей среде. Это способствовало активизации государственной политики в данной сфере и привлечению инвестиций.

На данном этапе происходит:

- развитие экологической инфраструктуры;
- создание национальных парков и охраняемых территорий;
- внедрение стандартов устойчивого туризма;
- формирование специализированных туристских продуктов.

Согласно данным международных исследований, темпы роста экологического туризма в этот период превышали средние показатели туристской отрасли на 10–15 % [5, с. 102].

Современный этап характеризуется интеграцией экологического туризма в глобальную повестку устойчивого развития. Существенное влияние оказало принятие Повестка дня в области устойчивого развития до 2030 года, включающей 17 целей устойчивого развития (SDGs).

Пандемия COVID-19 также оказала влияние на развитие экотуризма, усилив интерес к внутреннему и природно-ориентированному туризму [6, с. 77].

Таблица 1 - Периодизация развития экологического туризма

Этап	Период	Характеристика	Ключевые события
Зарождение	1960–1980 гг.	Формирование экологического сознания, рост интереса к природе	Стокгольмская конференция (1972)
Институционализация	1980–2000 гг.	Разработка концепции экотуризма,	Доклад Брундтланд (1987), Саммит в Рио (1992)

		формирование теоретической базы	
Активное развитие	2000–2015 гг.	Рост рынка экотуризма, расширение географии	Международный год экотуризма (2002)
Современный этап	2015 – н.в.	Интеграция в устойчивое развитие, цифровизация	Повестка ООН 2030

Таким образом, развитие экологического туризма носит поэтапный характер и отражает эволюцию общественного сознания и экономических приоритетов. От первоначального интереса к природным территориям до формирования глобального устойчивого туристского сектора — экотуризм прошёл сложный путь трансформации.

Выделенные этапы позволяют не только систематизировать исторический опыт, но и определить ключевые факторы, влияющие на развитие экологического туризма в современных условиях.

Одной из наиболее успешных моделей развития экологического туризма является система национальных парков в США. Управление природными территориями осуществляется через Служба национальных парков США, созданную в 1916 году.

На сегодняшний день в США насчитывается более 400 охраняемых природных территорий, включая такие известные объекты, как Йеллоустонский национальный парк и Гранд-Каньон.

Ключевые особенности американской модели:

- чёткое законодательное регулирование;
- развитая туристская инфраструктура;
- эффективное управление потоками туристов;
- активное экологическое просвещение.

По данным официальной статистики, в 2023 году национальные парки США посетило более 325 млн человек, а вклад в экономику составил свыше 50 млрд долларов [7, с. 112].

В Германия экологический туризм развивается в рамках концепции устойчивого развития. Особое внимание уделяется снижению углеродного следа и развитию «мягкого туризма».

Примером является Национальный парк Баварский лес, где реализуется принцип «природа без вмешательства человека».

Основные инструменты:

- экологическая сертификация туристских объектов;
- развитие экологичного транспорта;
- поддержка сельского туризма;
- стимулирование локальной экономики.

Германия демонстрирует высокий уровень интеграции экологических стандартов в туристскую отрасль, что обеспечивает устойчивость и конкурентоспособность [2, с. 74].

Наиболее ярким примером успешного развития экологического туризма является Коста-Рика, где экотуризм стал ключевым сектором экономики.

Доходы от экотуризма составляют значительную часть ВВП страны и обеспечивают занятость населения [5, с. 119].

Таблица 2 - Сравнительный анализ зарубежных моделей экотуризма

Страна	Модель	Основные инструменты	Преимущества	Ограничения
США	Национальные парки	Законодательство, инфраструктура	Высокие доходы, контроль	Массовость

Германия	Устойчивый туризм	Сертификация, экотранспорт	Экологичность	Высокие затраты
Коста-Рика	Экотуризм как стратегия	Гос. поддержка, брендинг	Экономический эффект	Зависимость от туризма
Китай	Государственная модель	Инвестиции, контроль	Быстрый рост	Перегрузка территорий
Скандинавия	Социально-экологическая	Культура, доступ к природе	Устойчивость	Ограниченный поток

Проведённый анализ показывает, что несмотря на разнообразие моделей развития экологического туризма, все успешные практики объединяет ряд общих факторов:

- активная роль государства;
- развитие инфраструктуры;
- экологическое регулирование;
- вовлечение местного населения.

Зарубежный опыт свидетельствует о том, что экологический туризм может выступать не только инструментом охраны природы, но и важным драйвером социально-экономического развития.

Эффективное развитие экологического туризма в зарубежных странах во многом определяется качеством государственного регулирования. Государство выступает ключевым субъектом, обеспечивающим баланс между экономическими интересами, охраной окружающей среды и социальным развитием территорий.

Система регулирования экологического туризма представляет собой совокупность правовых, экономических, организационных и институциональных инструментов, направленных на устойчивое использование природных ресурсов.

Правовое регулирование является базовым элементом развития экологического туризма. В большинстве развитых стран приняты специальные законы, регулирующие охрану окружающей среды и использование природных территорий.

Так, в США действует Закон о национальных парках, а также ряд нормативных актов, регулирующих деятельность Служба национальных парков США. В Германии функционирует комплекс экологического законодательства, направленного на защиту природных ландшафтов и биоразнообразия.

Экономические механизмы играют важную роль в стимулировании устойчивого развития экологического туризма. Они направлены на формирование финансовых условий, обеспечивающих рациональное природопользование.

В Коста-Рике активно применяется система платежей за экологические услуги (PES), позволяющая финансировать сохранение лесов за счёт туристских доходов. В странах Скандинавии широко используются налоговые льготы для экологически ориентированных предприятий.

Согласно исследованиям, экономическое стимулирование способствует росту инвестиций в экологическую инфраструктуру и повышает конкурентоспособность туристских дестинаций [5, с. 123].

Организационные механизмы включают создание специализированных институтов управления экологическим туризмом и координацию деятельности различных субъектов.

Особую роль играют международные организации, такие как Всемирная туристская организация и Программа ООН по окружающей среде, которые разрабатывают стандарты и рекомендации.

В Китае используется централизованная модель управления, обеспечивающая быстрый рост отрасли, однако требующая строгого контроля за экологической нагрузкой [6, с. 85].

Важным направлением государственного регулирования является формирование экологической культуры населения. Без участия общества устойчивое развитие экотуризма невозможно.

В странах Норвегии и Швеции экологическое воспитание начинается с раннего возраста, что способствует формированию ответственного поведения туристов.

Исследования показывают, что участие местного населения повышает эффективность управления природными ресурсами и снижает конфликтность [1, с. 59].

Таким образом, государственное регулирование экологического туризма представляет собой многоуровневую систему, включающую правовые, экономические, организационные и социальные механизмы. Эффективность данной системы определяется степенью их согласованности и адаптацией к национальным условиям.

Зарубежный опыт показывает, что наиболее успешными являются модели, сочетающие государственное управление, рыночные инструменты и активное участие общества.

Экологический туризм оказывает комплексное воздействие на развитие территорий, сочетая в себе экономические, социальные и экологические эффекты. Его значение особенно возрастает в условиях перехода мировой экономики к модели устойчивого развития.

Экономическая значимость экологического туризма проявляется через вклад в валовой внутренний продукт (ВВП), создание рабочих мест, развитие инфраструктуры и увеличение доходов местных сообществ.

Согласно данным Всемирный совет по туризму и путешествиям и Всемирный банк, в 2024 году туристская отрасль обеспечила около 10 % мирового ВВП (10,9 трлн долл.) и 357 млн рабочих мест, что составляет примерно каждое десятое рабочее место в мире.

Экологический туризм как сегмент устойчивого туризма демонстрирует опережающие темпы роста. По оценкам международных исследований:

- мировой рынок экотуризма достиг 295 млрд долл. в 2025 году и продолжает расти;
- ежегодный рост составляет более 15–16 %, что значительно выше среднего по отрасли;
- в ряде стран вклад устойчивого туризма достигает 7–13 % ВВП (например, Италия, Таиланд, Португалия).

Экономические эффекты проявляются также через мультипликативный эффект: расходы туристов стимулируют развитие транспорта, торговли, сельского хозяйства и сферы услуг [12, с. 88].

Проведённое исследование позволило выявить ключевые закономерности становления и развития экологического туризма в зарубежных странах.

Установлено, что экологический туризм прошёл сложный путь эволюции - от локальных инициатив до глобального направления туристской индустрии, интегрированного в концепцию устойчивого развития.

Анализ зарубежного опыта показал, что успешное развитие экотуризма обеспечивается следующими факторами:

- эффективное государственное регулирование;
- развитая инфраструктура;
- участие местных сообществ;
- соблюдение экологических стандартов.

В то же время выявлены существенные проблемы, связанные с инфраструктурными ограничениями, экологической нагрузкой и институциональными барьерами. В современных условиях экологический туризм выступает важным инструментом достижения целей устойчивого развития, однако требует системного подхода и адаптации к национальным особенностям. Полученные результаты могут быть использованы при разработке стратегий развития экологического туризма, в том числе в условиях Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. - М.: КНОРУС, 2021. - 560 с.
2. Квартальнов В.А. Туризм. — М.: Финансы и статистика, 2019. - 320 с.
3. Ceballos-Lascurain H. Tourism, Ecotourism and Protected Areas. - Gland: IUCN, 1996. - 301 p.
4. Weaver D. Ecotourism. — John Wiley & Sons, 2001. - 360 p.
5. Afanasiev O.E., Afanasieva A.V. The concept of ecological tourism in the world and Russian practice // Сервис и туризм: современные вызовы. - 2017. - Т. 11. - № 4. - С. 7–26.
6. Lukichev A.B. The essence of sustainable tourism and ecotourism // Russian Journal of Ecotourism. - 2011. - № 1. - P. 3–6.
7. Moshnyaga E.V. Mainstream trends of tourism development in contemporary world // Вестник РМАТ. - 2013. - № 3. - С. 20–34.
8. Shen S., Wang H., Quan Q., Xu J. Rural tourism development in China // Tourism Management Perspectives. - 2019. - № 30. - С. 98–106.
9. Otcheskov A. Development of ecotourism in the Volga region: case studies and strategies // International Journal of Science and Research Archive. - 2024. - Vol. 12. - № 1. - С. 671–682.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

В статье рассматриваются теоретико-методологические и прикладные аспекты становления и развития экологического туризма в зарубежных странах в контексте реализации концепции устойчивого развития. Проведена систематизация научных подходов к определению сущности экологического туризма, выделены его ключевые признаки и функции. На основе анализа международного опыта раскрыты этапы формирования экотуризма, охарактеризованы основные модели его развития, реализуемые в различных странах, включая природно-ориентированную, социально-экологическую и государственно-управляемую.

Ключевые слова: экологический туризм; устойчивое развитие; природные ресурсы; государственное регулирование; туристская индустрия; зарубежный опыт; биоразнообразие; устойчивое природопользование.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ САЙЁҲИИ ЭКОЛОҒИ: ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ

Мақолаи мазкур ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалӣ оид ба ташаккул ва рушди экотуризм дар кишварҳои хориҷӣ дар доираи рушди устуворро баррасӣ менамояд. Дар таҳқиқот равишҳои илмӣ оид ба муайян намудани моҳияти экотуризм низомбанди шуда, хусусиятҳо ва вазифаҳои асосии он муайян карда шудаанд. Дар асоси таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ марҳилаҳои асосии рушди экотуризм нишон дода шуда, моделҳои асосии татбиқшаванда дар кишварҳои гуногун, аз ҷумла моделҳои табиатасос, иҷтимоӣ-экологӣ ва танзимшавандаи давлатӣ тавсиф гардидаанд.

Калидвожаҳо: экотуризм; рушди устувор; захираҳои табиӣ; танзими давлатӣ; саноати сайёҳӣ; таҷрибаи байналмилалӣ; гуногунии биологӣ; идоракунии устувори захираҳо.

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL TOURISM: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

This article examines the theoretical, methodological, and applied aspects of the formation and development of ecotourism in foreign countries within the framework of sustainable development. The study systematizes scientific approaches to defining the essence of ecotourism and identifies its key characteristics and functions. Based on the analysis of

international experience, the main stages of ecotourism development are outlined, and the principal models implemented in different countries are characterized, including nature-based, socio-ecological, and state-regulated models.

Keywords: ecotourism; sustainable development; natural resources; government regulation; tourism industry; international experience; biodiversity; sustainable resource management.

Сведения об авторе: Арифджанова Дилфуза Иномджановна - ассистент кафедры международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992)92-886-76-80. E-MAIL: safiy_1979 @gmail.com.

Маълумот дар бораи муаллиф: Орифҷонова Дилфуза Иномҷонова - ассистенти кафедраи сайёҳии байналмилалӣи МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел.: +(992)92-886-76-80. E-MAIL: safiy_1979 @gmail.com.

Information about the author: Aminov Dadokhon Gaybulloevich - Arifjanova Dिल्фуза Inomjonovna - Assistant of the Department of International Tourism, SI “Khujand International Institute” under the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel.: +(992) 92-779-45-25. E-MAIL: safiy_1979 @gmail.com.

СУД: 338.48:911.3 (575.3)

МИНТАҚАҲОИ САЙЁҲИЮ РЕКРЕАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ИМКОНИЯТҲОИ РУШДИ ОНҲО

АБДУРАШИДОВА М.А., САИДОВА М.Д.

Дар шароити ҷаҳонишавӣи иқтисодиёт ва густариши муносибатҳои байналмилалӣ, соҳаи сайёҳӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки рушди устувори кишварҳо табдил ёфтааст. Сайёҳӣ на танҳо ҳамчун манбаи муҳими даромади иқтисодӣ, инчунин омили муҳими рушди иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва экологӣ низ мебошад. Дар ин замина, кишварҳое, ки дорои захираҳои ғании табиӣ ва мероси фарҳангии бой мебошанд, имконияти бештар барои рушди соҳаи сайёҳӣ доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари куҳсор бо табиати нотакрор, манзараҳои зебо, гуногуншаклии иқлим ва мавҷудияти захираҳои нодирӣи рекреатсионӣ дорои иқтидори баланди рушди сайёҳӣ мебошад. Кухҳои баландошӯна, кӯлҳои мусавфӣ, чашмаҳои минералӣ, инчунин ёдгориҳои таърихӣи фарҳангӣ имконият фароҳам меоранд, ки кишвар дар бозори байналмилалӣи сайёҳӣ мавқеи устувор пайдо намояд. Махсусан, минтақаҳои кӯҳӣи Помир, қаторкӯҳҳои Фон, водии Ҳисор ва дигар минтақаҳои табиӣ метавонанд ҳамчун марказҳои муҳими сайёҳӣи рекреатсионӣ рушд ёбанд.

Бо вуҷуди мавҷудияти чунин имкониятҳои васеъ, сатҳи истифодаи онҳо ҳанӯз ҳам дар сатҳи зарурӣ қарор надорад. Мушкилоти вобаста ба инфрасохтори нокифоя, сатҳи пасти хизматрасонӣ, камбудӣи мутахассисони соҳа ва маҳдуд будани табиғоти байналмилалӣ ба рушди босуръати сайёҳӣ монеа эҷод менамоянд. Аз ин рӯ, омӯзиши илмӣи минтақаҳои сайёҳӣи рекреатсионӣ, таҳлили вазъи кунунӣ ва муайян намудани роҳҳои самараноки истифодаи захираҳои мавҷуда аҳамияти муҳим дорад.

Дар шароити рушди босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ ва густариши равандҳои ҷаҳонишавӣ, соҳаи сайёҳӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллий табдил ёфтааст. Сайёҳӣ на танҳо ҳамчун манбаи муҳими даромад баромад мекунад, балки

ҳамчун воситаи рушди иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳифзи муҳити зист низ аҳамияти калон дорад. Дар адабиёти илмӣ қайд карда мешавад, ки сайёҳӣ ҳамчун низоми мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба рушди минтақаҳо таъсири бисёрҷониба мерасонад [5, с. 12].

Мафҳуми «сайёҳӣ» дар адабиёти илмӣ гуногун шарҳ дода мешавад. Ба андешаи муҳаққиқон, сайёҳӣ ин ҳаракати муваққатии одамон ба берун аз маҳалли зисти доимии худ бо мақсадҳои истироҳат, табобат, омӯзиш ва ё тичорат мебошад [3, с. 25]. Дар баробари ин, мафҳуми «рекреатсия» ҳамчун маҷмӯи фаъолиятҳои фаҳмида мешавад, ки барои барқарор намудани қобилияти ҷисмонӣ ва рӯҳии инсон равона шудааст [4, с. 18]. Ин ду мафҳум дар амал якдигарро пурра намуда, асоси ташаккули минтақаҳои сайёҳию рекреатсиониро ташкил медиҳанд.

Минтақаҳои сайёҳию рекреатсионӣ ҳамчун воҳидҳои ҳудудие муайян карда мешаванд, ки дорои захираҳои табиӣ, иқлимӣ ва фарҳангӣ барои ташкили фаъолияти сайёҳӣ мебошанд. Тибқи назарияи муосири географияи сайёҳӣ, чунин минтақаҳо бояд дорои се унсурҳои асосӣ бошанд: захираҳои табиӣ, инфрасохтор ва хизматрасонӣ [2, с. 41]. Набудани яке аз ин унсурҳо метавонад рушди самараноки сайёҳиро маҳдуд намояд.

Чумхурии Тоҷикистон бо дарназардошти мавқеи ҷуғрофии худ ва хусусиятҳои табиӣ дорои имкониятҳои васеи ташаккули минтақаҳои сайёҳию рекреатсионӣ мебошад. Зиёда аз 93 фоизи қаламрави кишварро кӯҳҳо ташкил медиҳанд, ки барои рушди сайёҳии кӯҳӣ ва экологӣ шароити мусоид фароҳам меоранд [1, с. 7]. Кӯҳҳои Помир ва Фан, кӯлҳои табиӣ, аз ҷумла Искандаркӯл ва Қаракӯл, инчунин захираҳои оби фаровон аз ҷумлаи омилҳои муҳими ҷалби сайёҳон мебошанд.

Дар баробари захираҳои табиӣ, мероси ғании таърихӣ фарҳангии Тоҷикистон низ барои рушди сайёҳӣ аҳамияти калон дорад. Ёдгориҳои таърихӣ, аз қабилҳои Саразм, Панҷакент ва қалъаи Ҳисор, имконият медиҳанд, ки сайёҳии фарҳангӣ рушд ёбад [6, с. 55]. Тибқи таҳқиқоти илмӣ, омезиши захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ яке аз омилҳои асосии рақобатпазирӣ минтақаҳои сайёҳӣ ба ҳисоб меравад [9, с. 102].

Яке аз масъалаҳои муҳими назариявӣ дар омӯзиши сайёҳӣ масъалаи таснифоти намудҳои сайёҳӣ мебошад. Дар адабиёти илмӣ сайёҳӣ вобаста ба мақсад ва хусусияти фаъолият ба якчанд намуд ҷудо мешавад: экологӣ, кӯҳӣ, фарҳангӣ, табобатӣ ва варзишӣ [3, с. 48]. Барои Тоҷикистон, ки кишвари кӯҳсор аст, сайёҳии экологӣ ва кӯҳӣ аҳамияти махсус дорад.

Омилҳои рушди минтақаҳои сайёҳию рекреатсионӣ гуногун буда, онҳоро метавон ба чанд ҷурӯҳ ҷудо намуд. Омилҳои табиӣ, аз қабилҳои иқлим, релеф ва манзара, асоси ташаккули захираҳои сайёҳиро ташкил медиҳанд [7, с. 33]. Омилҳои иқтисодӣ, аз ҷумла сатҳи рушди инфрасохтор ва ҳаҷми сармоягузорӣ, ба истифодаи самараноки ин захираҳо таъсир мерасонанд. Омилҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ, аз ҷумла суботи сиёсӣ ва сатҳи зиндагии аҳоли, низ дар рушди сайёҳӣ нақши муҳим доранд [10, с. 67].

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ мафҳуми «сайёҳии устувор» мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Сайёҳии устувор ба чунин тарзи истифодаи захираҳо асос ёфтааст, ки ба муҳити зист ва фарҳанги маҳаллӣ зарар нарасонад [8, с. 21]. Барои Тоҷикистон, ки дорои экосистемаҳои нозук мебошад, татбиқи принципҳои сайёҳии устувор аҳамияти махсус дорад.

Яке аз унсурҳои асосии рушди минтақаҳои сайёҳӣ инфрасохтор мебошад. Ба он роҳҳо, меҳмонхонаҳо, нақлиёт ва хизматрасониҳои гуногун дохил мешаванд. Тибқи таҳқиқоти илмӣ, сатҳи рушди инфрасохтор бевосита ба шумораи сайёҳон таъсир мерасонад [5, с. 78]. Дар шароити Тоҷикистон, ки қисми зиёди қаламрави он кӯҳсор аст, рушди инфрасохтори нақлиётӣ аҳамияти махсус дорад.

Илова бар ин, хизматрасонии босифат яке аз шартҳои муҳими ҷалби сайёҳон ба ҳисоб меравад. Дар адабиёти илмӣ таъкид мешавад, ки сифати хизматрасонӣ метавонад омилҳои ҳалкунанда дар интиҳоби самти сайёҳӣ гардад [9, с. 115]. Аз ин рӯ, омода намудани кадрҳои баландсавб дар соҳаи сайёҳӣ аҳамияти калон дорад.

Дар шароити муосир, рушди технологияҳои иттилоотӣ низ ба соҳаи сайёҳӣ таъсири назаррас мерасонад. Истифодаи платформаҳои рақамӣ барои таблиғи хизматрасониҳои сайёҳӣ ва ҷалби сайёҳон аҳамияти калон пайдо кардааст [10, с. 89]. Барои Тоҷикистон, ки дар марҳилаи рушди иқтисодӣ қарор дорад, истифодаи технологияҳои муосир метавонад имкониятҳои нав фароҳам оварад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мавқеи ҷуғрофӣ ва захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ дорои иқтисодии баланд барои рушди сайёҳӣ ва рекреатсия мебошад. Барои таҳлили вазъии воқеии соҳаи сайёҳӣ, маълумоти оморӣ ва ҷадвалҳои тақсими сайёҳон ва инфрасохтор ба кор гирифта мешаванд. Мувофиқи таҳқиқоти ахир, шумораи сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ дар кишвар афзоиш ёфта, имкониятҳои рушди соҳа дар сатҳи назаррас қарор дорад [1, с. 12].

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар нух моҳи аввали соли 2025 ба кишвар тақрибан 1,4 миллион сайёҳи хориҷӣ ташриф овардаанд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 24% зиёд мебошад [2, с. 7]. Аз ин шумора 1 258 100 сайёҳ аз кишварҳои узви ИДМ ва 130 700 нафар аз кишварҳои ғайри ИДМ мебошанд.

Ҷадвали 1. Тақсими сайёҳони хориҷӣ аз кишварҳои ҳамаҷоя*

(ҳазор нафар)

Кишвар	Шумораи сайёҳон
Узбекистон	835,8
Русия	414,2
Қирғизистон	97,6
Қазоқистон	28,6
Туркменистон	4,8

*Сарчашма. Ҳисоботи Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати ҚТ. – Душанбе, 2022.

Аз маълумот бармеояд, ки қисми зиёди сайёҳон аз Узбекистон ворид шудаанд - 55%-и умумӣ. Русия бо ҳиссаи назаррас (414,2 ҳазор) дар мақоми дуюм қарор дорад. Кишварҳои дигар ҳиссаи камтар доранд, ки нишон медиҳад Тоҷикистон барои сайёҳони ҳамаҷоя бештар ҷолиб мебошад [3, с. 25].

Ҷадвали 2. Тақсими сайёҳони хориҷӣ аз кишварҳои ғайри ИДМ*

(ҳазор нафар)

Кишвар	Шумораи сайёҳон
Чин	30,4
Афғонистон	13,9
Эрон	11,0
ИМА	10,3
Олмон	6,7
Туркия	5,1

*Сарчашма. Ҳисоботи Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати ҚТ. – Душанбе, 2022.

Сайёҳони хориҷӣ асосан аз Чин, Афғонистон ва Эрон омадаанд. Ин нишон медиҳад, ки Тоҷикистон на танҳо барои кишварҳои ҳамаҷоя, балки барои минтақаҳои дигари ҷаҳон низ ҷолиб мебошад. Афзоиши шумораи сайёҳон аз ин кишварҳо метавонад ба рушди инфрасохтори хизматрасонӣ ва маркетинги сайёҳӣ таъсир расонад [4, с. 48].

Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон ба 5 минтақаи асосӣ ҷудо намуд:

1. ВМКБ (Помир).
2. Вилояти Суғд.
3. Вилояти Хатлон.

4. НТЧ (Ҳисор, Варзоб, Рашт).

5. Шаҳри Душанбе.

Ҳар як минтақа дорои хусусиятҳои табиӣ ва фарҳангӣ мебошад, ки имкониятҳои гуногуни сайёҳиро фароҳам меоранд [5, с. 55].

Чадвали 3. Таксимои сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ аз рӯи минтақаҳо*

(ҳазор нафар)

Минтақа	Сайёҳони хориҷӣ	Сайёҳони дохилӣ
ВМКБ	350	50
Суғд	420	120
Хатлон	210	70
НТЧ	280	90
Душанбе	128	150

Сарчашма. Ҳисоботи Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати ҚТ. – Душанбе, 2022.

Аз маълумотҳои омории чадвал бармеояд, ки вилояти Суғд ва ВМКБ бештар сайёҳонро ҷалб мекунанд. Вилояти Хатлон нисбатан камтар ҷолиб мебошад. Душанбе ба далели марказ буданаш барои сайёҳони дохилӣ муҳим аст. Чадвал нишон медиҳад, ки имкониятҳои минтақаҳои сайёҳӣ ҳамоҳанг набуда, ба рушди сайёҳии дохилӣ ва хориҷӣ таъсир мерасонанд [6, с. 33].

Инфрасохтор яке аз унсурҳои асосии рушди минтақаҳои сайёҳӣ мебошад. Дар кишвар 219 меҳмонхона, аз ҷумла 27 ҷаҳорситорадор ва 162 сеситорадор фаъолият доранд [7, с. 78]. Илова бар ин, дар кишвар 182 ширкати сайёҳӣ ба хизматрасонӣ машғуланд.

Чадвали 4. Инфрасохтори сайёҳӣ ва хизматрасонӣ*

Намуд	Шумора	Таҳлил
Меҳмонхонаҳо	219	Афзоиши меҳмонхонаҳо нишон медиҳад, ки инфрасохтор тадриҷан васеъ мешавад. Бо вучуди ин, барои қонеъ кардани талаботи афзоиандаи сайёҳон, меҳмонхонаҳои баландсифат каманд.
Осоишгоҳҳо	49	Камбуди осоишгоҳҳо нишон медиҳад, ки рушди сайёҳии экологӣ ва табобатӣ маҳдуд аст.
Марказҳои табобатӣ	8	Миқдори маҳдуд метавонад рушди сайёҳии саломатиро маҳдуд созад. Зарур аст, ки сармоягузори зиёд шавад.
Базаҳои сайёҳӣ	4	Истифодаи базаҳои сайёҳӣ ҳанӯз маҳдуд буда, имкониятҳои сайёҳии кӯҳӣ ва экологӣ пурра истифода намешаванд.

***Сарчашма.** Ҳисоботи Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати ҚТ. – Душанбе, 2022.

Маълумот нишон медиҳад, ки инфрасохтори сайёҳӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз дар марҳилаи рушд қарор дорад. Ба афзоиши шумораи сайёҳон мутаносибан рушди меҳмонхонаҳо, базаҳои сайёҳӣ ва марказҳои табобатӣ.

Маълумотҳои омории нишон медиҳанд, ки барои рушди устувори сайёҳӣ зарур аст:

- рушди ҳамоҳангии инфрасохтор дар ҳамаи минтақаҳо;
- афзоиши базаҳои сайёҳии кӯҳӣ ва экологӣ;
- ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ;
- омӯзиши эҳтиёҷоти сайёҳон ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ [10, с. 67].

Илова бар ин, таҳлили омории нишон медиҳад, ки имкониятҳои минтақаҳои Помир ва Суғд бештар истифода шудаанд, дар ҳоле ки дигар минтақаҳо нисбат ба рушди босуръат доранд.

Таҳлили оморӣ ва маълумотҳои чадвалӣ нишон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имкониятҳои васеи рушди сайёҳӣ ва рекреатсия мебошад. Ҳама минтақаҳои кишвар — аз Помир ва Суғд то Хатлон ва НТҶ — дорои захираҳои табиӣ ва фарҳангӣ мебошанд, ки барои ҷалби сайёҳон ва рушди инфрасохтор шароити мусоид фароҳам меоранд.

- Вилояти Суғд ва ВМКБ (Помир) бештар сайёҳони хориҷӣ ҷалб меkunанд, ки асосан аз кишварҳои ҳамсоя ва минтақаи мебошанд.
- Душанбе ва НТҶ дар ҷалби сайёҳони дохилӣ аҳамияти муҳим доранд.
- Инфрасохтори меҳмонхона ва базаҳои сайёҳӣ то ҳанӯз ба талаботи афзояндаи сайёҳон ҷавобгӯ нест, ки метавонад суръати рушди соҳаи сайёҳиро маҳдуд намояд.
- Маълумотҳо нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон барои рушди сайёҳии экологӣ, кӯҳӣ, варзишӣ ва фарҳангӣ имкониятҳои ҷиддӣ дорад, вале истифодаи онҳо ҳамоҳанг ва систематик нест.

Таҳлили чадвалҳои оморӣ нишон дод, ки суръати рушди инфрасохтор ва хизматрасонӣ ба афзоиши шумораи сайёҳон ва сифати хизматрасонӣ бевосита таъсир мерасонад. Инчунин, афзоиши сайёҳони хориҷӣ аз кишварҳои ғайриҳамсоя, аз ҷумла Чин, Афғонистон ва Эрон, нишон медиҳад, ки Тоҷикистон метавонад мақоми худро дар бозори байналмилалӣ сайёҳӣ баланд бардорад.

Барои рушди устувори минтақаҳои сайёҳию рекреатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мешавад, якум, рушди инфрасохтор, яъне афзоиши шумораи меҳмонхонаҳо, базаҳои сайёҳӣ ва марказҳои табобатӣ бо мақсади қонё кардани талаботи афзояндаи сайёҳон. Дуюм, тақмили роҳҳо ва нақлиёти дохилӣ ба минтақаҳои қуҳсор ва дурдаст: тақмили хизматрасонӣ ва малакаи кадрҳо ва омӯзиши кадрҳои баландхаттисос барои хизматрасонии босифат ба сайёҳон, инчунин барқарор кардани стандартҳои хизматрасонӣ ва назорати сифат. Севвум, маркетинг ва таблиғоти сайёҳӣ: истифодаи платформаҳои рақамӣ ва технологияҳои интернетӣ барои таблиғи минтақаҳои сайёҳӣ ва ҷалби сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ ва ташкили барномаҳои таблиғотӣ барои кишварҳои хориҷии муҳим, ба хусус Чин, Эрон ва Афғонистон. Чаҳорум, рушди туризмҳои махсус, яъне рушди сайёҳии экологӣ ва кӯҳӣ бо дарназардошти принципҳои устуворӣ ва ҳифзи муҳити зист, инчунин афзоиши туризмҳои табобатӣ ва солимгардонӣ, бо истифодаи захираҳои обҳои минералӣ ва осоишгоҳҳо.

Бо татбиқи ин пешниҳодҳо, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад имкониятҳои мавҷудаи сайёҳиро пурра истифода намуда, мақоми устувор ва рақобатпазир дар бозори байналмилалӣ сайёҳӣ пайдо кунад. Ин кор ба рушди иқтисоди миллӣ, эҷоди ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли низ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ». – Душанбе, 2018.
2. Мирзоев С. Географияи сайёҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 160 с.
3. Александрова А.Ю. Международный туризм. – М.: КНОРУС, 2016. – 464 с.
4. Абдуллоев А. Рекреатсия ва сайёҳӣ. – Душанбе, 2016. – 120 с.
5. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – СПб., 2014. – 384 с.
6. Ҳисоботи Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати ҶТ. – Душанбе, 2022.
7. Квартальнов В.А. Теория туризма. – М.: Финансы и статистика, 2010. – 320 с.
8. UNWTO Tourism Highlights. – Madrid, 2020.
9. Cooper C. Tourism: Principles and Practice. – London, 2018.
10. Page S. Tourism Management. – London, 2019.

МИНТАҚАҲОИ САЙЁҲИЮ РЕКРЕАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ИМКОНИЯТҲОИ РУШДИ ОНҲО

Мақола ба таҳлили минтақаҳои сайёҳию рекреатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва имкониятҳои рушди онҳо равона шудааст. Вазъи воқеии соҳа бо истифода аз маълумоти оморӣ ва ҷадвалҳои таҳлилий арзёбӣ гардида, масъалаҳои рушди инфрасохтор, хизматрасонӣ ва сайёҳии экологӣ ва фарҳангӣ баррасӣ шудаанд. Пешниҳодҳо барои истифодаи устувори захираҳо ва афзоиши ҷалби сайёҳон пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, рекреатсия, минтақаҳои сайёҳӣ, Тоҷикистон, сайёҳии экологӣ, сайёҳии кӯхӣ, сайёҳии фарҳангӣ, инфрасохтор, хизматрасонӣ, рушди устувор, базаҳои сайёҳӣ.

ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫЕ РАЙОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ВОЗМОЖНОСТИ ИХ РАЗВИТИЯ

Статья посвящена анализу туристско-рекреационных районов Республики Таджикистан и возможностей их развития. Текущее состояние отрасли оценивается с использованием статистических данных и аналитических таблиц, рассмотрены вопросы развития инфраструктуры, сферы услуг, а также экологического и культурного туризма. Предложены меры по устойчивому использованию ресурсов и увеличению привлечения туристов.

Ключевые слова: туризм, рекреация, туристские районы, Таджикистан, экологический туризм, горный туризм, культурный туризм, инфраструктура, сфера услуг, устойчивое развитие, туристские базы.

TOURIST AND RECREATIONAL REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THEIR DEVELOPMENT OPPORTUNITIES

The article analyzes tourist and recreational regions of the Republic of Tajikistan and their development potential. The current state of the sector is assessed using statistical data and tables, highlighting issues of infrastructure, services, and eco-cultural tourism. Recommendations are provided for sustainable resource use and increasing tourist inflow.

Keywords: tourism, recreation, tourist regions, Tajikistan, eco-tourism, mountain tourism, cultural tourism, infrastructure, services, sustainable development, tourist facilities.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурашидова Малика Абдуқодиrowна - ассистенти кафедраи сайёҳии байналмилалӣи МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел: (+992) 92-803-03-51. E-mail: abdurashidova.malika@mail.ru

Саидова М.Д. – ассистенти кафедраи сайёҳии байналмилалӣи МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон”. Тел.: (+992) 92609 00 53. E-mail: manzura005353@gmail.com.

Сведения об авторах: Абдурашидова М.А. – ассистент кафедры международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992) 92-803-03-51. E-mail: abdurashidova.malika@mail.ru;

Саидова М.Д. – ассистент кафедры международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992) 92-609- 00-53. E-mail: manzura005353@gmail.com.

Information about the authors: Abdurashidova M.A. – assistant of the Department of International Tourism at the State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.” Tel: (+992) 92-803-03-51. E-mail: abdurashidova.malika@mail.ru;

Saidova M.D. – assistant of the Department of International Tourism at the State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”, Tel: +(992) 92-609- 00-53. Email: manzura005353@gmail.com.

СУД: 332.1:330.34:316.42

ЗАРУРАТИ ТАҲҚИҚИ СИЁСАТИ МИНТАҚАВИИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

АБДУРАШИДОВА М.А.

Дар шароити муосир, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ, рақобати бозорӣ, тағйирёбии демографӣ ва рушди босуръати технологияҳо ба низоми иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳо таъсири амиқ мерасонанд, нақши минтақа ҳамчун воҳиди мустақили иҷтимоию иқтисодӣ афзоиш меёбад [1, с.45]. Давлат наметавонад танҳо дар сатҳи умумимиллӣ сиёсати муассирро амалӣ наояд, зеро фарқиятҳои ҷуғрофӣ, захиравӣ, демографӣ ва фарҳангии ҳудудҳо муносибати фарқкунандаро тақозо менамоянд. Аз ин рӯ, сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа ҳамчун самти мустақили сиёсати давлатӣ ташаккул ёфтааст.

Минтақа ҳамчун мафҳуми илмӣ на танҳо як воҳиди маъмурӣ, инчунин низоми мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, ки дорои захираҳои табиӣ, неруи меҳнатӣ, инфрасохтор, низоми истеҳсолот, муҳити иҷтимоӣ ва институтҳои идоракунии мебошад. Дар ин замина, сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа маҷмӯи тадбирҳо ва механизмҳои давлатӣ мебошад, ки ба танзим, ҳавасмандсозӣ ва ҷамоагарсозии равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҳудуди муайян равона карда шудаанд. Мақсади асосии он таъмини рушди устувор, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли ва коҳиш додани нобаробарии байниҳудудӣ мебошад.

Моҳияти сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа дар ҳамгироии ду самти асосӣ – рушди иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ – ифода меёбад [2, с.112]. Рушди иқтисодӣ афзоиши истеҳсолот, баланд гардидани ҳаҷми маҳсулоти минтақавӣ, рушди соҳибдорӣ, ҷалби сармоя ва ташаккули инфрасохтори муосирро дар бар мегирад. Рушди иҷтимоӣ бошад, беҳтар гардидани шароити зиндагӣ, таъмини шуғли аҳоли, дастрасии баробар ба маориф ва тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии гурӯҳҳои осебпазир ва ташаккули сармояи инсонӣ мебошад. Ин ду раванд бо ҳамдигар робитаи ногустастандор доранд: рушди иқтисодӣ заминаи молиявӣ барои пешрафти иҷтимоиро фароҳам меорад, дар ҳоле ки рушди иҷтимоӣ бо баланд бардоштани сатҳи маърифат, саломатӣ ва малакаҳои аҳоли ба афзоиши истеҳсолот мусоидат мекунад.

Рушди нобаробарии ҳудудҳо, фарқиятҳои иҷтимоӣ, тамаркузи сармоя дар марказҳои иқтисодӣ ва муҳочирати меҳнатӣ зарурати ташаккули сиёсати мақсадноки минтақавиро ба миён оварданд. Аз ин рӯ, таҳлили назариявии мафҳум ва моҳияти сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа бе баррасии ҳаҷми олимони маъруф ва концепсияҳои илмӣ онҳо ғайриимкон мебошад.

Яке аз поягузори назарияи ҷойгиршавии истеҳсолот олими олмонӣ Johann Heinrich von Thünen ба ҳисоб меравад. Ӯ дар асари машҳури худ «Давлати ҷудогона» модели ҳалқаҳои кишоварзиро пешниҳод намуда, нишон дод, ки ҷойгиршавии истеҳсолот аз масофа то бозор ва хароҷоти нақлиётӣ вобаста аст. Гарчанде таҳқиқоти ӯ асосан ба иқтисоди кишоварзӣ бахшида шуда буд, аммо он заминаи илмӣ барои фаҳмиши

омилҳои ҷуғрофии рушди ҳудудӣ гардид. Минбаъд ин ғояҳо дар таҳқиқоти олимони дигар такмил ёфтанд [4, с.256].

Дар идомаи ин равиш, иқтисодшиноси немис Alfred Weber назарияи саноатии ҷойгиршавиро пешниҳод намуд, ки тибқи он корхонаҳо бо дарназардошти хароҷоти нақлиёт, меҳнат ва агломератсия ҷойгир мешаванд [6, с.301]. Ин назария нишон дод, ки сиёсати минтақавӣ бояд омилҳои хароҷот ва самаранокиро ба инобат гирад. Баъдан, Walter Christaller бо назарияи «ҷойҳои марказӣ» асоснок намуд, ки шабакаи шаҳрҳо ва хизматрасониҳо тибқи иерархияи муайян ташаккул меёбад [7, с.211]. Ин назария дар таҳияи сиёсати рушди шаҳрҳо ва инфрасохтори иҷтимоӣ аҳамияти калон дорад.

Дар нимаи асри XX назарияҳои рушди нобаробар ва концепсияи «марказ ва канор» ташаккул ёфтанд. Намояндаи барҷастаи ин равиш Gunnar Myrdal буд, ки таъсири «давраҳои ҷамъшаванда»-ро (cumulative causation) шарҳ дод. Ба андешаи ӯ, минтақаҳои пешрафта бо сабаби бартариҳои ибтидоӣ боз ҳам бештар рушд меkunанд, дар ҳоле ки минтақаҳои ақибмонда ба гирдоби ақибмонӣ меафтанд [8, с.321]. Аз ин рӯ, даҳолати давлат барои барқарор намудани мувозинат зарур мебошад. Ҳамин андеша дар корҳои Albert O. Hirschman низ инъикос ёфтааст, ки стратегияҳои рушди номутаносибро ҳамчун воситаи ангишти рушд пешниҳод намудааст.

Назарияи кутбҳои рушд аз ҷониби иқтисодшиноси фаронсавӣ François Perroux асоснок гардидааст. Ӯ бар он назар буд, ки рушд дар атрофи соҳаҳои пешсаф ва марказҳои саноатӣ ташаккул меёбад ва тадриҷан ба дигар бахшҳо таъсир мерасонад. Ин концепсия дар сиёсати ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва кластерҳои саноатӣ истифода шудааст. Минбаъд ин назария дар таҳқиқоти Jacques Boudeville такмил ёфт, ки онро ба фазои ҷуғрофӣ мутобиқ намуд.

Дар доираи назарияи иқтисоди неоклассикӣ Robert Solow модели рушди иқтисодиро пешниҳод намуд, ки омилҳои сармоя, меҳнат ва пешрафти технологиро ҳамчун сарчашмаҳои асосии афзоиш муайян кард. Гарчанде ин модел хусусияти макроиқтисодӣ дошт, аммо дар таҳлили рушди минтақавӣ низ васеъ истифода гардид. Баъдан, назарияи рушди эндогенӣ дар корҳои Paul Romer ва Robert Lucas Jr. ташаккул ёфт, ки нақши дониш, инноватсия ва сармояи инсонӣ дар рушди дарозмуддатро таъкид намуданд [3, с.256]. Ин равиш барои сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии минтақа аҳамияти калон дорад, зеро рушди ҳудудӣ бидуни сармоягузорӣ ба маориф ва илм имконнопазир аст.

Дар солҳои охир назарияи рушди устувор ва рушди фарогир мавқеи муҳимро ишғол намудааст. Концепсияи рушди устувор, ки дар сатҳи байналмилалӣ аз ҷониби United Nations ташвиқ мегардад, ба ҷамъангезии рушди иқтисодӣ, адолати иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист нигаронида шудааст. Ин равиш сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро ҳамчун низоми мутавозини тадбирҳо барои таъмини некуаҳволии наслҳои ҳозира ва оянда арзёбӣ менамояд.

Дар илми иқтисоди институтсионалӣ нақши институтҳо ва қоидаҳои бозӣ дар рушди минтақаҳо аз ҷониби Douglass North асоснок шудааст. Ӯ нишон дод, ки рушди иқтисодӣ аз сифати институтҳо, ҳифзи ҳуқуқи моликият ва сатҳи эътимоди иҷтимоӣ вобаста мебошад. Ин андешаҳо барои сиёсати минтақавӣ муҳиманд, зеро бе муҳити устувори институтсионалӣ ҷалби сармоя ва рушди соҳибкорӣ душвор мегардад.

Иқтисодшиноси маъруф Michael Porter назарияи кластерҳоро пешниҳод намуда, нишон дод, ки тамаркузи корхонаҳои ба ҳам алоқаманд дар як ҳудуд рақобатпазирро баланд мебардорад [5, с.112]. Ин назария дар таҳияи стратегияҳои рушди минтақавӣ ва дастгирии кластерҳои саноатӣ васеъ истифода мешавад.

Аз нигоҳи рушди инсонӣ саҳми назарраси Amartya Sen қобили зикр аст. Ӯ рушди иқтисодиро на танҳо ҳамчун афзоиши даромад, инчунин ҳамчун густариши имкониятҳои инсонӣ маънидод намуд [1, с.102]. Ин равиш ба сиёсати иҷтимоӣ мазмуни нав бахшид ва

нишон дод, ки вазифаи асосии он фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои ҳамаи шаҳрвандон мебошад.

Дар фазои пасошӯравӣ масъалаҳои сиёсати минтақавӣ аз ҷониби як қатор олимон, аз ҷумла таҳқиқотчиёни рус ва осеёимиёнагӣ, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Онҳо масъалаҳои ғайримарказикунонӣ, танзими бучетии байнихудудӣ, рушди инфрасохтор ва коҳиши нобаробарии иҷтимоиро таҳлил намудаанд. Дар ин замина, таҷрибаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ ва тақсими ваколатҳо байни сатҳҳои марказӣ ва маҳаллӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа дорои хусусиятҳои фарқкунанда мебошад. Аввалан, он хусусияти худудӣ дорад, яъне бо дарназардошти захираҳо, имкониятҳо ва мушкилоти мушаххаси минтақа таҳия мегардад. Дуюм, он хусусияти комплексӣ дорад, зеро ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ро фаро мегирад. Сеюм, он хусусияти дарозмуддат дошта, ба татбиқи стратегияҳо ва барномаҳои рушд таъяс мекунад. Чорум, он ба ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ ниёз дорад.

Яке аз унсурҳои муҳими сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа муайян намудани афзалиятҳои рушд мебошад. Ин афзалиятҳо метавонанд вобаста ба сатҳи индустриализатсия, сохтори иқтисодӣ, имкониятҳои сармоягузорӣ ва вазъии иҷтимоӣ фарқ кунанд. Барои минтақаҳои аграрӣ рушди кишоварзии рақобатпазир ва коркарди маҳсулоти он афзалият дорад, дар ҳоле ки барои минтақаҳои саноатӣ навсозии технологияҳо ва рушди инноватсия аҳамияти бештар пайдо мекунад. Дар баробари ин, масъалаи шуғли пурмаҳсул ва ташаккули ҷойҳои нави корӣ барои ҳамаи минтақаҳо муҳим боқӣ мемонад.

Вазифаҳои сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа бисёрҷанба мебошанд. Яке аз вазифаҳои асосӣ таъмини рушди мутавозин байни минтақаҳои кишвар мебошад. Нобаробарии шадиди худудӣ метавонад боиси афзоиши муҳоҷирати дохилӣ, холишавии деҳот ва фишори иҷтимоӣ гардад. Бинобар ин, давлат бояд тавассути механизмҳои бучетӣ, андозӣ ва сармоягузорӣ рушди минтақаҳои ақибмондaro дастгирӣ намояд.

Вазифаи дигар таъмини шуғли аҳоли ва паст намудани сатҳи бекорӣ мебошад. Шуғли устувор на танҳо манбаи даромад, балки омили муҳими суботи иҷтимоӣ мебошад. Дар ин замина, дастгирии соҳибкории хурду миёна, рушди ҳунармандӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти иқтисодӣ аҳамияти калидӣ дорад. Ҳамзамон, сиёсати бозори меҳнат бояд ба оморасозии кадрҳои баландихтисос мутобик ба талаботи иқтисоди муосир равона гардад.

Баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳоли низ аз ҷумлаи вазифаҳои муҳими сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Ин масъала на танҳо афзоиши даромад, балки бештар гардидани шароити манзил, дастрасӣ ба хизматрасониҳои коммуналӣ, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва таъмини амнияти иҷтимоиро дар бар мегирад. Индикаторҳои сифати зиндагӣ, аз ҷумла сатҳи камбизоатӣ, дастрасӣ ба оби нӯшокӣ, хизматрасониҳои тиббӣ ва сатҳи маълумот, нишондиҳандаҳои муҳим барои арзёбии самаранокии сиёсати минтақавӣ мебошанд.

Ташаккули сармояи инсонӣ ҳамчун омили калидии рушди дарозмуддат низ дар доираи сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ мегардад. Сармоягузорӣ ба маориф, тандурустӣ ва тақмили ихтисос имконият медиҳад, ки неруи меҳнатии рақобатпазир ташаккул ёбад. Минтақаҳое, ки дорои сатҳи баланди маълумот ва тахассуси аҳоли мебошанд, имконияти бештар барои ҷалби сармоя ва рушди инноватсия доранд.

Илова бар ин, сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа бояд ба рушди инфрасохтор равона гардад. Инфрасохтори нақлиётӣ, энергетикӣ ва коммуникатсионӣ заминаи асосии фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Бе роҳҳои муосир, дастрасӣ ба бозорҳо ва шабакаҳои энергетикӣ рушди истеҳсолот ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба инфрасохтор яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати минтақавӣ ба ҳисоб меравад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ нақши институтҳо ва муҳити ҳуқуқӣ низ аҳамияти калон дорад. Муҳити шаффоф ва устувори ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликият ва мубориза бо коррупсия омилҳои муҳими ҷалби сармоя ва рушди соҳибкорӣ мебошанд. Бинобар ин, тақмили институтсионалӣ ҷузъи таркибии сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа маҳсуб меёбад.

Ҳамзамон, сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа бояд ба принципҳои адолати иҷтимоӣ таъя намояд. Тақсими одилонаи захираҳо, дастгирии гурӯҳҳои осебпазир, таъмини баробарии гендерӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои ҳамаи қишрҳои ҷомеа аз ҷумлаи самтҳои муҳими сиёсати иҷтимоӣ мебошанд. Рушди иқтисодӣ бидуни адолати иҷтимоӣ наметавонад устувор бошад.

Бо дарназардошти таҳлилҳои назариявӣ метавон хулоса кард, ки мафҳуми сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа дар раванди эволютсияи афкори иқтисодӣ тақмил ёфтааст. Агар дар марҳилаҳои аввал таваҷҷуҳ бештар ба омилҳои ҷуғрофӣ ва хароҷот равона шуда бошад, дар марҳилаи муосир диққати асосӣ ба сармояи инсонӣ, инноватсия, институтҳо ва рушди устувор дода мешавад. Моҳияти сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа дар таъмини рушди мутавозин, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли зоҳир мегардад.

Вазифаҳои асосии он аз коҳиш додани нобаробарии ҳудудӣ, таъмини шуғли пурмаҳсул, рушди инфрасохтор, дастгирии соҳибкорӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва ташаккули муҳити институтсионалии мусоид иборатанд. Сиёсати муассир бояд ба таҳлили амиқи омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъя намуда, бо истифода аз таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ ва мутобиқсозии он ба шароити миллӣ амалӣ гардад.

Ҳамин тавр, таҳлили назариявии масъала нишон медиҳад, ки сиёсати иҷтимоию иқтисодии минтақа соҳаи мураккаб ва бисёрсамта буда, дар асоси концепсияҳои гуногуни илмӣ ташаккул ёфтааст. Саҳми олимони классикӣ ва муосир дар фаҳмиши моҳият ва вазифаҳои он заминаи назариявии бозғайнимод фароҳам оварда, имконият медиҳад, ки механизмҳои тақмилдиҳии он дар шароити муосир ба таври илмӣ асоснок карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Алексеев, С.В. **Региональная социально-экономическая политика.** - Москва: Наука, 2018. - 320 с.
2. Назаров, И.Т. **Экономическое развитие регионов: теория и практика.** - Санкт-Петербург: Питер, 2019. - 248 с.
3. Соловьев, А.А. **Глобализация и региональные диспропорции.** - Екатеринбург: УрФУ, 2020. - 180 с.
4. Thünen, J.H. **Der isolierte Staat.** - Hamburg: Akademie Verlag, 1826. — 224 p.
5. Петров, В.В. **Управление социально-экономическим развитием территорий.** - Москва: Юрайт, 2017. - 312 с.
6. Weber, A. **Über den Standort der Industrien.** - Tübingen: J.C.B. Mohr, 1909. - 311 p.
7. Christaller, W. **Die zentralen Orte in Süddeutschland.** - Jena: Gustav Fischer, 1933. -260 s.
8. Myrdal, G. **Economic Theory and Underdeveloped Regions.** - London: Duckworth, 1957. — 480 p.

ЗАРУРАТИ ТАҲҚИҚИ СИЁСАТИ МИНТАҚАВИИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар шароити муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ва густариши равандҳои ҷаҳонишавӣ, таҳқиқи сиёсати минтақавии иҷтимоию иқтисодӣ аҳамияти махсус касб менамояд. Омӯзиши ҳамаҷонибаи механизмҳои ташаккул ва амалигардонии он ба таъмини рушди мутавозини минтақаҳо, коҳиши нобаробарии иҷтимоию иқтисодӣ,

истифодаи самараноки захираҳо ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли заминаи бозғомии илмӣ фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: сиёсати минтақавӣ, рушди иқтимоию иқтисодӣ, механизмҳо, ҷаҳонишавӣ, нобаробарӣ, рушди устувор, идоракунии давлатӣ.

НЕОБХОДИМОСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В современных условиях глобального экономического развития и расширения процессов глобализации изучение региональной социально-экономической политики приобретает особое значение. Комплексное изучение механизмов ее формирования и реализации обеспечивает надежную научную основу для обеспечения сбалансированного развития регионов, сокращения социально-экономического неравенства, эффективного использования ресурсов и повышения благосостояния населения.

Ключевые слова: региональная политика, социально-экономическое развитие, механизмы, глобализация, неравенство, устойчивое развитие, государственное управление.

THE NEED FOR RESEARCH OF REGIONAL SOCIAL AND ECONOMIC POLICY IN MODERN CONDITIONS

In the context of globalization and increasing regional disparities, the study of regional socio-economic policy is of particular importance. The analysis of mechanisms for its formation and implementation aims to ensure balanced territorial development, reduce inequalities, and enhance the quality and standard of living of the population.

Keywords: regional policy, socio-economic development, mechanisms, globalization, inequality, sustainable development, public administration.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурашидова Малика Абдуқодиrowна - ассистенти кафедраи сайёҳии байналмилалӣи МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел: (+992) 92-803-03-51, Email: abdurashidova.malika@mail.ru.

Сведения об авторе: Абдурашидова М.А. – ассистент кафедры международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992) 92-803-03-51. Email: abdurashidova.malika@mail.ru.

Information about the author: Abdurashidova M.A. – assistant of the Department of International Tourism at the State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.” Tel: (+992) 92-803-03-51. Email: abdurashidova.malika@mail.ru.

СУД: 338.48(575.3)

РУШДИ САЙЁҲИИ КУҲӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН: ЗАХИРАҲО ВА ИМКОНИЯТҲО

АБДУРАШИДОВА М.А., АБДУЛЛОЕВ Н.Н.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши рақобат дар бозори байналмилалӣ хизматрасониҳо, соҳаи сайёҳӣ ба яке аз бахшҳои муҳими рушди иқтисоди миллӣ табдил ёфтааст. Хусусан, сайёҳии куҳӣ ҳамчун шакли махсуси сайёҳии ғарбӣ ва экологӣ, таваҷҷуҳи рӯзафзунӣ сайёҳони дохилию хориҷиро ба худ ҷалб менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо доро будани захираҳои ғании табиӣ, аз ҷумла қаторкӯҳҳои баланди

Помир ва Ҳисор, пирахҳои нодир, манзараҳои зебо ва иқлими мусоид, имкониятҳои васеъ барои рушди сайёҳии кӯҳиро доро мебошад.

Рушди сайёҳии кӯҳӣ метавонад ба таври назаррас ба иқтисодиёти кишвар таъсири мусбат расонад. Аз ҷумла, он ба ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, рушди инфрасохтор ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мусоидат мекунад. Илова бар ин, соҳаи мазкур метавонад ҳамчун омили муҳими рушди минтақаҳои дурдаст ва қуҳистон хизмат намояд.

Бо вучуди ин, истифодаи пурраи иқтидори сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон бо як қатор мушкилот, аз ҷумла норасоии инфрасохтори муосир, сатҳи пасти хизматрасонӣ, камбудии кадрҳои баландихтисос ва маҳдуд будани таълимоти байналмилалӣ, рӯ ба рӯ мебошад. Аз ин рӯ, таҳлили ҳамаҷонибаи захираҳо ва имкониятҳои мавҷуда, инчунин муайян намудани роҳҳои самараноки рушди соҳа, аҳамияти муҳим дорад.

Бояд тазакурр дошт, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳо табдил ёфтааст. Он на танҳо манбаи даромад ва шуғли аҳолии мебошад, инчунин воситаи муҳими муаррифии табиат, фарҳанг ва нуфузи байналмилалӣ давлатҳо низ ба шумор меравад. Дар миёни шаклҳои гуногуни сайёҳӣ, сайёҳии кӯҳӣ бо назардошти хусусиятҳои ҷуғрофӣ, экологӣ ва фарҳангии худ мавқеи махсус дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои қуҳсор дар ҷаҳон ба ҳисоб рафта, 93 Ҷоизи қаламрави онро қуҳҳо ташкил медиҳанд. Қаторқуҳҳои Помир, Ҳисору Олой, Зарафшон ва Фон, қуллаҳои баланд, пирахҳо ва кӯлҳои кӯҳӣ барои рушди сайёҳии кӯҳӣ заминаи табиӣ мусоид фароҳам меоранд. Бо вучуди чунин имкониятҳои фароҳам, сатҳи истифодаи сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз ба иқтидори воқеии худ нарасидааст.

Рушди сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон бо истифода аз захираҳои табиӣ (қуҳҳои Помир, Фон, пирахҳо) ва имкониятҳои экстремаливу экологӣ, ба афзоиши ММД, таъсиси ҷойҳои корӣ ва рушди иқтисоди "сабз" мусоидат мекунад. Ҳукумат барои ҷалби сайёҳон инфрасохторро мукамал гардонид, саёҳати дохиливу хориҷиро ташвиқ менамояд. Бинобар ин, сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ баррасӣ мешавад. Қисмати зиёди қаламрави кишварро қуҳҳо ташкил медиҳанд, ки имкониятҳои васеи рушди туризми варзишӣ, треккинг, хайкинг, сайёҳии экологӣ ва фарҳангиро фароҳам меоранд [4, с.10].

Намуди сайёҳии треккинг ва хайкинг барои минтақаҳои кӯҳӣ ва биёбонҳои Тоҷикистон имкониятҳои васеъ доранд, зеро масофаҳои гуногуни роҳҳо, мавзёҳои нотақрор ва иқлими табиӣ кишвар имконият медиҳанд, ки сайёҳон дар муҳити ором ва солим истироҳат кунанд. Треккинг, инчунин таъсири мусбӣ ба саломатии ҷисмонӣ ва равонии сайёҳон дорад ва барои рушди туризми экологӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

Намуди дигари соҳаи сайёҳӣ дар кишвар ин сайёҳии экологӣ ва фарҳангӣ махсуб меёбад. Сайёҳии экологӣ (эко-туризм) яке аз самтҳои афзалиятноки туризм мебошад, ки бо ҳифзи муҳити зист ва истифодаи устувори захираҳои табиӣ алоқаманд аст. Ин намуди туризм сайёҳонро водор мекунад, ки ба табиат эҳтиром гузоранд, таҷрибаи аслии маҳаллиро эҳсос кунанд ва ба рушди иқтисоди маҳаллӣ мусоидат намоянд. Дар Тоҷикистон, бо назардошти захираҳои табиӣ нотақрор, қаторқуҳҳо, пирахҳо ва биёбонҳо, сайёҳии экологӣ имкониятҳои васеъ дорад.

Сайёҳии фарҳангӣ ба омӯзиши мероси таърихӣ, анъанаҳо, урфу одат ва фарҳанги халқҳо нигаронида шудааст. Рушди сайёҳии фарҳангӣ ба рушди иқтисод, ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ҷалби таваҷҷуҳи байналмилалӣ мусоидат мекунад. Масалан, ҷорабиниҳои фарҳангӣ, бозорҳои ҳунармандӣ ва осорхонаҳо метавонанд таваҷҷуҳи сайёҳонро бештар намоянд.

Захираҳои табиӣи кишвар, аз ҷумла қаторкӯҳҳо, қуллаҳои баланд, пириҳо ва кӯлҳои кӯҳӣ – барои ҷалби сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ заминаи мусоид фароҳам мекунад [2, с.73].

Захираҳо ва имкониятҳои асосии сайёҳии кӯҳӣ ба ҳисоб меравад:

- Сайёҳии экстремалӣ ва кӯҳнавардӣ: Тоҷикистон аз рӯи туризми саргузаштӣ ва экстремалӣ ба дахгонаи беҳтаринҳо ворид шудааст, ки асосан дар мавзёҳои кӯҳии Помир ва Фан рушд мекунад.

- Сайёҳии экологӣ ва солимгардонӣ: Мавҷудияти обу ҳавои соф, манзараҳои табиӣ ва объектҳои таърихӣ имкониятҳои бузург барои ҷалби сайёҳони экологӣ фароҳам меорад.

- Мероси фарҳангӣ: ошноӣ бо расму оин ва анъанаҳои қадимии этникии мардуми маҳаллӣ.

Таъсир ба иқтисодиёти Тоҷикистон:

- Рушди иқтисоди "сабз": сайёҳии кӯҳӣ ба сарфаи энергия ва истифодаи манбаъҳои барқароршаванда мусоидат мекунад.

- Афзоиши даромад: Афзоиши ташрифи сайёҳон (масалан, аз 207 ҳазор дар соли 2014 то ба 414 ҳазор дар соли 2015) нақши муҳим дар пешрафти иқтисоди миллӣ дорад.

- Ҷойҳои қорӣ ва зерсохтор: Ташкили ҷойҳои нави қорӣ ва ба меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ сохтани низомии хизматрасонӣ.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ, сайёҳии кӯҳӣ метавонад саҳми назаррас дар рушди минтақаҳои дурдаст ва камдаромад, коҳиши бекорӣ ва афзоиши даромади аҳоли дошта бошад [3, с. 8]. Бар асоси маълумоти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (2021), дар баъзе ноҳияҳои кӯҳӣ рушди сайёҳии деҳотӣ даромади хонаводаҳоро то 20–30% афзоиш додааст. Ин нишон медиҳад, ки туризм метавонад ҳамчун омилҳои муҳим барои диверсификасияи иқтисоди маҳаллӣ хизмат кунад.

Мавҷудияти табиати нодир ва қариб дастноҳӯрда, ба монанди пириҳои Федченко ва қуллаи Исмоили Сомонӣ, барои рушди сайёҳии касбӣ ва илмӣ имконият фароҳам меорад. Кӯлҳои Искандаркӯл ва Зоркӯл ва водии Помир ва Вахон метавонанд ҳамчун минтақаҳои ҷалиб барои сайёҳони экологӣ ва трекерҳо хизмат кунанд [5, с.277]. Истифодаи оқилонаи ин захираҳо ҳамзамон ба рушди инфрасохтор, сохтмони роҳҳо, пешбурди хизматрасонии меҳмонхонаҳо ва фурӯши хунаҳои мардумӣ мусоидат менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асостарин минтақаҳои сайёҳӣ шаҳри Душанбе, Суғд (Пенҷикент, Истаравшан, Хучанд), Хатлон (Кӯлоб, Бохтар), ВМКБ / Помир (Хоруғ, Сарез, Қалъа-и Хумб) ва Ботлоқҳои табиӣ ва кӯҳӣ (Фон, Искандаркӯл) махсус меёбанд, ки ҳамасола миқдори зиёди сайёҳони дохиливу хориҷӣ ба ин минтақаҳо ташриф меоранд [6].

Ҷадвали 1. Шумораи сайёҳони хориҷӣ дар солҳои 2020–2025*

Сол	(ҳазор)
2020	410 100
2021	517 000
2022	1 151 900
2023	1 201 000
2024	1 400 000
2025	1 784 454

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллифон дар асоси маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шудааст.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 мушоҳида карда мумкин аст, ки шумораи сайёҳони дохиливу хориҷӣ сол ба сол рӯ ба афзоиш дорад. Боиси зикр аст, ки дар соли 2020

шумораи сайёҳони хориҷии ба Тоҷикистон вурудшуда 410,1 нафарро ташкил дода, маблағи 7776, 0 ҳ.с. ба бучети давлатӣ маблағ ворид шуда бошад, пас дар соли 2025 шумораи сайёҳони хориҷии ба Тоҷикистон вуруд гардида 1 784 454 нафарро ташкил дод [7].

Ҷадвали 2. Намудҳои асосии сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон ва хусусиятҳои асосии онҳо*

№	Намуди сайёҳии кӯҳӣ	Тавсифи асосӣ	Хусусиятҳо / Вазифаҳо	Маҷмӯи таҷриба / Мақсад
1	Кӯҳнавардӣ (Альпинизм)	Сафар ба қуллаҳо ва баландкӯҳҳо бо мақсади расидан ба болои қулла	Раванди техникӣ (сими муҳофизатӣ, ҷӯроби махсус, тухм, табақи баланд), устувории ҷисмонӣ ва малакаи кӯҳӣ	Омӯзиши малакаҳои кӯҳнавардӣ, фароғат ва санҷиши қувва
2	Сафарҳои кӯҳӣ / Треккинг	Гузаштан аз масирҳои кӯҳӣ дар муҳити табиӣ	Масири муайяншуда, миёнаи саҳтӣ, муддати тай кардан аз якчанд соат то чанд рӯз	Тамошои манзараҳои кӯҳӣ, сайру гашт дар табиат, саломатӣ ва истироҳат
3	Сайёҳии экстремалӣ	Таҷрибаи хатари хатарнок дар кӯҳҳо (масалан, харсангборон, санглафзанӣ)	Лавозимоти махсус, малакаҳои техникӣ ва омодагии ҷисмонӣ	Таҷрибаи адреналинӣ ва омӯзиши малакаҳои ҳифзи ҳаёт
4	Сайёҳии кӯҳӣ барои таълим / экотуризм	Омӯзиш ва омӯзиши муҳити кӯҳӣ, растаниҳо ва ҳайвонот	Меҳнати экологӣ, мушоҳидаи ҷонварон ва растаниҳо	Фаҳмидани экосистемаҳои кӯҳӣ ва тарбия ва ҳифзи муҳити зист
5	Сайёҳии варзишӣ дар кӯҳҳо	Машқ ва рақобатҳои варзишӣ (масалан, параглайдинг, мотокросс кӯҳӣ, лижаронӣ)	Лавозимоти варзишӣ, малакаи техникӣ ва қоидаҳои бехатарӣ	Таҷрибаи варзишӣ ва фароғат дар муҳити кӯҳӣ
6	Сайёҳии фарҳангӣ ва таърихӣ дар кӯҳҳо	Омӯзиш ва боздид аз ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ	Сафарҳои пешбинишуда бо роҳнамо, шиносӣ бо урфу одат ва таърих	Омӯзиш ва шиносӣ бо фарҳанг ва таърих дар муҳити кӯҳӣ

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллифони таҳия шудааст.

Чӣ хеле, ки аз ҷадвал бармеояд дар Тоҷикистон намудҳои сайёҳӣ зиёд буда, байни онҳо сайёҳии кӯҳнавардӣ барои сайёҳон низ афзалият дорад, ки чунин минтақаҳо дар вилояти Суғду Хатлон ва ВМКБ зиёданд.

Ҳамзамон, тазаққур кардан ҷоиз аст, ки рушди сайёҳии кӯҳӣ ҷанбаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии аҳолиро тақвият медиҳад. Сайёҳӣ барои муаррифии анъанаҳо, урфу одат ва ҳунарҳои мардумӣ воситаи самарабахш мебошад. Ҷалби аҳолии маҳаллӣ ба фаъолияти туристӣ имконият медиҳад, ки сармоягузорӣ ва даромад ба минтақаҳои дурдаст ворид шавад ва боиси беҳтар шудани сатҳи зиндагии мардум гардад.

Бо вучуди имкониятҳои васеъ, соҳаи сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон бо мушкилот рӯ ба рӯ аст. Нокифоя будани инфрасохтори роҳҳо, камбудии мутахассисони касбӣ,

махдудияти сармоягузорӣ ва сатҳи пасти таблиғоти байналмилалӣ ба рушди пурраи соҳа монета мешаванд. Илова бар ин, ҳифзи муҳити зист ва риояи принципҳои рушди устувор дар самти сайёҳии кӯҳӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Истифодаи нодурусти захираҳои табиӣ метавонад на танҳо ба муҳити зист, балки ба иқтисоди маҳаллӣ низ зарар расонад (Weaver, 2019).

Мисолҳои маҳаллӣ нишон медиҳанд, ки дар ноҳияҳои Роштқалъа, Ишкошим ва Панҷакент ҷалби сайёҳон ба рушди меҳмонхонаҳои хурд, роҳбаладӣ ва фурӯши ҳунароҳои мардумӣ боиси эҷоди ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли гардидааст. Ин раванд ба коҳиши муҳоҷирати меҳнатӣ ва афзоиши даромади маҳаллӣ мусоидат мекунад.

Сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон дорои потенциали калони рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Кишвар дорои манзараҳои нотакрор, қуллаҳои баланд, водихо ва минтақаҳои помирӣ ва кӯҳии Фон мебошад, ки метавонанд ҳамчун маҳалли ҷалби сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ хизмат кунанд.

Барои рушди устувори сайёҳии кӯҳӣ ва баланд бардоштани таъсири он ба иқтисодиёт метавон пешниҳод намоем: якум, рушди инфрасохтори сайёҳии кӯҳӣ, яъне таъмини роҳҳо ва нақлиёти осон ба минтақаҳои кӯҳӣ, бунёди меҳмонхонаҳо ва лагерҳои экологӣ, инчунин таъмини воситаҳои зарурии варзишӣ ва амниятӣ. Дуввум, таблиғот ва маркетинг. Сеюмин, ташкили сомонӣ маълумот ва хизматрасонии сайёҳӣ дар Тоҷикистон, яъне маълумоти ҷадид ва дақиқ оид ба маршрутҳо, баландӣ, хатарҳо ва имкониятҳои кӯҳӣ. Чаҳорум, ҳифзи муҳити табиӣ ва устувории туризм. Панҷум, таълими кадрҳо ва рушди соҳаи сайёҳӣ, омӯзиши мутахассисони соҳаи сайёҳӣ, таҳияи барномаҳои омӯзиши барномаи экологӣ ва кӯҳӣ, инчунин ҳавасманд кардани ҷавонон барои фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ.

Сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон метавонад, як манбаи асосии афзоиши иқтисодиёт, шуғли аҳоли ва рушди минтақаҳои дурдаст бошад. Барои истифодаи максималии захираҳо ва баланд бардоштани таъсири иқтисодӣ зарур аст, ки инфрасохтор, хизматрасонӣ, ҳифзи муҳити табиӣ ва таблиғи байналмилалӣ пурра такмил дода шавад. Ин амалҳо сайёҳонро ҷалб мекунад, даромадро зиёд мекунад ва сатҳи зиндагии мардумро дар минтақаҳои кӯҳӣ беҳтар месозанд.

Дар натиҷаи таҳқиқ муайян гардид, ки сайёҳии кӯҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дорои иқтидори бузурги иқтисодӣ мебошад. Захираҳои ғании табиӣ, аз ҷумла кӯҳҳои баланд, пирахҳо ва манзараҳои нотакрор, заминаи устуворро барои ҷалби сайёҳони дохилию хориҷӣ фароҳам меоранд.

Исбот шуд, ки рушди сайёҳии кӯҳӣ метавонад ба беҳтар гардидани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла афзоиши даромадҳои буҷетӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва рушди инфрасохтор мусоидат намояд. Ҳамзамон, ин соҳа метавонад дар рушди минтақаҳои кӯҳистонӣ ва коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ нақши муҳим бозад.

Бо вучуди ин, барои истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда зарур аст, ки масъалаҳои марбут ба такмили инфрасохтор, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, омодагии кадрҳои соҳибхӯшасос ва тақвияти таблиғоти байналмилалӣ ҳаллу ҷалб карда шаванд. Татбиқи сиёсати самаранок ва ҷалби сармоягузорӣ метавонад рушди устувори сайёҳии кӯҳиро таъмин намуда, сатҳи онро дар иқтисодиёти миллӣ боз ҳам зиёд гардонад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳӣ”, аз 3 августи соли 2018, № 1555. – Душанбе, 2018.
2. Махсудов, А. М. Асосҳои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 256 с.

3. Мирошниченко П.Н. Туризм и устойчивое развитие горных территорий: история и современные проблемы // Известия Чеченского государственного университета им. А.А. Кадырова. 2019. - №1 (13). - С. 73-77.
4. Мухамеджанова М. М. Развитие туризма в Таджикистане: современное состояние и тенденции развития // CyberLeninka. 2025. – 8–12 с.
5. Саидов, Ш. Ҳ. Иқтисодиёти сайёҳӣ. – Душанбе: Дониш, 2019. – 312 с.
6. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе: Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. – 45 с.
7. <https://www.stat.tj/en>. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – 429 с.

РУШДИ САЙЁҲИИ КУҲӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ ТОҶИКИСТОН: ЗАХИРАҶО ВА ИМКОНИЯТҶО

Дар мақолаи мазкур сайёҳии куҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки рушди устувори иқтисодӣ баррасӣ мегардад. Таҳлил ба арзёбии захираҳои табиӣ сайёҳии куҳӣ, аз ҷумла минтақаҳои кӯҳсор, қуллаҳо, пириҳо ва кӯлҳои куҳӣ равона шудааст. Имкониятҳои рушди сайёҳии куҳӣ дар робита бо рушди иқтисоди миллӣ, таъсири он ба шуғли аҳоли, коҳиши бекорӣ ва рушди минтақаҳои дурдаст мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Ҳамзамон, ҷанбаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва экологӣ, инчунин мушкилоти асосии соҳа, аз қабилӣ нокифоя будани инфрасохтор, масъалаҳои беҳатарӣ ва ҳифзи муҳити зист таҳлил карда мешаванд. Дар асоси таҳқиқот роҳҳои тақмили сиёсати рушди сайёҳии куҳӣ ва истифодаи самараноки иқтисодии табиӣ кишвар пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо. сайёҳии куҳӣ, туризми куҳӣ, рушди устувор, иқтисодиёти Тоҷикистон, захираҳои табиӣ, минтақаҳои кӯҳсор, экотуризм, рушди минтақавӣ.

РАЗВИТИЕ ГОРНОГО ТУРИЗМА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ ТАДЖИКИСТАНА: РЕСУРСЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

В данной статье горный туризм в Республике Таджикистан рассматривается как одно из приоритетных направлений устойчивого экономического развития. Анализ направлен на оценку природных ресурсов горного туризма, включая горные районы, вершины, ледники и горные озёра. Возможности развития горного туризма изучаются в контексте развития национальной экономики, его влияния на занятость населения, снижение уровня безработицы и развитие отдалённых регионов. Одновременно анализируются социальные, культурные и экологические аспекты, а также основные проблемы отрасли, такие как недостаточный уровень развития инфраструктуры, вопросы безопасности и охраны окружающей среды. На основе проведённого исследования предлагаются пути совершенствования политики развития горного туризма и эффективного использования природного потенциала страны.

Ключевые слова: горный туризм, устойчивое развитие, экономика Таджикистана, природные ресурсы, горные регионы, экотуризм, региональное развитие.

DEVELOPMENT OF MOUNTAIN TOURISM AND ITS IMPACT ON THE ECONOMY OF TAJIKISTAN: RESOURCES AND OPPORTUNITIES

The article examines mountain tourism in the Republic of Tajikistan as one of the priority areas for sustainable economic development. It analyzes natural resources for tourism, including mountainous regions, peaks, glaciers, and high-altitude lakes. The study explores the potential of mountain tourism in relation to the national economy, its impact on employment, reduction of unemployment, and development of remote areas. Social, cultural, and ecological

aspects are also considered, along with industry challenges such as insufficient infrastructure, safety issues, and environmental protection. Based on the analysis, strategies for improving mountain tourism policy and effectively utilizing the country's natural potential are proposed.

Keywords: mountain tourism, tourism resources, sustainable development, economy of Tajikistan, mountainous regions, ecotourism, regional development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурашидова М. А. - ассистенти кафедраи сайёҳии байналмилалӣи МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел: (+992) 92-803-03-51. Email: abdurashidova.malika@mail.ru;

Абдуллоев Н.Н.- донишҷӯи курси 3-уми ихтисоси менеҷмент дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣи МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «ДБССТ». Тел: (+992) 99 009-93-05.

Сведения об авторах: Абдурашидова М.А. – ассистент кафедры международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992) 92-803-03-51. Email: abdurashidova.malika@mail.ru;

Абдуллоев Н.Н. – студент 3-го курса специальности менеджмент в сфере международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «МУТПТ». Тел: +(992) 99-009-93-05.

Information about the authors: Abdurashidova M.A. – assistant of the Department of International Tourism at the State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.” Tel: (+992) 92-803-03-51. Email: abdurashidova.malika@mail.ru;

Abdulloev N.N. – 3rd-year student, majoring in Management in the field of International Tourism at the State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.” Tel: +(992)99-009-93-05.

УДК: 338:48(091)

ТАҲАВУЛОТИ НАЗАРИЯИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

ЭМОМОВА С. Қ., НАБИЧОНОВА М. Р.

Аз замони пайдоиши инсоният дар рӯи Замин, одамизот ҳамеша хоҳиши муошират бо якдигар, мубодилаи молҳои истеҳсолкардаи худ ва омӯхтани таърих ва фарҳанги дигар халқҳою гурӯҳҳои этникӣ доштанд. Аз ин рӯ, боздид аз маконҳои зисти дигарон ҳамеша манбаи таваҷҷӯҳ будааст.

Мувофиқи сабтҳои мардуми қадим, ки дар Шарқи Дур ва Миёна ва Баҳри Миёназамин маскан гирифта буданд, исбот мекунад, ки мардум ҳамеша дар сафар буданд. Мақолаҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки бо густариши тиҷорат ва истилохот дар Юнон, Рим ва Чин, аъзои ашрофон бештар барои фароғат, тиҷорат ё мақсадҳои дипломатӣ сафар мекарданд. Масалан, Геродот (асри 6 пеш аз милод) мероси хаттии назарраси сафарҳои кӯтоҳ ва тӯлонии худро боқӣ гузошт. Чунин адабиёт, ки тарҷуман ҳол ва таърихӣ буд, санъат ва фалсафа, забонҳо ва динҳо, анъанаҳои аҳолии дигар кишварҳо, хусусиятҳои ҳаёти маҳаллӣ ва шаклҳои меҳмоннавозиро таҳқиқ мекард.

Дар давраи истилохоти мустамликавӣ ва кашфиётҳои ҷуғрофии арабҳо (асри 6-и мелодӣ) ва аврупоӣҳо (аз ҷумла Марко Поло, асри 11-и мелодӣ), мероси ачибе боқӣ монд (сабтҳои сафар), ки имрӯз ҳам талабот доранд [4.]

Аз асри 15 сар карда, густариши аврупоӣ шиддат гирифт, ки қисман аз ҳисоби таҳияи харитаҳои муфассали ҷуғрофӣ ва киштиҳои нави баҳрӣ, инчунин афзоиши табакаи тоҷирон мусоидат кард. Тибқи ҳуҷҷатҳои таърихӣ, аз нимаи асри 16 сар карда, аврупоӣҳои шимолӣ мунтазам барои табобат ба чашмаҳои маъданӣ, ба марказҳои машҳури таълимӣ дар Италия ва ба ёдгориҳои тамаддунҳои бузург дар ҷануби Аврупо сафар мекарданд. Дар аввал, танҳо ашрофон, зоирон ва фиристодагони дипломатӣ сафар мекарданд. Мафҳуми "тур" хеле дертар - дар солҳои 1750 - ҷорӣ карда шуд ва ба зудӣ истилоҳи "сайёҳ" барои тавсифи иштирокчиён дар ҷунин сафарҳои фароғатӣ ва таълимӣ қабул карда шуд.

Дар асри 19, Инқилоби саноатӣ ба рушди босуръати капитализм ва баъдан пахншавии эвангелизм ва сотсиализм мусоидат кард, ки дар ҷомеаи инсонӣ тағйироти бузургеро ба бор овард. Томас Кук, ислохотгари бузурги англис, барои интиқоли камбағалони шаҳрӣ ба деҳот, намоишгоҳҳо ва гирдиҳамоиҳо аз локомотивҳои буғӣ истифода мебурд. Бо қайд кардани потенциали тичоратии сайёҳии оммавӣ, ӯ асосҳои саноати муосири сайёҳиро гузошт, ба монанди; агентҳои сайёҳӣ, фармоиши нақлиёт ва меҳмонхонаҳо, таснифоти меҳмонхонаҳо, чекҳои сайёҳӣ, қадвалҳо ва роҳнамоҳои мукаммали босифатро дар бар мегирифт.

Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ ҳуқмронии ашрофиро хотима дод ва инқилоби навро дар сайёҳӣ оғоз кард. Одамон дар заминаи саноатикунонии васеъ ба табиат ҳассостар шуданд. Офтобгирӣ, махсусан дар баҳр, маъруфият пайдо кард, инчунин истироҳати кӯҳӣ, лижаронӣ, сайёҳӣ ва сайругашт дар баҳр одади доимӣ гардид.

Дар даҳсолаҳои пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ, сайёҳӣ ба рушди ҳамаи кишварҳо, бахусус кишварҳои аз ҳуқмронии мустамликавӣ озодшуда, мусоидат кард. Пайдоиши сафари ҳавоӣ дар соли 1952 дар маъруфияти сайёҳии беруна нақши ҳалкунанда бозид.

То солҳои 1960, манфиатҳои сайёҳии оммавӣ аллакай зери суол гузошта шуда буданд. Таҳқиқот нишон доданд, ки сайёҳӣ метавонад роҳи аълои ҳавасмандгардонии табакаи коргар ҳам дар кишварҳои ҷаҳони сеюм ва ҳам дар қудратҳои бузург бошад.

Фалсафаи "сайёҳӣ рушд" ҷорӣ кардани сайёҳиро ба қаламравҳои нав ва ҷалби одамони бештар ба кор тақозо мекард. Интизор мерафт, ки аз сайёҳӣ фоидаи назаррас ба даст ояд, ки чанд маротиба аз хароҷот зиёдтар бошад ва ин боиси ҳавасмандии иқтисодии маҳаллӣ гардида шароити зиндагиро бехтар созад.

Саёҳати оммавӣ инчунин мушкилоти экологӣ эҷод мекунад, ки муҳимтарини онҳо ҳифзи боғҳо ва ҳадди аксар бори иҷозатдодашуда ба маконҳои сайёҳӣ мебошад. Омӯзиши фароғат инчунин доираи васеи саволҳоро дар соҳаҳои психология, сиёсатшиносӣ ва сотсиология ба миён овардааст. Ҳамин тариқ, асри 20 пайдоиши саноатеро мушоҳида кард, ки ба як нерӯи иҷтимоӣ иқтисодии ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Гарчанде ки аввалин ҳаракатҳои ҳудудӣ аз ниёз ба зинда мондани одамон дар шароити саҳти табиӣ бармеоманд, онҳо малакаҳои сафарро ташаккул доданд ва роҳро барои кашфиётҳои ҷуғрофӣ ва сафарҳои таълимӣ ҳамвор карданд.

Лозим ба ёдоварист, ки бар асоси таҳлили тамоюлҳои рушди сайёҳӣ аз ҷониби Созмони Ҷаҳонии Сайёҳӣ аз солҳои 1950 то 1990, омилҳои зеринро метавон ҳамчун муайянкунандаи самтҳои асосии таърихи сайёҳии байналмилалӣ муайян кард:

1) Солҳои 1950 - давраи барқароршавии пас аз ҷанг дар Аврупо ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, рушди нақлиёти роҳ ва ҳавоӣ ва оғози системакунонии ҷамъоварии маълумот дар бораи сайёҳӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ;

2) Солҳои 1970 - давраи тамоюлҳои муқарраршуда ба сӯи сулҳ ва субот дар шумораи зиёди кишварҳо, ҳалли низоъҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, ҷустуҷӯи шаклҳои нави

муносибатҳо байни кишварҳои сотсиалистӣ ва капиталистӣ ва оғози рушди устувори робитаҳои сайёҳӣ байни ин кишварҳо;

3) Солҳои 1990 - давраи технологияҳои баланд дар соҳаи сайёҳӣ, рушди корпоратсияҳои бузурги фаромиллӣ, занҷирҳои меҳмонхонаҳо ва муассисаҳои хӯрокворӣ дар кишварҳое, ки шароити мусоид барои рушди сайёҳӣ доранд.

Ҳамин тариқ, рушди сайёҳии байналмилалӣ дар асри 20 аз ҷониби омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, техникаӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ (ҳам дохилӣ ва ҳам беруна) мусоидат карда шуд. Рушди босуръати сайёҳӣ дар кишварҳое мушоҳида шуд, ки сиёсати мусоиди дохилӣ ва хориҷӣ, потенциали устувори иқтисодӣ ва сатҳи кофӣи дастгирии фарҳангӣ ва иҷтимоии шаҳрвандони худро доштанд. Бояд қайд кард, ки рушди нақлиёт, афзоиши роҳатӣ ва дастрасии он, инчунин рушди васоити ахбори омма ва коммуникатсия ба афзоиши мубодилаи байналмилалӣ сайёҳӣ таъсири мусбати назаррас расониданд.

Соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон дар марҳилаи аввали рушд қарор дорад. Хусусан қайд кардан бамаврид аст, ки бо назардошти таъкиди ҳукумат ба ду баҳши калидӣ - истихроҷи маъдан ва металлургия ва гидроэнергетика - сайёҳӣ сеюмин баҳши муҳим аст. Бо итминон метавон гуфт, ки ин се баҳши иқтисоди миллӣ дар ояндаи наздик ба самтҳои асосии муайянкунандаи афзалиятҳои иқтисодии кишвар табдил хоҳанд ёфт. Рушди ин се баҳш дар ниҳоят ба шукуфоии иқтисодии кишвар оварда мерасонад. Ин се баҳш мавқеи моро дар иқтисоди ҷаҳонӣ муайян мекунанд. Аз ин рӯ, қарори ҳукумат дар бораи таъсиси ду муассисаи нави таҳсилоти олии баҳшҳои истихроҷи маъдан ва металлургия ва гидроэнергетика саривақтӣ ва қобили таҳсин аст. Баҳши боқимонда - сайёҳӣ - таваҷҷӯҳи заруриро аз ҷониби ҳукумат талаб мекунад. Эҳтимол дорад, ки дар солҳои оянда дар кишвар як муассисаи таҳсилоти олии алоҳида барои рушди соҳаи сайёҳӣ таъсис дода шавад [1. С.11-12.].

Баррасии сайёҳӣ ҳамчун як падидаи иқтисодӣ дар ҷаҳони муосир ба мо имкон медиҳад, ки хулоса барорем, ки сайёҳӣ антиномӣ аст. Ин антиномия, ҳамчун ягонагии ду ҳукми мухолиф, вале баробар эътиборнок, инчунин дар назари сайёҳӣ ҳамчун як категорияи иқтисодӣ инъикос ёфтааст. Хусусан, афзалият додан ба сайёҳӣ ба соҳавӣ ё ба фаъолият асосёфта ғайриимкон аст. Сайёҳӣ ба мо баъзан ҳамчун як баҳш, баъзан ҳамчун як фаъолият менамояд. Нодида гирифтани яке аз ин "гипостазҳо" боиси хатогиҳои ҷиддӣ дар қонунгузорӣ, идоракунии, идоракунии ва амалияи сайёҳӣ мегардад. Сайёҳӣ ҳамчун раванде вучуд дорад, ки ба анъанаҳо, расму оинҳои муқарраршуда, меъёрҳо ва конвенсияҳо содиқ мемонад, аммо пайваста ин меъёрҳо ва анъанаҳоро вайрон мекунад ва ҳаёти худро ба шарофати навоварихое, ки пайваста дар дохили он пайдо мешаванд, нигоҳ медорад.

Аз ин рӯ, ташкилотҳои сайёҳии мо бояд зуд мутобиқ шаванд ва барои қабули сайёҳон омода бошанд.

Айни замон Шӯрои сайёҳӣ ва экскурсияҳои Сағд, Созмони тиҷорат ва сайёҳии Хатлон ва Бюрои сайёҳӣ ва экскурсияҳои шаҳрҳои Душанбе ва Турсунзода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолиятҳои сайёҳӣ ва экскурсия машғуланд. Дар зер шарҳи мухтасари корхонаҳои сайёҳӣ дар кишвари мо оварда шудааст [3. С. 67-70].

Дар солҳои охир, ҳукумат ба барқарорсозии ин маконҳо, инчунин таъсиси ҷойҳои нави сайёҳӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир мекунад. Дар ин робита, Шахристон, Сари Хосор, Варзоб, Рамит ва дигар минтақаҳои минтақаҳои сайёҳӣ ва фароғатӣ эълон шудаанд [2.].

Дар ояндаи наздик, соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон ба як баҳши пуриқтидор ва ғайрибағавар, манбаи асбоби хориҷӣ барои ҳазинаи давлатӣ табдил хоҳад ёфт. Саволи "Барои ноил шудан ба ин чӣ кор кардан лозим аст?" як саволи оддӣ нест.

Саноати сайёҳӣ дар Тоҷикистон дар марҳилаи аввали рушд қарор дорад. Қайд кардан бамаврид аст, ки бо назардошти таъкиди ҳукумат ба ду баҳши асосӣ - истихроҷи маъдан ва металлургия ва гидроэнергетика - сайёҳӣ сеюмин баҳши муҳимтарин аст. Бо

итминон метавон гуфт, ки ин се самти сиёсати иҷтимоию иқтисодии кишвар дар ояндаи наздик ба авлавияти асосии иқтисодии кишвар табдил хоҳанд ёфт. Рушди ин се бахш ба кишвар имкон медиҳад, ки ба шукуфоии иқтисодӣ ноил гардад. Ин се бахш ҷойгоҳи моро дар иқтисоди ҷаҳонӣ муайян мекунанд. Аз ин рӯ, қарори ҳукумат дар бораи таъсиси ду муассисаи нави таҳсилоти олӣ дар кишвари мо, яке дар соҳаи кӯҳкорӣ ва металлургия ва дигаре дар соҳаи нерӯгоҳҳои барқи обӣ, саривактӣ ва қобили таҳсин аст. Соҳаи сеюм - сайёҳӣ - таваҷҷӯҳи зарурии ҳукуматро талаб мекунад. Эҳтимол дорад, ки дар солҳои наздик дар кишвар як муассисаи таҳсилоти олии алоҳида барои рушди соҳаи сайёҳӣ таъсис дода шавад.

Бозори муосири сайёҳӣ хеле рушд кардааст. Мисли ҳама гуна бозори дигар, бозори сайёҳӣ аз бозори фурӯшанда, ки дар он истеҳсолкунанда қарор медиҳад, ки кадом маҳсулотро, бо кадом миқдор ва дар кучо фурӯшад, ба бозори харидор, ки дар он харидор муайян мекунад, ки истеҳсолкунанда чӣ, бо кадом миқдор ва бо кадом нарх истеҳсол хоҳад кард, таҳаввул ёфтааст.

Маҳсулоти сайёҳӣ аз хидматҳои бисёр ширкатҳое, ки мустақиман ба хидматрасонии одамон ҳангоми таътил ва сафар алоқаманданд, ташаккул меёбад. Инҳо ширкатҳои нақлиётӣ, провайдерҳои хизматрасонии хӯрокворӣ, меҳмонхонаҳо, ташкилотҳои экскурсиявӣ ва таълимӣ, муассисаҳои киморбозӣ, ташкилотҳои варзишӣ ва истироҳатӣ ва ғайраро дар бар мегиранд.

Раванди таблиғи хизматрасонии сайёҳӣ ба истеъмолкунандаи ниҳой ғайримустақим буда, аксар вақт бидуни муоширати мустақим сураат мегирад. Ҳангоми таблиғ, хизматрасонии сайёҳӣ ба маҳсулоти сайёҳӣ (таваҷҷути оператори сайёҳӣ) бастабандӣ карда мешавад ва тавассути системаи тақсимот (таваҷҷути агентҳои сайёҳӣ) ба истеъмолкунанда расонида мешавад.

Сайёҳӣ як соҳаи пуриқтидор аст, ки як қатор тичоратхоро дар бар мегирад. Ба гуфтаи коршиносон, соҳаҳои зерин ба рушди сайёҳӣ таъсири бештар мерасонанд: саноати меҳмонхонаҳо, нақлиёт, агентҳои сайёҳӣ, амалиёти сайёҳӣ ва системаҳои компютери ҷаҳонӣ (GCS).

Меҳмонхонаҳо асоси ҳама гуна маҳсулоти сайёҳӣ мебошанд. Ҷойгиршавӣ ҳамеша дар бастаи (маҷмӯи) хизматрасониҳо, новобаста аз намуди сафар ё истироҳат, дохил карда мешавад. Табиати инсон талаб мекунад, ки дар як рӯз як маротиба дар як макони табиот истироҳат ва шабнишинӣ карда шавад. Ин хизматрасониҳои муҳим аз ҷониби меҳмонхонаҳои дорои намудҳо ва сатҳҳои гуногуни хизматрасонӣ пешниҳод карда мешаванд. Аз ин рӯ, мавҷудияти меҳмонхонаҳо дар як минтақаи муайян ё макони сайёҳӣ ба қобилияти ҷойгир кардани сайёҳон таъсири назаррас мерасонад. Илова бар ин, сатҳ ва стандартҳои хизматрасонии меҳмонхонаҳо ба стандартҳои хизматрасонии сайёҳон умуман таъсири назаррас мерасонанд.

Нақлиёт низ қисми ҷудонашавандаи ҳар сафар аст, зеро он ҳаракатро тавассути фазо дар бар мегирад. Нақлиёт ин ҳаракатхоро ба таври назаррас осон ва осон мекунад. Нақлиёти муосир ба сайёҳон имкониятҳои бузургеро барои сафар ба ҳар масофа, ҳатто тӯлонитарин, дар муддати нисбатан кӯтоҳ фароҳам меорад. Нақлиёт ҳам барои экскурсияҳо ва ҳам барои интиқол муҳим аст. Имкониятҳои нақлиёт аз ҷиҳати дастрасии минтақавӣ, басомади парвозҳо ва сатҳ ва сифати хизматрасонӣ ба рушди ҷараёнҳои сайёҳӣ таъсир мерасонанд.

Кормандони сайёҳӣ як корхонаи сайёҳӣ мебошад, ки махсус барои таҳияи маҳсулоти сайёҳӣ ва таблиғи он ба истеъмолкунандагон нигаронида шудааст. Имкониятҳои кори яклухти сайёҳӣ ба тақсими пешниҳодҳои сайёҳӣ, интиҳоби мавҷуда ва стандартҳои рақобатпазири сифати хизматрасонӣ барои сайёҳон таъсир мерасонанд.

Оҷонсиҳои сайёҳӣ корхонаҳое мебошанд, ки маҳсулоти сайёҳӣ ва мағозаҳои сайёҳиро мефурӯшанд. Интиҳоби истеъмолкунандагон ва аз ин рӯ, имкониятҳои фурӯши

ҳамаи иштирокчиёни дигари бозори сайёҳӣ асосан аз имкониятҳо, салоҳият ва эътимоднокии онҳо вобаста аст.

Шабакаҳои компютери ҷаҳонӣ (GCN) (системаҳои фармоиш ва бронкунӣ) дар аввали солҳои 1990 ба бозори сайёҳӣ дар миқёси васеъ ворид карда шуданд. Онҳо метавонанд ба як канали алтернативии назарраси фурӯши маҳсулоти сайёҳӣ табдил ёбанд. Таҳқиқоти коршиносони сайёҳӣ аллакай пешгӯӣ мекунанд, ки чунин шабакаҳо саҳми назарраси бозорро аз операторони сайёҳӣ ва агентҳои сайёҳӣ ба даст меоранд. Аммо, ҳамин коршиносон боварӣ доранд, ки операторони сайёҳӣ ва агентҳои сайёҳӣ мавқеи худро пайдо мекунанд ва дар бозор ҳамчун тичорати махсус ва нуқтаҳои машваратии фурӯш боқӣ мемонанд. Дар айни замон, системаҳои компютерӣ аллакай бо суръат бахшидан ба ҷараёни иттилоот ва васеъ кардани имконоти интиҳоб ва фармоиш саҳми бебаҳс дар сайёҳӣ мегуздоранд.

Ҷомеаи байналмилалӣ сайёҳӣ нисбат ба рушди сайёҳӣ бештар нигарон аст. Барои ин, дар ҷаласаи 13-уми СУС, ки дар Сантяго дар охири моҳи сентябри соли 1999 баргузор шуд, Кодекси нави байналмилалӣ ахлоқи сайёҳӣ қабул карда шуд. Ҳадафи он роҳнамоии рушди соҳаи сайёҳӣ дар асри 21 ва мусоидат ба афзоиши ҷараёни сайёҳон мебошад.

Дар Кодекс қайд карда мешавад, ки рушди инфрасохтори сайёҳӣ, пеш аз ҳама, бояд ба шукуфоии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии аҳолии маҳаллӣ мусоидат кунад. Рушди сайёҳӣ ва сохтмони иншооти сайёҳӣ набояд ба муҳити зист таъсири манфӣ расонад. Мақомоти давлатӣ бояд беҳатари сайёҳонро таъмин кунанд ва ҷораҳои қатъиро нисбат ба ҳама гуна таҷовуз ба сайёҳон, таҳдидҳо ва эҳтимоли одамрабӣ андешанд.

Дар бисёр бозорҳои пешбари сайёҳӣ тағйироти назаррас дар талабот интизоранд. Тибқи пешгӯиҳои СУС, Чин то соли 2020 ба макони пешбари сайёҳии ҷаҳон табдил хоҳад ёфт. Шумораи сайёҳони байналмилалӣ ба 1,6 миллиард нафар мерасад, ки нисбат ба соли 1995 се маротиба зиёдтар аст. СУС пешгӯӣ мекунанд, ки вақте, ки одамон барои фароғат ҷудо мекунанд, махсусан дар бозорҳои асосии сайёҳӣ кам мешавад. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки сайёҳони асри 21 "сарватманд, вале вақт камбағал" хоҳанд буд. Дар натиҷа, онҳо маҳсулоти сайёҳиро меҷӯянд, ки дар муддати кӯтоҳтарин лаззати ҳадди аксарро пешниҳод мекунанд. Боғҳои фароғатӣ ва сафарҳои круизӣ рушд хоҳанд кард, зеро одамон метавонанд дар муддати кӯтоҳ аз маконҳои сершумор боздид кунанд.

Ҳамин тариқ, дар ин рисола як қатор масъалаҳои марбут ба рушди саноати сайёҳӣ дар Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Хулосаҳои зеринро метавон ба даст овард:

1. Рушди сайёҳии байналмилалӣ дар асри 20 аз ҷониби омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, техникӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ (ҳам дохилӣ ва ҳам беруна) мусоидат карда шуд. Рушди босуръати сайёҳӣ дар кишварҳои мушоҳида шуд, ки сиёсати мусоиди дохилӣ ва хориҷӣ, потенциали устувори иқтисодӣ ва сатҳи кофӣ фарҳанг ва дастгирии иҷтимоӣ барои шаҳрвандон доштанд. Бояд қайд кард, ки рушди нақлиёт, афзоиши роҳатӣ ва дастрасии он, инчунин рушди васоити ахбори омма ва коммуникатсия ба афзоиши мубодилаи байналмилалӣ сайёҳӣ таъсири мусбати назаррас расониданд.

4. Сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар баробари саноати гидроэнергетика ва кӯҳӣ ва металлургӣ, яке аз самтҳои афзалиятноки (умедбахши) иқтисоди миллӣ мебошад, ки дар ояндаи наздик метавонад ба ММД-и кишвар саҳми назаррас гузорад.

5. Дар саноати сайёҳии ҷаҳонӣ қадамҳои бузурге ба даст оварда шудаанд. Меёри рушди минбаъдаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон бояд беҳтарин таҷрибаҳои байналмилалӣ дар ин соҳа бошад ва мо набояд вақт ва захираҳоро барои "аз нав ихтироъ кардани чарх" дар ин соҳа беҳуда сарф кунем.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. 103 саҳ Душанбе 2016. Саҳ 11-12.
2. Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷоруми ноябри соли 1995 «Дар бораи тартиби сохти марзиви маъмурии Ҷумҳурии Тоҷи-кистон», моддаи 1.
3. Гафуров Б. Г. Таджики: древнейшая древняя и средневековая история. ИВАН СССР. Наука, М., -1972, С. 67-70.
4. Тақсимои маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Муассисаи давлатии сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи Миллии Тоҷик. Душанбе, 2017. – 580 саҳифа бо тасвирҳо, с. 30).

ТАҲАВУЛОТИ НАЗАРИЯИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Мақолаи мазкур ба таҳлили таърихи ташаккул ва таҳаввулоти соҳаи сайёҳӣ аз замони қадим то давраи муосир бахшида шудааст. Муаллифон марҳилаҳои асосии рушди сайёҳиро, аз ҷумла сафарҳои ашрофони Юнону Рими бостон, кашфҳои ҷуғрофӣ ва таъсири Инқилоби саноатиро баррасӣ намудаанд. Дар мақола нақши калидии нақлиёт, технологияҳои иттилоотӣ ва омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷаҳонишавии сайёҳӣ нишон дода шудааст. Таваҷҷуҳи махсус ба дурнамои рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ дар қанори соҳаҳои гидроэнергетика ва истихроҷи маъдан зоҳир карда шудааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, таърихи сайёҳӣ, иқтисодиёти Тоҷикистон, инфрасохтори сайёҳӣ, маҳсулоти сайёҳӣ, Томас Кук, саёҳати оммавӣ, рушди устувор, хизматрасонии меҳмонхонаҳо, технологияҳои иттилоотӣ дар сайёҳӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА И ЕЁ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Данная статья посвящена анализу истории формирования и эволюции сферы туризма с древних времен до наших дней. Авторы рассматривают основные этапы развития туризма, включая путешествия знати в Древней Греции и Риме, географические открытия и влияние промышленной революции. В статье показана ключевая роль транспорта, информационных технологий, а также социально-экономических факторов в глобализации туризма. Особое внимание уделено перспективам развития туристической отрасли в Республике Таджикистан как одного из приоритетных направлений национальной экономики, наряду с гидроэнергетикой и горнодобывающей промышленностью.

Ключевые слова: туризм, история туризма, экономика Таджикистана, туристическая инфраструктура, туристический продукт, Томас Кук, массовый туризм, устойчивое развитие, гостиничные услуги, информационные технологии в туризме.

THEORETICAL EVOLUTION OF THE TOURISM SECTOR AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY

This article is dedicated to analyzing the history of the formation and evolution of the tourism sector from ancient times to the present day. The authors examine the main stages of tourism development, including the travels of the nobility in Ancient Greece and Rome, geographical discoveries, and the impact of the Industrial Revolution. The article highlights the key role of transport, information technologies, as well as socio-economic factors in the globalization of tourism. Special attention is paid to the development prospects of the tourism

industry in the Republic of Tajikistan as one of the priority sectors of the national economy, alongside hydropower and the mining industry.

Keywords: tourism, history of tourism, economy of Tajikistan, tourism infrastructure, tourism product, Thomas Cook, mass tourism, sustainable development, hotel services, information technologies in tourism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эмомова Сабохат Қосимовна - аспиранти Институти иқтисодиёт ва таҳлили системавии кишварзӣи АИКТ сардори шуъбаи таҳсилоти фосилавии Донишкадаи байналмилалӣи Хучанди Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, 735716, Тоҷикистон вилояти Суғд шаҳри Хучанд, Тел.: (+992)-918-50-39-39. Email- sabosh1976@inbox.ru

Набиҷонова Мунира Раҳматҷонова - муаллими калони кафедраи баҳисобгирӣи бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд, 735716, Тоҷикистон вилояти Суғд шаҳри Хучанд, Тел.: (+992) 777-09-50-98

Информация об авторах: Эмомова Сабохат Қосимовна - аспирант Института экономики и системного анализа сельского хозяйства АН РТ, начальник отдела дистанционного обучения Хужандского международного Института Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 735716, Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд. Тел.: (+992) 918-50-39-39. Email: sabosh1976@inbox.ru.

Набиҷонова Мунира Раҳматҷонова - старший преподаватель кафедры бухгалтерского учёта, анализа и аудита Хужандского международного Института Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 735716, Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд. Тел.: (+992) 777-09-50-98.

Information about the authors: Emomova Sabohat Kosimovna - postgraduate student at the Institute of Economics and Systems Analysis of Agriculture of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Tajikistan, Head of the Distance Learning Department of the Khujand International Institute of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 735716, Tajikistan, Sughd region, Khujand city. Tel: (+992) 918-50-39-39. Email: sabosh1976@inbox.ru.

Nabijonova Munira Rahmatjonovna - senior Lecturer at the Department of Accounting, Analysis, and Audit of the Khujand International Institute of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 735716, Tajikistan, Sughd region, Khujand city. Tel: (+992) 777-09-50-98.

УДК: 331.5:004

ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

АХМАТОВА М.И.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 қайд шудааст, ки сатҳи пасти музди меҳнат дар баҳши расмӣи иқтисод ва ҳиссаи баланди баҳши ғайрирасмӣ аз хусусиятҳои асосии бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд [6]. Иқтисоди индустриалӣ ҳамчун зинаи баландтари рушд бо татбиқи васеи

техника, технологияҳои нав, усулҳои муосири идоракунӣ ва воситаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи аҳоли, махсусан аҳолии фаёли иқтисодӣ, тавсиф мешавад. Дар чунин иқтисод на танҳо сохтори соҳавии иқтисод тағйир меёбад, балки талабот ба захираҳои меҳнатӣ, сатҳи касбӣ ва дараҷаи таҳассуси онҳо низ ба таври кулӣ дигаргун мегардад.

Тағйирёбии талабот ва пешниҳоди ҷомеа ба захираҳои меҳнатӣ сабаби асосии тағйирёбии муносибатҳо дар бозори меҳнати ҷумҳурӣ мебошад, ки он бо нобаробарӣ (нормувозинатӣ) тавсиф мешавад. Ин раванд дар ҳолатҳои зерин зоҳир мегардад: якум, талабот ба меҳнати баландмузд зиёд аст, аммо бозори меҳнат наметавонад ин талаботро пурра қонеъ намояд; дуюм, сатҳи таҳассуси қувваи корӣ паст буда, наметавонад маҳсулнокии меҳнатро ба таври назаррас баланд бардорад, ки он ба музди меҳнат таъсир мерасонад; сеюм, пешниҳодҳои кор аз ҷониби давлат ва бахши хусусӣ мавҷуданд, аммо сатҳи музди меҳнат ниёзҳои зиндагии аҳолиро таъмин намекунад; чорум, норасоии шадиди мутахассисон дар баъзе ихтисосҳо мушоҳида мешавад, ки ба истифодаи ғайрисамараноки захираҳои моддӣ ва молиявӣ оварда мерасонад.

Дар шароити иқтисоди рақамӣ ин мушкилот боз ҳам равшантар мегардад. Рақамисозии иқтисод талаботро ба мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, барномасозӣ, таҳлили додаҳо ва идоракунӣ рақамӣ зиёд менамояд. Аммо бозори меҳнати Тоҷикистон ҳоло наметавонад ин талаботро пурра таъмин кунад.

Иқтисоди рақамӣ инчунин метавонад барои коҳиш додани бахши ғайрирасмӣ мусоидат намояд, зеро истифодаи платформаҳои рақамӣ, хизматрасониҳои онлайн ва низомҳои электронии пардохт шаффофиятро зиёд мекунанд. Ҳамзамон, он имкониятҳои нави шуғл, аз ҷумла кори фосилавӣ, фриланс ва стартапҳои фароҳам меорад.

Бо вучуди ин, барои мутобиқ шудани бозори меҳнат ба талаботи иқтисоди рақамӣ, баланд бардоштани сатҳи маҳоратҳои рақамии аҳоли, ислоҳи низомии таҳсилот ва рушди инфрасохтори рақамӣ зарур мебошад.

Барои ташаккули бозор ҳамчун механизми иқтисодӣ ҳазорсолаҳо лозим гардиданд. Дар ин давраҳо мафҳуми назариявии он вобаста ба марҳилаҳои рушди иқтисод пайваста тағйир меёфт. Маҳз ҳамин ҳолат моро водор месозад, ки нуктаи назари худро оид ба мафҳуми «бозор» пешниҳод намоем.

Ба назари мо, **бозор** – ин маҷмӯи муносибатҳои ба ҳам вобастаи иқтисодӣ мебошад, ки дар раванди мубодила, гардиш ва тақсимои молҳо дар асоси ҳаракати фаёли воситаҳои пулӣ ба вучуд меоянд.

Ташаккул ва рушди бозор бо рушди мубодилаи молӣ зич алоқаманд аст, вақте ки ба раванд на танҳо маҳсулоти истехсолӣ, балки маҳсулоти ғайриистехсолӣ низ ҷалб мегардад. Аз ин рӯ, меҳнат дар раванди рушди бозор нақши дучониба дорад: якум, он воситаи истехсоли молҳо ва хизматрасониҳо мебошад, ки объекти харидуфурӯш дар бозор мебошанд; дуюм, ҳуди меҳнат низ ба объекти харидуфурӯш табдил меёбад.

Аз нуктаи назари назариявӣ, метавон гуфт, ки бозор як низоми мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад. Рушди ин низом бевосита ба фаъолияти фаёли ҳамаи унсурҳои таркибии он, аз ҷумла инфрасохтор, вобаста аст, ки ба рушди умумии иқтисод таъсири назаррас мерасонад.

Аз ин бармеояд, ки бозор ҳамчун як низоми «зинда» ба тағйирёбии шароити иқтисодӣ вокуниш нишон дода, худро ба онҳо мутобиқ месозад.

Дар таҳқиқоти олимоне, аз қабили К. Р. Макконнел ва С. Л. Брю, қайд мешавад, ки: «бозор ҳамчун институт ё механизм аст, ки харидорон ва фурӯшандагони молу хизматрасониҳои алоҳидаро ба ҳам меорад» [4, с.34].

Аз ин бармеояд, ки бозор ҳамчун механизми иқтисодӣ ба харидор ва фурӯшанда барои қонеъ намудани талабот ва ба даст овардани манфиат аз раванди харидуфурӯши молу хизматрасониҳо мусоидат менамояд. Бозор дар раванди такрористехсол мавқеи

марказиро ишғол намуда, ҳамаи субъектҳои иқтисодиро мувофиқи манфиатҳои онҳо ба ҳам мепайвандад.

Ба ҳамин монанд, механизми бозори меҳнат низ тавсиф карда мешавад. Аз ҷумла, **бозори меҳнат аз ҷониби тадқиқотчиӣ ватанӣ Аҳмедов К.А. ҳамчун** фазои махсус, ки дар он байни корчӯён ва корфармоён барои қонунҳои намунаҳои ниёзҳои худ муомила анҷом дода мешавад, муайян мегардад[2].

Дар маводи таҳиянамудаи Ташкилоти байналмилалӣ меҳнат бозори меҳнат ҳамчун соҳаи муайян карда мешавад, ки дар он соҳибкорон ва кормандон гуфтушунидҳои дастаҷамъона ё инфиродӣ оид ба музди меҳнат ва шароити кор мебаранд ва тавассути он фурӯши қувваи корӣ ба муҳлати муайян амалӣ мегардад, муайян карда мешавад.

Хусусияти асосии бозори меҳнат дар он аст, ки объекти харидуфурӯш ғайримоддӣ мебошад. Яъне, дар ин раванд ҳуқуқи истифодаи қувваи корӣ, сатҳи таҳассус, дониш ва қобилияти меҳнатии инсон мавриди баҳс қарор мегирад.

Олимони ватанӣ Ризозода Т.Р. ва Назарова Г.Ш. бозори меҳнатро ҳамчун маҷмӯи муносибатҳо байни бозорҳои махсусгардонидашуда ва институтҳои инфрасохтори бозорӣ оид ба шугъл тавсиф карда мешавад [8].

Ташаккул ва рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имкониятҳои баҳши воқеии иқтисод вобаста мебошад, ки асосан дар минтақаҳои калони кишвар мутамарказ гардида, дар он ҷо талабот ва пешниҳоди меҳнат шакл мегирад.

Ба назари мо, дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон, таърифи мувофиқи бозори меҳнат чунин аст: **бозори меҳнат** - ин низомии мураккаби муносибатҳои иқтисодӣ байни фурӯшанда ва харидори қувваи корӣ мебошад, ки дар шароити иқтисоди рақамӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва платформаҳои рақамӣ амалӣ гардида, бо шароити кушодаи ғайрифаъолияти хоҷагидорӣ ва тақмили институтҳои давлатӣ ба суръат бахшидани раванди тақрири таҳсилоти рақамӣ шудааст ва бо дарназардошти имкониятҳо, иқтисоди рақамӣ ва сатҳи рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ ғайрифаъолият мекунад.

Аз ин тарифи мо бар меояд, ки дар шароити иқтисоди рақамӣ, бозори меҳнат хусусиятҳои нави худро пайдо мекунад, ки ба онҳо дохил мешаванд:

- платформаҳои рақамӣ (масалан, биржаҳои онлайн ва фриланс) корчӯён ва корфармоёнро мустақим ба ҳам мепайванданд;
- гуфтушунидҳо ва шартномаҳои меҳнатӣ бештар дар шакли электронӣ амалӣ мешаванд;
- арзиши қувваи корӣ бештар аз сатҳи донишҳои рақамӣ ва малақаҳои технологӣ вобаста мегардад;
- бозори меҳнат хусусияти глобалӣ пайдо мекунад, яъне шаҳрвандони Тоҷикистон метавонанд дар бозори ҷаҳонӣ ғайрифаъолият намоянд.

Ҳамин тавр, иқтисоди рақамӣ механизми бозори меҳнатро муосир гардониди, шаффофият, рақобат ва самаранокии онро баланд мебардорад, аммо ҳамзамон талабот ба сатҳи нави таҳассус ва малақаҳоро низ зиёд мекунад.

Дар шароити муосир ба механизми ғайрифаъолияти бозори меҳнат омилҳои гуногунтабиат таъсир мерасонанд. Ба андешаи муҳаққиқони рус С.В. Мокичев ва А.Л. Тукмаков, яке аз чунин омилҳо **иттилоот** мебошад, ки ба тағйирёбӣ ва мутобикшавии бозори меҳнат мусоидат мекунад. Ба гуфтаи онҳо, иттилоот манбаи асосии раванDEST, ки тавассути он бозори меҳнат тағйир ёфта, қувваи корӣ ба раванDESTҳои инноватсионӣ мутобик карда мешавад, яъне дониш афзоиш ёфта, баъдан дар шакли неъматҳои моддӣ амалӣ мегардад [5, с.21].

Дар ҳақиқат, дар шароити имрӯза иттилоот на танҳо дар бозори меҳнат, балки дар дигар бахшҳои бозори миллӣ ва ҷаҳонӣ низ нақши калидӣ дорад. Аммо дар баробари ин,

мушкилоти дигар низ вучуд дорад – нокифоя рушд ёфтани бозори иттилоотӣ дар шароити иқтисодиёти гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Чунин вазъият боис мегардад, ки фаъолияти инноватсионӣ дар кишвар заиф гардад ва ин, дар навбати худ, ба таври ғайримустақим ба самаранокии умумии иқтисоди миллӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Ғайр аз ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти дигар низ мавҷуд аст – такмил додани механизми бозори меҳнат дар шароити рақамисозӣ, ки таъсири дучониба дорад:

- баланд бардоштани рақобатпазирии бозори меҳнати миллӣ;

- таъмин намудани фаъолияти устувори бозори меҳнат дар шароити зиёдатии захираҳои меҳнатӣ.

Масъалаи рақобатпазирии бозори меҳнат аз ҷониби олими рус М.Ф. Ткаченко мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ба андешаи ӯ, ба сатҳи рақобатпазирии бозори меҳнат як қатор омилҳо таъсир мерасонанд. Аз ҷумла [10, с.34]:

- омилҳои дохилӣ (эндогенӣ), ки пешниҳоди қувваи кориро ташаккул медиҳанд, ба мисли ҳаракатнокии ҳифзшудаи қувваи корӣ, сифати сармояи инсонӣ, қобилияти меҳнатии аҳоли ва сатҳи татбиқи технологияҳо;

- омилҳои беруна (экзогенӣ), ки талабот ба қувваи кориро муайян мекунанд, аз ҷумла равандҳои трансмиллӣ, либерализатсияи савдои хориҷӣ ва ҳаракатнокии байналмилалӣ қувваи корӣ.

Ба назари мо, маҳз ҳамгирӣ ва таъсири мутақобилаи ин омилҳо бояд ҳангоми таҳияи модели самараноки бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инобат гирифта шавад.

Дар шароити рақамисозӣ ҳамаи омилҳои истехсолот, аз ҷумла меҳнат, хусусияти баланди ҳаракатнокӣ пайдо мекунанд. Дар чунин вазъият бозори меҳнати суғурӯфта наметавонад тамоми захираҳои мавҷудаи меҳнатиро ба худ ҷалб намояд. Ба ин бештар омилҳои иҷтимоӣ, пеш аз ҳама сатҳи гуногуни ҳифзи иҷтимоӣ, таъсир мерасонанд. Аз ҳамин сабаб, ҳангоми озодкунии муносибатҳои иқтисодии хориҷӣ муҳочирати васеи меҳнатӣ ба амал меояд, чуноне ки имрӯз дар Тоҷикистон мушоҳида мешавад.

Механизми рушди бозори меҳнат, илова бар таъсири омилҳои зикршуда, инчунин аз конъюнктура ва инфрасохтори бозор вобастагӣ дорад. Бозори меҳнат танҳо дар он ҳолат самаранок фаъолият мекунад, ки унсурҳои он бо ҳамдигар робитаи зич ва ҳамкорӣ дошта бошанд. Масалан, дар бозори баъзе ихтисосҳо метавонад тақсимои оптималӣ (сегментатсия) бозори меҳнат шакл гирад. Аммо, мутаассифона, дар шароити имрӯзаи иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсимои ғайримақсадноки захираҳои меҳнатӣ ба назар мерасад.

Мо бо андешаи олимони Ю.И. Тарасов ва Н.А. Тумасиян ҳамфикр ҳастем, ки дар шароити иқтисодиёти гузариш тағйирёбии назарраси талабот ва пешниҳод ба баъзе касбу ихтисосҳо мушоҳида мешавад, ки ин раванд ба пешрафти илму техника ва тағйироти сохтории иқтисод вобаста аст [9, с.113]. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳлили конъюнктураи бозор ин омилро низ бояд ба назар гирифт.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, зери таъсири муҳочирати меҳнатӣ чунин тағйирёбӣ боз ҳам амиқтар мегардад. Масалан, дар баъзе минтақаҳои кишвар шумораи шахсони дорои таҳсилоти олии касбӣ зиёд шуда, талабот ба онҳо коҳиш меёбад. Ҳамзамон, бинобар талаботи зиёд ба баъзе ихтисосҳо – ба мисли табибон, барномасозон ва агрономҳо – дар кишварҳои қабулкунанда, дар бозори меҳнати дохилӣ низ талабот ба чунин мутахассисон меафзояд [1].

Қайд кардан зарур аст, ки шуғл дар бахши рақамӣ дар марҳилаи ибтидоии ташаккули иқтисоди рақамӣ бештар хусусияти ғайрирасмӣ дорад. Тибқи маводи конفرонси байналмилалӣ оморшиносони меҳнат, бахши ғайрирасмӣ чунин тавсиф мешавад: он маҷмӯи воҳидҳоро дар бар мегирад, ки бо мақсади асосии таъмин намудани

шуғл ва даромади иштирокчиёни худ ба истехсоли мол ва хизматрасонӣ машғуланд. Одатан чунин вохидҳо бо сатҳи пасти ташкили ғайрифаъолият, тақсимои маҳдуди меҳнат ва сармоя, инчунин бо миқёси хурди ғайрифаъолият амал мекунанд. Муносибатҳои меҳнатӣ, агар вучуд дошта бошанд, бештар ба кори муваққатӣ, робитаҳои хешутаборӣ ё иҷтимоӣ таъя намуда, на ба шартномаҳои расмӣ бо кафолатҳои ҳуқуқӣ [3].

Ин бахш дар иқтисоди мо низ ҷой дорад ва ҳатто дар доираи бахши расмӣ низ дида мешавад. Онро одатан «иқтисоди пинҳонӣ» ё «ҳисобдорӣ дуҷум» меноманд. Пайдоиши чунин падида ба он вобаста аст, ки хароҷоти муомилаӣ (транзаксионӣ) дар баъзе ҳолатҳо аз даромад зиёд буда, дар натиҷа ғайрифаъолият дар шакли ғайрирасмӣ роҳандозӣ мешавад.

Дар чунин шароит, баъзе роҳбарон ва соҳибкорон қисме аз хароҷотро пинҳон дошта, онро барои манфиати шахсӣ ё пардохти ғайриқонунии маблағҳо ба мақомоти истифода мебаранд. Манбаи ин амалҳо андозҳои пардохтнашуда ва даромадҳои пинҳонӣ мебошанд.

Хусусияти шуғл дар ин бахш низ ғайриоддӣ аст: як шахс метавонад ҳамзамон ҳамчун корманди расмӣ ва ғайрирасмӣ ғайрифаъолият намояд.

Дар сохтори бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон шуғли муҳоҷирати мавқеи хеле муҳимро ишғол мекунад. Оғози ташаккули ин навъи шуғл ба солҳои 1994 рост меояд, вақте ки қувваи корӣ барои дарёфти ҷойи кор ба кишварҳои наздик, аз ҷумла Русия, Қазоқистон ва Украина, рафтано оғоз намуд.

Тавре ки муҳаққиқ С.В. Рязанцев таъкид мекунад, муҳоҷират мисли ҷараёни об метавонад ҳам манбаи рушд ва ҳам омили вайронкунанда бошад. Бо вучуди ин, агар он ба таври оқилона танзим карда шавад, метавонад ба иқтисод, вазъи демографӣ, рушди иҷтимоӣ ва ҳаёти фарҳангии ҳам кишварҳои фиристанда ва ҳам кишварҳои қабулкунанда таъсири мусбат расонад.

Омили асосии муҳоҷирати меҳнатӣ дар Тоҷикистон сатҳи пасти музди меҳнат мебошад. Иқтисоди миллӣ ҳоло имкони фароҳам овардани ҷойҳои кори сердаромад ва таъмини аҳоли бо музди муносиби меҳнатро надорад. Аз ҷониби дигар, қисми зиёди муҳоҷирон дорои таҳассуси баланд нестанд ва бештар дар соҳаҳои ғайрифаъолият мекунанд, ки меҳнати дастӣ бартари дорад.

Дар марҳилаи кунунии рушди муҳоҷирати меҳнати хориҷӣ метавон гуфт, ки барои иқтисоди миллӣ таъсири манфии он нисбат ба таъсири мусбат бештар аст. Зеро дар дохили кишвар тақрибан 55-60 фоизи иқтидорҳои истеҳсоли истифода намешаванд ва дар сурати барқарор намудани ғайрифаъолияти онҳо, имкони таъмин намудани ҳамин муҳоҷирон бо ҷойи кор дар дохили кишвар вучуд дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2019 ба ташаккул ва рушди иқтисоди индустриалӣ равона гардидааст. Аммо дар шароити муосир ин раванд бояд бо унсурҳои иқтисоди рақамӣ пайваست карда шавад. Гузариш ба чунин модели муттаҳид (индустриалӣ-рақамӣ) дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад, ки дар он соҳаи саноат на танҳо бо истеҳсолоти анъанавӣ, балки бо технологияҳои рақамӣ (автоматизатсия, рақамисозии истеҳсолот, истифодаи додаҳо) рушд меёбад. Дар ин раванд бахшҳои истихроҷи маъдан ва саноати коркард низ тадриҷан рақамӣ гардонида мешаванд.

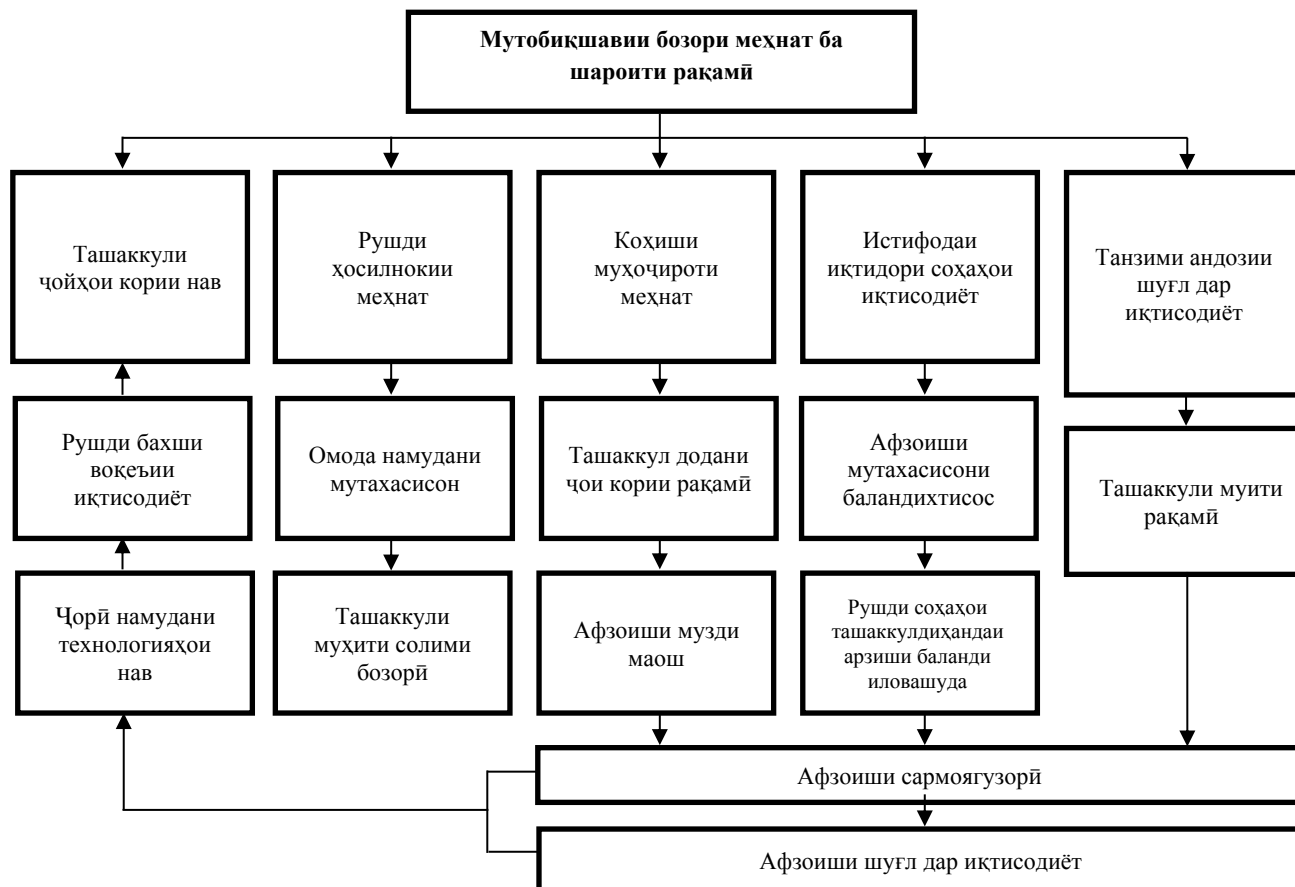
Дар доираи Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030, ҳангоми гузариш ба иқтисоди индустриалӣ, коҳиш додани шуғл дар соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши он дар соҳаҳои дигар пешбинӣ шудааст. Дар шароити иқтисоди рақамӣ ин раванд боз ҳам муҳимтар мегардад, зеро талабот ба касбҳои рақамӣ, хизматрасониҳои онлайн ва идоракунии интеллектуалӣ меафзояд [6, с.82].

Ҳиссаи шуғл дар соҳаи хизматрасонӣ то 60 фоиз афзоиш меёбад, ки қисми зиёди он метавонад ба хизматрасониҳои рақамӣ (IT, платформаҳо, хизматрасониҳои электронӣ)

рост ояд. Дар баробари ин, рушди саноат бо истифодаи технологияҳои муосир метавонад маҳсулнокии меҳнатро баланд бардорад.

Ин маънои онро дорад, ки қисми зиёди қувваи корӣ бояд на танҳо ба соҳаҳои саноатӣ ва иҷтимоӣ, балки ба соҳаҳои марбут ба иқтисоди рақамӣ низ равона карда шавад. Аз ин рӯ, тайёр намудани мутахассисони дорои малакаҳои рақамӣ ва рушди таҳсилоти касбӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Барои суръат бахшидан ба ин раванд, пешниҳод мегардад, ки модели имитатсионии бозори меҳнат бо дарназардошти иқтисоди рақамӣ татбиқ карда шавад. Ин модел метавонад мутобиқшавии бозори меҳнатро ба талаботи нав – аз ҷумла рушди технологияҳо, тағйирёбии сохтори шуғл ва ҷаҳонишавии меҳнат – таъмин намояд.

Расми 1. - Модели рушди бозори меҳнат дар шароити иқтисодиёти рақамӣ

Модели дар расми 1 пешниҳодшуда вобастагии афзоиши шуғлро аз суръати афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ дар иқтисод, махсусан дар бахши воқеӣ, инъикос менамояд. Дар доираи ин модел кӯшиш шудааст нишон дода шавад, ки чӣ гуна сатҳи шуғл аз сиёсати воқеии давлат дар самти фароҳам овардани муҳити мусоиди бозорӣ вобаста аст. Ҳамзамон, модел имконият медиҳад, ки суръати афзоиши шуғл вобаста ба тағйирёбии омилҳои асосии бозори меҳнат, аз ҷумла рушди инфрасохтори рақамӣ ва сатҳи истифодаи технологияҳои муосир, ба таври шартӣ (имитатсионӣ) арзёбӣ гардад.

Татбиқи чунин тадбирҳо, дар ҳолати фаъолияти фаъоли институтҳои давлатӣ ва иқтисодӣ, ба зиёд гардидани сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузориҳои рақамӣ, ва инчунин ба афзоиши шуғли аҳоли мусоидат менамояд. Ин раванд, пеш аз ҳама, ба рушди

бахши воқеии иқтисод, рақамисозии истеҳсолот ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, аз ҷумла дар соҳаҳои инноватсионӣ ва технологияҳои иттилоотӣ, замина фароҳам меорад.

Хусусияти асосии модели пешниҳодшудаи бозори меҳнат дар он аст, ки давлат тавассути ташкили муҳити ҳавасмандкунандаи муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнатӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ тадбирҳоро барои коҳиш додани таъсири манфии муҳочирати меҳнати хориҷӣ амалӣ месозад. Аз ҷумла, бо фароҳам овардани имкониятҳои нави шуғл дар дохили кишвар, рушди кори фосилавӣ ва дастгирии соҳибкории рақамӣ метавон қисми қувваи кори дар иқтисоди миллӣ нигоҳ дошт.

Аз ин бармеояд, ки дар ин раванд давлат нақши калидии худро нигоҳ дошта, тавассути ҷаҳл гардондани институтҳои махсусгардонидашуда, аз ҷумла институтҳои рақамӣ ва бозори меҳнат, ба танзим ва рушди самараноки бозори меҳнат мусоидат менамояд.

Лауреати Ҷоизаи Нобел Дуглас Норт дар бораи низоми институтҳо чунин қайд намудааст: «Иқтисодҳои камсамаранок дорой чунин сохтори институтсионалӣ мебошанд, ки барои баланд бардоштани маҳсулноки ҳавасмандӣ эҷод намеkunанд» [7, с.29]. Ин андеша то андозае ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мувофиқ меояд. Таҳлили унсурҳои асосии иқтисоди миллӣ нишон медиҳад, ки мушкилоти бозори меҳнат хусусияти низоми (системавӣ) доранд. Барои ҳалли онҳо зарур аст, ки низоми муассири институтҳо таъсис ва рушд дода шавад, ки дорой иқтисодии афзоиш бошанд.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди индустриалӣ ва рақамӣ, чунин низоми институтсионалӣ метавонад занҷири пайдарпайи равандҳоро дар бар гирад:

- ҷалби сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузориҳои рақамӣ;
- ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ва рақамисозии истеҳсолот;
- рушди низоми маориф ва тақмили таҳсилоти касбӣ;
- омода намудани мутахассисони баландихтисос ва фароҳам овардани ҷойҳои кории мувофиқ барои онҳо;
- баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат;
- афзоиши музди меҳнат ва таъсиси ҷойҳои кори сердаромад;
- зиёд шудани талабот ба қувваи корӣ ва тавсеаи пешниҳоди он;
- маҳдуд намудани шуғли ғайрирасмӣ тавассути рақамисозии муносибатҳои меҳнатӣ;
- афзоиши бозгашти муҳочирони меҳнатӣ (реэмиграция);
- ва дар маҷмӯъ, баланд гардидани сатҳи шуғли аҳоли.

Ҳамин тавр, дар шароити иқтисоди рақамӣ, рушди самараноки бозори меҳнат пеш аз ҳама ба тақмили низоми институтсионалӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ вобастагӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллаева А.Т. Механизмы государственного управления рынком труда и миграции населения в условиях рыночной экономики // Вестник ТГУПБП. 2017. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizmy-gosudarstvennogo-upravleniya-rynkom-truda-i-migratsiey-naseleniya-v-usloviyah-rynochnoy-ekonomiki> (дата обращения: 08.04.2026).
2. Ахмедов К. А. Ретроспективный анализ и пути развития современного рынка труда Согдийской области и Республики Таджикистан // Вестник ВУиТ. 2016. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/retrospektivnyy-analiz-i-puti-razvitiya-sovremennogo-rynka-truda-sogdiyskoy-oblasti-i-respubliki-tadzhikistan> (дата обращения: 08.04.2026).
3. Измерение занятости в неформальной экономике: Рекомендации по применению в статистической практике методологических положений по измерению неформальной занятости и занятости в неформальном секторе. Межгосударственный

статистический комитет Содружества Независимых Государств и Всемирный Банк. Москва 2018. – С. 36

4. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. – М.: Учебник, 1992. – С. 34.
5. Мокичев С.В., Тукмаков А.Л. Трансформация рынка труда в условиях развития информационной экономики // . Экономическая теория: экономические науки. – 2011, № 7 (80). – С. 21.
6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года//Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. - Душанбе: Контраст, 2016. - С. 82
7. Норт, Д. Понимание процесса экономических изменений [Текст] / пер. с англ. К. Мартинова, Н. Эдельмана; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. М.: Изд. дом Гос. ун-т – Высшая школа экономики, 2010. – 256 с.
8. Ризокулов Т.Р., Назарова Г.Ш. Миграционные процессы на внешнем рынке труда в современных условиях: некоторые принципы и пути их регулирования // Вестник ТГУПБП. 2018. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/migratsionnye-protsessy-na-natsionalnom-rynke-truma-v-sovremennyh-usloviyah-nekotorye-prichiny-i-puti-ih-regulirovaniya> (дата обращения: 08.04.2026).
9. Тарасов Ю.И., Тумасян Н.А. Эволюция рынка труда, его типология и структура // Вестник Адыгейского государственного университета. 2005, №2, – С. 113.
10. Ткаченко М.Ф. Трансформация мирового рынка труда в условиях глобализации (вопросы теории и методологии). Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора экономических наук. – Санкт-Петербург, 2011. – С. 34.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Мақола ба таҳлили хусусиятҳои ташаққул ва рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисоди рақамӣ бахшида шудааст. Дар он масъалаҳои асосии бозори меҳнат, аз ҷумла номувозинатии талабот ва пешниҳод, сатҳи пасти музди меҳнат, рушди шуғли ғайрирасмӣ ва таъсири муҳоҷирати меҳнатӣ баррасӣ гардидаанд. Ҳамзамон, нақши рақамисозӣ, сармоягузорӣ ва институтҳои давлатӣ дар тақмили механизми бозори меҳнат нишон дода шудааст. Муаллиф модели рушди бозори меҳнатро пешниҳод намуда, аҳамияти рушди технологияҳо, таҳсилоти касбӣ ва баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнатро асоснок мекунад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, иқтисоди рақамӣ, шуғл, муҳоҷирати меҳнатӣ, сармоягузорӣ, технологияҳои рақамӣ, институтҳо, маҳсулнокии меҳнат, шуғли ғайрирасмӣ, рушди иқтисодӣ

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена анализу особенностей формирования и развития рынка труда Республики Таджикистан в условиях цифровой экономики. В ней рассматриваются ключевые проблемы рынка труда, включая несбалансированность спроса и предложения, низкий уровень заработной платы, развитие неформальной занятости и влияние трудовой миграции. Также показана роль цифровизации, инвестиций и государственных институтов в совершенствовании механизма рынка труда. Автор предлагает модель развития рынка труда и обосновывает значение развития технологий, профессионального образования и повышения производительности труда.

Ключевые слова: рынок труда, цифровая экономика, занятость, трудовая миграция, инвестиции, цифровые технологии, институты, производительность труда, неформальная занятость, экономическое развитие

FEATURES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LABOR MARKET IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

The article analyzes the key features of the formation and development of the labor market in the Republic of Tajikistan under the conditions of the digital economy. It examines major labor market issues, including the imbalance between labor supply and demand, low wage levels, the growth of informal employment, and the impact of labor migration. The role of digitalization, investment, and state institutions in improving the labor market mechanism is also highlighted. The author proposes a labor market development model and substantiates the importance of technological advancement, vocational education, and increased labor productivity.

Keywords: labor market, digital economy, employment, labor migration, investment, digital technologies, institutions, labor productivity, informal employment, economic development

Маълумот оид ба муаллиф: Ахматова М.И. - ассистенти кафедраи сайёҳии байналмилалӣи МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хуҷанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон” Akhmatova8585@mail.ru тел-112003301

Сведения об авторе: Ахматова М.И. — ассистент кафедры международного туризма ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «МУТПТ» Akhmatova8585@mail.ru тел-112003301

Information about the author: Akhmatova M.I. — Assistant at the Department of International Tourism, State Institution “Khujand International Institute” of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Akhmatova8585@mail.ru tel-112003301

УДК: 004.738.5:330.34

ПЛАТФОРМАҲОИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ИНСТИТУТҲОИ НАВ

НЕГМАТОВА З.А.

Дар шароити иқтисоди рақамӣи муосир, платформаҳои рақамӣ ба яке аз унсурҳои калидии ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ табдил ёфтаанд. Онҳо на танҳо воситаи технологӣ, балки шакли нави ташкилҳои иқтисодӣ мебошанд, ки қоидаҳо, меъёрҳо ва механизмҳои ҳамкории байни иштирокчиёро муайян мекунанд.

Таҳқиқоти муосир нишон медиҳанд, ки платформаҳо ҳамчун “инфраструктураҳои миёнаравӣ” баромад намуда, гурӯҳҳои гуногуни корбаронро бо ҳам мепайванданд ва ба ташаккули бозорҳои наव мусоидат мекунанд. [1,43]. Дар баробари ин, онҳо ба сохтори ҷомеа таъсири амиқ расонида, муносибатҳои меҳнатӣ, иқтисодӣ ва ҳатто равандҳои сиёсиро дигаргун месозанд. [2,2]

Бо вучуди афзоиши таваҷҷуҳ ба ин масъала, таҳқиқи платформаҳои рақамӣ ҳамчун институтҳои нав, махсусан дар шароити кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳанӯз пурра анҷом наёфтааст.

Мақсади таҳқиқот - асоснок намудани платформаҳои рақамӣ ҳамчун шакли нави институтсионалӣ ва муайян намудани нақши онҳо дар иқтисоди муосир мебошад.

Методҳои таҳқиқот - таҳлили институтсионалӣ, муқоисавӣ ва системавӣ.

Тибқи назарияи классикии институтсионалӣ, институтҳо ҳамчун «қоидаҳои бозии чомеа» муайян карда мешаванд, ки рафтори субъектҳо танзим намуда, доираи имкониятҳо ва маҳдудиятҳои фаъолияти иқтисодиро муайян месозанд [8, с. 3]. Дар ин замина, платформаҳои рақамиро метавон ҳамчун шакли нави ҷунин қоидаҳо баррасӣ намуд, зеро онҳо на танҳо муҳити муоширати иқтисодиро фароҳам меоранд, балки тартиб, меъёр ва алгоритми ҳамкории байни иштирокчиёро мустақилона муайян мекунанд. Ба ибораи дигар, агар институтҳои анъанавӣ асосан тавассути қонунгузорӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ амал кунанд, платформаҳои рақамӣ ин вазифаро тавассути технология ва меъморӣ рақамӣ иҷро менамоянд.

Платформаҳо на танҳо бозорро ташкил медиҳанд, балки низоми қоидаҳои дохилии худро доранд, ки фаъолияти иштирокчиёро ба таври автоматикӣ танзим мекунанд. Ин қоидаҳо метавонанд дар шакли алгоритмҳои ҷустуҷӯ ва тавсия, сиёсати истифода, шартҳои хизматрасонӣ, низоми рейтинг ва баҳодиҳӣ, инчунин механизмҳои модератсия ва назорат зоҳир гарданд. Маҳз ҳамин унсурҳо тартиби дастрасӣ ба бозор, сатҳи эътимод байни иштирокчиён ва ҳатто тақсими манфиатҳои иқтисодиро муайян менамоянд.

Илова бар ин, хусусияти муҳими платформаҳои рақамӣ дар он аст, ки онҳо қоидаҳоро на танҳо муқаррар мекунанд, балки иҷрои онҳоро низ ба таври худкор таъмин менамоянд. Масалан, алгоритмҳои платформа метавонанд фаъолияти корбаронро маҳдуд ё афзалиятнок созанд, ки ин ба шаклгирии рафтори иқтисодӣ таъсири мустақим мерасонад. Аз ин лиҳоз, платформаҳо на танҳо воситаи миёнаравӣ, балки механизми мустақили танзими муносибатҳои иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин хусусиятҳо платформаҳои рақамиро аз институтҳои анъанавӣ фарқ мекунанд. Агар институтҳои классикӣ бештар ба меъёрҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ таъя намоянд, платформаҳо ин равандро рақамӣ ва автоматикӣ намуда, шакли нави танзими институтсионалиро ба вуҷуд меоранд. Дар натиҷа, онҳо ба як навъ «институтҳои гибридӣ» табдил меёбанд, ки унсурҳои иқтисодӣ, технологӣ ва иҷтимоиро дар як низоми ягона муттаҳид месозанд.

Ҳинингс ва ҳамкоронаш нишон медиҳанд, ки рақамикунонӣ боиси пайдоиши шаклҳои нави институтсионалӣ мегардад, аз ҷумла инфраструктураҳои рақамӣ ва шаклҳои нави ташкилӣ [4, 54].

Платформаҳои рақамӣ ба иқтисод таъсири бисёрсамта мерасонанд. Аввалан, онҳо хароҷоти муомилотиро коҳиш медиҳанд ва ҳамкорӣ мустақимро байни истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда таъмин менамоянд.

Дуюм, онҳо моделҳои нави бизнесро ба вуҷуд меоранд. Тибқи таҳқиқоти Гавер ва Кузумано, платформаҳо метавонанд ба маркази наоварии саноатӣ табдил ёбанд. [3]

Сеюм, онҳо сохтори бозорро тағйир медиҳанд. Платформаҳо метавонанд монополияҳои рақамӣ эҷод кунанд, зеро таъсири шабакавӣ онҳоро мустақам менамояд.

Дар баробари ин, платформаҳо ба равандҳои иҷтимоӣ низ таъсир мерасонанд. Тибқи таҳқиқоти Gümüsay ва ҳамкорон, онҳо тавассути “намоёнсозӣ” метавонанд иштирокчиёро фаъол ё маҳдуд намоянд. [6,47]

Аз нуқтаи назари назарияи институционалӣ, платформаҳо метавонанд ба ташаккули тартиботи нави иҷтимоӣ мусоидат намоянд.

Ди Маджо ва Пауэлл нишон медиҳанд, ки ташкилотҳо зерӣ таъсири фишорҳои изоморфӣ қарор мегиранд [9, 150]. Дар муҳити рақамӣ, ҷунин фишорҳо тавассути

платформаҳо паҳн мешаванд - ширкатҳо маҷбур мешаванд ба стандартҳои платформа мутобиқ гарданд.

Ҳамзамон, платформаҳо метавонанд инфраструктураҳои нави институтсионалиро эҷод кунанд. Масалан, таҳқиқоти Logue ва Grimes нишон медиҳад, ки платформаҳо метавонанд ба рушди маблағгузориҳои шаҳрвандӣ мусоидат намоянд [7, 235].

Таҳқиқоти муосир низ тасдиқ мекунанд, ки платформаҳо на танҳо иштирокчиҳои бозор, балки ташкилдиҳандаи майдони институтсионалӣ мебошанд. [5,7]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, раванди рақамикунонӣ ҳанӯз дар марҳилаи ташаккул қарор дошта, бо як қатор хусусиятҳои сохторӣ ва иҷтимоӣ тавсиф мегардад. Гарчанде дар солҳои охир дастрасӣ ба интернет ва истифодаи технологияҳои рақамӣ тадриҷан афзоиш ёфта истодааст, сатҳи фарогирии онҳо дар байни қишрҳои гуногуни аҳоли яксон нест.

Тибқи таҳқиқоти Бобохонов ва ҳамкорон, истифодаи технологияҳои рақамӣ махсусан дар байни ҷавонон васеъ паҳн шудааст, ки ин аз омодагии насли нав ба қабули инноватсияҳои рақамӣ шаҳодат медиҳад [10, с. 92]. Бо вуҷуди ин, як қатор маҳдудиятҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, бахусус вобаста ба иштироки занон дар муҳити рақамӣ, боқӣ мемонанд. Ин маҳдудиятҳо метавонанд ба нобаробарии дастрасӣ ба захираҳои рақамӣ ва имкониятҳои иқтисодӣ оварда расонанд.

Илова бар ин, нобаробарии рақамӣ на танҳо дар сатҳи иҷтимоӣ, балки дар сатҳи минтақавӣ низ мушоҳида мешавад. Дар минтақаҳои деҳот дастрасӣ ба инфрасохтори рақамӣ (интернети босуръат, хизматрасониҳои онлайн) маҳдудтар буда, ин ҳолат имконияти иштироки фаъолонаи аҳолиро дар иқтисоди рақамӣ коҳиш медиҳад.

Дар чунин шароит, рушди платформаҳои рақамӣ дар Тоҷикистон на танҳо масъалаи технологӣ, балки масъалаи институтсионалӣ низ мебошад. Яъне, барои густариши самараноки онҳо, зарурати бартараф намудани монеаҳои иҷтимоӣ, баланд бардоштани саводи рақамӣ ва таъмини дастрасии баробар ба технологияҳо ба миён меояд.

Ҳамин тариқ, гарчанде ки заминаҳои рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан ташаккул ёфта истодаанд, барои табдил додани платформаҳои рақамӣ ба институтҳои самараноки иқтисодӣ, ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ аҳамияти калидӣ дорад.

Ҳамзамон, Иқромӣ қайд мекунанд, ки Тоҷикистон аз рӯи рушди инфраструктураи рақамӣ аз баъзе кишварҳои минтақа ақиб мемонад.[11]

Дар чунин шароит, нақши давлат дар ташаккули платформаҳои миллӣ хеле муҳим аст. Холматов таъкид менамояд, ки сиёсати давлатӣ бояд ба рушди иқтисоди рақамӣ ва институтҳои он равона гардад. [12, 37]

Қобили зикр аст, ки Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2019) таъсиси платформаҳои рақамиро ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятнок муайян мекунанд.[13]

Таҳлил нишон медиҳад, ки платформаҳои рақамӣ на танҳо воситаи технологӣ, балки институтҳои нави иқтисодӣ мебошанд, ки қоидаҳои бозорро тағйир медиҳанд. Онҳо рафтори иштирокчиёро танзим намуда, муҳити нави иқтисодиро ташаккул медиҳанд.

Фарзияи таҳқиқот тасдиқ мегардад: платформаҳо ҳамчун институтҳои нави метавонанд ҳам имкониятҳои рушди иқтисодиро васеъ намоянд ва ҳам хавфҳои нави эҷод кунанд. Аз ҷумла, масъалаҳои монополия, ҳифзи маълумот ва танзими давлатӣ аҳамияти махсус пайдо мекунанд.

Дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки платформаҳои рақамӣ ҳамчун институтҳои нави иқтисодӣ баромад намуда, қоидаҳо ва механизмҳои ҳамкориҳои

иқтисоди роғайир медиҳанд. Онҳо ба коҳиши хароҷоти муомилотӣ, рушди бозорҳои нав ва ташаккули моделҳои нави иқтисодӣ мусоидат менамоянд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди платформаҳои рақамӣ метавонад ба суръатбахшии иқтисоди миллӣ мусоидат намояд, аммо ин раванд талаб мекунад, ки институтҳои ҳуқуқӣ ва сиёсати давлатӣ мутобиқ карда шаванд.

Дар оянда, зарурати таҳқиқи эмпирикии таъсири платформаҳо ба иқтисоди миллӣ боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ

1. Srnicek N. *Platform Capitalism*. – Cambridge: Polity Press, 2017. – 248 p.
2. Van Dijck J., Poell T., De Waal M. *The Platform Society: Public Values in a Connective World*. – New York: Oxford University Press, 2018. – 240 p.
3. Gawer A., Cusumano M. A. *Platform Leadership: How Intel, Microsoft, and Cisco Drive Industry Innovation*. – Boston: Harvard Business School Press, 2002. – 304 p.
4. Hinings C. R., Gegenhuber T., Greenwood R. Digital innovation and transformation: An institutional perspective // *Information and Organization*. – 2018. – Vol. 28, No. 1. – P. 52–61. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2018.02.004>
5. Gegenhuber T., Logue D., Hinings C. R., Barrett M. (eds.). *Digital Transformation and Institutional Theory*. – Bingley: Emerald Publishing, 2022. – 300 p.
6. Gümüşay A. A., Raynard M., Albu O., Etter M., Roulet T. Digital technology and voice: How platforms shape institutional processes through visibilization // In: Gegenhuber T. et al. (eds.) *Digital Transformation and Institutional Theory*. – Bingley: Emerald Publishing, 2022. – P. 45–70.
7. Logue D., Grimes M. Platforms for the people: Enabling civic crowdfunding through the cultivation of institutional infrastructure // *Strategic Management Journal*. – 2019. – Vol. 40, No. 8. – P. 1233–1252. – DOI: <https://doi.org/10.1002/smj.3019>
8. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 152 p.
9. DiMaggio P. J., Powell W. W. The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizations // *American Sociological Review*. – 1983. – Vol. 48, No. 2. – P. 147–160. – DOI: <https://doi.org/10.2307/2095101>
10. Bobokhonov S., Quelhas Brito P., Ramchandra Raut U., Pawar P. Digital technology usage in Tajikistan: A qualitative study // *The Qualitative Report*. – 2025. – Vol. 30, No. 6. – P. 3889–3907. – DOI: <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2025.5103>
11. Икромӣ Ҷ. 3. Масоили кунунии рақамикунонӣ дар Тоҷикистон // *Outlines of Global Transformations: Politics, Economics, Law*. – 2023. – Т. 16, №1. – DOI: <https://doi.org/10.23932/2542-0240-2023-16-1-1306>
12. Холматов М. М. Нақши давлат дар ташаккули иқтисодиёти рақамии Тоҷикистон // *Иқтисодиёти Тоҷикистон*. – 2018. – №2. – С. 34–41.
13. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. *Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*. – Душанбе, 2019. – Қарори Ҳукумати ҶТ аз 30 декабри соли 2019, №642.

ПЛАТФОРМАҲОИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ИНСТИТУТҲОИ НАВ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи платформаҳои рақамӣ ҳамчун шакли нави институтсионалӣ бахшида шудааст. Дар он моҳият ва хусусиятҳои платформаҳо ҳамчун низомӣ қоидаҳо ва механизмҳои танзимкунандаи муносибатҳои иқтисодӣ баррасӣ гардида, таъсири онҳо ба рушди иқтисоди рақамӣ таҳлил шудааст. Муаллиф нақши платформаҳоро дар тағйирёбии сохтори бозор, коҳиши хароҷоти муомилотӣ ва ташаккули моделҳои нави иқтисодӣ асоснок менамояд. Ҳамчунин, вазъи рушди платформаҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардида, самтҳои асосии тақмили онҳо пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: платформаҳои рақамӣ, институтҳо, иқтисоди рақамӣ, трансформатсия, бозор, Тоҷикистон.

ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ КАК НОВЫЕ ИНСТИТУТЫ

В статье рассматриваются цифровые платформы как новая институциональная форма. Раскрывается их сущность и особенности как системы правил и механизмов регулирования экономических отношений, а также анализируется их влияние на развитие цифровой экономики. Обосновывается роль платформ в трансформации рыночной структуры, снижении транзакционных издержек и формировании новых экономических моделей. Кроме того, анализируется состояние развития цифровых платформ в Республике Таджикистан и предлагаются направления их совершенствования.

Ключевые слова: цифровые платформы, институты, цифровая экономика, трансформация, рынок, Таджикистан.

DIGITAL PLATFORMS AS NEW INSTITUTIONS

This article examines digital platforms as a new institutional form. It explores their essence and characteristics as systems of rules and mechanisms regulating economic relations, and analyzes their impact on the development of the digital economy. The study substantiates the role of platforms in transforming market structures, reducing transaction costs, and shaping new economic models. In addition, the current state of digital platform development in the Republic of Tajikistan is analyzed, and key directions for their improvement are proposed.

Keywords: digital platforms, institutions, digital economy, transformation, market, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Негматова Зебоҷон Абдуғафуровна- ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити МД “Донишқадаи байналмилалии Хуҷанд” - и МД “ДБССТ”

Сведения об авторе: Негматова Зебожон Абдугафуровна- ассистент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита Международного института Худжанда МУПТ

Author information: Negmatova Zebojon Abdugafurovna- Assistant at the Department of Accounting, Analysis and Audit, Khujand International Institute of the SE IUTET

УДК: 33 848

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЁТ КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

ҚОДИРОВА М. З.

Введение. Рост международного туризма способствует экономическому развитию, но увеличивает нагрузку на природные ресурсы и экологию. Экологический управленческий учёт (ЕМА) позволяет контролировать расход ресурсов, снижать затраты и повышать экологическую эффективность предприятий. Цифровизация процессов, включая IoT-датчики и ERP-системы, обеспечивает оперативный сбор и анализ данных. Цель исследования- проанализировать роль ЕМА как инструмента устойчивого развития международного туризма. Для достижения цели рассматриваются теоретические основы ЕМА, цифровые методы учёта и практическая эффективность ЕМА на примере гостиничного комплекса.

Международный туризм характеризуется высоким уровнем динамики и значительным воздействием на природную среду. Рост туристских потоков сопровождается увеличением

потребления воды, электроэнергии и образованием отходов, что требует внедрения управленческих инструментов для обеспечения экологической устойчивости [4; 5]. Экологический управленческий учёт (ЕМА) позволяет систематизировать информацию о материальных, энергетических и финансовых потоках, связанных с экологическим воздействием деятельности туристических организаций, а цифровизация обеспечивает точность, оперативность и прозрачность данных [1;4]. ЕМА способствует принятию управленческих решений, направленных на снижение издержек и экологической нагрузки, что повышает инвестиционную привлекательность и конкурентоспособность компании [6].

Экологический управленческий учёт представляет собой систему внутреннего контроля и анализа экологических затрат предприятия. Его основная цель обеспечить руководство точной информацией о потреблении ресурсов и воздействии на окружающую среду. ЕМА позволяет идентифицировать и классифицировать экологические затраты, распределять их по центрам ответственности, оценивать экономическую эффективность природоохранных мероприятий и обеспечивать данные для стратегического планирования [5]. В туристской отрасли объектами ЕМА являются гостиничные комплексы, транспортные компании, туристские агентства и рекреационные зоны. Международные стандарты, включая GRI, способствуют интеграции экологических показателей в отчётность и повышению ESG-показателей организаций [12].

Цифровая трансформация позволяет автоматизировать сбор и анализ экологических данных, интегрировать показатели ЕМА в систему управленческого контроля и повышать качество управленческих решений [5]. Использование ERP-систем, IoT-датчиков для контроля энергопотребления, воды и отходов, аналитики Big Data для прогнозирования экологической нагрузки, а также цифровых платформ для раскрытия ESG-информации обеспечивает оперативность и точность данных, сокращает издержки и повышает прозрачность деятельности туристических организаций [6; 4].

Для наглядной демонстрации практической значимости ЕМА рассмотрим условный гостиничный комплекс. Ниже представлены расчётные примеры экономической эффективности экологических мероприятий:

Таблица 1. Расчёт экономической эффективности экологических мероприятий

№	Мероприятие	Исходные показатели	Изменения после внедрения ЕМА	Экономический эффект	Примечание
1	Энергосбережение	Потребление электроэнергии: 500 000 кВт·ч, тариф 0,90 сом/кВт·ч	Снижение на 18% (90 000 кВт·ч)	81 000 сомони	Инвестиции 200 000 сом; ROI = 40,5%
2	Управление отходами	120 тонн отходов, стоимость вывоза 150 сом/тонна	Сокращение на 30% (36 тонн)	5 400 + доход от вторсырья 4 000 сом	Совокупный эффект 9 400 сом
3	Контроль расхода воды	320 л/гость/сут	Снижение до 260 л/гость/сут (18,75%)	1 200 000 л воды/год	KPI экологической эффективности

Пояснения к расчётам:

Годовое потребление электроэнергии - 500 000 кВт·ч;

Тариф - 0,90 сомонь за 1 кВт·ч.

Годовые затраты: $500\,000 \times 0,90 = 450\,000$ сомонь

В расчётной модели принято снижение энергопотребления на 18%, что соответствует среднему уровню экономии (15–20%), достигаемому гостиничными предприятиями при внедрении энергосберегающих технологий и систем экологического мониторинга [13].

Экономия электроэнергии: $500\,000 \times 18\% = 90\,000$ кВт·ч

Снижение затрат: $90\,000 \times 0,90 = 81\,000$ сомонь

Инвестиции в проект- 200 000 сомонь

Срок окупаемости:

$200\,000 / 81\,000 = 2,47$ года

Проект является экономически целесообразным.

Расчёт рентабельности экологических инвестиций определяется по формуле:

$$ROI = (\text{Годовой экономический эффект} / \text{Инвестиции}) \times 100\% \quad (1)$$

$$ROI = (81\,000 / 200\,000) \times 100\% = 40,5\%$$

Показатель свидетельствует о высокой эффективности экологического проекта.

Учёт и снижение затрат на управление отходами:

Объём отходов - 120 тонн в год.

Стоимость вывоза 1 тонны -150 сомонь.

Годовые затраты: $120 \times 150 = 18\,000$ сомонь

После внедрения отдельного сбора отходов сокращение составило 30%.

Экономия: $36 \text{ тонн} \times 150 = 5\,400$ сомонь

Дополнительный доход от вторсырья составляет 4 000 сомонь.

Совокупный экономический эффект: $5\,400 + 4\,000 = 9\,400$ сомонь.

Расчётные примеры демонстрируют, что внедрение ЕМА позволяет снизить затраты, сократить экологическую нагрузку и повысить инвестиционную привлекательность предприятия. Включение экологических КРІ в систему управленческого контроля и бюджетирования позволяет руководству контролировать эффективность использования ресурсов, снижать себестоимость предоставляемых услуг и планировать стратегические меры по минимизации негативного воздействия на окружающую среду. Использование цифровых технологий обеспечивает оперативный сбор и анализ данных, что позволяет своевременно принимать управленческие решения на основе точной и актуальной информации [6; 10; 12].

Внедрение экологического управленческого учёта в туристических компаниях сопряжено с рядом проблем. Среди них отсутствие единых методических стандартов, ограниченность финансовых и кадровых ресурсов, а также низкий уровень цифровой зрелости организаций. Несмотря на эти трудности, перспективы внедрения ЕМА являются значительными. Стандартизация методик экологического учёта, усиление требований к ESG-отчётности и широкое использование цифровых инструментов создают условия для системного внедрения ЕМА. В долгосрочной перспективе это позволит компаниям эффективно сочетать экономические и экологические цели, снижать нагрузку на окружающую среду и формировать устойчивую стратегию развития [2; 5; 5].

Таким образом, экологический управленческий учёт является эффективным инструментом обеспечения устойчивого развития международного туризма. Приведённые расчётные примеры показывают экономическую и экологическую эффективность ЕМА, а цифровизация позволяет оперативно контролировать показатели, повышать инвестиционную привлекательность и конкурентоспособность туристских компаний. Внедрение ЕМА способствует формированию стратегии устойчивого развития, сочетающей экономическую эффективность и заботу о природе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Burritt R.L., Schaltegger S. Environmental Management Accounting: Purpose and Progress. *Journal of Cleaner Production*. 2001. Vol. 9. № 3. P. 243–252.
2. Burritt R.L., Hahn T., Schaltegger S. Towards a Comprehensive Framework for Environmental Management Accounting. *Australian Accounting Review*. 2002. Vol. 12. № 27. P. 39–50.
3. Drury C. Management and Cost Accounting. 10th ed. London: Cengage Learning, 2018. 816 p.
4. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. 16th ed. Pearson, 2018. 912 p.
5. IFAC (International Federation of Accountants). International Guidance Document: Environmental Management Accounting. New York: IFAC, 2005. 88 p.
6. Global Reporting Initiative (GRI). GRI Standards. Amsterdam: GRI, 2021.
7. Porter M.E., Kramer M.R. Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and CSR. *Harvard Business Review*. 2006. Vol. 84. № 12. P. 78–92.
8. United Nations Division for Sustainable Development. Environmental Management Accounting: Procedures and Principles. New York: UN, 2001. 198 p.
9. SENER Group. *Smart Hotels: Optimize Energy Consumption and Enhance Guest Experience* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.group.sener/en/insights/smart-hotels-optimize-energy-consumption-and-enhance-guest-experience/>
10. UNWTO. Sustainable Development of Tourism: Conceptual Definition. Madrid: World Tourism Organization, 2013.

БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНИИ ЭКОЛОГӢ ҲАМЧУН АБЗОРИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Дар мақолаи мазкур нақши баҳисобгирии идоракунии экологӣ дар таъмини рушди устувори сайёҳии байналмилалӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт баррасӣ мегардад. Асосҳои назариявии ЕМА, усулҳои муносири рақамикунонии баҳисобгирии экологӣ ва таҷрибаи татбиқи абзорҳои ЕМА дар ташкилотҳои сайёҳӣ таҳлил карда мешаванд. Ҳамчунин намунаҳои ҳисобии самаранокии иқтисодии тадбирҳои экологӣ дар асоси маълумоти комплекси меҳмонхона пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунии экологӣ, рушди устувор, сайёҳии байналмилалӣ, рақамикунонӣ, ESG, самаранокии иқтисодӣ.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЁТ КАК ИНСТРУМЕНТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В статье рассматривается роль экологического управленческого учёта в обеспечении устойчивого развития международного туризма в условиях цифровизации экономики. Анализируются теоретические основы ЕМА, современные методы цифровизации экологического учёта и практика применения инструментов ЕМА в туристских организациях. Представлены расчётные примеры экономической эффективности экологических мероприятий на базе данных гостиничного комплекса.

Ключевые слова: экологический управленческий учёт, устойчивое развитие, международный туризм, цифровизация, ESG, экономическая эффективность.

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT ACCOUNTING AS A TOOL FOR ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

This paper examines the role of environmental management accounting (EMA) in ensuring the sustainable development of international tourism in the context of economic digitalization. The

theoretical foundations of EMA, modern methods of digitalizing environmental accounting, and the practical application of EMA tools in tourism organizations are analyzed. Calculation examples demonstrating the economic efficiency of environmental measures based on data from a hotel complex are presented.

Keywords: environmental management accounting, sustainable development, international tourism, digitalization, ESG, economic efficiency.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қодирова Малика Зафарҷоновна - ассистенти кафедраи баҳисобирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд” – и МД “Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон”, Тел: +(992) 92-771-42-01, Email: malikakodirova.00@gmail.com

Сведения об авторе: Кодирова Малика Зафарджоновна - ГУ «Худжандский Международный Институт» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Республики Таджикистан», ассистент кафедры бухгалтерского учёта, анализа и аудита, Тел: +(992) 92-771-42-01, Email: malikakodirova.00@gmail.com

Author Information: Kodirova Malika Zafardzhonovna - State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of the Republic of Tajikistan”, Assistant at the Department of Accounting, Analysis and Audit. Tel: +(992) 92-771-42-01, Email: malikakodirova.00@gmail.com

СУД: 633.51: 631.67

АРЗЁБИИ ИЛМИИ САМАРАНОКИИ ОБЁРИИ ҚАТРАГӢ ҲАНГОМИ ПАРВАРИШИ ПАХТАИ НАВӢИ ТЕЗПАЗАК ДАР ШАРОИТИ ШИМОЛИ ТОҶИКИСТОН

ИСЛОМОВА М. С.

Ақтуалии мавзӯ. Пахтакорӣ дар Тоҷикистон яке аз соҳаҳои муҳими комплекси агросаноатӣ ба ҳисоб рафта, дар таъмини ашёи хоми саноати нассочӣ ва рушди иқтисоди миллӣ нақши калидӣ дорад. Шароити иқлимӣи ҷумхурий, ки бо тобистони гарм ва мавҷудияти шабакаҳои обёрӣ тавсиф мешавад, барои парвариши навъҳои гуногуни пахта мусоид мебошад. Дар сохтори истеҳсолот бештар ду намуди ботаникӣ — *Gossypium hirsutum* (пахтаи миёнаҳа) ва *Gossypium barbadense* (пахтаи дарознаҳ) — мавқеи асосӣ доранд.

Навъҳои миёнаҳа қисми зиёди майдонҳои киштро ишғол намуда, бо мутобиқшавии баланд ба шароити гуногуни ҳок ва иқлим фарқ мекунад. Дарозии наҳи онҳо одатан аз 28 то 33 миллиметрро ташкил дода, муҳлати нашъунамояшон 100–125 рӯзро дар бар мегирад. Ин гурӯҳ ҳосилнокии нисбатан баланд дошта, ба гармӣ ва камобӣ устувории хуб нишон медиҳад. Навъҳои барвақтрас, аз ҷумла онҳое, ки дар минтақаҳои шимолии кишвар кишт мешаванд, барои мавсими нисбатан кӯтоҳи вегетатсионӣ мувофиқ буда, имкони гирифтани ҳосилро дар муҳлати кӯтоҳ таъмин менамоянд. Дар минтақаҳои ҷанубӣ, баҳусус дар Вилояти Хатлон, инчунин навъҳои миёна ва деррас бо иқтидори баланди ҳосилнокӣ васеъ истифода мегарданд.

Навъҳои дарознаҳ, ки асосан дар шароити гармтар парвариш карда мешаванд, бо сифати баланди технологӣ ва дарозии наҳи 36–42 миллиметр фарқ менамоянд. Муҳлати нашъунамояи онҳо тӯлонитар буда, аз 130 то 145 рӯз давом мекунад. Ин навъҳо талаботи

бештар ба гармӣ ва таъминоти мунтазами об доранд, аммо дар иваз нахи босифат ва рақобатпазир барои бозори нассочӣ медиханд. Парвариши онҳо бештар дар минтақаҳои дорои иқлими гарм ва давраи дарози вегетатсионӣ, аз ҷумла дар ҷануби кишвар, ба роҳ монда шудааст.

Таҳлили мавзӯ. Технологияи парвариши пахта маҷмӯи тадбирҳои агротехниро дар бар мегирад, ки ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва сифати маҳсулот равона шудаанд. Омодаҳои хок аз шудгори амиқ тирамоҳӣ ва ворид намудани нуриҳои органикӣ ва минералӣ оғоз меёбад. Кишт дар фасли баҳор, ҳангоми ба 12 дараҷа гарм шудани қабати болоии хок, гузаронида мешавад. Нигоҳубини зироат аз нармакунии байниқаторҳо, танзими зичии ниҳол, мубориза бар зидди алафҳои бегона, ҳашароти зараррасон ва касалиҳо иборат аст. Риояи меъёрҳои илмӣ асосноки ғизодиҳӣ бо нуриҳои нитрогенӣ, фосфордор ва калийдор барои ташаккули мӯтадили массаи сабз ва кӯракҳо аҳамияти калон дорад.

Обёрӣ яке аз омилҳои ҳалкунандаи ҳосилнокии пахта дар шароити иқлими хушкӯ гарми Тоҷикистон мебошад. Меъёри умумии об вобаста ба навъ ва шароити хок аз 6 то 10 ҳазор метри мукааб ба як гектарро ташкил медиҳад. Дар амал бештар усули обёрии ҷўякӣ истифода мешавад, ки дар давраи нашъунамо 5–7 маротиба гузаронида мешавад. Давраҳои муҳимтарини обталабӣ марҳилаи пеш аз гулкунӣ, гулкунӣ ва ташаккули кӯрак ба шумор мераванд. Дар солҳои охир ҷорӣ намудани усули обёрии қатрагӣ ба баланд гардидани самаранокии истифодаи захираҳои об ва бештар шудани сифати ҳосил мусоидат мекунад, зеро ин усул намнокии мӯтадили хокро таъмин намуда, талафи обро коҳиш медиҳад.

Ҳамин тариқ, интиҳоби дурусти навъ вобаста ба шароити иқлимӣ, риояи қатъии тадбирҳои агротехникӣ ва истифодаи усулҳои муосири обёрӣ омилҳои асосии таъмини ҳосилнокии баланд ва сифати рақобатпазирӣ пахта дар Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд. Рушди илмӣ пахтакорӣ ва татбиқи дастовардҳои селекция ва технологияҳои инноватсионӣ метавонад дар оянда самаранокии соҳаро боз ҳам афзоиш диҳад.

Обёрии пахта дар шароити иқлими хушк континенталии Тоҷикистон яке аз омилҳои ҳалкунандаи ташаккули ҳосили баланд ва сифати нах ба ҳисоб меравад. Бо дарназардошти он ки қисми зиёди майдонҳои пахта дар минтақаҳои гарм ва камбориш, аз ҷумла дар Вилояти Хатлон ва Вилояти Суғд ҷойгир шудаанд, таъмини мунтазами зироат бо об шартӣ асосии рушди мӯтадили растанӣ мебошад.

Талаботи умумии пахта ба об вобаста ба навъ, таркиби механикии хок, сатҳи обҳои зерзаминӣ ва шароити иқлимӣ фарқ мекунад. Дар шароити Тоҷикистон меъёри умумии мавсимии обёрӣ одатан аз 6 000 то 10 000 м³/га-ро ташкил медиҳад. Дар ҳокҳои сабуки регдор ин нишондиҳанда метавонад баландтар бошад, зеро иқтидори нигоҳдории намай камтар аст, дар ҳоле ки дар ҳокҳои лойию гилӣ сарфи об нисбатан камтар мегардад.

Ҳалли муаммо. Давраҳои асосии обталабии пахта ба марҳилаҳои муайяни инкишофи он рост меоянд. Дар марҳилаи нашъунамои ибтидоӣ талабот ба об нисбатан паст аст, аммо аз оғози гулкунӣ ва ташаккули кӯрак эҳтиёҷ ба намай ба таври назаррас меафзояд. Маҳз дар ин давра камбуди об метавонад боиси рехтани гул ва кӯрак, коҳиши массаи нах ва паст гардидани ҳосилнокӣ гардад. Дар марҳилаи пухтарасӣ ҳаҷми об кам карда мешавад, то ки сабзиши зиёдатии массаи вегетативӣ пешгирӣ шуда, равандҳои физиологии пухтарасӣ суръат гиранд.

Дар амал бештар усули обёрии ҷўякӣ истифода мешавад, ки ба шароити хоҷагҳои анъанавӣ мутобиқ аст. Одатан дар давраи нашъунамо 5–7 маротиба обмонӣ гузаронида мешавад. Меъёри яккаобмонӣ вобаста ба шароити хок аз 800 то 1 200 м³/га-ро ташкил медиҳад. Самаранокии ин усул аз ҳамвории замин, ҳолати ҷўякҳо ва танзими дурусти ҷараёни об вобаста аст. Норасоии назорат метавонад ба талафи об ва шӯршавии хок оварда расонад.

Дар солҳои охир барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои об обёрии қатрагӣ тадриҷан ҷорӣ мегардад. Ин усул имконият медиҳад, ки намнокии хок дар минтақаи реша дар сатҳи оптималӣ нигоҳ дошта шавад ва сарфи умумии об то 30–40 фоиз коҳиш ёбад. Ғайр аз ин, бо роҳи фертигация (ҳамзамон додани нуриҳо бо об) истифодаи

моддаҳои ғизӣ самараноктар мегардад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити истифодаи обҳои қатрагӣ ҳосилнокӣ метавонад 10–15 Ҷоиз афзоиш ёбад ва сифати нах беҳтар гардад.

Ҳамин тариқ, низоми илмӣ асоснокӣ обҳои, ки ба талаботи биологии навъ ва шароити хокию иқлимӣ мутобиқ карда шудааст, омили муҳими таъмини устувории истеҳсолоти пахта ба шумор меравад. Танзими дурусти муҳлати обмонӣ, меъёри сарфи об ва истифодаи технологияҳои муосир метавонад на танҳо ҳосилнокиро баланд бардорад, балки истифодаи оқилонаи захираҳои обро дар шароити тағйирёбии иқлим таъмин намояд.

Бо назардошти таҳлилҳои арзёбии обҳоиқунии анъанавӣ ва қатрагии пахтаи тезпазак дар шароити шимолӣ Тоҷикистон ҳисоб менамоям.

Барои 1 гектар пахтаи наъӣ тезпазак дар шароити шимолӣ Тоҷикистон меъёри умумии обҳои $\approx 7\,000\text{--}8\,000\text{ м}^3$ об дар як мавсимо ташкил медиҳад.

$$W = ET_c - P_e$$

дар ин формула: $ET_c = 750\text{ мм}$ – (**Evapotranspiration crop**) миқдори умумии обест, ки растанӣ дар давраи нашъунамо талаб мекунад ва он аз ду қисм иборат аст аз бухоршавӣ аз сатҳи хок (E) ва транспирация аз баргҳо (T);

$P_e = 120\text{ мм}$ – (**Effective precipitation**) қисми боронест, ки воқеан дар хок нигоҳ дошта шуда, барои реша дастрас мешавад.

$$W = 750 - 120 = 630\text{ мм}$$

Аз ҳисоб бар меояд, ки пахта дар шароити шимолӣ Тоҷикистон аз обҳои бояд **630 мм** об гирад.

Арзёбӣ ба м^3 барои 1 гектар, 1 мм об дар 1 гектар $= 10\text{ м}^3$:

$$630 \times 10 = 6\,300\text{ м}^3$$

Талаботи мазкур талаботи **соф** буда, бо назардошти талафоти об (канал, бухоршавӣ, филтратсия) ва коэффисиенти самаранокӣ обҳои анъанавӣ $\approx 0,8$ ҳисоб мекунем:

$$6\,300 \div 0,8 = 7\,875\text{ м}^3$$

Аз ҳисоб бар меояд, ки барои 1 гектар пахтаи тезпазак дар шароити шимолӣ Тоҷикистон, талаботи соф: $6\,300\text{ м}^3$ ва бо назардошти талафот: $7\,500\text{--}8\,000\text{ м}^3$ об дар мавсим рост меояд.

Ҷадвали 1 – Тақсимои обҳои анъанавӣ дар мавсими парвариш

Давра	% аз меъёр	м^3
Нашъунамо	20%	$\approx 1\,500$
Гулкунӣ	40%	$\approx 3\,000$
Ҳосилбандӣ	30%	$\approx 2\,200$
Пухтарасӣ	10%	≈ 700

Ҳангоми истифодаи обҳои қатрагӣ сарфи об барои 1 гектар пахтаи тезпазак дар шимолӣ Тоҷикистон то $\approx 6\,500\text{--}7\,000\text{ м}^3$ коҳиш меёбад (яъне 15–25 % сарфа нисбат ба усули анъанавӣ). Давомнокии вегетатсия: 120–130 рӯз, ET_c (талаботи биологии пахта): $\approx 750\text{ мм}$, Боришоти таъсирбахш: $\approx 120\text{ мм}$

$$W = 750 - 120 = 630\text{ мм.}$$

$$1\text{ мм дар } 1\text{ гектар} = 10\text{ м}^3$$

$$630 \times 10 = 6300 \text{ м}^3$$

Бо назардошти самаранокии усули обёрии қатрагӣ $\eta \approx 0,90\text{--}0,95$.

$$6300 \div 0,92 = 6847 \text{ м}^3$$

Арзёбии усули қатрагӣ барои 1 гектар пахтаи тезпазак 6 500 – 7 000 м³ об дар як мавсим ва ин нишондод нисбат ба усули чўякӣ (7 500–8 000 м³) сарфаи об $\approx 1\,000 \text{ м}^3$ дар 1 гектар.

Ҷадвали 2 – Тақсими об дар мавсим (қатрагӣ) парвариш

Давра	%	м³
Нашъунамо	25%	$\approx 1\,700$
Гулкунӣ	35%	$\approx 2\,400$
Ҳосилбандӣ	30%	$\approx 2\,000$
Пухтарасӣ	10%	≈ 700

Ҷадвали 3 – Муқоисаи усули чўякӣ ва қатрагӣ (1 гектар пахтаи тезпазак, шароити Суғд)

№	Нишондод	Обёрии чўякӣ (анъанавӣ)	Обёрии қатрагӣ	Фарқият
1	Талаботи софи об, м³	6 300	6 300	0
2	Самаранокии система	$\sim 0,80$	$\sim 0,92$	+15 % баланд
3	Сарфи умумии об, м³	7 800 – 8 000	6 500 – 7 000	–1 000 то –1 500 м³
4	Сарфаи об	—	15 – 25 %	Қатрагӣ сарфа мекунад
5	Шумораи обдихӣ	5 – 7 маротиба	20 – 40 маротиба (миқдори кам)	Режими устувор
6	Бухоршавӣ ва талафот	Баланд	Кам	Қатрагӣ кам мекунад
7	Алафҳои бегона	Зиёд	Кам	Қатрагӣ беҳтар
8	Хатари шўршавӣ	Баландтар	Камтар	Беҳбудии хок
9	Ҳосилнокӣ	30–35 ц/га	35–42 ц/га	+10–20 %
10	Хароҷоти аввалия	Кам	Баланд	Қатрагӣ сармоягузори аввал талаб мекунад

Обёрии пахтаи навъи тезпазак дар шароити иқлими континенталии хушк гарми шимолӣ Тоҷикистон, махсусан дар ҳудуди Суғд, бо мушкилоти норасоии об ва хавфи шўршавии хок алоқаманд мебошад. Ҳисобҳои агроклиматикӣ нишон медиҳанд, ки талаботи биологии пахта дар давраи вегетатсия тақрибан 750 мм обро ташкил медиҳад. Бо дарназардошти боришоти таъсирбахш (тақрибан 120 мм), талаботи софи обёрӣ ба 630 мм ё 6 300 м³ барои як гектар баробар мегардад.

Хулоса. Дар шароити истифодаи усули анъанавии чўякӣ самаранокии система миёнаҳол ($\eta \approx 0,80$) буда, бинобар талафоти филтратсионӣ ва бухоршавӣ сарфи умумии об ба 7 800–8 000 м³/га мерасад. Баръакс, дар обёрии қатрагӣ самаранокии гидравликӣ то 0,90–0,95 баланд мешавад. Дар натиҷа сарфи воқеии об ба 6 500–7 000 м³/га коҳиш меёбад, ки ин 15–25 % сарфаи захираҳои обиро таъмин менамояд.

Аз нуқтаи назари физиологияи растаӣ, таъмини устувори намнокӣ дар минтақаи реша боиси коҳиши стресс, беҳтар шудани фотосинтез ва паст шудани рехтани гулҳо мегардад. Тадқиқотҳои агрономӣ нишон медиҳанд, ки ҳосилнокӣ дар шароити қатрагӣ метавонад 10–20 % зиёд шавад. Илова бар ин, маҳдуд шудани намнокии сатҳӣ афзоиши алафҳои бегона ва

шустани ғизоҳои минералиро кам мекунад.

Аз ҷиҳати экологӣ, қатрагӣ ба коҳиши шӯршавии хок мусоидат менамояд, зеро об танҳо ба қабати ғайбӣ ворид мешавад ва болоравии намакҳо камтар мегардад. Гарчанде ки сармоягузори аввалия барои насби системаи баландтар аст, дар дарозмуддат сарфаи об, нурӣ ва энергия онро аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок месозад.

Ҳамин тавр, таҳлили илмӣ нишон медиҳад, ки дар шароити норасоии захираҳои оби шимолӣ Тоҷикистон гузариш ба обёрии қатрагӣ роҳи устувори баланд бардоштани самаранокии агротехникӣ ва ҳифзи муҳити зист ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Allen R.G., Pereira L.S., Raes D., Smith M. Crop evapotranspiration – Guidelines for computing crop water requirements. FAO Irrigation and Drainage Paper 56. – Rome: FAO, 1998. – 300 p.
2. Айдаров И.П., Голованов А.И. Мелиорация земель. – М.: КолосС, 2006. – 319 с.
3. Бородычев В.В. Капельное орошение сельскохозяйственных культур. – Волгоград: ВГСА, 2010. – 180 с.
4. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта (с основами статистической обработки результатов исследований). – 5-е изд. – М.: Агропромиздат, 1985. – 351 с.
5. Костяков А.Н. Основы мелиорации. – М.: Сельхозгиз, 1960. – 622 с.
6. Pereira L.S., Oweis T., Zairi A. Irrigation management under water scarcity // Agricultural Water Management. – 2002. – Vol. 57. – P. 175–206.
7. Howell T.A. Enhancing water use efficiency in irrigated agriculture // Agronomy Journal. – 2001. – Vol. 93. – P. 281–289.
8. Шумаков Б.Б. Орошение и водное хозяйство. – М.: Колос, 2004. – 463 с.
9. Fereres E., Soriano M.A. Deficit irrigation for reducing agricultural water use // Journal of Experimental Botany. – 2007. – Vol. 58. – P. 147–159.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ КАПЕЛЬНОГО ОРОШЕНИЯ ПРИ ВОЗДЕЛЫВАНИИ РАННЕСПЕЛЫХ СОРТОВ ХЛОПЧАТНИКА В УСЛОВИЯХ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА

В статье представлена научно обоснованная оценка водопотребления хлопчатника раннеспелых сортов в условиях северного Таджикистана. На основе агроклиматических показателей определена суммарная потребность культуры в воде ($ET_c \approx 750$ мм) и рассчитан объём оросительной воды с учётом эффективных осадков ($P_e \approx 120$ мм). Установлено, что при традиционном бороздковом орошении общий расход воды составляет 7 800–8 000 м³/га вследствие потерь на инфильтрацию и испарение. Применение капельного орошения с коэффициентом эффективности 0,90–0,95 позволяет снизить сезонный расход воды до 6 500–7 000 м³/га, обеспечивая экономию 15–25 %. Дополнительно отмечается повышение урожайности на 10–20 %, снижение риска засоления почв и рациональное использование минеральных удобрений. Полученные результаты подтверждают агроэкономическую и экологическую целесообразность внедрения капельного орошения в хлопководстве северного региона страны.

Ключевые слова: водопотребление хлопчатника, капельное орошение, эффективные осадки, эвапотранспирация, экономия воды, урожайность.

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF DRIP IRRIGATION IN THE CULTIVATION OF EARLY-MATURING COTTON VARIETIES UNDER THE CONDITIONS OF NORTHERN TAJIKISTAN

The article presents a scientifically grounded assessment of water requirements for early-maturing cotton varieties under the climatic conditions of northern Tajikistan. Based on agro-climatic parameters, the total crop water requirement ($ET_c \approx 750$ mm) was determined and the irrigation demand was calculated considering effective precipitation ($P_e \approx 120$ mm). It was established that under traditional furrow irrigation the total seasonal water consumption reaches 7,800–8,000 m³/ha due to infiltration and evaporation losses. The implementation of drip irrigation with an efficiency coefficient of 0.90–0.95 reduces seasonal water use to 6,500–7,000 m³/ha, ensuring water savings of 15–25%. Additionally, yield increases by 10–20%, soil salinity risks decrease, and fertilizer use becomes more efficient. The results confirm the agro-economic and environmental feasibility of drip irrigation technology for sustainable cotton production in northern regions.

Keywords: cotton water requirement, drip irrigation, effective precipitation, evapotranspiration, water saving, crop yield.

Маълумот оид ба муаллиф: Исломова Муслимахон Сайдуллоевна - магистранти курси 2 ихтисоси биологияи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, Т. +992-92-642-23-52, muslimakhon88@gmail.com

Сведения об авторе: Исломова Муслимахон Сайдуллоевна - магистрант 2-ого курса специальности биология Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова, Т. +992-92-642-23-52, muslimakhon88@gmail.com

Information about the author: Islomova Muslimakhon Saydulloevna - master's Degree Student (2nd year), majoring in Biology Khujand State University named after academician B. Gafurov, T. +992-92-642-23-52, muslimakhon88@gmail.com

БАҲШИ 3. САРМОЯГУЗОРӢ ВА ИНФРАСОҲТОРИ САБЗИ САӢӢӢ

СЕКЦИЯ 3. ИНВЕСТИЦИИ И «ЗЕЛЁНАЯ» ТУРИСТИЧЕСКАЯ ИНФРАСТРУКТУРА

SECTION 3. INVESTMENT AND GREEN TOURISM INFRASTRUCTURE

УДК: 339.543:004:338.48(575.3)

ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ ГУМРУКӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ СОҲАИ САӢӢӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ТЕМИРОВ К.О.

Муқаддима. Имрӯзо сайёҳӣ яке аз соҳаи афзалиятноки рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакатҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Зеро мувофиқи маълумоти Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ соҳаи сайёҳӣ яке аз соҳаҳои сердаромадтарин ва зуд рушдбанда мебошад [3]. Вазни қиёсии соҳаи сайёҳӣ дар МММ ҷаҳонӣ 6%-ро ташкил медиҳад, 7% сармоягузори ҷаҳонӣ ба соҳаи сайёҳӣ мебошад, хароҷати сайёҳӣ 11% хароҷоти истеъмолии ҷаҳониро ташкил медиҳад ва ҳамзамон аз ҳисоби сайёҳӣ 5%-и воридоти андозии ҷаҳонӣ таъмин мегардад. Бинобар ин солҳои охир дар бештари мамлакатҳои ҷаҳон соҳаи сайёҳӣ рушди назаррас дорад. Барои таъмини рушди минбаъдаи соҳаи мазкур дар асоси муайян намудани омилҳои рушд, чораҳои зарури андешида мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ солҳои охир ба рушди соҳаи сайёҳӣ аҳамияти бештар зоҳир мегардад. Бо мақсади рушди соҳаи сайёҳӣ аз бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми августи соли 2018, №372 Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қабул карда шудааст. Дар стратегияи мазкур ҳадаф, вазифа ва самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайян карда шудааст. Ҳамзамон ҳуҷҷати мазкур ҳамчун омили ташаккули нақшаҳо ва роҳнамои ташаббусҳои соҳибкории шаҳрвандон дар соҳаи сайёҳии кишвар эътироф карда мешавад.

Дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии мамлакат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президент Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба аҳамият ва самтҳои минбаъдаи дастгирии давлатии рушди соҳаи сайёҳӣ чунин таъкид ба амал оварданд: «Ҳукумати мамлакат рушди соҳаи сайёҳиро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии худ мешуморад.

Шумораи сайёҳоне, ки соли 2024-ум ба Тоҷикистон омадаанд, ба 1 миллиону 400 ҳазор нафар расида, нисбат ба соли 2019-ум 12 фоиз афзудааст.

Вале нишондиҳандаи мазкур ба имкониятҳои таърихиву табиӣ, кӯҳнавардӣ, фарҳангӣ ва табобативу истироҳатии кишвар мувофиқ нест.

Дар баробари чалби сайёҳони хориҷӣ ба рушди сайёҳии дохилӣ низ бояд таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир карда шавад.

Кумитаи рушди сайёҳӣ якҷо бо вазорату идораҳои марбута ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди сайёҳӣ, хусусан, бунёди инфрасохтори зарурӣ тадбирҳои иловагӣ андешад» [2].

Ҷанбаҳои назариявӣ. Дар адабиёти илмӣ омилҳои гуногуни рушди соҳаи сайёҳӣ муайян карда шудаанд. Мувофиқи онҳо яке аз омилҳо, ки барои рушди соҳаи сайёҳӣ таъсир мерасонад ин сатҳи рақамикунонии хазматрасониҳои сайёҳӣ ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи Д.П. Мелник рақамикунонии иқтисодиёт муддати дароз ҳамчун дурнамои дарозмуддати рушди низоми молиявии кишвар, яъне гузариш ба сатҳи нави баланди технологияи ташкили муносибатҳои молиявӣ қабул мешуд. Имрӯз иқтисоди рақамӣ воқеиятест, ки дар он давлат ва шахрвандони алоҳида ҳукуку ухдадорихои худро амалӣ менамоянд [1, с. 54].

Бояд қайд намуд, ки равандҳои иқтисодӣ дар марҳилаи муосири рушд ба як соҳаи баланди технологӣ табдил ёфтаанд, ки ба шароити муосир ҷавобгӯ мебошанд. Бо вучуди ин, бисёр ҷанбаҳо ҳанӯз ба тақмили васеъмиқёс ниёз доранд.

Дар шароити муосир фазои иқтисодӣ ва низомҳои иҷтимоию иқтисодие, ки дар сохтори он фаъолият мекунанд, тағйироти назаррасро аз сар гузаронида истодаанд, ки бо раванди рақамикунонӣ алоқаманд мебошанд. Раванди дигаргуншавӣ дар ҳамаи марҳилаҳои рушд амалӣ мегардад – аз сатҳи корхонаҳо оғоз ёфта, то ба сатҳи низомҳои мукамал мерасад. Хусусияти хоси ин раванд дар он аст, ки диққати иштирокчиёни низомҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба татбиқи технологияҳо дар фаъолияти худ ҷиҳати рушди рақамикунонӣ равона карда мешавад, аммо ба ин раванд истифодаи абзорҳои ғайрисамаранокӣ идоракунӣ, ки ба ҳавасманд намудани фаъолияти инноватсионӣ нигаронида шудаанд, монеа эҷод мекунад [4, с. 23]. Бартараф намудани мушкилоти мазкур тавассути ҳамоҳанг сохтани фаъолияти иштирокчиёни инфрасохтори инноватсионӣ имконпазир мегардад, зеро суръати ташаккули иқтисоди рақамӣ аз дараҷаи таъмини манфиати онҳо дар шароити тақмилёбии фаъолияти худ вобаста мебошад.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Татбиқи технологияҳои рақамӣ гузариши тамоми сохторҳои давлатӣ, аз он ҷумла мақомоти гумрук ба фазои рақамиро пешбинӣ менамояд, то ки онҳо вазифаҳои худро ба таври пурратар ва самаранок амалӣ кунанд. Зеро дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёти миллий ва рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, ниҳодҳои давлатӣ ба тағйироти амиқ рӯ ба рӯ мегарданд. Хусусан, ин равандро дар маъмурикунонии гумрукӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад, зеро он дар ҷорроҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ҳаракати байналмилалӣ ва таъмини амнияти миллий қарор дорад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон рақамисозии фаъолияти гумрукӣ на танҳо воситаи навсозии идоракунии давлатӣ, балки омили муҳими рушди сайёҳӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои калидии иқтисоди миллий ба ҳисоб меравад.

Фарзияи «гумруки рақамӣ» ба принципҳои автоматиконии расмӣ, гардиши ҳуҷжатҳои электронӣ, ҳамгироии низомҳои иттилоотӣ ва истифодаи воситаҳои таҳлилии идоракунӣ хавф асос меёбад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ натиҷаҳои назаррас дар ин самт дар доираи барномаҳои рақамикунонӣ ба даст оварда шудаанд. Масалан дар фазои Иттиҳоди Аврупо амалӣ низоми ягонаи электронии маъмурикунонии гумрукӣ таъсис дода шудааст, ки маълумотҳо ба таври автоматӣ коркар шуда ба субъектони иттиҳоди мазкур пешниҳод мегарданд. Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико платформаҳои мукамали автоматиконии коркарди иттилооти гумрукӣ фаъолият менамоянд, ки имконият медиҳанд муҳлати барасмиятдарорӣ ба таври назаррас коҳиш ёбад. Дар таҷрибаи Федератсияи Русия «Стратегияи рушди мақомоти гумрукӣ то соли 2030» амалӣ мегардад, ки мувофиқи он ташкили марказҳои барасмиятдарории электронӣ ва технологияи коркарди автоматии маълумотҳо таъмин карда мешаванд. Ин платформаҳои рақамӣ аз як тараф барои иҷрои саривақт ва босифати вазифаҳои мақомоти гумруки мамлакатҳо хизмат намояд, аз тарафи дигар барои фароҳам овардани шароити мусоид ба сайёҳон ва меҳмонон хизмат мекунад.

Ба назари мо, тамоюлҳои байналмилалӣ дар самти тақмили фаъолияти мақомоти гумрукӣ метавагонан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун роҳнамои тақмили низомии гумрукӣ хизмат мекунад. Дар шароити густариши робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ва афзоиши ҳаракати сайёҳон зарурати таъсиси инфрасохтори муосири рақамӣ ба миён меояд, ки самаранокӣ, шаффофият ва эътимоднокии расмиеи гумрукиро таъмин намояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон навосзӣ ва мутобиқ гардонидани фаъолияти мақомоти гумрукӣ бо дастури супоришҳои созидаи Пешвои муаззами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи сиёсати давлатии рақамикунории иқтисодиеи милли аз ҷониби Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад. Самтҳои асосии ислоҳот тақмили системаҳои иттилоотӣ, ҷорӣ намудани декларатсияи электронӣ, рушди механизми пешакии иттилоотрасонӣ ва баланд бардоштани сатҳи тахассуси кормандон мебошанд.

Нақшаи амали Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029 дар солҳои 2025-2027 дар самти рақамикунории фаъолияти мақомоти гумрук андешидани судманд пешбинӣ шудааст (ниг. расми 1).

№	Номгӯи чорабиниҳо	Натиҷаҳои интизорӣ
1.	Тақмили табодули электронии маълумот байни низомии иттилоотии Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба воридшавии маблағи пардохтҳои гумрукӣ ба суратҳисоби Ҳазинадории марказӣ	Табодули электронии маълумот тақмил дода мешавад
2.	Таъмики табодули электронии маълумот байни низомии иттилоотии Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ташаққули низомии самаранокӣ табодули электронии маълумот
3.	Таъмини дидбонгоҳҳои гумрукӣ ба воситаҳои техникаи назорати гумрукии муосир	Дидбонгоҳҳои гумрукӣ бо воситаҳои техникаи муосири назорати гумрукӣ таъмин карда мешаванд
4.	Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ оид ба сатҳи мутобиқати таҷҳизоти назорати гумрукӣ ба стандартҳои байналмилалӣ	Таҷрибаи мамлакатҳои пешқадами хориҷӣ дар самти истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ омӯхта мешаванд
5.	Таҳия ва ҷорӣ намудани платформа барои ҳамгироии таҷҳизоти назорати гумрукӣ дар дидбонгоҳҳои гумрукӣ бо низомҳои иттилоотии мавҷудаи Хадамоти гумрук	Платформаи ҳамроҳангсозандаи фаъолияти дидбонгоҳҳои гумрукӣ бо мақомоти болоии соҳа коркард ва татбиқ мешавад
6.	Ҷорӣ кардани низомии электронӣ ҷиҳати дастрас намудани ҳуҷҷатҳои хусусияти иҷозатдиҳидошта барои иштирокчиёни фаъолияти тиҷорати хориҷӣ тавассути портал ва барномаҳои мобилӣ	Низомии электронии мувофиқ бо мақсади суръат бахшидан ба фаъолияти мақомоти гумрук ҳангоми пешниҳоди хизмат-расонии гумрукӣ ба ФСХ ҷорӣ карда мешавад
7.	Васеъ намудани имкониятҳои низомии электронии декларатсиякунории транзитӣ ва	Имкониятҳои муосири низомии электронии

	ҳамгирой бо низоми транзити байналмилалӣ ва минтақавӣ (аз қабилӣ TIR, CMR ва ғайра)	декларатсияку-нонии транзитӣ истифода бурда мешавад
8.	Ҳамгирой бо низоми кишварҳои хориҷӣ барои ҳамоҳангсозии расмиёти гумрукӣ ва таҳияи платформаи ягона барои маълумоти пешакӣ ва табодули маълумоти транзитӣ	Платформаи ягона бо мақсади Ҳамоҳанг тартиби расмиёти гумрукӣ бо мамлакатҳои хориҷӣ коркар ва татбиқ мешавад
9.	Таъсис намудани маҳзани ягонаи электронӣ вобаста ба ҳақдорӣ ва қарздорӣ байни субъектони фаъолияти иқтисоди хориҷӣ ва Хадамоти гумрук	Пешниҳоди саривақтӣ ва шаффофияти маълумотҳо таъмин карда мешавад
10.	Омода намудани ҳисоботҳо оид ба ҷамъовариҳои пардохтҳои гумрукӣ ва имтиёзҳои тарифию андозии татбиқгардида тариқи низомҳои иттилоотии автоматикунонидашудаи Хадамоти гумрук	Платформаҳои рақамии худкор, ки ба раванди пешниҳоди ҳисобот суръат мебахшад, коркард ва истифода мешавад
11.	Таҳияи воситаҳо барои пешгӯии хавфҳо бо истифодаи барномаҳои зехни сунъӣ	Истифодаи васеи имкониятҳои зехни сунъӣ дар фаъолияти гумрук таъмин карда мешавад
12.	Ҳамгирории низоми мақомоти гумрук бо низоми роҳи оҳан, платформаҳои логистикӣ ва низоми пайгирии бор	Ҳамгирории фаъолияти мақомоти гумрук бо дигар мақомотҳо таъмин карда мешавад
13.	Роҳандозӣ намудани низоми ягонаи пайгирии мохвораӣ ва идораи фосилавӣ (тамғаҳои электронӣ - GPS)	Низоми рақамии пайгирии мохвораӣ ва идораи фосилавии мақомоти гумрук татбиқ карда мешавад

Расми 1. - Ҷораҳои давлатии рақамикунонии фаъолияти мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи «Барномаи миёнамуҳлати рушди мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029»

Тавре маълум аст, рақамикунонии фаъолияти мақомоти гумрук раванди маҷмӯӣ буда, татбиқи декларатсияи электронӣ, автоматиконии бақайдгирӣ ва барориши молҳо, истифодаи низоми идоракунии хавф, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ (абрӣ) ва рушди ҳамкориҳои электронии байниидоравиро дар бар мегирад. Гузариш ба технологияҳои рақамӣ боиси аз байн бурдани мушкilotҳои барасмиятдарорӣ, таъмини шаффофият, омилҳои коррупсионӣ ва баланд гардидани самаранокии назорати давлатӣ мегардад. Ин дар маҷмӯ барои баланд шудани нуфуз давлат, эътимоди иштирокчиёни фаъолияти савдои хориҷӣ ва сайёҳон ба низоми гумрукии давлат мегардад.

Яке аз унсурҳои муҳими трансформатсияи рақамӣ таъсиси муҳити ягонаи иттилоотӣ мебошад, ки ҳамкориҳои мақомоти гумрукро бо дигар сохторҳои давлатӣ таъмин менамояд. Мубодилаи электронии маълумот имкон медиҳад, ки санчиши ҳуҷҷатҳо тезонида шуда, вақти будубоши молу бағоч дар гузаргоҳҳои гумрукӣ коҳиш ёбад ва таъсири омили инсонӣ кам гардад.

Рақамикунонии маъмурикунонии гумрукӣ дар заминаи рушди соҳаи сайёҳӣ мамлакат аҳамияти бештар ба худ касб менамояд. Зеро рушди соҳаи сайёҳӣ аз сифати ташкил ва низоми идоракунии гумрукӣ вобастагии калон дорад. Суръат ва шароити убури сарҳади давлатӣ мустақиман ба ҷолибияти кишвар ҳамчун давлати қабулқунандаи сайёҳон таъсир мерасонанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтидори бузурги табиӣ ва фарҳангӣ-таърихӣ мебошад, аз ҷумла манзараҳои нодири кӯҳӣ, ёдгориҳои таърихӣ ва имкониятҳои рушди сайёҳии экологӣ ва экстремалӣ сайёҳони зиёдро ба худ ҷалб менамояд. Аммо истифодаи пурраи ин иқтидор муҳайё намудани шароити мусоид барои воридшавӣ ва будубоши шаҳрвандони хориҷиро талаб мекунад.

Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар соҳаи гумрук ба коҳиши вақти убури сарҳад, содда гардидани расмиёти декларатсияи ашёи шахсӣ ва таҷҳизоти сайёҳӣ, инчунин баланд гардидани шаффофияти назорат мусоидат менамояд. Системаҳои электронии пешакии иттилоотрасонӣ имконият медиҳанд, ки маълумот дар бораи мусофирон қаблан коркард гардад ва раванди барасмиятдарорӣ суръат бахшида шавад.

Коҳиши вақти бақайдгирӣ дар гузаргоҳҳо ба афзоиши чараёни сайёҳон таъсири мусбат мерасонад. Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки ҳатто кам шудани вақти интизорӣ метавонад боиси зиёд гардидани шумораи сайёҳон гардад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба рушди сайёҳӣ аҳамияти хоса зоҳир менамояд, ин омил аҳамияти муҳим дорад.

Рақамикунонии фаъолияти мақомоти гумрук инчунин ба баланд гардидани ҷолибияти сармоягузори соҳаи сайёҳӣ мусоидат мекунад. Расмиёти шаффоф ва пешгӯишавандаи гумрукӣ барои воридоти таҷҳизот, масолеҳи сохтмонӣ ва дигар захираҳо шароити мусоид фароҳам меорад. Сармоягузoron сатҳи рақамисозии хизматрасониҳои давлатиро ҳамчун нишондиҳандаи субот ва рушди институтсионалӣ арзёбӣ мекунад.

Маврид ба зикр аст, ки дар раванди рақамикунонии фаъолияти мақомоти гумрук баъзе мушкилиҳо ба назар мерасанд. Мушкилоти асосӣ дар навсозии инфрасохтори техникӣ, таъмини дастрасии устувори интернет дар минтақаҳои дурдаст ва таҳкими амнияти иттилоотӣ ба назар мерасад. Омода намудани кадрҳои баландхатисос дар соҳаи технологияҳои рақамии гумрукӣ низ аҳамияти калон дорад.

Хулоса. Ба назари мо рушди соҳаи сайёҳии мамлакат дар заминаи рақамикунонии фаъолияти мақомоти гумрук тавассути андешидани чораҳои зерин имконпазир мегардад:

- ҷорӣ намудани низомҳои иттилоотии байналмилалӣ дар фаъолияти мақомоти гумрук;
- соддагардонии барасмиятдарории убури сарҳади гумрукӣ тавассути истифодаи технологияҳои рақамӣ;
- татбиқи “Равзанаи ягона”;
- рақамикунонии раванди пардохти андозҳо бочҳо ва хирочҳои гумрукӣ дар қаламрави гумрукӣ;
- баланд бардоштани сатҳи тахассусмандии кормандони мақомоти гумрук дар истифодаи технологияҳои рақамӣ;
- рушди инфрасохтори рақамӣ дар гузаргоҳҳои сарҳадӣ.

Ҳамин тавр, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбӣ назаррас ба рушди сайёҳӣ мерасонад. Низомҳои муосири электронӣ барасмиятдарории убури сарҳадро содда ва шаффоф мегардонанд, муҳити мусоид барои шаҳрвандони хориҷӣ фароҳам меорад ва ба таҳкими иқтидори сайёҳии кишвар мусоидат хоҳад кард. Рақамикунонии фаъолияти мақомоти гумрук на танҳо воситаи навсозии идоракунии давлатӣ, балки омили муҳими рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва болоравии рақобатпазирии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Мельник Д.П. Цифровизация деятельности таможенных органов: итоги и перспективы / Д.П. Мельник // Экономические системы. – 2021. – Том 14. № 3 – С. 54-59.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе 28.12.2024. URL: <https://president.tj/event/missives/49225> (санаи мурочиат: 24.02.2026)
3. Сомонаи расмии Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ. URL: <https://www.untourism.int/ru/node/14771> (санаи мурочиат: 24.02.2026)
4. Усков В.С. Тенденции и проблемы инновационного развития Российской экономики / В.С. Усков // Инноватика и экспертиза – 2018. – № 4 (25). – С. 22-37.
5. Заричная А.А. Европейский опыт развития сельского туризма / А.А. Заричная // Экономика Крыма. - 2011. №4(37) [Электронный ресурс] – URL: http://tourlib.net/statti_tourism/zarichnaya.htm (дата обращения: 15.03.2026)

ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ҶАӢОЛИЯТИ ГУМРУКӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ СОҲАИ САЙӢӢИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи илмӣ ба масъалаи татбиқи технологияҳои рақамӣ дар ҷаъолияти мақомоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба рушди соҳаи сайёҳӣ бахшида шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт, истифодаи технологияҳои муосир дар низоми гумрукӣ ҳамчун омили муҳими баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ, шаффофият ва суръат бахшидан ба барасмиятдарории гумрукӣ арзёбӣ мегардад.

Дар мақола моҳият ва аҳамияти рақамикунонии ҷаъолияти гумрукӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани низомҳои электронӣ, автоматикунонии равандҳо ва истифодаи платформаҳои иттилоотӣ таҳлил карда мешавад. Ҳамзамон, таъсири мусбати ин раванд ба рушди соҳаи сайёҳӣ баррасӣ мегардад. Пешниҳодҳо оид ба тақмили минбаъдаи равандҳои рақамикунонӣ дар ҷаъолияти гумрукӣ ва густариши таъсири он ба соҳаи сайёҳӣ пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо: технологияҳои рақамӣ, сайёҳӣ, рақамикунонӣ, ҷаъолияти гумрукӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, гумруки рақамӣ, маъмурикунонии гумрукӣ.

ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ТАМОЖЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Данная научная статья посвящена вопросам внедрения цифровых технологий в деятельность таможенных органов Республики Таджикистан и их влиянию на развитие туристической отрасли. В условиях глобализации и цифровизации экономики использование современных технологий в таможенной системе рассматривается как важный фактор повышения эффективности управления, прозрачности и ускорения таможенного оформления.

В статье анализируются сущность и значение цифровизации таможенной деятельности, включая внедрение электронных систем, автоматизацию процессов и использование информационных платформ. Одновременно рассматривается положительное влияние данных процессов на развитие туристической отрасли. Также предлагаются рекомендации по дальнейшему совершенствованию процессов цифровизации в деятельности таможенных органов и расширению их воздействия на сферу туризма.

Ключевые слова: цифровые технологии, туризм, цифровизация, таможенная деятельность, туристическая инфраструктура, цифровая таможня, таможенное администрирование.

IMPLEMENTATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN CUSTOMS ACTIVITIES AND ITS IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This scientific article is devoted to the issues of implementing digital technologies in the activities of the customs authorities of the Republic of Tajikistan and their impact on the development of the tourism sector. In the context of globalization and economic digitalization, the use of modern technologies in the customs system is considered an important factor for increasing management efficiency, transparency, and accelerating customs procedures.

The article analyzes the essence and significance of digitalization in customs activities, including the introduction of electronic systems, process automation, and the use of information platforms. At the same time, the positive impact of these processes on the development of the tourism sector is examined. The paper also provides recommendations for further improving digitalization processes in customs activities and expanding their impact on the tourism industry.

Keywords: digital technologies, tourism, digitalization, customs activities, tourism infrastructure, digital customs, customs administration.

Маълумот дар бораи муаллиф: Темиров Комронбек Очилдиевич – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи фаъолияти гумрукии МД «Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд»-и МД «Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон». Тел: (+992)928832244. E-mail: komron_0590@mail.ru.

Сведения об авторе: Темиров Комронбек Очилдиевич – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой таможенное дело ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: (+992)928832244. E-mail: komron_0590@mail.ru.

Information about the author: Temirov Komronbek Ochildievich – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Customs Affairs at the SI “Khujand International Institute” of the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel.: (+992)928832244. E-mail: komron_0590@mail.ru.

УДК: 332 (575.3)

ТАҶРИБАҶОИ ХОРИҶИИ ИДОРАКУНИИ СОҲИБКОРӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ШОКИРОВ Н.Н., ЧУМАЕВ А.Қ.

Идоракунии соҳибкорӣ мафҳуми васеъест, ки банақшагирӣ, ташкил ва назорати созмонҳо ва соҳаҳои гуногунро барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ бидуни инхироф фаро мегирад. Як намуди муайяни менечери тичорат инчунин вазифаҳои ҳамроҳангсозии сохтори ташкилӣ ва назорати кормандон, захираҳо ва равандҳои умумиро, ки барои таъмини муваффақияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешавад, иҷро менамояд.

Дар шароити муосири рушди босуръати соҳибкорӣ ва рақобати шадид, идоракунии самараноки тичорат ба яке аз соҳаҳои муҳим табдил ёфтааст. Татбиқи таҷрибаҳои муассири идоракунӣ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки ба тағйирёбии бозор, пешрафти технологӣ ва талаботи истеъмолкунандагон мутобиқ гарданд [7].

Мақсади мақолаи мазкур омӯзиши таҷрибаҳои пешқадами хориҷӣ дар соҳаи идоракунии соҳибкорӣ хурд ва калон мебошад. Дар он банақшагирии стратегӣ, услубҳои роҳбарӣ, ҳавасмандгардонӣ ва ҷалби кормандон, раванди қабули қарорҳо ва фарҳанги ташкилӣ дар кишварҳои гуногун таҳлил карда мешаванд.

Соҳибқорӣи хурд ва калон, сарфи назар аз фарқиятҳои сохторӣ ва функционалӣ, ба принципҳои умумии идоракунии таъя мекунад: банақшагирии стратегӣ, ташкил, роҳбарӣ ва назорат. Аммо татбиқи ин принципҳо вобаста ба андоза, захираҳо ва муҳити бозорӣ гуногун сурат мегирад [1].

Умуман, байни идоракунии соҳибқорӣи хурд ва идоракунии соҳибқорӣи калон фарқиятҳои назаррас вучуд доранд ва онҳо ба ҷанбаҳои гуногуни ғайолияти онҳо таъсир мерасонанд. Аз ин нуқтаи назар, фарқ кардани фарқиятҳои байни онҳо аҳамияти муҳим дорад. Байни идоракунии соҳибқорӣи хурд ва идоракунии соҳибқорӣи калон якҷанд фарқиятҳо мавҷуд мебошанд.

Фарқиятҳо байни идоракунии соҳибқорӣи хурд ва идоракунии соҳибқорӣи калон:

1. Ҳаҷм: Идоракунии соҳибқорӣи хурд одатан ба макони мушаххас ё бозори маҳаллӣ тамаркуз мекунад, дар ҳоле ки идоракунии соҳибқорӣи калон бо доираи васеътари маҳсулот, хизматрасониҳо ва бозорҳо машғул аст [3].

2. Қабули қарор: Дар соҳибқорӣи хурд, қабули қарорҳо аксар вақт мутамаказ буда, аз ҷониби соҳибмулк ё дастаи хурди идоракунии анҷом дода мешавад. Дар соҳибқорӣи калон, қабули қарор одатан ғайримутамаказ буда, якҷанд зинаҳои идоракунии дар бар мегирад.

3. Захираҳо: Соҳибқорӣи хурд дорои захираҳои маҳдуд, аз ҷумла сармояи молиявӣ, захираҳои инсонӣ ва технология мебошад. Соҳибқорӣи калон дастрасии бештар ба захираҳо дорад ва метавонад ба технологияи пешрафта, таҳқиқот ва рушд, инчунин ба қувваи қори бузургтар сармоягузори намоянд.

4. Мутобиқшавӣ: Соҳибқорӣи хурд ҳангоми воқуниш ба тағйироти бозор ва мутобиқ сохтани стратегияҳои худ метавонанд ҷолоктар ва мутобиқшаванда бошанд. Соҳибқорӣи калон бо сабаби андоза ва сохторҳои мураккаби ташкилии худ метавонанд ҳангоми амалӣ намудани тағйирот бо мушқилот рӯбарӯ шаванд.

5. Хатар: Корхонаҳои хурд аксар вақт бинобар сабаби захираҳои маҳдуд ва ноустувории бозор ба хатарҳои баландтар рӯ ба рӯ мешаванд. Корхонаҳои калон метавонанд манбаҳои даромади устувортар дошта бошанд, аммо ҳамзамон бо идоракунии қувваи қории калон, хатҳои гуногуни маҳсулот ва амалиёти ҷаҳонӣ вобаста ба хатарҳо рӯ ба рӯ мегарданд.

6. Фарҳанг: Корхонаҳои хурд аксар вақт муҳити қории наздиктар ва ҳисси қавитари даставиро доро мебошанд. Корхонаҳои калон метавонанд фарҳанги расмии ташкилӣ ва иерархия дошта бошанд.

7. Рақобат: Корхонаҳои хурд метавонанд бо дигар корхонаҳои хурд дар бозори маҳаллии худ рақобат намоянд, дар ҳоле ки корхонаҳои калон аксар вақт бо дигар корпоратсияҳои бузург дар сатҳи миллӣ ё ҷаҳонӣ рақобат мекунад. 8. Идоракунии молиявӣ: Соҳибони тичорати хурд одатан бештар дар идоракунии молиявии ҳаррӯза иштирок мекунад, дар ҳоле ки тичоратҳои калон шӯъбаҳои маҳсули молиявӣ ва директорони молиявии худро доранд, ки барои банақшагирии молиявӣ, бучет ва ҳисоботдиҳӣ масъуланд.

9. Имқонияти рушд: Соҳибқорӣи хурд бинобар маҳдуд будани захираҳо метавонад имқонияти маҳдуди рушд дошта бошад, дар ҳоле ки соҳибқорӣи калон имқони ворид шудан ба бозорҳои нав, ба даст овардани ширкатҳои дигар ва ноил шудан ба сиқёси васеъро доранд [8].

10. Муносибат бо муштариён: Соҳибқорӣи хурд аксар вақт бо муштариёни худ муносибатҳои наздиктар дошта, хизматрасонии инфиродӣ пешниҳод мекунад ва садоқати муштариёноро афзоиш медиҳад. Соҳибқорӣи калон бояд барои расидан ба пойгоҳи васеътари муштариён бештар ба брендинг ва стратегияҳои маркетинг таъя намоянд.

Шарҳи адабиёт: Таҳқиқот ва мақолаҳои зиёди илмӣ мавҷуданд, ки фарқиятҳо ва равишҳои идоракунии соҳибкории хурд ва калонро меомӯзанд ва чанде аз онҳо баррасӣ шудаанд.

Асари Ф.Б. Тимоти "Идоракунии тичорати хурд: чузъҳои муҳим барои муваффақият" ба унсурҳои муҳими идоракунии тичорати хурд, аз ҷумла банақшагирӣ, маркетинг, молия ва идоракунии амалиётро баррасӣ мекунад. Ҷузурати чандир будани менечерони тичорати хурдро бо захираҳои маҳдуд таъкид мекунад. Илова бар ин, муаллиф соҳибкорон ва соҳибони тичорати хурдро даъват мекунад, ки худро бо дониш ва малакаҳои зарурӣ барои рафъи мушкilot ва ба ҳадди аксар расонидани имкониятҳо дар муҳити тичоратии рақобати имрӯза мучахҳаз кунанд.

Новобаста аз андозаи тичорат, фарҳанги ташкилӣ дар муваффақияти ташкилот нақши муҳим дорад. Таҳлил ва таҳқиқоти умумии мо нишон медиҳанд, ки амрикоӣҳо, аврупоӣҳо, осийӣҳо ва дигар минтақаҳо фарҳангҳои беназири тичоратии худро доранд. Масалан, хусусияти коллективии коргарони чинӣ нишон медиҳад, ки онҳо нисбат ба амрикоӣҳо эҳтимоли бештари ташвиқи кори гурӯҳӣ доранд [9].

Таҳқиқоти Чон Мерчант оид ба муносибати 25 кишвар ба тичорат фарҳангҳои идоракуниро ба чор категория тақсим карда, кишварҳоро бо услуби идоракунӣ, ки ба ҳар як категория хос аст, муайян кард. Масалан, дар Кореяи Ҷанубӣ, Ҳонконг, Сингапур, Таиланд, Малайзия, Индонезия, Чин ва Тайван фарҳанги идоракунӣ ташаккул ёфтааст, ки ба фармонҳо ва ҳулосаҳои инфиродӣ дар раванди идоракунӣ нигаронида шудааст. Идоракунии тичорат, ки ба хоҳишҳои як менечери мушаххас нигаронида шудааст, дар Иёлоти Муттаҳида, Англия ва Ҷопон мавҷуд аст. Яъне, дар ин намуди тичорат, ташкилот ҳамчун як дастаи пурра, ки барои ҳадафҳои як шахс, менечер, кор мекунад, фаҳмида мешавад [6].

Методология: Барои гузаронидани қисми таҳлилии ин тадқиқот, мо омилҳои муошират, қабули қарорҳо ва ҳалли мушкilotро интиҳоб кардем, ки дар тичорат муҳим ҳисобида мешаванд ва таҳлил кардем, ки ин омилҳо дар тичорат дар кишварҳои гуногуни пешрафта то чӣ андоза муҳим ва таъсирбахшанд. Мо инчунин даҳ кишвари пешрафтаро барои таҳқиқоти худ интиҳоб кардем, ки сокинони онҳо дар тичорат муваффақанд. Инҳо кишварҳое ба монанди Олмон, Фаронса, Ҷопон, Нидерландия, Шветсия, ИМА, Британияи Кабир, Австралия, Кореяи Ҷанубӣ ва Чин мебошанд.

Натиҷаҳо ва муҳокима: Раванди қабули қарор ба ду қисм тақсим мешавад: менечерони тичоратӣ, ки синхронӣ ва фурсатталабанд. Чунин роҳбарони тичоратӣ эҳтиёткоранд. Онҳо инчунин дар бораи хатарҳои дарпешистода нигарониҳои зиёд хоҳанд дошт. Ин намуди услуби идоракуниро метавон мушоҳида кард, ки асосан дар Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ ва Чин самаранок кор мекунад. Аз тарафи дигар, менечерони фурсатталаб ба вазъиятҳои гуногун мутобиқ мешаванд ва ҳатто хангоми дучор шудан бо хатарҳо, барои расидан ба ҳадафҳои худ қадамҳои ҷасуруна мегузоранд. Ба як калима, онҳоро метавон таваккалқунандагон номид. Менечерони тичоратии фурсатталаб услубҳои идоракунии мебошанд, ки ҳоси мактабҳои соҳибкорӣ дар ИМА, Норвегия ва Австралия мебошанд.

Новобаста аз шакли тичорат, муошират дар он нақши махсус дорад. Дар идоракунии тичорат, муоширатро метавон ба муоширати дипломатӣ ва муоширати мустақим тақсим кард. Дар муоширати дипломатӣ роҳбарон ба муошират бо эҳтиёт муносибат мекунанд, аммо онҳо вобаста ба муносибати шунавандагон боадабона ва дӯстона рафтор мекунанд. Ин усули муоширатро бештар дар Ҷопон, Канада ва Шветсия дидан мумкин аст.

Дар шакли муоширати мустақим, менечерони тичорат ба воқуниши озодона ба раванд ва рафтори кормандон одат кардаанд. Ин усул дар мактабҳои идоракунии тичорат дар ИМА ва Нидерландия муваффақтар аст.

Илова бар хусусиятҳои умумии дар боло номбаршуда, кишварҳои гуногуни ҷаҳон ахлоқ ва фарҳангҳои тичоратии хоси худро доранд. Дар ташкилотҳои Олмон, занҷири фармондеҳӣ барои ҳар як шӯъба ба таври возеҳ муайян карда шудааст. Дастурҳо ва маълумот аз ҷониби роҳбари баландпоя дода шуда, ба кормандон тақсим карда мешаванд. Барои олмониҳо, аз роҳбар талаб карда мешавад, ки хушёр бошад ва мунтазам иҷрои дурусти фармон ё лоиҳаро назорат намояд.

Менечерони фаронсавӣ бештар авторитарӣ ҳастанд. Онҳо нисбат ба менечерони олмонӣ ҷолоктаранд ва бо техникҳо, менечерҳо ва дигар кормандон машварат мекунанд, аммо қарорҳоро роҳбар қабул мекунанд. Фармонҳо аз боло меоянд ва ба кормандон дода мешаванд. Сохтори ширкатҳои фаронсавӣ вобастагии мутақобила, қори дастаҷамъона, эътимод ба роҳбари худ ва таҳаммулпазирии мутақобиларо дар бар мегирад.

Дар Ҷопон, тичорат мувофиқи таълимоти Конфутсий анҷом дода мешавад, аз ин рӯ роҳбарони ширкатҳо одатан ба иерархия итоат мекунанд. Роҳбарони болоӣ дар идоракунии ҳаррӯзаи ширкат кам иштирок мекунанд. Соҳибони соҳибқории калон аз менечерони миёна барои додани фармонҳо ва дастурҳо ба кормандон истифода мебаранд.

Дар Ҷопон, идеяҳо ва пешниҳодҳо аксар вақт аз кормандони сатҳи поёнии ширкат меоянд. Барои дастгирии идеяҳо, ихтироот ва пешниҳодҳо, имзоҳои роҳбарони миёна ва кормандон ҷамъоварӣ ва ба роҳбарияти олии пешниҳод карда мешаванд. Агар тасдиқ кофӣ бошад, роҳбарияти олии розигии худро медиҳад.

Роҳбарони тичорат дар Испания мисли Фаронса авторитар ҳастанд. Аммо, онҳо бештар ба интуитсия таъя мекунанд, на ба мантиқ. Онҳо дар ҷои қор ҷаззобият нишон медиҳанд ва бо таъсири худ бар ҳамаи аъзоёни даста ифтиҳор мекунанд. Онҳо дар илҳомбахшӣ ва боваркунонӣ маҳорат доранд. Барои роҳбар бекор қардани қарори худ ғайриимкон аст.

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико модели соҳибқории инноватсионӣ рушд кардааст. Муҳити озоди бозор ва дастгирии стартапҳо ба рушди ширкатҳое мисли “Microsoft” мусоидат намудааст. Ба соҳибқорони Иёлоти Муттаҳидаи Амрико салоҳият ва масъулияти пурра барои идоракунии шӯъбаҳои худ дода шудааст. Онҳо аксар вақт оптимист, боэътимод, ба амал нигаронидашуда, ҳашмгин ва қатъӣ ҳастанд. Онҳо ҳамеша дар бораи муваффақияти шахсии худ фикр мекунанд. Роҳбарон метавонанд рӯҳияи корпоративӣ ва қори дастаҷамъонаро нишон диҳанд, аммо онҳо инчунин барои озодии шахсии худ кӯшиш менамоянд. Аз роҳбарон интизор меравад, ки мувофиқи масъулиятҳои ба онҳо воғузоршуда амал кунанд ва онҳо медонанд, ки агар онҳо хато кунанд, метавонанд ғавран аз қор ронда шаванд.

Дар Британияи Кабир, соҳибқорон кӯшиш менамоянд, ки дипломатӣ ва одилона бошанд. Аммо, агар маҷбур шаванд, онҳо метавонанд хеле бераҳм бошанд. Онҳо одатан ба анъанаҳои худ содиқанд, аз ин рӯ, онҳо метавонанд қомилан нодуруст қарқ кунанд, ки арзишҳои дигарон фарқ мекунанд.

Соҳибқорони Австралия бо рафтор ҳамчун як даста аз дигарон фарқ мекунанд. Онҳо зуд фикр мекунанд ва қарорҳои зуд қабул мекунанд.

Иқтисодиёти Кореяи Ҷанубӣ бо ғаъолияти қонгломератҳо (chaebol) маъруф аст. Ширкатҳое мисли “Samsung Electronics” намунаи идоракунии мутамарказ ва инноватсионӣ мебошанд. Соҳибқории қалон дар Кореяи Ҷанубӣ аксар вақт ба оилаҳои қалон тааллуқ доранд. Непотизм дар ширкатҳои Кореяи Ҷанубӣ васеъ паҳн шудааст ва вазифаҳои қалиди́ро фарзандони соҳибон ва дигар ҳешовандони наздиқ ишғол мекунанд.

Роҳбарони тичорати Чин дастурҳои шахсони болоиро иҷро мекунанд. Онҳо наметавонанд дастурҳо ва қарорҳои қабулқардаи роҳбарияти олиро муҳокима намоянд, зеро ин нишонаи беэҳтиромӣ ҳисобида мешавад. Сифати хеле муҳим барои соҳибқорони ин кишвар ҷеҳраи қушода ва хушмуомилағӣ аст, бидуни нишон додани эҳсосоти ботинии

худ, аз ин рӯ ҳамаи кормандон дар бораи он нигаронанд, ки ҳама чиз бароҳат ва ботартиб бошад.

Навоварӣ ва рақамикунонӣ. Дар шароити рушди босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди соҳибкорӣ табдил ёфтааст. Иқтисоди рақамӣ муҳити нави фаъолияти иқтисодиро ба вучуд оварда, имкониятҳои нав барои идоракунии самараноки корхонаҳо фароҳам меорад [4]. Рақамикунонӣ ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки равандҳои истеҳсоли, маркетинг ва идоракуниро бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ беҳтар намоянд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки татбиқи технологияҳои рақамӣ метавонад самаранокии фаъолияти корхонаҳоро то 30-40 фоиз баланд бардорад [2]. Рақамикунонӣ самаранокии идоракуниро баланд мебардорад. Технологияҳои ERP, CRM, Big Data ва зехни сунӣ ба беҳсозии равандҳо мусоидат мекунанд.

Хулоса: Дар ҳулоса, метавон гуфт, ки амалияҳои идоракунии соҳибкорӣ дар кишварҳои гуногун аз сабаби миқёси фарқиятҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ фарқ мекунанд. Бо вучуди ин, принсипҳои асосии идоракунии самараноки тичорат бетағйир боқӣ мемонанд.

Дар кишварҳои пешрафта, идоракунии соҳибкорӣ ба навоварӣ, қабули технология ва банақшагирии стратегӣ барои нигоҳ доштани бартарии рақобатӣ тамаркуз мекунад. Ин кишварҳо аксар вақт ҷаҳорҷӯбаҳо ва қоидаҳои устувори тичоратӣ доранд, ки шаффофият, ҳисоботдихӣ ва амалияҳои ахлоқиро таъшиқ мекунанд.

Идоракунии соҳибкорӣ дар кишварҳои рӯ ба инкишоф метавонад бо мушкилоте ба монанди ноустувории сиёсӣ ва дастрасии маҳдуд ба захираҳо рӯ ба рӯ шавад. Идоракунии самараноки соҳибкорӣ дар ин кишварҳо мутобиқшавӣ ба шароити маҳаллӣ, барқарор кардани муносибатҳои мустаҳкам бо мақомоти давлатӣ ва ҷомеаҳои маҳаллӣ, инчунин татбиқи амалияҳои устувори тичоратро дар бар мегирад.

Новобаста аз кишвар, бомуваффақият роҳандозии соҳибкорӣ дарки динамикаи бозори маҳаллӣ, меъёрҳои фарҳангӣ ва ҷаҳорҷӯбаҳои ҳуқуқиро талаб мекунад. Инчунин, он мутобиқсозии амалияҳои идоракуниро барои мувофиқат ба ниёзҳо ва мушкилоти мушаххаси ҳар як кишвар дар бар мегирад.

Хулоса, идоракунии тичорат дар кишварҳои гуногун як соҳаи мураккаб ва динамикӣ аст, ки фаҳмиши амиқи шароити маҳаллӣ ва қобилияти мутобиқ шудан ба муҳитҳои гуногунро талаб менамояд. Амалияҳои самараноки идоракунии соҳибкорӣ метавонанд рушди устуворро таъмин намуда, ба муваффақияти умумии ташкилотҳо дар ҳар кишвар мусоидат намоянд.

АДАБИЁТ

1. Астафьева О.В. Особенности стратегического управления организациями малого и крупного бизнеса/О.В. Астафьева// Теория и практика общественного развития.- 2018.-№5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-strategicheskogo-upravleniya-organizatsiyami-malogo-i-kрупного-biznesa> (дата обращения: 10.03.2026).
2. Еремеев Д.Е. Модели повышения экономической эффективности предприятий в условиях цифровой трансформации/ Д.Е. Еремеев // Journal of Monetary Economics and Management. – 2024. - №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-povysheniya-ekonomicheskoy> (дата обращения: 10.03.2026).
3. Жиделева В.В., Каптейн Ю.Н. Экономика предприятия: Учеб.пособие.-2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2010. – С. 133 с.
4. Мирзоалиев А.А., Тўлиев М.С., Холиқова П.И. Масъалаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ/ А.А. Мирзоалиев, М.С. Тўлиев, П.И. Холиқова // Вестник ТГУПБП. - 2023. - № 2.

5. Раҳимов. Ф. ва Саидов. Қ. (2022). Мушкилоти сохторӣ дар идоракунии ширкатҳои хурду миёна / Ф. Раҳимов. ва Қ. Саидов. //Мачаллаи иқтисод ва идора. – 2022. - № 3(12). - С. 88-92.
6. Рохмина Е.Б. Сравнительный анализ американской и японской моделей менеджмента/Е.Б. Рохмина// Экономика и менеджмент инновационных технологий.- 2014.-№2
7. Саралинова Д. С., Атуева А. Х. Закономерности управления производственным предприятием в условиях его адаптации к требованиям рынка // Системные технологии. - 2018. - №3(28).
8. Penrose, E. T. (1959). The Theory of the Growth of the Firm. Oxford: Basil Blackwell.
9. Earley, P.C. “East Meets West Meets Mideast: Further Explorations of Collectivistic and Individualistic Work Groups.” The Academy of Management Journal. 1993. (36). 319-345.

ТАҶРИБАҶОИ ХОРИҶИИ ИДОРАКУНИИ СОҲИБКОРӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур таҷрибаи кишварҳои пешрафта оид ба идоракунии соҳибкорӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муаллифон самтҳои асосии идоракунии стратегӣ, идоракунии инноватсионӣ ва истифодаи технологияҳои муосирро баррасӣ намуда, имкониятҳои татбиқи онҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд. Муаллифон механизмҳои самараноки идоракунии дастгирии давлатӣ ва татбиқи технологияҳои муосирро дар рушди соҳибкорӣ баррасӣ менамояд. Дар раванди таҳлил омилҳои фарқкунандаи идоракунии аз ҷумла фарҳанг, вазъи иқтисодӣ ва сатҳи тафовути идоракунии соҳибкории хурд аз соҳибкории калон омӯхта шудаанд.

Калидвожаҳо: идоракунии соҳибкорӣ, соҳибкории хурд, фарҳанг, роҳбарӣ, соҳибкории калон, таҷрибаи хориҷӣ, муваффақият.

ОПЫТ В ОБЛАСТИ УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕСОМ ЗА РУБЕЖОМ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье проанализирован опыт развитых стран в области управления предпринимательской деятельностью. Авторы рассматривают основные направления стратегического управления, инновационного менеджмента и использования современных технологий, а также показывают возможности их применения в Республике Таджикистан. В статье также изучаются эффективные механизмы управления, государственная поддержка и внедрение современных технологий в развитии предпринимательства. В процессе анализа исследованы отличительные факторы управления, включая культурные особенности, экономическое состояние и уровень различий в управлении малым и крупным бизнесом.

Ключевые слова: управление предпринимательством, малое предпринимательство, культура, лидерство, крупное предпринимательство, зарубежный опыт, успех.

FOREIGN EXPERIENCES IN BUSINESS MANAGEMENT AND ITS APPLICATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article analyzes the experience of developed countries in the field of entrepreneurship management. The authors examine the main directions of strategic management, innovation management, and the use of modern technologies, and also demonstrate the possibilities of their application in the Republic of Tajikistan. The paper further explores effective management mechanisms, government support, and the implementation of modern technologies in the development of entrepreneurship. In the course of the analysis, distinctive management factors are studied, including cultural characteristics, economic conditions, and the differences in managing small and large businesses.

Keywords: entrepreneurship management, small entrepreneurship, culture, leadership, large entrepreneurship, international experience, success.

Маълумот дар бораи муаллифони: Шокиров Н.Н. – ассистенти кафедраи фаъолияти гумруки МД “Донишкадаи байналмилалии Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон”. Тел: (+992) 918 86 68 60, E-mail: shokirov.nozim@mail.ru

Чумаев А. Қ. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти гумруки МД “Донишкадаи байналмилалии Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон”. Тел: (+992) 92 763 76 11, E-mail: askar.jumaev@yandex.com

Сведения об авторах: Шокиров Н.Н. – ассистент кафедры таможенного дела ГУ “Худжандского международного института” ГУ “Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана”. Тел: (+992) 918 86 68 60, E-mail: shokirov.nozim@mail.ru

Джумаев Аскарджон Каюмович - кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенного дела ГУ “Худжандский международный институт” ГУ “Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана”. Тел: (+992) 92 763 76 11, E-mail: askar.jumaev@yandex.com

Information about the authors: Shokirov N.N. – assistant of the department of Customs affairs of the SI Khujand International Institute SI International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: (+992) 918 86 68 60, E-mail: shokirov.nozim@mail.ru

Dzhumaev Askarjon Kayumovich - candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Customs Affairs, State Institution Khujand International Institute, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: (+992) 92 763 76 11, E-mail: askar.jumaev@yandex.com

УДК: 336.7 (575.3)

КЛАССИФИКАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ ФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ РЕСУРСОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

РАХМАТОВА З.И.

Современная банковская деятельность невозможна без эффективного управления ресурсами, которые являются основой финансовой устойчивости и способности кредитной организации осуществлять кредитно-инвестиционную деятельность. В условиях Республики Таджикистан, где банковский сектор до сих пор испытывает влияние структурных преобразований, адаптация классификационных подходов к источникам формирования ресурсов приобретает не только теоретическую, но и практическую значимость для национальной банковской системы. Актуальность исследования обусловлена необходимостью чёткой систематизации источников банковских средств с учётом специфики национального финансово-кредитного рынка.

Банковские ресурсы представляют собой совокупность денежных, кадровых и нематериальных средств, которыми располагает кредитная организация для осуществления своей деятельности. Они выступают источниками формирования активов, обеспечивают выполнение обязательств перед клиентами и способствуют достижению финансового результата.

Другими словами, банковские ресурсы - это источники ресурсов, которых банк может использовать для кредитования, инвестиций и ведения операционной и повседневной деятельности.

До сегодняшнего дня существуют достаточно много научных взглядов по поводу основных критериев банковских ресурсов и их классификаций. Например, российский учёный О.И. Лаврушин считает, что банковские ресурсы - это совокупность собственных, привлечённых и заёмных средств, которыми располагает банк для проведения активных операций. [1] то есть, согласно его мнению, банковские ресурсы не формируются только за счёт одного источника, на практике существуют многообразие источников банковских ресурсов, которые также имеют весомую значимость для финансовой перспективы банка. Г.С. Панова считает, что банковские ресурсы как денежные средства, формируют пассивы банка и выступают источником его активных операций. [2] То есть Г.С. Панова делает акцент на связь ресурсов банка с пассивами баланса. А по мнению Е.Ф. Жукова банковские ресурсы - это совокупность фондов денежных средств, находящихся в распоряжении банка и используемых для размещения. [3] По его словам банковские ресурсы имеют фондовый характер и в результате формирования быстро расходуется.

Если поближе ознакомится с научными взглядами зарубежных ученых, то по данному вопросу Frederic S. Mishkin рассматривает ресурсы банка через пассивы банка, то есть ресурсы банка формируются за счёт обязательств и капитала, которые используются для приобретения активов. Он выставляет такую формулу:

Баланс банка = обязательства + капитал [4]

Зарубежный ученый Peter S. Rose считает иначе, то есть под банковскими ресурсами подразумевает источники средств банка, включающие депозиты, заимствования и капитал. [5] То есть он делает акцент на источники формирования финансовых средств.

А Timothy W. Koch считает, что ресурсы банка - это совокупность всех финансовых средств, привлечённых банком на рынке и используемых для получения дохода. В основном он делает акцент на рыночное привлечение и доходность банка, которые зависят от его финансового состояния. [6]

Если изучить научные работы таджикских учёных и экономистов, то они рассматривают банковские ресурсы как ключевой фактор развития экономики страны. В их работах обычно выделяются несколько основных идей. Например, исследования таких учёных, как С. Фаттоев, А. Рахмонов и Н. Хакимов, а также специалистов Национального банка Таджикистана, позволили выделить особенности формирования банковских ресурсов в стране. [7]

В основном они подчеркивают следующие аспекты банковских ресурсов: депозиты населения выступает как основной механизм формирования источника ресурсов, акцент делают на денежные переводы трудовых мигрантов, до сих наблюдаются ограниченность долгосрочных финансовых ресурсов и зависимость банков от внешних источников финансирования. То есть они выявили не само понятие банковские ресурсы, а выдвинули слабые места банковского сектора, которое до сих пор требует совершенствования и адаптации к глобальному финансовому рынку. Кроме того, в исследованиях экономистов Республики Таджикистан банковские ресурсы выступают как важнейший элемент экономического роста и эффективное управление ими способствует устойчивому развитию банковской системы и всей экономики страны.

Исходя из вышеизложенного можно отметить, что классификация источников формирования банковских ресурсов в Республике Таджикистан является необходимым элементом финансового анализа и стратегического планирования. Установление чётких структурных границ между собственными, привлечёнными и заёмными средствами позволяет повысить прозрачность деятельности банков и укрепить их финансовую устойчивость. Классификация источников формирования банковских ресурсов в

Республике Таджикистан обычно строится по экономической сущности и способу привлечения средств.

Согласно классификации банковских ресурсов по принадлежности источника они могут быть сформированы за счет собственных, привлеченных и заёмных средств. Собственные средства банка - это капитал банка, образованный за счёт вкладов учредителей, нераспределённой прибыли и резервов, а привлечённые средства - это депозиты населения, юридических лиц, средства других банков и финансовых учреждений. Сегодня в Республике Таджикистан собственные средства существенно зависят от уровня рентабельности банков и инвестиционной активности корпоративного сектора.

К заёмным средствам относятся кредиты и займы, полученные от внешних источников. То есть сгруппировав банковские ресурсы по источникам их формирования то они могут быть сформированы как за счет внутренних, так и за счёт внешних источников. В национальной банковской системе собственные средства играют важную роль в обеспечении финансовой устойчивости учреждений.

Другим источником банковских ресурсов считаются привлечённые ресурсы, которые чаще всего формируются за счет депозитов населения и предприятий, средств международных финансовых организаций или же межбанковских заимствований. Особенность таджикского финансового рынка заключается в высокой доле сберегательных вкладов населения, что связано с недостаточной диверсификацией инвестиционных инструментов.

Ключевая роль привлечённых ресурсов заключается в обеспечении активных операций банка. Именно за счёт депозитов, средств на счетах клиентов и межбанковских заимствований осуществляется кредитование реального сектора экономики, финансирование инвестиционных проектов и поддержание текущей ликвидности банковских учреждений, что наглядно отражается на цене кредита и услуг банка.

С экономической точки зрения привлечённые ресурсы выполняют функцию перераспределения финансовых потоков в экономике. Банки, аккумулируя временно свободные средства, направляют их в наиболее эффективные и востребованные отрасли, способствуя экономическому росту и повышению деловой активности. Особенно значима эта роль в странах с формирующимся финансовым рынком, таких как Республика Таджикистан, где банковская система является основным каналом финансового посредничества.

Кроме того, объём и структура привлечённых ресурсов выступают важным индикатором устойчивости банковской системы. Высокая доля депозитов населения свидетельствует о доверии к банковским институтам, тогда как их сокращение может сигнализировать о рисках ликвидности и финансовой нестабильности.

Вместе с тем использование привлечённых ресурсов сопряжено с рядом рисков, включая риск ликвидности, процентный риск и риск внезапного оттока средств. Это обуславливает необходимость эффективного управления ресурсной базой, диверсификации источников привлечения и совершенствования механизмов банковского регулирования. Сегодня привлечённые ресурсы играют системообразующую роль в деятельности коммерческих банков, определяя масштабы их операций, уровень финансовой устойчивости и степень влияния на экономическое развитие.

Заёмные средства банка представляют собой ресурсы, привлекаемые на возвратной и платной основе от других кредитных организаций, финансовых институтов и международных структур. К ним относятся межбанковские кредиты, средства государственного банка, а также займы, полученные на финансовых рынках.

В современной банковской системе заёмные средства выполняют значимую дополняющую функцию в формировании ресурсной базы коммерческого банка. В отличие от привлечённых ресурсов, составляющих основу пассивов, заёмные средства

используются преимущественно в целях оперативного регулирования ликвидности и покрытия временного дефицита денежных средств.

Одной из ключевых функций заёмных ресурсов является обеспечение финансовой устойчивости банка в краткосрочном периоде. Привлечение межбанковских кредитов, а также использование механизмов рефинансирования через Национальный банк Таджикистана способствует поддержанию платёжеспособности кредитной организации, своевременному исполнению обязательств перед клиентами и снижению уровня ликвидных рисков.

Кроме того, заёмные средства повышают степень гибкости банковской деятельности, обеспечивая возможность оперативного реагирования на изменения рыночной конъюнктуры. Их использование позволяет расширять объёмы активных операций при недостаточности собственных и привлечённых ресурсов, а также участвовать в краткосрочных кредитных и инвестиционных сделках.

С макроэкономической точки зрения заёмные ресурсы обеспечивают эффективное функционирование механизма перераспределения ликвидности между участниками финансового рынка. В данном контексте ключевая роль принадлежит центральному банку, который посредством инструментов денежно-кредитной политики регулирует уровень ликвидности банковской системы и поддерживает её устойчивость.

Вместе с тем использование заёмных средств сопряжено с рядом рисков, включая зависимость от внешних источников финансирования, процентный риск и риск рефинансирования. Чрезмерная доля заёмных ресурсов в структуре пассивов может негативно сказаться на уровне финансовой устойчивости банка.

К числу основных заёмных источников относятся как внешние, так и внутренние заимствования, включая кредиты зарубежных банков и международных финансовых институтов, выпуск долговых обязательств (облигаций), а также привлечение средств в национальной валюте посредством инструментов рефинансирования.

Классификация банковских ресурсов по срокам использования предполагает их разделение на краткосрочные, среднесрочные и долгосрочные. В Республике Таджикистан сохраняется проблема формирования долгосрочной ресурсной базы, что обуславливает преобладание краткосрочных источников финансирования. Данное обстоятельство ограничивает возможности банковского сектора в части долгосрочного кредитования и инвестиционной деятельности, несмотря на то, что значительная часть банковских продуктов носит долгосрочный характер.

В этих условиях привлечение долгосрочных ресурсов приобретает стратегическое значение для обеспечения устойчивого развития банковской системы. Недостаточность таких ресурсов сдерживает расширение спектра финансовых услуг, инвестиционную активность банков и их способность обеспечивать долгосрочную финансовую стабильность.

Классификация банковских ресурсов играет важную роль в системе управления финансовыми потоками банка. Она позволяет осуществлять комплексный анализ финансового состояния кредитной организации, оценивать структуру ресурсов, уровень рисков и принимать обоснованные управленческие решения. Разграничение ресурсов по видам (собственные, привлечённые, заёмные) обеспечивает более эффективное планирование их использования, контроль ликвидности и оптимизацию соотношения «риск–доходность».

Кроме того, дифференциация ресурсов по стоимости и степени риска позволяет банкам формировать рациональную инвестиционную и кредитную политику. Важным аспектом является и регуляторное значение классификации, поскольку центральные банки и надзорные органы устанавливают требования к структуре ресурсов, достаточности капитала и уровню ликвидности.

Таким образом, банковские ресурсы в Республике Таджикистан формируются преимущественно за счёт привлечённых средств, при этом собственный капитал

обеспечивает устойчивость банковской системы, а заёмные ресурсы выполняют функцию оперативного регулирования ликвидности и расширения активных операций.

В целях повышения эффективности формирования ресурсной базы представляется целесообразным стимулирование долгосрочных вкладов, расширение финансовой инклюзии и развитие внутренних долговых инструментов, что будет способствовать укреплению устойчивости банковского сектора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лаврушин О.И. Деньги, кредит, банки: учебник. -2-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2000. -464 с.
2. Панова Г.С. Банковское дело: учебник. -М.: КноРус, 2016. -800 с.
3. Жуков Е.Ф. Банковское дело: учебник для бакалавров // Жуков Е.Ф., Соколова Ю.А. -Москва: Издательство «Юрайт», 2014. -591 с.
4. Mishkin F. S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets / F. S. Mishkin. -12th Global Ed. -Boston : Pearson, 2018. -744 p.
5. Rose P. S. Bank Management & Financial Services // P.S. Rose, D.R. Fraser. -8th ed. - New York: McGraw-Hill/Irwin, 2009. -688 p.
6. Koch T.W. Bank Management // T. W. Koch, S.S. MacDonald. -8-th ed. -Boston: Cengage Learning, 2014. -888 p.
7. Официальный сайт Национального банка Таджикистана www.nbt.tj (Дата обращения 2024 г.)

КЛАССИФИКАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ ФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ РЕСУРСОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуются теоретические и практические аспекты формирования банковских ресурсов в условиях Республики Таджикистан. Рассматриваются основные подходы к определению сущности банковских ресурсов, представленные в трудах отечественных и зарубежных учёных, а также их классификация по источникам формирования и срокам использования. Особое внимание уделяется анализу структуры ресурсной базы банков, включающей собственные, привлечённые и заёмные средства, а также выявлению их роли в обеспечении финансовой устойчивости и развитии кредитно-инвестиционной деятельности.

В работе обоснована системообразующая роль привлечённых ресурсов как основного источника активных операций банков и инструмента трансформации сбережений в инвестиции. Раскрыта дополняющая функция заёмных средств, направленная на регулирование ликвидности и повышение гибкости банковской деятельности. Выявлены ключевые проблемы формирования ресурсной базы банковского сектора Таджикистана, включая недостаток долгосрочных источников финансирования, зависимость от депозитов населения и ограниченный доступ к внешним финансовым рынкам.

Сделан вывод о необходимости совершенствования механизмов управления банковскими ресурсами, развития долгосрочного фондирования, расширения финансовой инклюзии и активизации внутренних долговых инструментов в целях обеспечения устойчивого развития банковской системы.

Ключевые слова: банковские ресурсы, группировка банковских ресурсов, собственные средства, привлечённые средства, заёмные средства, банковская система.

CLASSIFICATION OF SOURCES OF BANKING RESOURCES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines the theoretical and practical aspects of banking resources in the Republic of Tajikistan. It examines the main approaches to defining the nature of banking resources, presented in the works of domestic and international scholars, as well as their classification by sources of formation and duration of use. Particular attention is paid to analyzing the structure of banks' resource bases, including equity, borrowed, and external funds, as well as identifying their role in ensuring financial stability and developing lending and investment activities.

The paper substantiates the systemically important role of external funds as the main source of banks' active operations and a tool for transforming savings into investments. The complementary function of borrowed funds aimed at regulating liquidity and increasing the flexibility of banking activities is revealed. Key challenges in developing the resource base of the Tajik banking sector are identified, including a lack of long-term funding sources, dependence on household deposits, and limited access to external financial markets. The study concluded that it is necessary to improve banking resource management mechanisms, develop long-term funding, expand financial inclusion, and activate domestic debt instruments to ensure the sustainable development of the banking system.

Keywords: banking resources, banking resource grouping, equity, borrowed funds, borrowed funds, banking system.

Сведения об авторе: Рахматова Заррина Исломовна - к.э.н., доцент кафедры финансов и кредита ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана», 27 микрорайон, дом 1, Тел: (+992) 92-756-16-30, E-mail: zarinalev_83@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рахматова Заррина Исломовна - н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи молия ва қарзи МД «Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд»-и МД «Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон» микроноҳияи 27, хонаи 1. Тел: (+992) 92-756-16-30. E-mail: zarinalev_83@mail.ru.

About the author: Rakhmatova Zarrina Islomovna - the head of the department of finance and credit, State Institution "Khujand International Institute" State Institution "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan", 27 microdistrict, trap 1. (+992) 92-756-16-30. E-mail: zarinalev_83@mail.ru.

УДК: 338.48:502.131.1:364

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

ИСМАТЗОДА Ф.

Республика Таджикистан обладает значительным природно-ресурсным и экологическим потенциалом для формирования конкурентоспособной системы оздоровительного туризма, основанной на рациональном использовании природных лечебных факторов. Географическое положение страны, преобладание горных территорий, а также разнообразие климатических зон создают благоприятные условия для развития различных форм оздоровительных туризмов. Развития туризма

характеризуется усилением роли его оздоровительных форм в поддержании здоровья населения, формировании устойчивой экосистемной среды и экономическом развитии территорий. Оздоровительный туризм включает использование природных климатических, гидрологических, биологических и рекреационных ресурсов для профилактики заболеваний и улучшения психофизиологического состояния человека.

В условиях глобальных экологических изменений, роста урбанизации и распространения хронических заболеваний оздоровительный туризм приобретает стратегическое значение. Он обеспечивает не только восстановление здоровья, но и формирует условия устойчивого использования природных ресурсов, что соответствует принципам концепции устойчивого развития.

В условиях усиления антропогенной нагрузки на окружающую среду и роста заболеваемости населения особую актуальность приобретает поиск эффективных механизмов укрепления здоровья, неразрывно связанных с рациональным природопользованием. В этом контексте оздоровительный туризм выступает как междисциплинарный феномен, сочетающий элементы медицины, биологии, экологии и права.

Современная наука рассматривает здоровье не только как отсутствие заболеваний, но как состояние полного физического, психического и социального благополучия, что закреплено в документах Всемирной организации здравоохранения. Соответственно, оздоровительный туризм следует рассматривать как инструмент достижения данного состояния посредством использования природных факторов. Республика Таджикистан обладает значительным природно-ресурсным потенциалом (горные климатические зоны, минеральные источники, уникальные экосистемы), что предопределяет необходимость научного осмысления правовых и экологических аспектов развития оздоровительного туризма.

Современный этап развития оздоровительного туризма характеризуется переходом от фрагментарных форм его организации к системной модели, основанной на принципах устойчивого развития, междисциплинарной интеграции и научной обоснованности управленческих решений. В этих условиях ключевым становится формирование комплексного подхода, обеспечивающего баланс между экономической эффективностью туристической деятельности, сохранением окружающей среды и укреплением здоровья населения.[6,с.45]

Прежде всего, одним из базовых направлений выступает внедрение экологических стандартов в сферу оздоровительного туризма. Речь идет не только о соблюдении общих природоохранных требований, но и о разработке специализированных нормативов, учитывающих специфику рекреационных территорий. В частности, необходимо установление предельно допустимой антропогенной нагрузки, норм экологической емкости территорий, а также критериев экологической сертификации туристических объектов.[4,с.68] Такая стандартизация позволяет минимизировать негативное воздействие на экосистемы и обеспечить долгосрочную устойчивость природных ресурсов.

Не менее значимым направлением является развитие инфраструктуры экологически чистого туризма. Современная инфраструктура должна строиться с учетом принципов «зеленой экономики», включая использование возобновляемых источников энергии, экологически безопасных строительных материалов, систем утилизации отходов и водоочистки. Особое внимание должно уделяться транспортной доступности туристических объектов при одновременном снижении углеродного следа.[5,с.43] В данном контексте перспективным представляется развитие низкоуглеродного транспорта и экологически ориентированных туристических маршрутов. Создание системы медицинского сопровождения туристов является необходимым условием повышения эффективности оздоровительного туризма. Такая система должна включать предварительную диагностику состояния здоровья туристов, разработку

индивидуальных оздоровительных программ, а также мониторинг физиологических показателей в процессе пребывания на курорте. Важным элементом выступает интеграция традиционных методов оздоровления с современными медицинскими технологиями, что позволяет повысить качество предоставляемых услуг и их научную обоснованность.

Совершенствование правового регулирования оздоровительного туризма требует разработки комплексной нормативной базы, регулирующей как туристическую, так и медицинскую и экологическую составляющие данной деятельности. В частности, целесообразно закрепление правового статуса оздоровительного туризма как самостоятельного вида туристической деятельности, установление требований к использованию природных лечебных ресурсов, а также введение механизмов государственного контроля и ответственности за нарушение экологических норм.[3,с.5] Особое значение имеет гармонизация национального законодательства с международными стандартами в области устойчивого туризма и охраны окружающей среды.

Использование цифровых технологий мониторинга представляет собой одно из наиболее перспективных направлений развития отрасли. Применение геоинформационных систем, технологий дистанционного зондирования Земли, а также систем сбора и анализа больших данных позволяет осуществлять постоянный контроль за состоянием экосистем, уровнем туристической нагрузки и качеством окружающей среды⁶. Кроме того, цифровизация способствует повышению эффективности управления туристическими потоками и обеспечивает прозрачность функционирования отрасли.

Для Республики Таджикистан перспективы развития оздоровительного туризма обусловлены, прежде всего, уникальными природно-климатическими условиями. Горные регионы страны обладают значительным потенциалом для развития горноклиматических курортов, способных оказывать комплексное оздоровительное воздействие на организм человека. В этой связи приоритетным направлением государственной политики должно стать создание специализированных курортных зон с развитой инфраструктурой и высоким уровнем медицинского обслуживания.

Особое значение имеет интеграция национальных природных ресурсов в международную туристическую систему. Это предполагает продвижение туристического потенциала страны на мировом рынке, участие в международных программах устойчивого туризма, а также привлечение иностранных инвестиций в развитие туристической инфраструктуры. При этом необходимо учитывать требования международных экологических стандартов и обеспечивать сохранение биологического разнообразия. В стратегической перспективе развитие оздоровительного туризма в Республике Таджикистан должно основываться на формировании устойчивой модели, сочетающей эффективное использование природных ресурсов с их сохранением, а также обеспечивающей высокий уровень здоровья населения. Реализация данной модели требует координации усилий государства, научного сообщества и бизнеса, а также активного внедрения инновационных технологий и правовых механизмов регулирования.

К числу ключевых элементов туристско-оздоровительного потенциала относятся, прежде всего, горноклиматические курорты, обладающие высокой терапевтической ценностью. Воздействие высокогорного климата способствует активизации адаптационных механизмов организма, улучшению функционирования дыхательной и сердечно-сосудистой систем, а также повышению общей резистентности организма. В этом контексте особое значение приобретает развитие специализированных курортных зон, ориентированных на профилактику и реабилитацию заболеваний.

Значительную роль играют минеральные источники, широко распространённые на территории Таджикистана. Одним из наиболее известных объектов является курорт Ходжа-Оби-Гарм, обладающий уникальными гидроминеральными ресурсами, используемыми в лечебно-профилактических целях. Минеральные воды различного

химического состава позволяют применять широкий спектр бальнеологических процедур, что существенно повышает привлекательность региона для медицинского туризма. Не менее важным фактором выступает наличие экологически чистых территорий, характеризующихся низким уровнем антропогенного воздействия. Такие территории обладают высоким рекреационным потенциалом и способствуют восстановлению психоэмоционального состояния человека. В условиях глобального ухудшения экологической ситуации данные ресурсы приобретают стратегическое значение.

Дополнительным преимуществом является богатое биоразнообразие, включающее уникальные виды флоры и фауны, многие из которых являются эндемичными. Биологическое разнообразие не только формирует основу экологического туризма, но и оказывает косвенное влияние на здоровье человека через поддержание экологического равновесия.

Таким образом, оздоровительный туризм в условиях устойчивого развития выступает не только как экономическая категория, но и как важнейший социально-экологический институт, способствующий формированию качественно новой модели взаимодействия человека и природы. Вместе с тем, несмотря на значительный потенциал, развитие оздоровительного туризма в Республике Таджикистан сталкивается с рядом системных ограничений.

Прежде всего, существенным сдерживающим фактором является недостаточный уровень развития инфраструктуры. Отсутствие современных транспортных коммуникаций, гостиничных комплексов и медицинских учреждений снижает конкурентоспособность туристических объектов на международном рынке.

Вторым важным ограничением выступает слабая нормативно-правовая детализация. Действующее законодательство регулирует туристическую деятельность в общем виде, не учитывая специфику оздоровительного туризма как комплексного явления, требующего учета медицинских и экологических аспектов.

Третьей проблемой является отсутствие системного экологического мониторинга. Недостаточная разработанность механизмов оценки состояния экосистем и уровня антропогенной нагрузки затрудняет реализацию принципов устойчивого развития и повышает риск деградации природных ресурсов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Таджикистан. (Принята всенародным голосованием 06.11.1994 г) // с изменениями и дополнениями, 2016г.
2. Гагская декларация по туризму //Международный туризм: правовые акты. М.: Финансы и статистика, 2000. С. 219-243.
3. Закон Республики Таджикистан «О туризме» от 3 сентября 1999 г
4. Our Common Future / World Commission on Environment and Development. Oxford: Oxford University Press, 1987.
5. Coccossis H., Mexa A. The Challenge of Tourism Carrying Capacity Assessment. — Ashgate, 2004.
6. UNEP. Sustainable Tourism and Climate Change. — Paris, 2008.
7. ЮНВТО — Всемирная туристская организация (ВТО), созданная в 1925г. как Международный конгресс официальных туристских ассоциаций в Гааге.
8. Сенин В. А. Организация международного туризма: учебник. М., 2001. С.7.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Статья посвящена анализу перспектив развития оздоровительного туризма в условиях устойчивого развития. Рассматриваются природно-ресурсный потенциал, медико-биологические механизмы воздействия на здоровье человека, правовое

регулирование и экологические факторы. Обоснована необходимость интеграции медицинских, экологических и цифровых подходов для повышения эффективности и устойчивости туристической отрасли.

Ключевые слова: статус туриста, международный туризм, международное право, оздоровительный туризм, устойчивое развитие, здоровье человека, экологические факторы, правовое регулирование

ИМКОНΙΑТҲОИ РУШДИ САЙЁҲИИ СОЛИМГАРДОНӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ УСТУВОР

Мақола ба таҳлили имкониятҳои рушди туризми солимгардонӣ дар шароити рушди устувор бахшида шудааст. Инчунин оид ба захираҳои табиӣ, механизмҳои тиббӣ-биологии таъсир ба саломатии инсон, танзими ҳуқуқӣ ва омилҳои экологӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Зарурияти ҳамгироии роҳбарӣ тиббӣ, экологӣ ва рақамӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ ва устувории соҳаи туризм исбот шудааст.

Калидвожаҳо: мақоми сайёҳ, сайёҳии байналмилалӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, туризми солимгардонӣ, рушди устувор, саломатии инсон, омилҳои экологӣ, танзими ҳуқуқӣ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF HEALTH TOURISM IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article analyzes the prospects for the development of health tourism within the framework of sustainable development. It examines natural resource potential, medico-biological mechanisms affecting human health, legal regulation, and environmental factors. The necessity of integrating medical, ecological, and digital approaches to enhance the effectiveness and sustainability of the tourism sector is substantiated.

Key words: tourist's status, international tourism, international law, national law, health tourism, sustainable development, human health, environmental factors, legal regulation

Сведение об авторе: Исмазода Ф. - ассистент кафедры начального образования и социально-гуманитарных дисциплин ГУ Худжандского международного института, E-mail: ismatzoda95@inbox.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмазода Ф. - ассистенти кафедраи таҳсилоти ибтидоӣ ва фанҳои иҷтимоӣ-гуманитарӣ МД Донишгоҳи байналмилалӣ Хучанд, E-mail: ismatzoda95@inbox.ru

Information about the author: Ismatzoda F. - assistant of the Department of Primary Education and Social-Humanitarian Disciplines Khujand International University, E-mail: ismatzoda95@inbox.ru

УДК: 338.48:004 (575.3)

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РАЗВИТИИ СФЕРЫ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

АВАЗМАТОВА Г. Н.

На пороге перехода к цифровой экономике когда, создаётся почва для внедрения цифровых технологий в различные отрасли экономики, одним из важных условий устойчивого развития сферы туризма является формирование её цифровой инфраструктуры.

Рассматривая сущность и особенности формирования цифровой экономики, отечественные и зарубежные учёные в своих научных трудах, прежде всего, связывают анагенез цифровой среды с повсеместным использованием цифровых технологий.

Цифровую экономику характеризуют как современный тип хозяйствования, где преобладают данные и методы управления ими как определяющие ресурсы в сфере производства, распределения, обмена и потребления, как особый тип экономики, для которого характерно внедрение и активное практическое использование цифровых технологий (сбор, хранение, обработка, преобразование, передача информации) во всех сферах деятельности людей; как систему социально-экономических и организационно-технических отношений, основывающихся на использовании цифровых IT-технологий; как сложная организационно-техническая система, представленная совокупностью разных элементов с распределенным взаимодействием и взаимным использованием экономическими субъектами в целях обмена знаниями в условиях развития [5].

Современный этап развития мировой экономики характеризуется активным внедрением цифровых технологий во все сферы общественной жизни.

Одной из отраслей, наиболее чувствительных к цифровым трансформациям, является туризм. Развитие информационно-коммуникационных технологий привело к коренным изменениям в поведении потребителей, структуре туристического рынка и механизмах предоставления услуг.

Цифровая инфраструктура выступает основой функционирования современного туристического сектора, обеспечивая доступ к информации, удобство взаимодействия между участниками рынка и повышение качества обслуживания. В условиях глобальной конкуренции между туристическими направлениями уровень цифрового развития становится одним из ключевых факторов привлечения туристов.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью анализа роли цифровой инфраструктуры в обеспечении устойчивого развития туризма, а также выявления проблем и перспектив её развития в национальной экономике.

Целью данного исследования является выявление влияния развития инфраструктуры «цифровой экономики» на развитие туризма в Таджикистане.

Цифровая инфраструктура представляет собой совокупность технических, программных и организационных средств, обеспечивающих функционирование цифровой экономики. В контексте туризма она включает системы, обеспечивающие создание, продвижение и потребление туристических услуг в цифровой среде.

К основным компонентам цифровой инфраструктуры относятся телекоммуникационные сети, интернет-платформы, облачные технологии, системы электронных платежей, базы данных и аналитические инструменты. Взаимодействие этих элементов формирует единое цифровое пространство туристической отрасли. Немаловажным при рассмотрении состояния цифровой инфраструктуры является изучение ее институциональной основы.

Следует различать инфраструктуру цифровой экономики и её институциональную составляющую. Инфраструктура цифровой экономики включает совокупность технических, технологических и организационных условий, обеспечивающих функционирование цифровых процессов.

В свою очередь, институциональная инфраструктура охватывает систему правовых норм, регуляторов и механизмов управления, определяющих правила функционирования цифровой среды [8, 9].

Для достижения цели исследования важно определить, что под институциональной инфраструктурой «цифровой экономики» подразумевается совокупность взаимосвязанных институтов, организаций и механизмов, которые регулируют функционирование данных механизмов, что обеспечивает результативность и эффективность процесса создания цифровых благ, воспроизводства цифрового капитала [6, 25].

Институциональная инфраструктура «цифровой экономики» неразрывно связана с экосистемой цифровой экономики.

В свою очередь экосистема цифровой экономики — партнерство организаций, обеспечивающее постоянное взаимодействие принадлежащих им технологических платформ, прикладных интернет-сервисов, аналитических систем, информационных систем органов государственной власти.

Технологическая платформа является основой цифровой инфраструктуры.

Платформа как программный продукт аккумулирует в себе все остальные необходимые технологии, предоставляя огромному количеству пользователей доступ к информации, высококачественным сервисам по планированию, аналитике и, самое главное, доступ к рынку (к клиентам, к производителям, к сервисным организациям и так далее).

В Республике Таджикистан со стороны правительства прилагаются все возможные усилия для создания инфраструктуры цифровой экономики. «Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан», принятая в 2019 году, предусматривает трансформацию ключевых сфер экономической деятельности страны, цифровизация которых может оказать каскадный эффект на экономику в целом, например, трансформация предоставления государственных услуг и переход к цифровому правительству, цифровизация социальной сферы и ключевых отраслей промышленности, а также создание новых секторов, таких как финансовые технологии[2].

В одном из Посланий Маджлиси Оли, Президентом Республики Таджикистан, уважаемым Эмомали Рахмоном было предложено объявить 2025-2030 годы «Годами развития цифровой экономики и инноваций»[1].

Эта инициатива была направлена на создание благоприятной среды для внедрения передовых технологий, что будет способствовать как экономическому росту, так и улучшению качества жизни граждан.

Одной из ключевых составляющих программы станет разработка стратегии, включающей обучение и переподготовку кадров для обеспечения квалифицированных специалистов в области ИТ и смежных дисциплин. Также планируется укрепление партнерства между государственными учреждениями, частным сектором и образовательными организациями, что позволит создать инновационную экосистему» [1].

Также в Республике Таджикистан для внедрения и развития цифровизации принято немало правовых актов (Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года, принятое Постановлением Правительства Республики Таджикистан от "31" августа 2022 года, №439; Закон Республики Таджикистан "Об электронной цифровой подписи" от 30 июля 2007 года № 320; Постановление Правительства Республики Таджикистан от 26 октября 2021 года, №460 "О Среднесрочной программе развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы"; Закон Республики Таджикистан «Об электронной торговле» от 24 Декабрь 2022 г., № 1921; Закон Республики Таджикистан «Об электронном документе и электронной подписи» от 15 марта 2023 года №1965; «Стратегия развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040 года», принятое Постановлением Правительства Республики Таджикистан от "30" сентября 2022 года №483)» [4,105].

С теоретической точки зрения цифровизация туризма тесно связана с концепцией сервисной экономики и платформенных бизнес-моделей. Современные туристические компании всё чаще переходят к использованию цифровых платформ, которые обеспечивают прямое взаимодействие между поставщиками услуг и потребителями.

Развитие цифровой инфраструктуры оказывает значительное влияние на все этапы туристического процесса — от планирования поездки до получения впечатлений и обратной связи.

Во-первых, цифровые технологии существенно изменили поведение туристов. Современные потребители активно используют интернет для поиска информации, сравнения предложений и бронирования услуг. Это привело к росту самостоятельного туризма и снижению роли традиционных посредников.

Во-вторых, цифровая инфраструктура способствует повышению доступности туристических услуг. Онлайн-бронирование, электронные билеты и мобильные приложения позволяют значительно упростить организацию путешествий.

В-третьих, цифровизация повышает качество обслуживания. Использование технологий искусственного интеллекта, чат-ботов и систем персонализации позволяет учитывать индивидуальные предпочтения клиентов и повышать уровень удовлетворённости.

Кроме того, цифровые технологии обеспечивают прозрачность рынка и способствуют формированию доверия между участниками.

Отзывы пользователей, рейтинги и системы оценки качества играют важную роль в выборе туристических услуг.

Цифровые технологии являются одним из важнейших инструментов развития туризма. Ввиду этого в данной сфере активно используются широкий спектр цифровых технологий, каждая из которых выполняет определённые функции. В условиях быстрого развития цифровых инструментов путешественники все чаще обращаются к ним для планирования и организации своих поездок, что помогает сэкономить время и ресурсы.

Рассмотрим несколько ключевых аспектов, в которых цифровая экономика и инновации делают туризм более комфортным и доступным:

1. Цифровизация туристических услуг. Цифровые технологии оптимизируют процессы бронирования, оплаты и обслуживания. Международные платформы, такие как Booking.com, Airbnb, TripAdvisor, предоставляют удобный доступ к широкому выбору отелей, туристических услуг и мероприятий.

В Таджикистане с 2024 года действует цифровая платформа TOUR.tj (портал и приложение), это инновационная платформа, объединяющая туристические маршруты, услуги и информацию, работающая в рамках концепции TravelTech.

Мобильное приложение «Туристическая карта Таджикистана» («Tourist Map Tajikistan»), запущенное для удобного доступа к информации о достопримечательностях, отелях и ресторанах, помогает путешественникам легко находить интересные места и объекты, что делает путешествие более комфортным и удобным.

Также развиваются туристические порталы, такие как Национальный туристический портал Travel Tajikistan, Dushanbe-travel, Artuch.tj.

Сайты Tajikistan Tourism Сайт, Local Traveler, сайты туристических компаний также являются неотъемлемыми составляющими цифровой инфраструктуры туризма в Таджикистане.

2. Персонализация и улучшение пользовательского опыта. Использование больших данных и искусственного интеллекта позволяет создавать персонализированные предложения для туристов. На основе предпочтений пользователей системы могут рекомендовать лучшие маршруты, отели, рестораны и развлечения.

3. Виртуальная и дополненная реальность. Виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR) открывают новые горизонты для туризма. Виртуальные туры по достопримечательностям, музеям и отелям позволяют туристам предварительно ознакомиться с местами, которые они планируют посетить.

4. Электронные и мобильные платежи. Цифровизация платежей значительно ускоряет процесс покупки билетов, бронирования услуг и оплаты товаров. Мобильные кошельки, такие как Apple Pay, Google Play и криптовалюты становятся популярными в туризме, обеспечивая удобство и безопасность финансовых транзакций для путешественников по всему миру.

Это упрощает взаимодействие с сервисами и снижает время ожидания при оплате.

5. Инновации в логистике и транспорте. Современные технологии, такие как интеллектуальные системы аэропортов, приложения для заказа такси и аренды автомобилей, а также беспилотные транспортные средства, значительно облегчают путешествия. Автоматизация и ускорение процесса регистрации на рейсы и передвижения по аэропортам и городам экономит время и делает путешествие более комфортным.

6. Устойчивое развитие туризма. Цифровая экономика также способствует продвижению устойчивого туризма. Системы мониторинга помогают управлять потоками туристов в экологически чувствительных районах, минимизируя их воздействие на природу и местные сообщества.

Развитие экологически чистых путешествий, таких как поездки на электромобилях, становится все более актуальным, что поддерживает тренд на устойчивое развитие отрасли.

7. Туризм и социальные сети. Социальные сети играют важную роль в туристической индустрии, формируя тренды и влияя на поведение потребителей. Визуальное восприятие направлений и услуг на этих платформах привлекает туристов со всего мира. Отзывы, рейтинги и видеоблоги помогают путешественникам выбирать направления, отели и мероприятия, создавая дополнительные каналы для продвижения туристических услуг.

8. Гибкость и новые формы туризма. Цифровизация также способствует развитию новых форм туризма, таких как «цифровое кочевничество» и удаленная работа. Возможность работать дистанционно, находясь в любой точке мира, открывает новые горизонты для путешественников. Развитие этих форм туризма способствует увеличению продолжительности поездок и созданию новых типов туристических услуг, таких как аренда офисных помещений и коворкингов для путешествующих.

9. Искусственный интеллект (AI) помогает значительно улучшить персонализацию обслуживания, предлагая путешественникам уникальные маршруты, отели и развлечения на основе их предпочтений и поведения.

Это делает процесс путешествий более удобным и гибким, а также помогает уменьшить затраты как для потребителей, так и для компаний.

10. Блокчейн в туристической отрасли предлагает уникальные возможности для повышения безопасности и прозрачности. Эта технология позволяет безопасно и быстро проводить транзакции, включая бронирования и платежи, а также использовать технологию для отслеживания цепочек поставок и управления данными, что уменьшает операционные издержки. Внедрение искусственного интеллекта, больших данных и блокчейна не только повышает эффективность бизнес-процессов, но и способствует созданию новых стандартов взаимодействия между клиентами и поставщиками, улучшая качество обслуживания и обеспечивая устойчивое развитие туристической отрасли в будущем.

Говоря о значении цифровых технологий в сфере туризма нельзя не подчеркнуть их роль в развитии «зеленого туризма». Их интеграция в инфраструктуру экологического туризма позволяет повысить качество обслуживания туристов, улучшить управление природными ресурсами и снизить негативное воздействие на окружающую среду. Например, информационные системы управления туристическими потоками позволяют оптимизировать маршруты и снизить нагрузку на особо охраняемые природные территории, предотвращая их деградацию [7].

«Зеленый туризм» и цифровые технологии связаны через концепцию устойчивого и «умного» туризма, где технологии используются для минимизации воздействия на окружающую среду, управления ресурсами и повышения качества экологического отдыха.

В Республике Таджикистан предвзвешивается в жизнь «Стратегия развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан» на 2023-2037 годы», одно из основных направлений которых является развитие экологического туризма и определением одной из задач - улучшение цифровой инфраструктуры [2].

Анализируя изучение влияния цифровых технологий на развитие туризма в Таджикистане можно привести пример исследования «Институциональные аспекты реализации стратегии «зеленого» экономического развития в Республике Таджикистан», коллектива авторов во главе с д.э.н., профессором Асрорзода У.С., где подчеркивается значение «зеленых проектов» в развитии туризма: «Реализация «зеленых проектов», в частности, широкое использование возобновляемых источников «зеленой энергии», способствует социально-экономическому развитию Республики Таджикистан, а благодаря реализации целевых программ и проектов по развитию «зеленой экономики», включая «зеленую энергетику», Таджикистан стал одной из стран «зеленого туризма» и в ближайшем будущем может стать одной из ведущих стран региона» [3,427].

Современные технологии все более активно влияют на туристическую отрасль, предлагая новые возможности для улучшения качества обслуживания и взаимодействия с клиентами. В условиях быстрого развития цифровых инструментов путешественники все чаще обращаются к ним для планирования и организации своих поездок, что помогает сэкономить время и ресурсы. Современные технологии все более активно влияют на туристическую отрасль, предлагая новые возможности для улучшения качества обслуживания и взаимодействия с клиентами.

В таблице 1. представлено сравнение традиционного и цифрового туризма с учётом преимуществ цифровых технологий.

Таблица 1. Сравнение традиционного и цифрового туризма с учётом преимуществ цифровых технологий

Критерий	Традиционный туризм	Туризм с использованием цифровых технологий	Преимущества цифровых технологий
Способ бронирования	Через турагентства, лично	Онлайн-платформы, приложения	Экономия времени, доступ 24/7
Доступ к информации	Ограниченный	Интернет, сайты, соцсети	Быстрый доступ к информации
Скорость обслуживания	Низкая	Мгновенная обработка	Повышение оперативности
Персонализация	Ограниченная	Индивидуальные предложения	Учет предпочтений
Каналы продвижения	ТВ, печатные СМИ	Социальные сети, digital	Снижение затрат на маркетинг
Взаимодействие	Личное	Онлайн-чаты, чат-боты	Удобство и доступность
Прозрачность	Низкая	Отзывы, рейтинги	Повышение доверия
Гибкость выбора	Ограниченная	Самостоятельное планирование	Свобода выбора
Использование данных	Минимальное	Big Data, аналитика	Точное прогнозирование
Оплата	Наличные	Онлайн-платежи	Быстрота и безопасность

В соответствии с данными официальной статистики в 2025 году Таджикистан посетили 2 млн 104,7 тыс. иностранных граждан. Этот показатель на 501,4 тыс. человек, или на 31,3%, больше по сравнению с предыдущим годом.

Согласно статистическим данным, более 1 млн 784,4 тыс. из них оцениваются в качестве туристов в соответствии с методологией Всемирная туристская организация. Этот показатель на 27,4% выше по сравнению с предыдущим годом.

Число иностранных граждан, прибывших из стран Содружество Независимых Государств (СНГ), составило 1 млн 932,8 тыс. человек, или 91,8% от общего числа, из которых 1 млн 634,5 тыс. являются туристами [9].

В таблице 2 представлен структурированный поток туристов в Республику Таджикистан в 2025 году.

Таблица 2. Сравнение туристских потоков в Таджикистан по странам СНГ и дальнего зарубежья за 2025г. (тыс.человек)

Страны СНГ	тыс. человек	Страны дальнего зарубежья	тыс. человек
Узбекистан	829,7	Китай	42,2
Россия	617,6	Афганистан	18,7
Кыргызстан	141,3	Иран	14,5
Казахстан	39,3	США	13,0
Туркменистан	6,6	Германия	8,2
		Турция	6,8
		Индия	5,2
		Япония	4,4
		Италия	4,1
		Франция	3,7
		Австрия	3,6
		Пакистан	3,6
		Республика Корея	3,3
		Великобритания	3,0
		Канада	2,6
		Нидерланды	2,0
		Испания	1,4
		Малайзия	1,4
		Швейцария	1,3
		Филиппины	1,3
		Индонезия	1,1
		Чехия	1,1
		Сингапур	1,0
Итого	1 634,5	Итого	143,9

Таблица составлена автором на основе данных Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан [9]

Анализ представленных данных свидетельствует о выраженной региональной направленности туристских потоков в Таджикистан. Основной объём въездного туризма формируется за счёт стран СНГ, доля которых составляет более 90% общего потока, тогда как на страны дальнего зарубежья приходится менее 10%. Это указывает на ограниченную интеграцию страны в глобальный туристский рынок и зависимость от ближайшего географического окружения.

Из данной таблицы видно, что в структуре туристских потоков из стран СНГ наблюдается высокая концентрация. Наибольший удельный вес приходится на Узбекистан и Россию, которые в совокупности формируют основную часть въездного потока.

В то же время структура туристских потоков из стран дальнего зарубежья отличается большей диверсификацией, но значительно меньшими объёмами. Лидирующие позиции занимает Китай, за которым следуют страны Ближнего Востока, Южной Азии и Европы. Однако отсутствие доминирующего рынка в данной группе свидетельствует о фрагментарности спроса и недостаточной сформированности устойчивых туристских направлений.

С позиции цифровой экономики одним из факторов выявленной структуры является недостаточный уровень развития цифровой инфраструктуры и таких инструментов международного продвижения как:

- ограниченная представленность туристского продукта Таджикистан на глобальных цифровых платформах;
- низкий уровень цифрового маркетинга;
- слабая интеграция в международные онлайн-сервисы бронирования.

Для реализации данных направлений в Республике Таджикистан формируется благоприятная почва. Прогрессом можно считать, прежде всего, развивающаяся инфраструктура, обеспечивающая доступ к интернету по всей стране. Сети ежегодно расширяются. В 2023 году один из операторов телеком-рынка запустил более 500 базовых станций, что значительно увеличило доступность цифровых услуг в регионах. Кроме того, в прошлом году в стране была введена безналичная оплата всех государственных услуг и единый QR-код. Что касается цифровизации финансовой сферы, по данным Национального банка Таджикистана, в стране на сегодняшний день имеется 7,5 миллиона держателей мобильных кошельков - это на миллион больше, чем количество пластиковых банковских карт, которых насчитывается 6,4 миллиона. Таким образом, 75% населения страны активно пользуются цифровыми финтех-сервисами[4].

Несмотря на значительный потенциал, развитие цифровой инфраструктуры в сфере туризма в Таджикистане сталкивается с рядом ограничений. Одной из основных проблем является недостаточное развитие телекоммуникационной инфраструктуры в отдалённых регионах, обладающих высоким туристическим потенциалом. Ограниченный доступ к интернету снижает возможности использования цифровых сервисов.

Другой важной проблемой является низкий уровень цифровой грамотности среди представителей туристического бизнеса. Многие субъекты малого и среднего предпринимательства не используют современные цифровые инструменты в своей деятельности. Также наблюдается недостаточная интеграция национальных туристических ресурсов в международные цифровые платформы, что ограничивает доступ иностранных туристов к информации.

Имеющийся серьёзный и качественный разрыв между процессом развития цифровых технологий в мире и внедрением в экономику Республики Таджикистан, нехватки квалифицированных кадров обуславливают объективную необходимость разработки стратегии регионального развития экономики в условиях цифровой трансформации.

Все перечисленное снижает доступность информации для потенциальных туристов из дальнего зарубежья и ввиду этого для повышения конкурентоспособности туристской отрасли необходимо осуществление следующих мер:

- активизация цифрового продвижения на международных рынках;
- развитие онлайн-сервисов и платформенных решений на национальном цифровом рынке;
- формирование устойчивого цифрового имиджа страны как туристского направления;
- обеспечение улучшения условий для информационного обеспечения предпринимательских структур не только в центрах, но и на периферии;
- увеличение числа «деловых» порталов и платформ на национальном языке.

В условиях стремительного развития цифровых технологий и их интеграции в различные сферы экономики, Таджикистана сталкивается с рядом вызовов и возможностей, связанных с формированием и развитием цифровой инфраструктуры. Развитая цифровая инфраструктура не только улучшает качество предоставляемых туристических услуг, но и создаёт новые возможности для бизнеса, устойчивого развития и глобальной конкуренции. Эти изменения позволяют туризму адаптироваться к требованиям современного мира, делая его более доступным, удобным и экологически ответственным.

Цифровая инфраструктура играет ключевую роль в развитии современной туристической отрасли, обеспечивая её трансформацию и адаптацию к условиям цифровой экономики. Внедрение цифровых технологий способствует повышению эффективности деятельности, улучшению качества услуг и расширению возможностей для взаимодействия участников рынка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Олии Республики Таджикистан от 28.12.24. <https://www.president.tj/>.
2. Стратегия развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037годы от 30.09. 2022г., №482.
3. Асрорзода, У. С., Садриддинов, М. И., Кудратова, Ф. Р. (2023). Чанбаҳои институционалии амалигардонии Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми молия ва иқтисод, №4-1(38), 427-435.
4. Авазматова Г. Н. Предпосылки формирования основ цифровой экономики за годы независимости Республики Таджикистан. // XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан и её роль в устойчивом развитии независимого Таджикистана: сб. материалов Респ. науч.-практ. конф., 12 ноября 2022 г. – Худжанд: Таджикский международный университет туризма и предпринимательства, 2022. – С.105-110.
5. Бабкин А.В.: Классификация и характеристика цифровых платформ в экономике:- Электронный научный журнал «ВЕКТОР ЭКОНОМИКИ». 2018г. №12.
6. Кудряшов А. А., Шолина А. И. Инфраструктура цифровой экономики // Актуальные вопросы современной экономики. 2018. № 5. С. 25–32.
7. Курилова Е. В. Роль цифровых технологий в оптимизации инфраструктуры экологического туризма. Вестник Воронежского института высоких технологий 2025.
8. Юдина Т. Н., Купчишина Е. В. Формирование институциональной инфраструктуры «цифровой экономики» в Российской Федерации // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. 2019. Т. 12, № 4. С. 9–19.
9. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.- 2025г. <https://www.stat.tj/ru/v-2025-godu-bolee-21-milliona-inostrancev-posetili-tadzhikistan/>

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РАЗВИТИИ СФЕРЫ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуется влияние цифровой инфраструктуры на развитие туристической отрасли в условиях глобальной цифровизации экономики. Рассматриваются основные элементы цифровой инфраструктуры, их роль в повышении эффективности функционирования туристического рынка, а также влияние на конкурентоспособность туристических дестинаций. Особое внимание уделяется современным цифровым технологиям, включая онлайн-платформы, мобильные приложения, системы электронных платежей и аналитические инструменты. Проанализированы проблемы и перспективы развития цифровой инфраструктуры в сфере туризма в Таджикистане.

Ключевые слова: цифровая инфраструктура, туризм, цифровизация, инновации, онлайн-платформы, электронные услуги, устойчивое развитие, “зелёная экономика”, “зелёные технологии”, “зелёный туризм”.

НАҚШИ ИНФРАСОХТОРИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ СОҲАИ САӢЕӢӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таъсири инфрасохтори рақамӣ ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар шароити рақамикунонии ҷаҳонии иқтисодиёт тадқиқ карда шудааст. Унсурҳои асосии инфрасохтори рақамӣ, нақши онҳо дар баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бозори сайёҳӣ, инчунин таъсир ба рақобатпазирии destinations-ҳои сайёҳӣ баррасӣ карда шуданд. Муаллиф шароитҳои ташаккули иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастгирии давлатӣ ва заминаҳои ҳуқуқии ташаккули иқтисоди рақамиро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ба технологияҳои муосири рақамӣ, аз ҷумла платформаҳои онлайн, барномаҳои мобилӣ, системаҳои пардохти электронӣ диққати махсус дода шуд. Дар мақола аз тарафи муаллиф мушкилот ва дурнамои рушди инфрасохтори рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон таҳлил карда шуд.

Калидвожаҳо: инфрасохтори рақамӣ, сайёҳӣ, рақамисозӣ, инноватсия, платформаҳои онлайн, хидматҳои электронӣ, рушди устувор, «иқтисоди сабз», «технологияҳои сабз», «сайёҳии сабз».

THE ROLE OF DIGITAL INFRASTRUCTURE IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM SECTOR IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the impact of digital infrastructure on the development of the tourism industry in the context of global digitalization of the economy. It discusses the main elements of digital infrastructure, their role in increasing the efficiency of the functioning of the tourism market, as well as their influence on the competitiveness of tourist destinations. Special attention is paid to modern digital technologies, including online platforms, mobile applications, electronic payment systems, and analytical tools. The problems and prospects for the development of digital infrastructure in the field of tourism in Tajikistan have been analyzed.

Keywords: digital infrastructure, tourism, digitalization, innovations, online platforms, electronic services, sustainable development, "green economy", "green technologies", "green tourism".

Сведения об авторе: Авазматова Гулноз Ниматуллоевна - старший преподаватель кафедры экономической теории и менеджмента ГУ «Худжандского международного института» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана». Республика Таджикистан г. Худжанд, 27 мкн. д.1. тел: 992928570574. E-mail: gulnoz74@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Авазматова Гулноз Ниматуллоевна омӯзгори калони кафедраи назарияи иқтисодӣ ва менеҷменти МД Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд-и МД Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, маҳаллаи 27, хонаи 1. Телефон: 992928570574. E-mail: gulnoz74@mail.ru

Information about the author: Avazmatova Gulnoz Nimatulloevna - senior lecturer of the Department of economic theory and management at Khujand international institute of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Republic of Tajikistan, Khujand city, 27th microdistrict, building 1. Tel: 992928570574. E-mail: gulnoz74@mail.ru

ЗАРУРАТИ ҶАЛБИ САРМОЯИ ХОРИҶӢ БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА САМТҲОИ АФЗОИШИ ОН

ЮСУПОВ Д. С., ШОМУРОВА К.

Дар шароити ҷаҳони имрӯз аксари мамлакатҳои рӯ ба тараққи барои таъмин намудани рушди устувори иқтисодӣ ба ҷалби сармояи хориҷӣ такя мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун кишвари дорои имкониятҳои табииву иқтисодӣ ва захираҳои бузурги энергетикӣ, барои татбиқи стратегияи миллии рушди худ ба афзоиш додани воридшавии сармояи мустақим ва ғайримустақими хориҷӣ ниёз дорад.

Сармояи хориҷӣ на танҳо захираҳои молиявиро фароҳам меорад, балки технологияҳои нав, усулҳои идоракунии пешрафта ва дастрасӣ ба бозорҳои ҷаҳониро таъмин менамояд.

Дар ин замина, дар Паёми солонаи Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ таъкид мегардад, ки: «Ҷалби сармояи хориҷӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад.»

Ин таъкид нишон медиҳад, ки масъалаи ҷалби сармояи хориҷӣ на танҳо аз нуқтаи назари назариявӣ, балки дар сатҳи сиёсати давлатӣ низ мавқеи марказӣ дорад ва ҳамчун яке аз омилҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ арзёбӣ мегардад. Имрӯз иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мисли бисёр кишварҳои дар ҳоли рушд, аз маҳдудияти сармояи дохилӣ ранҷ мебарад. Ҳаҷми пасандозҳои миллий ва имкониятҳои буҷетӣ барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои калони инфрасохторӣ ва саноатӣ кофӣ нест. Дар чунин шароит ҷалби сармояи хориҷӣ ҳамчун воситаи муҳим барои пурра намудани норасоии сармоя ва таъмин намудани рушди иқтисодӣ баромад мекунад.

Ҳамин тариқ, сармояи хориҷӣ метавонад ба рушди иқтисоди миллий таъсири мусбат расонида, барои зиёд намудани ҳаҷми истеҳсолот, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт мусоидат намояд. Аз ин лиҳоз, омӯзиши ҳамаҷонибаи зарурат ва имкониятҳои ҷалби сармояи хориҷӣ, инчунин муайян намудани самтҳои афзалиятноки афзоиши он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти муҳими илмӣ ва амалӣ дорад.

Бо дарназардошти ин, таҳлили зарурати ҷалби сармояи хориҷӣ ва муайян кардани самтҳои афзалиятноки рушди он барои иқтисодиёти Тоҷикистон аҳамияти калидӣ дорад.

Ҳадафи мақола таҳлил намудани омилҳои асосии зарурати ҷалби сармоя ба иқтисодиёти миллий, инчунин арзёбӣ кардан ва муайян намудани самтҳо ва имкониятҳои афзоиши сармояи хориҷӣ дар кишвар мебошад.

Зарурати ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон

Тоҷикистон мисли дигар кишварҳои дар ҳоли рушд аз норасоии сармояи дохилӣ ранҷ мебарад. Ҳаҷми пасандозҳои миллий ва имкониятҳои буҷетӣ барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои калони инфрасохторӣ ва саноатӣ кофӣ нест. Аз ин ҷост, ки ҷалби сармояи хориҷӣ ҳамчун воситаи муҳим барои коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ ва беҳтар намудани рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Сармояи хориҷӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дошта, дар соли охир тамоюли афзоишро нишон медиҳад. Дар мақола таъсири сармояи хориҷӣ ба вазъи иқтисодии кунунӣ мавриди таҳлили муфассал қарор дода мешавад.

Нақши сармояи хориҷӣ дар иқтисоди Тоҷикистон

Сармояи хориҷӣ манбаи асосии молиягузорӣ барои рушди иқтисодӣ, интиқоли технологияҳои нав, эҳёи истеҳсолот ва фароҳам овардани кори нав мебошад. Дар

иқтисоди Тоҷикистон, ки ба манбаъҳои дохилии молиявӣ маҳдудият дорад, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодӣ аст.

Қабул аз таъсирҳои асосӣ:

- Рушди инфраструктура: сармояи мустақими хориҷӣ дар соҳаҳои энергетика (барқи обӣ), нақлиёт ва коммуникатсия саҳми калон мегузорад.

- Воситаҳои истеҳсоли ва технология: Овардани техника ва усулҳои муосир барои истеҳсоли маҳсулоти ба арзиши афзуда (масалан, дар соҳаи кишоварзӣ ва саноати ҳӯрокворӣ).

- Афзоиши истеҳсол ва содирот: Истифодаи манбаъҳои маҳаллӣ (масалан, пахта, маъданҳо, меваҳо) барои истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ.

- Афзоиши даромади буҷет: Пудраҳои андозӣ ва гумрукӣ аз ширкатҳои хориҷӣ.

- Таъмини кор: Эҷоди ҳазорҳо корхонаҳои нав, хусусан дар шаҳрҳо.

Сатҳи ҷорӣ ва самтҳои асосӣ:

Мувофиқи маълумоти Кумитаи омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар манбаъҳо:

Ҳаҷми умумии сармояи мустақими хориҷӣ: Пас аз истиқлол, Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 3 миллиард доллари ИМА сармояи хориҷиро ҷалб кардааст. Дар солҳои охир, ҳаҷми солонаи сармояи мустақими хориҷӣ ба таври қобили қайд афзоиш ёфта, дар баъзе солҳо ба 500-600 миллион доллар расидааст.

Самтҳои асосии сармоягузорӣ:

- Сохтмон ва инфраструктура (сармоягузориҳои бузургтарин, асосан дар лоиҳаҳои Роғун, Сангтуда, CASA-1000).

- Конии коркарди маъданҳо ва филизот (сурб, симоб, флюорит ва ғайра). Ин соҳа ҷалбкунандаи асосии сармояи мустақими хориҷӣ дар даҳсолаи гузашта буд.

- Энергетика (соҳаи барқи обӣ, асосан сармоягузориҳои ширкатҳои Хитой ва Руссия).

- Молия ва бонкдорӣ (ширкатҳои Руссия ва Эрон ғаёоланд).

- Саноати ҳӯрокворӣ ва кишоварзӣ (афзоиши сармоягузориҳо, хусусан дар истеҳсоли рағфаниҳои наботот, маҳсулоти ҳалвой, пахтакорӣ).

Кишварҳои асосии сармоягузор:

Хитой: Пешсафи дар ҳаҷми умумии сармояи мустақими хориҷӣ (тақрибан 60% - ро ташкил медиҳад), асосан дар соҳаҳои энергетика, инфраструктура ва маъдан.

Руссия: Дар соҳаҳои молия, бонкдорӣ, энергетика, телекоммуникатсия ва баъзе лоиҳаҳои саноатӣ ғаёол аст.

Дигар кишварҳо: Эрон, Туркия, Бритониёи Кабир, Ҷопон, Қазоқистон, Ҳиндустон.

Мушкилотҳо ва маҳдудиятҳо дар роҳи ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ:

Муҳити молиявӣ ва қонунӣ: Ноқоии муҳити бизнес, тағйироти зуд-зуд дар қонунгузорӣ, мушкилоти маъмурӣ, ғаёолияти нопураи системаи судӣ ва нархгузориҳои тасодуфӣ.

Коррупсия ва порахӯрӣ: Ин яке аз монеаҳои асосӣ барои сармоягузориҳои хориҷӣ, хусусан аз кишварҳои Ғарб ба ҳисоб меравад.

Маҳдудиятҳои инфраструктурӣ: Бар асари кӯҳӣ будани кишвар, системаи нақлиётӣ ва коммуникатсионии маҳдуд барои қори сармоягузориҳо душворӣ меорад.

Маҳдудияти дастрасӣ ба манбаъҳои молиявии байналмилалӣ:

Маҳдудияти дастрасӣ ба манбаъҳои молиявии байналмилалӣ барои Тоҷикистон яке аз калиди мушкилоти макроиқтисодӣ мебошад, ки ба таври мустақим ва ғайримустақим ба сатҳи рушди кишвар таъсир мерасонад. Ин маҳдудият ба маънои он аст, ки дастаи маҳдуд аз воситаҳо барои қарз гирифтани ҷалби сармоя аз бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ барои ҳукумат, бонкҳо ва ширкатҳои тоҷик вуҷуд дорад. Сабабҳои асосӣ:

1. Рейтинги пасти кредитӣ (Credit Rating) инҳо агенствҳои байналмилалии рейтингдихӣ (Standard & Poor's, Moody's, Fitch) ба Тоҷикистон рейтингӣ "спекулятивӣ" (дар дараҷаи В- / В3) медонанд, ки онро дар гурӯҳи "сармоягузори баландхатар" мегузоранд, ки оқибати ин сармоягузoron ва бонкҳои хориҷӣ барои пешниҳоди манбаҳои молиявӣ фоизи баланд талаб мекунад, зеро хатари паст нашудани қарзро баланд меҳисобанд.

2. Андозаи хурди бозори молиявӣ, ки ҳаҷми умумии иқтисод, активҳои бонкӣ ва сармоягузориҳои дохилӣ хеле хурд аст.

Оқибати ин метавонад бозор барои ширкатҳои сармоягузори бузург (масалан, фондҳои сармоягузори байналмилалӣ), ҷолиб набошад, зеро онҳо барои ворид шудан ба бозор маблағҳои бузургро ҳаракат медиҳанд ва бозори хурд наметавонад онро ба роҳ мондад ва ғайраи кофӣ барояш ба даст орад.

3. Маҳдудияти дониш ва таҷриба:

Кам будани мутахассисони маҳаллӣ, ки ба таври мувофиқ бо стандартҳои байналмилалии молиявӣ (IFRS) ширкатро барои аудит ва ҷалби сармоя омода кунанд.

Оқибат, ширкатҳои тоҷикӣ ба дурустӣ наметавонанд ба бозори саҳмҳо (IPO) ва ё қарзҳои корпоративӣ дар берун аз кишвар дастрасӣ пайдо кунанд.

4. Маҳдудияти инфраструктурӣ ва технологӣ:

Системаи бонкии маҳаллӣ бо шабакаҳои байналмилалии ҳисоббаробаркунӣ ва пардохт пурра ва бо суръат интегратсия надорад, ки ин оқибат ба амалиёти молиявии байналмилалӣ душвор ва қимат аст. Оқибати ин метавонад ба иқтисоди Тоҷикистон қарзҳои гарон ва кӯтоҳмуддат биёрад, ки ҳам ҳукумат ва ҳам ширкатҳо маҷбур мешаванд қарзҳоро бо фоизи баланд ва барои муддати кӯтоҳ (аз 3 то 7 сол) гиранд. Ин барои лоиҳаҳои дарозмуддати инфраструктурӣ номувофиқ аст. Маҳдудияти рушди соҳибкорӣ корхонаҳои хурду миёна ва лоиҳаҳои нав наметавонанд манбаҳои арзиши сармояи дарозмуддат пайдо кунанд, ки ин рушди инноватсияро бозмедорад. Вобастагӣ ба сармояи давлатӣ ва МСО рӯ ба лоиҳаҳои бузург ба манбаҳои давлатӣ (бюджет, қарзҳои суверенӣ) ва ташкилотҳои байналмилалӣ (Бонки Ҷаҳонӣ, СММ) вобаста аст, ки ин сустии иҷтимоиро меафзояд. Фишори ба буҷети давлат, ки ҳукумат барои пур кардани нуқсони молиявӣ маҷбур аст ба қарзҳои суверенӣ таъя кунад, ки ин бори қарзро афзоиш медиҳад. Сустии рушди соҳаи молиявӣ инҳо барои бонкҳои маҳаллӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳои нав (ипотека, лизинг, қарзҳои корпоративӣ) душворанд.

Роҳҳои эҳтимолии баргараф кардани ин мушкилотҳо ба назари мо чунин мебошад:

Беҳтар кардани рейтингӣ кредитӣ: Ислоҳоти институтсионӣ, муборизаи ҷиддӣ бо коррупсия, собит нигоҳ доштани сиёсати макроиқтисодӣ. Ҷалби сармояи хориҷӣ ва ҳамкориҳои стратегӣ: Фаъолона кор кардан бо EBRD, IFC, АБР барои ҷалби сармоя ба лоиҳаҳои алоҳида ва таҳкими системаи бонкӣ. Ташаккули бозори тақрири қоғазҳои қиматнок ва ба роҳ мондани хариду фурӯши маданияи онҳо. Ислоҳоти соҳаи молиявӣ яъне, ворид кардани стандартҳои байналмилалии ҳисоботдихӣ, таҳкими назорати бонкӣ, рушди технологияҳои молиявии диҷитолӣ (яъне якҷоягии технологияҳои нави иттолооти ва инноватсияҳое, ки барои беҳтар кардан ва ба осони дастрас намудани хизматрасониҳои молиявӣ истифода мешаванд). Ташкили фондҳои сармоягузорӣ, аз ҷумла эҷоди фондҳои махсуси сармоягузорӣ бо иштироки давлат ва шарикони хориҷӣ барои молиякунонии лоиҳаҳои афзалиятнок мебошад.

Чораҳои Ҳукумати Тоҷикистон барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ:

–Эҷоди муҳити мусоид: Таҳия ва тақмили қонунҳо дар соҳаи сармоягузорӣ (масалан, Қонунҳои ҶТ "Дар бораи сармоягузорӣ" ва "Дар бораи шарикони хусусӣ-давлатӣ").

–Имтиёзҳои иқтисодӣ: Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ), ки андозҳои кам ва имтиёзҳои гумрукӣ доранд.

–Барномаҳои давлатӣ: Дар асоси Стратегияи миллии рушд ва барномаҳои даврӣ, ҳукумат лоиҳаҳои алоҳидаро бо имтиёзҳо пешниҳод мекунад.

–Фаъолияти дипломатӣ ва иштирок дар созмонҳои байналмилалӣ: Иштирок дар Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ (ЭКО) ва дигар созмонҳо барои ҷалби сармоягузорӣ.

Хулоса

Ҷалби сармояи хориҷӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, нақши муҳим дар равандҳои таҳаввули иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ бозида истодааст. Таҳлили мавҷудияти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки ҳаҷми сармоягузориҳои дохилӣ барои таъмини суръати лозими рушд кофӣ набуда, аз ин рӯ, ҷалби манбаъҳои берунаи молиявӣ зарурияти стратегӣ мебошад.

Нақши сармояи хориҷӣ дар иқтисодиёти милли аз самтҳои зерин иборат аст:

–Ташаккули сохтори иқтисодӣ тавассути сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятноки истеҳсолӣ.

–Интиқоли технологияҳои муосир ва малакаҳои касбӣ, ки ба афзоиши самаранокии истеҳсолот мусоидат менамоянд.

–Воситаҳои истеҳсолот ва таъмини фазои иқтисодии нав барои фаъолияти соҳибкории хусусӣ.

–Густариши фаъолияти содиротӣ ва ворид намудани ашёи хориҷӣ ба мамлакат.

Дар айни замон, сарфи назар аз миқдори муайяни сармояи ҷалбшаванда, кишвар бо як қатор монеаҳои ҷиддӣ рӯбарӯ аст, ки инҳо муҳити номукаммали инвеститсионӣ ва мақоми пасти рейтинги иқтисодӣ, нопуррагии инфраструктураи нақлиётӣ ва коммуникатсионӣ, маҳдудияти дастгоҳи бонкӣ ва манбаъҳои молиявӣ, сатҳи пасти тайёр кардани кадрҳои касбӣ мебошанд.

Барои баланд бардоштани ҷолибияти сатҳи инвеститсионӣ дар арсаи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ислоҳоти зеринро амалӣ намояд:

–Таквияти чорчӯбаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои ҳифзи ҳуқуқҳои сармоягузoron;

–Таъмини шаффофият дар равандҳои маъмурӣ ва қабули қарорҳо;

–Татбиқи стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи молия ва ҳисобдорӣ;

–Рушди инфраструктураи асосӣ бо иштироки якҷояи давлат ва шарикони хориҷӣ;

–Таҳкими таълими касбӣ барои тайёр намудани нерӯи кории тахассусёфта.

Агар ҳамаи ин ислоҳот амали шавад дар натиҷа, ҷалби самараноки сармояи хориҷӣ метавонад барои Тоҷикистон мусоидат кунад ба зиёд шудани суръати афзоиши маҳсулоти дохилии хомӣ, кушодани корхонаҳои нави истеҳсолӣ ва пайдо кардани шароитҳои иқтисодӣ, пурқувват шудани асоси молиявии давлатӣ, афзоиш ёфтани робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ.

Ҳамин тариқ, ҷалби сармояи хориҷӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо имконияти пурра намудани фосилаи молиявиро фароҳам меорад, балки барои даромадан ба роҳи рушди устувор ва барқарорсозии иқтисодӣ зарурияти объективӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи муваффақияти ин имконият вобаста ба қобилияти кишвар барои эҷоди муҳити мусоид барои фаъолияти соҳибкорону сармоягузoron мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кудрин А.Л., Горюнов Е.Л. Инвестиции и экономический рост. – Москва: Издательство «Дело», 2019. – 256 с.

2. Балабанов И.Т. Инвестиционный менеджмент. – Санкт-Петербург: Питер, 2020. – 384 с.
3. Ашуров Н. Иқтисоди миллӣ. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 320 с.
4. Раҳимов А. Сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ. – Душанбе: Дониш, 2019. – 280 с.
5. Қодиров Ш. Асосҳои фаъолияти сармоягузорӣ. – Душанбе: Маориф, 2017. – 240 с.
6. Ҳайдаров Б. Иқтисодиёти ҷаҳон. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 300 с.

ЗАРУРАТИ ҶАЛБИ САРМОЯИ ХОРИҶИ БА ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА САМТҲОИ АФЗОИШИ ОН

Дар мақолаи мазкур масъалаи зарурати ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Муаллиф аҳамияти сармоягузори хориҷиро дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва ворид намудани технологияҳои муосир таҳлил менамояд. Ҳамзамон, самтҳои асосии афзоиши ҷалби сармоя, аз ҷумла беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, тақмили заминаи ҳуқуқӣ ва рушди инфрасохтор пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: сармоягузори хориҷӣ, рушди иқтисодӣ, фазои сармоягузорӣ, инфрасохтор, сиёсати иқтисодӣ, бозори сармоя, технологияҳои муосир.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И НАПРАВЛЕНИЯ ИХ УВЕЛИЧЕНИЯ

В данной статье рассматривается необходимость привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан. Автор анализирует значение иностранных инвестиций для обеспечения устойчивого экономического роста, создания новых рабочих мест и внедрения современных технологий. Также предлагаются основные направления увеличения притока инвестиций, включая улучшение инвестиционного климата, совершенствование правовой базы и развитие инфраструктуры.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, экономическое развитие, инвестиционный климат, инфраструктура, экономическая политика, рынок капитала, современные технологии.

THE NECESSITY OF ATTRACTING FOREIGN INVESTMENT INTO THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND DIRECTIONS FOR ITS GROWTH

This article examines the necessity of attracting foreign investment into the economy of the Republic of Tajikistan. The author analyzes the importance of foreign investment in ensuring sustainable economic growth, creating new jobs, and introducing modern technologies. The paper also proposes key directions for increasing investment inflows, including improving the investment climate, strengthening the legal framework, and developing infrastructure.

Keywords: foreign investment, economic development, investment climate, infrastructure, economic policy, capital market, modern technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупов Давронҷон Сиддиқбоевич - н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва қарзи МД «Донишкадаи байналмилалӣ Хучанд»-и МД “Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон”. Рақам барои тамос. 92 976 5757. E-mail: davron_yusupov@mail.ru

Шомуродова Кабисар - донишҷӯи курси 3-юми ихтисоси 1-25 01 04-02 – кори бонкии МД «Донишкадаи байналмилалӣ Хучанд»-и МД “Донишгоҳи байналмилалӣ

сайёҳӣ ва соҳибкориҳои Тоҷикистон». Рақам барои тамос. 907950404. E-mail: shomurodovakabisor@gmail.ru

Информация об авторе: Юсупов Давронджон Сиддикбоевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и кредита ГУ «Международный институт Худжанда» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: +992 92 976 57 57. E-mail: davron.yusupov@mail.ru

Шомуродова Кабисор - студентка 3 курса специальности 1-25 01 04-02 - Банковское дело ГУ «Международный институт Худжанда» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: +992 907 95 04 04. E-mail: shomurodovakabisor@gmail.com

Information about the Author: Yusupov Davronjon Siddiqboevich — Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Credit, State Institution “Khujand International Institute” of the State University “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel.: +992 92 976 57 57. E-mail: davron.yusupov@mail.ru

Shomurodova Kabisor — 3rd-year student, specialty 1-25 01 04 - 02 - Banking, State Institution “Khujand International Institute” of the State University “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel.: +992 907 95 04 04. E-mail: shomurodovakabisor@gmail.com

УДК: 336.575.3

ТАҶРИБАИ КИШВАРҶОИ ХОРИҶӢ ДАР ТАНЗИМИ МОЛИЯВИИ РУШДИ МИНТАҚАҶО ВА ИМКОНИЯТҶОИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

НАСУЛЛОЕВА М.А.

Мукаддима. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт масъалаи рушди мутавозини минтақаҳо яке аз самтҳои муҳими сиёсати иқтисодии давлатҳо ба ҳисоб меравад.

Дар бисёр кишварҳо нобаробарии иқтисодӣ байни минтақаҳо ба мушкилоти иҷтимоӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ ва коҳиши самаранокии иқтисоди миллий оварда мерасонад.

Аз ин рӯ, давлатҳо сиёсати махсуси рушди минтақавиро амалӣ менамоянд.

Танзими молиявии рушди минтақаҳо ҳамчун яке аз воситаҳои муҳими сиёсати давлатӣ баромад мекунад. Он ба тақсироти самараноки захираҳои молиявӣ, дастгирии минтақаҳои камтараққӣ ва рушди инфрасохтори иқтисодӣ равона шудааст. Дар амалия давлатҳо аз воситаҳои гуногуни молиявӣ истифода мебаранд, аз ҷумла маблағгузорию буҷетӣ, имтиёзҳои андозӣ, грантҳо, қарзҳои имтиёзнok ва барномаҳои махсуси сармоягузорӣ.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ масъалаи рушди минтақаҳо аҳамияти калон дорад. Баъзе минтақаҳои кишвар аз лиҳози рушди иқтисодӣ ва инфрасохторӣ фарқ мекунад. Аз ин рӯ, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта метавонад барои тақмили сиёсати молиявии рушди минтақавӣ мусоидат намояд.

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт масъалаи рушди мутавозини минтақаҳо яке аз самтҳои муҳими сиёсати иқтисодии давлатҳо ба ҳисоб меравад.

Дар бисёр кишварҳо нобаробарии иқтисодӣ байни минтақаҳо ба мушкилоти иҷтимоӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ ва коҳиши самаранокии иқтисоди миллий оварда мерасонад.

Аз ин рӯ давлатҳо сиёсати махсуси рушди минтақавиро амалӣ менамоянд.

Асосҳои назариявии танзими молиявии рушди минтақаҳо. Танзими молиявии рушди минтақаҳо маҷмӯи ҷорабиниҳо ва механизмҳои сиёсати молиявии давлат мебошад, ки барои таъмини рушди мутавозини иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо истифода бурда мешаванд.

Ҳадафи асосии он кам кардани фарқиятҳои иқтисодӣ байни минтақаҳо ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ мебошад.

Дар назарияи иқтисодӣ якҷанд равишҳо барои танзими рушди минтақаҳо истифода мешаванд. Яке аз онҳо равиши дастгирии давлатии минтақаҳои камтараққӣ мебошад. Дар доираи ин равиш давлат маблағҳои иловагӣ ба минтақасо равона мекунад, ки сатҳи рушди иқтисодии онҳо паст мебошад.

Равиши дигар ҷалби сармоягузорӣ ба минтақаҳо мебошад. Ин равиш ба фароҳам овардани муҳити мусоиди сармоягузорӣ, коҳиш додани андозҳо ва дастгирии соҳибкорӣ асос меёбад. Ҳар ду равиш метавонанд дар якҷоягӣ истифода шаванд.

Танзими молиявии рушди минтақаҳо маҷмӯи ҷорабиниҳо ва механизмҳои сиёсати молиявии давлат мебошад, ки барои таъмини рушди мутавозини иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо истифода бурда мешаванд.

Ҳадафи асосии он кам кардани фарқиятҳои иқтисодӣ байни минтақаҳо ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ мебошад.

Дар назарияи иқтисодӣ якҷанд равишҳо барои танзими рушди минтақаҳо истифода мешаванд. Яке аз онҳо равиши дастгирии давлатии минтақаҳои камтараққӣ мебошад. Дар доираи ин равиш давлат маблағҳои иловагӣ ба минтақасо равона мекунад, ки сатҳи рушди иқтисодии онҳо паст мебошад.

Равиши дигар ҷалби сармоягузорӣ ба минтақаҳо мебошад. Ин равиш ба фароҳам овардани муҳити мусоиди сармоягузорӣ, коҳиш додани андозҳо ва дастгирии соҳибкорӣ асос меёбад. Ҳар ду равиш метавонанд дар якҷоягӣ истифода шаванд.

Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ. Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки сиёсати самараноки рушди минтақавӣ метавонад ба рушди устувори иқтисоди миллӣ мусоидат намояд.

Дар Олмон сиёсати рушди минтақавӣ тавассути барномаҳои махсуси давлатӣ амалӣ мегардад. Ҳукумати федералӣ барои дастгирии минтақаҳои камтараққӣ фондҳои махсус таъсис додааст.

Ин фондҳо барои рушди инфрасохтор, дастгирии саноат ва рушди соҳибкорӣ маблағгузорӣ мекунанд.

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико низ барномаҳои махсуси рушди минтақавӣ амалӣ мекунанд. Ҳукумати федералӣ ба минтақаҳои камтараққӣ грантҳо ва қарзҳои имтиёзнок пешниҳод менамояд.

Ин барномаҳо ба рушди инфрасохтор ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунанд.

Ҷумҳурии мардумии Чин низ яке аз кишварҳои мебошад, ки сиёсати фаъолонаи рушди минтақавиро татбиқ мекунад. Ҳукумати кишвар барои рушди минтақаҳои ғарбӣ ва марказӣ барномаҳои махсуси сармоягузорӣ ва имтиёзҳои андозӣ ҷорӣ кардааст.

Имкониятҳои истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо назардошти таҷрибаи кишварҳои пешрафта метавон як қатор тадбирҳоро барои тақмили сиёсати молиявии рушди минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуд.

Аввалан, зарур аст механизмҳои байнибучетии тақсмоти маблағҳо тақмил дода шаванд. Ин метавонад ба тақсмоти самараноки захираҳои молиявӣ байни минтақаҳо мусоидат намояд.

Дуюм, таъсиси фондҳои махсуси рушди минтақаҳо метавонад барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва рушди иқтисодии минтақаҳои камтараққӣ аҳамияти калон дошта бошад.

Сеюм, ҷорӣ намудани имтиёзҳои андозӣ барои соҳибкдороне, ки дар минтақаҳои дурдаст фаъолият мекунанд, метавонад ҷалби сармоягузорию зиёд намояд.

Чорум, рушди инфрасохтор, аз ҷумла роҳҳо, энергетика ва коммуникатсия, барои рушди иқтисодии минтақаҳо шароити мусоид фароҳам меорад.

Хулоса. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки танзими молиявии рушди минтақаҳо яке аз воситаҳои муҳими сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Истифодаи механизмҳои гуногуни молиявӣ метавонад ба кам кардани нобаробарии иқтисодӣ байни минтақаҳо ва рушди устувори иқтисодӣ мусоидат намояд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиш ва татбиқи таҷрибаи пешрафтаи кишварҳои хориҷӣ аҳамияти калон дорад. Татбиқи механизмҳои самараноки молиявӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва рушди инфрасохтор метавонад ба рушди иқтисоди миллӣ ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев А. Иқтисодиёти минтақавӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, №723 аз 28.06.2011с.
3. Самуэльсон П., Нордхаус В. Экономика. – Москва: Вильямс, 2018.
4. Stiglitz J. Economics of the Public Sector. – New York, 2015.
5. World Bank. Regional Development Policies. – Washington, 2020.

ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ ДАР ТАНЗИМИ МОЛИЯВИИ РУШДИ МИНТАҚАҲО ВА ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои танзими молиявии рушди минтақаҳо ва аҳамияти он дар рушди иқтисоди миллӣ баррасӣ карда мешаванд. Муаллиф таҷрибаи як қатор кишварҳои пешрафтаи ҷаҳонро дар самти сиёсати молиявии рушди минтақавӣ таҳлил намуда, механизмҳои асосии дастгирии молиявии минтақасоҳро нишон медиҳад.

Аз ҷумла, истифодаи воситаҳои буҷетӣ, имтиёзҳои андозӣ, фондҳои рушди минтақавӣ ва ҷалби сармоягузорӣ баррасӣ карда мешаванд.

Ҳамзамон имкониҳои истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Таҳлил гардида, тавсияҳои амалӣ оид ба сиёсати молиявии рушди минтақаҳо пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: рушди минтақаҳо, сиёсати молиявӣ, танзими молиявӣ, буҷетӣ давлатӣ, сармоягузорӣ, сиёсати минтақавӣ, иқтисоди миллӣ.

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В ОБЛАСТИ ФИНАНСОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы финансового регулирования регионального развития и его роль в обеспечении устойчивого экономического роста страны. Анализируется опыт ряда зарубежных стран в области финансовой политики регионального развития. Особое внимание уделяется таким инструментам, как бюджетное финансирование, налоговые льготы, специальные фонды регионального развития и привлечение инвестиций.

Также рассматриваются возможности использования зарубежного опыта в Республике Таджикистан и предлагаются практические рекомендации по совершенствованию финансовой политики регионального развития.

Ключевые слова: региональное развитие, финансовая политика, финансовое регулирование, государственный бюджет, инвестиции, региональная политика.

FOREIGN COUNTRIES' EXPERIENCE IN FINANCIAL REGULATION OF REGIONAL DEVELOPMENT AND THE POTENTIAL FOR ITS APPLICATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines issues of financial regulation of regional development and its role in ensuring sustainable economic growth in the country.

The experience of several foreign countries in the area of financial policy for regional development is analyzed. Particular attention is paid to such instruments as budget financing, tax incentives, special regional development funds, and investment promotion.

The article also examines the potential for applying this international experience in the Republic of Tajikistan and offers practical recommendations for improving financial policy for regional development.

Keywords: regional development, financial policy, financial regulation, state budget, investment, regional policy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Насуллоева Манижахон Анварҷоновна – магистранти кафедраи молия ва қарзи МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “ДБССТ”, Тел: (+992) 92-735-30-32. E-mail: manizh0711@icloud.com

Сведения об авторе: Насуллоева Манижахон Анварҷоновна – магистрантка кафедри финансов и кредита ГУ «Худжандский международный Институт» ГУ «МУТТТ», Тел: (+992) 92-735-30-32. E-mail: manizh0711@icloud.com

Information for the author: Nasulloeva Manizhakhon Anvarjonovna – master's student of the Department of Finance and credit SI “Khujand International Institute” of the SI “IUTET”, Pfone: (+992) 92-735-30-32. E-mail: manizh0711@icloud.com

УДК: 336.575.3

ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МОЛИЯВИИ ҶАЛБИ САРМОЯ ВА РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИСОЗИИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

НАСУЛЛОЕВА М.А.

Муқаддима. Дар шароити иқтисоди муосир, ҷалби сармоя ва рушди соҳибкорӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рушди устувори иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ қарор дошта, масъалаи ҳавасмандгардони молиявии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя аҳамияти хос пайдо мекунад.

Дар ин раванд, истифодаи технологияҳои рақамӣ дар идоракунӣ ва танзими молиявӣ метавонад ба баланд бардоштани самаранокӣ, шаффофият ва рақобатпазирӣи иқтисоди миллӣ мусоидат намояд.

Ташаккули сиёсати муктадирӣ сармоягузорӣ, ки ба воридоти сармоягузориҳо мусоидат мекунад ва шароити мусоид фароҳам меоварад, бояд тавассути тадбирҳои системавӣ сиёсати макроиқтисодӣ, инчунин тадбирҳои интихобӣ дар заминаи татбиқи муносибати инфиродӣ, чораҳои дастгирӣи хизматрасонӣ бахшҳои мушаххаси иқтисод, минтақаҳои муайян, гурӯҳҳои корхонаҳо ва лоиҳаҳо тавассути пешниҳоди имтиёзҳои гуногуни фискалӣ ва сабукиҳои маъмурӣ анҷом дода шавад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон навъҳои нисбатан муҳими ҳавасмандгардонӣҳои махсус барои сармоягузориҳои хориҷӣ инҳо бояд бошанд:

- ҳавасмандиҳои андозӣ (фискалӣ): рухсатиҳои андозӣ, имтиёзҳо дар мавриди андоз аз Ҷоида, имтиёзҳо нисбати маблағҳое, ки барои сармоягузорӣ ва сармоягузориҳои тақрорӣ истифода карда мешаванд, низоми босуръати азҳисоббарориҳои истеҳлоқӣ (амортизатсионӣ), имтиёзҳо дар мавриди андози даромад барои кормандони хориҷии корхонаҳо бо иштироки хориҷӣ, имтиёзҳо ҳангоми анҷомдиҳии амалиёти савдои хориҷӣ, имтиёзҳо дар мавриди воридоти технологияҳои нав ва ғайра;

- ҳавасмандиҳои молиявӣ: пардохтани субсидияҳои ҳукумати барои пӯшонидани як қисми хароҷоти оғози Ҷаъолият, пешниҳод намудани қарзҳои имтиёзноқ ӯ қафолатҳо барои қарзҳо, таъмин намудани шароити имтиёзноқи суғуртакунии давлатӣ, иштироки давлат дар сармояи саҳомӣ, ҳавасмандгардониҳои андӯхт, таъсиси фондҳои сармоягузорӣ;

- таҳия ва татбиқи барномаҳои мақсадноқи сармоягузориё, ки ба рушди минтақаҳои рушднаёфта ва соҳаҳои афзалиятноқи иқтисоди кишвар равона карда шудаанд. Таъминоти иқтисодии татбиқи барномаҳои мақсадноқи сармоягузорӣ асосан бояд тавассути беҳтарсозии механизми молиявии ҷалби сармоягузориҳо ба таҳияи низоми баҳодихӣ ва идоракунии таваккалҳо анҷом дода шавад.

Таъминоти ҳукукии татбиқи ин барномаҳо андешидани тадбирҳои маҷмӯӣ оид ба идома додани ислоҳоти қонунгузорӣ, баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ ва шаффофияти иттилоотро тақозо менамояд;

- беқор кардани раводидҳо ӯ тартиби соддагардидаи додани раводидҳо ба сармоягузoron барои анҷом додани музокирот, шиносӣ бо истеҳсолот, бастанӣ шартномаҳо. Асос барои вуруд ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бидуни раводид дар ин ҳолат бояд даъватномаи мақомоти вақолатдори давлатӣ оид ба сармоягузориҳо, иҷозат барои баровардани Ҷоида, додани шаҳрвандӣ ба сармоягузороне, ки зиёда аз ҳадди ақали маблағи муайяннамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузорӣ намудаанд.

Боло бурдани симои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи иттилоотии ҷаҳонӣ бо истифодаи воситаҳои зерин имконпазир мебошад:

- дар шабақаҳои телевизионӣ ва радиоии ҷаҳонӣ ҷойгир кардани наворҳои видеоӣ ва аудиоӣ оид ба имкониятҳои сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- ҷойгир кардани билбордҳо дар фурудгоҳҳо ва дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ; сомонаи интернетии иттилоотии бисёрзабонаи ба таври доимӣ навшаванда барои сармоягузoron;

- қори мурағтаб бо воситаҳои ахбори оммаи хориҷӣ оид ба боло бурдани симои мусбати сармоягузориҳои кишвар, аз ҷумла ахбороти мунтазами иттилоотӣ дар воситаҳои ахбори оммаи хориҷӣ, мақолаҳо ва нашрияҳои мавзӯӣ, интишори наворҳои видеоии муаррифотӣ;

- гузаронидан ва Ҷаъолана ба маърази ҷомеаи тичоратии байналмилалӣ пешниҳод намудани ҷорабиниҳои оммавии иқтисодӣ ва сармоягузорӣ – бизнес-форумҳо, роҳнамоҳо, семинарҳо, конференсияҳо, намоишгоҳҳо;

- иштироки Ҷаъолана дар ҷорабиниҳои оммавии байналмилалӣ сармоягузорӣ ва иқтисодӣ.

Муҳимтарин ҳуҷҷати стратегӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ба шумор меравад, ки дар он проблемаҳои зерини Ҷазои сармоягузорӣ оварда шудааст:

- маҳдуд будани бозори дохилӣ ва ҳамгирии заифи байналмилалӣ тичоратӣ иқтисодӣ, ки бо дурдаст аз бозорҳои қалони ҷаҳонии истеъмолӣ ва роҳҳои асосии тичоратӣ нақлиётӣ алоқаманд аст;

- рушди нокифояи инфрасохтори истеҳсолӣ ва мушқилоти мавсимӣ бо таъмини нерӯи барқ, дараҷаи баланди бюрократизатсияи ҳокимияти давлатӣ;

- монеаҳои маъмурӣ дар роҳи пешрафти соҳибқорӣ ва мавҷуд набудани механизми худмаблағгузорӣ (иттиҳодҳои қарзӣ, ҷамъиятҳои суғуртаи мутақобила ва ғайра);

- вусъатдиҳии нокифояи инфрасохтори сармоягузорӣ (инфрасохтори бонкӣ, иттилоотӣ таҳлилӣ, машваратӣ ва дигар) ва камбудӣҳо дар механизмҳои таъмини ҳуқуқҳои молу мулкӣ, инкишофи заифи муносибатҳои шартномавӣ;

- номукамал будани низоми ҳавасмандӣҳои андозӣ ва рушд наёфтани механизмҳои дастгирии молия қарзӣ ва суғуртаи хавфҳои соҳибкорӣ, ноустуворӣ дар бозори асбоб ва равандҳои таваррумӣ;

- сатҳи пасти таъсирбахшии механизмҳои дастгирии давлатӣ ва танзими соҳибкорӣ дар сатҳи миллий ва минтақавӣ;

- мураккаб будани тартиби (монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ) воридот ва содирот ва мавҷуд набудани ҳамкориҳои зарурии минтақавӣ, бахусус дар соҳаи тичорат, транзит ва табодули маълумоти экологӣ;

- нокифоя будани алоқамандии лоиҳаҳои кумакҳои беруна бо афзалиятҳои чорабиниҳои миллий стратегияҳои соҳавии барномаҳои рушди минтақавӣ.

Тибқи СМР-2030 ба афзалиятҳо ва беҳсозии фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо дохил мешаванд:

1. рушди соҳибкориҳои истеҳсолӣ ва саноат оид ба коркарди ашёи хоми ватанӣ, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ бо қорӣ намудани технологияҳои пешқадам ва баланд бардошани иқтидори содиротии кишвар;

2. кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва ташаккули инфрасохтори рушд ва дастгирии соҳибкориҳои хурд ва миёна дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ;

3. ташаккулдиҳии низоми иттилоотии соҳибкорӣ дар саноат ва мусоидат ба ташкил намудани бизнес-инкубаторҳо бо назардошти талаботи мардон ва занон, соҳибкорони деҳот;

4. пурзӯр намудани ҳуқуқҳои молу мулкӣ, рушди рақобат ва таъсисдиҳии ниҳод (институт)-и Омбудсмен оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои соҳибкорон;

5. истифодаи механизмҳои ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ дар соҳаи энергетика, сохтмон ва барқарорсозии роҳҳои автомобилгард ва инфрасохтори роҳи оҳан ва барқарорсозии фурудгоҳҳо, маориф ва тандурустӣ;

6. дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагон ва содироткунандагони молҳои ватанӣ.

Ҳамин тавр, беҳтарсозии муҳити сармоягузорӣ ва боло бурдани симои сармоягузориҳои кишвар, тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, вақти муайянеро талаб мекунад ва наметавонад дар як лаҳза анҷом дода шавад, яъне саъю талошҳои ҳамоҳангшудаи (муштараки) тамоми тарафҳои манфиатдор – давлат, ҷомеа ва аҳли тичорат дар шахсияти сармоягузорони ҳам дохилӣ ва ҳам байналмилалӣ зарур мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев А. Иқтисодиёти минтақавӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, №723, аз 28.03.2011.
3. Саидов, М. (2021). Имкониятҳои ҷалби сармоя ва дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.
4. Ҳочиев, А. (2022). Рақамисозии молия ва рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон. Душанбе: “Иқтисод ва молия”.
5. World Bank. Regional Development Policies. – Washington, 2020.

ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МОЛИЯВИИ ҶАЛБИ САРМОЯ ВА РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИСОЗИИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ҳавасмандгардони молиявии ҷалби сармоя ва рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидаанд. Ҳамзамон, нақши технологияҳои рақамӣ дар идоракунии ва танзими молиявӣ таҳлил шудааст. Муаллиф роҳҳои асосии тақмили муҳити сармоягузорӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва ҷорӣ намудани воситаҳои рақамиро пешниҳод менамояд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки рақамисозӣ ва сиёсати молиявии самаранок омилҳои калидии рушди устувори иқтисодӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, соҳибкорӣ, ҳавасмандгардонӣ, рақамисозӣ, молияи давлатӣ.

ФИНАНСОВЫЕ СТИМУЛЫ ДЛЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ И РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются вопросы финансового стимулирования привлечения инвестиций и развития предпринимательства в Республике Таджикистан. Также анализируется роль цифровых технологий в управлении и регулировании финансов. Предложены меры по улучшению инвестиционного климата и развитию цифровизации. Результаты исследования показывают, что цифровизация и эффективная финансовая политика являются ключевыми факторами устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: инвестиции, предпринимательство, финансовое стимулирование, цифровизация, государственные финансы.

FINANCIAL INCENTIVES FOR ATTRACTING INVESTMENT AND DEVELOPING ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF FINANCIAL MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article examines issues of financial incentives for attracting investment and developing entrepreneurship in the Republic of Tajikistan. It also analyzes the role of digital technologies in financial management and regulation. Measures are proposed to improve the investment climate and advance digitalization. The research results indicate that digitalization and effective fiscal policy are key factors for sustainable economic development.

Keywords: investment, entrepreneurship, financial incentives, digitalization, public finance.

Маълумот дар бораи муаллиф: Насуллоева Маниҷахон Анварҷонова – магистранти кафедраи молия ва қарзи МД “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и МД “ДБССТ”, Тел: (+992) 92-735-30-32. E-mail: manizh0711@icloud.com

Сведения об авторе: Насуллоева Маниҷахон Анварҷонова – магистрантка кафедри финансов и кредита ГУ «Худжандский международный Институт» ГУ «МУТІТ», Тел: (+992) 92-735-30-32. E-mail: manizh0711@icloud.com

Information for the author: Nasulloeva Manizhakhon Anvarjonovna – master's student of the Department of Finance and credit SI “Khujand International Institute” of the SI “IUTET”, Pfone: (+992) 92-735-30-32. E-mail: manizh0711@icloud.com

БАХШИ 4. ИННОВАТСИЯ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР САӢӢХИИ УСТУВОР

СЕКЦИЯ 4. ИННОВАЦИИ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В УСТОЙЧИВОМ ТУРИЗМЕ

SECTION 4. INNOVATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN SUSTAINABLE TOURISM

УДК: 196.50.19

КОЭФФИЦИЕНТИ КОРИ ФОИДАНОКИ ЗАНЧИРҲОИ ЭЛЕКТРИКИИ ӢАРАӢНИ ДОИМӢ

САИДЗОДА М.М., УМАРОВ А.А., РАӢАБОВ Т.Р.

Маълум аст, ки ҳама гуна занҷири электрикӣ аз манбаъ, муқовиматҳои бо тарзҳои гуногун пайвастшуда ва муқовимати дохилаи манбаъ ташкил меёбад. Инчӯ бояд қайд кунем, ки ҳама гуна асбобҳои муҳофизатиро ченкунанда - вольтметр, амперметр, ваттметр ва ҳоказо - ба занҷир пайвастшуда, ҷараёно мегузаронанд, яъне ҳар кадоми онҳо ҳамчун ноқил хизмат мекунанд. Дар баробари ҷараёнгузарониашон ин асбобҳо вобаста ба шакли геометрияшон ва аз маводи гуногун буданашон, муқовимат доранд (дарозӣ, диаметр). Ҳамин тариқ, ҳамаи асбобҳои ба қисми берунаи занҷир пайвастро ҳамчун муқовимат ҳисобидан мумкин аст.

Одатан дар панели асбоб баъзе характеристикаҳои асбоб аз ҷумла, ба кадом система тааллуқ доштани асбоб, тарзи гузоштани асбоб (горизонталӣ ё вертикалӣ), муқовимати асбоб, индуктивнокии ғалтаки асбоб, саҳеҳии асбоб дода мешавад.

Ҳангоми муқовимати берунаи занҷирро ҳисоб кардан ҳамаи ин муқовиматҳоро ба эътибор гирифтани лозим аст. Ба занҷир амперметр пай дар пай ва вольтметр параллел пайвасти карда мешавад. Аз ин лиҳоз, мо метавонем гӯем, ки муқовимати амперметр ба муқовимати беруна ҷамъ мешавад, вольтметр бошад, параллел пайвасти шуда ба муқовимати беруна - муқовимати натиҷавӣ параллел пайвасти зам карда мешавад. Азбаски амперметр муқовимати хело хурд дорад, онро дар масъалаи мазкур ба эътибор намегирем. [2]

Агар ба формулаи қонуни Ом барои занҷири сарбаст назар кунем мебинем, ки ҷараён дар занҷир аз элементҳои занҷир вобаста аст: [4.с.14.]

$$I = \frac{\varepsilon}{R + r} \quad (1)$$

Дар ин формула ε - ҚЭХ - и манбаъ, R - муқовимати берунаи занҷир (ба он ҳамаи муқовиматҳои ба занҷир пайвасти, инчунин муқовиматҳои ҳамаи асбобҳои ба занҷир пайвасти дохил мешавад), r - муқовимати манбаъ (онро муқовимати дохилаи занҷир ҳам меномем).

Агар элементҳои занҷир маълум бошанд, бе муайян кардани қувваи ҷараён, тавоноӣ ва ККФ-и занҷирро муайян намоем, барои ин пеш аз ҳама формулаи тавоноии ғоиданок, тавоноии умумӣ ва ККФ-ро менависем:

$$P_{\phi} = UI \quad (2)$$

$$P_y = \varepsilon I \quad (3)$$

$$\eta = \frac{P_{\phi}}{P_y} \quad (4)$$

Дар ин формулаҳо U - афтиши шиддат дар қисми берунаи занҷир, афтиши шиддат дар истеъмолкунанда, I - қувваи ҷараён дар занҷир, ε - ҚЭХ-и манбаъ.

Барои муайян кардани тавоноӣ мо бояд афтиши шиддатро дар истеъмолкунанда ва қувваи ҷараёни аз истеъмолкунанда гузарандаро бояд донем. Азбаски ε дода шудааст, онро ба I зарб намуда, тавоноии умумиро муайян менамоем.

Формулаҳои (2) ва (3)-ро ба назар гирифта, барои ККФ баробарии зеринро менависем:

$$\eta = \frac{U}{\varepsilon} \quad (5)$$

Маълум мешавад, ки пас аз муайян кардани қувваи ҷараён мо ҳамаи характеристикаҳои занҷирро муайян карда метавонем. Ҳангоми маълум будани элементҳои занҷир метавонем қувваи ҷараёнро муайян накарда, характеристикаи занҷирро муайян намоем. Барои ин аз формулаи (1) истифода бурда, тавоноии ғоиданокро ба намуди зерин навишта,

$$P_{\phi} = I^2 R \quad (6)$$

формулаҳои зеринро ҳосил мекунем:

$$P_{\phi} = I^2 R = \frac{\varepsilon}{(R+r)^2} R \quad (7)$$

$$P_y = \frac{\varepsilon^2}{R+r} \quad (8)$$

Формулаҳои (7) ва (8)–ро ба (4) гузошта, ҳосил мекунем:

$$\frac{P_{\phi}}{P_y} = \frac{\frac{\varepsilon^2}{(R+r)^2} R}{\frac{\varepsilon^2}{R+r}} = \frac{R}{R+r} \quad (9)$$

Формулаи (9)-ро ба намуди зерин низ навишта метавонем:

$$\eta = \frac{1}{1 + \frac{r}{R}} \quad (10)$$

Формулаи (10) вобастагии η -ро аз $\frac{r}{R}$ ифода мекунад. Ҳар чӣ қадар $R \gg r$ калон бошад, ҳамон қадар нисбат хурд шуда ККФ-и занҷир ба як наздик мешавад. Ҳангоми баробар будани $R = r$ ККФ ба 0,5 ё ки ба 50% баробар мешавад. Агар $R \ll r$ бошад, ККФ аз 50% хурд мешавад. [1]

Ҳангоми ба 1 Ом баробар будани r ва ба 0,5 Ом баробар будани R нисбат ба ду баробар шуда $\eta = \frac{1}{1+2} = 0,33$ мешавад, яъне $\eta = 33\%$ мешавад, ки ин хело хурд аст. Ин ҳол ҳангоми хеле зиёд шудани истеъмолкунанда баамал меояд. Азбаски истеъмолкунандаҳо байни ҳам параллел пайваست карда мешаванд, муқовимати умумӣ дар ин ҳол аз r и

формулаи $R_y = \frac{R_1}{n}$ муайян карда мешавад (агар муқовимати истемолкунандахоро тақрибан бо ҳам баробар ҳисобем). Ба хотир меорем, ки ин формула ҳангоми параллел пайваст кардани муқовиматҳои якхела дуруст аст.

Ин формула чунин шарҳ дода мешавад: ҳангоми параллел пайваст кардани n муқовиматҳои якхела муқовимати умумӣ аз муқовимати яке аз онҳо n маротиба хурд мешавад. [5]

Дар фасли зимистон бо тавоноии пурра фурӯзон нагаштани фурӯзонакҳо аз ҳамин сабаб ба амал меояд. Аз ҳисоби зиёд гаштани адади истемолкунандагон муқовимати берунаи занҷир аз муқовимати дохила хурд шуда, ККФ-и занҷир хело хурд мешавад. Занҷир ба тавоноии мувофиқкардашуда кор намекунад.

Мақсади формулаи (10) аз ҳамин иборат аст, ки ба саволҳои пайдошуда аз ҷиҳати илмӣ барои ҷавоб додан мусоидат мекунад.

Акнун гуфтаҳои болоиро бо мисоле месанҷем:

Масъала. Дар занҷири электрикӣ манбаъи ҚЭХ-аш ба $\varepsilon = 6$ В, муқовимати дохилиаш ба $r = 6$ Ом, ду муқовимати пайдарпай пайваст, муқовимати ҳар яке ба $R_1 = R_2 = 6$ Ом дошта ва ду муқовимати дигари $R_3 = 2$ Ом ва $R_4 = 4$ Ом ва амперметр пайваст карда шудаанд. Нақшаи занҷири электрикиро тартиб дода, ҷараёни аз занҷир ҷоришаванда, тавоноии умумӣ, тавоноии ғоиданок ва ККФ-и занҷирро муайян менамоем. Муқовимати амперметро ба эътибор намегирем.

Пеш аз ҳама шарти масъаларо хонда, бузургиҳои додашударо менависем. Агар воҳиди бузургиҳои додашуда дар системаҳои гуногун дода шуда бошад, онҳоро ба як система меоварем.

Аз хотир фаромӯш намекунем, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳо воҳиди бузургиҳои физикиро ба системаи СИ меорем, чунки дар истехсолот ва ҳаёти ҳаррӯза ин система маъмул ва барои истифодабарӣ қулай мебошад. Аз шарти масъала дида мешавад, ки ҳамаи бузургиҳо дар як система (системаи СИ) дода шудаанд.

Дода шудааст:

Ҳал:

$E = 6$ В

$r = 6$ Ом

$R_1 = R_2 = 6$ Ом.

$R_3 = 2$ Ом

$R_4 = 4$ Ом

$P_y = ?$

$P_\phi = ?$

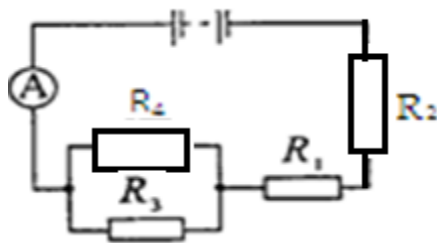
$\eta = ?$

Барои схемаи занҷири электрикиро тартиб додан шартро хонда тасаввур менамоем, ки ду муқовимат пайдарпай пайваст ва дуи дигараш параллел пайвастанд.

Барои васл пеш аз ҳама манбаъро гирифта яке аз сикқонакҳои манбаъро (мусбаташро) ба муқовиматҳои R_1 ва R_2 пай дар пай пайваст намуда, охири муқовимати дуюмро ба нуқтаи пайвасти ду муқовиматҳои параллел пайваста нуқтаи пайвасти охири ин муқовиматҳоро ба кутби манфии манбаъ пайваст намуда, занҷирро тартиб медиҳем.

Калидро пайваст намуда, корро барои иҷро кардан шурӯъ мекунем (расми 1).

Барои ҳисобкардан ба нақша нигоҳ карда ду муқовимат пайдарпай ва дутои дигараш параллел пайваст шудааст. Муқовиматҳои R_1 ва R_2 дар занҷир пайдарпай пайваст ва R_3 ва R_4 параллел пайваст шудаанд. Барои муқовимати умумии берунаи занҷирро пайваст намуда

Расми 1

муайян кардан, муқовиматҳои эквивалентии пайвастиҳои параллел ва пайдарпайро менависем. Муқовиматҳои R_3 ва R_4 байни ҳам параллел пайвастанд, бинобар он аз қоидаи параллел пайвасти муқовиматҳо истифода бурда, баробарии зеринро менависем:

$$\frac{1}{R_{3,4}} = \frac{1}{R_3} + \frac{1}{R_4} \quad (11)$$

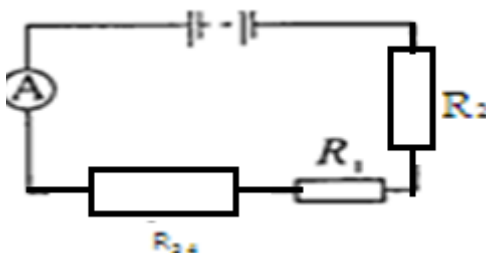
Ба ифода маҳраҷи умумӣ дода, дигаргун месозем ва барои $R_{3,4}$ баробарии зеринро ҳосил мекунем:

$$R_{3,4} = \frac{R_3 R_4}{R_4 + R_3} \quad (12)$$

Ифодаи ҳосилшударо истифода бурда, муқовимати эквивалентии ду муқовиматҳои параллел пайвастро меёбем:

$$: \quad R_{3,4} = \frac{R_3 R_4}{R_4 + R_3} = \frac{2 \cdot 4}{4 + 2} = \frac{8}{6} = 1,333 \text{ Ом}$$

Пас аз муайян кардани ин муқовимат намуди схемаи электрикӣ намуди зеринро мегирад (расми 2). Дар схема ҳар се муқовиматҳо пайдарпай пайваст мебошанд.

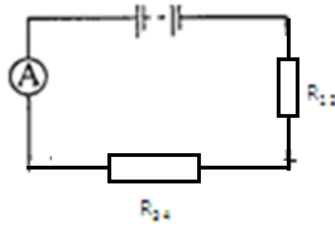

Расми 2

Барои муайян кардани муқовимати умумӣ ҳар се муқовиматҳоро ҷамъ кунем, ки ҷоя аст. Аммо, барои такрор кардан ва ба хотир овардани тарзи пайвасти пайдарпаи муқовиматҳои якхела муқовимати эквивалентии ду муқовимати якхелаи пайдарпай пайвастро муайян мекунем. Ҳангоми пайдарпай пайваст кардани муқовиматҳои якхела, барои муайян кардани муқовимати натиҷавӣ аз формулаи $R = nR_1$ истифода мебарем. Формула чунин шарҳ дода мешавад: ҳангоми n муқовиматҳои якхеларо пайдарпай пайваст кардан муқовимати умумӣ аз муқовимати яке аз онҳо n маротиба зиёд мешавад. Ин нуқтаро ба назар гирифта, баробарии зеринро барои ин қисми занҷир менависем:

$$R_{1,2} = nR_1 \quad (13)$$

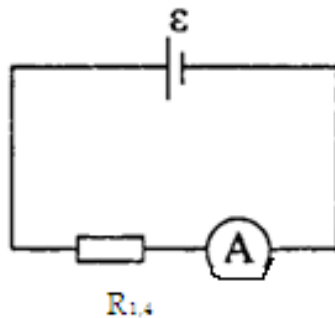
Азбаски $n=2$ ва $R_1=2$ Ом аст, бинобар он $R_{1,2}=2 \cdot 2=4$ Ом мешавад. Схемаро ба намуди зерин тасвир карданамон мумкин аст (расми 3).

Расми 3

Барои муайян кардани муқовимати умумӣ $R_{1,4}=R_{1,2}+R_{3,4}$ формулаи мазкурро истифода мебарем ва барои муқовимати умумӣ бузургии зеринро ҳосил мекунем: $R_{1,4}=R_{1,2}+R_{3,4}=4+1,333=5,333$ Ом.

Ҳамин тариқ, схема намуди зеринро мегирад (расми 4):

Расми 4

Аз расми -4 ба хулоса меоем, ки мо ҳамаи элементҳои занҷирро муайян кардем ва ба формулаҳои (7), (8) ва (9) гузошта, қиматҳои бузургиҳои номаълумро меёбем:

$$P_{\phi} = \frac{E^2}{(R_{1,4}+r)^2} * R_{1,4} = \frac{6^2}{(5,333+6)^2} * 5,333 = \frac{36}{11,333^2} * 5,333 = \frac{36}{128,4368} * 5,333 = 0,28 * 5,333 = 1,4948 \text{ Вт.}$$

$$P_y = \frac{E^2}{R+r} = \frac{36}{11,333} = 3,1765 \text{ Вт.}$$

$$\eta = \frac{P_{\phi}}{P_y} = \frac{1,4948}{3,1765} = 0,4705$$

$$\eta = \frac{R_{1,4}}{R_{1,4}+r} = \frac{5,333}{11,333} = 0,4705 \quad \eta = 47,05\%$$

Мо метавонем ин бузургиҳоро аз рӯи формулаҳои (2), (3) ва (5) муайян кунем.

$P_{\phi}=UI$ $P_y=EI$ $\eta=\frac{U}{E}$ Барои ин аз формулаи (1) истифода бурда, қувваи ҷараён ва афтиши шиддатро муайян мекунем:

$$I = \frac{E}{R_{1,4}+r} = \frac{6}{5,333+6} = \frac{6}{11,333} = 0,5294 \text{ А.} \quad U = E - Ir = 6 - 0,5294 * 6 = 6 - 3,1765 = 2,8235 \text{ В.}$$

$$P_{\phi}=UI=2,8235*0,5294=1,4947 \text{ Вт.} \quad P_y=EI=6*0,5294=3,1764 \text{ Вт.}$$

$$\eta = \frac{U}{E} = \frac{2,8235}{6} = 0,4705. \quad \eta = 47,05\%$$

Тавре муқаррар кардем, бо ҳар се формулаҳо ҳисоб карда ба як хел натиҷа соҳиб гардидем. Донишмандон ҳар се усул барои донишҷӯ, хонанда, хело муфид мебошад. Барои муттаҳассис усули бо нисбати муқовиматҳо муайян карда, бе муайян кардани I , муфидтар мебошад, чунки инчӣ барои равандро хуб фаҳмидан имконият пайдо мешавад ва ҷаро занҷир бо ККФ-и пурра қор нақарда истодааст, ҷавоб дарёфт қардан мумкин ва барои барқараф қардани ин қамбуди ҷора андешидан зарур аст. [3]

Ин натиҷа гувоҳи он аст, ки вобаста ба қавоноии манбаъ адади маълуми истеъмолқунандаҳоро бояд васл қард. Ҳар қи қадар истеъмолқунанда зиёд қардад, вобаста ба он ККФ-и занҷир қаст шуда шароити қори занҷир ҳафноқ ва занҷир ба садама дуҷор қардидана ш мумкин аст.

Барои пешӣ роҳи садамаро қирифтан бояд ҳамаи қарактеристикаҳои занҷир, қавоноии қоиданок, умумӣ ва ККФ-ро, омӯхта хулосабарорӣ намоем. Ба занҷири дар расми 4

тасвирёфта ба ҷои муқовимати беруна магазини муқовиматҳоро пайваст менамоем ва бо ёрии он муқовимати дилхоҳро гирифта чараёнро муайян карда, пас характеристикаҳои занҷирро аниқ мекунем. Натиҷаи ҳисобкуниро ба ҷадвал мегузорем:

№6/т	R, Ом	r, Ом	P _ф , Вт.	P _у , Вт.	η	E, В.	r/R
1.	1	6	0,7346	5,1428	0,1428	6	6
2.	2		1,125	4,5	0,25		3
3.	3		1,333	4	0,333		2
4.	4		1,44	3,6	0,4		1,5
5.	5		1,48	3,2	0,4629		1,2
6.	6		1,5	3	0,5		1
7.	7		1,49	2,769	0,538		0,857
8.	8		1,46	2,571	0,567		0,75
9.	9		1,44	2,4	0,6		0,666
10.	10		1,4	2,25	0,622		0,6
11.	11		1,37	2,11	0,649		0,545
12.	12		1,33	2	0,666		0,5
13.	13		1,2963	1,89	0,685		0,46
14.	14						0,428

Аз ҷадвали пешниҳодшуда маълум мегардад, ки ҳангоми муқовимати беруна ва дохила бо ҳам баробар шудан тавоноии ғоиданок қиммати максималиро 1,5 Вт гирифта, ККҒ ба 0,5 баробар шуда тавоноии умумӣ ба 3 баробар мешавад. Ба ҷадвал назар карда дарк менамоем, ки дар муқовиматҳои хурд аз муқовимати манбаъ тавоноии ғоиданок тез кам шуда меравад. Ин ҳад ҳадди нисбатан ҳафнок буда баамалоии садама дар ин ҳад эҳтимолияти калон дорад. Ҷадвал нишон медиҳад, ки мо бояд дар ҳадҳои муқовиматҳои калон ё дар атрофи ҳадди наздик ба муқовимати дохилӣ кор кунем. Аз ҳама беҳтараш дар ҳадҳои муқовиматҳои калон кор кунем, ҳуб мешавад, чунки тавоноии ғоиданок дар ин ҳад хело кам, аз тавоноии максималии занҷир фарқ мекунад. Ин ҳадро мо метавонем ғуем, ки ҳадди мусоид ба кор (ҳадди кории мувофиқа кунонидашуда) аст. ККҒ-и занҷир низ барои ҳадҳои муқовиматҳои хурд аз муқовимати манбаъ хурд мебошад ва занҷир дар ин ҳадҳо бо тавоноии нокифоя кор мекунад. Ҳамин тариқ, агар аз давраи мактабҳои муҳассилин ба фаҳмидани ин хосиятҳои занҷири электрикӣ шурӯъ намојанд, он гоҳ метавонем ибраз намојем, ки дар бораи занҷир маълумоти кофии гирифтааш барои дар истеҳсолот ва зиндагии ҳаррӯзааш раҳнамо шудан ёрӣ мерасонад. Ба ҳар кас то ин дараҷа таҳлил карда тавонистани занҷири электрикӣ муяссар гардида бошад, пас ӯ дар ҳар ҳолат оиди ислоҳи занҷир, хусусан дар вақти садама чора андешида метавонад. Таълим дода тавонистани асосҳои илм оиди ҳодисаҳои атроф ба ҷавонон ва истифодабарандагони он то қадри имкон дар фаъолияти меҳнатӣ нуқтаи асосии рушди мамлакат, соҳаҳои асосии истеҳсолоти муосир мебошад. Ба дараҷаи баланд омӯзонидани ин нуқтаҳо асоси ташаккул ва пешравии истеҳсолот мебошад. Салоҳияти донишҳои бунёдиро доро нагашта наметавонем дар истеҳсолот самаранок фаъолият барем. Вазифаи асосии устодони фанҳои дақиқ, хусусан физика аз бунёд сохтани гунбази маълумотҳои фундаменталӣ, оиди ҳодисаҳои атроф, чараёни меҳнати самаранок, равандҳои истеҳсоливу иҷтимоӣ иборат мебошад. Ин гунбазро танҳо ҳангоми ба таври ҳаматарафа омӯхтани ҳодисаҳои атроф, равандҳои чараёнҳои истеҳсолӣ, вобаста ба он инкишоф додани чараёни омӯзиш дар интиҳоб намудани масъалаҳои раванди истеҳсолиро инъикоскунанда, ҳамчунон инчо дида баромада, корҳои лаборатории ба истеҳсолоти муосир наздики асосҳои илмӣ чараёни меҳнатро тавсиф карда тавонанд, бунёд карданамон мумкин аст. [8]

Хулоса

1. Таҳлили занчири электрикӣ нишон дод:
 - характеристикаҳои занчири электрикиро бо элементҳои занчир ифода кардан мумкин аст;
 - вобастагии характеристикаҳои занчир аз муқовимати беруна функцияи хаттӣ набуда, нисбатан мураккабро тасдиқ мекунад;
 - кори самараноки занчир дар ҳудуди баробари муқовимати беруна ба дохила амалӣ гашта, бо афзоиши муқовимати беруна начандон зиёд тағйир меёбад;
 - кори самараноки занчир бо кам шудани муқовимати беруна аз муқовимати дохила кам шуда меравад;
 - ҳадди самаранок кор кардани занчир дар атрофи баробарии муқовиматҳои беруна ва дохила меҳобад.
2. Характеристикаҳои занчир тағйир меёбад:
 - бо афзоиши муқовимати беруна тавоноии ғоиданок то ҳадди зарурӣ афзуда, афзоиши баъдинаи муқовимат ба таври монотонӣ, на ҷаҳишнок кам шуда меравад;
 - тавоноии ғоиданоки максималӣ ҳангоми баробар шудани $R=r$ дар занчир ҷудо мешавад;
 - тавоноии умумии занчир дар ин ҳолат, яъне $R=r$ будан ба нисфи тавоноии умумӣ баробар мешавад;
 - ККФ-и занчир ҳангоми $r=R$ будан ба 0,5 яъне 50% баробар мешавад.
3. Вобаста ба параметрҳои занчир хусусан r ҳадди тавоноии ғоиданок ва ККФ аз муқовимат ба муқовимат тағйир меёбад.

АДАБИЁТ

1. Фригант Е.В. Руководство к решению задач по курсу общей физики. – М.: Высшая школа, 1978. – 351 с.
2. Савельев И.В. Курс общей физики: в 3 т. Т. 2. – М.: Наука, 1979. – 304 с.
3. Иродов И.Е., Савельев И.В., Замша О.И. Сборник задач по общей физике. – М.: Наука, 1975. – 319 с.
4. Волькенштейн В.С. Сборник задач по общему курсу физики. – М.: Наука, 1969. – 464 с.
5. Балаш В.А. Задачи по физике и методы их решения. – М.: Просвещение, 1983. – 432 с.
6. Буриев А.Б., Алиев С.А., Чалилов Б.Ф., Чалилов Ф. Векторҳо ва татбиқи онҳо дар ҳалли масъалаҳои физикӣ // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – Хучанд, 2017. – №2 (41). – С. 247–255.
7. Буриев А.Б., Алиев С.А., Чалилов Б.Ф., Чалилов Ф. Усули гузориш ва методикаи ҳисобкунии масъалаҳои физикӣ бо истифодаи барномаҳои таълимии тархрезишуда // Номаи донишгоҳ. – Хучанд, 2017. – №2 (41). – С. 383–389.
8. Halliday D., Resnick R., Walker J. Fundamentals of Physics. – 10th ed. – Hoboken: Wiley, 2014. – 1328 p.
9. Tipler P.A., Mosca G. Physics for Scientists and Engineers. – 6th ed. – New York: W.H. Freeman, 2008. – 1428 p.

КОЭФФИЦИЕНТИ КОРИ ҒОИДАНОКИ ЗАНЧИРҲОИ ЭЛЕКТРИКИИ ҶАРАЁНИ ДОИМӢ

Дар мақола масъалаи муайян намудани коэффисиенти кори ғоиданок (ККФ)-и занчирҳои электрикии ҷараёни доимӣ баррасӣ гардидааст. Нишон дода мешавад, ки ҳар гуна занчири электрӣ аз манбаи ҚЭХ, муқовимати дохилии манбаъ ва муқовиматҳои қисми беруна иборат мебошад. Асбобҳои ченкунӣ ва муҳофизатӣ (вольтметр, амперметр, ваттметр ва ғайра) ҳамчун элементҳои ноқил баромад намуда, дорои муқовимати муайян мебошанд ва ба ҳисобгирӣ

муқовимати умумии занҷир таъсир мерасонанд. Дар асоси қонуни Ом ва формулаҳои тавоноӣ, вобастагии ККФ аз параметрҳои занҷир таҳлил карда шудааст. Муайян карда мешавад, ки ҳангоми баробар будани муқовимати беруна ва дохилӣ ($R=r$) тавоноии ғоиданок ба қиммати максималӣ мерасад ва ККФ ба 50% баробар мегардад. Натиҷаҳои ҳисобҳо ва мисолҳои амалӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ доранд.

Калидвожаҳо: коэффисиенти кори ғоиданок, занҷири ҷараёни доимӣ, қонуни Ом, муқовимати дохилӣ, муқовимати беруна, тавоноии ғоиданок, тавоноии умумӣ, пайвасти параллелӣ, пайвасти пайдарпай, ҷараёни электрӣ.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ ЦЕПЕЙ ПОСТОЯННОГО ТОКА

В статье рассматривается вопрос определения коэффициента полезного действия (КПД) электрических цепей постоянного тока. Показано, что любая электрическая цепь состоит из источника ЭДС, внутреннего сопротивления источника и внешних сопротивлений. Измерительные и защитные приборы (вольтметр, амперметр, ваттметр и др.), подключенные к цепи, проводят электрический ток и обладают собственным сопротивлением, которое необходимо учитывать при расчёте общего сопротивления цепи. На основе закона Ома и формул мощности проанализирована зависимость КПД от параметров цепи. Установлено, что при равенстве внешнего и внутреннего сопротивлений ($R=r$) полезная мощность достигает максимального значения, а КПД равен 50%. Полученные результаты имеют теоретическое и практическое значение.

Ключевые слова: коэффициент полезного действия, цепь постоянного тока, закон Ома, внутреннее сопротивление, внешнее сопротивление, полезная мощность, полная мощность, параллельное соединение, последовательное соединение, электрический ток.

EFFICIENCY OF DIRECT CURRENT ELECTRICAL CIRCUITS

This article discusses the determination of the efficiency coefficient of direct current (DC) electrical circuits. It is shown that any electrical circuit consists of an electromotive force (EMF) source, internal resistance, and external resistances. Measuring and protective devices (such as voltmeters, ammeters, and wattmeters) act as conductive elements and possess their own resistance, which must be considered in the total circuit resistance. Based on Ohm's law and power equations, the dependence of efficiency on circuit parameters is analyzed. It is established that when the external resistance equals the internal resistance ($R = r$), the useful power reaches its maximum value, and the efficiency is 50%. The obtained results have both theoretical and practical significance.

Keywords: efficiency coefficient, DC circuit, Ohm's law, internal resistance, external resistance, useful power, total power, parallel connection, series connection, electric current.

Маълумот оид ба муаллифон: Саидзода Масрур Мирзохон - д.и.т., профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва менеҷменти Муассисаи давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и Муассисаи давлатии “Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон”. Суроға: шаҳри Душанбе, ноҳияи Шохмансур. E-mail: masrur.saidzoda.88@gmail.ru

Умаров Ашур Авалович - н.и.п., дотсенти кафедраи математика ва информатикаи Муассисаи давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и Муассисаи давлатии “Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон”. Суроға: шаҳри Хучанд микронуҳияи 31 бинои 17а хучраи 8

E-mail: umarovashur1956@gmail.com

Рачабов Талабшоҳ Рӯзиқулович - асистенти кафедраи математика ва информатикаи Муассисаи давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и Муассисаи давлатии

“Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон”. Суроға: шаҳри Хучанд
микрораёни 31 бинои 17а хучраи 8
E-mail: talabshohrajabov06@gmail.com

Сведения об авторах: Саидзода Масрур Мирзохон - доктор технических наук, профессор кафедры экономической теории и управления, Государственного учреждения «Худжандский международный институт» Государственного международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: город Душанбе Шохмансурский район. E-mail: masrur.saidzoda.88@gmail.ru

Умаров Ашур Авалович - кандидат педагогических наук, доцент кафедры математики и информатики Государственного учреждения «Худжандский международный институт» Государственного международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: город Худжанд, микрорайон 31, корпус 17 а, кв 8. E-mail: umarovashur1956@gmail.com

Раджабов Талабшох Рузикулович - ассистент кафедры математики и информатики Государственного учреждения «Худжандский международный институт» Государственного международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: город Худжанд, микрорайон 31, корпус 17а, комната 8. E-mail: talabshohrajabov06@gmail.com

Information about the authors: Saidzoda Masrur Mirzokhon - doctor of Technical Sciences, professor of the Department of Economic Theory and Management State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Address: Dushanbe city, Shohmansur district. E-mail: masrur.saidzoda.88@gmail.ru

Umarov Ashur Avalovich - candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Mathematics and Informatics of the State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan
Address: Khujand city, microdistrict 31, building 17 a, room 8
E-mail: umarovashur1956@gmail.com

Rajabov Talabshoh Ruzikulovich - assistant professor of the Department of Mathematics and Informatics of State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Khujand city, microdistrict 31, building 17 a, room 8
E-mail: talabshohrajabov06@gmail.com

УДК: 200.30.16

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕТРАДИЦИОННЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ

САИДЗОДА М.М., РАЧАБОВ Т.Р.

На протяжении веков основными видами используемой человеком энергии были химическая энергия древесины, кинетическая энергия ветра, потенциальная энергия воды. Но в 19 в. главными источниками энергии стали ископаемые ресурсы из недр земли, такие виды топлива как: каменный уголь, нефть и природный газ. Во второй половине 20 века люди призвали к себе на службу энергию мирного атома.

Вопрос о будущих источниках энергии встал в связи с естественным ходом научно-технического прогресса, предопределяющим поиск альтернативных источников

энергии, с необходимостью диверсифицировать источники энергии и оптимизировать топливно-энергетический баланс, а также в связи с обостряющимися экологическими проблемами.

В понятие возобновляемые источники энергии (ВИЭ) включаются следующие формы энергии: солнечная, геотермальная, ветровая, энергия морских волн, течений, приливов и океана, энергия биомассы, гидроэнергия, низкопотенциальная тепловая энергия и другие более чистые "новые" виды возобновляемой энергии.

Возобновляемые источники энергии разделяются на две группы:

Традиционные: гидравлическая энергия, преобразуемая в используемый вид энергии ГЭС мощностью более 30 МВт; энергия биомассы, используемая для получения тепла традиционными способами сжигания (дрова, торф и некоторые другие виды печного топлива); геотермальная энергия.

Нетрадиционные: солнечная, ветровая, энергия морских волн, течений, приливов и океана, гидравлическая энергия, преобразуемая в используемый вид энергии малыми и микроГЭС, энергия биомассы, не используемая для получения тепла традиционными методами, низкопотенциальная тепловая энергия и другие "новые" виды возобновляемой энергии.

Возобновляемые источники энергии - способ, устройство или сооружение, позволяющее получать электрическую энергию (или другой требуемый вид энергии) на основе постоянно существующих или периодически возникающих процессов в природе, а также жизненном цикле растительного и животного мира и жизнедеятельности человеческого общества и заменяющий собой традиционные источники энергии, функционирующие на нефти, добываемом природном газе и угле. Кроме того, к возобновляемым источникам энергии принято относить малые ГЭС (мощностью до 30 МВт при мощности единичного агрегата не более 10 МВт). [1]

На рисунке 1 представлены потенциальные мощности возобновляемых источников энергии по видам, направления их использования, а также типы энергетических установок.

Экономический потенциал ВИЭ в мире оценен в объеме 19,5 млрд, т.у.т., который превосходит годовую добычу органического топлива в мире почти в 1,6 раза. При этом истощаемое органическое топливо (нефть, газ и уголь) используется безвозвратно, а экономическим потенциалом ВИЭ в размере 19,5 млрд, т.у.т. человечество располагает [5] ежегодно. Величина экономического потенциала ВИЭ будет неуклонно возрастать с увеличением стоимости ископаемого топлива, с одной стороны, и снижением стоимости оборудования для ВИЭ.

По данным Международного Энергетического Агентства доля ВИЭ в мире в производстве энергии в настоящее время составляет около 15% от общего энергопотребления. [2]

Все источники энергии можно разбить на два типа – возобновляемые и невозобновляемые или, как их называют еще, истощаемые.

Возобновляемые источники энергии – это источники на основе постоянно существующих или периодически действующих в окружающей среде источников энергии. Характерный пример такого источника – это солнечное излучение. Возобновляемая энергия имеется в окружающей среде в таком виде, который не является следствием целенаправленной деятельности человека. Этот признак является самой главной отличительной особенностью этого вида энергии.

Рис. 1. Потенциальные мощности возобновляемых источников энергии по видам, направления их использования, а также типы энергетических установок.

Невозобновляемые источники энергии – это природные запасы веществ или материалов, которые могут быть использованы человеком для производства энергии. Сюда могут быть отнесены: ядерное топливо, уголь, нефть, газ. Энергия невозобновляемых источников находится в природе в связанном состоянии и высвобождается в результате целенаправленных действий человека. Часто вместо термина “невозобновляемый” используют термин “истощаемый” источник энергии.

Назовем источники энергии:

1. Солнечное излучение.
2. Движение и притяжение Солнца, Луны и Земли.
3. Тепловая энергия ядра Земли и энергия радиоактивного распада в ее недрах.
4. Ядерные реакции.
5. Химические реакции различных веществ.

Из перечисленных источников первые три являются возобновляемыми, а 4 и 5-й – ископаемыми. В табл. 1.1 показано сравнение характеристик энергосистем на возобновляемых и ископаемых источниках энергии.

Характерным примером здесь может служить солнечное излучение. Полный поток солнечного излучения, падающего на Землю равен $1,2 \cdot 10^{17}$ Вт, т.е. на каждого человека Земли из 7 млрд, приходится около 15 МВт. Максимальная плотность потока солнечного излучения на Земле достигает 1 кВт/м². [4]

Однако энергетика на возобновляемых источниках должна ориентироваться, прежде всего, на местные метеорологические, гидрологические и климатические условия, учитывая их особенности. Повышение эффективности энергосистемы и экономических показателей ее работы во многом зависят от искусства управления ею.

Эффективно использовать возобновляемые источники энергии можно только на основе научно разработанных принципов. Опыт показывает, что прежде чем развивать энергетику на возобновляемых источниках, необходимо точно определить их мощность. Конечно, это требует длительных и регулярных наблюдений и анализа параметров этих источников.

Часто говорят о качестве источника энергии. Мы под качеством энергии будем понимать долю энергии источника, которая может быть превращена в механическую энергию. Исходя из этого, возобновляемые источники можно разделить на три группы.

1. Источники механической энергии, к примеру, гидро и ветро- источники, волновые и приливные. Качество энергии этих источников высокое, и они обычно используются для производства электроэнергии. Качество волновой и приливной энергии оценивается в 75%, гидроэнергии – 60%, ветровой энергии – порядка 30%.

2. Тепловыми возобновляемыми источниками энергии является, например, биотопливо и тепловая энергия солнца. Максимальная доля, которая может быть использована для получения механической работы, определяется вторым законом термодинамики. Однако на практике превратить в работу, разрешенным вторым законом термодинамики, удастся примерно 50% тепла. Для современных паровых турбин качество тепловой энергии не превышает 35%.

3. Источники энергии на основе фотонных процессов, использующие фотосинтез и фотоэлектронные явления. На практике коэффициент полезного действия фотопреобразователей, равный 15%, считается хорошим.

Следует отметить еще одну особенность возобновляемых источников энергии. Они отличаются от ископаемых источников низкой плотностью потока энергии. Например, для солнечного излучения эта величина равна 1 кВт/м², а тепловая нагрузка в трубах паровых котлов порядка 100 кВт/м², а в теплообменниках ядерных реакторов несколько мегаватт на 1 м².

Практика показала, что использование возобновляемых энергоисточников ускоряет развитие сельских и удаленных от мощных энергосистем районов.

Необходимо отметить еще одну важную особенность возобновляемых источников энергии. Прежде всего, ни один источник возобновляемой энергии не является универсальным, пригодным для использования в данном районе. Это определяется конкретными природными условиями и потребностями общества или района. Поэтому для эффективного планирования энергетики на возобновляемых ресурсах необходимы, во-первых, изучение потребностей конкретного региона в энергии для промышленного, сельскохозяйственного производства, транспорта и бытовых нужд. [4]

В этом отношении энергетика на возобновляемых источниках похожа на сельскохозяйственное производство, где рентабельность возделывания той или иной культуры зависит от многих почвенно-климатических условий региона.

Из вышесказанного следует, что невозможно предложить простой и универсальный метод планирования энергетики на возобновляемых источниках ни в международном масштабе, ни в пределах одной страны.

Характерный размер района, в рамках которого разумно планировать энергетику на возобновляемых источниках – порядка 250 км. [6]

ЛИТЕРАТУРА

1. Живая планета. Living Planet Report [Электронный ресурс]: Биоразнообразие, биоемкость и развитие. Гл. 3: Зелёная экономика / Доклад Всемирного фонда природы о Живой планете. 2010. 10 с. URL: <http://www.wwf.ru/resources/publ/book/436>.
2. Глобальный «зелёный» новый курс [Электронный ресурс]: Доклад ЮНЕП. 2019, март. Издано Программой ООН по окружающей среде в рамках Инициативы по «зелёной» экономике. 2019. 42 с. URL: <http://www.unep.org/greeneconomv/portals/30/docs/GGND-polisv-brief RUS-SIAN.pdf>.
3. Смирнов А.В. Ф.Д. Рузвельт: Новый курс и борьба с Великой деп-рессией. [Электронный ресурс]: 30.04.2007. 2009. 7 с. URL: <http://www.finansv.ru/publ/macro/004smirnov>
4. «Декларация тысячелетия Организации Объединённых Наций» [Электронный ресурс]: Принята 8 сентября 2000 года Генеральной Ассамблеей ООН (Резолюция № A/RES/52/2). 2000. 7 с. URL: <http://www.un.org/ru/documents/decl-conv/declarations/summitdecl.shtml>
5. Обеспечение экологически устойчивого экономического роста в Азиатско-Тихоокеанском регионе [Электронный ресурс]: Экономический и социальный совет ООН // Конференция министров по окружающей среде и развитию в Азиатско-Тихоокеанском регионе, 2005 год. Сеул, 2005. -21 с. URL: www.unescap.org.
6. Форум по вопросам промышленного развития [Электронный ресурс]: Технический документ, подготовленный Секретариатом UNIDO / Генеральная конференция. Тринадцатая сессия. Вена, 7-11 декабря 2009 года. 14 с. URL: <http://www.unido.org>.

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РАВАНДИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИСТИФОДАИ МАНБАҲОИ АЛТЕРНАТИВИИ ЭНЕРГИЯ

Дар мақола масъалаи назариявии раванди ташаккул ва рушди истифодаи манбаҳои энергияҳои ғайритрадиционалӣ баррасӣ шудааст. Ба хусус, таърихи истифодаи энергия аз энергияи анъанавии сӯзишворӣ то манбаҳои навини барқароршавандаи энергия таҳлил карда мешавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки истифодаи самараноки ВИЭ (манбаҳои барқароршавандаи энергия) вобаста ба ҳосиятҳои маҳаллии иқлим, гидрология ва метеорология мебошад. Мақсад аз таҳқиқот ин муайян намудани имконият ва иқтидори энергетикии ВИЭ, инчунин омода намудани замина барои рушди устувори энергетикаи барқароршаванда дар минтақаҳои гуногун мебошад.

Калидвожаҳо: манбаҳои барқароршаванда, энергия, энергияҳои ғайритрадиционалӣ, гидроэнергетика, энергияҳои офтобӣ, энергияҳои бодӣ, биомасса, устувори энергетикӣ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕТРАДИЦИОННЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ

В статье рассматриваются теоретические аспекты процесса формирования и развития использования нетрадиционных источников энергии. Проанализирована история использования энергии от традиционного топлива до современных возобновляемых источников энергии. Показано, что эффективное применение ВИЭ зависит от местных климатических, гидрологических и метеорологических условий. Цель

исследования — определить потенциал ВИЭ и создать основу для устойчивого развития возобновляемой энергетики в различных регионах.

Ключевые слова: возобновляемые источники энергии, энергия, нетрадиционные источники энергии, гидроэнергетика, солнечная энергия, ветровая энергия, биомасса, устойчивое развитие

THEORETICAL ASPECTS OF THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE USE OF ALTERNATIVE ENERGY SOURCES

The article examines the theoretical aspects of the formation and development of the use of non-traditional energy sources. The history of energy use from traditional fuels to modern renewable energy sources is analyzed. It is shown that the efficient use of renewable energy sources (RES) depends on local climatic, hydrological, and meteorological conditions. The aim of the study is to determine the potential of RES and to lay the foundation for the sustainable development of renewable energy in various regions.

Keywords: renewable energy sources, energy, non-traditional energy sources, hydropower, solar energy, wind energy, biomass, sustainable development

Маълумот оид ба муаллиф: Саидзода Масрур Мирзохон - д.и.т., профессори кафедраи назарияи иқтисодӣ ва менеҷменти Муассисаи давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и Муассисаи давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: шаҳри Душанбе, ноҳияи Шохмансур. E-mail: masrur.saidzoda.88@gmail.ru

Рачабов Талабшох Рӯзикулович- асистенти кафедраи математика ва информатикаи Муассисаи давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и Муассисаи давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: шаҳри Хучанд микронеҳияи 31 бинои 17а хучраи 8. E-mail: talabshohrajabov06@gmail.com

Сведения об авторе: Саидзода Масрур Мирзохон - доктор технических наук, профессор кафедры экономической теории и управления ГУ «Худжандский международный институт» ГУ “Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана”. Адрес: город Душанбе Шохмансурский район. E-mail: masrur.saidzoda.88@gmail.ru

Раджабов Талабшох Рузикулович- ассистент кафедры математики и информатики Государственного учреждения «Худжандский международный институт» Государственного международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: город Худжанд, микрорайон 31, корпус 17а, кв 8. E-mail: talabshohrajabov06@gmail.com

Information about the author: Saidzoda Masrur Mirzokhon - doctor of Technical Sciences, professor of the Department of Economic Theory and Management State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Address: Dushanbe city, Shohmansur district. E-mail: masrur.saidzoda.88@gmail.ru

Rajabov Talabshoh Ruzikulovich, assistant professor of the Department of Mathematics and Informatics of State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Khujand city, microdistrict 31, building 17 a, room 8. E-mail: talabshohrajabov06@gmail.com

РАДИОФОТОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПАДЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНЫХ ТУРИСТОВ ВО ВРЕМЯ СНА

**МУРАТОВ Р. М., МОРОЗОВ О. Г., НУРЕЕВ И. И.,
ЮСУПОВ Р. А., ЮСУПОВ Ш. Р.**

Введение

Падения представляют собой серьезную проблему для здоровья людей, главным образом из-за влекущих за собой последствий. Падения действительно являются второй по значимости причиной непреднамеренной смерти в мире [1]. Влияние на конфиденциальность, стоимость, низкая эффективность или необходимость ношения неудобных устройств являются основными причинами отсутствия широко распространенных решений для обнаружения и предотвращения падений, использующих беспроводные электронные технологии [2]. В данной работе представлено решение, ориентированное на время сна, которое устраняет все эти причины с переходом на волоконно-оптические и радиоточные технологии.

Падение и выход с постели одни из наиболее критических моментов, особенно если человек страдает когнитивными нарушениями или имеет проблемы с передвижением. По этой причине в данной работе предлагаются элементы системы – волоконно-оптические датчики (ВОД), которые отслеживают положение туриста в постели для максимально быстрого выявления рискованных ситуаций перед падением или выходом. Эти элементы также объединены с автоматической системой сигнализации для предупреждения падений. Обе системы работают вместе в режиме реального времени, предлагая комплексное решение для автоматического предотвращения падений, которое является недорогим и гарантирует конфиденциальность пользователя.

Цель работы – разработка элементов для определения фиксации туриста в центре постели, его передвижения во сне к краю постели и локализации при переходе в сидячее положение. Для реализации элементов выбраны дугообразные датчики изгиба, инклинометрические и консольные ВОД соответственно. Задачи, решаемые в работе, – разработка схематических моделей для указанных ВОД. Стоимость системы существенно снижена с переходом от оптико-электронных [3] к радиоточным методам [4] и устройствам опроса ВОД, отличающихся, как минимум, на два порядка.

Стоимость системы существенно снижена с переходом от оптико-электронных [3] к радиоточным методам [4] и устройствам опроса ВОД, отличающихся, как минимум, на два порядка. При этом используются новые типы ВОД, адаптированные для радиоточного опроса – адресные брегговские структуры.

Основная часть

Основной целью работы является демонстрация существенного снижения капитальных вложений на оборудование коечного фонда гостиниц для инклюзивных туристов (ИТ) волоконно-оптическими системами предупреждения падений с постели, включающих контроль положения спящего туриста в поле постели и процедуры его выхода из нее.

Раздел 1. Теоретические аспекты

Структурная схема классической многоточечной волоконно-оптической системы формирования информации о положении туриста, встроенной в матрас постели, на классических оптико-электронных технологиях представлена на рис. 9 [3].

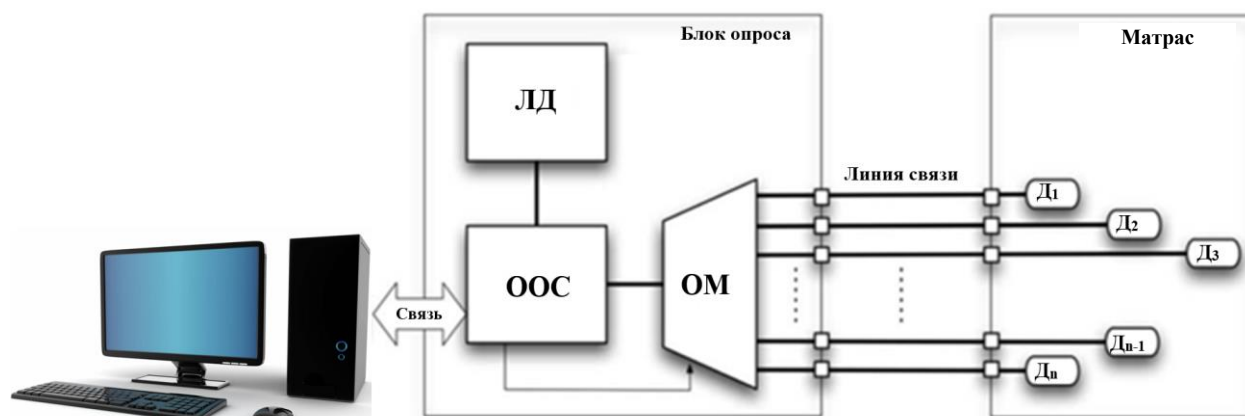

Рис. 1. Принципиальная схема многоточечной волоконно-оптической системы встроенной в матрас постели, на классических оптико-электронных технологиях и волоконных брэгговских решетках

Широкополосный лазерный диод (ЛД) с центральной длиной волны 1550 нм, мощностью излучения 55 мВт и шириной спектра 7 нм, используется для зондирования сенсорной системы, которая содержит волоконно-оптические датчики на основе брэгговских решеток (ВБР, D_1 - D_n), подключенных по топологии «Звезда» и внедренных в мат. Модуль обработки оптических сигналов (ООС) построен на основе анализатора спектра LabView, стоимостью до 200 тыс. долларов США.

Модуль ООС имеет возможность связи с ПК через USB и/или GSM. Модуль ООС обменивается данными с модулем адресного оптического мультиплексора (ОМ) посредством встроенного алгоритма программирования, который осуществляет цифровое независимое управление оптическим портом для каждой ВБР. ОМ основан на оптомеханической технологии коммутации (МОЕМС), разработан IOTech, GmbH с возможностью мультиплексирования 12 оптических портов (ВБР D_1 - D_n), временем переключения менее 2 мс и вносимыми потерями 0,7 дБ.

Все ВБР имеют разные центральные длины волны в диапазоне $1550 \pm 3,5$ нм при комнатной температуре, коэффициент отражения составляет около 98%, ширина спектра лежит в пределах 0,1 нм и физическая длина $L = 20$ мм. Датчики помещены в защитные трубки одинакового размера (специальные кварцевые капилляры и тефлоновые трубки от фирмы Alpha Wire Co.), которые обеспечивают полную защиту датчика от механических воздействий и возможного повреждения спортсменом. Оптоволоконный кабель с разъемом FC/APC выводится к ПК.

Программный пакет LabVIEW™ используется для сбора данных в режиме реального времени, обработки сигналов, управления сетевыми соединениями и графическим пользовательским интерфейсом (GUI). Конфигурация и данные сохраняются на ПК пользователя для последующего анализа и формирования информации о положении пациента лежа в центре и с краю постели, а также сидя.

Главным недостатком данной системы является необходимость использования оптико-электронного интеррогатора ВБР. Она очень громоздка, объемна и дорога для формирования 12 каналов связи с ВБР (D_1 - D_n) на один мультиплексор.

Радиофотонная система опроса матрицы двухкомпонентных АВБС (ДАВБС) для формирования информации о положении туриста на постели. Матрица ДАВБС из [4] была применена для построения радиофотонной системы формирования информации о положении туриста на постели. Матрица ДАВБС записана в одномодовом волокне в местах, соответствующих местам формирования давления туриста на матрас в центре и по краям (рис. 2).

Радиофотонный адресный интеррогатор использует в своей работе мультиплексирование ДАВБС по адресным частотам, уникальным для каждой из них.

Когда воздействие на ДАВБС в следствие изменения положения спящего туриста меняется, центральная длина волны отражения ее спектра изменяется пропорционально, что вызвано изменением периода структуры вследствие расширения и изменением показателя преломления волоконного световода под действием изменения давления.

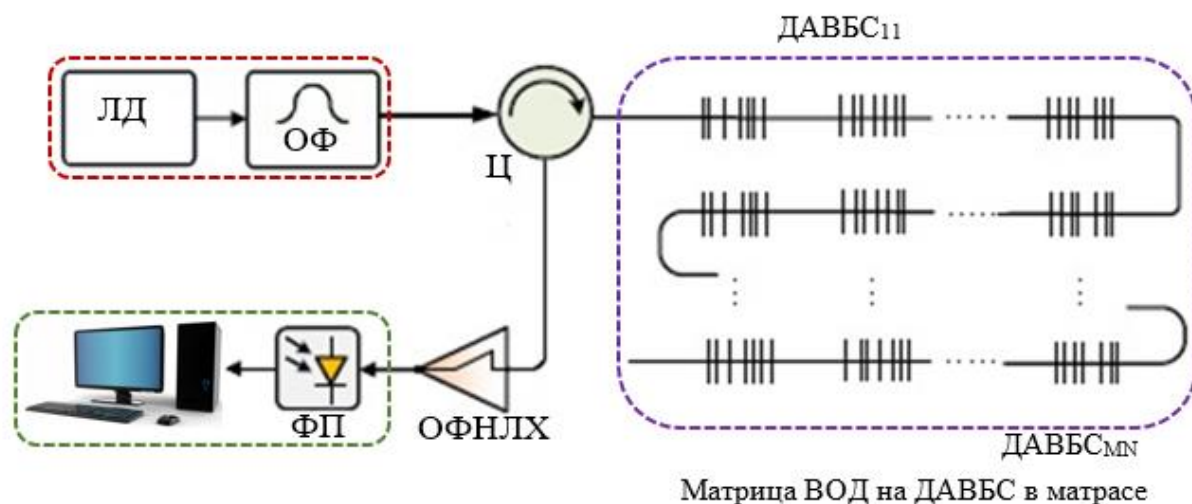

Рис. 2. Структурная схема многоточечной волоконно-оптической системы встроенной в матрас постели, на радиофотонных технологиях и ДАВБС

Для формирования информации о положении ИТ в постели все ДАВБС через циркулятор Ц засвечиваются излучением узкополосного лазерного диода ЛД. Волокно, используемое в системе, имеет рабочий диапазон температур до 300 °С. При чувствительности ДАВБС по температуре ~ 10 пм/°С диапазон изменения центральных длин волн ДАВБС составит от 20°С до 50°С (0,3 нм). Таким образом необходимо выбрать ЛД с шириной полосы излучения около 0,5 нм и сформировать границы измерений РФАИ в 0,3 нм с помощью оптического фильтра ОФ.

Отраженное от матрицы ДАВБС излучение через второе плечо циркулятора Ц попадает на оптический фильтр с наклонной линейной характеристикой ОФНЛХ (рис. 2), который может быть построен на классической широкополосной ВБР и далее на фотоприемник ФП с полосой пропускания, равной максимальной адресной частоте, присущей структурам матрицы (единицы десятки ГГц). Указанные элементы формируют радиофотонный адресный интеррогатор.

Обработанный АЦП сигнал с выхода ФП поступает на ПЭВМ. ПЭВМ, используя калибровочные характеристики ДАВБС и ОФНЛХ и специальное программное обеспечение, формирует информацию о положении ИТ в постели. Относительная погрешность измерения физических параметров при использовании ДАВБС и их мультиплексировании по адресным частотам достигает 1% от единицы измеряемого параметра [5].

В табл. 1 представлен сравнительный анализ стоимости оборудования коечного фонда на 10 ИТ.

Таблица 1. Результаты сравнительного анализа

Параметр	Оптоэлектронная технология	Радиофотонная технология
Полоса излучения ЛД, нм	7-10	0,3-0,5
Интеррогатор	Спектрометр	Наклонный фильтр
Число датчиков/коек	12/1	256/20
Стоимость системы интеррогации с датчиками	300-400 тыс. долларов США на 1 койку	75-100 тыс. долларов США на 10 коек

Очевидны преимущества перехода от классических оптико-электронных технологий к радиофотонным.

Раздел 2. Практическая часть

В данном разделе предложены схематические модели для датчиков контроля положения ИТ в середине постели, на площади от середины к краю и на краю.

Датчик изгиба для контроля положения ИТ в середине постели. На рис. 3 показано продольное сечение датчика, установленного в середине матраса.

Датчик действует как твердая, но способная изгибаться, среда, плотно взаимодействующая с ДАВБС при деформации с изменяющейся кривизной. Показано состояние ВОД до при нагрузке ИТ с весом до 100 кг (рис. 3,а), в начальном положении без нагрузки (рис. 3,б) и при нагрузке ИТ с весом больше 100 кг (рис. 3,в).

Встроенный датчик на основе ДАВБС размещается поверх изгибаемой арки, изгиб происходит как для арки, так и для встроенной сенсорной структуры. Конструкция и анализ предлагаемого датчика основаны на модели изгиба, которая является классической и широко распространенной в машиностроении.

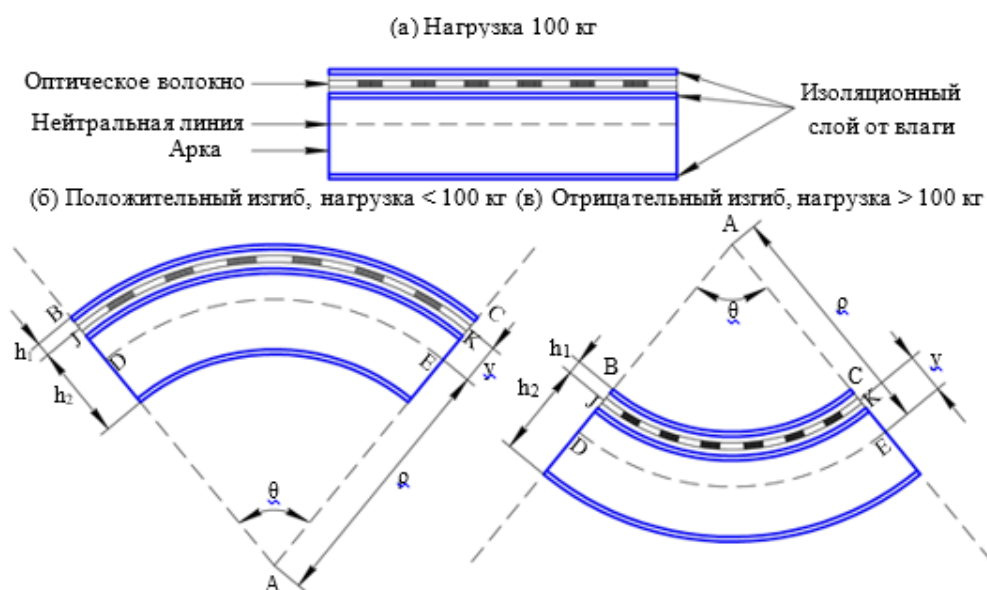

Рис. 3. К пояснению принципа работы датчика кривизны в центре постели:

часть датчика на арочном фиксаторе – нейтральная состояние, нагрузка близка к 100 кг (а); ситуация «положительного» изгиба, нагрузка < 100 кг (б); ситуация «отрицательного» изгиба», нагрузка > 100 кг (в)

Центральная длина волны ДАВБС постепенно смещается в сторону более длинных длин волн по мере увеличения кривизны с общим сдвигом длины волны 0,132 нм при кривизне 70 м^{-1} . В ситуации отрицательного изгиба пик смещается в сторону меньшей длины волны с общим сдвигом длины волны на $\sim 0,135 \text{ нм}$ при той же кривизне.

Инклинометр как датчик контроля положения ИТ между серединой и краем постели. На рис. 4 показана модельная иллюстрация инклинометра, установленного в середине матраса.

Этот тип инклинометра преодолевает недостатки традиционных технологий измерения смещений за счет применения ДАВБС и радиофотонного опроса. Серия инклинометров с волоконно-оптическими датчиками (ДАВБС) может быть успешно установлена сверху, в центре и внизу матраса по длинной его стороне. В инклинометрах все ДАВБС были приклеены к поликарбонатным стержням и соединены последовательно с помощью сварочного аппарата для оптоволокна. Эти деформируемые стержни были соединены с помощью трубок из нержавеющей стали.

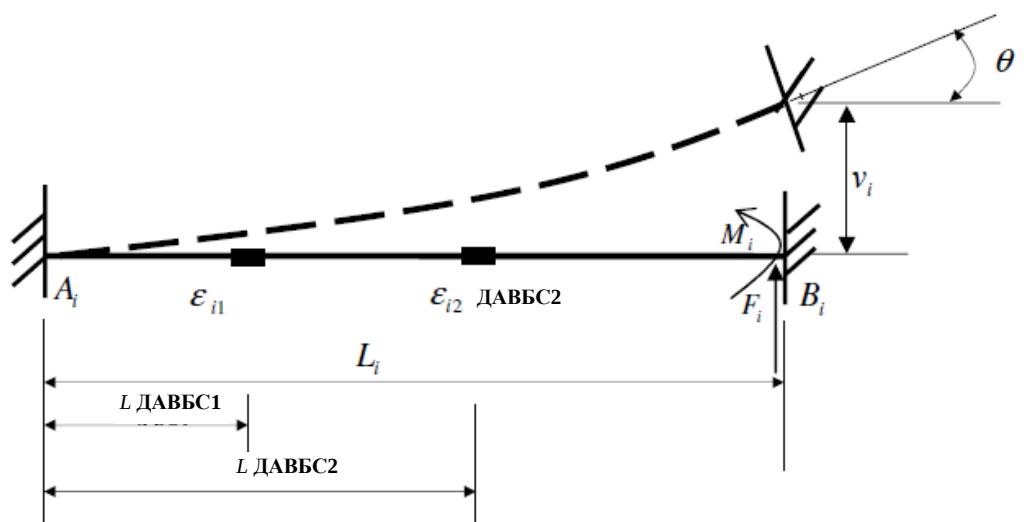

Рис. 4. Принцип работы инклинометра

К пояснению принципа работы инклинометра: инклинометр, жестко закреплен в точке А на краю постели, его изгиб при движении тела ИТ от центра постели к краю вызывает смещение центральной длины волны обеих ДАВБС.

Результаты мониторинга показывают, что, что этот тип инклинометра с ДАВБС является надежным и стабильным для мониторинга движения ИТ при различных температурах в помещении и в течение длительного периода сна.

Консольный датчик контроля положения ИТ на краю постели при выходе из нее. На рис. 5 показана модельная иллюстрация консольного датчика, установленного на краю матраса.

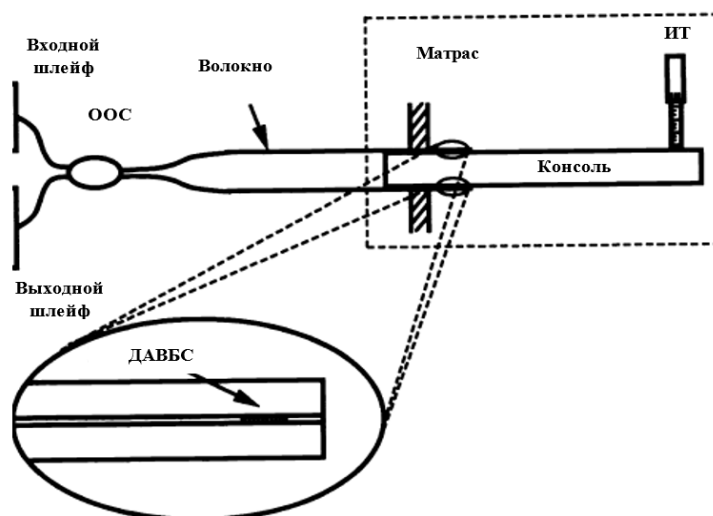

Рис. 5. Принцип работы консольного датчика

К пояснению принципа работы консольного датчика: при нагрузке тела ИТ одна ДАВБС сжимается, другая растягивается

Если теперь рассмотреть согласованную пару ДАВБС, установленных на противоположных поверхностях (т.е. сверху и снизу) консоли, то одна ДАВБС будет продольно растянута, а другая — сжата при вертикальном отклонении свободного конца консоли.

Показано, что каждая волоконная решетка сильно реагирует на изменение температуры. Однако дифференциальная реакция (т.е. разница между длинами волн Брэгга) нечувствительна к температуре и реагирует только на изгибную деформацию. Очевидно, наши результаты показывают, что влияние температуры на консольный

датчик изгиба незначительно, несмотря на то, что каждый отдельный датчик деформации обладает значительной термической чувствительностью.

Сигнализация. Простейший вариант контроля падения может быть представлен программным обеспечением – таблицей событий, показанной в табл. 2.

Таблица 2. Таблица событий

Движение в кровати	Результат	Стартовое положение	Движение	Конечное положение
Двигается к краю кровати	Ожидаемый	Лежит в центре (А)	Центр – край (И)	Садится на край (К)
	Фактический	Лежит в центре (А)	Центр – край (И)	Данные по всем (К) - предупреждение
Двигается к центру кровати	Ожидаемый	Садится на край (К)	Край – центр (И)	Лежит в центре (А)
	Фактический	Садится на край (К)	Нет полных данных (И) - предупреждение	Нет данных (А) – падение с краю

Контроль массива датчиков по их характеристикам и предельным отклонениям дает возможность предупреждать или фиксировать падение. Поскольку все датчики изгибные, т.е. изгиб которых зависит от веса ИТ они требуют калибровки или автоматизированного измерения веса ИТ в стартовом положении.

Заключение

В результате проведенных исследований достигнута цель работы – предложены структуры и элементы систем для фиксации ИТ в центре постели, его передвижения во сне к краю постели и локализации при переходе в сидячее положение. Для реализации элементов выбраны дугообразные датчики изгиба, инклинометрические и консольные ВОД соответственно. Решена задача разработки схематических моделей для указанных ВОД. Стоимость системы существенно снижена с переходом от оптико-электронных к радиофотонным методам и устройствам опроса ВОД, отличающихся, как минимум, на два порядка. При этом используются новые типы ВОД – ДАВБС, адаптированные для радиофотонного опроса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Chwaja K. et al. Accessibility of tourist attractions for individuals with disabilities as a factor in the development of inclusive tourism: Example of the S'wietokrzyskie region – Poland // Sustainability. – 2025. – V. 17. – P. 3853.
2. Fernández-Bermejo Ruiz J. et al. Bedtime Monitoring for Fall Detection and Prevention in Older Adults // Int. J. Environ. Res. Public Health. – 2022. – V. 19. – P. 7139.
3. Кувшинов Н.Е. и др. Квазираспределенная волоконно-оптическая сенсорная сеть для контроля распределения интенсивности эмп и температуры в закрытой рабочей свч-камере модернизированным калориметрическим методом // Электроника, фотоника и киберфизические системы. – 2022. – Т. 2. – № 2. – С. 56-81.
4. Муратов Р.М. Система неинвазивного контроля движения тела и жизненных показателей пациентов на основе смарт-матраса с встроенными волоконно-оптическими адресными структурами // Электроника, фотоника и киберфизические системы. – 2023. – Т. 3. – № 1. – С. 93-100.
5. Agliullin T. et al. Overview of addressed fiber bragg structures' development // Photonics. – 2023. – Т. 10. – № 2. – P. 175.

РАДИОФОТОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СИСТЕМЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПАДЕНИЯ ИНКЛЮЗИВНЫХ ТУРИСТОВ ВО ВРЕМЯ СНА

Социальная инклюзия и интеграция входят в число «Целей устойчивого развития», которые включают и инклюзивный туризм. Содействие инклюзии в туристической индустрии способствует улучшению качества жизни маргинализованных сообществ, развитию деятельности, связанной с производством и потреблением туристических услуг. Данная статья представляет элементы радиотонной сенсорной системы для повышения комфортности сна и предупреждения падения инклюзивных туристов, страдающих когнитивными нарушениями или имеющих проблемы с передвижением, с постели во время сна или при выходе из нее при пробуждении.

Ключевые слова: инклюзивный туризм, падение с постели, радиотонная система предупреждения, волоконно-оптические датчики, сигнализация

MICROWAVE PHOTONIC TECHNOLOGIES IN THE PREVENTING FALLS SYSTEM OF INCLUSIVE TOURISTS DURING SLEEP

Social inclusion and integration are among the «Sustainable Development Goals», which also include inclusive tourism. Promoting inclusion in the tourism industry improves the quality of life of marginalized communities and develops activities related to the production and consumption of tourism services. This article presents elements of a microwave photonic sensor system for improving sleep comfort and preventing falls in or out of bed for inclusive tourists with cognitive impairments or mobility issues during the sleep and in awakening.

Keywords: inclusive tourism, falling out of bed, microwave photonic warning system, fiber-optic sensors, alarm system

Сведения об авторах: Муратов Радик Масхутович - КНИТУ-КАИ, аспирант, ученая степень, ученое звание. Тел.: +7(987) 290-38-14, E-mail: rmmuratov@kai.ru

Морозов Олег Геннадьевич - КНИТУ-КАИ, д.т.н., профессор
Тел.: +7(917) 266-32-27, E-mail: ogmorozov@kai.ru

Нуреев Ильнур Ильдарович - КНИТУ-КАИ, д.т.н., профессор
Тел.: +7(917) 871-00-76, E-mail: iinureev@kai.ru

Юсупов Ринат Андарзянович - КНИТУ-КАИ, д.б.н., профессор,
Тел.: +7(987) 296-95-43, E-mail: rinatbox@rambler.ru,

Юсупов Шамиль Ринатович - КНИТУ-КАИ, к.п.н., доцент,
Тел.: +7(987) 296-97-43, E-mail: shamil_79@rambler.ru,

УДК: 379.851

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ ИСТОРИКО-МУЗЕЙНОГО КОМПЛЕКСА «БУКЕЕВСКАЯ ОРДА» В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

ХУСАИНОВ Б. М., САДЫКОВ Р. С.

Введение.

Важная отрасль оказания услуг, в которой накопилось немало проблем, это экологический туризм, существует нехватка профессиональных кадров, а также низкая конкурентоспособность.

Поэтому, целью научного исследования является изучение развития экологического туризма историко-музейного комплекса «Букеевская орда» в условиях цифровизации.

На сегодняшний день тесное и широкое взаимодействие социальных групп в мире регулирует Всемирная туристическая организация, сокращенно UNWTO, созданная на базе ООН в 1975 году.

В Послание Главы государства К.К. Токаева народу «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию» от 8 сентября 2025 года, поставлена стратегическая по своей важности задача превращения Казахстана в течение трех лет в полноценную цифровую страну [1, с 1].

Основная часть.

По международным статистическим данным глобального туристического индекса, разработанного Всемирным экономическим форумом, известно, что Республика Казахстан постепенно улучшает свои позиции и сейчас находится на 43-м месте в мире.

Мощным драйвером роста и развития мировой экономики является туристическая индустрия, особенно в контексте мультипликативного эффекта, который мгновенно трансформируется на другие отрасли производства и оказания услуг.

Раздел 1. Теоретические аспекты.

Многолетние исследования ученых показывают важность экологического туризма для экономического роста различных отраслей страны, которые занимаются напрямую качественным обслуживанием отдыхающих иностранных граждан, а также плодотворным культурным и интеллектуальным развитием в целом всего общества.

Поэтому, все первичные подразделения предприятий экологического туризма, которые оказывают услуги по сбалансированному питанию и организации культурного досуга своих клиентов в ежедневной работе должны обращать особое внимание на вопросы качества, с целью решения текущих проблем, возникающих по мере планирования работы, организации действий, мотивации работников к труду и контрольной функции.

Важная задача экологического туризма состоит в обеспечении прозрачности в принятии управленческих решений по вопросам развития отрасли, постоянный контроль и учет за сохранением биологического разнообразия и уникальных ландшафтов, с целью коммерциализации услуг, а также привлечения отечественных и иностранных инвестиций на строительство инфраструктуры.

Понятие «экологический туризм» впервые в научно-исследовательской среде было использовано знаменитым мексиканским учёным Э. Себальос-Ласкурайном на Международной конференции Организации объединенных наций по вопросам экологического развития в городе Хельсинки Финляндия в 1972 году.

Поэтому, ученые и практики утверждают, что в экологическом туризме используются не активные формы рекреации в природе, а именно пешие путешествия для максимального сохранения биотопов растений и животных, совершенствования культурного наследия.

Экспериментально доказано, что экологический туризм дает более 20 % прибыли для экономики развивающихся стран Восточной Азии, а также для большого количества островов, расположенных в Юго-Восточной Азии, длительные прогулки по принципу сафари в национальных парковых зонах Северной Африки, и в уникальной зоне тропических лесов Латинской и Южной Америки.

По финансовым оценкам английских экспертов, рост экономики за счет эффективного туризма составляет порядка от 25 до 35 % в маркетинговый год, при этом вся туристическая отрасль приносит государству до 1 млрд. долларов в день, причем около 1/3 туристов в мире это экологически отдыхающие на природе люди.

Экстремальные нагрузки на природу показывают, что экологический туризм в Казахстане находится на растущем тренде в сравнении с Европой, обширная территория,

разнообразие природных зон и ландшафтов, 7 охраняемых объектов ЮНЕСКО это все для отдыхающих, стремящихся посетить уникальные регионы.

Постановлением Правительства Республики Казахстан утверждена Концепция развития туристской отрасли на 2023–2029 гг., которая всецело направлена на комплексное развитие и хорошее благоустройство дестинаций, создание качественных и аутентичных туристических продуктов вокруг точек притяжения туристов с обязательным учётом природного, историко-культурного, этнического разнообразия и особенностей отечественной гастрономии [2, с. 3].

На сегодняшний день очень востребованными сервисами среди туристов всего мира являются следующие виды экологического туризма: это аскетический альпинизм, экстремальное скалолазание, критическое ледолазание, невидимый спелеотуризм, особенно живописный горный и пешеходный туризм, гиперактивный водный отдых, лыжные прогулки, горнолыжные курорты, иппотерапия с лошадьми, прибрежный дайвинг и воздушный парапланеризм.

Особенно актуальным аспектом для комплексного анализа обслуживающей деятельности является показатель объема туристических услуг в самых популярных и посещаемых гостями странах мира.

Установлено, что потребление туристических услуг в странах ОЭСР является самым сбалансированным показателем в мире: пассажирский транспорт – 22 %, размещение в гостиницах – 18, питание – 17, культура, спорт и развлечения – 7, услуги туристических агентств – 4, другие услуги – 32 %.

Туристическая отрасль Казахстана показывает положительную динамику, так в 2025 году количество внутренних и внешних туристов выросло на 12 % и превысило 10 млн. человек.

В стране работает 4,5 тысячи объектов размещения для гостей в виде различных благоустроенных гостиниц, трех- или пятизвездочных отелей и удобных баз отдыха.

В 2025 году объем государственных и частных инвестиций в туристическую отрасль увеличился на 32 % по сравнению с прошлым годом и превысил 1,2 трлн. тенге.

В Республике Казахстан с 1 января 2026 года активно заработала платформенная модель цифровизации, основная цель которой является исключение дублирования государственных функций и оптимизация бюджетных расходов.

Поэтому, для этого был введен мораторий на создание новых объектов информатизации государственных органов и субъектов квазигосударственного сектора вне информационно-коммуникационной платформы «электронного правительства» QazTech [3, с. 14].

Установлено, что количество заявок, полученных от представителей туристических бизнес структур, в стране на получение государственных субсидий выросло в 8 раз, а именно, с 100 млрд. тенге в 2022 году до 800 млрд. тенге в 2024 году.

Причем, государственные субсидии предоставляются всем частным туристическим организациям за каждого привлеченного отечественного путешественника или зарубежного туриста, поэтому проводится так называемое подушевое финансирование.

Раздел 2. Практическая часть.

На сегодняшний день, село Орда это большой исторический населенный пункт в Западно-Казахстанской области Республики Казахстан, который находится на территории Бокейординского района и является его административным центром.

В начале XIX века здесь располагалась верховная ставка Букеевского ханства, особого автономного образования, существовавшего в составе Российской империи.

Известно, что Хан Жангир Бокейулы, являвшийся внуком Хана Абулхаира, активно проводил в жизнь структурные реформы, развивал национальное просвещение, традиционную и современную культуру.

Музей «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда» был открыт на общественных началах 15 декабря 1962 года под названием «Урдинский историко-революционный музей».

В 1967 году данный музей, наконец, получил статус государственного музея, а уже к началу 1969 года вся музейная экспозиция была полностью размещена в историческом здании «Казначейства».

В 2002 году государственный музей, по решению Правительства Республики Казахстан, был значительно расширен до большого музейного комплекса и получил новое название «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда».

С 2003 года музей «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда» входит в Международный совет музеев мира ICOM это неправительственная профессиональная международная организация, созданная в 1946 году в городе Париже во Франции, в которую входят более 30000 индивидуальных и коллективных членов из 165 стран мира.

Сегодня организация ICOM объединяет различные музеи и профессионалов музейной сферы со всего мира, которые занимаются обучением сотрудников, научными исследованиями, защитой, сохранением и продвижением культурного наследия.

Музей «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда» состоит из четырех основных локаций, которые взаимно дополняют друг друга:

- 1.Музей истории Букеевской Орды.
- 2.Музей Независимости.
- 3.Оружейная палата Ханского дворца.
- 4.Музей истории первой школы Казахстана [4, с. 3].

Потенциальные пользователи интернета, используя мобильные приложения, заказывают билеты, сравнивают цены музея «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда», читают отзывы, просматривают фотографии и видео, а затем совершают бронирование без участия человека.

Онлайн-платформы такие как Facebook, Udemy, LinkedIn и GitHub стали не просто удобным инструментом, а полноценным каналом продаж услуг музея, который позволяет оперативно реагировать на изменения индивидуального спроса и предложения на рынке.

Интересно то, что туристские экскурсии по территории Федеративной Республике Германии, пролегающие по специально образованным экологическим маршрутам, организуются по туристическим территориям и морским акваториям, поэтому их называют немецкой моделью развития экологического туризма.

Однако, отдаленные регионы страны пропагандируют краткосрочные туры на простых велосипедах, многодневные пешеходные маршруты по сложной местности, путешествия со значительными физическими нагрузками или увлекательные путешествия на специально переоборудованных для жилья автомобильных трейлерах.

Искусственный интеллект или ИИ играет все более важную роль в создании индивидуального клиентского опыта музея «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда», современные алгоритмы анализируют поведение пользователей, их предпочтения и историю взаимодействия с сервисами, чтобы предложить наиболее подходящие варианты.

Наиболее примечательным является то, что на территории музея «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда» красиво расположены исторические здания:

- 1.Дворец хана Жангира, построенный в 1828 году.
- 2.Ханская мусульманская мечеть.
- 3.Женское училище.
- 4.Здание школы.
- 5.Здание доктора Сергачева.
- 6.Здание казначейства и другие.

Мониторинг современного состояния музея «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда» показывает, что здесь активно ведется реконструкция исторических мест и

архитектурных зданий, строится новый визит центр для туристов, который расположен рядом с прекрасным сосновым бором, которому уже более 200 лет.

На сегодняшний день большинство путешествий в мире начинается с поиска информации в глобальной сети, поэтому трудно переоценить влияние Интернета, искусственного интеллекта и мобильных приложений на туристическую отрасль [5, с. 377].

Автоматизация процессов с помощью роботов-администраторов, чат-ботов, промоботов, терминалов самообслуживания и умных систем контроля доступа музея «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда», всё это позволяет повысить скорость обслуживания, снизить нагрузку на персонал и минимизировать затраты.

Искусственный интеллект помогает человеку автоматизировать обработку запросов музея «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда», улучшает прогнозирование спроса и позволяет заранее выявлять потенциальные проблемы.

Примечательно, что Министерство экологии, геологии и природных ресурсов провели выездные заседания на территории туристических баз, взяли многолетний опыт сервисной службы в США и будет сделан упор на расширение туристических троп, конных и пеших маршрутов, который рассчитан на минимальное воздействие на экологию.

Стоимость посещения музея «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда» для взрослого человека обходится в 1000 тенге, для школьника и студента 300 тенге, а иностранцам намного дороже в 5000 тенге.

В 2025 году музей «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда» посетили 10600 отечественных и зарубежных туристов, что на 25 % больше или увеличилось на 2650 человек, по сравнению с 2023 годом.

Главная причина состоит в своевременном внедрении технологии искусственного интеллекта, которая способствовала повышению доступности музея и его экспозиций, оживлению истории, увеличению молодежной аудитория, и вовлеченности в социальные сети.

Заключение

Перспективный план по стратегическому развитию музея «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда» непосредственно включает в себя следующие важные аспекты:

1. Создание удобной для посещения и привлекательной для гостей комплекса транспортной составляющей, гостиничной, информационной и рекреационной инфраструктуры.

2. Необходимо сделать музейный комплекс более финансово доступным, как для отечественных путешественников и зарубежных туристов, так и для местных жителей.

В заключение, хотелось бы отметить, что развитие экологического туризма историко-музейного комплекса «Букеевская орда» в условиях цифровизации имеет важное значение для сохранения и популяризации истории Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию. Послание Президента Республики Казахстан К.К. Токаева народу Казахстана / Казахстанская правда, 8 сентября 2025 года. - Режим доступа: www.akorda.kz
2. Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023–2029 годы. /Постановление Правительства РК от 28 марта 2023 года № 262./ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262>
3. Указ Президента Республики Казахстан №1117 от 9 декабря 2025 года «О некоторых вопросах цифровизации в Республике Казахстан» Астана, Акorda, 9 декабря 2025 года «О некоторых вопросах цифровизации в Республике Казахстан» https://prg.kz/document/?doc_id=39045274&pos=5;134

4. Жайық Пресс - Бокейординский историко-музейный комплекс - официальные новости ЗКО (<https://zhaikpress.kz/ru/news/bokejordinskij-istoriko-muzejnyj-kompleks/utm>)
5. Михайлец А.В. Перспективы внедрения инновационных методов управления в индустрии гостеприимства./ А.В. Михайлец. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2018. - № 5 (109). - С. 374-377.

САЙЁХИИ ЭКОЛОГИИ МАЧМААИ ТАЪРИХӢ-МУЗЕЙИ «ОРДАИ БУКЕЙ» ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИСОЗӢ

Дар мақолаи мазкур рушди сайёҳии экологӣ дар маҷмааи таърихӣ-музейии «Ордаи Букей» дар шароити рақамисозӣ баррасӣ мегардад. Истифодабарандагони эҳтимолии интернет бо истифода аз замимаҳои мобилӣ чиптаҳо фармоиш медиҳанд, нархҳои маҷмааи музейии «Ордаи Букей»-ро муқоиса мекунанд, баррасиҳо меҳонанд, аксҳо ва видеоҳоро тамошо мекунанд ва баъдан бе иштироки инсон фармоишро анҷом медиҳанд. Сайёҳони эҳтимоли сафарҳои худро ба нақша гирифта, аз замимаҳои мобилӣ ва платформаҳои онлайнӣ ба монанди Facebook, Udemу, LinkedIn ва GitHub ҳамчун каналҳои фурӯши хизматрасониҳои музей истифода мекунанд. Автоматизатсияи равандҳо тавассути робот-администраторҳо ва чат-ботҳо имкон медиҳад, ки суръати хизматрасонӣ баланд гардад, сарбории кормандон кам шавад ва хароҷот коҳиш ёбад. Зехни сунъӣ ба инсон дар автоматикунии коркарди дархостҳои маҷмааи музейии «Ордаи Букей» кӯмак расонида, пешгӯии талаботро беҳтар месозад ва имкон медиҳад, ки мушкilotи эҳтимоли пешакӣ ошкор карда шаванд.

Калидвожаҳо: сайёҳии экологӣ, маҷмааи таърихӣ-музейӣ, рақамисозӣ, мониторинг, зехни сунъӣ.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ ИСТОРИКО-МУЗЕЙНОГО КОМПЛЕКСА «БУКЕЕВСКАЯ ОРДА» В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В данной статье рассматривается развитие экологического туризма историко-музейного комплекса «Букеевская орда» в условиях цифровизации. Потенциальные пользователи интернета, используя мобильные приложения, заказывают билеты, сравнивают цены музея «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда», читают отзывы, просматривают фотографии и видео, а затем совершают бронирование без участия человека. Потенциальные туристы планируют поездки, используют мобильные приложения, онлайн-платформы Facebook, Udemу, LinkedIn и GitHub как каналы продаж услуг музея. Автоматизация процессов с помощью роботов-администраторов, чат-ботов позволяет повысить скорость обслуживания, снизить нагрузку на персонал и минимизировать затраты. Искусственный интеллект помогает человеку автоматизировать обработку запросов музея «Историко-музейный комплекс «Букеевская орда», улучшает прогнозирование спроса и позволяет заранее выявлять потенциальные проблемы.

Ключевые слова: экологический туризм, историко-музейный комплекс, цифровизация, мониторинг, искусственный интеллект.

ECOLOGICAL TOURISM OF THE BUKEEVSKAYA ORDA HISTORICAL AND MUSEUM COMPLEX IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

This article discusses the development of ecological tourism in the historical and museum complex "Bukееvskaya Orda" in the context of digitalization. Potential internet users use mobile applications to book tickets, compare prices at the historical and museum complex "Bukееvskaya Orda", read reviews, view photos and videos, and then make reservations without human intervention. Potential tourists plan their trips using mobile applications and online platforms such as Facebook, Udemу, LinkedIn, and GitHub as sales channels for the museum's services. Automation of processes using robot administrators, chatbots allows to increase the speed of service, reduce the load on staff and minimize costs. Artificial intelligence helps a person to automate the processing of requests of

the museum "Historical and Museum Complex "Bukeevskaya Orda", improves forecasting of demand and allows to identify potential problems in advance.

Keywords: environmental tourism, historical and museum complex, digitalization, monitoring, and artificial intelligence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусаинов Берик Мерғалиевич — номзоди илмҳои кишоварзӣ, Донишгоҳи Қазоқистони инноватсионӣ ва системаҳои телекоммуникатсионӣ. Тел.: 8-701-168-26-91, BMHUS@rambler.ru

Садыков Рашид Сагеевич — профессор кафедраи «Сохтмон ва бехатарии техносферӣ». Тел.: 8-777-702-89-63, sadykovrashit@mail.ru

Сведения об авторах: Хусаинов Берик Мерғалиевич - кандидат сельскохозяйственных наук, Казахский университет инновационных и телекоммуникационных систем,. Тел.: 8-701-168-26-91, BMHUS@rambler.ru

Садыков Рашид Сагеевич - профессор кафедры «Строительство и техносферная безопасность», Тел.: 8-777-702-89-63, sadykovrashit@mail.ru

Information about the authors: Khussainov Berik Mergaliyevich — Candidate of Agricultural Sciences, Kazakhstan University of Innovative and Telecommunication Systems. Phone: 8-701-168-26-91, BMHUS@rambler.ru

Sadykov Rashit Sageevich — Professor of the Department of “Construction and Technosphere Safety”. Phone: 8-777-702-89-63, sadykovrashit@mail.ru

УДК 338.48:004(575.3)

ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАҚАМӢ ВА ТАКМИЛИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ РУШДИ САӢЁӢӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

АЗИМОВА Н.С.

МУҚАДДИМА. Мухимияти мавзӯ. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, трансформатсияи рақамӣ ба яке аз омилҳои калидии тағйирёбии сохтори иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Рақамикунонӣ на танҳо равандҳои истеҳсоли ва хизматрасониро тағйир медиҳад, балки ба ташаккули моделҳои нави идоракунии ва рушди соҳаҳои гуногуни иқтисод, аз ҷумла сайёҳӣ, мусоидат менамояд.

Дар чунин шароит, соҳаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз бахшҳои динамики ва сердармади иқтисоди миллӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо доро будани захираҳои ғании табиӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ имкониятҳои васеи рушди сайёҳиро дорад. Ба андешаи муҳаққиқон, сайёҳӣ метавонад ба яке аз манбаъҳои асосии дармади асҳори хориҷӣ ва рушди иқтисоди минтақаҳо табдил ёбад.

Ақтуалияти мавзӯи мазкур инчунин бо зарурати мутобиқ намудани сиёсати давлатӣ ба шароити иқтисоди рақамӣ асоснок мегардад. Дар ҳуҷҷатҳои стратегӣ, аз ҷумла Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030, таъкид мегардад, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ ва инноватсияҳо бояд ба баланд бардоштани рақобатпазирии соҳа мусоидат намояд.

Масъалагузорӣ. Дар шароити рушди босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ ва густариши технологияҳои рақамӣ, масъалаи трансформатсияи рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти илмӣ ва сиёсати иқтисодӣ табдил ёфтааст. Рақамикунонӣ ҳамчун раванди муосири тағйироти сохторӣ, на танҳо ба беҳтар гардидани равандҳои

хизматрасонӣ мусоидат менамояд, балки ба ташаккули моделҳои нави идоракунӣ, муносибатҳои бозорӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ таъсири амиқ мерасонад.

Масъалагузори асосии таҳқиқот дар он ҷиҳат мебошад, ки то чӣ андоза ва бо кадом механизмҳои трансформатсияи рақамӣ метавонад ба рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонад ва кадом самтҳои тақмили сиёсати давлатӣ барои баланд бардоштани самаранокии ин раванд заруранд.

Ҳадафи таҳқиқот. Ҳадафи тадқиқоти мазкур омӯзиши асосҳои назариявӣ ва амалии трансформатсияи рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва таҳияи пешниҳодҳои илмӣ-амалӣ ҷиҳати тақмили сиёсати давлатии рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, вазифаҳои зерин гузошта шудаанд: таҳлили мафҳум ва моҳияти трансформатсияи рақамӣ; арзёбии вазъи кунунии рушди сайёҳӣ ва сатҳи рақамикунории он; муайян намудани таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди устувори соҳа; ва пешниҳод намудани самтҳои асосии тақмили сиёсати давлатӣ.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ҳадафи асосии таҳқиқот, яъне омӯзиш ва асосноккунии илмӣ-амалии равандҳои трансформатсияи рақамӣ ва тақмили сиёсати давлатии рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, иҷрои вазифаҳои зерин пешбинӣ мегардад:

1. Таҳлили назариявии мафҳум ва моҳияти трансформатсияи рақамӣ дар шароити иқтисоди муосир ва муайян намудани хусусиятҳои он дар соҳаи сайёҳӣ;
2. Баррасии таҷрибаи байналмилалӣ оид ба истифодаи технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳаи сайёҳӣ ва муайян намудани имкониятҳои татбиқи он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон;
3. Арзёбии вазъи кунунии рушди соҳаи сайёҳӣ ва сатҳи рақамикунории он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси маълумоти омӯрӣ ва таҳлилҳои соҳавӣ;

МАТНИ ҚИСМИ АСОСӢ. Дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ ва вусъат ёфтани равандҳои глобализатсия, трансформатсияи рақамӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ таъсир меорад, ки на танҳо тағйироти технологӣ, балки тағйироти куллии дар моделҳои идоракунӣ, муносибатҳои бозорӣ ва шаклҳои пешниҳоди хизматрасонӣ дар бар мегирад. Таҳлили назариявӣ нишон медиҳад, ки трансформатсияи рақамӣ ҳамчун марҳилаи олитарини рушди рақамикунонӣ баромад намуда, аз автоматизатсия ва рақамикунории оддӣ фарқ мекунад, зеро он ба эҷоди арзиши нав, баланд бардоштани самаранокии ва ташаккули экосистемаҳои рақамӣ равона гардидааст. Дар чунин шароит, технологияҳои муосир, аз ҷумла зехни сунӣ, таҳлили додаҳои калон, интернетӣ ашъ ва платформаҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки хизматрасониҳои сайёҳӣ инфиродӣ гардонидан шуда, талаботи истеъмолкунандагон ба таври дақиқтар қонеъ карда шавад.

Таҳлили назариявӣ. Таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳад, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ ба коҳиши хароҷоти транзаксионӣ, баланд гардидани сифати хизматрасонӣ ва васеъ гардидани бозорҳои хизматрасонӣ мусоидат менамояд. Дар ин замина, рушди туризми интеллектуалӣ (smart tourism) ҳамчун самти нави илмӣ-амалӣ аҳамияти хоса пайдо кардааст, ки дар асоси истифодаи маълумоти вақти воқеӣ ва таҳлили додаҳои қарорҳои идоракунӣ оптимизатсия карда мешаванд.

Ташаккули платформаҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки ҳамаи иштирокчиёни бозор дар як фазои ягонаи иттилоотӣ муттаҳид гардида, ҳамкориҳои онҳо самаранок гардад. Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки кишварҳое, ки сатҳи баланди рақамикунории соҳаи сайёҳӣ доранд, ба натиҷаҳои назаррас дар баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҷалби сайёҳон ноил гардидаанд.

Тавсифи методологияи таҳқиқот. Методологияи таҳқиқоти мазкур ба истифодаи маҷмӯи усулҳои назариявӣ, омӯрӣ ва иқтисодӣ-математикӣ таъйин намуда, ба таҳлили

ҳамаҷонибаи равандҳои трансформатсияи рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва таъсири он ба рушди иқтисоди миллӣ равона карда шудааст. Асоси методологӣ аз принципҳои системавӣ, муқоисавӣ ва комплекси таҳқиқот иборат буда, имконият медиҳад, ки масъалаи мавриди омӯзиш дар ҳамбастагӣ бо омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ баррасӣ гардад.

Дар раванди таҳқиқот, пеш аз ҳама, усулҳои таҳлили назариявӣ истифода бурда шуданд. Бо ин мақсад адабиёти илмӣ, қорҳои таҳқиқотии муаллифон ва ҳуҷҷатҳои стратегӣ оид ба рушди сайёҳӣ ва иқтисоди рақамӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. Ин усул имкон дод, ки моҳият ва хусусиятҳои трансформатсияи рақамӣ, инчунин нақши он дар рушди соҳаи сайёҳӣ муайян карда шавад. Ҳамзамон, усули муқоисавӣ барои таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ ва муқоисаи он бо вазъи Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гардид.

Натиҷаҳо ва муҳокимаи онҳо. Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда муайян гардид, ки трансформатсияи рақамӣ ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири назаррас ва оморӣ аҳамиятнок мерасонад. Таҳлили маълумоти оморӣ барои солҳои 2020–2024 нишон дод, ки байни индекси рақамикунонӣ ва шумораи сайёҳон вобастагии мусбати устувор вучуд дорад. Модели регрессионии пешниҳодшуда нишон медиҳад, ки бо афзоиши 1 воҳиди индекси рақамикунонӣ, шумораи сайёҳон ба ҳисоби миёна 8,5 ҳазор нафар зиёд мегардад, ки ин аз аҳамияти калидии технологияҳои рақамӣ дар рушди бозори сайёҳӣ шаҳодат медиҳад.

Коэффиенти детерминацияи баланд дар модели таҳлилшуда далели он аст, ки қисми асосии тағйирёбии нишондиҳандаи вобаста (шумораи сайёҳон) маҳз аз ҳисоби омилҳои рақамикунонӣ шарҳ дода мешавад. Ин натиҷаҳо бо ҳулосаҳои таҳқиқоти иқтисодсанҷии муосир мутобиқат намуда, мавҷудияти вобастагии мустақими байни рушди инфрасохтори рақамӣ ва динамикаи соҳаи сайёҳиро тасдиқ менамоянд.

Муҳокимаи натиҷаҳо нишон медиҳад, ки таъсири трансформатсияи рақамӣ танҳо ба афзоиши миқдори сайёҳон маҳдуд намешавад, балки ба беҳтар гардидани сифатии хизматрасониҳо низ мусоидат менамояд. Аз ҷумла, истифодаи платформаҳои рақамӣ, системаҳои бронкунии онлайн, маркетинги рақамӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ имконият медиҳад, ки хизматрасониҳо инфиродӣ гардонида шуда, сатҳи қонеъмандии сайёҳон баланд бардошта шавад.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ. Шарҳи нуқтаҳои назариявии асосӣ. Муҳокимаи натиҷаҳо нишон медиҳад, ки барои таъмини рушди устувори соҳаи сайёҳӣ зарурати тақмили сиёсати давлатӣ ба миён меояд. Пеш аз ҳама, бояд инфрасохтори рақамӣ рушд дода шуда, дастрасии баробар ба хизматрасониҳои рақамӣ дар тамоми минтақаҳо таъмин карда шавад. Ҳамзамон, оморасозии кадрҳои баландихтисос ва рушди малакаҳои рақамӣ дар байни кормандони соҳа аҳамияти калидӣ дорад.

Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ, истифодаи маркетинги рақамӣ ва ташаккули бренди миллӣ ҳамчун воситаи муҳими ҷалби сайёҳон баромад мекунад. Платформаҳои онлайн ва шабакаҳои иҷтимоӣ имкон медиҳанд, ки маҳсулоти сайёҳӣ ба аудиторияи васеъ пешниҳод карда шавад. Татбиқи концепсияи “Smart destinations” имконият медиҳад, ки идоракунии самараноки захираҳои сайёҳӣ таъмин гардида, таъсири манфӣи ғайрифаъолияти сайёҳӣ ба муҳити зист коҳиш дода шавад.

Мафҳумҳо ва таърифҳо. Дар шароити ташаккули иқтисоди рақамӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, дақиқ муайян намудани мафҳумҳои асосии таҳқиқот аҳамияти назариявӣ ва амалии муҳим дорад. Мафҳуми *трансформатсияи рақамӣ* ҳамчун раванди комплекси тағйироти кулӣ дар фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ баррасӣ мегардад, ки дар натиҷаи ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба амал меояд.

Мафҳуми наздик ба он – *рақамикунонӣ* – бештар ба табдили иттилооти аналогӣ ба шакли рақамӣ ишора мекунад.

Мафҳуми *автоматизатсия* ба истифодаи технологияҳо барои иҷрои амалиётҳои такроршаванда бидуни иштироки мустақими инсон ишора мекунад.

Мафҳуми дигари асосӣ – *иктисоди рақамӣ* мебошад, ки маҷмӯи муносибатҳои иқтисодиро дар бар мегирад, ки дар асоси истифодаи технологияҳои рақамӣ ва додаҳо таъкил меёбанд.

Дар доираи таҳқиқоти мазкур, мафҳуми *платформаҳои рақамӣ* низ аҳамияти муҳим дорад. Платформаҳои рақамӣ ҳамчун муҳити электронии муттаҳидкунандаи иштирокчиёни бозор баромад намуда, имконият медиҳанд, ки истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон дар як фазои ягонаи иттилоотӣ ҳамкорӣ намоянд.

Баррасии адабиёт. Технологияҳои рақамӣ ба таври назаррас сохтор ва механизми фаъолияти соҳаи сайёҳиро таъйир додаанд. Аз ҷумла, рушди платформаҳои рақамӣ ба таъмин намудани дастрасии васеъ ба хизматрасониҳои сайёҳӣ ва баланд гардидани рақобатпазирии бозор мусоидат менамояд. Ба таъкиди муҳаққиқон, “Қорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи сайёҳӣ боиси беҳтар гардидани сифати хизматрасонӣ ва афзоиши самаранокии фаъолияти субъектҳои бозор мегардад” [2, с. 64].

Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки кишварҳои пешрафта ба рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ тавачҷуҳи хоса медиҳанд. Дар кишварҳои Аврупо, истифодаи технологияҳои рақамӣ барои идоракунии самтҳои сайёҳӣ ба баланд шудани самаранокии сиёсати давлатӣ ва рақобатпазирии бозор мусоидат кардааст [3, с. 93].

Дар солҳои охир соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли рушди мусбатро нишон медиҳад ва ба яке аз самтҳои муҳимми диверсификатсияи иқтисоди миллӣ табдил ёфтааст. Мувофиқи маълумоти омӯрӣ, шумораи сайёҳони хориҷӣ тадриҷан афзоиш ёфта, саҳми соҳа дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ низ тамоюли болоравӣ дорад. Ин раванд аз афзоиши талабот ба хизматрасониҳои сайёҳӣ ва васеъ гардидани имкониятҳои иқтисодии кишвар шаҳодат медиҳад [6, с. 112].

Қисмати амалӣ. Шарҳи таҳқиқот. Барои таҳлили таъсири трансформатсияи рақамӣ ба рушди сайёҳӣ, модели иқтисодӣ-математикӣ истифода бурда мешавад. Дар асоси маълумоти омӯрии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2020–2024) вобастагии байни:

- **T** – шумораи сайёҳон (ҳазор нафар)
- **D** – индекси рақамикунонӣ (шумораи хизматрасониҳои рақамӣ, интернет-фароғирӣ) бо модели регрессияи хаттӣ таҳлил карда шуд:

$$T = 120 + 8.5D$$

Тавсифи натиҷаҳо:

- Коэффициенти $\beta = 8.5$ нишон медиҳад, ки бо афзоиши 1 воҳиди индекси рақамикунонӣ, шумораи сайёҳон ба ҳисоби миёна 8.5 ҳазор нафар зиёд мешавад.
- Коэффициенти детерминация $R^2 \approx 0.82$ (баҳоидхӣ) нишон медиҳад, ки вобастагии қавӣ ва омӯрӣ муҳим мебошад.

Метадология ва натиҷаҳо. Методология ва натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур дар асоси истифодаи маҷмӯи усулҳои муносири илмӣ таҳия гардида, ба таври комплексӣ имконият медиҳанд, ки таъсири трансформатсияи рақамӣ ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври амиқ ва боэътимод арзёбӣ карда шавад. Дар раванди таҳқиқот, пеш аз ҳама, усулҳои таҳлили назариявӣ ва муқоисавӣ истифода гардиданд, ки тавассути онҳо моҳият, хусусият ва самтҳои асосии трансформатсияи рақамӣ дар иқтисоди муносири, аз ҷумла дар соҳаи сайёҳӣ, мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. Ин равиш имконият фароҳам овард, ки таҷрибаи байналмилалӣ бо вазъи воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса гардида, фарқиятҳо ва имкониятҳои рушд муайян карда шаванд.

Қисмати муҳими методологияро моделсозии иқтисодӣ-математикӣ таъкил медиҳад, ки дар асоси он вобастагии байни сатҳи рақамикунонӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ

тавассути модели регрессияи хаттӣ ифода гардид. Истифодаи чунин модел имконият дод, ки таъсири омилҳои рақамӣ ба нишондиҳандаи асосии соҳа – шумораи сайёҳон – ба таври миқдорӣ арзёбӣ карда шавад. Дар баробари ин, барои муайян намудани дараҷаи зичии робита байни нишондиҳандаҳо усулҳои таҳлили коррелятсионӣ татбиқ гардиданд, ки онҳо эътимодноки ва аҳаммияти омории натиҷаҳои бадастомадаро тасдиқ намуданд. Инчунин, истифодаи равиши системавӣ ва институционалӣ имкон дод, ки на танҳо омилҳои иқтисодӣ, балки ҷанбаҳои сиёсати давлатӣ, инфрасохтор ва захираҳои инсонӣ ҳамчун унсурҳои муҳими трансформатсияи рақамӣ ба ҳисоб гирифта шаванд. Ҳамин тариқ, методологияи таҳқиқот дорои хусусияти комплексӣ буда, таҳлили назариявӣ, омӯрӣ ва моделсозиро дар як низоми ягона муттаҳид менамояд, ки ин ба баланд гардидани сифати натиҷаҳои илмӣ мусоидат мекунад.

Хулосаҳои умумӣ. Дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки трансформатсияи рақамӣ дар шароити муосир ба яке аз омилҳои калидии рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст. Таҳлили назариявӣ нишон дод, ки рақамикунонӣ танҳо воситаи техникаи такмили хизматрасонӣ набуда, балки механизми муҳими тағйирдиҳандаи модели идоракунонӣ, муносибатҳои бозорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии соҳа мебошад.

Ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва аҳаммияти онҳо. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада хулоса кардан мумкин аст, ки такмили сиёсати давлатии рушди сайёҳӣ бояд бо принципҳои иқтисоди рақамӣ мутобиқ карда шавад. Самтҳои афзалиятноки чунин сиёсат метавонанд фарогири густариши интернет ва шабакаҳои рақамӣ дар минтақаҳои сайёҳӣ, таъсиси платформаҳои миллии рақамии хизматрасониҳои сайёҳӣ, ҷорӣ намудани роҳнамоҳои рақамӣ ва хизматрасониҳои онлайн, дастгирии стартапҳо ва ташаббусҳои инноватсионӣ, инчунин рушди низоми оморасозии кадрҳои дорои малакаҳои рақамӣ бошанд.

Дурнамои таҳқиқоти минбаъда. Яке аз самтҳои муҳимми таҳқиқоти оянда таҳияи моделҳои мукаммалтари иқтисодӣ–математикӣ ба ҳисоб меравад, ки дар онҳо омилҳои гуногун, аз ҷумла сатҳи инфрасохтори рақамӣ, сармоягузорӣ, сатҳи саводнокии рақамии аҳоли ва омилҳои институционалӣ ба назар гирифта шаванд. Истифодаи моделҳои бисёрфактории регрессионӣ ва усулҳои иқтисодсанҷии муосир имкон медиҳад, ки таъсири ҳар як омил бо дақиқии бештар муайян карда шуда, сценарияҳои гуногуни рушди соҳа пешгӯӣ гарданд.

АДАБИЁТ

1. Авезов, Ф. Ш. Роль искусственного интеллекта в ускорении индустриализации Таджикистана: инновации в развитии бизнеса / Ф. Ш. Авезов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2025. – № 1(56). – С. 36-42.
2. Ахмадбекова, Н. М. Цифровая экономика как среда развития предпринимательства: основные понятия и тенденции / Н. М. Ахмадбекова // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2025. – № 4(75). – С. 114-121.
3. Джумаев, А. К. Актуальные вопросы цифровизации таможенной сферы в цифровой экономике / А. К. Джумаев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2025. – № 4(75). – С. 122-126.
4. Қодиров А.С. Иқтисодиёти сайёҳии байналмилалӣ (Китоби дарсӣ). – Душанбе: “Ирфон”, 2011. – 240 с.
5. Муҳаббатов Х.М. Захираҳои табиӣ ва рекреатсионии Тоҷикистон. – Душанбе: “Адиб”, 2015. – 180 с.

6. Орипов А.О. Проблемы и перспективы развития туризма в Таджикистане: монография / А. О. Орипов, Ф. Х. Азизов. – Худжанд: “Нури маърифат”, 2018. – 156 с.
7. Сабуров И.М. Эконометрический анализ динамики основных показателей развития туризма в Согдийской области // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – Хуҷанд, 2021. – № 2 (87). – С. 45–53.
8. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, №371. – Душанбе, 2018. – 45 с.
9. Туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – 427 с.
10. Юлдошев, У. И. Цифровизация экономики в Таджикистане: тенденции, проблемы и перспективы / У. И. Юлдошев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2025. – № 2(73). – С. 73-81.

ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАҚАМӢ ВА ТАКМИЛИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ РУШДИ САӢӢӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва амалии трансформатсияи рақамӣ ва такмили сиёсати давлатии рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ, маълумоти оморӣ ва моделсозии иқтисодӣ-математикӣ таъсири технологияҳои рақамӣ ба самаранокии фаъолияти соҳаи сайёҳӣ, афзоиши чараёни сайёҳон ва рушди устувори иқтисоди минтақавӣ арзёбӣ карда шудааст. Ҳамзамон, вазъи кунунии рақамикунонии соҳа, сиёсати давлатӣ ва мушкилоти асосӣ таҳлил гардида, самтҳои афзалиятноки такмили сиёсати давлатӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: трансформатсияи рақамӣ, сайёҳӣ, сиёсати давлатӣ, иқтисоди рақамӣ, рушди устувор, технологияҳои иттилоотӣ, инфрасохтори рақамӣ, маркетинги рақамӣ, Тоҷикистон

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты цифровой трансформации и совершенствования государственной политики развития туризма в Республике Таджикистан. На основе анализа научной литературы, статистических данных и экономико-математического моделирования оценивается влияние цифровых технологий на эффективность туристической отрасли, рост туристических потоков и устойчивое развитие региональной экономики. Также анализируются текущее состояние цифровизации в туристической сфере, меры государственной политики и ключевые проблемы, а также определяются приоритетные направления совершенствования государственной политики в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая трансформация, туризм, государственная политика, цифровая экономика, устойчивое развитие, информационные технологии, цифровая инфраструктура, цифровой маркетинг, Таджикистан.

DIGITAL TRANSFORMATION AND ENHANCING STATE TOURISM DEVELOPMENT POLICY IN TAJIKISTAN

The article examines the theoretical and practical aspects of digital transformation and the improvement of state policy for tourism development in the Republic of Tajikistan. Based on the analysis of scientific literature, statistical data, and economic-mathematical modeling, the impact of digital technologies on the efficiency of the tourism sector, the growth of tourist flows, and the sustainable development of the regional economy is assessed. The current state of digitalization in the tourism sector, state policy measures, and key challenges are also analyzed, and priority directions for improving public policy in the context of the digital economy are identified.

Keywords: digital transformation, tourism, public policy, digital economy, sustainable development, information technologies, digital infrastructure, digital marketing, Tajikistan

Маълумот дар бораи муаллиф: Азимова Назира Самадовна – доктори илмҳои педагогӣ, и.в.профессор, мудири кафедраи математика ва информатикаи МД «Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд» – и МД “Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон”. Тел.: 992927077107. e-mail: nazira-tgu@mail.ru.

Сведения об авторе: Азимова Назира Самадовна — доктор педагогических наук, профессор, заведующая кафедрой математики и информатики ГУ «Международный институт Худжанда» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: +992927077107. e-mail: nazira-tgu@mail.ru

Author information: Nazira Samadovna Azimova — Doctor of Pedagogical Sciences, Acting Professor, Head of the Department of Mathematics and Informatics at the State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel.: +992927077107. e-mail: nazira-tgu@mail.ru

УДК: 519.21

НЕРАВЕНСТВА ДЛЯ ЗАКОНА АРКСИНУСА

МУМИНОВ М.

Введение. Закон арксинуса является одним из наиболее известных предельных законов, возникающих в теории случайных блужданий и броуновского движения. Его характерная особенность состоит в неравномерной концентрации вероятности вблизи границ отрезка $[0, 1]$, что приводит к высокой вероятности того, что случайное блуждание проводит почти всё время либо выше, либо ниже нуля.

Классические результаты о законе арксинуса восходят к работам П. Леви и были подробно систематизированы в монографии Ф. Спичера. В типичной постановке рассматривается функционал времени пребывания процесса выше нуля. Для простого симметричного случайного блуждания предельное распределение этого функционала совпадает с арксинусным законом.

Однако для более общего класса блужданий важным становится не только сам факт сходимости, но и скорость приближения распределения к предельному закону. В связи с этим актуальна задача получения неравенств, содержащих явные оценки остаточного члена и выраженных через моменты распределения приращений.

В настоящей работе проводится анализ данной задачи с использованием метода Спидера и таубероных теорем Харди–Литтлвуда.

Основные обозначения и постановка задачи. Пусть $\{\xi_k\}_{k \geq 1}$ — последовательность одинаково распределённых случайных величин. Предполагается, что

$$E \xi_1 = 0, \quad E \xi_1^2 = \sigma^2 > 0, \quad (2.1)$$

и существует момент порядка $2 + \varepsilon$:

$$E |\xi_1|^{2+\varepsilon} = m_{\{2+\varepsilon\}} < \infty, \quad 0 < \varepsilon < 1. \quad (2.2)$$

Определим частичные суммы $S_0 = 0, S_n = \sum_{k=1}^n \xi_k, \quad n \geq 1. \quad (2.3)$
Рассмотрим функционал времени пребывания выше нуля

$$T_n = \sum_{k=1}^n I_{\{S_k > 0\}}. \quad (2.4)$$

Обозначим функцию распределения закона арксинуса

$$F(x) = \frac{2}{\pi} \arcsin(\sqrt{x}), \quad x \in [0, 1]. \quad (2.5)$$

И введём величину отклонения в метрике Колмогорова

$$\Delta_n = \sup_{x \in [0, 1]} \left| P\left(\frac{T_n}{n} \leq x\right) - F(x) \right|. \quad (2.6)$$

Производящая функция и факторизация Спидера. Следуя подходу Спидера, рассмотрим производящую функцию

$$G(z, u) = \sum_{n=0}^{\infty} z^n E[u^{T_n}], \quad |z| < 1, 0 \leq u \leq 1. \quad (3.1)$$

В классическом случае независимых приращений справедлива факторизация Спидера:

$$G(z, u) = \exp\left(\sum_{k=1}^{\infty} \frac{z^k}{k} (u P(S_k > 0) + P(S_k \leq 0))\right). \quad (3.2)$$

Эквивалентно,

$$G(z, u) = \frac{1}{1-z} \exp(-(1-u)H(z)),$$

где

$$H(z) = \sum_{k=1}^{\infty} \frac{z^k}{k} P(S_k > 0).$$

Разложение логарифмической суммы

Положим $\delta_k = P(S_k > 0) - \frac{1}{2}.$ Тогда

$$H(z) = \frac{1}{2} \log \frac{1}{1-z} + R(z),$$

где

$$R(z) = \sum_{k=1}^{\infty} \frac{z^k}{k} \delta_k.$$

Таким образом, задача получения оценок для Δ_n сводится к контролю остаточного члена $R(z)$ при $z \rightarrow 1 -$

Оценка вероятности знака через характеристические функции
Лемма 5.1. Пусть выполнены условия $E \xi_1 = 0, E \xi_1^2 = \sigma^2 > 0$ и $E |\xi_1|^{2+\varepsilon} < \infty$. Тогда существует константа $C_\varepsilon^* > 0$, зависящая только от ε , такая что

$$\left| P(S_k > 0) - \frac{1}{2} \right| \leq C_\varepsilon^* \frac{m_{2+\varepsilon}}{\sigma^{2+\varepsilon}} k^{-\frac{\varepsilon}{2}}.$$

Доказательство проводится методом Спизера–Феллера через характеристические функции и интеграл Эссеена, используя разложение

$$\varphi(t) = 1 - \frac{\sigma^2 t^2}{2} + O(|t|^{2+\varepsilon}).$$

Оценка остаточного члена $R(z)$. Из оценки леммы следует

$$|R(z)| \leq C_\varepsilon^* \frac{m_{2+\varepsilon}}{\sigma^{2+\varepsilon}} \sum_{k=1}^{\infty} \frac{z^k}{k^{1+\varepsilon/2}}.$$

Используя тауберову оценку логарифмического ряда, получаем

$$\sum_{k=1}^{\infty} \frac{z^k}{k^{1+\varepsilon/2}} \leq \frac{2 \Gamma(1 - \varepsilon/2)}{\varepsilon} (1 - z)^{\varepsilon/2}.$$

Следовательно,

$$|R(z)| \leq C_\varepsilon^* \frac{m_{2+\varepsilon}}{\sigma^{2+\varepsilon}} \frac{2 \Gamma(1 - \varepsilon/2)}{\varepsilon} (1 - z)^{\varepsilon/2}.$$

Тауберова переход и основная теорема. Подставляя полученные оценки в факторизацию Спизера, получаем асимптотику

$$G(z, u) = (1 - z)^{-\frac{1+u}{2}} \left(1 + O\left((1 - z)^{\frac{\varepsilon}{2}}\right) \right).$$

По тауберовой теореме Харди–Литтлвуда отсюда следует

$$E[u^{T_n}] = \frac{n^{(u-1)/2}}{\Gamma((1+u)/2)} + O(n^{(u-1)/2 - \varepsilon/2})$$

Это соответствует арксинусному предельному распределению. В результате получается оценка в метрике Колмогорова:

$$\begin{aligned} \sup_{x \in [0,1]} \left| P\left(\frac{T_n}{n} \leq x\right) - \frac{2}{\pi} \arcsin(\sqrt{x}) \right| &\leq \\ &\leq K(\varepsilon) \frac{m_{2+\varepsilon}}{\sigma^{2+\varepsilon}} n^{-\varepsilon/2}, \end{aligned}$$

где

$$K(\varepsilon) = C_\varepsilon^* \frac{2 \Gamma\left(1 - \frac{\varepsilon}{2}\right)}{\varepsilon} \exp\left(C_\varepsilon^* \frac{2 \Gamma\left(1 - \frac{\varepsilon}{2}\right)}{\varepsilon}\right).$$

Заключение. В работе исследована задача получения неравенств для закона арксинуса в модели случайного блуждания при условии существования момента порядка $2 + \varepsilon$. Метод Спизера позволил свести анализ к изучению производящей функции и логарифмического ряда вероятностей $P(S_k > 0)$. С помощью оценки знаковой вероятности через характеристические функции и применения тауберовых теорем Харди–Литтлвуда получено неравенство порядка $n^{-\varepsilon/2}$ для отклонения распределения T_n/n от предельного закона арксинуса. Полученные оценки содержат явный вид постоянных и могут быть использованы при дальнейшем исследовании функционалов случайных блужданий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Спизер Ф. Принципы случайного блуждания / Пер. с англ. — М.: Мир, 1970. — 360 с.
2. Spitzer F. Principles of Random Walk. — 2nd ed. — New York: Springer-Verlag, 1976. — 408 p.
3. Феллер В. Введение в теорию вероятностей и её приложения. Т. 2. — М.: Мир, 1984. — 752 с.

4. Feller W. An Introduction to Probability Theory and Its Applications. Vol. II. — 2nd ed. — New York: Wiley, 1971. — 669 p.
5. Петров В. В. Предельные теоремы для сумм независимых случайных величин. — М.: Наука, 1987. — 320 с.
6. Petrov V. V. Limit Theorems of Probability Theory: Sequences of Independent Random Variables. — Oxford: Clarendon Press, 1995. — 292 p.
7. Гнеденко Б. В., Колмогоров А. Н. Предельные распределения для сумм независимых случайных величин. — М.: Наука, 1949. — 264 с.
8. Hardy G. H., Littlewood J. E. Tauberian theorems concerning power series and Dirichlet's series whose coefficients are positive // Proceedings of the London Mathematical Society. — 1914. — Vol. 13. — P. 174–191.
9. Karamata J. Sur un mode de croissance régulière. Théorèmes fondamentaux // Bulletin de la Société Mathématique de France. — 1930. — Vol. 61. — P. 55–62.
10. Bingham N. H., Goldie C. M., Teugels J. L. Regular Variation. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 491 p.
11. Esseen C.-G. On the Liapunoff limit of error in the theory of probability // Arkiv för Matematik, Astronomi och Fysik. — 1942. — Vol. 28A, No. 9. — P. 1–19.
12. Ширяев А. Н. Вероятность. — М.: МЦНМО, 2004. — 560 с.
13. Леви П. Теория вероятностей. — М.: Иностранная литература, 1958. — 720 с.

НОБАРОБАРИХО БАРОИ ҚОНУНИ АРКСИНУС

Аннотатсия. Дар ин кор масъалаи ҳосил кардани нобаробариҳои микдорӣ барои қонуни арксинус дар модели якченакаи тасодуфӣ сайёр баррасӣ мешавад. Функционали вақти будубоши суммаҳои қисмӣ аз сифр боло таҳқиқ мегардад. Фарз карда мешавад, ки афзоишҳои сайёр тақсимои яхела доранд, интизории математикиашон ба сифр баробаранд, дисперсияи охиринок ва лаҳзаи маҳдуди тартиби $2+\varepsilon$ доранд, ки дар он $0<\varepsilon<1$.

Усули классикӣ Спитсер истифода мешавад, ки ба факторизатсияи функцияҳои ҳосилкунанда ва таҳлили қаторҳои логарифмӣ асос ёфтааст. Бо истифода аз баҳодиҳии эҳтимолияти аломати суммаҳои қисмӣ тавассути функцияҳои характеристикӣ ва татбиқи теоремаҳои тауберии Харди–Литтлвуд суръати наздикшавии тақсимои функционали баррасишаванда ба қонуни арксинус ба даст оварда шудааст.

Ҳамчунин баҳодиҳиҳо бо шакли ошкори доимӣ ҳосил карда шудаанд, ки тавассути функцияи гамма ва моменти тартиби $2+\varepsilon$ ифода меёбанд.

Калимаҳои калидӣ: қонуни арксинус; сайри тасодуфӣ; факторизатсияи Спитсер; теоремаҳои тауберӣ; суръати наздикшавӣ; функцияҳои характеристикӣ; нобаробариҳои Колмогоров; моменти $2+\varepsilon$.

НЕРАВЕНСТВА ДЛЯ ЗАКОНА АРКСИНУСА

Аннотация. В работе рассматривается задача получения количественных неравенств для закона арксинуса в модели одномерного случайного блуждания. Исследуется функционал времени пребывания частичных сумм выше нуля. Предполагается, что приращения блуждания одинаково распределены, имеют нулевое математическое ожидание, конечную дисперсию и ограниченный момент порядка $2 + \varepsilon$, где $0 < \varepsilon < 1$.

Используется классический метод Спитцера, основанный на факторизации производящих функций и анализе логарифмических рядов. С помощью оценки вероятности знака частичной суммы через характеристические функции и применения тауберовых теорем Харди–Литтлвуда получена скорость приближения распределения

рассматриваемого функционала к закону арксинуса. Выведены оценки с явным видом постоянных, выражаемых через гамма-функцию и момент порядка $2 + \varepsilon$.

Ключевые слова: закон арксинуса; случайное блуждание; факторизация Спитцера; тауберовы теоремы; скорость сходимости; характеристические функции; неравенства Колмогорова; момент $2 + \varepsilon$.

INEQUALITIES FOR THE ARCSINE LAW

Annotation: The paper investigates quantitative inequalities for the arcsine law in a one-dimensional random walk model. We study the occupation time functional describing the number of positive partial sums. The increments are assumed to be identically distributed with zero mean, finite variance, and a finite moment of order $2 + \varepsilon$, where $0 < \varepsilon < 1$. The approach is based on Spitzer's classical method involving generating function factorization and the analysis of logarithmic series. Using characteristic function estimates for the sign probability of partial sums and applying Hardy–Littlewood Tauberian theorems, we derive convergence rate bounds for the distribution of the occupation time functional to the arcsine law. The obtained inequalities contain explicit constants expressed in terms of the gamma function and the $(2+\varepsilon)$ -moment.

Keywords: arcsine law; random walk; Spitzer factorization; Tauberian theorems; convergence rate; characteristic functions; Kolmogorov distance; moment $2 + \varepsilon$.

Сведения об авторе: Муминов Мухиддин — кандидат физ. мат. наук, дотсент Гу «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел: 927740528. E-mail: muminov_1953@list.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муминов Мухиддин — номзади илмҳои физика ва математика, дотсенти Муассисаи давлатии «Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд» назди Муассисаи давлатии «Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон». Тел: 927740528. Почтаи электронӣ: muminov_1953@list.ru.

Author information: Muminov Mukhiddin — Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.” Tel: +992 927740528. E-mail: muminov_1953@list.ru.

УДК: 338.48:004

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE TOURISM SECTOR IN THE SUGHD REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

JURAEV F. M.

In the condition of globalization and the rapid development of the digital economy, transformation of the tourism industry is becoming a key area for enhancing regional competitiveness. For the Republic of Tajikistan, tourism is a promising sector that contributes to economic diversification, job creation and income growth. The Sughd Region, with its rich historical and cultural heritage, favorable natural and climatic conditions, and developed transit location, occupies a special place in the national tourism complex.

In this regard, modern digital technologies are formatted new models of tourism consumption, changing destination promotion mechanisms and transforming the industry's management system. Digital transformation of the tourism sector in Sughd Region is acquiring strategic importance.

It is well known, that the international community has recognized the initiatives of the Government of the Republic of Tajikistan, related to the declaration of 2018 as the "Year of Tourism and Folk Crafts Development", 2019-2021 as the "Years of Rural Development, Tourism and Folk Crafts" and the provision of benefits for the development of the branch, as timely measures. In Address on Major Aspects of Tajikistan's Foreign and Domestic Policies by the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation, H.E. Emomali Rahmon correctly notes that «The Government should reinforce priority areas such as the development of digital technologies and artificial intelligence, rapid industrialization using modern technologies, the full utilization of transit and tourism potential, continuation of public administration reforms, support for entrepreneurship, and the enhancement of the investment climate» [1].

In this context, tourism is recognized as a priority area of the national economy and ensuring the development of the tourism industry in the Sughd region can lead to:

- conducting scientific research in the field of studying the country's tourism potential;
- training of highly qualified national personnel;
- reducing unemployment and increasing employment in the service sector;
- revival of folk crafts;
- organization of a tourism cluster that can comprehensively ensure the development of tourism or the emergence of tourist complexes, etc.

With the support of the Government of the Republic of Tajikistan, the necessary tourism infrastructure is being built in the regions. This will create a favorable environment for attracting more tourists, improving the well-being of rural areas, creating new jobs, and, overall, promoting the sustainable development of tourism in the country.

Weak resilience implies that the current system is sufficiently robust, and existing knowledge, practices, and technologies can mitigate its impact. For example, greening improves resilience by creating a healthy environment for people and biosystems [2, 15].

It should be noted, that digital transformation is a comprehensive process of implementing information and communications technologies into economic activities, accompanied by changes in business models, organizational structures and forms of interaction with consumers. In the tourism industry, this process is reflected in the use of online booking platforms, digital marketing, mobile applications, electronic payment systems and big data analytics tools.

It is also important to note that independent tourism is becoming increasingly popular each year, and the introduction of innovative technologies is accelerating its growth [3, 109].

In recent years, there has been a gradual adoption of digital tools by tourism companies in the region. Social media is being used to promote tourism products, official hotel and tour operator websites are being created, and online booking systems are being implemented. However, the level of digitalization remains uneven and largely depends on the scale of the business and the level of staff training.

In order to identify the current state of the tourism industry in the Republic of Tajikistan, a SWOT analysis was conducted (see table 1).

Table 1.

SWOT analysis of the state of infrastructure of tourist facilities in the Republic of Tajikistan

Strengths	✓ A wealth of landscapes and recreational resources; ✓ Many unusual plants and animals; ✓ Healing mud and mineral-rich waters, which make it possible to treat people; ✓ diversity of climate; ✓ Tourism policy ensures the successful development of tourism in the Republic of Tajikistan..

Weaknesses	✓ Poor service and limited number of services provided by the banking sector; ✓ Insufficient marketing of tourist destinations; ✓ Limited internet access; ✓ Lack of personnel in the tourism sector (few guides and conductors);
Opportunities	✓ The Republic of Tajikistan has the conditions to satisfy tourists in various types of recreation; ✓ Mountain tourism is one of the most important development areas; ✓ The Republic boasts vast territories with mountainous terrain and water resources suitable for organizing special types of tourism.
Threats	✓ The main tourist attractions are located in high-mountain areas, requiring the development of transport infrastructure; ✓ The Republic is located in a seismically active region; ✓ There are risks associated with environmental impacts from increased tourist numbers; ✓ There is a potential impact on natural and recreational resources.

Compiled by the author

Also, it's important to improve transport infrastructure, which will make it easier for tourists to travel around the region. Developing aviation infrastructure, the rail network, and road transport could be a key factor in the development of tourism in the Republic of Tajikistan.

It is important to note, that to development of digital processes in the tourism sector of the Sughd region is influenced several economic, institutional and technological factors. The state of the information and communications infrastructure, the availability of high-speed internet and the level of digital literacy among the population play a significant role. Therefore, the identification of tourism development trends, seasonal fluctuations, identification of key areas for further implementation of digital technologies and improving the efficiency of the region's tourism industry are presented in table 2.

Table 2.

Dynamics of tourism indicators in the Sughd region (2020–2024 years.)

Indicator	2020	2021	2022	2023	2024
Number of tourists, thousands of people	180	220	310	420	510
Share of online bookings, %	18	25	37	49	62
Tourism revenues, million somoni	210	260	390	540	680
The share of enterprises with their own website, %	35	42	55	68	75
Using digital marketing, %	28	36	50	63	78

Compiled by the author based on statistical data and forecast assessment.

Analysis of the presented data demonstrates a stable positive trend in key indicators of the tourism sector of the Sughd region in the period 2020–2024 years.

The quantity of tourists increased from 180,000 in 2020 to 510,000 in 2024, representing a more than 2.8-fold increase over five years. This growth demonstrates a significant increase in the region's attractiveness as a domestic and inbound tourism destination.

The share of online bookings increased from 18% to 62%, indicating the active implementation of digital technologies in tourism sales processes and changing consumer behavior. At the same time, the share of businesses with their own websites increased from 35% to 75%, reflecting the trend toward digitalization of tourism infrastructure and increased accessibility of information for tourists.

Using of digital marketing has also increased significantly, from 28% in 2020 to 78% in 2024. This demonstrates that businesses are actively using online advertising, social media and promotion through internet platforms to expand their customer base and increase awareness of regional tourist attractions.

The increase in tourism revenue from 210 million somoni to 680 million somoni confirms the direct economic impact of the industry's digitalization and increased tourist flows. Taken together, these data demonstrate that digital transformation contributes to both the quantitative growth of tourism activity and the improvement of the industry's economic performance.

Thus, the dynamics of these indicators demonstrate the positive impact of digitalization on the development of the tourism sector in the Sughd region and confirm the need for continued investment in digital infrastructure, staff training and the development of online services.

Further, in table 3 reflects the expected impact of digitalization on the main economic indicators of the tourism industry of the Sughd region for 2026–2028, including growth in income, employment and the efficiency of tourism services.

Table 3.

Forecast of the impact of digitalization on economic indicators (2026–2028 years)

Indicator	2026	2027	2028
Growth in tourist flow, %	15	18	20
Growth in the share of online sales, %	74	81	88
Increase in tourism revenue, %	17	19	22

Compiled by the author based on analysis of the dynamics of the tourism sector and a predictive assessment of the impact of digitalization

The analysis of the presented data shows a stable positive dynamic of the impact of digitalization on the economic indicators of the tourism industry of the Sughd region for the period 2026–2028.

The growth of tourist flow shows a consistent increase: from 15% in 2026 to 20% in 2028. This indicates the increasing attractiveness of the region for tourists, facilitated by the implementation of digital technologies such as online booking, digital marketing and information services.

The share of online sales also shows significant growth – from 74% in 2026 to 88% in 2028. This figure reflects not only the expansion of sales channels but also the gradual development of a digital infrastructure in the tourism sector, allowing customers to receive services more conveniently and quickly.

Tourism revenues are expected to increase from 17% in 2026 to 22% in 2028, demonstrating the direct economic benefits of digital transformation. This revenue growth is driven by both the increased number of tourists and the expansion of online commerce, which streamlines booking processes, reduces costs and improves the management efficiency of tourism businesses.

In generally, these data confirm that digitalization is having a comprehensive positive impact on the tourism economy in the region. The forecast trend points to the need for

continued investment in digital infrastructure, staff development and the implementation of innovative technologies to support the industry's stable growth.

Digital platforms are a major driver of smart tourism ecosystems. They connect travelers, service providers, and destinations, and they make it possible to exchange information, services, and experiences. As intermediaries, platforms influence how tourism markets are structured and how value is shared [5, 170].

It is important to emphasize that the perspective trends for digital development of the region's tourism industry are:

- ✓ modernization of digital infrastructure and expansion of access to online services;
- ✓ creation of a unified regional digital platform for promoting tourism potential;
- ✓ implementation of smart tourism technologies and digital navigation systems;
- ✓ development of electronic booking and online payment services;
- ✓ improving the digital competencies of tourism industry workers;
- ✓ activation of public-private partnerships in innovative projects.

Comprehensive implementation of these measures will increase the transparency of the tourism services market, improve the quality of service and strengthen the region's image on the international level.

In conclusion it should be noted, that the digital transformation of the Sughd region's tourism sector is an objective and necessary process driven by global economic development trends. Despite existing limitations, the region possesses significant potential for developing a competitive digital tourism environment. Implementing strategic digitalization priorities will contribute to sustainable socio-economic development, increased investment attractiveness and the region's integration into the global tourism landscape.

REFERENCES

1. Address on Major Aspects of Tajikistan's Foreign and Domestic Policies by the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation, H.E. Emomali Rahmon, 16.12.2025c.
2. Андреева А.Ю. Новые технологии интенсивного развития туристической индустрии. -М.: ЮРГУ, 2019. -С.15.
3. Achilova L. Conceptual model of digital tourism // Society and innovations. Tashkent State University of Law. Tashkent. Special Issue – 2024 (08). Page 109.
4. Герчикова Е.З., Спиридонова Е.П., Социологические аспекты трансформации сферы рекреации и туризма в условиях цифровой экономики // Вестник СГСЭУ. 2018. No 3 (72) С. 45-49.
5. Karimov F. Digital platforms and smart tourism ecosystems: opportunities and challenges. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. Volume 27, May-2024. Uzbekistan, Tashkent. Page 170.

ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАҚАМИИ БАҲШИ САЙЁҲӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳо ва дурнамои тағйирёбии рақамии баҳши сайёҳӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисодиёти рақамӣ баррасӣ мешавад. Дар он зарурати беҳтар намудани рақобатпазирии сайёҳии минтақавӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ ва ҳамгирой ба фазои рақамии байналмилалӣ таъкид шудааст. Инчунин, вазъи кунунии рақамикунонӣ дар соҳаи сайёҳӣ таҳлил карда шуда, омилҳои асосии таъсиррасон ба рушди он ва афзалиятҳои стратегии тағйирёбии минбаъда муайян гардидааст.

Калидвожаҳо: тағйирёбии рақамӣ, рақамикунонии сайёҳӣ, соҳаи сайёҳӣ, рушди минтақавӣ, технологияҳои инноватсионӣ, рақобатпазирии минтақавӣ, рушди устувор.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются особенности и перспективы цифровой трансформации туристического сектора Согдийской области Республики Таджикистан в условиях глобализации и развития цифровой экономики. Обусловлена необходимость повышения конкурентоспособности регионального туризма, внедрения инновационных технологий и интеграции в международное цифровое пространство. Также, анализируется текущего состояния цифровизации туристической отрасли, выявление ключевых факторов, влияющих на её развитие, а также определение стратегических приоритетов дальнейшей трансформации.

Ключевые слова: цифровая трансформация, цифровизация туризма, туристическая отрасль, региональное развитие, инновационные технологии, конкурентоспособность региона, устойчивое развитие.

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE TOURISM SECTOR IN THE SUGHD REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article considered the specifics and prospects for digital transformation of the tourism sector in the Sughd region of the Republic of Tajikistan in the condition of globalization and the development of the digital economy. It highlights the need to improve the competitiveness of regional tourism, implement innovative technologies and integrate into the international digital space. Also, analyzes the current state of digitalization in the tourism industry, identifies key factors influencing its development and defines strategic priorities for further transformation.

Key words: digital transformation, digitalization of tourism, tourism branch, regional development, innovative technologies, regional competitiveness, sustainable development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чураев Фаррух Маъруфҷонович – Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва минтақа. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, вилояти Суғд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҳаллаи 17, хонаи 1, Телефон: **(+992) 928209633**. E-mail: farrukh.8183@gmail.com

Сведения об авторе: Джураев Фаррух Маруфҷонович – Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятий и региона. **Адрес:** 735700, г. Худжанд, Согдийская область, Республика Таджикистан, 17 мкрн., дом 1, Телефон: **(+992) 928209633**. E-mail: farrukh.8183@gmail.com

Information about the authors: Juraev Farrukh Marufjonovich - Tajik State University of Law, Business and Politics, candidate of economic sciences, docent of the Department of Economy Enterprise and Region. **Address:** 735700, Khujand, Sougd region, Republic of Tajikistan, 17 micro district, house 1. Phone: **(+992) 928209633**. E-mail: farrukh.8183@gmail.com

РАҚАМИКУНОНИИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚАҲОИ ТОҶИКИСТОН

АБДУЛЛОЕВ А.

Муқаддима. Мухимияти мавзӯ. Дар шароити муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, ки бо суръати баланд ва тағйироти амиқи сохторӣ тавсиф мегардад, равандҳои глобализатсия ва рақамикунонӣ ба унсурҳои асосии ташаккули муҳити нави иқтисодӣ табдил ёфтаанд. Дар ҷунин ҷазо, соҳаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз бахшҳои муҳими иқтисоди ҷаҳонӣ мавқеи хос касб намуда, на танҳо ҳамчун манбаи даромад, балки ҳамчун воситаи муҳими рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ ва муаррифии фарҳанг ва мероси миллии баромад мекунад. Бо афзоиши рақобат дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ ва тағйирёбии талаботи истеъмолкунандагон, зарурати истифодаи равандҳо ва технологияҳои муосир, бахусус технологияҳои рақамӣ, беш аз пеш муҳим мегардад.

Рақамикунонӣ ҳамчун яке аз омилҳои калидии рушди иқтисоди муосир, ба маънои ворид намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон, аз ҷумла иқтисод, хизматрасонӣ ва идоракунии, фаҳмида мешавад. Дар соҳаи сайёҳӣ ин раванд на танҳо ба автоматизатсияи амалиётҳои алоҳида, балки ба тағйирёбии куллии моделҳои тичоратӣ, шаклҳои хизматрасонӣ ва муносибатҳои байни иштирокчиёни бозор оварда мерасонад. Тавассути истифодаи платформаҳои рақамӣ, системаҳои бронкунии онлайн, хизматрасониҳои мобилӣ ва таҳлили додаҳо, субъектҳои сайёҳӣ метавонанд фаъолияти худро самараноктар ба роҳ монда, сатҳи хизматрасониро ба талаботи муосир мутобик созанд.

Дар баробари ин, рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки равандҳои идоракунии ва банақшагирии дар соҳаи сайёҳӣ бо истифода аз воситаҳои таҳлили иттилоотӣ такмил дода шаванд. Ҷорӣ намудани системаҳои идоракунии рақамӣ, истифодаи додаҳои калон ва зеҳни сунӣ барои пешгӯии талабот, таҳлили рафтори сайёҳон ва қабули қарорҳои идоракунии ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳа мусоидат менамояд. Ин раванд инчунин имкон медиҳад, ки хатарҳои коҳиш ёфта, истифодаи захираҳо ба таври оқилона ва мақсаднок ба роҳ монда шаванд.

Масъалагузорӣ. Дар шароити муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, ки бо суръати баланди рақамикунонӣ, рақобати шадиди байналмилалӣ ва тағйирёбии доимии талаботи бозор тавсиф мегардад, масъалаи рушди самараноки соҳаҳои хизматрасонӣ, аз ҷумла соҳаи сайёҳӣ, аҳамияти стратегӣ касб менамояд. Соҳаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз бахшҳои муҳими иқтисоди миллий, дорои иқтидори баланди таъсиррасонӣ ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ташкили ҷойҳои нави қорӣ, афзоиши даромадҳои буҷетӣ ва беҳтар намудани симои байналмилалӣ кишвар мебошад. Аммо дар шароити рақобати ҷаҳонӣ, рушди ин соҳа бидуни истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ ва инноватсионӣ маҳдуд боқӣ мемонад.

Таҳлили вазъи ҷунонии соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки сарфи назар аз афзоиши тадриҷии нишондиҳандаҳои асосӣ, аз ҷумла шумораи сайёҳон ва ҳаҷми хизматрасониҳо, як қатор мушкилоти сохторӣ ва технологӣ вуҷуд доранд. Аз ҷумла, сатҳи пасти истифодаи технологияҳои рақамӣ, маҳдудияти инфрасохтори иттилоотӣ, норасоии платформаҳои ягонаи рақамӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳои туристӣ ва сатҳи нокифояи маркетинги рақамӣ ба сифати омилҳои асосии боздорандаи рушди соҳа баромад мекунад. Ин ҳолат боиси паст гардидани рақобатпазирии маҳсулоти туристии миллий дар бозори ҷаҳонӣ мегардад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити иқтисоди рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ метавонанд тамоми занҷири арзиши сайёҳиро фаро гирифта, ба бехтар намудани равандҳои идоракунӣ, хизматрасонӣ ва маркетинг мусоидат намоянд.

Ҳадафи таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур аз омӯзиши ҳамаҷонибаи равандҳои рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ ва муайян намудани таъсири он ба рушди устувори иқтисоди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад. Дар доираи ин ҳадаф, таҳқиқот ба ошкор намудани нақши технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои сайёҳӣ, тақмили сифати хизматрасонӣ ва таҳкими рақобатпазирии иқтисоди минтақавӣ равона гардидааст.

Инчунин, ҳадафи таҳқиқот муайян намудани вобастагиҳои иқтисодӣ байни сатҳи рушди рақамикунонӣ ва нишондиҳандаҳои асосии соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла ҳаҷми даромад, шумораи сайёҳон ва фаъолияти ширкатҳои туристӣ мебошад. Барои расидан ба ин ҳадаф, истифодаи усулҳои таҳлили иқтисодӣ-оморӣ ва иқтисодсанҷӣ, аз ҷумла таҳлили коррелятсионӣ-регрессионӣ, пешбинӣ гардидааст, ки имконият медиҳанд таъсири омилҳои калидӣ ба рушди соҳа ба таври илмӣ асоснок карда шавад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил гардидан ба ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур, иҷрои маҷмӯи вазифаҳои зерин пешбинӣ ва асоснок карда шудааст:

- Таҳлили амиқи асосҳои назариявӣ методологӣ рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ ва муайян намудани ҷойгоҳ ва нақши он дар низоми иқтисоди рақамии муосир;
- Омӯзиш ва муқоисаи таҷрибаи ҷаҳонӣ татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ бо мақсади муайян намудани имкониятҳои мутобиксозии он ба шароити иқтисодӣ ва институционалии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Арзёбии вазъи кунунӣ ва тамоюлҳои рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таҳлили комплекси нишондиҳандаҳои оморӣ ва динамикаи онҳо дар давраи муайян.

Матни қисми асосӣ. Қисмати асосии таҳқиқоти мазкур ба омӯзиши комплекси равандҳои рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ ва муайян намудани таъсири он ба рушди устувори иқтисоди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидааст. Дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ, ки бо воридшавии фаъоли технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ тавсиф меёбад, соҳаи сайёҳӣ низ ба тағйироти кулӣ дучор гардида, ба яке аз бахшҳои фаъол ва динамикии иқтисод табдил ёфтааст. Дар адабиёти муосири илмӣ сайёҳӣ ҳамчун низоми мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ тавсиф мегардад, ки фаъолияти он аз таъсири маҷмӯи омилҳои гуногун, аз ҷумла иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва технологӣ вобаста мебошад. Дар ҷунин шароит, рақамикунонӣ ҳамчун омилҳои муҳими трансформатсияи сохторӣ баромад намуда, ба ташаккули моделҳои нави тичоратӣ, шаклҳои хизматрасонӣ ва механизмҳои идоракунӣ мусоидат менамояд.

Таҳлили назариявӣ. Аз нуқтаи назари назариявӣ, рақамикунонӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба ташаккули занҷири арзиши рақамӣ оварда мерасонад, ки тамоми марҳилаҳои хизматрасонӣ аз ҷалби сайёҳ то таҳлили таҷрибаи истифодабарандаро фаро мегирад. Ин раванд бо истифодаи платформаҳои онлайн, системаҳои бронкунии электронӣ, хизматрасониҳои мобилӣ ва таҳлили додаҳо амалӣ гардида, ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои сайёҳӣ мусоидат менамояд. Дар ҷунин шароит, рақамикунонӣ на танҳо воситаи тақмили равандҳои мавҷуда, балки омилҳои ташаккули моделҳои нави тичоратӣ ва идоракунӣ ба ҳисоб меравад.

Дар доираи назарияи иқтисоди рақамӣ, маркетинги рақамӣ ҳамчун яке аз унсурҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ баррасӣ мегардад. Истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, сомонаҳо ва платформаҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки маҳсулоти туристӣ ба аудиторияи васеъ пешниҳод гардида, сатҳи рақобатпазирии ширкатҳо баланд бардошта шавад. Дар ҷунин шароит, дастрасии иттилоот ва сифати муоширати рақамӣ ба омилҳои ҳалкунанда табдил меёбанд.

Таҳқиқоти назариявӣ нишон медиҳанд, ки рушди соҳаи сайёҳӣ дар кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо як қатор маҳдудиятҳо рӯ ба рӯ мебошад. Аз ҷумла, сатҳи нокифояи инфрасохтори рақамӣ, норасоии кадрҳои соҳибхисос ва маҳдудияти сармоягузорӣ ба рушди технологияҳои муосир ба сифати омилҳои асосии боздоранда баромад мекунанд.

Тавсифи методологияи таҳқиқот. Методологияи таҳқиқот ба истифодаи маҷмӯи усулҳои таҳлили иқтисодӣ-оморӣ ва иқтисодсанҷӣ асос ёфтааст, ки имконият медиҳанд равандҳои рушди соҳаи сайёҳӣ ба таври илмӣ асоснок арзёбӣ карда шаванд. Дар таҳқиқот маълумотҳои расмӣ оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2014–2023 истифода гардида, нишондиҳандаҳои асосӣ, аз ҷумла шумораи сайёҳони хориҷӣ, шумораи ширкатҳои сайёҳӣ ва ҳаҷми даромад аз хизматрасониҳои туристӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Барои муайян намудани вобастагии байни нишондиҳандаҳо ва баҳодиҳии таъсири омилҳои асосӣ, усули таҳлили коррелятсионӣ-регрессионӣ истифода гардидааст, ки яке аз усулҳои муассири таҳқиқоти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Тағйирёбандаи вобаста ҳамчун даромад аз хизматрасониҳои сайёҳӣ интихоб шуда, тағйирёбандаҳои мустақил шумораи сайёҳони хориҷӣ, шумораи ширкатҳои туристӣ ва шумораи сайёҳоне, ки тавассути ширкатҳо хизматрасонӣ мегиранд, муайян карда шуданд.

Натиҷаҳо ва муҳокимаи онҳо. Натиҷаҳои таҳлили коррелятсионӣ нишон медиҳанд, ки байни нишондиҳандаҳои асосии соҳа ва даромад аз хизматрасониҳои сайёҳӣ вобастагии мусбати зич мавҷуд аст. Қиматҳои баланди коэффисиенти коррелятсия ($r > 0.88$) далели он мебошанд, ки афзоиши шумораи сайёҳон ва рушди фаъолияти ширкатҳои туристӣ ба зиёд гардидани даромад таъсири назаррас мерасонад. Модели регрессияи бисёрроила, ки дар раванди таҳқиқот истифода гардидааст, сатҳи баланди мувофиқатро нишон дода, аҳамияти омилҳои интихобшударо тасдиқ менамояд. Аз ҷумла, шумораи сайёҳоне, ки тавассути ширкатҳои туристӣ хизматрасонӣ мегиранд, ҳамчун омилҳои калидии таъсиррасон ба рушди даромад муайян гардидааст, ки ин ҳолат аҳамияти рушди инфрасохтори ташкилӣ ва рақамикунонии хизматрасониҳоро боз ҳам бештар таъкид менамояд.

Муҳокимаи натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳад, ки рақамикунонӣ метавонад ҳамчун воситаи муҳими баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳаи сайёҳӣ баромад намояд. Татбиқи технологияҳои рақамӣ ба оптимизатсияи равандҳои хизматрасонӣ, бештар гардидани таҷрибаи истифодабаранда ва баланд шудани сатҳи дастрасии иттилоот мусоидат менамояд. Ҳамзамон, рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки равандҳои идоракунӣ дар асоси таҳлили додаҳо ва пешгӯии талабот такмил дода шаванд, ки ин ба қабули қарорҳои асоснок ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ оварда мерасонад. Дар баробари ин, таҳқиқот нишон медиҳад, ки барои истифодаи пурраи имкониятҳои рақамикунонӣ дар соҳаи сайёҳӣ як қатор маҳдудиятҳо мавҷуданд. Аз ҷумла, сатҳи нокифояи инфрасохтори рақамӣ, норасоии кадрҳои соҳибхисос дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва маҳдудияти сармоягузорӣ ба рушди технологияҳои муосир ба сифати омилҳои асосии боздоранда баромад мекунанд.

Чанбаҳои назариявӣ. Шарҳи нуқтаҳои назариявӣ асосӣ. Дар таҳқиқоти мазкур як қатор мафҳумҳо ва категорияҳои назариявӣ, ки заминаи методологӣ ва илмӣ омӯзиши равандҳои рақамикунонии соҳаи сайёҳиро ташкил медиҳанд, мавриди баррасии муфассал қарор мегиранд.

Мафҳумҳо. Мафҳуми “сайёҳӣ” ҳамчун як низоми мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ шарҳ дода мешавад, ки фаъолияти он ба маҷмӯи равандҳои марбут ба сафар, истироҳат, хизматрасонӣ ва истеъмоли маҳсулоти туристӣ асос ёфтааст.

Мафҳуми “рақамикунонӣ” дар илми иқтисодӣ ҳамчун раванди ворид намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба ҳамаи сатҳҳои фаъолияти иқтисодӣ шарҳ дода мешавад.

Яке аз нуктаҳои муҳим дар таҳлили назариявӣ мафҳуми “**занҷири арзиши сайёҳӣ**” мебошад, ки маҷмӯи марҳилаҳои пайдарпайи эҷод ва пешниҳоди маҳсулоти туристиро дар бар мегирад.

Мафҳуми “**маркетинги рақамӣ**” низ дар доираи таҳқиқот ҳамчун унсури муҳими рушди соҳаи сайёҳӣ баррасӣ мегардад. Маркетинги рақамӣ маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои, ки барои пешбурди маҳсулот ва хизматрасониҳо тавассути шабакаҳои интернетӣ истифода мешаванд.

Дар баробари ин, мафҳуми “**рушди устувор**” ҳамчун яке аз категорияҳои асосии назариявӣ дар таҳқиқот мавқеи муҳим дорад. Рушди устувор ҳамчун раванди таъмини тавозуни байни рушди иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист ва рушди иҷтимоӣ муайян карда мешавад.

Баррасии адабиёт. Аз нуктаи назари назариявӣ, сайёҳӣ ҳамчун як низоми мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ баррасӣ мегардад, ки ғаъолияти он ба маҷмӯи омилҳои гуногун вобаста мебошад. Тибқи таърифи пешниҳоднамудаи В. А. Квартальнов, “сайёҳӣ на танҳо соҳаи хизматрасонӣ, балки низоми мураккаби иқтисодӣ буда, ба рушди дигар соҳаҳои иқтисод таъсири мустақим мерасонад” [2, с. 25].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, захираҳои табиӣ ва рекреатсионӣ яке аз омилҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб мераванд. Х. М. Муҳаббатов таъкид менамояд, ки “захираҳои табиӣ ва рекреатсионии Тоҷикистон имконият медиҳанд, ки кишвар ба як маркази муҳими сайёҳӣ табдил ёбад” [3, с.75–78]. Бо вуҷуди ин, истифодаи пурраи ин захираҳо бе татбиқи технологияҳои рақамӣ ғайриимкон аст, зеро дар шароити рақобати ҷаҳонӣ, дастрасии иттилоот ва сатҳи хизматрасонӣ нақши ҳалкунанда мебозад.

Таҳқиқоти илмӣ дар бораи рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки соҳа дорои як қатор мушкилот мебошад. А. О. Орипов ва Ф. Х. Азизов таъкид менамоянд, ки “рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон бо мушкилоти инфрасохторӣ, сатҳи пасти хизматрасонӣ ва норасоии технологияҳои муосир маҳдуд мегардад” [4, с. 90–92].

Қисмати амалӣ. Шарҳи таҳқиқот. Татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ метавонад ба баланд бардоштани дастрасии иттилоот дар бораи имкониятҳои сайёҳии кишвар, соддагардонии равандҳои захиракунӣ ва хизматрасонӣ, инчунин ба беҳтар намудани таҷрибаи умумии сайёҳон мусоидат намояд. Эҷоди платформаҳои ягонаи иттилоотӣ, сомонаҳои интерактивӣ ва барномаҳои мобилӣ метавонад ба сайёҳон имконият диҳад, ки маълумоти зарурӣ дар бораи маршрутҳо, ҷойҳои таърихӣ, хизматрасониҳо ва инфрасохтор ба осонӣ дастрас намоянд. Инчунин, истифодаи технологияҳои рақамӣ метавонад ба рушди маркетинги сайёҳӣ ва ҷалби сармоягузорӣ ба соҳа мусоидат намояд.

Аз нуктаи назари иқтисодӣ, рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ метавонад ба афзоиши даромадҳои бучетӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва рушди соҳибкорӣ дар минтақаҳо таъсири мусбат расонад. Ин раванд ба диверсификатсияи иқтисоди миллӣ мусоидат намуда, вобастагии онро аз соҳаҳои анъанавӣ коҳиш медиҳад.

Метадология ва натиҷаҳо. Методологияи таҳқиқот ба истифодаи усулҳои таҳлили иқтисодӣ-оморӣ ва иқтисодсанҷӣ асос ёфтааст. Дар таҳқиқот маълумотҳои омории солҳои 2014–2023 истифода гардида, нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ таҳлил шудаанд.

Бо истифода аз усули регрессияи бисёрномила модели зерин ба даст оварда шуд:

$$Y = -0.89 + 3.82X_1 + 36.27X_2 + 1.52X_3$$

ки дар он:

Y – даромад аз хизматрасониҳо

X_1 – шумораи сайёҳон

X_2 – шумораи ширкатҳо

X_3 – сайёҳон тавассути ширкатҳо

Муҳокимаи натиҷаҳо нишон медиҳад, ки рақамикунонӣ метавонад ҳамчун воситаи муҳими баланд бардоштани самаранокии ғаъолияти соҳаи сайёҳӣ баромад намояд.

Хулосаҳои умумӣ. Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда метавон ба хулосаи умумӣ омад, ки рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ дар шароити муосир ҳамчун яке аз омилҳои асосии таъмини рушди устувори иқтисоди минтақаҳо баромад мекунад. Таҳлил нишон дод, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ на танҳо ба беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ, балки ба васеъшавии бозори хизматрасонӣ, баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ ба иттилоот ва ҷалби шумораи бештари сайёҳон мусоидат менамояд.

Ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва аҳамияти онҳо. Аҳамияти илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки нақши технологияҳои рақамӣ дар рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бо усулҳои таҳлили иқтисодӣ-оморӣ асоснок карда шудааст. Аз нигоҳи амалӣ бошад, натиҷаҳои бадастомада метавонанд барои таҳияи стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ дар самти рушди сайёҳии рақамӣ, тақмили инфрасохтори иттилоотӣ ва баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии миллии истифода гарданд.

Дурнамои таҳқиқоти минбаъда. Дурнамои таҳқиқоти минбаъда ба омӯзиши амиқтари механизмҳои таъсири технологияҳои зехни сунъӣ, таҳлили додаҳои калон ва платформаҳои рақамӣ ба рушди соҳаи сайёҳӣ, инчунин таҳияи моделҳои иқтисодӣ-математикӣ барои баҳодихии самаранокии рақамикунонӣ равона мегардад.

АДАБИЁТ

1. Джанджугазова, Е. А. Маркетинг туристских территорий: учебное пособие. – 2-е изд. – Москва: Академия, 2008. – 224 с.
2. Квартальнов, В. А. Туризм: учебник. – Москва: Финансы и статистика, 2007. – 336 с.
3. Муҳаббатова, Х. М. Захираҳои табиӣ ва рекреатсионии Тоҷикистон. – Душанбе: “Адиб”, 2015. – 180 с.
4. Орипов, А. О. Проблемы и перспективы развития туризма в Таджикистане: монография / А. О. Орипов, Ф. Х. Азизов. – Худжанд: “Нури маърифат”. 2018. – 156 с.
5. Морозов, М. А. Экономика туризма: учебник / М. А. Морозов, Н. С. Морозова. – Москва: Федеральное агентство по туризму, 2014. – 320 с.
6. Сабуров, И. М. Эконометрический анализ динамики основных показателей развития туризма в Согдийской области // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – Хучанд, 2021. – № 2 (87). – С. 45–53.

РАҚАМИКУНОНИИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚАҲОИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ вобаста ба рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ ва таъсири он ба рушди устувори иқтисоди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар асоси адабиёти илмӣ, маълумоти оморӣ ва таҳлили иқтисодсанҷӣ, нақши инноватсияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии хизматрасонӣ, афзоиши даромад ва диверсификатсияи иқтисоди минтақавӣ баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, сайёҳӣ, рушди устувор, иқтисоди минтақавӣ, инноватсия, Тоҷикистон.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНОВ ТАДЖИКИСТАНА

В статье анализируются теоретические и практические вопросы, связанные с цифровизацией туристического сектора и ее влиянием на устойчивое развитие региональной экономики Республики Таджикистан. На основе научной литературы, статистических данных и эконометрического анализа рассматривается роль цифровых инноваций в повышении эффективности услуг, увеличении доходов и диверсификации региональной экономики.

Ключевые слова: цифровизация, туризм, устойчивое развитие, региональная экономика, инновации, Таджикистан.

DIGITALIZATION OF THE TOURISM SECTOR AND ITS IMPACT ON THE SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF TAJIKISTAN

The article examines theoretical and practical issues related to the digitalization of the tourism sector and its impact on the sustainable economic development of the regions of the Republic of Tajikistan. Based on academic literature, statistical data, and econometric analysis, the role of digital innovations in improving service efficiency, increasing revenues, and diversifying the regional economy is analyzed.

Keywords: digitalization, tourism, sustainable development, regional economy, innovation, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Абдучабор – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи зехни сунъӣ ва низомии иттилоотӣ, МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “ДБССТ”. Тел.: (+992) 92-790-13-61. E-mail: jabar55@mail.ru.

Сведения об авторе: Абдуллаев Абдуджабар – кандидат экономических наук, доцент кафедры искусственного интеллекта и информационных систем ГУ «Худжандский международный Институт» ГУ «МУТТИ». Тел.: (+992) 92-790-13-61. E-mail: jabar55@mail.ru.

Information about the author: Abdullaev Abdujabar – candidate of economic sciences, associate professor of the Department of Artificial Intelligence and Information Systems of the SI “Khujand International Institute” of the SI “IUTET”. Pfone: (+992) 92-790-13-61. E-mail: jabar55@mail.ru.

УДК: 338.48:004(575.3)

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ САӢӢХӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

АБДУЛЛОЕВА Ш. А.

МУҚАДДИМА. Муҳимияти мавзӯ. Дар шароити муосир, ки иқтисоди ҷаҳонӣ ба марҳилаи фаъоли рақамикунонӣ ворид гардидааст, омӯзиши таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди бахшҳои иқтисодӣ, аз ҷумла сайёҳӣ, аҳаммияти хоса пайдо намудааст. Рақамикунонӣ ҳамчун омилҳои муҳимми тағйироти сохторӣ дар иқтисодиёт баромад намуда, барои рушди шаклҳои нави соҳибкорӣ замина фароҳам меорад. Тавре ки дар адабиёти илмӣ таъкид мегардад, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ боиси баланд шудани самаранокии хизматрасонӣ ва васеъ гардидани бозорҳои хизматрасонӣ мегардад.

Сайёҳӣ ҳамчун яке аз бахшҳои муҳимми иқтисоди миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имкониятҳои васеи рушд мебошад. Захираҳои табиӣ ва рекреатсионӣ кишвар ҳамчун омилҳои асосии рушди устувори сайёҳӣ баромад намуда, метавонанд ба афзоиши даромадҳои миллӣ ва рушди иқтисоди минтақавӣ мусоидат намоянд. Тибқи таҳқиқоти илмӣ, истифодаи самаранокии захираҳои рекреатсионӣ ба баланд гардидани самаранокии фаъолияти сайёҳӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат мекунад.

Дар чунин шароит, истифодаи технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкории сайёҳӣ аҳаммияти муҳим пайдо мекунад. Ҷорӣ намудани платформаҳои рақамӣ, хизматрасониҳои онлайн, системаҳои бронкунӣ ва маркетинги рақамӣ ба соҳибкорон имконият медиҳад, ки самаранокии фаъолияти худро баланд бардоранд.

Масъалагузорӣ. Дар шароити муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, ки бо равандҳои босуръати рақамикунонӣ ва густариши технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ тавсиф мешавад, масъалаи истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ дар рушди бахшҳои калидии иқтисоди миллӣ аҳамияти хоса пайдо намудааст. Яке аз чунин бахшҳо соҳаи сайёҳӣ мебошад, ки ҳамчун соҳаи хизматрасонӣ дорои иқтидори баланди рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Бо вуҷуди мавҷудияти захираҳои бойи табиӣ ва рекреатсионӣ, инчунин тамоюли мусбати афзоиши нишондиҳандаҳои соҳаи сайёҳӣ дар солҳои охир, сатҳи истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ сайёҳӣ ҳанӯз ҳам нокифоя боқӣ мемонад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гарчанде истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва баъзе хизматрасониҳои онлайн то андозае рушд ёфтааст, аммо ҷорӣ намудани системаҳои муосири идоракунии, платформаҳои рақамии миллӣ ва пардохтҳои электронӣ ҳанӯз ба сатҳи зарурӣ нарасидааст. Ин ҳолат боиси маҳдуд гардидани имкониятҳои рушди соҳибкорӣ, паст будани рақобатпазирӣ ва истифодаи нопурраи иқтидори бозорӣ соҳа мегардад.

Ҳадафи таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур аз омӯзиши ҳамаҷониба ва амиқи нақш, ҷойгоҳ ва таъсири технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкорӣ сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад. Таҳқиқот ба муайян намудани хусусиятҳои асосии раванди рақамикунонӣ дар соҳаи сайёҳӣ, арзёбии сатҳи татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва таҳлили таъсири онҳо ба нишондиҳандаҳои иқтисодии соҳа равона карда шудааст.

Дар доираи ин ҳадаф, таваҷҷуҳи махсус ба ошкор намудани вобастагии байни сатҳи рақамикунонӣ ва самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла афзоиши даромад, баланд гардидани сифати хизматрасонӣ ва таҳкими рақобатпазирӣ соҳаи сайёҳӣ дода мешавад. Ҳамзамон, таҳқиқот ба асоснок намудани аҳамияти истифодаи платформаҳои рақамӣ, хизматрасониҳои онлайн ва системаҳои бронкунии ҳамчун омилҳои калидии рушди устувори соҳа равона гардидааст.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ҳадафи асосии таҳқиқот, ки аз омӯзиши ҳамаҷонибаи нақши технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкорӣ сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад, иҷрои вазифаҳои зерини илмӣ пешбинӣ мегардад:

1. Таҳлили назариявии моҳият ва мазмуни иқтисоди рақамӣ ва муайян намудани ҷойгоҳи он дар рушди соҳаи сайёҳӣ;
2. Омӯзиш ва ҷамъбасти асосҳои илмӣ-назариявии ташаккул ва рушди соҳибкорӣ сайёҳӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт;
3. Арзёбии вазъи кунунии рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси нишондиҳандаҳои омӯрӣ ва муайян намудани тамоюлҳои асосии он.

МАТНИ ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ. Дар шароити муосири рушди иқтисоди рақамӣ, ки бо тавсеаи босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ тавсиф мешавад, нақши онҳо дар рушди бахшҳои гуногуни иқтисоди миллӣ, аз ҷумла соҳибкорӣ сайёҳӣ, ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Таҳлили назариявӣ нишон медиҳад, ки рақамикунонӣ ҳамчун омилҳои калидии тағйироти сохторӣ баромад намуда, на танҳо шаклҳои нави хизматрасонӣ, балки механизмҳои нави ташкил ва идоракунии фаъолияти соҳибкориро ташаккул медиҳад. Дар ин замина, истифодаи технологияҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки равандҳои хизматрасонӣ автоматизатсия шуда, хароҷоти транзаксионӣ коҳиш ёбад ва сатҳи дастрасии хизматрасониҳо барои истеъмолкунандагон васеъ гардад.

Аз нуқтаи назари назарияи иқтисодӣ, соҳибкорӣ сайёҳӣ ҳамчун як низоми мураккаби иҷтимоӣ-иқтисодӣ баррасӣ мегардад, ки ба маҷмӯи омилҳо — захираҳои табиӣ, инфрасохтор, сиёсати давлатӣ ва сатҳи рушди технологияҳо вобаста мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудияти захираҳои ғании табиӣ ва рекреатсионӣ барои рушди сайёҳӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, имкониятҳои васеи ҷалби сайёҳон ва рушди соҳибкориро таъмин менамояд. Бо вуҷуди ин, самаранокии истифодаи ин захираҳо то андозае ба сатҳи татбиқи технологияҳои

муосир вобаста мебошад, зеро маҳз технологияҳои рақамӣ метавонанд алоқаи мустақим байни пешниҳодкунандагони хизматрасонӣ ва истеъмолкунандагонро таъмин намоянд.

Барои баҳодиҳии таъсири технологияҳои рақамӣ ба нишондиҳандаҳои иқтисодии соҳаи сайёҳӣ, дар таҳқиқот усулҳои таҳлили иқтисодӣ-оморӣ, аз ҷумла таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ истифода шуданд. Модели иқтисодӣ-математикӣ нишон медиҳад, ки байни сатҳи рақамикунонӣ ва даромад аз ғайрифаъолияти сайёҳӣ вобастагии қавии мусбат мавҷуд аст.

Таҳлили назариявии таҳқиқот. Таҳлили назариявии таҳқиқоти мазкур ба омӯзиши мафҳумҳо, равандҳо ва назарияҳои калидӣ ба рақамӣ гардидааст, ки рушди соҳибкорӣ ва сайёҳиро дар шароити иқтисоди рақамӣ муайян менамоянд. Дар доираи назарияи муносири иқтисодӣ, рақамикунонӣ ҳамчун марҳилаи нави рушди истеҳсолот ва хизматрасонӣ баромад намуда, ба тағйироти куллии сохтори бозор, моделҳои тиҷорат ва муносибатҳои иқтисодӣ мусоидат мекунад. Махсусан, дар доираи назарияи иқтисоди рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ҳамчун омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии ғайрифаъолияти субъектҳои иқтисодӣ баррасӣ мешаванд, ки ин ҳолат дар таҳқиқоти пешниҳодшуда низ тасдиқи худро меёбад.

Аз нуқтаи назари назарияи рушди устувор, сайёҳӣ ҳамчун як бахши бисёрҷабҳа, ки ба омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ вобаста аст, таҳлил карда мешавад. Дар ин замина, истифодаи технологияҳои рақамӣ ҳамчун воситаи оптимизатсияи истифодаи захираҳои табиӣ ва рекреатсионӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва коҳиш додани хароҷот арзёбӣ мегардад. Тавре ки дар адабиёти илмӣ қайд мегардад, захираҳои рекреатсионӣ заминаи ташаккули маҳсулоти сайёҳиро ташкил дода, истифодаи самараноки онҳо ба рушди устувори соҳа мусоидат менамояд.

Тавсифи методологияи таҳқиқот. Методологияи таҳқиқоти мазкур ба маҷмӯи усулҳои назариявӣ, оморӣ ва иқтисодӣ-математикӣ таъкид намуда, ба таҳлили ҳамҷониби нақши технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкорӣ ва сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рақамӣ гардидааст. Дар раванди таҳқиқот принципҳои системавӣ, муқоисавӣ ва таҳлили динамикӣ истифода бурда шуданд, ки имконият медиҳанд робитаи таъсири омилҳои гуногун ба рушди соҳаи сайёҳӣ ба назардошти шароити иқтисоди рақамӣ муайян карда шавад.

Асоси методологияи таҳқиқотро усули таҳлили назариявии адабиёти илмӣ ташкил медиҳад, ки дар он мавқеи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар иқтисоди муосир, махсусан дар соҳаи сайёҳӣ, баррасӣ карда шудааст. Бо истифода аз ин усул, концепсияҳои асосии иқтисоди рақамӣ, соҳибкорӣ ва сайёҳӣ ва рақамикунонӣ таҳлил гардида, заминаи назариявии таҳқиқот ташаккул дода шуд.

Дар баробари ин, усули таҳлили оморӣ барои арзёбии ҳолати кунунии рушди соҳаи сайёҳӣ ва сатҳи рақамикунонии он истифода гардид. Маълумоти омории солҳои 2018–2023, ки нишондиҳандаҳои асосии соҳа (шумораи сайёҳон, ҳаҷми хизматрасонӣ ва шумораи субъектҳои соҳибкорӣ)-ро дар бар мегиранд, таҳлил карда шуданд. Барои таҳқиқи динамикаи нишондиҳандаҳои усулҳои таҳлили қаторҳои вақт (динамикӣ), муқоисаи нишондиҳандаҳои усулҳои индексӣ татбиқ гардиданд, ки имконият медиҳанд тамоюлҳои рушд ва тағйирёбии соҳа муайян карда шаванд.

Натиҷаҳо ва муҳокимаи онҳо. Натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳанд, ки технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир ба яке аз омилҳои асосии рушди соҳибкорӣ ва сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтаанд. Таҳлили маълумоти оморӣ ва моделсозии иқтисодӣ-математикӣ имкон дод, ки вобастагии мустақим ва мусбати байни сатҳи рақамикунонӣ ва нишондиҳандаҳои асосии ғайрифаъолияти соҳа муайян карда шавад. Аз ҷумла, натиҷаҳои модели регрессионӣ нишон медиҳанд, ки коэффисиенти детерминация ($R^2 = 0.87$) буда, дараҷаи баланди таъсирҳои тағйирёбии нишондиҳандаи вобаста — даромад аз ғайрифаъолияти сайёҳӣ — тавассути омилҳои интихобшуда (сатҳи рақамикунонӣ, шумораи сайёҳон ва шумораи субъектҳои соҳибкорӣ)-ро тасдиқ менамояд.

Чанбаҳои назариявӣ. Шарҳи нуқтаҳои назариявии асосӣ. Дар шароити рушди босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ, таҳқиқи чанбаҳои назариявии истифодаи технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкорӣ сайёҳӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Назарияи иқтисоди рақамӣ, ки ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ҳамчун омили асосии рушд таъя мекунад, заминаи методологӣ ва концептуалии таҳқиқоти мазкурро ташкил медиҳад. Тибқи ин назария, рақамикунонӣ на танҳо воситаи тақмилидхӣи равандҳои иқтисодӣ, балки муҳаррики асосии тағйироти сохторӣ дар иқтисодиёт мебошад, ки шаклҳои нави фаъолият, аз ҷумла соҳибкорӣ рақамиро ба вучуд меорад.

Мафҳумҳо ва таърифҳо. Дар доираи мақолаи илмӣ пешниҳодшуда оид ба нақши технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкорӣ сайёҳӣ, барои аниқ ва дақиқ дарк намудани мазмуни таҳқиқот, муайян намудани мафҳумҳо ва таърифҳои асосӣ аҳамияти муҳим дорад.

Технологияҳои рақамӣ ҳамчун маҷмӯи воситаҳо, усулҳо ва барномаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ муайян карда мешаванд, ки барои ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли иттилоот дар шакли рақамӣ истифода мешаванд.

Рақамикунонӣ ҳамчун раванди ворид намудани технологияҳои рақамӣ ба тамоми соҳаҳои фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ маънидод мешавад.

Соҳибкорӣ сайёҳӣ ҳамчун фаъолияти иқтисодӣ муайян карда мешавад, ки ба ташкил, пешниҳоди ва фурӯши хизматрасониҳои сайёҳӣ (саёҳат, ҷойгиркунӣ, хизматрасониҳои фароғатӣ ва иттилоотӣ) равона шудааст.

Иқтисоди рақамӣ ҳамчун марҳилаи нави рушди иқтисодӣ маънидод мешавад, ки дар он технологияҳои рақамӣ нақши асосиро дар истеҳсол, тақсимот ва истеъмоли неъматҳо мебозанд.

Платформаҳои рақамӣ системаҳои онлайн мебошанд, ки имконияти ҳамкорӣ байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагонро фароҳам меоранд.

Баррасии адабиёт. Дар ҳуҷҷатҳои стратегияи давлатӣ қайд мегардад, ки рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, дар Стратегияи рушди сайёҳӣ то соли 2030 таъкид шудааст, ки рушди инфрасохтори рақамӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосир бояд ҳамчун самти муҳим баррасӣ гардад [5, с. 14].

Дар доираи назарияи иқтисодӣ, соҳибкорӣ сайёҳӣ ҳамчун як низомӣ мураккаби хизматрасонӣ баррасӣ гардида, ба омилҳои гуногун, аз ҷумла захираҳои табиӣ, инфрасохтор ва сатҳи рушди технологияҳо вобаста мебошад. Ҷунон ки муҳаққиқон таъкид менамоянд, захираҳои табиӣ ва рекреатсионӣ ҳамчун заминаи асосии ташаккули маҳсулоти сайёҳӣ баромад мекунад [2, с. 53]. Ин омилҳо ба ташаккули пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ ва рушди соҳибкорӣ дар ин соҳа таъсири бевосита мерасонанд.

Дар солҳои охир соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз бахшҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ рушд ёфта, нишондиҳандаҳои асосии он тамоюли мусбатро нишон медиҳанд. Тибқи маълумоти оморӣ, афзоиши шумораи сайёҳон ва ҳаҷми хизматрасониҳои сайёҳӣ ба таври назаррас ба қайд гирифта шудааст, ки ин ба рушди соҳибкорӣ сайёҳӣ таъсири мусбат мерасонад [6, с. 128].

Қисмати амалӣ. Шарҳи таҳқиқот. Қисмати амалии таҳқиқоти мазкур ба арзёбии воқеии таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди соҳибкорӣ сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардида, дар асоси маълумоти оморӣ, таҳлилҳои муқоисавӣ ва моделсозии иқтисодӣ-математикӣ амалӣ карда шудааст. Асоси эмпирикии таҳқиқотро маълумоти расмӣ оморӣ, нишондиҳандаҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва сатҳи истифодаи технологияҳои рақамӣ ташкил медиҳанд.

Дар марҳилаи аввал, таҳқиқот ба ҷамъоварӣ ва систематизатсияи маълумоти оморӣ оид ба рушди соҳаи сайёҳӣ равона карда шуд. Таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои асосӣ нишон медиҳад, ки дар солҳои охир соҳаи сайёҳӣ тамоюли мусбати рушд дошта, баъди коҳиши муваққатӣ дар соли 2020, барқароршавии босуръати он ба назар мерасад.

Дар марҳилаи дуюм, сатҳи истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти субъектҳои соҳибкории сайёҳӣ мавриди таҳлил қарор гирифт. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун воситаи асосии маркетинг (то 70%) бештар паҳн гардида, дар ҳоле ки системаҳои пешрафта, аз қабили CRM ва таҳлили додаҳо, ҳанӯз дар сатҳи паст қарор доранд.

Метадология ва натиҷаҳо. Методологияи таҳқиқоти мазкур ба маҷмӯи усулҳои илмӣ, омӯрӣ ва иқтисодӣ-математикӣ асос ёфта, барои арзёбии таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди соҳибкории сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гардидааст. Дар раванди таҳқиқот усулҳои зерин татбиқ шуданд:

Усули таҳлили назариявӣ, ки тавассути он мафҳумҳои асосии иқтисоди рақамӣ, соҳибкории сайёҳӣ ва технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ баррасӣ ва ҷамъбаст карда шуданд. **Усули таҳлили омӯрӣ** барои омӯзиши динамикаи нишондиҳандаҳои асосии соҳаи сайёҳӣ (шумораи сайёҳон, ҳаҷми хизматрасонӣ ва шумораи субъектҳои соҳибкорӣ) истифода гардид. Дар доираи таҳқиқот **усули таҳлили коррелятсионӣ** барои муайян намудани зичии робитаи байни нишондиҳандаҳои асосии таҳқиқот (рақамикунонӣ, шумораи сайёҳон, фаъолияти соҳибкорӣ ва даромад) истифода шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкории сайёҳӣ нақши калидӣ мебозанд ва ба нишондиҳандаҳои иқтисодии соҳа таъсири назаррас мерасонанд. Таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои соҳаи сайёҳӣ нишон дод, ки сарфи назар аз коҳиши муваққатӣ дар соли 2020, соҳа дорои иқтидори баланди барқароршавӣ мебошад. Аз соли 2021 сар карда, тамоюли афзоиши устувор мушоҳида гардида, соли 2023 нишондиҳандаҳо ба сатҳи баланд расидаанд.

Хулосаҳои умумӣ. Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда вобаста ба нақши технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкории сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор хулосаҳои илмӣ ва амалӣ ба даст оварда шуданд, ки аҳамияти назариявӣ ва татбиқии муҳим доранд. Муайян гардид, ки дар шароити муносири рушди иқтисоди рақамӣ технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба яке аз омилҳои калидии тағйироти сохтори иқтисоди миллӣ табдил ёфтаанд.

Ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва аҳамияти онҳо. Дар асоси таҳқиқоти анҷомдодашуда вобаста ба нақши технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкории сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон як қатор натиҷаҳои муҳими илмӣ ва амалӣ ба даст овард. Пеш аз ҳама, таҳлилҳои назариявӣ ва маълумоти омӯрӣ нишон доданд, ки дар шароити иқтисоди рақамӣ технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ба яке аз омилҳои калидии рушди соҳаҳои хизматрасонӣ, аз ҷумла сайёҳӣ табдил ёфтаанд.

Дурнамои таҳқиқоти минбаъда. Таҳқиқоти минбаъда зарур аст, ки моделҳои мукамалтар ва бисёромиллави иқтисодӣ-математикӣ таҳия карда шаванд, ки на танҳо омилҳои асосӣ (рақамикунонӣ, шумораи сайёҳон, субъектҳои соҳибкорӣ), балки омилҳои иловагӣ, аз қабили сатҳи инфрасохтори рақамӣ, сифати хизматрасонӣ, сатҳи саводнокии рақамии аҳоли ва омилҳои институционалиро низ дар бар гиранд. Ин имкон медиҳад, ки робитаҳои мураккаби байни нишондиҳандаҳои соҳа бо дақиқии бештар арзёбӣ карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Джумаев, А. К. Актуальные вопросы цифровизации таможенной сферы в цифровой экономике / А. К. Джумаев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2025. – № 4(75). – С. 122-126.
2. Вализода, Ш. Ш. Мукамалгардонии низоми пардохтии ғайринақдӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ / Ш. Ш. Вализода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 3(37). – С. 41-49.

3. Имомназаров, М. А. Иқтисодиёти рақамӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир / М. А. Имомназаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2025. – No. 2(57). – С. 165-171.
4. Исмоилов, М. М. Аҳамияти корхонаҳои шабакавӣ дар иқтисодиёти рақамӣ / М. М. Исмоилов, Ҷ. А. Эшбоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. – No. 2(52). – С. 143-148.
5. Қодиров, А. С. Иқтисодиёти сайёҳии байналмилалӣ (Китоби дарсӣ). – Душанбе: “Ирфон”, 2011. – 240 саҳ.
6. Муҳаббатова, Х. М. Захираҳои табиӣ ва рекреатсионии Тоҷикистон. – Душанбе: “Адиб”, 2015. – 180 с.
7. Орипов, А. О. Проблемы и перспективы развития туризма в Таджикистане: монография / А. О. Орипов, Ф. Х. Азизов. – Худжанд: “Нури маърифат”, 2018. – 156 с.
8. Сабуров, И. М. Эконометрический анализ динамики основных показателей развития туризма в Согдийской области // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – Хучанд, 2021. – № 2 (87). – С. 45–53.

НАҚШИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ САЙЁҲӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар мақола нақши технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкории сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ, маълумоти оморӣ ва моделсозии иқтисодӣ-математикӣ таъсири рақамикунонӣ ба нишондиҳандаҳои асосии соҳа арзёбӣ шудааст. Муайян гардид, ки истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, аз ҷумла платформаҳои рақамӣ, хизматрасониҳои онлайн ва системаҳои бронкунонӣ ба баланд гардидани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ, афзоиши даромад ва таҳкими рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: технологияҳои рақамӣ, соҳибкории сайёҳӣ, рақамикунонӣ, иқтисоди рақамӣ, хизматрасониҳои онлайн, платформаҳои рақамӣ.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье исследуется роль цифровых технологий в развитии туристического предпринимательства в Республике Таджикистан. На основе анализа научной литературы, статистических данных и экономико-математического моделирования оценено влияние цифровизации на основные показатели отрасли. Установлено, что использование информационно-коммуникационных технологий, включая цифровые платформы, онлайн-услуги и системы бронирования, способствует повышению эффективности предпринимательской деятельности, росту доходов и укреплению конкурентоспособности туристической отрасли.

Ключевые слова: цифровые технологии, туристическое предпринимательство, цифровизация, цифровая экономика, онлайн-услуги, цифровые платформы.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM ENTREPRENEURSHIP IN TAJIKISTAN

The article examines the role of digital technologies in the development of tourism entrepreneurship in the Republic of Tajikistan. Based on the analysis of scientific literature, statistical data, and economic-mathematical modeling, the impact of digitalization on key sector indicators is assessed. The study reveals that the use of information and communication technologies, including digital platforms, online services, and booking systems, contributes to increasing business efficiency, revenue growth, and enhancing the competitiveness of the tourism sector.

Keywords: digital technologies, tourism entrepreneurship, digitalization, digital economy, online services, digital platforms.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Шахноза Абдучабаровна – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти МДТ «ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров». Тел.: (+992) 92-808-26-25 E-mail: fgai2012@mail.ru.

Сведения об авторе: Абдуллоева Шахноза Абдуджабаровна – кандидат экономических наук, доцент ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова». Тел.: (+992) 92-808-26-25. E-mail: fgai2012@mail.ru.

Information about the author: Abdullaeva Shakhnoza Abdujaborovna – candidate of economic sciences, associate professor. SEI «Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov». Tel.: (+992) 92-808-26-25. E-mail: fgai2012@mail.ru.

УДК: 338.48:004(575.3)

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МОБИЛӢ ДАР РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ САӢӢӢӢ

АБДУЛЛОЕВА Ш.А.

Дар шароити рушди босуръати иқтисоди рақамӣ, технологияҳои мобилӣ ба яке аз омилҳои калидии тағйирёбии сохтор ва самаранокии фаъолияти иқтисодӣ табдил ёфтаанд. Васеъ гардидани истифодаи дастгоҳҳои мобилӣ, аз ҷумла смартфонҳо ва планшетҳо, имконият фароҳам овард, ки хизматрасониҳо ба шакли интерактивӣ, зуд ва дастрас пешниҳод карда шаванд. Тавре ки дар адабиёти илмӣ таъкид мегардад, ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба баланд гардидани самаранокии хизматрасонӣ ва васеъшавии бозорҳои хизматрасонӣ мусоидат менамояд.

Дар ин замина, дастгоҳҳои мобилӣ ба тағйирёбии рафтори истеъмолкунандагон, махсусан сайёҳон, таъсири назаррас мерасонанд. Сайёҳони муосир бештар ба истифодаи барномаҳои мобилӣ барои ҷустуҷӯи иттилоот, банақшагирии сафар, бронкунии хизматрасониҳо ва анҷом додани пардохтҳо рӯ меоранд. Ин раванд боиси афзоиши талабот ба хизматрасониҳои рақамӣ ва мобилӣ гардида, шаклҳои анъанавии хизматрасониҳо тадриҷан иваз мекунад.

Бо дарназардошти аҳамияти афзояндаи технологияҳои мобилӣ, зарурати таҳқиқи ҳамаҷонибаи истифодаи онҳо дар соҳаи сайёҳӣ ба миён меояд. Хусусан дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соҳаи сайёҳӣ дорои иқтидори баланди рушд мебошад, омӯзиши таъсири хизматрасониҳои мобилӣ ба самаранокии фаъолияти иқтисодӣ ва баланд гардидани сифати хизматрасонӣ аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи технологияҳои муосир метавонад ба бештар гардидани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва рақобатпазирии соҳа мусоидат намояд [4, с. 49].

Мақсади асосии таҳқиқоти мазкур аз таҳлили нақш ва таъсири технологияҳои мобилӣ дар рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ иборат мебошад. Барои расидан ба ин мақсад, вазифаҳои зерин муайян карда шудаанд: таҳлили асосҳои назариявии технологияҳои мобилӣ, арзёбии ҳолати кунунии истифодаи онҳо дар соҳаи сайёҳӣ, муайян намудани таъсири онҳо ба сифати хизматрасонӣ ва самаранокии фаъолияти

субъектҳои иқтисодӣ, инчунин таҳияи тавсияҳои илмӣ-амалӣ оид ба такмили истифодаи технологияҳои мобилӣ дар шароити иқтисоди миллӣ.

Дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ, технологияҳои мобилӣ ҳамчун ҷузъи муҳимми инфрасохтори иттилоотӣ коммуникатсионӣ баромад намуда, имконият медиҳанд, ки хизматрасониҳо дар вақти воқеӣ ва бо сатҳи баланди дастрасӣ пешниҳод карда шаванд. Зери мафҳуми “технологияҳои мобилӣ” маҷмӯи воситаҳо, платформаҳо ва барномаҳои фаҳмида мешаванд, ки тавассути дастгоҳҳои мобилӣ амалӣ гардида, ба корбарон имконияти истифодаи хизматрасониҳоро дар ҳар макон ва ҳар вақт фароҳам меоранд. Дар адабиёти илмӣ ин раванд бо истилоҳи “mobile tourism” (ё m-tourism) ифода гардида, ҳамчун шакли нави ташкили хизматрасониҳои сайёҳӣ дар муҳити рақамӣ баррасӣ мешавад.

Рушди технологияҳои мобилӣ дар соҳаи сайёҳӣ марҳила ба марҳила сурат гирифта, аз шаклҳои ибтидоии пешниҳоди иттилооти рақамӣ то хизматрасониҳои пурраи интерактивӣ ва автоматиконидашуда такмил ёфтааст. Агар дар марҳилаҳои аввал дастгоҳҳои мобилӣ асосан барои дастрасӣ ба маълумоти оддӣ истифода мешуданд, дар марҳилаи кунунӣ онҳо ба воситаи асосии идоракунии тамоми раванди сафар табдил ёфтаанд. Ин раванд бо рушди интернетӣ мобилӣ, паҳншавии смартфонҳо ва густариши барномаҳои мобилӣ алоқаманд мебошад.

Дар доираи назариявӣ, хизматрасониҳои мобилӣ дар сайёҳӣ дар асоси як қатор моделҳои иқтисодӣ ва технологӣ амалӣ мегарданд. Аз ҷумла, m-commerce (тиҷорати мобилӣ) имконият медиҳад, ки амалиёти хариду фурӯш тавассути дастгоҳҳои мобилӣ анҷом дода шавад. Ин модел ба рушди бозорҳои рақамӣ ва афзоиши ҳаҷми хизматрасониҳои онлайн мусоидат мекунад. m-booking (бронкунии мобилӣ) яке аз самтҳои муҳим буда, ба сайёҳон имкон медиҳад, ки хизматрасониҳоро мустақиман тавассути барномаҳои мобилӣ фармоиш диҳанд. Ҳамзамон, m-marketing (маркетинги мобилӣ) ҳамчун воситаи муассири ҷалби муштариён баромад намуда, бо истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ ва рекламаи ҳадафнок ба афзоиши талабот мусоидат менамояд.

Афзалиятҳои асосии хизматрасониҳои мобилӣ дар сайёҳӣ, пеш аз ҳама, дар сатҳи баланди дастрасӣ, суръат ва қулайии истифода ифода меёбанд. Истифодаи технологияҳои мобилӣ имкон медиҳад, ки хизматрасониҳо ба таври фардӣ (personalized) пешниҳод гардида, талаботи муштариён бо дараҷаи баланд қонеъ гардонида шавад. Ғайр аз ин, технологияҳои мобилӣ ба коҳиш ёфтани хароҷоти амалиётӣ ва баланд гардидани самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ мусоидат менамоянд. Тавре ки дар таҳқиқотҳои илмӣ зикр мегардад, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба беҳтар гардидани сифати хизматрасонӣ ва афзоиши самаранокии фаъолияти иқтисодӣ таъсири мусбат мерасонад [1, с. 41].

Ҳамин тариқ, технологияҳои мобилӣ ҳамчун унсурҳои муҳимми иқтисоди рақамӣ дар ташаккули шаклҳои нави хизматрасониҳои сайёҳӣ нақши калидӣ дошта, ба рушди устувори соҳа мусоидат менамоянд.

Дар шароити муосир, технологияҳои мобилӣ доираи васеи воситаҳо ва ҳалли рақамиро дар бар гирифта, ба рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ таъсири назаррас мерасонанд. Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки тамоми марҳилаҳои сафар — аз банақшагирӣ то анҷоми хизматрасонӣ — ба таври рақамӣ ва бо истифода аз дастгоҳҳои мобилӣ амалӣ гарданд.

Яке аз унсурҳои асосии ин раванд барномаҳои мобилии сайёҳӣ (mobile applications) ба ҳисоб мераванд. Ин барномаҳо ба истифодабарандагон имконият медиҳанд, ки хизматрасониҳоро мустақиман фармоиш диҳанд, иттилооти заруриро дастрас намоянд ва раванди сафарро ба таври самаранок идора кунанд. Бо истифода аз ҷунин барномаҳо, равандҳои бронкунии, интихоби маршрут ва идоракунии хизматрасонӣ ба таври назаррас содда мегарданд.

Ҳамзамон, системаҳои харитасозӣ ва навигатсия дар асоси технологияҳои GPS нақши муҳим доранд. Онҳо ба сайёҳон имконият медиҳанд, ки самти ҳаракат, ҷойгиршавии объектҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори заруриро бо дақиқии баланд муайян намоянд. Ин навъи технологияҳо ба баланд гардидани сатҳи роҳнамоӣ ва кам шудани хавфи гум шудан мусоидат мекунанд.

Яке аз самтҳои муҳими рушди хизматрасониҳои мобилӣ — пардохтҳои мобилӣ ва ҳамёнҳои электронӣ мебошад. Татбиқи чунин системаҳо имконият медиҳад, ки амалиётҳои молиявӣ бе истифодаи нақд ва бо сатҳи баланди амният анҷом дода шаванд. Ин раванд ба соддагардонии хизматрасонӣ ва баланд гардидани сатҳи қаноатмандии муштарӣ мусоидат менамояд.

Илова бар ин, истифодаи QR-кодҳо ва технологияҳои бесим барои пешниҳоди иттилоот ва дастрасӣ ба хизматрасониҳо васеъ паҳн гардидааст. Бо ёрии QR-кодҳо сайёҳон метавонанд маълумоти заруриро дар бораи объектҳои сайёҳӣ, менюи хизматрасонӣ ё маршрутҳо зуд дастрас намоянд.

Дар баробари ин, chatbot-ҳо ва ассистентҳои мобилӣ, ки дар асоси зеҳни сунӣ фаъолият мекунанд, имконият медиҳанд, ки ба муштарӣ хизматрасонии фаврӣ ва интерактивӣ пешниҳод гардад. Онҳо метавонанд ба саволҳо ҷавоб диҳанд, маслиҳат пешниҳод намоянд ва ҳатто равандҳои бронкуиро автоматиконӣ намоянд.

Самти дигари муҳими рушди технологияҳои мобилӣ — истифодаи технологияҳои воқеияти афзуда (AR) ва воқеияти виртуалӣ (VR) мебошад. Бо ёрии ин технологияҳо, сайёҳон метавонанд пеш аз боздид аз объектҳои сайёҳӣ таҷрибаи виртуалӣ ба даст оварда, сатҳи ҷолибияти хизматрасониҳоро баланд бардоранд.

Ҳамин тариқ, маҷмӯи воситаҳои мобилӣ ба таври ҳамгиро ба рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ таъсир расонида, имконият медиҳанд, ки сатҳи хизматрасонӣ, дастрасӣ ва рақобатпазирии соҳа ба таври назаррас баланд бардошта шавад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати иқтисоди рақамӣ, таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки технологияҳои мобилӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ табдил ёфтаанд. Дар чунин кишварҳо, аз ҷумла давлатҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА ва Чин, истифодаи васеи дастгоҳҳои мобилӣ ба рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои сайёҳӣ мусоидат намуда, сатҳи хизматрасонӣ ва рақобатпазирии бозорро ба таври назаррас баланд бардоштааст.

Яке аз унсурҳои муҳими ин раванд — рушди платформаҳои мобилии ҷаҳонӣ мебошад, ки ба сайёҳон имконият медиҳанд, тамоми марҳилаҳои сафарро тавассути дастгоҳҳои мобилӣ идора намоянд. Барномаҳои мобилии платформаҳои байналмилалӣ барои бронкунии меҳмонхонаҳо, иҷораи манзил, хариди билетҳо ва гирифтани маълумоти муфассал дар бораи маконҳои сайёҳӣ истифода мешаванд. Ин гуна платформаҳо бо фароҳам овардани хизматрасониҳои мутамарказ ва қулай ба баланд гардидани шаффофият ва самаранокии бозор мусоидат мекунанд.

Дар баробари ин, дар таҷрибаи байналмилалӣ концепсияи “smart tourism” (сайёҳии зеҳнӣ) ба таври фаъол рушд ёфта истодааст, ки дар асоси ҳамгироии технологияҳои мобилӣ, интернетии ашё (IoT) ва таҳлили додаҳо амал мекунанд. Дар доираи ин концепсия, экосистемаи мобилии сайёҳӣ ташаккул ёфта, ҳамаи иштирокчиёни бозор — аз сайёҳон то провайдерҳои хизматрасонӣ — дар як муҳити ягонаи рақамӣ фаъолият мекунанд. Ин раванд ба беҳтар гардидани идоракунии ҷараёнҳои сайёҳӣ ва баланд шудани сатҳи қаноатмандии истифодабарандагон мусоидат менамояд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки муваффақияти истифодаи технологияҳои мобилӣ дар кишварҳои пешрафта ба як қатор омилҳои калидӣ вобаста мебошад. Аз ҷумла, рушди инфрасохтори рақамӣ, сатҳи баланди саводнокии рақамии аҳоли, дастгирии давлатӣ ва ҷорӣ намудани инноватсияҳо дар фаъолияти соҳибкорӣ нақши муҳим мебозанд. Илова бар ин, ҳамгироии самараноки технологияҳои мобилӣ бо дигар платформаҳои рақамӣ ва

истифодаи васеи таҳлили додаҳо ба баланд гардидани самаранокии хизматрасонӣ ва рушди устувори соҳа мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки технологияҳои мобилӣ метавонанд ҳамчун воситаи муҳимми рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ баромад намуда, барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва сифати хизматрасонӣ заминаи мусоид фароҳам оваранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди ҷорӣ намудани технологияҳои мобилӣ дар соҳаи сайёҳӣ тадриҷан рушд ёфта, ба яке аз самтҳои муҳимми рақамикунони хизматрасониҳо табдил меёбад. Афзоиши шумораи истифодабарандагони смартфонҳо ва густариши шабакаҳои интернетӣ мобилӣ заминаи мусоидро барои рушди хизматрасониҳои мобилӣ фароҳам овардааст. Ин омилҳо имконият медиҳанд, ки хизматрасониҳои сайёҳӣ ба таври интерактивӣ ва дастрас пешниҳод гарданд.

Истифодаи барномаҳои мобилӣ аз ҷониби сайёҳон ва ширкатҳои туристӣ тадриҷан васеъ мегардад. Сайёҳон бештар аз барномаҳои мобилӣ барои ҷустуҷӯи иттилоот, банақшагирии сафар ва бронкунии хизматрасониҳо истифода мебаранд. Дар баробари ин, ширкатҳои туристӣ низ ба истифодаи воситаҳои мобилӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳо, идоракунии равандҳои тичоратӣ ва ҷалби муштарӣ рӯ меоранд.

Дар баҳши меҳмонхонаҳо ва дигар субъектҳои хизматрасонӣ низ татбиқи технологияҳои мобилӣ мушоҳида мегардад. Аз ҷумла, истифодаи системаҳои бронкунии мобилӣ, пардохтҳои электронӣ ва хизматрасониҳои онлайн ба содагардони раванди хизматрасонӣ ва баланд гардидани сатҳи қаноатмандии мизочон мусоидат менамояд. Бо вучуди ин, сатҳи татбиқи чунин технологияҳо ҳанӯз ба дараҷаи кишварҳои пешрафта нарасидааст.

Таҳлили маълумоти омӯрӣ нишон медиҳад, ки сатҳи истифодаи интернетӣ мобилӣ ва хизматрасониҳои вобаста ба он тамоюли афзоиш дорад. Ин раванд бо рушди инфрасохтори телекоммуникатсионӣ ва афзоиши талабот ба хизматрасониҳои рақамӣ алоқаманд мебошад. Ҳамзамон, ҳиссаи хизматрасониҳои мобилӣ дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои сайёҳӣ тадриҷан зиёд гардида истодааст, ки ин аз аҳамияти афзояндаи технологияҳои мобилӣ дар соҳа шаҳодат медиҳад.

Барои арзёбии амиктари ҳолати мавҷуда, истифодаи усулҳои таҳлили иқтисодӣ-омӯрӣ, аз ҷумла таҳияи ҷадвалҳо ва диаграммаҳо, аҳамияти муҳим дорад. Ин воситаҳо имкон медиҳанд, ки динамикаи нишондиҳандаҳо, сатҳи истифодаи технологияҳои мобилӣ ва таъсири онҳо ба рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ ба таври возеҳ инъикос карда шавад.

Дар шароити иқтисоди рақамӣ, технологияҳои мобилӣ ба яке аз омилҳои муҳимми тағйирдиҳандаи соҳаи сайёҳӣ табдил ёфта, ба рушд ва тақмили хизматрасониҳо таъсири назаррас мерасонанд. Татбиқи васеи дастгоҳҳои мобилӣ ва барномаҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки равандҳои хизматрасонӣ ба таври самаранок, зуд ва мутобиқ ба талаботи истифодабарандагон ташкил карда шаванд.

Пеш аз ҳама, истифодаи технологияҳои мобилӣ ба баланд гардидани дастрасии хизматрасониҳо мусоидат менамояд. Сайёҳон метавонанд дар ҳар вақт ва макон тавассути дастгоҳҳои мобилӣ ба хизматрасониҳои зарурӣ дастрасӣ пайдо намоянд, ки ин ба васеъ гардидани бозори хизматрасониҳо ва ҷалби шумораи бештари мизочон замина фароҳам меорад.

Технологияҳои мобилӣ ба бештар гардидани сифати хизматрасонӣ таъсири мусбат мерасонанд. Автоматизатсияи равандҳо, истифодаи барномаҳои мобилӣ ва системаҳои идоракунии рақамӣ имкон медиҳанд, ки хизматрасониҳо бо суръати баланд ва ҳатогиҳои кам пешниҳод карда шаванд. Тавре ки дар таҳқиқотҳои илмӣ таъкид мегардад, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба баланд шудани сифати хизматрасонӣ ва самаранокии фаъолияти иқтисодӣ мусоидат мекунад [1, с. 41].

Яке аз самтҳои муҳимми таъсири технологияҳои мобилӣ — фардисозии хизматрасонӣ (personalization) мебошад. Бо истифода аз маълумоти корбарон ва таҳлили рафтори онҳо, ширкатҳо метавонанд хизматрасониҳоро мутобиқ ба талабот ва афзалиятҳои инфиродии сайёҳон пешниҳод намоянд. Ин раванд ба баланд шудани сатҳи қаноатмандии мизочон ва устувории муносибатҳои тиҷоратӣ мусоидат мекунад.

Илова бар ин, технологияҳои мобилӣ ба афзоиши даромад ва баланд гардидани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ таъсири назаррас мерасонанд. Содагардонии равандҳои хизматрасонӣ, коҳиш ёфтани хароҷоти амалиётӣ ва васеъ гардидани каналҳои фурӯш имконият медиҳанд, ки субъектҳои соҳибкорӣ фаъолияти худро самараноктар ба роҳ монанд. Чунон ки таҳлилҳои иқтисодӣ нишон медиҳанд, қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ таъсири мусбат мерасонад [4, с. 49].

Дар шароити рушди босуръати иқтисоди рақамӣ, тақмили истифодаи технологияҳои мобилӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ табдил ёфтааст. Бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда ва тамоюлҳои ҷаҳонӣ, зарурати татбиқи чораҳои комплексӣ барои рушди хизматрасониҳои мобилӣ дар Тоҷикистон ба миён меояд.

Пеш аз ҳама, рушди барномаҳои мобилии миллӣ аҳамияти муҳим дорад. Таҳияи платформаҳои маҳаллӣ, ки хусусиятҳои бозори дохилиро ба инобат мегиранд, метавонад ба баланд гардидани сатҳи дастрасии хизматрасониҳо ва ҷалби сайёҳони дохиливу хориҷӣ мусоидат намояд. Чунон ки муҳаққиқон қайд менамоянд, рушди инфрасохтор ва истифодаи самараноки захираҳо ба беҳтар гардидани фаъолияти сайёҳӣ таъсири мусбат мерасонад [2, с. 53].

Дар баробари ин, яке аз самтҳои муҳимми рушд — ҳамгирой (интеграция) бо платформаҳои байналмилалӣ мебошад. Пайваست намудани хизматрасониҳои миллӣ ба системаҳои ҷаҳонӣ имконият медиҳад, ки дастрасӣ ба бозорҳои хориҷӣ васеъ гардида, рақобатпазирии соҳа баланд бардошта шавад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки рушди сайёҳӣ ба тавсеаи инфрасохтор ва ҳамгироии иқтисодӣ вобастагии зич дорад [3, с. 82].

Самти дигари муҳим — қорӣ намудани технологияҳои зехни сунъӣ дар барномаҳои мобилӣ мебошад. Истифодаи алгоритмҳои интеллектуалӣ барои таҳлили рафтори корбарон, пешниҳоди хизматрасониҳои фардӣ ва автоматизатсияи равандҳо метавонад самаранокии хизматрасониҳоро ба таври назаррас баланд бардорад. Тавре ки дар таҳқиқотҳои иқтисодӣ-оморӣ зикр мегардад, истифодаи технологияҳои муосир ба афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мусоидат менамояд [4, с. 50].

Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда метавон хулоса кард, ки технологияҳои мобилӣ дар шароити муосири иқтисоди рақамӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ табдил ёфтаанд. Таҳлил нишон дод, ки истифодаи дастгоҳҳои мобилӣ ва барномаҳои рақамӣ ба тағйирёбии куллии раванди хизматрасонӣ, баланд гардидани самаранокӣ ва беҳтар шудани сифати хизматрасонӣ мусоидат менамояд.

Арзёбии натиҷаҳо нишон медиҳад, ки технологияҳои мобилӣ дар соҳаи сайёҳӣ як қатор вазифаҳои муҳимро иҷро менамоянд: онҳо дастрасии хизматрасониҳоро таъмин намуда, раванди пешниҳоди хизматрасониҳоро содда ва шаффоф мегардонанд, инчунин ба фардисозии хизматрасонӣ ва баланд гардидани сатҳи қаноатмандии мизочон мусоидат меkunанд.

АДАБИЁТ

1. Қодиров, А. С. Иқтисодиёти сайёҳии байналмилалӣ (Китоби дарсӣ). — Душанбе: «Ирфон», 2011. — 240 саҳ.
2. Мухаббатов, Х. М. Захираҳои табиӣ ва рекреатсионии Тоҷикистон. — Душанбе: «Адиб», 2015. — 180 саҳ.

3. Орипов, А. О. Проблемы и перспективы развития туризма в Таджикистане: монография / А. О. Орипов, Ф. Х. Азизов. — Худжанд: «Нури маърифат», 2018. — 156 с.
4. Сабуров, И. М. Эконометрический анализ динамики основных показателей развития туризма в Согдийской области // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. — Хучанд, 2021. — № 2 (87). — С. 45–53.
5. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, №371. — Душанбе, 2018. — 45 сах.
6. Туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи оморӣ. — Душанбе: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. — 427 сах.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МОБИЛӢ ДАР РУШДИ ХИЗМАТРАСОНӢҲОИ САӢӢҲӢ

Дар мақола масъалаҳои истифодаи технологияҳои мобилӣ дар рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ ва маълумоти амалӣ, нақши дастгоҳҳои мобилӣ дар беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ ва баланд гардидани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ арзёбӣ шудааст. Муайян гардид, ки барномаҳои мобилӣ, пардохтҳои электронӣ ва системаҳои бронкунӣ ба дастрасии хизматрасониҳо ва қонсгардонии талаботи сайёҳон мусоидат менамоянд. Ҳамзамон, таъсири технологияҳои мобилӣ ба афзоиши даромад ва рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ баррасӣ гардидааст. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки истифодаи самаранокии технологияҳои мобилӣ метавонад ба рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: технологияҳои мобилӣ, сайёҳӣ, хизматрасонӣ, рақамикунонӣ, инноватсия, Тоҷикистон.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОБИЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

В статье рассматриваются вопросы использования мобильных технологий в развитии туристических услуг. На основе анализа научной литературы и практических данных оценена роль мобильных устройств в повышении качества обслуживания и эффективности экономической деятельности. Установлено, что мобильные приложения, электронные платежи и системы бронирования способствуют повышению доступности услуг и удовлетворению потребностей туристов. Одновременно рассмотрено влияние мобильных технологий на рост доходов и конкурентоспособность туристической отрасли. Результаты исследования показывают, что эффективное использование мобильных технологий может способствовать устойчивому развитию туристической сферы в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: мобильные технологии, туризм, услуги, цифровизация, инновации, Таджикистан.

THE USE OF MOBILE TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM SERVICES

The article examines the issues of using mobile technologies in the development of tourism services. Based on the analysis of scientific literature and practical data, the role of mobile devices in improving service quality and increasing the efficiency of economic activity is assessed. It is determined that mobile applications, electronic payments, and booking systems

contribute to the accessibility of services and satisfaction of tourists' needs. At the same time, the impact of mobile technologies on revenue growth and the competitiveness of the tourism sector is analyzed. The results of the study show that the effective use of mobile technologies can contribute to the sustainable development of the tourism sector in the Republic of Tajikistan.

Keywords: mobile technologies, tourism, services, digitalization, innovation, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Ш.А. - н.и.и., дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии информатикаи МДТ - и “ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров” Тел.: (992) 92-808-26-25. E-mail: fgai2012@mail.ru.

Сведения об авторе: Абдуллоева Ш.А. — к.и.и., доцент общеуниверситетской кафедры информатики государственного образовательного учреждения «ХГУ имени академика Бободжона Гафурова». Тел.: +992 92-808-26-25 E-mail: fgai2012@mail.ru.

Information about the author: Abdulloeva S.A. — Associate Professor of the University-wide Department of Informatics, State Educational Institution “Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov”. Tel.: +992 92-808-26-25 E-mail: fgai2012@mail.ru.

УДК: 33,5Т
ББК: 65,9Т

ИННОВАЦИИ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ТУРИСТИЧЕСКИХ ФИРМ

КАРИМОВ И.И.

В условиях ускоренной индустриализации страны важнейшим фактором экономического роста является - «инновационные технологии», т. к. именно они как степень использования его достижений, определяют современный тип экономического роста.

Роль инновационных технологий в условиях ускоренной индустриализации страны возрастает. Особенностью современного развития технологий является переход к целостным технолого-экономическим системам высокой эффективности, охватывающим производственный процесс от первой до последней операции и оснащенным прогрессивными техническими средствами. Уровень технологий в развитие туристических фирм оказывает решающее влияние на его экономические показатели, поэтому необходимо достаточное знание современных технологических процессов.

В деятельности туристических фирм технология является главным объектом для инвестиций. Так как за счет прибыли, полученной от своевременно и разумно вложенных в технологию финансовых средств, обеспечивается проведение эффективной социально-экономической политики и достигается соответствующий жизненный уровень населения.

Одним из ведущих основ достижения устойчивого развития туристических фирм, можно преобладать в результате преодоления множества барьеров и не является данностью на продолжительный длительный период времени. В период экономического кризиса устойчивое развитие это выживание в основных сферах жизнедеятельности.

Термин сущности «устойчивое развитие» это направление социальных и экономических изменений, в котором эксплуатация природных ресурсов ориентация научно-технического развития, направление инвестиций, развитие личности институциональные изменения, согласованы друг с другом и укрепляют нынешний и будущий потенциал для удовлетворения человеческих потребностей и устремлений. Во многом речь идёт об обеспечении качества жизни людей.

Сущность термина «устойчивое развитие» (от англ. sustainable development, от фр. developpement durable, от нем. nachhaltige Entwicklung), означает гармоничное (надежное, равномерное, балансируемое) развитие - это процесс развития или постоянного роста.

Таким образом, перевод в европейских языках приведен в следующих словах:

– От англ. Sustainable - устойчивый, экологически рациональный, жизнеспособный, обеспечивающий учёт будущих потребностей. Development-рост, развитие, эволюция, совершенствование, раскрытие, результат, изложение, фирм, обрабатываемый участок земли, разработка, производство;

– От фр. development - развитие; durable - прочный, долговременный, долговечный, длительный, длительного пользования, надежный;

– От нем. Nachhaltig – устойчивый; Entwicklung - развитие, проявление, разработка, создание, конструкция, развертывание, изменение, конструирование, модернизация, проект, проектирование.

По отношению к трактовкам сущности «устойчивое развитие», многие выдающиеся мыслители высказали своё мнение, к примеру: в толковом словаре русского языка показывают что, развитие - «изменение законодательного процесса, скачок из первичного исходного положения на другое, более совершенное; также переход от раннего качественного положения к новому, от низшего к высшему» [13, с. 242].

По мнению Логунцева Е., развитие – «внесение изменения в законодательный процесс, в целях поддержания качества, или же переход на новый более высокий уровень организации» [10, с. 42].

Из этих определений следует что, сущность «развитие» интерпретируется по разному.

Термин «развитие» означает обусловленное направление положительного изменения, то есть прогресс, а термин «устойчивое» означает - стабильность.

Термин, «устойчивое развитие» охватывает в себе множество дефиниций который, имеют более 100 наименований терминов.

По проведенным исследованиям теории максимизации прибыли, представителями, которой является Д. М. Кейнс, [6, с. 22] А. Маршалл, А. Смит [7, с. 142] и др. экономисты, устойчивым состоянием фирмы является то состояние, в котором может сохраняться прибыль по заданной величине.

Также можно отметить, что основоположниками теории устойчивого развития малого бизнеса являются классики марксизма-ленинизма. Ф. Энгельс, характеризуя рациональное размещение производительных сил, писал: «Только общество, способное установить гармоническое сочетание производительных сил по единому общему плану, может позволить разместиться по всей стране так, как это наиболее удобно для ее развития и сохранения, а также и для развития прочих элементов производства».

По мнению Бородин А.И., [13, с. 242] устойчивость фирмы отражается в виде производственной, торговой, финансово-кредитной, и др., стабильности обеспечения, в которой рассматривается имеющиеся в нем ресурсы. Также уровень материально-технической и научной базы фирмы, особенности инновационного управления, состояние интеллектуального и кадрового потенциала.

Согласно нашему мнению термин «устойчивое развитие» - это целенаправленное использование имеющегося потенциала и условий внешней среды при сохранении

динамического равновесия, которое удовлетворяет, качественное благосостояние жизни людей и в то же время одновременно сохраняя, имеющиеся природные ресурсы.

Мы считаем, что исходя из вышесказанного разработанная нами схема устойчивого развития рационального использования ресурсов, ориентирована на удовлетворение потребностей людей при сохранении окружающей среды, с тем, что эти потребности могут быть удовлетворены не только для настоящего, но и для будущего поколения (рис. 1).

Рисунок 1. Схема устойчивого развития

После приобретения независимости Республика Таджикистан в марте 1992-го года стала членом Организации Объединенных Наций (ООН). Ежегодно проводимая конференция ООН по окружающей среде и устойчивому развитию, обязывают все членов государства принять на себя ответственность за основы устойчивого развития.

Как член мирового сообщества Республика Таджикистан, активно включилась в международные процессы, обязуясь выполнять все обязательства по целям устойчивого развития, утверждённой на Саммите ООН.

Для дальнейшего устойчивого развития туристических фирм в регионе страны, развитие экономики, социальной сферы, и экологии этих территорий, постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01 октября 2007 года, №500 принята «Концепция перехода Республики Таджикистан к устойчивому развитию».

В связи с этой принятой Концепцией перехода РТ к устойчивому развитию на 2007 - 2030 годы, определяются важнейшие программы по достижению устойчивого развития. На этой основе созданы объединённые группировки для решения экономических, экологических

и социальных проблем, в целях улучшения благосостояния уровня жизни населения Республики Таджикистан.

В достижении ускоренной индустриализации страны - как гарант развития туристических фирм, можно преобладать в результате преодоления множества барьеров.

Однако, на современном этапе рыночной трансформации экономики, туристических фирм недостаточно развит, что приводит к трудностям в преодолении сырьевой ориентации и в использовании дешевой рабочей силы для производства высококачественных и конкурентоспособных товаров на малых фирмах страны. Последние как субъект хозяйствования, предъявляют высокий спрос на разнообразные услуги, потребление которых способствуют повышению эффективности всей рыночной экономики.

Туристические фирмы направлены на осуществление предпринимательской деятельности малых фирм, индивидуальных предпринимателей и фермеров. Важнейший фактор, который несет в себе размещение туристических фирм, - это создание новых рабочих мест. Это обусловлено тем, что фактор, не только обеспечивает средствами к существованию значительную часть населения, но и способствует стабилизации обстановки в обществе и устойчивому развитию индустриализации страны.

В настоящее время принят комплекс мер, направленных на стимулирование оптимизации размещения туристических фирм. В стране сформирована правовая база, регулирующая сферу туристических фирм. Образованы и ведутся координационные органы в области оптимизации размещения туристических фирм.

Мы считаем, что исходя из вышесказанного разработанная нами схема обеспечения устойчивого развития туристических фирм, в которой она ориентирована на рациональное использование всех имеющегося ресурсов, она является на удовлетворение потребностей людей при сохранении окружающей среды. Тем самым эти потребности могут быть удовлетворены не только для настоящего, но и для будущего поколения (рис. 2).

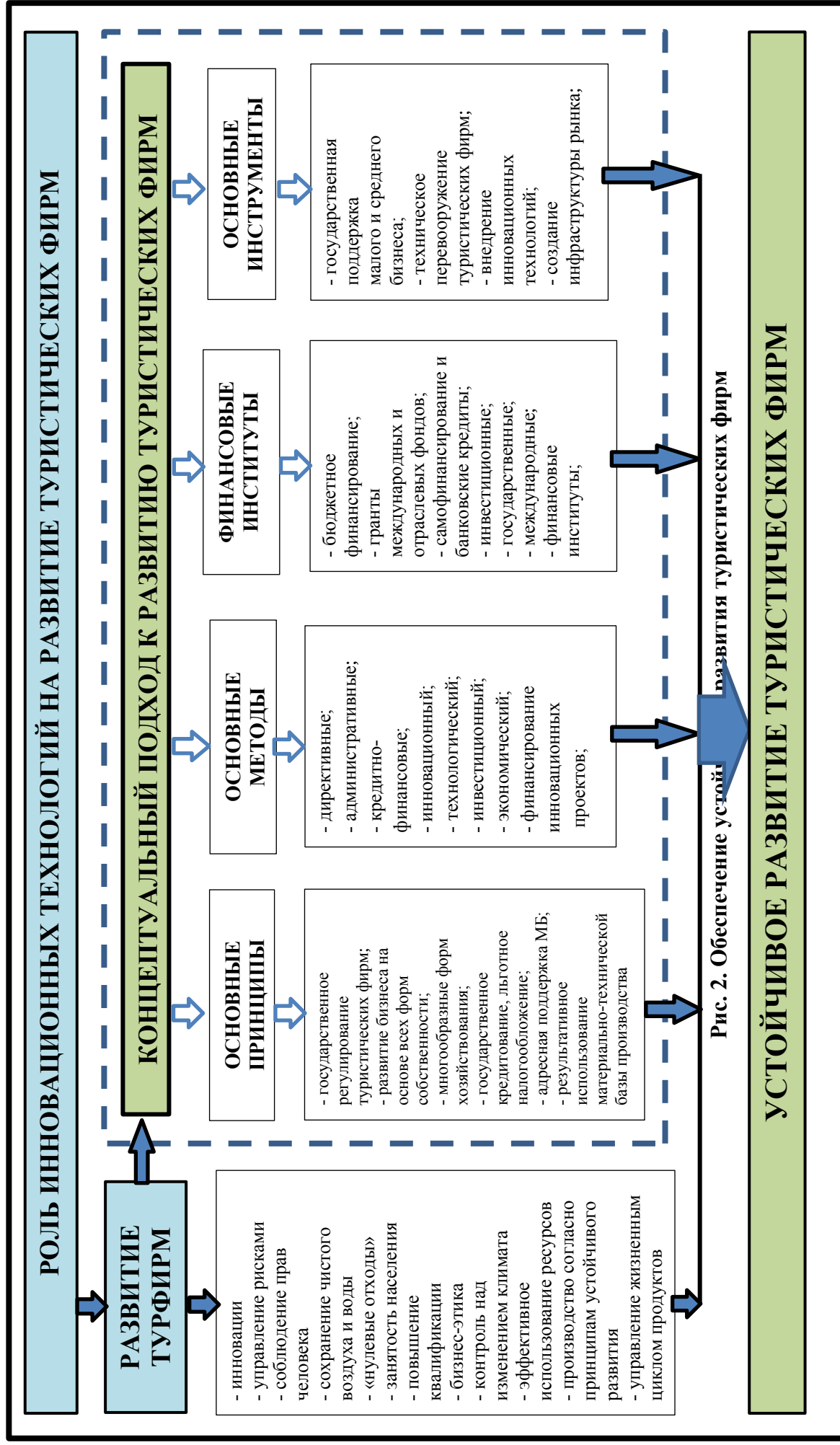

Рис. 2. Обеспечение устойчивого развития туристических фирм

Республика Таджикистан обладает реальными возможностями и владеет значительным потенциалом для развития туристических фирм. Факторы, которые создают предпосылки для развития туристических фирм, также для повышения экономического и социального роста населения следующие:

- наибольшие благоприятные условия для развития туризма и ведения фермерства;
- имеющееся значительное количество дешевой рабочей силы.
- развитость системы транспортной коммуникации;
- огромные благоприятные условия для производства продуктов питания;
- имеющиеся значительные ресурсы неизученных земель, пригодных для дальнейшего усовершенствования и развития сельскохозяйственного сектора;
- имеющиеся разнovidное количество полезных ископаемых;
- имеющиеся значительные реальные сырьевые ресурсы для развития сельскохозяйственного производства;

Итоговая цель характеризуется в том, чтобы увеличить и развивать этот направление, путем оказания ему устойчивого характера, в конечном итоге сделать его экологически ориентированным, а также социально обусловленным.

Развитие туристических фирм является одним из стратегически важных концептуальных основ экономического роста. Для достижения поставленных целей, одним из основных факторов развития туристических фирм являются, прежде всего, высокое качество и интенсивность предпринимательской активности, которая влияет на начальный этап уровня развития всех составляющих элементов институциональной и социальной подсистемы. Устойчивое развитие этих подсистем приведет к росту предпринимательской активности и к повышению качества и устойчивости взаимодействия всех субъектов рынка.

В повышении эффективности и управлении туристических фирм, прежде всего к компетенции Правительства Республики Таджикистан в малом и среднем бизнесе относятся:

- разработка и реализация государственной политики в области туристических фирм;
- разработка и утверждение государственной концепции и стратегии в малом бизнесе, направленной на обеспечение продовольственной безопасности;
- определение государственной стратегии и формирование государственной политики туристических фирм;
- утверждение программ о преимущественных направлениях в сфере туристических фирм;
- классификация и использование иных механизмов регулирования туристических фирм;
- утверждение правил ведения туристических фирм;

Экономисты изученные, современного мира считают, возможным переход к развитию инновационной технологии, только на базе современной новой техники и технологий, а также созданием кластера и эффективного использования инновационного потенциала фирмы.

Эффективность функционирования кластера зависит от эффективной и гармоничной работы каждого участника. Для более эффективного использования сырья в местных условиях сделана попытка и разработана схема кластеризации в Согдийской области, с привлечением ряда участников в форме имеющихся институтов, учреждений и фирм (рис. 3).

Согласно представленной схеме кластеризации туристических фирм в регионе Согдийской области, дехканские и фермерские хозяйства выступают поставщиками сырья. Сырье передается в обрабатывающие фирмы.

Как установлено в проведенном исследовании, в кластере все участники тесно взаимодействуют друг с другом. Количество участников в кластере зависит от масштаба и технологии производства. Одним из главных участников кластера является государство. Государство регулирует деятельность всех участников, через налоговую инспекцию и комитета статистики.

В состав объектов социального бизнеса входят операторы сотовой и городской связи, телевидение, интернет-провайдеры. ВУЗы, также занимаясь исследованием, предлагают различные инновационные идеи и бизнес-планы для перспективного развития и размещения туристических фирм, а финансовые институты обеспечивают кластер финансовыми средствами для обеспечения непрерывного функционирования участников кластера.

Транспортные компании отвечают за транспортировку оборудования и других материалов из заграницы, а также за перевозку грузов между участниками кластера. Формирование предлагаемого кластера позволит устранять негативные последствия внутри региональной конкуренции, а также повышать конкурентоспособность региона в целом.

В итоге, готовая продукция поступает в оптовые магазины и далее в розничные магазины. Центр маркетинговых исследований занимается изучением среды маркетинга продукции. Центр консалтинга консультирует обрабатывающие фирмы, и тем самым обеспечивает обрабатывающие фирмы информацией, на основе которых фирмы могут составить производственный план.

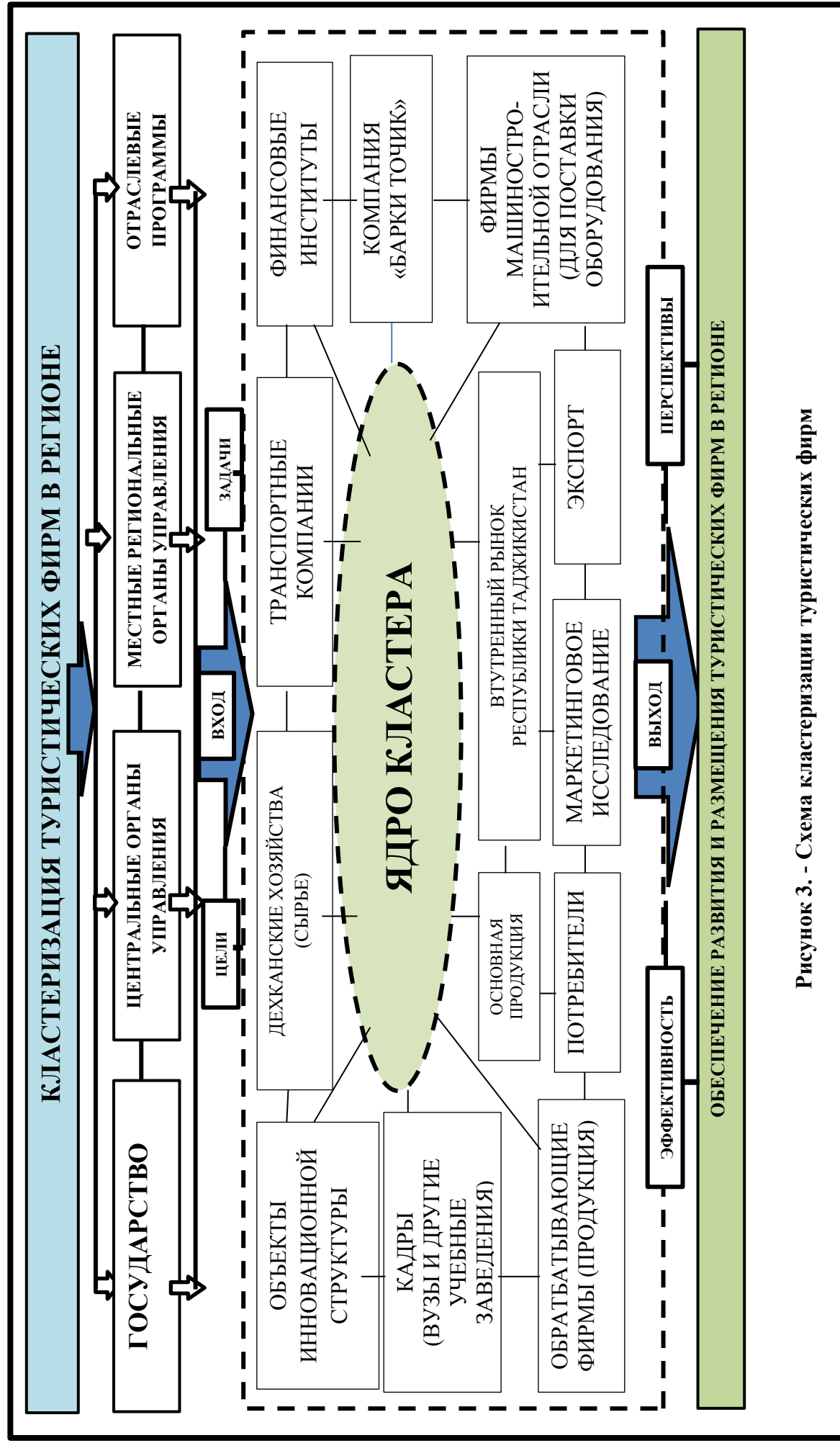

Рисунок 3. - Схема кластеризации туристических фирм

Предлагаемый кластер рис. 3, схема кластеризации туристических фирм в регионе Согдийской области, может стать ядром эффективного развития туристических фирм в регионе Согдийской области, который в дальнейшем может служить базой для создания кластеров в других отраслях экономики Республики Таджикистан.

Проведенные исследование и анализ нынешнего состояние эффективностей развития деятельности туристических фирм Республики Таджикистан, показывает:

Во-первых, по конечным итогам состояние деятельности эффективности развития туристических фирм в регионе, можно утверждать, что могут обеспечивать ростом ВВП, измеряемого ростом его реальных доходов и повышения уровня жизни населения. Также, учитывая факторы, влияющие на развития и размещения туристических фирм в регионе, можно отметить, что в свою очередь, обеспечивая повышение спроса на товары, следовательно, размещение туристических фирм должно содействовать правильным установлениям территориальных пропорций в организации и размещении производительных сил каждого региона.

Во-вторых, о проводимой политике Правительством Республики Таджикистана, по разработке стратегии программно – целевого подхода к деятельности организации, должно содействовать положительную оценку к дальнейшему развитию туристических фирм в регионе. Туристические фирмы в регионе благодаря имеющейся значительным наибольшим потенциалом в будущем может сыграть основную определяющую роль в росте национальной экономики, в сокращении безработицы, стимулировании предпринимательской деятельности, повышение устойчивости и конкурентоспособности экономики региона.

В-третьих, спокойная политическая обстановка, устойчивое экономическо-социальное положение, а также высокий уровень профессионализма кадров обеспечивают надежные предпосылки для развития области. Для Таджикистана, туристические фирмы, является одной из составных частей экономики и от ее развития и прогресса зависит решение социальных проблем и обеспечение уровня жизни народа.

В-четвертых, одним из приоритетных направлений эффективности развития туристических фирм в регионе являются: туристско-экскурсионный бизнес; обслуживание пассажирского транспорта; развитие связи; строительство жилья; коммунальное обслуживание; деятельность учреждений культуры; учреждений физической культуры и спорта; медицинские и образовательные учреждения; развитие торговли и общественного питания, и др.

В-пятых, постоянное расширение внешнеэкономических связей Согдийской области, способствует к совершенствованию и развитию деятельности туристических фирм, в целях выхода на международный рынок. Согдийская область активно сотрудничает со своими партнерами из России, США, Китая, Великобритании, Казахстана и целого ряда других стран ближнего и дальнего зарубежья.

Подводя итоги, основная задача развития туристических фирм заключается в том, что она удовлетворяет обширного состава численности населения рабочими местами, обеспечивает рынок продукциями и услугами, удовлетворяет многочисленные нужды производственных предприятий, а также выпускает специальные товары.

Предложенные направления и результаты исследования могут быть применены органами государственной власти, при проектировании и внедрении экономической политики, в области эффективности развития туристических фирм на территории страны:

- разработка и реализация более выгодных планов интеграции товарообмена на туристических фирмах, международных взаимоотношениях, обмена опыта высокопрофессиональными кадрами и др., может способствовать развитию туристических фирм и тем самым стабильному развитию национальной экономики;

- улучшить условия для образования инновационной деятельности туристических фирм, путем по принципу программно – целевого планирования, которая

непосредственно будет из бюджета осуществляться государственное финансирование в области инновационного развития туристических фирм в стране;

– обеспечение системы подготовки кадров, при которой он не испытывал бы недостатки, в высококвалифицированных специалистах по развитию туристических фирм, что имеются структурные диспропорции по всем видам экономической деятельности;

– создание системы поддержки малого предпринимательства, а также обеспечение инфраструктуры по адекватной задаче её развития, является всё более одним из основных элементов импортозамещающего развития экономики Республики Таджикистана, в которой обеспечивается активный рост объемов производства, увеличение рабочих мест, занятости и доходов населения.

В целях необходимости эффективности развития туристических фирм, в настоящее время являются актуальными в реализации намеченных выше мер. Она способствует значительный вклад в повышении темпов социально-экономического развития страны, таких как:

- обеспечение вакантных мест, трудовых ресурсов и рабочей силы;
- создание благоприятного условия для производства продуктов питания;
- обеспечение более полного удовлетворения потребительского спроса;
- развитие сельскохозяйственного производства и ведение фермерства;
- обеспечение благоприятного условия для развития объектов туризма;
- развитие системы транспортной коммуникации и других сфер отраслей народного хозяйства.

Таким образом, создание системы поддержки туристических фирм, а также обеспечение инфраструктуры по адекватной задаче развития туристических фирм и повышения его эффективности является всё более одним из основных элементов импортозамещающего развития экономики в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси милли и депутатов Маджлиси намояндагон от 16 декабря 2026 г.
2. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2012 года, №201 «Об утверждении программа государственной поддержки предпринимательства в РТ на 2012-2020 гг».
3. Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства в РТ», редакция № 98 (25 июля 2015 года) и № 259 (12 мая 2017 года).
4. Законодательные документы Таможенного Кодекса Республики Таджикистан и Налогового Кодекса Республики Таджикистан. <http://nbt.tj>. <http://www.customs.tj>.
5. Бородин А.И. Инструментарий стратегического управления устойчивым развитием промышленного предприятия / А. И. Бородин, Е. Стрельцова // Ученые записки Петрозаводского государственного университета. Серия: Общественные и гуманитарные науки. – 2014. – №3(140). – С. 98-103.
6. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег (пер. с англ. Н.Н. Любимова) / Под ред. и предисл. Куракова), М.: Гемос АРВ, 1999, 351с.
7. Смит А., Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: 1985. С. 65-87.
8. Каримов И.И. Роль государства в развитие фирм малого и среднего бизнеса региональной экономики. (на примере Согдийской области Республики Таджикистан). // Вестник ТГУ ПБП. Серия общественных наук. – Худжанд, 2018. - №2 (75). - С.57-67.

9. Конева О.В. Малый бизнес: оценка вклада в развитие сферы услуг: монография / О.В. Конева, Н.А. Соловьева; Красноярский государственный торгово - экономический институт. - Красноярск, 2009. - 158 с.
10. Логунцев Е. Концепция устойчивого развития с позиций междисциплинарного подхода. // Городское управление. – 2000. - №11 – с. 24-32.
11. Мажевич Н.М. Определение категории «Регион» в современном научном дискурсе // Псковский регионологический журнал. – Псков, 2006. -№2 –С.3-21.
12. Маршалл А. Принципы экономической науки. А. Маршалл. - Т.1. - М.: «Прогресс», 1993. - 415 с.
13. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведов. М.:Юникс, Мир и Образование, 2012год. 1376 с.
14. Litvinenko I.L., Lobova S.V., Gurieva L.K., Kamberdiyeva S.S., Mokrushin A.A. Retrospective analysis of the conceptual model of economic management in sub-regional structures // International Journal of Economics and Financial Issues. 2016. Т. 6. № S1. С. 145-151.

ИННОВАЦИИ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ТУРИСТИЧЕСКИХ ФИРМ

В современном этапе рыночной трансформации экономики, деятельность туристических фирм недостаточно развит, что приводит к трудностям в преодолении сырьевой ориентации и в использовании дешевой рабочей силы для выпуска конкурентоспособных и высококачественных продуктов. Более того, деятельность туристических фирм, является основной средой изобретения и дальнейшего внедрения инноваций, создание новых рабочих мест, способствующей стабилизации обстановки в обществе.

Учитывая это, а также необходимость разработки системы мер по созданию благоприятных условий для открытия и ведения туристических фирм, нахождение новых механизмов и инструментов её ускоренного развития и совершенствования системы по управлению развития региональной экономики, определяет актуальность выбранной темы.

Ключевые слова: Инновационное развитие, цифровая технология, информационная технология, цифровая экономика, эффективность развития туристических фирм, кластеризация туристических фирм, государственная поддержка по развитию туристических фирм и т.д.

ИННОВАТСИЯ ВА ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ШИРКАТҲОИ САӢЕӢӢ

Дар марҳилаи кунунии тағиребии бозории иқтисодиёт, фаъолияти ширкатҳои сайеҳӣ ба кадрҳои кофӣ рушд наефтааст, ки ин ба мушкилот дар бартараф кардани самти ашеи хом ва истифодаи қувваи кории арзон барои истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва баландсифат оварда мерасонад. Гузашта аз ин, фаъолияти ширкатҳои сайеҳӣ муҳити асосии ихтироъ ва татбиқи минбаъдаи навоариҳо, таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад, ки ба муътадил шудани вазъ дар ҷомеа мусоидат мекунад.

Бо дарназардошти ин, инчунин зарурати таҳияи низоми тадбирҳо оид ба фароҳам овардани шароити мусоид барои кушодан ва пешбурди ширкатҳои сайеҳӣ, дарёфти механизмҳо ва воситаҳои нави рушди босуръати он ва тақмили низоми идоракунии рушди иқтисоди минтақаи аҳамияти мавзӯи интиҳобшударо муайян мекунад.

Калимаҳои асосӣ: рушди Инноватсионӣ, технологияи рақамӣ, технологияи иттилоотӣ, иқтисоди рақамӣ, самаранокӣ рушди ширкатҳои сайеҳӣ, кластеризатсияи ширкатҳои сайеҳӣ, дастгирии давлатӣ оид ба рушди ширкатҳои сайеҳӣ ва ғайра.

INNOVATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM FIRM

In the current stage of market economic transformation, tourism companies are underdeveloped, leading to difficulties in overcoming their reliance on raw materials and utilizing cheap labor to produce competitive, high-quality products. Furthermore, tourism companies are a key driver of innovation, creating new jobs, and contributing to social stabilization.

Taking this into account, as well as the need to develop a system of measures to create favorable conditions for the opening and management of tourism companies, finding new mechanisms and tools for its accelerated development and improving the system for managing the development of the regional economy, determines the relevance of the chosen topic.

Keywords: Innovative development, digital technology, information technology, digital economy, efficiency of tourism company development, clustering of tourism companies, government support for tourism company development, etc.

Сведения об авторе: Каримов Ином Исмоилович, кандидат экономических наук, доцент кафедры международного туризма ГУ «Худжанский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Контактный телефон: 92-844-84-45; Адрес электронной почты e-mail: inom-70@mail.ru

Дар бораи муаллиф: Каримов Ином Исмоилович, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи сайёҳии байналмилалӣи МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд” – и МД “Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон”. Рақами телефон барои тамос: 92-844-84-45; Суроғаи почтаи электронӣ: inom-70@mail.ru

About the author: Karimov Inom Ismailovich, Candidate of Economic Sciences, of the Department of International Tourism at the Khujand International Institute of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Contact phone number: 92-844-84-45; Email address: inom-70@mail.ru

УДК: 65.025.13

САНОАТИКУНОНИ ЗАМИНАИ УСТУВОР ВА ТАКОНДИҲАНДАИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

АШУРОВ У.З.

Мақолаи мазкур ба муаммои мубрами дастгирии давлатӣ дар шароити саноатикунонии босуръат, сиёсати нави саноатӣ ва лоиҳаҳои саноатикунонии миллий бахшида шудааст. Ин се унсур рухҳои муҳиме мебошанд, ки асосан татбиқи бомуваффақияти стратегияи дарозмуддати миллии саноатикунонии босуръатро, ки ҳоло ташаккул ёфта истодааст, муайян мекунанд. Дар ин радиф Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳукумати мамлакат супориш доданд, ки: «Дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳаммияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи ҷоруми миллий эълон карда шавад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шавад. Барои расидан ба ин мақсад бояд амалишавии барномаҳои соҳавии қабулгардида ва

лоиҳаҳои сармоягузори тахти назорати қатъӣ қарор дода, самаранокӣ ва сифати онҳо таъмин карда шавад». [1]

Саноатикунонӣ омили муҳимест, ки ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва савдои байналмилалӣ таъсири ҳалкунанда мерасонад. Сиёсати баланд бардоштани рақобатпазирии байналмилалӣ ва сафарбар намудани захираҳои дохилӣ ва хориҷӣ барои саноатикунонӣ бомуваффақият муҳим аст. Коҳиши саноатӣ дар миқёси ҷаҳонӣ ба тичорати байналмилалӣ монеа эҷод мекунад ва мушкилоти молиявӣ бахши хусусӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ вазъро бадтар мекунад. Дастгирӣ ва маблағгузори иловагӣ талошҳои ин гуна кишварҳо дар заминаи азнавсозии сохтори иқтисодашон дар асоси саноат яке аз авлавиятҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ шудааст.

«Саноатикунонии босуръат» тасрифи муносири ҷаҳонӣ, тамоюли тараққиёти иқтисодиёт ва роҳи навсозии саноат мебошад, ки ба истифодаи технологияҳои хеле самарабахш нигаронида шудааст, ки мусаллаҳшавии техникаи меҳнат ва ҳосилнокии онро хеле зиёд карда метавонад. Саноатикунонии босуръат ташаккули нави мувофиқро пешбинӣ мекунад. Сиёсати саноат, ки бояд як қатор тамоюлҳои умумиҷаҳониро, ки дар натиҷаи дигаргунсозии иқтисодиёти ҳозира ба амал омадаанд, ба назар гиранд.

Лоиҳаҳои миллии саноатикунонии босуръат ҳамчун объекти дастгирии давлатӣ вобаста ба баланд шудани аҳамияти татбиқи саноатикунонии нав дар миқёси ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои иқтисоди бозорӣ рушдбанда, ки Тоҷикистонро низ дар бар мегирад, аҳамияти назарраси илмӣ ва амалӣ доранд.

Тадқиқотҳои мавҷуда дар соҳаи дастгирии лоиҳаҳои миллии саноатикунонӣ, ки барои ҳар як кишвар беназиранд ва аз ин рӯ, беҳамтоанд, ба ҷамъбаст чандон мувофиқ нестанд. Муаммо ҳанӯз дарк карда шудааст ва ин вазъият метавонад яке аз сабабҳои он бошад, ки танҳо як қисми ками мамлакатҳои тараққиёбанда лоиҳаҳои саноатикунонии миллиро таҳия ва бомуваффақият татбиқ карда тавонистанд. Мутобиқи ҳуҷҷатҳои барномавии рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи стратегии кишвар, гузаштан ба роҳи рушди саноатикунонӣ мебошад, ки пеш аз ҳама саноатикунонии босуръати соҳаи саноатро ба сатҳи пешрафта таъмин менамояд.

Саноатикунонии босуръат ҳамчун асоси пешрафти илмию техникаӣ, рушди устувор, ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва экологӣ пас аз як давраи «хомӯшӣ» дар солҳои 90-ум дар тамоми ҷаҳон расман ба авлавият табдил меёбад.[2] Бори аввал мафҳуми «институти иҷтимоӣ» (ҳоло «институти иҷтимоӣ») аз ҷониби файласуф ва ҷомеашиноси англис Герберт Спенсер ворид карда шуда, онро ҳамчун як намуди муташаккили ғаъолият ва рафтори одамон муайян кардааст, ки устувории худро дар муддати тӯлонӣ нигоҳ медорад. Он инъикоскунандаи давра ва шартҳои ғаъолияти устувори ҷамъият мебошад. Дар байни чунин муассисаҳо Спенсер ба ғайр аз дин, илм, маориф, савдо, санъат ва ғайра давлат ва саноатро дар бар мегирифт.[3] Ба гуфтаи А. Радугин, як муассисаи иҷтимоӣ бо мавҷудияти ҳадаф, вазифаҳои, ки ноил шудан ба чунин ҳадафро таъмин мекунанд, маҷмӯи мавқеъҳо ва нақшҳои иҷтимоии барои ин муассиса хос буда, ҳамчун «иттиҳодияҳои муташаккили одамон, ки муайяни аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамияти хоса доранд, муайян карда мешаванд. Вазифаҳои, ки ноил шудан ба ҳадафҳои муштаракро дар асоси нақшҳои иҷтимоии аъзоён, ки арзишҳои иҷтимоӣ, меъёрҳо ва намунаҳои рафтор муқаррар кардаанд, таъмин мекунанд».[4]

Аз ин мавқеъҳо давлат ва саноатро ҳамчун низомҳои ҷамъиятии муташаккил шуморидан мумкин аст, ки бо устувории сохтор, ба ҳам пайвастании унсурҳои онҳо ва тағйирёбии муайяни вазифаҳои хос аст. Вазифаи асосии давлат аз он иборат аст, ки муҳити иҷтимоиро барои инкишофи муносибатҳои ҳуқуқонии истеҳсолот ва ҳудии синфи моликонро дарбар гирад. Дар ҷараёни меҳнат муносибатҳои истеҳсолӣ ба вуҷуд меоянд, ки онҳо ҳамчун шакли қувваҳои истеҳсолкунанда ва асоси

чамъият, инчунин сохти иқтисодии гурӯҳи чамъиятиро ташкил медиҳанд. Чамъияти саноатӣ таърихи 250-сола дорад. Истилоҳи «чомеаи индустриалӣ»-ро файласуфи фаронсавӣ А.Сен-Симон (1760-1825) оварда буд, назарияи «чомеаи индустриалӣ» дар солҳои 40-ум ба вучуд омадааст. Асосгузори онро иқтисодчии амрикоӣ П.Друкер ҳисоб карда, ташаккули чамъияти индустриалиро бо пайдоиши ташкилотҳо, қорӣ намудани истеҳсолоти оммавӣ, махсусгардонӣ ва интегратсияи онро дар доираи ташкилотҳои калон алоқаманд медонад.[5] П.Друкер чунин мешуморад, ки «дониши босуръат ба омили муайянкунандаи истеҳсолот мубаддал шуда, ҳам сармоя ва ҳам меҳнатро дар якҷоягӣ устувор мегардонад».

Фаҳмиши саноаткунонӣ ҳамчун раванди ба вучуд овардани истеҳсолоти калони мошинсозӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва пеш аз ҳама дар саноатро Р.Арон, Ҷ.К.Галбрейт, Д.Белл, Э.Тоффлер ва дигар иқтисоддонҳо ва чомеашиносон ташаккул додаанд. [6]

Файласуф ва чомеашиноси фаронсавӣ Р.Арон (1905-1983) эволютсиониро, ки бо рушди иқтисодӣ, бартарияти истеҳсолоти мошинӣ, хусусияти илмӣ ташкили истеҳсолот ва афзоиши саводнокии омма алоқаманд аст, аз ҷумлаи аломатҳои муайянкунандаи чомеаи индустриалӣ номидааст. Ҷ.К. Галбрейт қор хусусияти хоси чомеаи муосирро (охирӣ асри XX) муайян кард:

- таъсири умумии ташкилотҳои калон ба тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти чомеа;
- афзоиши назарраси фаъолияти иқтисодии давлат;
- хусусияти нақшавии иқтисодиёт;
- якҷояшавии қорхонаҳои саноатии калон, ки давлат вазифаҳои муҳими иқтисодиро иҷро мекунанд.

Л.Уайт, Ҷ. Ленский ва О.Тоффлер мафҳуми детерминизми технологӣ ё техникиро пешниҳод мекунанд, ки ниҳоят танҳо дар нимаи дуюми асри XX шакл гирифт.[7] Мавқеи Г.Ленский ва ҳаммуаллифони аз он иборат аст, ки технология на ягона, балки омили асосии рушди чомеа мебошад, ки дар навбати худ аз миқдори иттилооте, ки дар ихтиёри инсоният аст, муайян карда мешавад, ки ба он олами моддӣ бояд таъсир расонад. Дар натиҷа, технология ба маҷмӯи донишҳо кам мешавад ва тафаккури инсон ҳамчун қувваи пешбаранда амал мекунад.

Саноатикунони босуръат аз ҷиҳати мазмун, манбаъҳо, меъёри самара ва усулҳои татбиқи он аз истеҳсолоти ибтидоӣ ба кулӣ фарқ мекунанд. Дар кишварҳои мутараққӣ он ба рушди технологияҳои баланди истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ дар якҷоягӣ бо марказҳои тадқиқотӣ, гузариш аз истеҳсоли оммавӣ ба қонъ кардани ниёзҳои инфиродӣ, ташкили занҷирҳои глобалии арзиш асос ёфтааст. Инфрасохтор ба сектори маҳдуди бозории иқтисодиёт дар асоси шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ табдил меёбад. Хизматрасонӣ (интегратсияи системавӣ, муҳандисӣ, машваратӣ, иттилоотӣ ва таълимӣ ва ғ.) бахши истеҳсоли молҳои пурра намуда, бо он ҳамгиро мешаванд.

Барои татбиқи сиёсати босуръати саноат заминаи зарурии меъёрию ҳуқуқӣ ба вучуд оварда мешавад, ки тадбирҳои рафъи «шикастиҳои бозор»-ро пешбинӣ менамояд. Профессор С. Губанов чунин мешуморад, ки саноатикунони чамъияти инсонӣ қатъи нашуда, балки ба марҳилаи дуюми худ — индустриализатсияи нео-индустриалӣ дохил шуд, ки бо яқум ба таври органикӣ алоқаманд буда, ба технологияи микропроцессорӣ ва системаи технотронии мошинҳо асос ёфтааст. Тараққиёти қувваҳои пешқадами муосир аз ҳисоби истеҳсоли воситаҳои истеҳсолот вобаста аст, на балки хизматрасонӣ. Қисми боқимонда ба истеҳсоли молҳои ниҳонии истеъмоли халқ меравад.[8]

Тахмин меравад, ки кам шудани як қатор нишондиҳандаҳои нақши саноат дар иқтисодиёт на бештар бо афзоиши соҳаи хизматрасонӣ, балки бо хусусиятҳои бахисобгирии оморӣ, ба зарари саноат гузаштани сарҳади байни соҳаҳои иқтисодиёт вобаста аст. Чунин ақида ҳам вучуд дорад, ки кам шудани ҳиссаи саноат ва мутаносибан афзудани ҳиссаи хизматрасонӣ дар ММД маънои аз

индустриализатсияро надорад. Дар ҳақиқат ин натиҷаи бевоситаи аз соҳаи истеҳсолоти моддӣ ба соҳаи истеъмоли ниҳой ва хизматрасонӣ гузаштани дараҷаи азониҳудкунӣ мебошад, яъне он аз марҳалаҳои ибтидоии бозсозии ҷамъиятӣ то марҳалаҳои хотимавиرو дар бар мегирад. Дар бораи сабабҳои тағйир ёфтани таносуби ҳиссаи хизматрасонӣ ва саноат дар иқтисодиёт фикрҳои дигар низ ҳастанд ва ҳамаи онҳо вобаста ба шароит ба амал омада метавонанд.

Аммо агар ин тамоюлро аз нуқтаи назари саноат ҳамчун унсури асосӣ ва пешбарандаи ташаккули илму техника таҳлил кунем, пас дар ин ҷо, ба фикри С. Губанов, ки муаллиф ба он шарик аст, истеҳсоли воситаҳои истеҳсолот нақши аввалиндараҷа мебошад, ки бе он тараққӣ кардан имконнопазир аст. Маҳз истеҳсоли воситаҳои сермахсули истеҳсолот барои соҳаи хизматрасонӣ, ки дар ҳақиқат бозори истеъмоли оммавии ин гуна воситаҳо мебошад, ки ба ақидаи муаллиф тараққиёти пешқадами онро таъмин мекунад. Дар навбати худ, соҳаи хизматрасонӣ, ки бо воситаҳои замонавӣ мучахҳаз гардидааст, ба раванди такрористеҳсолот ворид шуда, ба омили пешбарандаи рушди саноат табдил ёфта, самарайи мултипликаториро таъмин менамояд.

Айни замон дар ҷаҳон баррасии дубораи консепсияҳои постиндустриалӣ чараён дорад ва бисёре аз ҳукумати давлат дубора ба саноатикунони босуръати ҳамчун стратегияи рушди миллӣ рӯ меоранд. Далелҳои дар боло овардашуда ба таври боварибахш нишон медиҳанд, ки бахши саноат бо назардошти нақши бунёдӣ ва таъсири мусбате, ки саноат ба рушди иқтисодиёт, рақобатпазирии он, соҳаи иҷтимоӣ ва амнияти кишварҳо дорад, дар стратегияи дарозмуддати рушди иқтисодии кишвар афзалияти аввалиндараҷаро боқӣ мемонад.

Баррасии масъалаҳои дастгирии давлатӣ дар шароити саноатикунони босуръат нишон медиҳад, ки рушди саноат дар марҳалаи кунунӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар табдил ёфтааст. Саноатикунони босуръат ҳамчун ҳадафи стратегияи миллӣ на танҳо василаи таъмини рушди иқтисодӣ, балки омили муҳими таҳкими амнияти иқтисодӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва беҳбудии сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Ёлон гардидани саноатикунони босуръат ҳамчун ҳадафи ҷоруми миллӣ аз ҷониби Эмомалӣ Раҳмон ва дар сиёсати давлатии Тоҷикистон муқаррар шудани он далели равшани аҳамияти стратегияи ин самт мебошад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки татбиқи бомуваффақияти саноатикунонӣ аз се омили асосӣ вобаста аст: ташаккули сиёсати муносири саноатӣ, дастгирии самараноки давлатӣ ва амалисозии лоиҳаҳои миллии саноатикунонӣ. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадиди байналмилалӣ давлат бояд муҳити мусоиди институтсионалӣ ва ҳуқуқиро фароҳам оварда, “шикастҳои бозор”-ро бартараф намояд, сармоягузорию ҳавасманд гардонад ва ҳамкорию бахши давлатӣ ва хусусиро тақвият бахшад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки саноатикунони муосир аз индустриализатсияи анъанавӣ фарқ дошта, ба рушди технологияҳои баланд, инноватсия, истеҳсоли воситаҳои истеҳсолот ва ташкили занҷирҳои глобалии арзиш асос меёбад. Дар ин раванд нақши илм, дониш ва сармояи инсонӣ афзоиш ёфта, технологияи муосир ба омили калидии пешрафти истеҳсолот табдил меёбад. Ҳамзамон, соҳаи хизматрасонӣ бо саноат ҳамгиро гардида, самарайи мултипликаторӣ ба вуҷуд меорад.

Бо вуҷуди ин, таҳқиқот нишон медиҳад, ки на ҳамаи кишварҳои рӯ ба тараққӣ тавонистаанд лоиҳаҳои миллии саноатикунониро таҳия ва бомуваффақият татбиқ намоянд. Ин ҳолат аз норасоии заминаҳои назариявӣ, институтсионалӣ ва молиявӣ шаҳодат медиҳад. Аз ин рӯ, таҳкими асосҳои илмӣ-амалӣ, тақмили механизмҳои идоракунӣ ва ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ аҳамияти калидӣ доранд.

Дар маҷмӯъ, саноатикунонии босуръат ҳамчун пояи пешрафти илмию техникӣ, диверсификатсияи иқтисодиёт ва рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ баромад намуда, дар стратегияи дарозмуддати рушди милли мақоми афзалиятнокро ишғол мекунад. Самаранокии ин раванд аз ҳамоҳангии сиёсати давлатӣ, иштироки фаъоли бахши хусусӣ ва истифодаи васеи дастовардҳои илму технология вобаста мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018 // www.president.tj
2. Perspectives on Global Development 2013: Industrial Policies in a Changing World. OECD. Paris. 2013.– 260 PP.
3. Lichtblau K., Matthes J., Fritsch M., Bertenrath R., M.Grömling, Busch B. Industry as a growth engine in the global economy [Electronic resource] / Report by IW Köln/IW Consult GmbH for BusinessEurope.
4. Cologne. 2013.–P. 23.–Mode of Access:–Mode of Access: https://www.vno-ncw.nl/sites/default/files/wnloadables_vno/20131204_Industry_as_a_growth_engine_final_report_0.pdf
5. Spencer H. The Principles of Sociology. Vol. 1., New York, 1899.
6. Радугин А.Л., Радугин К.А. Социология: курс лекций. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Центр, 1999. – С.97-98.
7. В.С. Егоров. «Философия открытого мира. Посткапиталистическое общество П. Дракера: превращение знания в главный ресурс общества [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/egorov_openworldphilo/ch77_i.html
8. Кулешов В.В. «Легко падать, но трудно подниматься»: от индустриализации к реиндустриализации» [Электронный ресурс]. 2015. – Режим доступа: <http://www.sbras.info/articles/sciencestruct/legko-padat-no-trudno-podnimatsya-ot-deindustrializatsii-k-reindustrializatsi>
9. Тоффлер Э. Третья волна. М.: АСТ, 2010. – 784 С.

САНОАТИКУНОНИ ЗАМИНАИ УСТУВОР ВА ТАКОНДИХАНДАИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Дар мақола таҳқиқи саноатикунонӣ ҳамчун заминаи устувор ва такондихандаи асосии рушди устувори иқтисодиёти кишвар бахшида шудааст. Дар он моҳият, аҳамият ва зарурати гузариш аз иқтисодиёти аграрӣ ба иқтисодиёти саноатӣ мавриди таҳлил қарор мегирад. Саноатикунонӣ ҳамчун раванди афзоиши истеҳсолоти саноатӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, коркарди ашёи хом дар дохили кишвар ва баланд бардоштани арзиши иловашуда шарҳ дода мешавад. Дар таҳқиқот таъсири саноатикунонӣ ба нишондихандаҳои асосии макроиқтисодӣ, аз ҷумла афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, зиёд гардидани ҳаҷми содирот, беҳтар шудани тавозуни савдо ва баланд шудани рақобатпазирии иқтисоди милли баррасӣ мегардад. Ҳамзамон, нақши саноат дар таъсиси ҷойҳои нави корӣ, коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли нишон дода мешавад. Таваҷҷуҳи махсус ба таҷрибаи амалигардонии сиёсати саноатикунонӣ дар Тоҷикистон равона гардида, самтҳои афзалиятноки рушди соҳаҳои энергетика, саноати сабук, хӯрокворӣ, маъдан ва коркарди ашёи хом таҳлил мешаванд. Инчунин, мушкилоти мавҷуда, аз ҷумла норасоии сармоя, технологияҳои муосир ва кадрҳои баландихтисос баррасӣ шуда, роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод мегарданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки саноатикунонӣ омили калидии диверсификатсияи иқтисодиёт, таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувори дарозмуддати кишвар ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: Саноатикунонӣ, рушди устувор, иқтисодиёти миллий, диверсификасияи иқтисодиёт, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), сиёсати саноатӣ, коркарди ашёи хом, арзиши иловашуда, содирот, рақобатпазирӣ, амнияти иқтисодӣ, сармоягузорӣ, технологияҳои муосир, захираҳои инсонӣ, бозори меҳнат.

ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ — УСТОЙЧИВАЯ ОСНОВА И ДВИЖУЩАЯ СИЛА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

В статье исследуется индустриализация как устойчивая основа и основной двигатель устойчивого развития экономики страны. Рассматриваются её сущность, значение и необходимость перехода от аграрной экономики к индустриальной. Индустриализация определяется как процесс роста промышленного производства, внедрения современных технологий, переработки сырья внутри страны и увеличения добавленной стоимости.

В исследовании анализируется влияние индустриализации на основные макроэкономические показатели, включая рост валового внутреннего продукта, увеличение объёмов экспорта, улучшение торгового баланса и повышение конкурентоспособности национальной экономики. Одновременно раскрывается роль промышленности в создании новых рабочих мест, снижении уровня бедности и повышении уровня жизни населения. Особое внимание уделяется опыту реализации политики индустриализации в Таджикистан, а также анализируются приоритетные направления развития энергетики, лёгкой и пищевой промышленности, горнодобывающей отрасли и переработки сырья. Кроме того, рассматриваются существующие проблемы, включая нехватку инвестиций, современных технологий и квалифицированных кадров, и предлагаются пути их решения.

Результаты исследования показывают, что индустриализация является ключевым фактором диверсификации экономики, обеспечения экономической безопасности и долгосрочного устойчивого развития страны.

Ключевые слова: Индустриализация, устойчивое развитие, национальная экономика, диверсификация экономики, валовой внутренний продукт (ВВП), промышленная политика, переработка сырья, добавленная стоимость, экспорт, конкурентоспособность, экономическая безопасность, инвестиции, современные технологии, человеческие ресурсы, рынок труда.

INDUSTRIALIZATION IS A SUSTAINABLE FOUNDATION AND A DRIVING FORCE FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF A COUNTRY'S ECONOMY

The article examines industrialization as a sustainable foundation and the main driving force of the country's sustainable economic development. It analyzes the essence, significance, and necessity of transitioning from an agrarian economy to an industrial one. Industrialization is defined as a process of expanding industrial production, introducing modern technologies, processing raw materials domestically, and increasing value added.

The study explores the impact of industrialization on key macroeconomic indicators, including the growth of gross domestic product, expansion of exports, improvement of the trade balance, and enhancement of national economic competitiveness. At the same time, it highlights the role of industry in creating new jobs, reducing poverty, and improving the standard of living of the population. Special attention is given to the experience of implementing industrialization policy in Tajikistan, as well as to the analysis of priority sectors such as energy, light and food industries, mining, and raw material processing. The existing challenges, including insufficient investment, limited access to modern technologies, and a shortage of qualified personnel, are also discussed, and possible solutions are proposed.

The research findings demonstrate that industrialization is a key factor in economic diversification, ensuring economic security, and achieving long-term sustainable development of the country.

Keywords: Industrialization, sustainable development, national economy, economic diversification, gross domestic product (GDP), industrial policy, raw material processing, value added, export, competitiveness, economic security, investment, modern technologies, human resources, labor market.

Маълумот оид ба муаллиф: Ашуров Умеджон Зайнидинович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи бахисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, Суроға 735716, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, мкр-н. 27, хона 1. 1, E-mail: ashurov_9188@mail.ru. Телефон.: (+992) 92-905-91-88.

Сведения об авторе: Ашуров Умеджон Зайнидинович — кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита МД «Международный институт Худжанда» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 735716, Республика Таджикистан, г. Худжанд, мкр-н 27, дом.

Information about the author: Ashurov Umedjon Zaynidinovich — Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting, Analysis and Audit at the SI “Khujand International Institute” of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 735716, Republic of Tajikistan, Khujand city, 27th microdistrict, house.

УДК: 338.

РАҚАМИКУНОНИИ ТРАНСФОРМАТСИОНИИ НИЗОМИ АНДОЗҲОИ ТОҶИКИСТОН: ТАШҲИС ВА ИНКИШОФ

ШАРИПОВА Ш.А.

Дар солҳои охир давлат ҳамроҳи мақомоти андоз ва Вазорати молия бо мақсади кам кардани вазнинии андоз ва кам кардани микдори андозҳо барои ҳавасмандгардонии соҳаҳои истеҳсолии иқтисодӣ милли ва ҷаҳонӣ ба соҳибкорӣ ислоҳоти васеи андозро гузаронида истодааст.

Муқаррароти ҷудогонаи назарияи муносибатҳои андозӣ умумӣ карда, мафҳуми «сиёсати андоз», принципҳо ва вазифаҳои андозҳо аниқ карда шудаанд. Равиши даврандози рушди низоми андозӣ Тоҷикистон, аз ҷумла ҷаҳор марҳилаи пешниҳодгардида, хусусиятҳои муайян карда шудаанд. Вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар ҳар кадоми онҳо ҳукмфармост, дар заминаи ноустувории сиёсӣ ташаккул ёфтани низоми андозӣ худ мебошад¹:

- марҳилаи якум (солҳои 1992-1998), ташаккули низоми андоз дар шароити коҳиши ММД ва бахшҳои асосии маҳсулоти соҳаҳои хоҷагии халқ, паст шудани дараҷаи некуаҳволии аҳолии мамлакат, қабули актҳои қонунгузорӣ ва нормативии андозбандӣ.

- давраи дуюм (солҳои 1999 – 2004) ташаккули сиёсати андоз дар заминаи пайдоиши шаклҳои гуногуни моликият ва махсусан бахши хусусӣ бо афзалияти соҳибкорӣи тичоратӣ.

¹ Назаров Т.Н. Экономическая реформа, сотрудничество и безопасность (проблемы и суждения)/ Т. Н. Назаров - Душанбе, «ЭР-граф», 2013г. – 353 с.

• сеюм (солҳои 2005 – 2012) – таъмини рушди иҷтимоию иқтисодӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, васеъ намудани соҳаи андоз ва дарки зарурати пардохти андоз барои иҷрои вазифаҳои созандаи давлат. Дар рафти ташаккули сиёсати андоз бояд вазифаҳои стратегии таъмини рушди бемайлони иқтисоди Тоҷикистон аз ҳисоби васеъ намудани майдони андоз ва қонунигардонӣ ҳал карда мешаванд. Татбиқи принципҳои соҳибкории озод, ташаккули сиёсати андоз ва татбиқи он, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар дар иқтисоди ҷаҳонӣ ва шомил намудани фаъолонаи иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иттиҳодияҳои ҳамгироии ҷаҳонӣ нигаронида шудааст.

• марҳилаи чорум (аз аввали солҳои 2013- то имрӯз) ҳавасмандкунии ҳамаҷонибаи сармоягузорӣ ба соҳаҳои саноат, ки саноаткунони мамлакатро ба амал мебароранд, ба соҳаҳои иқтисодӣ ҳавасманд гардонидани вуруди сармояи хориҷӣ, мусоидат намудан ба ташкили корхонаҳои муштарак бо сармояи хориҷӣ ва баробар кардани вазнинии андоз дар соҳаҳои саноат ва минтақаҳои мамлакат мебошад.

Аз ин лиҳоз, сиёсати оқилона ва муассири андоз баррасии ҳамаҷонибаи омилҳоеро тақозо мекунад, ки метавонанд рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва баланд бардоштани некӯахлоқии ҷомеаро ҳавасманд ё боздоранд. Ҷамъовариҳои андоз як мушкили муҳимест, ки бидуни ҳалли он ғайриимкон аст².

Бучет ва аз ин рӯ, иҷрои вазифаҳои асосии давлат бештар вобаста аст. Дар баробари ин, кам кардани меъёри андоз ва васеъ намудани майдони андоз меъёри самаранокии низоми андоз ба ҳисоб меравад. Аммо дар баробари ин ҳам мизони баланд ва ҳам пасти андоз метавонад ба иқтисодӣ тақони манфӣ диҳад. Ҳамин тариқ, андозҳои баланд барои соҳибкор бори гарон мешаванд ва дар он нақши рӯзафзуни камтар хоҳанд дошт иқтисодӣ ва андозҳои паст ва васеъ истифода бурдани имтиёзҳои беасос дар раванди андозбандӣ соҳибкории "коррупсионӣ"-ро ба яке аз сарчашмаҳои фасод дар ҷомеа меорад³.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се маротиба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шудааст. Бо вуҷуди ин, дар низоми андоз дар механизми андозбандӣ, аз ҷумла дар банақшагири ва пешгӯии андоз, танзим ва ҳавасмандгардонии корхонаҳо, кам кардани вазнинии андоз ҳалношуда мемонад.

Аммо, сарфи назар аз ин, масъалаҳои назария ва амалияи ташаккули сиёсати андоз ва стратегияи татбиқи он, инчунин эҷоди механизми оптималии андозбандӣ барои таъмини рушди устувори он ва навосзиҳои низоми иқтисодӣ то ҳол омӯхта нашудааст.

Механизми банақшагирии андоз бо назардошти иқтидор, дар асоси таҳлили омилҳо муайяншуда бо истифода аз усулҳои таносуби хаттии байни иқтидори андоз ва даромадҳои андоз, сатҳи маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ва ҳаҷми сармоягузориҳои асосӣ асоснок карда шудааст.

Ҷадвали 7-Марҳилаи барқарорӣ ва рушди низоми андозбандии ҚТ аз соли 1990-2022⁴

Марҳила	Аз 1991 то 1998с.	Аз 1999 то 2004с.	Аз 2005 то 2012с.	Аз 2013 то 2020	Аз 2021 то имрӯз
Микдори андозҳо	15	17	20	10	8
Афзоиши вобаста, %	125	113	118	50	80
Афзоиш ба базис, %	125	142	166	83	53

²Баташева Ф.А. Проблемы современной налоговой системы РФ и предложения по ее совершенствованию/ Ф. А. Баташева //Молодой ученый, 2015. - № 10. - С.102-104.

³Назаров Т.Н. Экономическая реформа, сотрудничество и безопасность (проблемы и суждения)/ Т. Н. Назаров - Душанбе, «ЭР-граф», 2013г. – 353 с.

⁴Хушаев Ю.И. Налоговая система в условиях перехода к рыночным отношениям: на материалах Республики Таджикистан: автор. дисс. ...канд. экон. наук. 08.00.01 – Душанбе, 2002. – 150 с. – С. 3.

Тавре, ки маълумоти чадвал нишон медиҳад, дар ҳар як давраи алоҳидаи низоми андоз, ки ба 5 давра тақсим мешавад, нисбат ба пеш, ба ғайр аз марҳалаи охирин, афзоиши шумораи андозҳо мушоҳида карда мешавад. Бояд тазакурр дод, ки ҳар як давраи рушди низоми андоз бо тағйирот дар қонунгузории андоз, афзоиши шумораи андозҳо, тағйирёбии муносибат ба андозсупорандагон, маъмурияти андоз ва ғайра хос буд⁵.

Хусусияти рушди низоми андози ҷумхурий дар он аст, ки шумораи андозҳо нисбат ба ММД бо суръати тезтар афзоиш ёфт. Шумораи андозҳо аз 1999 то 2004 ба 17 зиёд шуд; аз соли 2005 то 2012 - ба 20 зиёд шуд, яъне, афзоиш ба базавӣ 166%, соли 2013 андозҳо то 10 андоз ба соли базавӣ 83% кам карда шуданд ва то соли 2021 дар лоиҳаи Кодекси нави андоз андозҳо то 8 андоз ба соли базавӣ 53% кам карда шуд. Бо афзоиши даромади андоз ба буҷети давлатӣ вазнинии андоз ва қарзи соҳибкорон афзоиш ёфт, ки дар натиҷа муфлисшавии бисёр корхонаҳо 35,5% кам шудааст. Дар тӯли дувоздаҳ сол (2000-2012) шумораи корхонаҳо соли 2019 нисбат ба соли 2012 132,3 фоиз афзуд⁶.

Вазнинии баланди андоз аз ҳисоби андозҳои ғайримустақим, ки ҳамчун мукофоти нархи маҳсулот амал мекард, ба истеъмолкунандаи ниҳои гузашт. Барои пешгирии ин равандҳо фишори андоз ба субъектҳо дар истехсолот иштироккунанда бояд ҷорӣ карда мешуд бо назардошти тағйирёбии нарх дар давраи ҳисобот бояд кам карда шавад.

Афзоиши андозҳо ба рушди соҳибкории хурду миёна низ таъсир расонд, ки шумораи онҳо низ коҳиш ёфт. Бо ҷорӣ шудани Кодекси андоз дар соли 2013 миқдори андозҳо 50% кам карда шуд, ки ин барои рушди соҳибкории хусусӣ тақони ҷиддӣ бахшид. Дар баъзе кишварҳои ИДМ шумораи андозҳо ҳамагӣ аз 8 то 10 аст⁷.

Чадвали 8 - Динамикаи вазни қиёси баъзе андоз аз андозҳои умумии барои солҳои 2020-2022 (%)⁸

Номгуй	Солҳо		
	2020	2021	2022
Ҳамаги андозҳо	100	100	100
Андоз аз даромад	16,7	16,0	16,0
ААИ	20,7	19,2	19,0
Аксиз	1,5	1,3	1,1
Андозбандии бо низоми соддакардашуда	6,1	5,0	4,6

Масалан, дар Ҷумҳурии Қазоқистон шумораи андозҳо 13 адад ва дар Ҷумҳурии Қирғизистон 8 намуди андозҳо мавҷуданд. Дар соли 2022 ҳиссаи бештарро дар ҳаҷми умумии андозҳо: ААИ – 19,0%, андози иҷтимоӣ – 16,2%, андоз аз даромад – 16,3% ишғол мекунанд. Дар солҳои охир даромади андоз аз даромад зиёд шуда

⁵Улугходжаева Х.Р. Основные тенденции формирования налоговой политики Таджикистана в переходный период: теория и практика. Спец.08.00.01.Экономическая теория (общая экономическая теория)/ Х. Р. Улугходжаева - Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Худжанд -2014.

⁶Джумабоев Х.К., Маъмуров А.М. Собираемость налогов как показатель налогового контроля на региональном уровне//Финансово-экономический вестник. - №4 (28). 2021. С. 91-101.

⁷Архипцева Л.М. Налоговый потенциал: теоретические и практические аспекты использования в планировании налоговых поступлений / Л.М. Архипцева // Налоги и налогообложение. 2008. № 7. С. 39-46

⁸Джумабоев Х.К., Маъмуров А. М. Собираемость налогов как показатель налогового контроля на региональном уровне//Финансово-экономический вестник. - №4 (28). 2021. С. 91-101.

истодааст. Хиссаи андоз аз даромад дар соли 2013 8 фоизро ташкил дод, пас дар соли 2022 даромади умумии андоз 16,3 фоиз мебошад⁹.

Тадқиқотҳо нишон доданд, ки муҳимтарин андоз дар низоми андоз ин андози ғайримустақим аст, ки аз истеъмолкунандагон ситонида мешавад. Манбаи он арзиши иловашуда мебошад. ААИ аз амалиёти андозбандишаванда ва воридоти андозбандишаванда ситонида мешавад, яъне дар асл он аз рӯи муомилот ҳисоб карда мешавад, ки аз ҳаҷми маҳсулоти фурӯхташуда ситонида мешавад. ААИ барои пур кардани бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад. Агар он кам карда шавад, зарари андоз ба бучет бояд бо истифода аз иқтисодии андозбандии мустақим, аз ҷумла аз истеҳсолкунандагон ҷуброн карда шавад¹⁰.

Бояд қайд кард, ки дар бисёр кишварҳо меъёрҳои гуногуни андоз аз арзиши иловашуда мавҷуданд. Масалан, дар Австралия меъёр муқаррар шудааст аз 10% то 20%, дар Ҷопон 3%, Олмон аз 7% то 14%, дар Фаронса 18,5% ва дар дигар кишварҳо аз ин ҳам камтар аст¹¹.

Таҷрибаи хориҷӣ дар кишварҳои пешрафтаи ИМА, Италия ва баъзе кишварҳои аврупоӣ, имтиёзҳои андоз ва ҷорӣ намудани қонунҳои умумии андоз таваҷҷӯхи муайяно барои фарқ кардани бори андози қонунӣ ва ғайриқонунӣ таъмин менамояд.

Принсипҳои оптимизатсияи қонунӣ ва ғайриқонунии андози ҳар як давлат барои иҷрои вазифаҳои худ ва расидан ба ҳадафҳои худ сиёсати иқтисодии ҳудро пеш мебарад.

Дар рушди иқтисодии давлат сиёсати андоз ва механизмҳои татбиқи он муҳим аст. Сиёсати андозӣ маҷмӯи тадбирҳои давлат дар соҳаи ташаккули низоми андоз ва сафарбаркунии андозҳо ба бучет мебошад. Сиёсати андоз тавассути механизми андоз, амалӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Архипцева Л.М. Налоговый потенциал: теоретические и практические аспекты использования в планировании налоговых поступлений / Л.М. Архипцева // Налоги и налогообложение. 2008. № 7. С. 39-46
2. Баташева Ф.А. Проблемы современной налоговой системы РФ и предложения по ее совершенствованию/ Ф. А. Баташева //Молодой ученый, 2015. - № 10. - С.102-104.
3. Джумабоев Х. К., Маъмуров А. М. Собираемость налогов как показатель налогового контроля на региональном уровне//Финансово-экономический вестник. - №4 (28). 2021. С. 91-101.
4. Назаров Т.Н. Экономическая реформа, сотрудничество и безопасность (проблемы и суждения)/ Т. Н. Назаров - Душанбе, «ЭР-граф», 2013г. – 353 с.
5. Улугходжаева Х.Р. Сущность налоговой политики, ее качественные характеристики, социально-экономическая значимость / Х.Р. Улугходжаева // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2013. №2/5(117). С.156-160.

⁹Улугходжаева Х.Р. Сущность налоговой политики, ее качественные характеристики, социально-экономическая значимость / Х.Р. Улугходжаева // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2013. №2/5(117). С.156-160.

¹⁰Джумабоев Х. К., Маъмуров А. М. Собираемость налогов как показатель налогового контроля на региональном уровне//Финансово-экономический вестник. - №4 (28). 2021. С. 91-101.

¹¹Улугходжаева Х.Р. Основные тенденции формирования налоговой политики Таджикистана в переходный период: теория и практика. Спец.08.00.01.Экономическая теория (общая экономическая теория)/ Х. Р. Улугходжаева - Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Худжанд -2014.

6. Улугходжаева Х.Р. Основные тенденции формирования налоговой политики Таджикистана в переходный период: теория и практика. Спец.08.00.01.Экономическая теория (общая экономическая теория)/ Х. Р. Улугходжаева - Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Худжанд -2014.
7. Хушаев Ю.И. Налоговая система в условиях перехода к рыночным отношениям: на материалах Республики Таджикистан: автор. дисс. ...канд. экон. наук. 08.00.01 – Душанбе, 2002. – 150 с. – С .3.

РАҚАМИКУНОНИИ ТРАНСФОРМАТСИОНИИ НИЗОМИ АНДОЗҲОИ ТОҶИКИСТОН: ТАШХИС ВА ИНКИШОФ

Аз оғози ташаккули низоми андозбандии муосири Тоҷикистон ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои андозӣ зиёда аз 30 сол гузашт, аммо бо вучуди ин, имрӯз дар ин низом миқдори зиёди камбудихо мавҷуданд, ки бояд пур карда шаванд. Принципиҳои андозбандиро махсусан аниқ ташкил ва риоя кардан лозим мебошад, ки дар вақти истифода бурдани низоми танзими андоз дар давлат алоқаи назария ва амалияро ҷаҳлона истифода бурдан имконпазир аст.

Яке аз самтҳои муҳими такмили ҳама гуна низом ва аз ҷумла низоми андоз ин таҳлили мундариҷаи он мебошад, ки ба муайян кардани ҷиҳатҳои қавӣ ва заъфи система дар тамоми ҷанбаҳои омӯзиши он, яъне: функционалӣ, элементӣ ва ташкилӣ нигаронида шудааст. Бо ин назардошт, мақолаи мазкур ба таҳлили таҳаввулотӣ инкишофи низоми андозҳо, вазни қиёси баъзе андоз аз андозҳои умумӣ, марҳилаи барқарорӣ ва рушди низоми андозбандии ҚТ таҳти истифода қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: андоз, рушд, иқтисодиёт, динамика, марҳила, шароит, иҷтимоию иқтисодӣ, бучет, механизм.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ ТАДЖИКИСТАНА: ДИАГНОСТИКА И РАЗВИТИЕ

Прошло более 30 лет с начала формирования современной налоговой системы Таджикистана как совокупности налоговых отношений, но, несмотря на это, сегодня в этой системе существует большое количество недостатков, требующих устранения. Необходимо организовать и четко придерживаться принципов налогообложения, чтобы при использовании системы налогового регулирования в государстве можно было активно использовать связь теории и практики.

Одним из важных направлений совершенствования любой системы, в том числе и налоговой, является анализ ее содержания, направленный на выявление сильных и слабых сторон системы во всех аспектах ее изучения, а именно: функциональном, элементном и организационном. В связи с этим, данная статья посвящена эволюционному анализу развития налоговой системы, удельному весу отдельных налогов в общей налоговой базе, этапам восстановления и развития налоговой системы Республики Таджикистан.

Ключевые слова: налог, развитие, экономика, динамика, этап, условия, социально-экономический, бюджет, механизм.

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE TAX SYSTEM OF TAJIKISTAN: DIAGNOSTICS AND DEVELOPMENT

More than 30 years have passed since the formation of Tajikistan's modern tax system as a set of tax relations. Despite this, it still contains numerous shortcomings that require addressing. It is essential to organize and strictly adhere to tax principles so that the national tax regulation system can effectively integrate theory and practice.

One of the important areas for improving any system, including the tax system, is an analysis of its content, aimed at identifying the strengths and weaknesses of the system

across all aspects: functional, elemental, and organizational. Therefore, this article is devoted to an evolutionary analysis of the tax system's development, the relative weight of individual taxes in the overall tax base, and the stages of restoration and development of the tax system of the Republic of Tajikistan.

Keywords: tax, development, economy, dynamics, stage, conditions, socio-economic, budget, mechanism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Шахноза Абдуразоқовна – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи зехни сунъӣ ва низоми иттилоотӣ, МД “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и МД “ДБССТ”. Тел.: (+992)) 92-988-05-05. E-mail: shaxnoza.sharipova.1987@mail.ru.

Сведения об авторе: Шарипова Шахноза Абдуразаковна – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой искусственного интеллекта и информационных систем, ГУ «Худжандский международный Институт» ГУ «МУТПТ». Тел.: (+992) 92-988-05-05. E-mail: shaxnoza.sharipova.1987@mail.ru.

Information about the author: Sharipova Shakhnoza Abdurazakovna – candidate of economic sciences, associate professor at the Department of Artificial Intelligence and Information Systems of the SI “Khujand International Institute” of the SI “IUTET”. Pfone.: (+992)92-988-05-05. E-mail: shaxnoza.sharipova.1987@mail.ru.

УДК: 338.48:004(575.3)

СТАТИСТИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ ТАДЖИКИСТАНА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТОК

В условиях глобализации и ускоренного развития цифровых технологий туристическая отрасль приобретает всё более значимую роль в системе национальной экономики, выступая важным фактором экономического роста, диверсификации хозяйственной деятельности и повышения уровня занятости населения. В современных условиях туризм рассматривается не только как сфера услуг, но и как комплексная социально-экономическая система, тесно связанная с развитием инфраструктуры, инноваций и цифровых технологий.

Особую актуальность приобретает исследование факторов, обеспечивающих устойчивое развитие туристической отрасли, среди которых ключевое место занимает инновационный потенциал. В соответствии с концепцией Й. Шумпетера, инновации являются основным источником экономического развития и структурных преобразований [2, с. 112], а в теории конкурентных преимуществ М. Портера подчёркивается их роль в формировании устойчивых позиций стран на мировом рынке [1, с. 215]. В условиях цифровой экономики инновации приобретают новые формы, включая цифровые платформы, электронные сервисы и информационно-коммуникационные технологии, что существенно трансформирует традиционные подходы к организации туристической деятельности.

Для Республики Таджикистан развитие туристической отрасли является одним из приоритетных направлений государственной социально-экономической политики, закреплённых в Стратегии национального развития до 2030 года. Наличие уникальных природных ресурсов, богатого культурно-исторического наследия и благоприятного географического положения создаёт значительный потенциал для развития туризма. Вместе с тем, несмотря на положительную динамику туристического потока в последние годы, отрасль сталкивается с рядом системных проблем, включая недостаточный

уровень развития инфраструктуры, ограниченность инвестиционных ресурсов, а также недостаточную степень цифровизации туристических услуг.

В этой связи возникает необходимость проведения комплексного статистического анализа и эконометрической оценки факторов, влияющих на развитие туристической отрасли. Особое значение приобретает разработка методов количественной диагностики инновационного потенциала, позволяющих не только оценить текущее состояние отрасли, но и выявить ключевые направления её дальнейшего развития.

Проблема исследования заключается в недостаточной разработанности методических подходов к статистической оценке инновационного потенциала туристической отрасли и его влияния на туристический поток в условиях цифровой трансформации экономики. Несмотря на наличие отдельных исследований в области туризма и инноваций, комплексный подход, учитывающий взаимосвязь цифровизации, инфраструктуры и инвестиционных факторов, остаётся недостаточно изученным, особенно применительно к условиям Республики Таджикистан.

Цель исследования состоит в разработке и апробации эконометрической модели статистической диагностики инновационного потенциала туристической отрасли Таджикистана и оценке его влияния на динамику туристического потока.

Для достижения поставленной цели в работе сформулированы следующие **задачи исследования**:

1. Изучить теоретические основы формирования инновационного потенциала туристической отрасли и определить его структуру;
2. Проанализировать современное состояние и динамику развития туризма в Республике Таджикистан на основе статистических данных;
3. Сформировать систему показателей для оценки инновационного потенциала туристической отрасли;
4. Разработать интегральный индекс инновационного потенциала на основе нормирования и агрегирования показателей;
5. Построить эконометрическую модель, отражающую влияние инновационного потенциала и других факторов на туристический поток;
6. Провести эмпирическую оценку модели и интерпретацию полученных результатов;
7. Выработать практические рекомендации по повышению эффективности развития туристической отрасли.

Объектом исследования является туристическая отрасль Республики Таджикистан.

Предметом исследования выступают экономические и статистические зависимости, характеризующие влияние инновационного потенциала на развитие туристического потока.

Теоретические основы исследования

Инновационный потенциал туристической отрасли рассматривается как совокупность ресурсов, обеспечивающих внедрение новых технологий и услуг. В работах Э. Роджерса подчёркивается, что распространение инноваций определяется уровнем готовности инфраструктуры и человеческого капитала [3, с. 45].

Цифровая экономика формирует новые условия функционирования туризма, где ключевую роль играют платформенные решения и цифровые экосистемы.

Развитие туризма также тесно связано с инфраструктурными факторами. Как отмечает А.Ю. Александрова, качество транспортной и гостиничной инфраструктуры напрямую влияет на привлекательность туристических направлений [8, с. 156].

Методика исследования и эконометрическая модель

В рамках исследования используется эконометрический подход, основанный на анализе панельных данных. Применение эконометрических методов позволяет выявить количественные зависимости между показателями развития туризма и инновационными факторами.

Модель имеет следующий вид:

$$\ln(TourFlow_{it}) = \alpha + \beta_1 IPT_{it} + \beta_2 \ln(HotelCap_{it}) + \beta_3 \ln(Access_{it}) + \beta_4 \ln(Income_{it}) + \beta_5 DIG_{it} + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

Анализ статистических данных показывает устойчивую тенденцию роста туристического потока в Республике Таджикистан. По данным официальной статистики, число туристов увеличилось с 414 тыс. человек в 2015 году до более чем 1,3 млн в 2019 году [4, с. 45].

В 2020 году наблюдалось снижение показателей, обусловленное глобальными ограничениями, однако в последующие годы началось восстановление отрасли. По данным Комитета по развитию туризма, в 2024 году туристический поток достиг 1,4 млн человек [5, с. 22].

Результаты оценки модели показали, что инновационный потенциал оказывает значительное влияние на туристический поток.

Коэффициент при переменной IPT составил 0,842 ($p < 0,01$), что подтверждает значимость инноваций. Данный результат согласуется с выводами современных исследований в области цифровой экономики [6, с. 74].

Полученные результаты подтверждают, что инновационный потенциал является ключевым фактором развития туризма. Особую роль играет развитие цифровых платформ, которые обеспечивают интеграцию участников рынка и повышение качества услуг.

Вместе с тем сохраняются инфраструктурные ограничения, характерные для развивающихся стран, что отмечается в международных исследованиях.

Согласно результатам моделирования, при сохранении текущих темпов роста туристический поток в Таджикистане может достигнуть 2–2,3 млн человек к 2030 году.

Для более детальной характеристики региональных особенностей развития туристической отрасли в рамках исследования представлен анализ динамики ключевых показателей по Согдийской области за 2019–2024 гг. Выбор данного региона обусловлен его значительным вкладом в формирование туристического потока Республики Таджикистан и относительно высоким уровнем инфраструктурного развития. В таблице 2 отражены основные индикаторы, характеризующие состояние и тенденции развития туризма, включая туристический поток, гостиничную инфраструктуру, инвестиционную активность и уровень цифровизации. Представленные данные позволяют оценить взаимосвязь между развитием инфраструктурных и инновационных факторов и динамикой туристического потока в регионе. Анализ указанных показателей создаёт эмпирическую основу для подтверждения результатов эконометрического моделирования.

Таблица 2 — Основные показатели развития туризма в Согдийской области (2019–2024 гг.)

Год	Туристический поток, тыс. чел.	Количество гостиниц, ед.	Номерной фонд (мест)	Инвестиции в туризм, млн сомони	Интернет- покрытие, %
2019	420	95	4 800	120	68
2020	150	98	4 950	90	70
2021	210	102	5 200	110	73
2022	310	110	5 600	140	78
2023	380	118	6 100	165	82
2024	420	125	6 700	190	85

Источник: составлено автором на основе данных Агентства по статистике РТ и Комитета по развитию туризма [4, с. 52; 5, с. 34].

Анализ региональных данных на примере Согдийской области показывает, что туристический поток демонстрирует устойчивую положительную динамику после снижения в 2020 году. В частности, если в 2020 году число туристов сократилось до 150

тыс. человек, то уже к 2024 году данный показатель восстановился до уровня 420 тыс. человек, что соответствует докризисному уровню [4, с. 52].

Рост туристического потока сопровождается увеличением инфраструктурных показателей. Так, количество гостиниц увеличилось с 95 единиц в 2019 году до 125 в 2024 году, а номерной фонд — с 4800 до 6700 мест.

Одновременно наблюдается рост инвестиций в туристическую отрасль региона — с 120 млн сомони в 2019 году до 190 млн сомони в 2024 году, что свидетельствует об активизации инвестиционной политики [5, с. 34].

Особое значение имеет рост уровня цифровизации: интернет-покрытие увеличилось с 68% до 85%, что создаёт условия для развития онлайн-сервисов и цифровых платформ в туризме. Данный результат согласуется с выводами о ключевой роли цифровизации в развитии отрасли.

Таким образом, на региональном уровне подтверждается гипотеза о том, что развитие инфраструктуры, инвестиций и цифровизации оказывает прямое влияние на увеличение туристического потока.

Заключение

В результате проведённого исследования были получены научно обоснованные выводы, подтверждающие ключевую роль инновационного потенциала в развитии туристической отрасли Республики Таджикистан в условиях цифровой трансформации экономики. Комплексный анализ статистических данных, а также результаты эконометрического моделирования позволили выявить устойчивую взаимосвязь между уровнем инновационного развития и динамикой туристического потока.

Проведённый анализ показал, что наряду с инновационными факторами существенное влияние на развитие туризма оказывают инфраструктурные условия, включая уровень развития гостиничного фонда, транспортной доступности и сервисной инфраструктуры. В частности, на примере Согдийской области установлено, что увеличение числа объектов размещения, рост инвестиций и расширение цифровой инфраструктуры сопровождаются положительной динамикой туристического потока. Это подтверждает комплексный характер факторов развития туризма, требующий системного подхода к управлению отраслью.

Важным результатом исследования является выявление региональной дифференциации развития туристической отрасли в Республике Таджикистан. Наблюдается концентрация туристических потоков в экономически развитых регионах, прежде всего в городе Душанбе и Согдийской области, что обусловлено более высоким уровнем инфраструктурного и инновационного развития. Данное обстоятельство указывает на необходимость разработки сбалансированной региональной политики, направленной на выравнивание условий развития туризма и активизацию использования потенциала других регионов страны.

Разработанная эконометрическая модель имеет важное прикладное значение и может быть использована в системе государственного управления для оценки эффективности принимаемых решений, а также для прогнозирования развития туристической отрасли. Использование панельных данных и современных методов эконометрического анализа обеспечивает высокую достоверность полученных результатов и позволяет учитывать как временные, так и региональные особенности развития туризма.

Проведённое исследование подтверждает, что инновационный потенциал является системообразующим фактором развития туристической отрасли. Его эффективное использование способно обеспечить устойчивый рост туристического потока, повышение конкурентоспособности национального туристического продукта и интеграцию Республики Таджикистан в глобальное туристическое пространство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Porter M.E. Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990. – 896 p.
2. Schumpeter J. The Theory of Economic Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1934. – 255 p.
3. Rogers E.M. Diffusion of Innovations. – New York: Free Press, 2003. – 576 p.
4. Агентство по статистике при Президенте РТ. Туризм в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2024. – 120 с.
5. Комитет по развитию туризма при Правительстве РТ. Отчет о развитии туризма. – Душанбе, 2025. – 85 с.
6. Лапидус Л.В. Цифровая экономика: управление и трансформация. – М.: КНОРУС, 2020. – 200 с.
7. Балабанов И.Т. Основы туризма. – СПб.: Питер, 2019. – 208 с.
8. Александрова А.Ю. Международный туризм. – М.: КНОРУС, 2020. – 480 с.

STATISTICAL DIAGNOSTICS OF THE INNOVATIVE POTENTIAL OF THE TOURISM SECTOR OF TAJIKISTAN AND ITS IMPACT ON TOURIST FLOWS

The article examines the issues of statistical diagnostics of the innovative potential of the tourism sector in the Republic of Tajikistan. Based on panel data analysis for 2015–2024, an econometric model was developed to assess the impact of innovation, digitalization, and infrastructure on tourist flows. An integral index of innovative potential is proposed, including indicators of digitalization, investment, and human capital. The results show a statistically significant positive effect of innovative potential on the growth of tourist flows. The study substantiates the need to enhance digital transformation and infrastructure development for sustainable tourism growth.

Keywords: tourism, innovation, digitalization, econometrics, infrastructure, Tajikistan

СТАТИСТИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ ТАДЖИКИСТАНА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТОК

В статье рассматриваются вопросы статистической диагностики инновационного потенциала туристической отрасли Республики Таджикистан. На основе анализа панельных данных за 2015–2024 гг. разработана эконометрическая модель влияния инноваций, цифровизации и инфраструктуры на туристический поток. Предложен интегральный индекс инновационного потенциала, включающий показатели цифровизации, инвестиций и человеческого капитала. Результаты исследования показали статистически значимое влияние инновационного потенциала на рост туристического потока. Обоснована необходимость усиления цифровой трансформации и развития инфраструктуры в целях устойчивого развития туризма.

Ключевые слова: туризм, инновации, цифровизация, эконометрика, инфраструктура, Таджикистан

ТАШХИСИ ОМОРИИ ИҚТИДОРИ ИННОВАТСИОНИИ СОҲАИ САЙЁҲИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА ҶАРАЁНИ САЙЁҲОН

Дар мақола масъалаҳои таҳлили статистику иқтисодии инноватсионии соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мегарданд. Дар асоси таҳлили маълумоти панелӣ барои солҳои 2015–2024 модели эконометрии таъсири инноватсия, рақамикунонӣ ва инфрасохтор ба ҷараёни сайёҳон таҳия шудааст. Индекси интегралӣ иқтисодии инноватсионӣ пешниҳод гардидааст, ки нишондиҳандаҳои рақамикунонӣ, сармоягузорӣ ва сармояи инсониро дар бар мегирад. Натиҷаҳои таҳқиқот таъсири аз ҷиҳати омӯрӣ аҳамиятнокӣ иқтисодии инноватсиониро ба афзоиши ҷараёни сайёҳон нишон доданд.

Зарурати таквияти табдили рақамӣ ва рушди инфрасохтор бо мақсади таъмини рушди устувори сайёҳӣ асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, инноватсия, рақамикунонӣ, эконометрика, инфрасохтор, Тоҷикистон.

Маълумот оид ба муаллиф: Мухаммадюсупова Ш.А. - МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибқорӣи Тоҷикистон”, н.и.и, дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирӣи бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит.

Сведения об авторе: Мухаммадюсупова Шамсия Абдурахмоновна - ГУ «Худжандский международный Институт»-ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Республики Таджикистан», доцент, заведующая кафедры бухгалтерского учёта, анализа и аудита

Information about the author: Muhammadyusupova Shamsiya Abdurahmonovna - SI “Khujand International Institute” – SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan,” Associate Professor, Head of the Department of Accounting, Analysis and Audit. Тел: +(992) 92-795-27-72. Email: www.shamsiya_m@mail.ru

УДК: 338.48

РОЛЬ УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА В ПОВЫШЕНИИ ЗАНЯТОСТИ И ДОХОДОВ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

Современные тенденции развития мировой экономики свидетельствуют о возрастающей роли туристской индустрии как одного из драйверов регионального роста. В условиях структурных ограничений сельской экономики устойчивый туризм становится важным инструментом преодоления социально-экономических дисбалансов. Его значимость определяется способностью формировать новые источники занятости и обеспечивать рост доходов населения при одновременном сохранении природного и культурного потенциала территорий.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью перехода к устойчивым моделям развития сельских регионов, в которых экономический рост сочетается с социальной стабильностью и экологической безопасностью. В данном контексте туризм рассматривается не как вспомогательная отрасль, а как самостоятельный фактор экономической трансформации.

Цель исследования заключается в выявлении закономерностей влияния устойчивого туризма на занятость и доходы сельского населения на основе количественного анализа.

Устойчивый туризм представляет собой интегративную модель развития, основанную на принципах долгосрочной экономической эффективности, социальной справедливости и экологической ответственности [1]. Его специфика заключается в способности обеспечивать комплексное воздействие на региональную экономику за счёт формирования устойчивых хозяйственных связей.

С теоретической точки зрения влияние туризма на занятость реализуется через механизм мультипликатора, который отражает косвенные эффекты расширения экономической активности. Увеличение туристского потока стимулирует спрос на товары и услуги, что приводит к росту производства и вовлечению дополнительной рабочей силы [2].

Важным аспектом является диверсификация экономики сельских территорий. В отличие от традиционных отраслей, туризм обладает более гибкой структурой, что позволяет быстрее адаптироваться к изменениям внешней среды. Это создаёт предпосылки для формирования устойчивых доходных источников и снижения зависимости от сельскохозяйственного производства.

Для оценки влияния устойчивого туризма на социально-экономическое развитие сельских территорий проведён анализ динамики ключевых показателей.

Таблица 1. Динамика занятости, доходов и туристского потока

Год	Занятость (чел.)	Доход (сомони)	Туристы (тыс.)
2020	1200	1100	15
2021	1350	1300	18
2022	1580	1550	24
2023	1850	1900	31

Анализ представленных данных позволяет выявить устойчивую положительную динамику. Прирост занятости за исследуемый период составил 54,2%, что свидетельствует о значительном расширении рынка труда. Одновременно наблюдается рост доходов населения, превышающий темпы роста занятости, что указывает на повышение экономической эффективности.

Для более глубокого анализа рассмотрим относительные показатели.

Таблица 2. Темпы роста показателей (%)

Показатель	2021/2020	2022/2021	2023/2022
Занятость	12,5	17,0	17,1
Доход	18,2	19,2	22,6
Туристы	20,0	33,3	29,2

Полученные результаты демонстрируют, что рост туристского потока опережает рост занятости, что свидетельствует о расширении экономической базы туризма и увеличении его вклада в региональную экономику.

Корреляционный анализ показал высокую степень взаимосвязи между числом туристов и доходами населения:

$$r=0.96$$

Данное значение подтверждает наличие сильной положительной зависимости, что позволяет интерпретировать туризм как ключевой фактор роста доходов.

Дополнительный анализ эффективности использования трудовых ресурсов представлен в таблице 3.

Таблица 3. Доход на одного занятого

Год	Доход (сомони)	Занятость	Доход на 1 чел.
2020	1100	1200	0,92
2023	1900	1850	1,03

Рост данного показателя свидетельствует о повышении производительности и эффективности экономической деятельности.

Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что устойчивый туризм оказывает системное воздействие на экономику сельских территорий. Его влияние проявляется не только в количественном увеличении занятости, но и в качественных изменениях структуры экономики. В частности, наблюдается переход от

моноотраслевой модели к более диверсифицированной, в которой значительную роль начинают играть услуги и малый бизнес.

Особое значение имеет тот факт, что туризм способствует формированию устойчивых доходов, не зависящих от сезонных колебаний сельскохозяйственного производства. Это снижает экономические риски и повышает устойчивость домохозяйств.

Вместе с тем необходимо учитывать, что эффективность устойчивого туризма зависит от уровня инфраструктурного развития и институциональной поддержки. Недостаточное развитие транспортной сети, ограниченность инвестиций и дефицит квалифицированных кадров могут существенно снижать потенциальный эффект.

Таким образом, устойчивый туризм является важным фактором повышения занятости и доходов сельских территорий. Его развитие обеспечивает не только количественный рост экономических показателей, но и структурную трансформацию экономики.

Результаты статистического анализа подтверждают наличие тесной взаимосвязи между туристским потоком и доходами населения, что позволяет рассматривать туризм как стратегическое направление регионального развития.

Перспективы дальнейших исследований связаны с применением экономико-математических моделей и использованием эмпирических данных для более точной оценки эффективности устойчивого туризма.

ЛИТЕРАТУРА

1. UNWTO. Sustainable Tourism for Development. – Madrid, 2020.
2. Иванов В.В. Экономика туризма. – М.: Юрайт, 2021. – 320 с.
3. World Bank. Tourism for Development Report. – 2022.
4. Петрова Н.А. Устойчивое развитие сельских территорий // Экономика региона. – 2022. – №3. – С. 45–52.

РОЛЬ УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА В ПОВЫШЕНИИ ЗАНЯТОСТИ И ДОХОДОВ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

В данной статье исследуется влияние устойчивого туризма на социально-экономическое развитие сельских территорий. На основе теоретического обобщения и анализа условных статистических данных выявлены закономерности формирования занятости и роста доходов населения. Доказано, что устойчивый туризм выступает важным фактором диверсификации сельской экономики, стимулирует предпринимательскую активность и способствует снижению безработицы. Особое внимание уделено количественной оценке взаимосвязи между туристским потоком и доходами населения.

Ключевые слова: устойчивый туризм, сельские территории, занятость, доходы населения, экономический рост, статистический анализ.

НАҚШИ САЙЁҲИИ УСТУВОР ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ВА ДАРОМАДҲОИ ХУДУДҲОИ ДЕҲОТ (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

Дар мақолаи мазкур таъсири сайёҳии устувор ба рушди иқтисодии ҳудудҳои деҳот мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар асоси ҷамъбасти назариявӣ ва таҳлили омории маълумотҳо қонуниятҳои ташаккули шуғли аҳоли ва афзоиши даромадҳо муайян карда шудаанд. Исбот гардидааст, ки сайёҳии устувор ҳамчун омилҳои муҳими диверсификасияи иқтисоди деҳот баромад намуда, фаъолияти соҳибкориро

фаъол мегардонад ва ба коҳиши бекорӣ мусоидат мекунад. Ба арзёбии микдории вобастагии байни чараёни сайёҳон ва сатҳи даромад диққати махсус дода шудааст.

Калидвожаҳо: сайёҳии устувор, ҳудудҳои деҳот, шугли аҳоли, даромадҳо, рушди иқтисодӣ, таҳлили оморӣ.

THE ROLE OF SUSTAINABLE TOURISM IN INCREASING EMPLOYMENT AND INCOME IN RURAL AREAS (THE CASE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

This article examines the impact of sustainable tourism on the socio-economic development of rural areas. Based on theoretical generalization and statistical analysis, the study identifies key patterns of employment formation and income growth among the rural population. The findings demonstrate that sustainable tourism acts as a significant driver of economic diversification, enhances entrepreneurial activity, and reduces unemployment. Particular attention is paid to the quantitative assessment of the relationship between tourist flows and income levels.

Keywords: sustainable tourism, rural areas, employment, income, economic growth, statistical analysis

Сведения об авторе: Хасанов Фаррух Алишерович - ГУ «Худжандский международный институт», ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана», доцент кафедры бухгалтерского учёта, анализа и аудита, к.э.н., доцент, Тел.: +(992) 92 707 34 50
E-mail: farruhjon@list.ru

Information about the author: Farrukh Alisherovich Hasanov - SI "Khujand International Institute" of the SI "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan", Associate Professor of the department of accounting, analysis and audit, C.e.s., Associate Professor, Mob.: +(992) 92 707 34 50, E-mail: farruhjon@list.ru.

Маълумот оид ба муаллиф: Ҳасанов Фаррух Алишерович - МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хуҷанд» МД «Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон», дотсенти кафедраи бахисобгирӣи бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, Тел.: +(992) 92 707 34 50, E-mail: farruhjon@list.ru.

УДК: 338.48:004(575.3)

ПЛАТФОРМАҲОИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ САЙӢӢИ УСТУВОР: ТАҲЛИЛИ ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ИМКОНӢЯТҲОИ ТОҶИКИСТОН

АБДУЛЛОЕВА Г. А.

Дар шароити ҷаҳонишавӣи иқтисодӣ ва рушди босуръати равандҳои интегратсионӣ, соҳаи сайёҳӣ ба яке аз бахшҳои муҳимми иқтисоди ҷаҳонӣ ва миллӣ табдил ёфтааст. Ин соҳа на танҳо манбаи муҳимми даромад ва шугли аҳоли мебошад, балки ҳамчун омили муҳимми рушди минтақаӣ ва тақвияти робитаҳои байналмилалӣ низ баромад мекунад.

Дар баробари ин, гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ ба тағйироти кулӣ дар соҳаи сайёҳӣ оварда мерасонад. Рақамикунонии равандҳои хизматрасонӣ, истифодаи платформаҳои электронӣ ва татбиқи

технологияҳои муосир имконият медиҳанд, ки самаранокии фаъолияти туристӣ баланд бардошта шавад. Дар ин замина, истифодаи воситаҳои рақамӣ ва технологияҳои иттилоотӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди соҳа табдил ёфтааст.

Аҳаммияти махсус дар ин раванд ба платформаҳои рақамӣ дода мешавад, ки ҳамчун воситаи асосии ҳамгироии иштирокчиёни бозор ва оптимизатсияи хизматрасониҳо баромад мекунад. Платформаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки равандҳои бронкунӣ, фурӯши хизматрасониҳо ва иртибот бо муштариён дар сатҳи нав ба роҳ монда шаванд. Ин ҳолат ба баланд шудани сифати хизматрасонӣ ва афзоиши рақобатпазирии маҳсулоти туристӣ мусоидат менамояд.

Бо вучуди ин, масъалаҳои вобаста ба истифодаи платформаҳои рақамӣ дар рушди сайёҳии устувор, махсусан дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳанӯз ба таври кофӣ таҳқиқ нашудаанд. Дар шароити иқтисоди миллӣ, ки ба марҳилаи рақамикунонӣ ворид мегардад, омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ ва мутобиқсозии он ба шароити маҳаллӣ аҳаммияти хоса пайдо мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи табиӣ ва фарҳангӣ буда, метавонад бо истифодаи технологияҳои рақамӣ ва платформаҳои муосир мавқеи худро дар бозори байналмилалӣ сайёҳӣ таҳким бахшад. Аз ин рӯ, таҳқиқи масъалаи истифодаи платформаҳои рақамӣ дар рушди сайёҳии устувор барои кишвар аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Асосҳои назариявии истифодаи платформаҳои рақамӣ дар рушди сайёҳии устувор ба таҳлили мафҳумҳои калидӣ ва равандҳои муосири иқтисоди рақамӣ таъна менамоянд. Платформаҳои рақамӣ ҳамчун низомҳои интегратсионӣ баррасӣ мегарданд, ки байни иштирокчиёни бозор – таъминкунандагони хизматрасониҳо ва истеъмолкунандагон – робитаи мустақим ва самаранокро таъмин менамоянд. Онҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои пешниҳоди хизматрасониҳо, мубодилаи иттилоот ва ташкил намудани муносибатҳои иқтисодӣ дар шакли электронӣ амалӣ гарданд. Дар ин замина, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ табдил ёфтааст.

Дар доираи иқтисоди рақамӣ, платформаҳои рақамӣ дар шаклҳои гуногун зоҳир мегарданд, аз ҷумла платформаҳои бронкунии онлайн, бозорҳои рақамӣ ва моделҳои иқтисоди муштарак. Ин платформаҳо имконият медиҳанд, ки хизматрасониҳои туристӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ пешниҳод гардида, дастрасии истифодабарандагон ба маҳсулоти туристӣ осон гардад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки рушди чунин платформаҳо ба баланд шудани самаранокии хизматрасонӣ ва васеъ гардидани бозори туристӣ мусоидат менамояд.

Дар баробари ин, концепсияи “Сайёҳии устувор” ҳамчун яке аз самтҳои муҳимми рушди соҳаи сайёҳӣ баррасӣ мегардад, ки ба таъмини тавозуни байни манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ равона шудааст. Ин концепсия истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва нигоҳдории муҳити зистро дар маркази тавачҷуҳ қарор медиҳад.

Назарияҳои иқтисоди рақамӣ ва иқтисоди платформавӣ ба он асос меёбанд, ки технологияҳои иттилоотӣ ба ташаккули шаклҳои нави муносибатҳои иқтисодӣ мусоидат менамоянд. Дар чунин шароит, платформаҳои рақамӣ ҳамчун воситаи асосии ҳамгироии бозор ва ташкили муҳити рақобатпазир баромад мекунад. Онҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои иқтисодӣ шаффоф ва самаранок гардонидани шуда, сатҳи хизматрасонӣ баланд бардошта шавад.

Нақши технологияҳои муосир, аз ҷумла таҳлили маълумоти калон, зехни сунӣ ва технологияҳои абрӣ, дар фаъолияти платформаҳои рақамӣ хеле муҳим мебошад. Ин технологияҳо имконият медиҳанд, ки маълумоти ҳаҷман калон коркард гардида, рафтори сайёҳон таҳлил ва хизматрасониҳои инфиродӣ пешниҳод карда шаванд. Бо истифода аз чунин технологияҳо, равандҳои идоракунии оптимизатсия гардида, қарорҳои самаранок қабул карда мешаванд. Дар ин замина,

истифодаи технологияҳои рақамӣ ҳамчун шартӣ муҳимми рушди устувори соҳаи сайёҳӣ баррасӣ мегардад.

Таҳлили вазъии истифодаи платформаҳои рақамӣ дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки раванди рақамикунории соҳа тадриҷан рушд ёфта истодааст, аммо сатҳи он ҳанӯз ба талаботи иқтисоди рақамии муосир ҷавобгӯ нест. Дар солҳои охир қорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва васеъ гардидани истифодаи шабакаҳои интернетӣ ба ғайри гардидани хизматрасониҳои электронӣ дар соҳаи сайёҳӣ мусоидат намудааст. Бо вуҷуди ин, “сатҳи умумии рақамикунории соҳа ҳанӯз маҳдуд буда, имкониятҳои платформаҳои рақамӣ пурра истифода намешаванд.

Дар амалия, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор платформаҳои рақамӣ дар шакли сомонҳои туристӣ, агентҳои онлайн ва барномаҳои мобилӣ ғайрият доранд, ки барои муаррифии маҳсулоти туристӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои истифода мешаванд. Аммо аксари онҳо дорои имкониятҳои маҳдуд буда, ба стандартҳои байналмилалӣ пурра мутобиқат намекунанд. Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ, рушди чунин платформаҳо метавонад ба васеъ гардидани бозори хизматрасониҳо ва беҳтар шудани дастрасӣ ба иттилоот мусоидат намояд.

Саҳми платформаҳои рақамӣ дар рушди соҳаи сайёҳӣ, сарфи назар аз имкониятҳои мавҷуда, ҳанӯз маҳдуд боқӣ мемонад. Ин ҳолат ба сатҳи пасти ҳамгироии хизматрасониҳои туристӣ бо системаҳои рақамии байналмилалӣ ва набудани платформаҳои пурқуввати миллӣ вобаста мебошад. Дар айни замон, рушди чунин платформаҳо метавонад ба баланд шудани рақобатпазирии соҳа ва афзоиши ҷараёни сайёҳон мусоидат намояд. Ба андешаи А.О. Орипов ва Ф.Х. Азизов, “Рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон ба истифодаи самараноки имкониятҳои мавҷуда ва мутобиқсозии онҳо ба талаботи бозори байналмилалӣ вобаста мебошад” [6, с.52].

Дар баробари ин, як қатор мушкilotи ҷиддӣ истифодаи самараноки платформаҳои рақамиро маҳдуд месозанд. Пеш аз ҳама, сатҳи рушди инфрасохтори рақамӣ дар кишвар ҳанӯз нокифоя буда, дастрасӣ ба интернет ва технологияҳои муосир дар баъзе минтақаҳо маҳдуд мебошад. Ин ҳолат имкониятҳои татбиқи васеи хизматрасониҳои рақамиро коҳиш медиҳад. Илова бар ин, норасоии маълумоти дақиқ ва мукаммали рақамӣ дар бораи бозори сайёҳӣ монеаи ҷиддӣ барои таҳлили бозор ва қабули қарорҳои асоснок ба ҳисоб меравад.

Ҳамзамон, камбудии мутахассисони баландихтисос дар соҳаи технологияҳои рақамӣ ва идоракунии туристӣ яке аз омилҳои асосии маҳдудкунандаи рушди платформаҳои рақамӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин замина, зарурати тайёр намудани кадрҳои касбӣ ва рушди сармояи инсонӣ бештар мегардад. Тавре ки А.С. Қодиров қайд мекунад, рушди соҳаи сайёҳӣ “Ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисос ниёз дорем, ки дар шароити имрӯза самаранок кор кунанд” [4, с.94].

Илова бар ин, дастрасии маҳдуд ба бозорҳои байналмилалӣ ва сатҳи пасти ҳамгироӣ бо платформаҳои ҷаҳонӣ низ яке аз мушкilotи асосӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҳолат боиси он мегардад, ки маҳсулоти туристии миллӣ ба таври кофӣ дар бозори ҷаҳонӣ муаррифӣ карда нашавад. Дар ин замина, истифодаи платформаҳои рақамӣ метавонад ҳамчун воситаи муҳим барои ворид шудан ба бозори байналмилалӣ хизмат намояд.

Таҳлили вазъии кунунии истифодаи платформаҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки бо вуҷуди мавҷудияти имкониятҳои назаррас, рушди минбаъдаи онҳо ба тақмили инфрасохтор, рушди кадрҳо, беҳтар намудани базаи маълумот ва ҳамгироӣ бо системаҳои байналмилалӣ вобастагии зиҷ дорад.

Имкониятҳо ва афзалиятҳои истифодаи платформаҳои рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ аҳамияти калидӣ пайдо намуда, ба баланд бардоштани самаранокии ғайрияти иқтисодӣ ва рақобатпазирии бозор

мусоидат менамоянд. Пеш аз ҳама, истифодаи чунин платформаҳо имконият медиҳад, ки дастрасӣ ба бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ ба таври назаррас васеъ гардад. Платформаҳои рақамӣ маҳдудиятҳои ҷуғрофиро бартараф намуда, ба субъектҳои соҳаи сайёҳӣ имкон медиҳанд, ки хизматрасониҳои худро ба доираи васеи истеъмолкунандагон пешниҳод намоянд. Дар ин замина, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун омилҳои муҳимми рушди соҳа баррасӣ мегардад.

Ҳамчунин, истифодаи платформаҳои рақамӣ ба оптимизатсияи равандҳои идоракунии мусоидат менамояд. Бо истифода аз чунин системаҳо, ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумот ба таври автоматикӣ анҷом дода шуда, қарорҳои идоракунии бо асоснокӣ бештар қабул мегарданд. Ин ҳолат ба коҳиши хароҷот ва баланд гардидани самаранокӣ фаъолияти субъектҳои туристӣ оварда мерасонад.

Дар баробари ин, истифодаи платформаҳои рақамӣ ба рушди минтақавӣ мусоидат менамояд. Бо васеъ гардидани дастрасӣ ба иттилоот ва бозорҳо, минтақаҳои дурдаст низ метавонанд дар равандҳои туристӣ фаъолона иштирок намоянд. Ин ҳолат ба рушди иқтисоди маҳаллӣ, афзоиши шуғл ва бештар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат мекунад. Чунончи, дар таҳқиқоти А.О. Орипов ва Ф.Х. Азизов таъкид шудааст, ки “Рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон метавонад ба пешрафти иқтисоди минтақавӣ ва истифодаи самаранокӣ захираҳои мавҷуда мусоидат намояд” [6, с.52].

Ҳамин тариқ, таҳлил нишон медиҳад, ки истифодаи платформаҳои рақамӣ имкониятҳои васеъро барои рушди соҳаи сайёҳӣ фароҳам оварда, метавонад ба баланд гардидани самаранокӣ идоракунии, рақобатпазирӣ ва рушди устувори иқтисодӣ мусоидат намояд.

Бо вучуди имкониятҳои назарраси истифодаи платформаҳои рақамӣ дар рушди соҳаи сайёҳӣ, татбиқи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкилот ва маҳдудиятҳои сохторӣ ва институтсионалӣ рӯ ба рӯ мегардад. Яке аз масъалаҳои муҳим ба норасоии заминаи ҳуқуқӣ ва танзимии муосир вобаста мебошад. Дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ, зарурати таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки фаъолияти платформаҳои рақамӣ ва хизматрасониҳои электронӣ дар соҳаи сайёҳиро танзим намоянд, бештар мегардад.

Мушкили дигари муҳим ба сатҳи пасти рушди инфрасохтори рақамӣ вобаста мебошад. Гарчанде ки дар солҳои охир пешрафтҳо ба назар мерасанд, дастрасӣ ба шабакаҳои босуръати интернет, технологияҳои муосири иттилоотӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар таъмин нашудааст.

Дар баробари ин, масъалаҳои амнияти иттилоотӣ низ яке аз омилҳои муҳимми маҳдудкунандаи рушди платформаҳои рақамӣ ба ҳисоб мераванд. Бо афзоиши истифодаи хизматрасониҳои электронӣ ва коркарди маълумоти шахсӣ, хавфи таҳдидҳои киберӣ ва истифодаи ғайриқонунии маълумот зиёд мегардад. Дар чунин шароит, таъмини ҳифзи маълумот ва баланд бардоштани сатҳи эътимоди истифодабарандагон аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Инчунин, як қатор мушкилоти иҷтимоӣ низ дар раванди ҷорӣ намудани платформаҳои рақамӣ ба назар мерасанд. Автоматикунонии равандҳои хизматрасонӣ метавонад ба тағйироти сохтори бозори меҳнат оварда расонад, аз ҷумла коҳиши талабот ба баъзе ихтисосҳои анъанавӣ ва зиёд шудани талабот ба мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ.

Аз ин рӯ, ҷорӣ намудани платформаҳои рақамӣ дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бартараф намудани як қатор маҳдудиятҳои асосӣ, аз ҷумла тақмили заминаи ҳуқуқӣ, рушди инфрасохтори рақамӣ, таъмини амнияти иттилоотӣ ва баланд бардоштани сатҳи омодагии кадрӣ вобастагии зич дорад. Танҳо дар сурати ҳалли маҷмӯии ин масъалаҳо истифодаи технологияҳои рақамӣ метавонад ба рушди устувори соҳа ва баланд гардидани самаранокӣ иқтисодӣ мусоидат намояд.

Дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ ва афзоиши рақобат дар бозори ҷаҳонии хизматрасониҳои туристӣ, муайян намудани самтҳои афзалиятнок ва таҳияи тавсияҳои илмӣ-амалӣ барои тақмили фаъолияти соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти стратегӣ пайдо мекунад. Яке аз самтҳои калидӣ таҳияи платформаҳои миллии рақамӣ мебошад, ки метавонанд ҳамчун воситаи асосии мутамарказсозии хизматрасониҳо ва муаррифии маҳсулоти туристии миллии баромад намоянд. Ташкили чунин платформаҳо имконият медиҳад, ки маълумот дар бораи захираҳои туристӣ, хизматрасониҳо ва имкониятҳои минтақаҳо дар як муҳити ягона ҷамъоварӣ ва пешниҳод карда шавад.

Самти муҳимми дигар ҷорӣ намудани концепсияи “Smart Tourism” мебошад, ки ба истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ дар идоракунии соҳаи сайёҳӣ асос ёфтааст. Ин равиш имконият медиҳад, ки равандҳои хизматрасонӣ автоматӣ гардонид шуда, қарорҳои идоракунӣ дар асоси таҳлили маълумоти воқеӣ қабул карда шаванд. Татбиқи чунин системаҳо ба баланд шудани сифати хизматрасонӣ ва самаранокии фаъолияти субъектҳои туристӣ мусоидат менамояд.

Ҳамгироии бо платформаҳои ҷаҳонии рақамӣ низ яке аз самтҳои афзалиятнок ба ҳисоб меравад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, ҳамгирӣ бо шабакаҳои байналмилалӣ имконият медиҳад, ки маҳсулоти туристии миллии ба бозори ҷаҳонӣ ворид гардида, ҷараёни сайёҳон афзоиш ёбад. Дар ин замина, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва маркетинги рақамӣ нақши муҳим мебозад.

Рушди сармояи инсонӣ ва тайёр намудани кадрҳои рақамӣ яке аз шартҳои муҳимми татбиқи технологияҳои муосир ба ҳисоб меравад. Дар шароити рақамикунории иқтисод, талабот ба мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, таҳлили маълумот ва идоракунии рақамӣ меафзояд. Аз ин рӯ, тақмили низоми таҳсилот ва баланд бардоштани сатҳи омодагии кадрӣ аҳамияти калидӣ дорад.

Инчунин, ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаи сайёҳӣ ҳамчун омили муҳимми рушди он баррасӣ мегардад. Татбиқи платформаҳои рақамӣ ва технологияҳои муосир талаботи зиёд ба сармоягузорӣ дорад, ки метавонад аз ҳисоби манбаҳои дохилӣ ва хориҷӣ таъмин карда шавад.

Татбиқи самтҳои афзалиятнок ва амалисозии тавсияҳои пешниҳодшуда метавонад ба рушди устувори соҳаи сайёҳӣ, баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ ва таҳкими мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори байналмилалӣ хизматрасониҳои туристӣ мусоидат намоянд.

АДАБИЁТ

1. **Александрова А.Ю.** Международный туризм: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: КНОРУС, 2016. – 460 с.
2. **Джанджугазова Е.А.** Маркетинг туристских территорий: учебное пособие. – 2-е изд. – Москва: Академия, 2008. – 224 с.
3. **Квартальнов В.А.** Туризм: учебник. – Москва: Финансы и статистика, 2007. – 336 с.
4. **Қодиров А.С.** Иқтисодиёти сайёҳии байналмилалӣ (Китоби дарсӣ). – Душанбе: «Ирфон», 2011. – 240 с.
5. **Морозов М.А.** Экономика туризма: учебник / М. А. Морозов, Н. С. Морозова. – Москва: Федеральное агентство по туризму, 2014. – 320 с.
6. **Орипов А.О.** Проблемы и перспективы развития туризма в Таджикистане: монография / А.О. Орипов, Ф.Х. Азизов. – Худжанд: «Нури маърифат», 2018. – 156 с.
7. **Сабуров И.М.** Эконометрический анализ динамики основных показателей развития туризма в Согдийской области // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – Хучанд, 2021. – № 2 (87). – С. 45–53.

8. **Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.** Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, №371. – Душанбе, 2018. – 45 с.

ПЛАТФОРМАҲОИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ САЙЁҲӢИ УСТУВОР: ТАҲЛИЛИ ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва амалии истифодаи платформаҳои рақамӣ дар рушди сайёҳии устувор мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ, маълумоти омӯрӣ ва моделсозии иқтисодӣ-математикӣ нақши платформаҳои рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокии идоракунии, афзоиши қараёни сайёҳон ва рушди иқтисоди минтақавӣ арзёбӣ карда шудааст. Ҳамзамон, таҷрибаи байналмилалӣ истифодаи платформаҳои рақамӣ таҳлил гардида, имкониятҳо ва маҳдудиятҳои татбиқи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки рушди платформаҳои рақамӣ метавонад ба беҳтар гардидани сифати хизматрасонӣ, васеъ гардидани дастрасӣ ба бозорҳо ва баланд шудани рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: платформаҳои рақамӣ, сайёҳии устувор, иқтисоди рақамӣ, Тоҷикистон, Big Data, зехни сунӣ, маркетинги рақамӣ, моделсозии иқтисодӣ, идоракунии.

ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ В РАЗВИТИИ УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА: АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА И ВОЗМОЖНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье исследуются теоретические и практические аспекты использования цифровых платформ в развитии устойчивого туризма. На основе анализа научной литературы, статистических данных и экономико-математического моделирования оценена роль цифровых платформ в повышении эффективности управления, увеличении туристических потоков и развитии региональной экономики. Одновременно проанализирован международный опыт использования цифровых платформ, а также определены возможности и ограничения их внедрения в Республике Таджикистан. Результаты исследования показывают, что развитие цифровых платформ может способствовать улучшению качества услуг, расширению доступа к рынкам и повышению конкурентоспособности туристической отрасли.

Ключевые слова: цифровые платформы, устойчивый туризм, цифровая экономика, Таджикистан, Big Data, искусственный интеллект, цифровой маркетинг, экономико-математическое моделирование, управление.

DIGITAL PLATFORMS IN THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE TOURISM: ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE AND OPPORTUNITIES FOR TAJIKISTAN

The article examines the theoretical and practical aspects of using digital platforms in the development of sustainable tourism. Based on the analysis of scientific literature, statistical data, and economic-mathematical modeling, the role of digital platforms in improving management efficiency, increasing tourist flows, and fostering regional economic development is assessed. At the same time, the international experience of using digital platforms is analyzed, and the opportunities and limitations of their implementation in the Republic of Tajikistan are identified. The results of the study show that the development of digital platforms can contribute to improving service quality, expanding market access, and enhancing the competitiveness of the tourism sector.

Keywords: digital platforms, sustainable tourism, digital economy, Tajikistan, Big Data, artificial intelligence, digital marketing, economic modeling, management.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Гулноза Абдучабаровна – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи математика ва информатика, МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “ДБССТ”. Тел.: (+992) 92-787-87-24. E-mail: gulijona@gmail.com.

Сведения об авторе: Абдуллаева Гулноза Абдуджабаровна – кандидат экономических наук, доцент кафедры математики и информатики ГУ «Худжандский международный Институт» ГУ «МУТПТ». Тел.: (+992) 92-787-87-24. E-mail: gulijona@gmail.com.

Information about the author: Abdullaeva Gulnoza Abdujabarovna – candidate of economic sciences, associate professor of the Department of Mathematics and Computer Science of the SI “Khujand International Institute” of the SI “IUTET”. Pfone: (+992) 92-787-87-24. E-mail: gulijona@gmail.com.

УДК: (ТДУ) 517.9

ТАТБИҚИ ЭЛЕМЕНТҲОИ АЛГЕБРАИ ХАТӢ ДАР МАСЪАЛАҲОИ ИСТЕҲСОЛОТ

СОДИҚОВ М. О., ШОКИРОВ Н. Н.

Истифодаи самараноки ашёи хом ва идоракунии хароҷоти истеҳсолот яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо мебошад. Микдори хароҷот ва усули истифодаи ашёи хом ба сифати маҳсулот, арзиши истеҳсолот ва ғоидаовардии корхона таъсир мерасонад. Бо мақсади таҳлили назариявӣ, дар ин мақола равандҳои истеҳсолӣ ва хароҷоти ашёи хоми панҷ корхона мавриди омӯзиш қарор гирифта, усулҳои оптимизатсия ва самараноксозии онҳо баррасӣ мешаванд. Дар назарияи иқтисодиёт хароҷоти истеҳсолотро ба якчанд категория ҷудо мекунанд:

1. **Хароҷоти доимӣ (fixed costs)** – хароҷоте, ки дар давоми муддати муайян тағйир намеёбанд, мисли иҷораи корхона ва таъмири таҷҳизот.
2. **Хароҷоти тағйирёбанда (variable costs)** – хароҷоте, ки ба микдори истеҳсолот вобаста аст, асосан хароҷоти ашёи хом, энергия ва коргарон.
3. **Хароҷоти умумӣ (total costs)** – ҷамъбасти хароҷоти доимӣ ва тағйирёбанда.
4. **Хароҷоти миёна** – нишондиҳандаҳое, ки барои таҳлили самаранокии истеҳсолот ва қабули қарорҳои оптимизатсионӣ истифода мешаванд.

Мувофиқи назарияи иқтисодӣ, самаранокии истеҳсолот ба се омил асос меёбад: сифати ашёи хом, усули коркард ва идоракунии хароҷоти истеҳсолӣ.

Ҳар як корхона ашёи хоми гуногун истифода мебарад ва хароҷоти истеҳсолот ба шаклҳои гуногун тақсим мешавад. Дар таҳлили назариявӣ, панҷ корхона бо микдори гуногуни истеҳсолот ва хароҷоти ашёи хом ба назар гирифта мешаванд. Ҳадафи таҳлил муайян намудани омилҳои мебошад, ки ба самаранокии корхонаҳо таъсир мерасонанд, ва роҳҳои назариявӣ барои оптимизатсияи хароҷот пешниҳод мекунанд:

1. Муайян кардани самаранокии хароҷот:

- Самаранокии корхона ба таври назариявӣ бо фарқияти хароҷоти ашёи хом барои як воҳид маҳсулот ҳисоб карда мешавад;
- Барои баланд бардоштани самаранокӣ, хароҷоти миёнаи ашёи хом бояд дар корхонаҳои гуногун муқоисавӣ карда шаванд.

2. Маслиҳатҳои назариявӣ барои оптимизатсия:

- Ҷустуҷӯи таъминкунандагони арзон ва бозътимод;
- Қабули технологияҳои нав ва автоматизатсия;
- Назорат ва мониторинги истифодаи ашёи хом дар ҳар марҳалаи истеҳсолот.

Таҳлили назариявӣ нишон дод, ки самаранокии истеҳсолот ва хароҷоти ашёи хом фарқ мекунад ва ба омилҳои гуногун вобаста аст. Ҳар корхона метавонад бо истифодаи стратегияҳои оптимизатсионӣ хароҷоти истеҳсолотро кам карда, самаранокии истеҳсолиро афзоиш диҳад. Ин стратегияҳо асосан ба идоракунии хароҷоти ашёи хом, татбиқи технологияҳои самаранок ва баланд бардоштани малакаи кадрҳо равона шудаанд.

Масъала зеринро дида мебароем. Дар ҷадвали 1. маълумотҳо дар бораи маҳсулнокии рӯзонаи панҷ корхонае, ки чор намуди маҳсулотро бо истифодаи се намуди ашёи хом ва инчунин давомнокии кори ҳар як корхона дар муддати сол ва нархи ҳар як намуди ашёи хом оварда шудааст.

Талаб карда мешавад:

- 1) Маҳсулнокии солонаи ҳар як корхона аз рӯи ҳар як намуди маҳсулот, муайян карда шавад;
- 2) Истеъмоли солонаи ҳар як корхона аз рӯи ҳар як намуди маҳсулот, муайян карда мешавад;
- 3) Пули қарздиҳии солонаи ҳар як корхонаро барои хариди ашёи хоме, ки барои истеҳсоли маҳсулотҳои номбаршуда зарур мебошад, ёфта шавад.

Ҷадвали 1.

Намудҳои маҳсулот №	Маҳсулнокии корхона, ист/рӯз					Ҳарчи намудҳои ашёи хоми маҳсулот воҳ. вазн/мах		
	1	2	3	4	5	1	2	3
1	4	5	3	6	7	2	3	4
2	0	2	4	3	0	3	5	6
3	8	15	0	4	6	4	4	5
4	3	10	7	5	4	5	8	6
	Миқдори рӯзҳои кори					Нархи намудҳои ашёи хом		
	1	2	3	4	5	1	2	3
	200	150	170	120	140	40	50	60

Ҳал: 1) Матритсаи тамоми спектрӣ иктисодии истеҳсолоте, ки барои мо лозим аст тартиб медиҳем ва пас аз он ба воситаи амалҳои мувофиқ ҳалли масъаларо, ҳосил мекунем. Пеш аз ҳама, матритсаи маҳсулнокии корхонаро аз рӯи тамоми намудҳои маҳсулот тартиб медиҳем, ки он намуди зеринро дорад;

$$A = \begin{matrix} & \begin{matrix} \text{Маҳсулнокӣ} \\ \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 \\ 4 & 5 & 3 & 6 & 7 \\ 0 & 2 & 4 & 3 & 0 \\ 8 & 15 & 0 & 4 & 6 \\ 3 & 10 & 7 & 5 & 4 \end{pmatrix} \end{matrix} \\ \begin{matrix} 1 \\ 2 \\ 3 \\ 4 \end{matrix} & \end{matrix} \begin{matrix} \text{Намудҳои маҳсулот} \end{matrix}$$

Ҳар як сутуни ин матритса маҳсулнокии рӯзонаи корхонаи алоҳидаро аз рӯи ҳар як намуди маҳсулот, ифода мекунад. Бинобар ин, маҳсулнокии солонаи корхонаи j -ум аз рӯи ҳар як намуди маҳсулот ба воситаи зарби сутуни j -уми

матритсаи A ба миқдори рӯзҳои корӣ барои ин корхона дар як сол, ҳосил мешавад ($j=1, 2, 3, 4, 5$). Пас, маҳсулнокии солонаи ҳар як корхона аз рӯи ҳар як намуди маҳсулот бо матритсаи зерин, муайян карда мешавад:

$$A = \begin{pmatrix} 800 & 750 & 510 & 720 & 980 \\ 0 & 300 & 680 & 360 & 0 \\ 1600 & 2250 & 0 & 480 & 840 \\ 600 & 1500 & 1190 & 600 & 560 \end{pmatrix}$$

Матритсаи ҳарчи ашёи хом барои воҳиди маҳсулот (ин нишондиҳандаҳо аз рӯи шарт барои ҳамаи корхонаҳо яохелаанд) намуди зеринро дорад:

$$B = \begin{pmatrix} 1 & 2 & 3 & 4 \\ 2 & 3 & 4 & 5 \\ 3 & 5 & 4 & 8 \\ 4 & 6 & 5 & 6 \end{pmatrix} \begin{matrix} 1 \\ 2 \\ 3 \end{matrix} \text{ Намудҳои ашёи хом}$$

2) Сарфи рӯзона барои корхонаҳо аз рӯи ҳар як намуди ашёи хом ба воситаи зарби матритсаи B ба матритсаи A , муайян карда мешавад:

$$(B \cdot A) = \begin{pmatrix} 55 & 126 & 53 & 62 & 58 \\ 68 & 165 & 85 & 89 & 77 \\ 74 & 167 & 78 & 92 & 82 \end{pmatrix}$$

ки дар ин ҷо сатри i -ум бо рақами намуди ашёи хом мувофиқат карда, сутуни j -ум бо рақами корхона мувофиқи таблитсаи 3-юм, мувофиқат мекунад ($i=1, 2, 3; j=1, 2, 3, 4, 5$). Ба саволи дуҷуми масъала, ҷавобро ба матритсаи A сол-зарби сутунҳои матритсаи BA ба миқдори мувофиқи рӯзҳои корӣ дар як сол – истеъмоли солонаи ҳар як корхона оид ба ҳар як намуди ашёи хом, ёфта мешавад:

$$BA_{\text{сол}} = \begin{pmatrix} 11000 & 18900 & 9010 & 7440 & 8120 \\ 13600 & 24750 & 14450 & 10680 & 10780 \\ 14800 & 25050 & 13260 & 11040 & 11480 \end{pmatrix}$$

Акнун, вектори арзиши ашёи хомро, дохил мекунем, яъне векторӣ зеринро:

$$\bar{p} = (40, 50, 60)$$

Он гоҳ, арзиши умумии захираи солонаи ашёи хом барои ҳар як корхона ба воситаи зарби матритсаи $\bar{p}$ ба матритсаи $BA_{\text{сол}}$ чунин муайян карда мешавад:

$$\bar{p} = \bar{p}BA_{\text{сол}} = (200800, 3496500, 1878500, 1494000, 1552600).$$

Ба ҳамин тариқ, маблағи қарздиҳии корхона барои хариди ашёи хом бо компонентаҳои мувофиқи вектори $\bar{p}$, муайян карда мешавад. Элементҳои алгебраи ҳаттӣ барои таҳлили истехсолот ва хароҷоти ашёи хом дар панҷ корхона мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Бо истифода аз матритсаҳо маҳсулнокии рӯзона ва солонаи корхонаҳо, истеъмоли ашёи хом ва арзиши умумии хароҷоти солона ҳисоб карда шудааст.

Натиҷаҳои таҳлил нишон доданд:

1. **Маҳсулнокии солона:** Ҳар як корхона метавонад маҳсулнокии солонаи худро барои ҳар як намуди маҳсулот бо истифода аз матритсаҳо ба таври дақиқ ҳисоб кунад.
2. **Истеъмоли ашёи хом:** Матритсаи хароҷоти ашёи хом барои воҳиди маҳсулот ва зарби он ба маҳсулнокии корхонаҳо нишон медиҳад, ки истеъмоли солонаи ашёи хом барои ҳар як корхона муайян карда мешавад.
3. **Арзиши умумии ашёи хом:** Бо истифода аз векторҳои нарх ва истеъмол арзиши умумии захираи солонаи ашёи хом барои ҳар як корхона ҳисоб карда мешавад.

Маслиҳатҳои назариявӣ барои оптимизатсия ва баланд бардоштани самаранокии истехсолот: ҷустуҷӯи таъминкунадагони арзон ва боэътимод, татбиқи технологияҳои нав ва автоматизатсия, назорат ва мониторинги истифодаи ашёи хом. Амалӣ намудани ин стратегияҳо метавонад хароҷоти истехсолотро кам

кунад ва самаранокии корхонахоро афзоиш диҳад. Истифодаи матритсаҳо ва алгебраи хаттӣ воситаи муассир барои таҳлили иқтисодии истеҳсолот, қабули қарорҳои стратегӣ ва оптимизатсияи хароҷоти ашёи хом мебошад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадзода, Н., Раҳимов, С. Назария ва амалиёти идоракунии хароҷоти истеҳсолот. Душанбе 2020: Дониш.
2. Саидов, М. Иқтисодиёти корхона ва самаранокии истеҳсолот. Душанбе 2018: Иқтисод.
3. Ҳусейнов, Ф. Алгебра ва матритсаҳо дар иқтисодиёт. Душанбе 2019: Дониш.
4. Porter, M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York 1985: Free Press.
5. Heizer, J., Render, B. Operations Management: Sustainability and Supply Chain Management 2017. Pearson Education.
6. Slack, N., Brandon-Jones, A., Burgess, N. Operations Management 2022. Pearson.

ТАТБИҚИ ЭЛЕМЕНТҲОИ АЛГЕБРАИ ХАТТӢ ДАР МАСЪАЛАҲОИ ИСТЕҲСОЛОТ

Мақола ба таҳлили назариявии истеҳсолот ва харҷи ашёи хоми панҷ корхона бахшида шудааст. Омилҳои таъсиргузор ба хароҷоти истеҳсолот ва самаранокии истифодаи ашёи хом мавриди омӯзиш қарор гирифта, роҳҳои оптимизатсияи хароҷот пешниҳод мешаванд. Мақола барои омӯзиши назариявӣ ва таҳияи стратегияҳои самаранокии истеҳсолот дар корхонаҳо нигаронида шудааст.

Вожаҳои калидӣ: истеҳсолот, харҷи ашёи хом, самаранокӣ, оптимизатсия, корхона.

ПРИМЕНЕНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ЛИНЕЙНОЙ АЛГЕБРЫ В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАДАЧАХ

Статья посвящена теоретическому анализу производства и затрат на сырьё в пяти предприятиях. Рассматриваются факторы, влияющие на производственные расходы и эффективность использования сырья, а также предлагаются пути оптимизации затрат. Статья предназначена для теоретического изучения и разработки стратегий повышения эффективности производства на предприятиях.

Ключевые слова: производство, затраты сырья, эффективность, оптимизация, предприятие

APPLICATION OF ELEMENTS OF LINEAR ALGEBRA IN PRODUCTION PROBLEMS

The article is devoted to the theoretical analysis of production and raw material costs in five enterprises. The factors affecting production costs and the efficiency of raw material usage are studied, and ways to optimize costs are proposed. The article is intended for theoretical research and development of strategies to improve production efficiency in enterprises.

Keywords: production, raw material costs, efficiency, optimization, enterprise

Маълумот дар бораи муаллиф: Содиқов Маъруфҷон Обидович – д.ф.PhD, Донишкадаи байналмилали Хучанд. Суроға: 735716, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, Бинои 1. Телефон: (+992) 92-894-87-21. E-mail: sodikov-8686@lipst.ru.

Шокиров Нозимҷон Низомҷонович – ассистенти кафедраи фаъолияти гумруки МД “Донишкадаи байналмилалии Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ

ва соҳибкори Тоҷикистон”, шаҳри Хучанд, маҳаллаи 27, бинои 1 (+992) 918866860, E-mail: shokirov.nozim@mail.ru

Сведения об авторах: **Садиков Маъруфжон Обидович** – д.ф. PhD, Международный институт Худжанд. Адрес: 735716, г. Худжанд, Дом 1. Телефон: (+992) 92-894-8721 E-mail: sodikov-8686@list.ru.

Шокиров Нозимджон Низомджонович – ассистент кафедры таможенное дело Международный институт Худжанд. Адрес: 735716, г. Худжанд, Дом 1. Телефон: (+992) 918866860, E-mail: shokirov.nozim@mail.ru

Information about the author: Sodikov Marufjon Obidovich – PhD (Doctor of Philosophy), International Institute of Khujand. Address: 735716, Khujand, Building 1. Phone: (+992) 92-894-8721, E-mail: sodikov-8686@list.ru

Shokirov Nozimjon Nizomjonovich – Assistant Professor of the Department of Customs Affair, International Institute of Khujand. Address: 735716, Khujand, Building 1. Phone: (+992) 918866860, E-mail: shokirov.nozim@mail.ru

YHR
Ян Хуэйжу
Университет Бинхай Циндао
Преподаватель
Аспирант
1274030911@qq.com

ЦИФРОВЫЕ МОБИЛЬНЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В СФЕРЕ ТУРИЗМА В РУССКОЯЗЫЧНЫХ РЕГИОНАХ — ИССЛЕДОВАНИЕ ПРАКТИК УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА В РАМКАХ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС И ОДИН ПУТЬ»

В данной статье, опираясь на практику устойчивого туризма в рамках инициативы «Один пояс и один путь», проанализирована картина развития цифровых мобильных приложений в сфере межкультурной туристической коммуникации в русскоязычном регионе. В ней также проведено углубленное исследование актуальных проблем, таких как поверхностное использование культурных символов, недостаточная адаптация технологий, однообразие контента, разрывы в трансграничном обслуживании и отсутствие устойчивости. На основе нескольких аспектов, включая инновации в локализации контента и глубокую интеграцию технологий, предлагаются стратегии оптимизации, направленные на содействие высококачественному развитию межкультурной туристической коммуникации в русскоязычном регионе и обеспечение устойчивого развития туризма в рамках инициативы «Один пояс и один путь» путем предоставления теоретических рекомендаций и практических путей.

Ключевые слова: цифровые мобильные приложения; межкультурная коммуникация в сфере туризма; Один пояс, один путь; устойчивый туризм

Введение

С момента выдвижения инициативы «Один пояс и один путь» Китай и страны русскоязычного региона неуклонно углубляют политическое доверие и практическое сотрудничество, подписав ряд соглашений о сотрудничестве в сфере туризма и активно продвигая меры по упрощению визового режима, развитию трансграничных туристических маршрутов и облегчению контактов между людьми.

Туристическое сотрудничество между Китаем и странами русскоязычного региона вступает в новый период стратегических возможностей. Страны русскоязычного региона и Китай связаны между собой географически и имеют общие культурные корни; их уникальные историко-культурные и туристические ресурсы обладают огромной привлекательностью для китайских туристов, в то же время живописные пейзажи и богатая культура Китая пользуются большой популярностью у туристов из стран русскоязычного региона. Однако языковой барьер, культурные различия и фрагментарность информации затрудняют формирование достоверного и многогранного образа страны. В макроконтексте глубокой интеграции цифровизации и высококачественного развития инициативы «Один пояс и один путь» мобильные цифровые приложения, опираясь на такие ключевые компоненты, как языковое взаимодействие, культурная интерпретация, интеллектуальные услуги и трансграничные связи, эффективно преодолевают языковые барьеры, культурные различия и информационную асимметрию между Китаем и Россией, а также между китайско- и русскоязычными странами Центральной Азии, становясь важным инструментом, способствующим развитию межкультурной коммуникации в сфере туризма. В связи с этим углубленное исследование того, как мобильные приложения могут способствовать межкультурной коммуникации в сфере туризма в русскоязычном регионе, является не только теоретической необходимостью для содействия устойчивому развитию туризма в рамках инициативы «Один пояс и один путь», но и практическим требованием для укрепления взаимопонимания между народами и построения сообщества с общей судьбой.

Данное исследование основано на практике устойчивого туризма в рамках инициативы «Один пояс и один путь» и сосредоточено на русскоязычном регионе как особом геокультурном пространстве. В нем цифровые мобильные приложения рассматриваются в качестве ключевой переменной в контексте межкультурной коммуникации в сфере туризма, что позволяет расширить горизонты исследования в области цифровой культуры и туризма в рамках инициативы «Один пояс и один путь». Анализ литературы, нормативных документов и отраслевых отчетов по таким направлениям, как межкультурная коммуникация, цифровая культура и туризм, а также устойчивый туризм, позволяет определить передовые направления исследований и теоретические тенденции. В качестве примеров выбрать типичные мобильные приложения, такие как «Долина бабочек. Китай и Россия имеют беспрепятственное общение» (蝴蝶云谷-中俄通), «乐冰雪APP» и «Yandex.Travel», провести их углубленный анализ с точки зрения сценариев использования, функциональных моделей, практической эффективности и существующих недостатков, а также выделить закономерности и опыт на основе реальных примеров, чтобы повысить актуальность и практическую ценность исследования. На основе анализа механизмов, текущего состояния и проблем, связанных с использованием цифровых мобильных приложений для содействия межкультурной коммуникации в сфере туризма в русскоязычном регионе, выявлены такие ключевые проблемы, как поверхностный характер культурной коммуникации, недостаточная адаптация технологий и неэффективное взаимодействие заинтересованных сторон; на основе особенностей рынка русскоязычного региона предложены локализованные и реалистичные стратегии.

I. Современное состояние развития межкультурной туристической коммуникации в русскоязычном регионе с учетом инициативы «Один пояс и один путь»

Мобильные приложения — это не просто технические инструменты, но и ключевые платформы для объединения ресурсов, распространения культуры и оптимизации пользовательского опыта. В настоящее время уровень проникновения мобильного интернета в русскоязычном регионе остается достаточно высоким, а такие местные платформы, как Яндекс, Telegram и ВКонтакте, стали основными каналами получения информации и социального взаимодействия для местного

населения. В контексте инициативы «Один пояс и один путь» сфера применения цифровых мобильных приложений в сфере межкультурной туристической коммуникации в русскоязычном регионе становится все более разнообразной. В сфере трансграничного туризма между Китаем и русскоязычным регионом постепенно появляется ряд туристических приложений, ориентированных на русскоязычных пользователей, которые проводят первые эксперименты в области языкового перевода, экскурсионного сопровождения и трансграничных услуг, добиваясь при этом определенных успехов.

Цифровое мобильное приложение объединяет услуги по всей цепочке туристического обслуживания, предоставляя русскоязычным туристам комплексные интеллектуальные услуги «до, во время и после поездки». До поездки приложение точно подбирает и отправляет туристам из русскоязычных регионов информацию о туристических маршрутах, трансграничном транспорте и т. д., поддерживая русскоязычный интерфейс и онлайн-бронирование; Во время поездки язык является базовой функцией. На примере приложения «Долина бабочек. Китай и Россия имеют беспрепятственное общение» реализована интеграция пяти языков (китайский, русский, английский и др.) с функцией мгновенного перевода в режиме реального времени, охватывающей все сценарии: экскурсии по достопримечательностям, перевод меню, запросы о транспорте и т. д. Туристы могут использовать приложение для мгновенного перевода информации на китайский и русский языки, что обеспечивает беспрепятственное общение с местными жителями и обслуживающим персоналом. Кроме того, приложение «Долина бабочек. Китай и Россия имеют беспрепятственное общение» подключено к системам трансграничных платежей WeChat Pay и российской МИР Pay, что позволяет решать проблемы с оплатой для русскоязычных туристов в ресторанах, магазинах и на транспорте; после поездки предоставляются функции оценки, обмена культурным опытом и повторных рекомендаций, что поощряет туристов делиться своими впечатлениями в русскоязычных социальных сетях, таких как Telegram и VK, формируя замкнутый цикл распространения информации.

Опираясь на механизмы трансграничного сотрудничества в рамках инициативы «Один пояс и один путь», мобильные приложения стали важным связующим звеном между туристическими ресурсами Китая, России и русскоязычных стран Центральной Азии. Некоторые приложения для трансграничного туризма, такие как Strip (携程) и Fliggy (飞猪), объединяют туристические маршруты Китая, России и Монголии, а также Китая и стран Центральной Азии, предлагая пакеты «Трансграничные туры по Шелковому пути на русском языке», которые обеспечивают совместное бронирование билетов, интегрированные транспортные перевозки и согласованное предоставление услуг. Одновременно приложения создают платформу для взаимодействия между туристическими компаниями Китая и России: китайские туристические объекты и отели через приложения рассылают информацию о своих продуктах туристическим агентствам в русскоязычных регионах, а туроператоры из этих регионов с помощью приложений точно заказывают туристические ресурсы Китая, что способствует эффективному распределению трансграничных туристических ресурсов. Кроме того, приложения в режиме реального времени синхронизируют туристическую политику «Одного пояса и одного пути», визовую информацию и руководства по прохождению таможни, предоставляя авторитетные рекомендации для трансграничных поездок русскоязычных туристов.

Благодаря постоянному развитию цифровые мобильные приложения уже принесли заметные результаты. Число туристов из русскоязычных стран, посещающих Китай, продолжает расти, причем особенно заметным является стимулирующий эффект для туристической экономики приграничных регионов. Барьеры в межкультурном общении постепенно снижаются, туристы все глубже понимают китайскую культуру, а контент распространяется не только на городские

пейзажи, но и на многокультурные туристические направления, а популярность соответствующих тем в социальных сетях продолжает расти. Ускоряется цифровая трансформация туристической отрасли: множество достопримечательностей и отелей запускают онлайн-сервисы на русском языке, постоянно появляются новые формы бизнеса, такие как интеллектуальные гиды, бесконтактные платежи и виртуальные экскурсии, а уровень стандартизации и интеллектуализации услуг значительно повышается [1, р.1]. Постепенно укрепляется механизм туристического сотрудничества в рамках инициативы «Один пояс и один путь»: цифровые платформы способствуют совместному использованию ресурсов, продвижению продуктов и совместному развитию рынков, а также, благодаря онлайн-бронированию и регулированию потоков туристов, снижают нагрузку на экологию, пропагандируют концепцию «зеленого туризма» и закладывают основу для устойчивого развития [2, р. 1928].

Однако в целом реальные проблемы и вызовы по-прежнему остаются актуальными. Цифровые мобильные приложения в сфере межкультурного туристического продвижения в русскоязычном регионе все еще находятся на начальной стадии развития; культурное продвижение в основном ограничивается поверхностным уровнем символов, при этом недостаточное внимание уделяется раскрытию глубинных ценностей. Создание контента часто основано на прямом переводе с китайского языка, что не позволяет вызвать эмоциональный отклик у русскоязычных пользователей; кроме того, наблюдается серьезная однородность контента и недостаток двустороннего взаимодействия, поскольку в основном речь идет об односторонней передаче информации. Применение технологий носит фрагментарный характер, а такие вопросы, как точность перевода, по-прежнему требуют улучшения. Механизм взаимодействия различных субъектов еще не сформировался, существуют разрывы в политических стандартах, системе регулирования и трансграничных услугах, наблюдается нехватка специалистов, владеющих как русским языком, так и знаний в области цифровой культуры и туризма, что не позволяет в полной мере удовлетворить потребности высококачественного туристического сотрудничества в рамках инициативы «Один пояс и один путь».

II. Оптимальные стратегии использования цифровых мобильных приложений для содействия межкультурной коммуникации в сфере туризма в русскоязычном регионе

Для решения вышеупомянутых проблем необходимо разработать комплексную стратегию оптимизации на нескольких уровнях.

На уровне контента следует создать механизм творчества, адаптированный к обоим языкам, с учетом культурного контекста русскоязычного региона, и использовать такие методы локализации, как культурные аналогии и повествовательные приемы, изучить общие элементы культуры Шелкового пути, снежной и ледяной культуры, а также этнической и фольклорной культуры, создать совместный культурный IP с региональной узнаваемостью, построить многоуровневую систему контента, охватывающую от представления базовой информации до разъяснения культурного содержания и передачи ценностных идеалов, использовать такие формы, как короткие видео, VR/AR и интерактивные сюжеты, для усиления эффекта погружения и интереса к контенту, а также создать на платформе специальный раздел, посвященный культуре русского языкового региона, чтобы способствовать переходу межкультурного обмена от одностороннего экспорта к двустороннему взаимодействию [3, р. 61]. На техническом уровне необходимо продолжать оптимизировать дизайн русскоязычного интерфейса приложения и логику взаимодействия, повышать точность машинного перевода и стабильность работы системы, использовать технологии больших данных и искусственного интеллекта для анализа предпочтений туристов и предоставления персонализированных услуг, устранять

барьеры между платформами, создавать комплексную платформу для культурного и туристического обслуживания, содействовать глубокой интеграции с местными социальными сетями и поисковыми платформами, такими как Yandex, Telegram и VK, а также совершенствовать функции офлайн-перевода и офлайн-карт. На уровне взаимодействия заинтересованных сторон следует укреплять межправительственное сотрудничество в сфере культуры, туризма и цифровой экономики между Китаем, Россией и странами Центральной Азии, содействовать глубокой интеграции политики упрощения визового режима и интеграции таможенного оформления на пограничных пунктах с цифровыми платформами, а также всесторонне повышать удобство и безопасность трансграничных поездок туристов. Поощрять туристические компании, технологические предприятия и культурные учреждения к созданию трансграничных отраслевых альянсов, совместной разработке маршрутных продуктов и проведению интегрированного маркетинга. Усиливать взаимодействие между вузами и отраслью, целенаправленно готовить многопрофильных специалистов, обладающих навыками применения русского языка, межкультурной компетенцией и навыками работы с цифровыми технологиями; привлекать местных экспертов из русскоязычного региона к участию в разработке контента и продвижении, повышая уровень локализации[4, p. 100].

III. Заключение

Под двойным влиянием цифровизации и высококачественного развития инициативы «Один пояс и один путь» мобильные приложения стали ключевым фактором, способствующим межкультурной коммуникации в сфере туризма в русскоязычном регионе. Они продемонстрировали заметные результаты в преодолении языковых барьеров, углублении культурного взаимопонимания и оптимизации туристических услуг, однако при этом сталкиваются с такими проблемами, как поверхностность культурной коммуникации, недостаточная адаптация технологий и недостаточная координация между заинтересованными сторонами. Опираясь на практику устойчивого туризма в рамках инициативы «Один пояс и один путь», для того чтобы цифровые мобильные приложения способствовали межкультурной коммуникации в сфере туризма в русскоязычном регионе, необходимо построить пятикомпонентную систему, в которой межкультурная адаптация является ядром, цифровые технологии — опорой, многостороннее взаимодействие — гарантией, а устойчивое развитие — ориентиром, и которая характеризуется «локализацией контента, интеллектуализацией технологий, координацией участников, устойчивостью развития и удобством обслуживания».

В будущем, по мере постоянного совершенствования цифровых технологий и углубления туристического сотрудничества в рамках инициативы «Один пояс и один путь», мобильные приложения будут все больше преодолевать границы межкультурной коммуникации, обеспечивая глубокую интеграцию технологий и культуры, переход от односторонней коммуникации к двустороннему взаимодействию, а также трансформацию краткосрочной выгоды в устойчивое развитие. Правительство, предприятия, платформы, туристы и другие заинтересованные стороны должны объединить усилия, постоянно оптимизировать контент, технологии, услуги и механизмы цифровых мобильных приложений, содействовать качественному развитию межкультурной туристической коммуникации в русскоязычном регионе, сделать цифровые мобильные приложения важным связующим звеном, объединяющим народы России и Китая, передающим культуру «Шелкового пути» и способствующим устойчивому развитию туризма в рамках инициативы «Один пояс и один путь», а также обеспечить органичное единство развития туризма с охраной окружающей среды, сохранением культурного наследия и экономическим ростом, внося вклад в построение сообщества с общей судьбой человечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Всемирная туристическая организация ООН. Доклад о развитии цифрового туризма в мире (2025). Мадрид: ЮНВТО, 2025. 128 с.
2. Чжун Л.-ш., Ван Ю., Ли М. Модель развития и меры экологического туризма в рамках «Пояса и пути» // Ресурсоведение. 2015. № 10. С. 1921–1929.
3. Дай Ц.-ч. Стратегии распространения китайских туристических брендов в русскоязычном регионе в межкультурной перспективе // Международная коммуникация. 2023. № 6. С. 56–64.
4. Чжао Ц.-е., Чэнь М.-ю. Теория и практика русской лингвокультурологии. Пекин: Коммерческая издательская книга, 2013. 345 с.

DIGITAL MOBILE APPLICATIONS EMPOWERING CROSS-CULTURAL TOURISM COMMUNICATION IN RUSSIAN-SPEAKING REGIONS — A STUDY BASED ON SUSTAINABLE TOURISM PRACTICES UNDER THE BELT AND ROAD INITIATIVE

Drawing on the practice of sustainable tourism within the framework of the ‘Belt and Road’ initiative, this article analyses the development of digital mobile applications in the field of intercultural tourism communication in the Russian-speaking region. It also conducts an in-depth study of pressing issues, such as the superficial use of cultural symbols, insufficient adaptation of technologies, monotonous content, gaps in cross-border services and a lack of sustainability. Based on several aspects, including innovations in content localisation and deep integration of technologies, optimisation strategies are proposed aimed at promoting the high-quality development of intercultural tourism communication in the Russian-speaking region and ensuring the sustainable development of tourism within the framework of the ‘One Belt, One Road’ by providing theoretical recommendations and practical approaches.

Keywords: digital mobile applications; intercultural communication in tourism; One Belt, One Road; sustainable tourism

УДК: 544.032.65

ПОРЯДОК ПОВЕРХНОСТНОЙ ОРИЕНТАЦИИ В КАПЛЯХ ЖИДКИХ КРИСТАЛЛОВ, ДИСПЕРГИРОВАННЫХ ПОЛИМЕРОМ

ЁРОВ М. Н.

Введение. Несмотря на существенные достижения в оптике дисперсных сред и лазерной физике в последние два десятилетия, связанные с установлением фундаментальных особенностей резонансных взаимодействий оптического излучения с микро- и наночастицами в дисперсных системах и практическим использованием этих особенностей, отдельные важные аспекты подобных взаимодействий исследованы не в полной мере. **Наиболее актуальным и значимым** считается вопрос о влиянии резонансного поглощения базовой среды, содержащей рассеивающие частицы, на распространение лазерного излучения и формирование модулированных световых полей в подобных дисперсных системах. **Не в полной мере выявлены** особенности возбуждения поверхностных мод в оптическом диапазоне в диэлектрических наночастицах с низкой топологической размерностью (в частности, в квазиодномерных и квазидвумерных наночастицах) и, соответственно, влияние этих особенностей на

оптические характеристики дисперсных систем, состоящих из подобных частиц. Эксперименты по исследованию нелинейного поглощения и рассеяния мощного лазерного излучения в подобных низкоразмерных дисперсных системах **приводят к противоречивым результатам, не допускающим адекватную интерпретацию** в рамках существующих представлений о взаимодействии электромагнитного излучения с наноструктурированными дисперсными средами [1]. Вместе с тем, решение подобных задач не только приведет к дальнейшему развитию фундаментальных представлений о взаимодействии лазерного излучения с дисперсными средами, но также даст основу для разработки новых подходов в синтезе оптических и лазерных материалов со случайно-неоднородной структурой, новых оптических и лазерных методов анализа структуры и функциональных свойств микро- и наноструктурированных композитных материалов. Именно в этом **заключается актуальность** данной исследования.

В связи с этим **целью** настоящей работы явилось установление закономерностей, определяющих влияние резонансных эффектов при рассеянии и поглощении излучения лазерных и широкополосных источников структурными составляющими дисперсных систем, состоящих из металлических микро- и наночастиц, на оптические характеристики систем, а также феноменологическая интерпретация установленных закономерностей в рамках классических и квантовых представлений о взаимодействии электромагнитного излучения с веществом.

Для достижения поставленной цели **решается следующая задача:** экспериментально исследовать эффекта конкуренции поглощения и рассеяния лазерного излучения в микроструктурированных дисперсных системах с поглощением базовой среды, приводящего к оптическому просветлению дисперсной системы при возрастании концентрации металлических наночастиц.

В качестве материалов для формирования диспергированных полимером жидкокристаллических (ДПЖК) пленки использовали синтетический линейный гибкоцепной полимер (поливиниловый спирт (ПВС)) и нематический ЖК из класса алкилцианобифенилов (5CB). В объем ЖК внедряется добавка нанопорошка сульфида кадмия CdS (0.1 или 1 масс. %; концентрация приведена в массовых долях от массы полимера). Выбор таких концентраций нанопорошка в ЖК обусловлен выводами работы [2], согласно которым максимальный эффект памяти достигается при значении 1 масс. %. После полимеризации ПВС происходит фазовое разделение «жидкий кристалл–полимер», в результате образуется тонкая пленка, содержащая капли ЖК. ДПЖК пленка зажимается между двумя токопроводящими (с напылением оксидом индия-олова) стеклами, образуя диэлектрическую ячейку. Толщина пленки при этом фиксируется калиброванными тефлоновыми прокладками толщиной 60 мкм.

В качестве ЖК в настоящей работе использовался широко применяемый в различных исследованиях жидкий кристалл из серии алкилцианобифенилов 4-п-пентил-4'-цианобифенил (5CB) с химической формулой $C_{18}H_{19}N$. Переход из твердого кристаллического состояния в нематическую фазу для этого ЖК происходит при температуре 18° С, а из нематического в изотропное состояние — при 35°С, что сопровождается оптическим просветлением. Эти кристаллы являются термотропными, для которых характерна положительная диэлектрическая анизотропия $\Delta\epsilon$ и гомеотропная ориентация осей. В этом случае длинные оси молекул ЖК с продольным дипольным моментом располагаются вдоль направления поля перпендикулярно поверхности ячейки.

Методическая часть

Экспериментальная установка для исследования электрооптических свойств нематических жидких кристаллов (НЖК) показана на рис. 1.

Рис. 1 Общий вид экспериментальной установки

На ней жидкий кристалл расположен в ячейке, представляющий собой две плоскопараллельные стеклянные пластинки с напыленными на них токопроводящими металлическими покрытиями (ИТО-стекла) к которым прикладывается синусоидальное напряжение от электрической сети переменного тока.

Лазерный луч с длиной волны $0,632,7$ нм направляется на образец перпендикулярно к его поверхности. Прошедший через образец лазерное излучение попадает в собирающую линзу и затем в фотоприемник. Сигнал подается на двухканальный осциллограф. Система подачи импульсов состоит из генераторов импульсов, на котором задаются их частота и скважность, и усилителя лабораторного автотрансформатора (ЛАТР), задающий амплитуду импульса (0-220 В). Сигнал с выхода усилителя подается на образец. Исследуемые экспериментальные образцы НЖК формируются из исходной гетерогенной смеси, которая заключена между двух прозрачных стеклянных подложек, покрытых токопроводящим покрытием. Электрическое поле создается перпендикулярно поверхности подложек. Регистрируя подачу импульсного напряжения на ячейку и сигнал с фоторанзистора, можно судить о времени задержки состояния прозрачности и мутности жидких кристаллов.

Электрическая система экспериментальной установки (рис. 2) состоит из следующих модулей: блока питания фототранзистора, коммутатора сигнала на ЖК ячейку, собственно ЖК ячейка, генераторов электрических сигналов, двухканального осциллографа автотрансформатора, делителя напряжения.

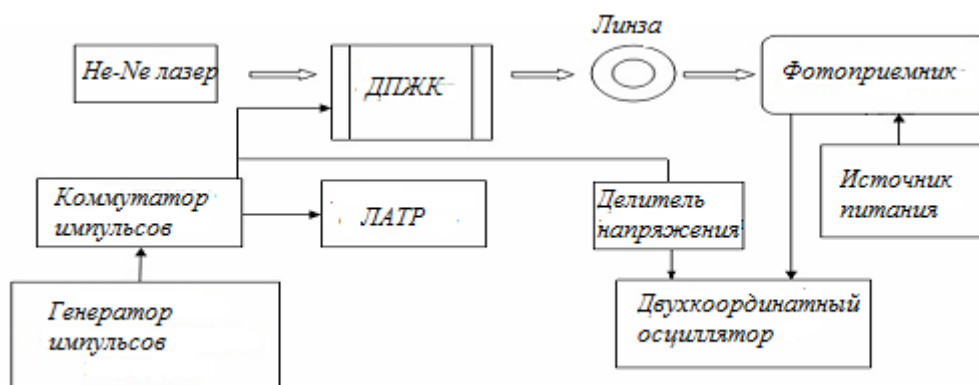

Рис. 2 Структурная схема экспериментальной установки для измерения электрооптических характеристик ДПЖК пленок

Модуль питания фотоприемника служит для обеспечения работы последнего, а также обеспечивает подачу импульсов с него на осциллограф. Внутренняя схема модуля

задает необходимую крутость кривой спада напряжения при падении освещенности фотоприемника. Коммутатор сигнала представляет собой блок, который подает регулируемое в широких пределах электрическое напряжение на ЖК ячейку в соответствии с подаваемым на него сигналом от генератора, тем самым, обеспечив крутость фронта напряжения, как подаваемого тока, так и его спада путем снятия заряда с ячейки, что определяет прямоугольный меандр на ее обкладках. Автотрансформатор позволяет регулировать в широких пределах напряжение, подаваемое на ЖК ячейку через коммутатор сигнала. Делитель уменьшает напряжение, подаваемое на него от ЖК ячейки, на входе в осциллограф в 10 раз.

Все оптические элементы системы расположены на жесткой оптической скамье (рельсе) и юстируются плавным перемещением в разных плоскостях. На рис. 3 показана схема оптической системы экспериментальной установки.

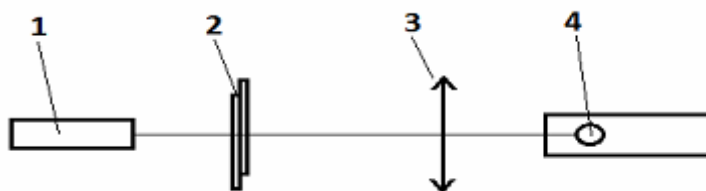

Рис. 3 Схема оптической системы экспериментальной установки

Источником света является He-Ne лазер (1), излучающий в диапазоне длин волн 0,633 нм области спектра. Далее световой луч проходит через ячейку с ЖК (2). Поскольку лазерный луч при прохождении через ячейку частично рассеивается, то для его фокусировки на кристалле фотоприемника (4) установлен объектив (3), представляющий собой собирающую двояковыпуклую линзу. Для исключения попадания на фотоприемник постороннего света на нем имеется протяженный тубус. Для юстировки основные элементы оптической системы закреплены на плавно регулируемых штативах.

Отличительной особенностью установки от существующих аналогов является применение схемы с коммутацией сигнала с оптическими транзисторами, что обеспечивает гальваническую развязку цепи управления (генератора) и ячейки с ЖК. Для крутости кривой напряжения в схеме предусмотрена система снятия заряда с ячейки ЖК, выполненная также на оптическом транзисторе. В отличие от других действующих аналогов, наша установка позволяет совместно с измерителем емкости вычислять диэлектрическую анизотропию ДПЖК пленок [3]. Наличие ручного режима открытия ЖК ячейки позволяет юстировать установку, оптическая система допускает быструю замену ячеек.

Результаты и их научная интерпретация

Исследовали изменения оптических свойств ЖК 4-п-пентил-4'-цианобифенила (5CB) с разными концентрациями наночастиц CdS в зависимости от подаваемой частоты напряжения. На табл. 1 представлены данные по изменению времен релаксации ДПЖК пленок с добавлением наночастиц в зависимости от приложенной напряжении, где T_{on} и T_{off} представляют собой времена включения (ВКЛ) и выключения (ВЫКЛ) нематика.

Таблица 1 Зависимость оптических свойств ДПЖК пленок с наночастицами CdS от частоты подаваемого напряжения

Образец	U, В	ν , Гц	T _{on} (мсек)	T _{off} (мсек)
5CB исх	150	10	0,2	10
5CB+ CdS (0,1%)	150	10	0,2	8
5CB+ CdS (0,2%)	150	10	0,2	7
5CB+ CdS (0,3%)	150	10	0,2	40
5CB+ CdS (0,4%)	150	10	0,2	28
5CB+ CdS (0,5%)	150	10	0,2	20
5CB+ CdS (0,6%)	150	10	0,2	6
5CB+ CdS (0,7%)	150	10	0,2	7

Экспериментально выявлено, что введение металлических наночастиц в ПДЖК пленки способствует сокращению времен отклика данных пленок. Было установлено, что добавление металлических наночастиц CdS почти вдвое уменьшают времена отклика НЖК 5CB. Наилучший результат показали наночастицы с концентрацией $C=0,3\%$, поскольку при их добавлении времена релаксации жидких кристаллов снизились с 10 миллисекунд до 4 миллисекунд.

Заключение

Разработана экспериментальная установка для изучения ДПЖК пленок с добавлением металлических наночастиц. Описаны принципы работы установки. Установлено, что добавление металлических наночастиц CdS с концентрацией $C=0,3\%$ почти вдвое уменьшает времена отклика НЖК 5CB.

ЛИТЕРАТУРА

1. Feng M., Zhan H., Miao L. Lossless synthesis of graphene nanosheets decorated with tiny cadmium sulfide quantum dots with excellent nonlinear optical properties // Nanotechnology. 2020. Vol. 21, Issue 7. - 075601
2. Egamov M.Kh, Makhsudov B.I. Rakhimova U.J. Yorov M.N. Correlation analysis and morphological characteristics of a PDLC composite for optoelectronic applications // Journal of Advanced Materials Science and Engineering - 2026. Vol. 1, Issue 1. – P. 1-6
3. Egamov M.Kh., Makhsudov B.I., Yorov, M.N., Rakhimova, U.J. Evolution of the phase transition in the nematic phase of a liquid crystal doped with metallic nanoparticles // Engineering and Technology Journal. - 2025. Vol. 10, Issue 04. – P. 4359-4364

ПОРЯДОК ПОВЕРХНОСТНОЙ ОРИЕНТАЦИИ В КАПЛЯХ ЖИДКИХ КРИСТАЛЛОВ, ДИСПЕРГИРОВАННЫХ ПОЛИМЕРОМ

В данной статье рассматривается установление закономерностей, определяющих влияние резонансных эффектов при рассеянии и поглощении излучения лазерных и широкополосных источников структурными составляющими дисперсных систем, состоящих из металлических микро- и наночастиц, на оптические характеристики систем, а также феноменологическая интерпретация установленных закономерностей в рамках классических и квантовых представлений о взаимодействии электромагнитного излучения с веществом. Исследовали эффекта конкуренции поглощения и рассеяния лазерного излучения в микроструктурированных дисперсных системах с поглощением базовой среды, приводящего к оптическому просветлению дисперсной системы при возрастании концентрации металлических наночастиц. Выявлено, что введение металлических наночастиц в ПДЖК пленки способствует сокращению времен отклика данных пленок. Было установлено, что добавление металлических наночастиц CdS почти вдвое уменьшают времена отклика НЖК 5CB. Наилучший результат показали наночастицы с концентрацией $C=0,3\%$, поскольку при их добавлении времена релаксации жидких кристаллов снизились с 10 миллисекунд до 4 миллисекунд.

Ключевые слова: полимер, жидкий кристалл, анизотропия, лазерное излучение, наночастица, дисперсная среда, время релаксации.

ТАРТИБИ ОРИЕНТАЦИИ САТӢ ДАР ҚАТРАҲОИ КРИСТАЛЛҲОИ МОЕЪ, КИ ДАР ПОЛИМЕР ДИСПЕРСИЯ ШУДААНД

Дар мақолаи мазкур баррасии муайян намудани қонуниятҳои оварда шудааст, ки таъсири эффектҳои резонансиро ҳангоми парокандашавӣ ва ҷаббиши шуоъафкании манбаъҳои лазерӣ ва васеъспектрӣ аз ҷониби ҷузъҳои сохтории системаҳои дисперсӣ, ки аз микро- ва нанозаррачаҳои металлӣ иборатанд, ба хусусиятҳои оптикии системаҳо муайян мекунанд. Ҳамчунин, тафсири феноменологии қонуниятҳои муайяншуда дар доираи тасаввуроти классикӣ ва квантӣ оид ба ҳамтаъсирии шуоъафкании электромагнитӣ бо модда пешниҳод мегардад.

Эффекти рақобати байни ҷаббиш ва парокандашавии шуоъафкании лазерӣ дар системаҳои дисперсии микроструктурӣ бо ҷаббиши муҳити асосӣ таҳқиқ карда шуд, ки он боиси равшаншавии оптикии система ҳангоми зиёд шудани концентратсияи нанозаррачаҳои металлӣ мегардад. Муайян гардид, ки ворид намудани нанозаррачаҳои металлӣ ба плёнкаи ПДЖК боиси кам шудани вақти ҷавобии онҳо мегардад.

Муайян карда шуд, ки илова намудани нанозаррачаҳои металии CdS қариб ду маротиба вақти ҷавобии НЖК 5CB-ро кам мекунад. Натиҷаи бехтарин аз ҷониби нанозаррачаҳо бо концентратсияи $C = 0,3 \%$ ба даст омад, зеро ҳангоми иловаи онҳо вақти релаксатсияи кристаллҳои моеъ аз 10 миллисония то 4 миллисония кам гардид.

Калимаҳои калидӣ: полимер, кристалли моеъ, анизотропия, шуоъафкании лазерӣ, нанозаррача, муҳити дисперсӣ, вақти релаксатсия.

ORDER OF SURFACE ORIENTATION IN DROPLETS OF LIQUID CRYSTALS DISPERSED IN A POLYMER

This article examines the establishment of regularities that determine the influence of resonance effects during the scattering and absorption of radiation from laser and broadband sources by the structural components of dispersed systems consisting of metallic micro- and nanoparticles, as well as their impact on the optical characteristics of these systems. A phenomenological interpretation of the identified regularities is also provided within the framework of classical and quantum concepts of electromagnetic radiation interaction with matter. The effect of competition between absorption and scattering of laser radiation in microstructured dispersed systems with absorption of the base medium was investigated, which leads to optical bleaching of the dispersed system with an increase in the concentration of metallic nanoparticles. It was revealed that the introduction of metallic nanoparticles into PDLC films contributes to a reduction in their response times. It was established that the addition of CdS metallic nanoparticles almost halves the response times of NLC 5CB. The best result was achieved at a concentration of $C = 0.3\%$, where the relaxation time of liquid crystals decreased from 10 milliseconds to 4 milliseconds.

Keywords: polymer, liquid crystal, anisotropy, laser radiation, nanoparticle, dispersed medium, relaxation time.

Сведения об авторе: Ёров Маъруфдҷон Наимович: Старший преподаватель кафедры искусственного интеллекта и информационных систем ГОУ «Худжандский международный институт» Государственного образовательного учреждения «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: +(992) 92 751-70-70

E-mail: m-a-r-1988@yandex.com

Маълумот оид ба муаллиф: Ёров Маъруфҷон Наимович: Омӯзгори калони кафедраи зеҳни сунӣ ва системаҳои иттилоотии Муассисаи давлатии таълимии «Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд»-и Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи

Information about the author: Yorov Marufjon Naimovich: Senior Lecturer of the Department of Artificial Intelligence and Information Systems at the State Educational Institution “Khujand International Institute” of the State Educational Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Phone: +(992) 92 751-70-70. E-mail: m-a-r-1988@yandex.com

УДК: 338.48

ЦИФРОВОЙ ТУРИЗМ: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ В РЕГИОНАХ ТАДЖИКИСТАНА

ЗИЁЕВ М.Д.

Введение. Современные тенденции развития мировой экономики свидетельствуют о возрастающей роли цифровых технологий в трансформации отраслей, ориентированных на услуги, среди которых туризм занимает особое место. Цифровизация туристической деятельности формирует новые модели взаимодействия между поставщиками услуг и потребителями, обеспечивая более высокий уровень доступности, прозрачности и персонализации. В условиях глобальной конкуренции именно цифровые инструменты становятся ключевым фактором продвижения туристических дестинаций на международных рынках.

Для Республики Таджикистан проблема развития цифрового туризма приобретает особую значимость в контексте необходимости диверсификации экономики и повышения эффективности использования природно-рекреационного потенциала регионов. Несмотря на наличие уникальных природных ландшафтов, культурного наследия и благоприятных условий для экологического и горного туризма, уровень цифровой интеграции отрасли остается недостаточным.

Основная часть. Цифровой туризм представляет собой качественно новый этап эволюции туристической отрасли, основанный на широком применении информационно-коммуникационных технологий, включая интернет-платформы, мобильные приложения, системы аналитики данных и интеллектуальные алгоритмы. В научной литературе цифровизация туризма рассматривается как процесс формирования цифровой экосистемы, объединяющей участников рынка в единую информационную среду.

Развитие технологий анализа больших данных позволяет более точно прогнозировать поведение туристов, выявлять предпочтения различных сегментов рынка и формировать персонализированные предложения. Виртуальные и дополненные технологии обеспечивают возможность предварительного ознакомления с туристическими объектами, что способствует повышению привлекательности дестинаций. Таким образом, цифровые инструменты становятся не только средством оптимизации управления туристическими потоками, но и фактором формирования нового качества туристического продукта.

Статистические данные последних лет свидетельствуют о положительной динамике развития туристической отрасли Таджикистана. По официальной информации, в 2024 году страну посетили около 1,4 млн туристов, что отражает устойчивый рост интереса к национальным туристическим ресурсам [1]. В 2025 году тенденция роста сохраняется, что подтверждает повышение привлекательности страны на региональном и международном уровнях [2].

Анализ территориальной структуры туристических потоков показывает их концентрацию в отдельных центрах, прежде всего в столице и крупных туристических регионах. Вместе с тем значительная часть регионов остается недостаточно вовлеченной в туристическую деятельность, что связано с ограниченным уровнем инфраструктурного и цифрового развития. Это приводит к неравномерному распределению туристических потоков и снижению эффективности использования ресурсного потенциала.

Внедрение цифровых технологий оказывает комплексное влияние на развитие туристической отрасли, способствуя снижению транзакционных издержек, расширению каналов продвижения и повышению качества обслуживания. Использование онлайн-платформ обеспечивает доступ региональных туристических продуктов к международным рынкам, что особенно важно для территорий, удаленных от основных туристических центров.

Цифровые инструменты также способствуют формированию новых форм туристического опыта, основанных на интерактивности и персонализации. В этом контексте важную роль играют мобильные приложения, цифровые карты и интеллектуальные системы навигации, которые повышают удобство пребывания туристов и расширяют возможности самостоятельного путешествия.

Особое значение имеет использование аналитических технологий, позволяющих органам управления и бизнесу принимать обоснованные решения на основе данных о поведении туристов. Это создает предпосылки для формирования устойчивых моделей развития туризма, ориентированных на долгосрочную перспективу.

Практическая часть. Несмотря на положительные тенденции, процесс цифровизации туристической отрасли в Таджикистане сталкивается с рядом системных ограничений. Одним из ключевых факторов является недостаточный уровень развития цифровой инфраструктуры в регионах, что ограничивает доступ к современным онлайн-сервисам. Существенную роль играет также недостаточная цифровая компетентность субъектов туристического бизнеса, особенно в сегменте малого предпринимательства.

Отдельного внимания заслуживает проблема ограниченного присутствия национальных туристических продуктов на международных цифровых платформах, что снижает их видимость и конкурентоспособность. Дополнительным сдерживающим фактором выступает недостаток инвестиций в развитие цифровых решений, что затрудняет модернизацию отрасли.

Перспективы развития цифрового туризма в регионах Таджикистана связаны с активным внедрением инновационных технологий и формированием современной цифровой инфраструктуры. Важным направлением является создание национальных цифровых платформ, обеспечивающих интеграцию всех участников туристического рынка. Существенный потенциал имеет развитие интеллектуальных систем управления туристическими потоками, а также внедрение технологий виртуальной и дополненной реальности.

Экономический эффект от цифровизации проявляется в увеличении туристического потока, росте доходов регионов и создании новых рабочих мест. При этом цифровой туризм способствует развитию смежных отраслей, включая транспорт, гостиничный бизнес и сферу услуг, формируя мультипликативный эффект для экономики.

Заключение. Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что цифровой туризм является стратегически важным направлением развития туристической отрасли Таджикистана. Анализ показал, что при наличии значительного ресурсного потенциала регионы страны нуждаются в активной цифровой трансформации, направленной на повышение их конкурентоспособности.

Внедрение цифровых технологий создает условия для более эффективного использования туристических ресурсов, расширения доступа к международным рынкам и формирования устойчивых моделей развития. В этой связи цифровизация должна рассматриваться как приоритетное направление государственной политики в сфере туризма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Официальные данные по туризму.
2. Комитет по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан. Аналитические отчеты.
3. UNWTO. Digital Transformation in Tourism. Madrid, 2022.
4. OECD. Tourism Trends and Policies. Paris, 2023.
5. Buhalis D. Smart Tourism and Digital Transformation. Tourism Management, 2021.

ЦИФРОВОЙ ТУРИЗМ: ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ В РЕГИОНАХ ТАДЖИКИСТАНА

В статье исследуются теоретические и прикладные аспекты развития цифрового туризма в регионах Республики Таджикистан. На основе анализа статистических данных раскрываются современные тенденции роста туристических потоков и оценивается уровень цифровизации туристической отрасли. Обосновывается роль цифровых технологий в повышении конкурентоспособности регионов и формировании устойчивого туристического продукта. Особое внимание уделяется выявлению институциональных и инфраструктурных ограничений, а также определению перспектив внедрения инновационных решений в сфере туризма. Сделан вывод о том, что цифровая трансформация является ключевым фактором развития регионального туризма и интеграции страны в глобальное туристическое пространство.

Ключевые слова: цифровой туризм, цифровизация, регионы, туристическая отрасль, инновации.

ТУРИЗМИ РАҚАМӢ: ИМКОНИЯТҲО ВА ДУРНАМО ДАР МИНТАҚАҲОИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба рушди туризми рақамӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода мешаванд. Дар асоси таҳлили маълумоти омӯри тамоюлҳои муосири афзоиши ҷараёнҳои туристӣ ва сатҳи рақамикунонии соҳаи туризм арзёбӣ мегарданд. Нақши технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо ва ташаккули маҳсулоти устувори туристӣ асоснок карда мешавад. Дикқати махсус ба маҳдудиятҳои институтсионалӣ ва инфрасохторӣ, инчунин ба дурнамои ҷорӣ намудани қарорҳои инноватсионӣ дар соҳаи туризм равона шудааст. Хулоса бароварда мешавад, ки табдили рақамӣ омили асосии рушди туризми минтақавӣ ва ҳамгироии кишвар ба ҷазои ҷаҳонии туристӣ мебошад.

Калидвожаҳо: туризми рақамӣ, рақамикунонӣ, минтақаҳо, соҳаи туризм, инноватсия.

DIGITAL TOURISM: OPPORTUNITIES AND PROSPECTS IN THE REGIONS OF TAJIKISTAN

The article examines theoretical and applied aspects of digital tourism development in the regions of the Republic of Tajikistan. Based on statistical analysis, current trends in tourism growth are identified and the level of digitalization in the tourism sector is assessed. The study substantiates the role of digital technologies in enhancing regional competitiveness and shaping sustainable tourism products. Particular attention is given to

institutional and infrastructural constraints, as well as to the prospects of implementing innovative solutions in tourism. The findings indicate that digital transformation is a key driver for regional tourism development and for integrating the country into the global tourism ecosystem.

Keywords: digital tourism, digitalization, regions, tourism industry, innovation.

Сведения об авторе: Зиёев Мухаммаджон Дадоджонович – старший преподаватель кафедры математики и информатики ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: (+992)92 008-63-08 E-mail: Mhammadjohn@inbox.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зиёев Мухаммадҷон Дадочонович – муаллими калони кафедраи математика ва информатикаи МД «Донишқадаи байналмилалии Хучанд» МД «Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон». Тел.: (+992) 92 008-63-08. E-mail: Mhammadjohn@inbox.ru.

Information about the author: Ziyoev Muhammadjon Dadojonovich – Senior Lecturer of the Department of Mathematics and Informatics, State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel.: (+992) 92 008-63-08. E-mail: Mhammadjohn@inbox.ru

УДК: 332.1:004

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТА ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

МАМАДАЛИЕВА Г. Т.

Введение С развитием техники и технологий хозяйственная система развитых государств устойчиво переходит к цифровой экономике. Современное общество развивается под воздействием глобальных тенденций, таких как глобализация и регионализация экономических процессов, расширение межрегиональных связей и развитие человеческого капитала. Все эти тенденции возникли в условиях стремительного развития информационных технологий, что обязывает каждое отдельное государство мира и его составные регионы идти в ногу с технологиями и соответствовать современным условиям.

Общеизвестно, что промышленность является неотъемлемой частью экономики. В этой связи на основе оценки развития промышленности возможно прогнозировать уровень развития экономики государства.

Цифровая промышленность и цифровая экономика являются одной из отраслей инновационной системы. По мнению некоторых отечественных учёных, цифровая экономика является основой развития системы государственного управления, экономики, торговли и всего общества. Формирование цифровой экономики представляет собой национальную безопасность Республики Таджикистан, конкурентоспособность организаций и предприятий, а также национальной экономики на мировой арене».

Раздел 1. Прежде чем рассматривать вопрос практического использования процесса цифровизации, необходимо ознакомиться с самой теорией цифровой экономики и цифровизации. История возникновения понятия «цифровая экономика» сравнительно недолгая. По наблюдениям специалистов, формирование

и развитие данного термина прослеживается в трудах американского учёного Николаса Негропonte. Другие придерживаются мнения, что впервые это понятие использовал Дон Тап Скотт в своих работах. В своём труде он охарактеризовал цифровую экономику как «экономику, формирующуюся на основе использования информационных и компьютерных технологий» [1,2].

Также в 1999 году помощник президента США по науке и технологиям Нил Лейн в своей статье «Развитие цифровой экономики в XXI веке» отметил: «Цифровая экономика — это конвергенция коммуникационных и компьютерных технологий в интернет-сети и появление данных и технологий, которые приводят к развитию электронной коммерции и коренным изменениям в структурах управления».

Наблюдения и сопоставления термина «цифровая экономика» показали, что в данном направлении не существует единого понимания этого понятия. Российский учёный Головенчик Г. Г. в своей книге «Цифровая экономика» даёт следующее определение данному понятию:

«Цифровая экономика — это совокупность социальных, экономических, культурных и технологических отношений между государством, коммерческими структурами и населением, которые формируются в информационной сети и приводят к инновационным изменениям методов управления» [2, стр.143].

Таким образом, с этой точки зрения цифровую экономику следует рассматривать не как цифровую структуру, а как совокупность экономических отношений с использованием информационно-коммуникационных технологий (ИКТ).

В наиболее распространённом определении цифровую экономику понимают как охватывающую все экономические операции, осуществляемые с использованием информационно-коммуникационных технологий. Однако существует и другая проблема: цифровая экономика всё больше переплетается с традиционной экономикой, вследствие чего становится всё труднее определить границы между ними [5, стр.245-249].

В результате анализа мнений отечественных учёных относительно понятия «цифровая экономика» можно сказать, что в основном данный вид экономики рассматривается как современная форма развития экономики либо как основа её роста.

Как отмечалось ранее, единой теории относительно понятия «цифровая экономика» не существует. В этой связи я также осмелюсь предложить собственное научное мнение относительно содержания и сущности данной категории, которое формулируется следующим образом:

«Цифровая экономика — это совокупность экономических отношений, основанных на использовании современных информационно-коммуникационных технологий на всех стадиях воспроизводства, при которых доля цифровых технологий в хозяйственной деятельности и в предоставлении товаров и услуг постоянно возрастает».

Все отрасли хозяйственной деятельности не могут эффективно функционировать без развитой инфраструктуры. Составная инфраструктура, или отрасли цифровой экономики, тесно взаимосвязаны, и основу инфраструктуры цифровой экономики составляют локальные и глобальные сети и интернет. Сеть выступает в качестве основного соединительного звена субъектов цифровой экономики.

В период рыночной экономики торговля и коммерция осуществлялись через прямые физические контакты и сделки. В период перехода к цифровой экономике деятельность этих сфер осуществляется посредством сетей, интернет-платформ, веб-сайтов и специализированных коммерческих приложений [3,4,6].

Другую часть цифровой экономики составляют цифровые услуги и продукты, куда входят интернет-услуги, интернет-банкинг, дистанционное образование,

разработка и продажа мобильных и компьютерных приложений, ведение страниц в социальных сетях авторитетных компаний и организаций, размещение рекламы в социальных сетях и подобные виды деятельности. Кроме того, наряду с наличными деньгами цифровые или электронные деньги активно используются в повседневной жизни.

Как уже упоминалось ранее, одним из ключевых элементов цифровой экономики является развитие электронной торговли. Быстрое развитие информационно-коммуникационных технологий, являющихся основным фактором возникновения электронной торговли, создаёт основу для формирования новых торговых отношений на интернет-платформах.

Электронная торговля, как важная отрасль цифровой экономики, охватывает весь финансовый оборот и экономические операции и осуществляется с использованием ИКТ. К этому виду торговли относятся электронный обмен данными, электронный оборот капитала, электронные деньги, цифровой маркетинг, цифровые страховые услуги, интернет-банкинг и подобные им сервисы [4, стр. 245-250].

В целом, уровень развития каждой отрасли, её формирование и совершенствование зависят от структуры её инфраструктуры. Во всех случаях цифровые преобразования экономики являются основным фактором развития экономических систем.

В цифровой экономике увеличиваются производственные ресурсы, их структура при производстве товаров и услуг становится более современной, а в некоторых случаях трудовые ресурсы и физическая сила в целом превращаются в капитал (заменяющий физическую силу оборудование). Благодаря процессам автоматизации в цифровой экономике появляется возможность стандартизации систем управления, что, в свою очередь, способствует их расширению.

Следует отметить, что для принятия и внедрения требований цифровизации как формы современного развития экономики и общества существует ряд условий и факторов.

На макроуровне к этому способствовали факторы глобализации, снятие таможенных барьеров, создание зон свободной торговли, быстрое развитие технологий и интернета, интеграция жизни общества с социальными сетями, появление инновационных бизнес-проектов и подобные явления, которые оказывают влияние на цифровизацию.

На региональном уровне важную роль играет наличие больших объёмов данных как основы регионального ресурса и спрос на инновационные изменения. На уровне отдельных хозяйствующих субъектов и предприятий также можно выделить факторы, способствующие цифровизации. В условиях конкуренции на предприятиях возникает потребность в улучшении производственно-хозяйственных процессов, адаптации коммерческой деятельности к новым условиям и активизации работы информационно-коммуникационных технологий как единственного средства повышения эффективности работы, что стимулирует внедрение цифровизации. С этой точки зрения ключевым условием цифровизации в предприятиях и организациях является внедрение электронного хозяйственного управления, которое даёт ряд преимуществ: быстрая автоматизация производственных процессов, наличие электронных хранилищ данных для упрощения работы, использование единой платформы управления, доступ к интернету, применение современных технологий и наличие единой связи работников через социальные сети и другие средства.

В повседневной жизни человека основными условиями перехода к цифровизации являются использование компьютеров, информационно-коммуникационных сетей, мобильных телефонов и подобных средств. Большинство экономистов придерживаются мнения, что основой начала

экономических процессов во всех сферах региональной экономики является внедрение цифровых технологий во все отрасли хозяйственной деятельности [3,7,8].

Раздел 2. На мой взгляд, современную экономику нельзя полностью называть «цифровой», поскольку значительная часть совокупного продукта развитых стран формируется за счёт традиционных средств ведения хозяйства. В свою очередь, основой развития каждого региона являются природные ресурсы, экологическая среда, географическое расположение и уровень научно-образовательной подготовки населения. Развитие и прогресс государства тесно зависят от его макроэкономического роста, который, в свою очередь, определяется совокупностью региональных продуктов.

Экономические реформы последних лет показали, что регионы, управляемые прогрессивными методами, сталкиваются с экономическими кризисами в меньшей степени. Развитие экономики региона является основной задачей органов государственной власти региона [9,10].

На мой взгляд, эффективность цифровизации региональной экономики зависит от высокого уровня интеллектуального потенциала и возможностей его использования. В этой связи цифровизация экономики региона должна основываться на эффективном использовании интеллектуальных ресурсов, уделении особого внимания отраслям с высоким уровнем интеллектуальной собственности, подготовке региональных предприятий и организаций к производству товаров и продукции инновационного характера, активизации деятельности на интернет-платформах, а также обучении специалистов государственных органов, организаций, предприятий и населения навыкам использования информационно-коммуникационных технологий и интернет-сетей.

Для оценки уровня цифровизации региональной экономики рассмотрим основные показатели развития информационно-коммуникационных технологий в Согдийской области.

Таблица 1

Основные показатели цифрового развития Согдийской области

Показатель	2020	2021	2022	2023
Число пользователей интернета (тыс. чел.)	820	910	1050	1180
Уровень проникновения интернета (%)	62	68	74	81
Объём услуг связи (млн сомони)	450	510	590	680
Доля безналичных платежей (%)	28	35	44	57
Количество субъектов электронной торговли	120	185	260	340

Анализируя данные таблицы, можно сделать следующий вывод:

1. Рост интернет-пользователей за 2020–2023 гг. составил:

$$1180 - 820 = 360 \text{ тыс. чел.}$$

Темп прироста:

$$\frac{360}{820} \times 100\% = 43,9\%$$

Это свидетельствует о существенном расширении цифровой инфраструктуры.

2. Доля безналичных платежей увеличилась с 28% до 57%, то есть более чем в 2 раза, что отражает активное развитие цифровых финансовых инструментов.

3. Количество субъектов электронной торговли выросло почти в 3 раза, что указывает на структурные изменения в торговом секторе региона.

Проведённый анализ позволяет выделить следующие тенденции:

- автоматизация производственных процессов снижает транзакционные издержки;
- внедрение цифровых систем управления повышает производительность труда;
- развитие электронного документооборота ускоряет коммерческие операции;
- цифровые платформы расширяют рынки сбыта продукции региона.

По оценочным расчётам, внедрение цифровых систем управления на средних промышленных предприятиях позволяет:

- сократить административные расходы на 12–18%;
- ускорить производственный цикл на 8–15%;
- повысить прозрачность финансовых операций.

Особо следует подчеркнуть, что без развития человеческого капитала цифровизация носит формальный характер и не обеспечивает устойчивого экономического эффекта.

Для комплексной оценки можно использовать упрощённый индекс цифровизации:

$$I_d = \frac{(I_{int} + I_{fin} + I_{bus})}{3}$$

где:

- I_{int} — индекс интернет-проникновения,
- I_{fin} — индекс цифровых финансов,
- I_{bus} — индекс цифровизации бизнеса.

Если нормировать показатели 2023 года:

- Интернет — 0,81
- Безналичные платежи — 0,57
- Электронная торговля (нормированный показатель) — 0,65

В таком случае:

$$I_d = \frac{0,81 + 0,57 + 0,65}{3} = 0,68$$

Полученное значение 0,68 свидетельствует о среднем уровне цифровой трансформации региона с устойчивой положительной динамикой.

В целом, выделение регионов одной страны как отдельной структуры объясняется разнообразием климатических и природных условий, экономико-социальными особенностями региона и различиями в методах управления. Согласно наблюдениям, с каждым годом независимость регионов становится более заметной, что требует высокой ответственности за развитие их экономики. Экономическое состояние региона зависит как от объективных факторов (макроэкономические условия, географическое расположение, природные ресурсы и др.), так и от субъективных (методы регионального управления).

Заключение. В заключение можно сделать вывод, что роль каждого региона в экономике страны очень велика. Цифровизация операций, экономических отношений и процессов приобрела тенденцию, которая напрямую связывает информационно-коммуникационную сферу с другими отраслями хозяйственной деятельности. Понятия электронного правительства, интернет-торговли, цифрового хозяйства, «умных» городов, беспилотных летательных аппаратов и

централизованного образования и здравоохранения отражают очередную цифровую революцию. Инновационный характер этой революции проявляется в формировании технологических отраслей экономики на микро-, мезо- и макроуровнях, оказывающих влияние на повседневную жизнь людей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдрахманова Г. И. Цифровая экономика, 2020: краткий статистический сборник / Г. И. Абдрахманова, К. Р. Вишневский, Л. М. Гохберг и др.; НИУ «ВШЭ». – Москва: НИУ ВШЭ, 2020. – С.109-112.
2. Головенчик, Г. Г. Цифровая экономика: УМК / Г. Г. Головенчик. – Минск: БГУ, 2020. – С.143.
3. Гранберг, А. Г. Основы региональной экономики: учебник. /А.Г. Гранберг. – М., 2000. – С.254.
4. Шамсов, И. С. Цифровая экономика / И. С. Шамсов под ред. Д. Кодирзода. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С.250.
5. Шваб, К. Четвертая промышленная революция. / К. Шваб. – М.: Эксмо, 2016. – С. 245-249.
6. Бухт Р., Хикс Р. Определение, концепция и измерение цифровой экономики /Р. Бухт, Р. Хикс // Вестник международных организаций. – 2018. – С. 143-172.
7. Кадыров А.Л. Иқтисоди рақамӣ ва инқилоби ҷоруми саноатӣ /А.Л. Кадыров // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – 2023. - №4 (67). – С. 137-144.
8. Лутфулов, М.Д. Развитие цифровой экономики в Республике Таджикистан / М.Д. Лутфулов, Р. Б. Худжамкулов, Ш. М. Исмоилов // Современные технологии: проблемы и тенденции развития. – 2021. – С. 251-268.
9. Ежегодная статистика Согдийской области. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024.
10. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан от 30.12.2019 № 642 / Правительство Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТА ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются концептуальные основы цифровизации как ключевого инструмента повышения конкурентоспособности региональной экономики в условиях глобальной трансформации хозяйственных систем и перехода к цифровому укладу развития. Раскрывается сущность цифровизации как комплексного социально-экономического процесса, основанного на внедрении цифровых технологий, платформенных решений и данных в процессы управления, производства и оказания услуг. Особое внимание уделяется взаимосвязи цифровой трансформации и устойчивого регионального развития, формированию цифровой инфраструктуры, развитию человеческого капитала и институциональной среды.

Ключевые слова: цифровизация, трансформация, информационные технологии, цифровая экономика, промышленность, электронная торговля

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF DIGITALIZATION AS A TOOL FOR ENHANCING THE COMPETITIVENESS OF THE REGIONAL ECONOMY

The article examines the conceptual foundations of digitalization as a key instrument for enhancing the competitiveness of the regional economy in the context of the global transformation of economic systems and the transition to a digital development model. It reveals the essence of digitalization as a comprehensive socio-economic process based on the implementation of digital technologies, platform solutions, and data into management, production, and service delivery processes. Particular attention is paid to

the interrelation between digital transformation and sustainable regional development, the formation of digital infrastructure, the development of human capital, and the institutional environment.

Keywords: digitalization, transformation, information technologies, digital economy, industry, e-commerce.

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ РАҚАМИКУНОӢ ҲАМЧУН АБЗОРИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚАВӢ

Дар мақола асосҳои концептуалии рақамикуноӣ ҳамчун абзори калидии баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти минтақавӣ дар шароити табиладхӣи глобалии низомҳои хоҷагидорӣ ва гузариш ба тартиби рушди рақамӣ баррасӣ гардидааст. Хусусан моҳияти рақамикуноӣ ҳамчун раванди мураккаби иҷтимоӣи иқтисодӣ, ки ба татбиқи технологияҳои рақамӣ, қарорҳо ва маълумотҳо ба равандҳои идоракуноӣ, истеҳсолот ва пешниҳоди хизматрасониҳо асос ёфтааст, шарҳ дода мешавад. Диққати махсус ба робитаи байни табиладхӣи рақамӣ ва рушди устувори минтақавӣ, ташаккули инфрасохтори рақамӣ, рушди сармояи инсонӣ ва муҳити институтсионалӣ равона карда шудааст.

Калидвожаҳо: рақамигардонӣ, табилад, технологияҳои иттилоотӣ, иқтисоди рақамӣ, саноат, савдои электронӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадалиева Гулсанам Тоҳировна омӯзгори калони кафедраи математика ва информатикаи МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и ДБССТ. E-mail: Gulsanam.td.76@mail.ru. Тел: 78-125-78-78

Сведения об авторе: Мамадалиева Гулсанам Тахировна -старший преподаватель кафедры математики и информатики ГУ «Худжандский международный институт» ГУ МУТПТ Республика Таджикистан. E-mail: Gulsanam.td.76@mail.ru. Тел: 78-125-78-78

Author information: Mamadaliyeva Gulsanam Takhirovna Senior Lecturer, Department of Mathematics and Informatics SE “Khujand International Institute” of SE «International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan» Republic of Tajikistan E-mail: Gulsanam.td.76@mail.ru Tel.: +992 78 125 78 78

УДК: 004.8:330.342

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

МАМАДАЛИЕВА Г. Т, ЮЛДОШЕВ Д.

Введение В свете глобальной технологической трансформации внедрение цифровых технологий, информационно-коммуникационных систем, аналитики данных, ИИ становится одним из ключевых драйверов экономического развития. С одной стороны — цифровые технологии позволяют модернизировать бизнес-процессы, с другой — открывают новые возможности для государственного управления, ускоряют экономические циклы, повышают производительность.

Для многих стран - как развитых, так и развивающихся — цифровизация превращается в стратегический приоритет. В частности, для стран Центральной

Азии, включая Республику Таджикистан, цифровая трансформация обозначена как важная составляющая будущего экономического развития.

Цифровизация в современных условиях выступает ключевым фактором повышения эффективности экономики. Для стран с переходной экономикой, таких как Республика Таджикистан, она играет особую роль, позволяя ускорить развитие и сократить технологическое отставание.

В последние годы в Таджикистане цифровизация признана приоритетом государственной политики. В частности, объявление периода 2025–2030 гг. «Годами развития цифровой экономики и инноваций» свидетельствует о стратегической значимости данного направления [1].

Теоретические основы: Согласно некоторым исследованиям, применение цифровых технологий и приложений ИИ могут генерировать добавленную стоимость в размере 2.6–4.4 трлн долларов в год по множеству бизнес-функций, включая обслуживание клиентов, маркетинг, продажи и другие сферы деятельности. Это означает, что внедрение ИИ и цифровых технологий способно принести экономике масштабы, сравнимые с ВВП крупных стран — усиливая значение цифровизации как фактора экономического роста.

Анализ показывает, что не только «цифровые» компании, но и традиционные отрасли при грамотной цифровизации получают выгоду — от оптимизированного управления ресурсами, логистикой, снижением издержек.

Кроме того, использование источников big data, таких как интернет, мобильные устройства, сенсоры, транзакции позволяют оперативно формировать экономические показатели инфляции, занятости, динамики потребления, что делает экономический анализ более быстрым и точным.

Это говорит о том, что при грамотной реализации цифровой политики можно охватить значительную часть населения и инфраструктуры — что даёт предпосылки к устойчивому переходу экономики в цифровую фазу. Автоматизация, цифровая аналитика, интеграция систем управления позволяют предприятиям быстрее адаптироваться к изменениям, а также снизить издержки и повысить производительность [2,3].

Раздел 1. Состояние цифровизации в Республике Таджикистан

Согласно национальным оценкам, уровень цифровизации в Таджикистане существенно различается по секторам экономики.

Таблица 1: Уровень цифровизации по отраслям в Таджикистане

Отрасль	Уровень цифровизации (%)
Банковская сфера	95%
Налогообложение	95%
Таможня	90%
Энергетика	80%
Транспорт	70%
Образование	70%
Промышленность	60%
Здравоохранение	60%
Сельское хозяйство	50%

Источник: составлено по данным [4].

Эти показатели указывают на то, что наиболее цифровизированными являются финансовые и государственные системы, тогда как традиционные отрасли отстают.

В Таджикистане наблюдается активный рост цифровых финансовых технологий:

- около 7,5 млн пользователей мобильных кошельков;

- уровень использования финтех-сервисов достигает 75% населения [4].

Это свидетельствует о высокой адаптации населения к цифровым услугам, особенно в сфере платежей.

Таблица 2: Ключевые показатели цифровой инфраструктуры Таджикистана

Показатель	Значение
Доступ к интернету (домохозяйства)	40,8%
Уровень мобильной связи	высокий
Скорость интернета	низкая
Стоимость интернета	высокая

Источник: [2].

В Таджикистане активно внедряются цифровые государственные сервисы, такие как:

- электронная налоговая система;
- цифровая отчётность;
- развитие электронного правительства.

Это способствует:

- снижению бюрократии;
- повышению прозрачности;
- улучшению администрирования [3].

Цифровизация бизнеса проявляется в:

- развитии мобильных приложений;
- внедрении облачных решений;
- использовании видеонаблюдения и аналитики.

Кроме того, международное сотрудничество (например, с Россией) способствует внедрению новых технологий и инвестиций [1].

Раздел 2: Экономический эффект

Цифровизация в Таджикистане уже оказывает влияние на:

- рост эффективности бизнеса;
- развитие финансового сектора;
- повышение доступности услуг.

Однако эффект пока ограничен структурными проблемами.

Произведём экономический анализ:

Рентабельность продаж:

$$R = \frac{\text{Прибыль}}{\text{Выручка}} \times 100\%$$

Например (март):

$$R = \frac{3500}{7500} \times 100\% = 46.7\%$$

Темп роста прибыли

$$T = \frac{\Pi_{\text{тек}}}{\Pi_{\text{пред}}} \times 100\%$$

Февраль к январю:

$$T = \frac{2300}{1500} = 153\%$$

Экономическая оценка эффективности использования цифровизации (ROI):

$$ROI = \frac{E - I}{I} \times 100\%$$

где:

- E — экономический эффект;
- I — инвестиции.

Средний уровень ROI: 15–40%

Расчёт индекса цифровизации:

$$DI = \frac{I_{ICT} + U + S}{3}$$

где:

- I_{ICT} — инфраструктура
- U — использование
- S — навыки

Основные проблемы на пути к цифровизации

Таблица 3: Ключевые барьеры цифровизации в Таджикистане

Проблема	Характеристика
Недостаток инфраструктуры	низкое покрытие интернетом
Высокая стоимость услуг	ограничивает доступ
Нехватка кадров	дефицит IT-специалистов
Институциональные барьеры	слабая координация
Географические особенности	горный рельеф

Источники: [7], [8].

К основным ограничениям можно отнести:

- нехватка специалистов в IT-сфере;
- недостаточные инвестиции;
- цифровое неравенство между регионами [7].

Сравнение с глобальными тенденциями

Таблица 4 — Сравнение цифровизации: мир и Таджикистан

Показатель	Мир	Таджикистан
Использование Big Data	20–30% компаний	ограничено
Интернет-покрытие	70–90%	~40%
ИИ внедрение	активно	начальный этап
Финтех	развит	активно растёт

Источник: [2,5,6,9,10]

Анализ показывает, что Таджикистан находится на стадии активного формирования цифровой экономики. При этом наблюдается дисбаланс:

- сильное развитие финтеха;
- слабая инфраструктура;
- недостаток кадров.

Это говорит о том, что цифровизация развивается «точечно», а не системно.

Заключение

В заключение можно сделать вывод, что цифровизация и внедрение ИИ способны принести экономике дополнительную прибыль, что даёт серьёзный аргумент в пользу инвестиций в цифровой трансформации. Кроме того, государственные программы, направленные на широкую цифровизацию (инфраструктура, доступ в интернет, «электронное правительство») способны ускорить переход экономики на более современный технологический уровень, улучшить доступ населения к услугам, повысить прозрачность и эффективность.

Однако эффект не срабатывает автоматически: многое зависит от внедрения, квалификации, организационных изменений; неравномерность цифровизации остаётся важной проблемой.

Рекомендации:

1. Цифровизация — не просто модный тренд, а стратегически важный фактор экономического развития; при правильных инвестициях и внедрении — может дать ощутимый прирост экономической эффективности.
2. Для максимального эффекта важно не просто «внедрить технологии», но и обеспечить: доступ к интернету и инфраструктуру, квалифицированные кадры, подходящую нормативную базу, организационные изменения на предприятиях.
3. Разные отрасли — промышленность, логистика, услуги могут выиграть от цифровизации, что делает её универсальным инструментом экономического роста.

Следовательно необходимо:

- развивать интернет-инфраструктуру;
- инвестировать в образование;
- формировать цифровую экосистему.

В целом, в долгосрочной перспективе цифровизация может стать драйвером экономического роста страны, а также способствовать увеличению ВВП и производительности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сатторова М. Р. Развитие цифровой экономики в Таджикистане // Актуальные исследования. – 2025
2. НИАТ «Ховар». Каков уровень цифровизации в Таджикистане? – URL: <https://khovar.tj/rus/2024/03/...>
3. Служба связи при Правительстве РТ. Развитие цифровой экономики. – URL: <https://cs.gov.tj>
4. Технический университет Таджикистана. Цифровая трансформация экономики. – URL: <https://web.ttu.tj>
5. Национальный банк Таджикистана. Развитие финтеха. – URL: <https://ign.tj>
6. Dialog.tj. Цифровизация Таджикистана. – URL: <https://dialog.tj>
7. Asia-Plus. Причины цифрового отставания Таджикистана. – URL: <https://asiaplustj.info>
8. Asia-Plus. Проблемы цифровизации. – URL: <https://asiaplustj.info>
9. Ежегодная статистика Согдийской области. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024.
10. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан от 30.12.2019 № 642 / Правительство Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019.

ТАҲЛИЛИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақола таҳлили муқаммалӣ таъсири рақамисозӣ ба самаранокии иқтисодӣ бо таваҷҷуҳ ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ пешниҳод шудааст. Самтҳои асосии табиладҳии рақамӣ ва таъсири онҳо ба ҳосилнокии баррасӣ гардида, инчунин таҳлили эмпирӣ ҳолати иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудааст. Ҳамчунин маҳдудиятҳои сохтории рақамикунонӣ муайян гардида, самтҳои рушди минбаъдаи он пешниҳод шудаанд.

Ҳамчунин дар мақола хулосаҳо ва тавсияҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, иқтисодиёти рақамӣ, Тоҷикистон, зехни сунъӣ, рушди иқтисодӣ.

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

В статье представлен комплексный анализ влияния цифровизации на экономическую эффективность с акцентом на развивающиеся страны. Рассматриваются ключевые направления цифровой трансформации и их влияние на производительность, а также приводится эмпирический анализ состояния цифровой экономики Республики Таджикистан. Выявлены структурные ограничения цифровизации и предложены направления её развития.

Также предложены выводы и рекомендации по повышению эффективности использования цифровых технологий в решении экономических задач.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая экономика, Таджикистан, Big Data, искусственный интеллект, экономический рост.

ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN SOLVING ECONOMIC PROBLEMS

The article presents a comprehensive analysis of the impact of digitalization on economic efficiency, with a focus on developing countries. Key directions of digital transformation and their influence on productivity are examined, along with an empirical analysis of the state of the digital economy in the Republic of Tajikistan. Structural limitations of digitalization are identified, and directions for its further development are proposed.

The study also provides conclusions and recommendations aimed at improving the efficiency of using digital technologies in solving economic problems.

Keywords: digitalization, digital economy, Tajikistan, Big Data, artificial intelligence, economic growth

Маълумот оид ба муаллиф: Мамадалиева Гулсанам Тоҳировна - омӯзгори калони кафедраи математика ва информатикаи МД “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и ДБССТ E-mail: Gulsanam.td.76@mail.ru. Тел: 78-125-78-78

Юлдошев Далер - донишҷӯи курси 2-юми ихтисоси 1-24010105 «хукуки байналмилалӣ»-и МД «ДБХ» МД ДБССТ. тел: 92-007-10-06

Сведения об авторах: Мамадалиева Гулсанам Тоҳировна - старший преподаватель кафедры математики и информатики ГУ «Худжандский международный институт» ГУ МУТПТ Республика Таджикистан. E-mail: Gulsanam.td.76@mail.ru. Тел: 78-125-78-78

Юлдошев Далер - студент 2-го курса ГУ «ХМИ» ГУ МУТПТ, специальности 1-24010105 «международное право». тел: 92-007-10-06

Author information: Mamadaliyeva Gulsanam Takhirovna - Senior Lecturer, Department of Mathematics and Informatics SE “Khujand International Institute” of SE «International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan» Republic of Tajikistan. E-mail: Gulsanam.td.76@mail.ru Tel.: +992 78 125 78 78

Yuldoshev Daler - second-year student of SE “Khujand International Institute” of SE «International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan», specialty 1-24010105 “International Law”. Tel.: 92-007-10-06

УДК: 517.2

ТАТБИҚИ ҲОСИЛА ДАР МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДИЁТ

ЗОИДОВА М.И.

Дар шароити муосири рушди иқтисоди бозорӣ истифодаи усулҳои математикии таҳлил аҳамияти махсус пайдо намудааст. Яке аз абзорҳои муҳимтарини таҳлили иқтисодӣ ҳисобҳои дифференсиалӣ ва, аз ҷумла, мафҳуми ҳосила ба ҳисоб меравад. Ҳосила имкон медиҳад тағйирёбии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дар як лаҳзаи муайян таҳлил гардида, самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ баҳо дода шавад.

Татбиқи ҳосила дар иқтисодиёт бо рушди назарияи маржиналӣ вобастагии зиҷ дорад. Намояндагони мактаби маржинализм, аз ҷумла Alfred Marshall, истифодаи таҳлили ҳаддиро барои шарҳи рафтори истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда васеъ қорӣ намуданд. Минбаъд, дар асри XX, иқтисоддонҳои маъруф ба монанди Paul Samuelson асосҳои математиконии назарияи иқтисодиро такмил доданд.

Мақсади мақола таҳлили моҳият ва аҳамияти ҳосила дар иқтисодиёт, инчунин баррасии самтҳои асосии татбиқи он дар фаъолияти истеҳсолӣ ва идоракунии мебошад.

Пайдоиши гуногуни назарияи анализ дар иқтисодиёт аз бузургӣ ҳудудии қатор истифода бурда мешавад. Якчанд намуди онро номбар менамоем: қимати ҳудуд, ҳудуди харочот, ҳудуди фоида, ҳудуди истеҳсолкунанда, ҳудуди муфид, ҳудуди шавқи истеъмол намудан. Ҳамаи ин бо мафҳуми ҳосила вобастагӣ дорад. Ба сифати мисол ҳудуди харочотро дида мебароем.

Бигзор $y(x)$ -барои тайёр намудани x нусха якчанд маҳсулот сарф шуда бошад. Он гоҳ ифодаи $y'(x)$ суръати сарфро тағйир медиҳад, агар шумораи маҳсулот тағйир ёбад. Ин ҳосила ҳудуди арзиш ном дорад.

Дар назарияи иқтисодӣ мафҳуми ҳосила махсусан дар таҳлили функцияи талабот ва пешниҳод низ васеъ истифода мегардад. Масалан, дар модели пешниҳод ва талаботи бозорӣ, ки бори аввал ба таври низомнок дар асарҳои Alfred Marshall таҳия шудааст, ҳосила барои муайян намудани чандирии талабот истифода бурда мешавад. Чандирии талабот нисбат ба нарх чунин муайян карда мешавад:

$$E = \frac{dQ}{dP} \frac{P}{Q}$$

ки дар он $\frac{dQ}{dP}$ ҳосилаи функцияи талабот мебошад. Ин нишондиҳанда ба истеҳсолкунанда имкон медиҳад муайян намояд, ки тағйир додани нарх то чӣ андоза ба ҳаҷми фурӯш таъсир мерасонад.

Минбаъд, дар доираи таҳлили макроиқтисодӣ, истифодаи усулҳои дифференсиалӣ дар қорҳои илмии Paul Samuelson такмил ёфт. Ӯ нишон дод, ки

бисёр равандҳои иқтисодӣ метавонанд тавассути системаҳои муодилаҳои дифференсиалӣ моделсозӣ гарданд, ки ин барои таҳлили динамикаи рушди иқтисодӣ аҳамияти калон дорад.

Ҳамин тариқ, татбиқи ҳосила дар иқтисодиёт на танҳо барои муайян намудани ҳадди аксар ё ҳадди ақали ғоида хизмат менамояд, балки воситаи муҳими таҳлили қарорҳои идоракунӣ низ ба шумор меравад. Бо ёрии ҳосила метавон:

- ҳаҷми оптималии истеҳсолро муайян намуд;
- сатҳи минималии хароҷотро дарёфт кард;
- нархи мувозинатино таҳлил намуд;
- самаранокии сармоягузорино арзёбӣ кард;
- равандҳои иқтисодиро дар шароити тағйирёбанда пешгӯӣ намуд.

Ҳосила ҳамчун мафҳуми марказии анализи математикӣ суръати тағйирёбии функсияро нисбат ба аргументи он нишон медиҳад. Дар иқтисодиёт ин маънои онро дорад, ки мо метавонем муайян намоем, ки ҳангоми тағйир ёфтани як нишондиҳанда (масалан, ҳаҷми истеҳсол, нарх, сармоя) нишондиҳандаи дигар (ғоида, талабот, даромад) бо чӣ суръат тағйир меёбад.

Агар функсияи умумии иқтисодӣ бо шакли:

$$y = f(x)$$

дода шуда бошад, он гоҳ ҳосилаи он:

$$f'(x) = \frac{dy}{dx}$$

тағйирёбии ҳудудиро ифода мекунад.

Дар иқтисодиёт инҳо бештар истифода мешаванд:

- Хароҷоти ҳудудӣ (Marginal Cost):
 $MC = C'(x)$
- Даромади ҳудудӣ (Marginal Revenue):
 $MR = R'(x)$
- Ғоидаи ҳудудӣ (Marginal Profit):
 $MP = P'(x)$

Дар идома ҷанбаҳои амалии масъала баррасӣ мегарданд. Масъалаи зеринро таҳлил карда мебароем.

Масъала. Баланд бардоштани даромад. Бигузор функсияи даромад аз шумораи ба амал баровардаи маҳсулот бо формулаи зерин ифода карда шавад

$$R(x) = \frac{x^3}{3} + 29x$$

ва функсияи хароҷот дар истеҳсолоти маҳсулот бо формулаи зерин ифода карда мешавад

$$C(x) = 15x^2$$

Ҳал: Даромад бо формулаи зерин муайян карда мешавад

$$P(x) = R(x) - C(x)$$

аз ин ҷо

$$P(x) = \frac{x^3}{3} - 15x^2 + 29x$$

ҳосилаи даромадро ба сифр баробар намуда

$$P'(x) = x^2 - 30x + 29$$

муодилаи зеринро ҳосил менамоем

$$x^2 - 30x + 29 = 0$$

решаҳои ин муодила $x_1 = 1$, $x_2 = 29$ мешавад. Санҷиш нишон медиҳад, ки баландбардоштани даромад ҳангоми $x = 1$ будан ба даст оварда мешавад.

$$P(x)_{max} = P(1) \approx 14,3 \text{ воҳиди пулӣ}$$

Дар асоси баробар кардани ҳосилаи функсияи даромад $P'(x)$ ба сифр, нуқтаҳои экстремуми муайян карда шуданд ва аз ҳалли муодилаи квадратӣ қиматҳои $x_1 = 1$ ва $x_2 = 29$ ба даст омаданд. Санҷиши минбаъда нишон дод, ки дар $x = 1$ функсия ба ҳадди аксар мерасад. Ҳамин тариқ, ҳаҷми оптималии истеҳсол 1 воҳид буда, даромади максималӣ тақрибан 14,3 воҳиди пулӣ мебошад.

Барои асоснок намудани натиҷаи бадастомада, зарур аст, ки аломати ҳосилаи дуюм низ таҳлил карда шавад. Ҳосилаи дуҷуми функсияи ғоида чунин мебошад:

$$P''(x) = 2x - 30$$

Ҳангоми $x_1 = 1$ дорем:

$$P''(1) = -28 < 0$$

Азбаски ҳосилаи дуюм манфӣ мебошад, пас нуқтаи $x_1 = 1$ воқеан нуқтаи максимум аст. Ин маънои онро дорад, ки дар ин ҳаҷми истеҳсол корхона метавонад ғоидаи бештарини худро ба даст оварад.

Ғоидаи ҳадди аксар мегардад, вақте ки ғоидаи ҳудудӣ ба сифр баробар аст.

Функсияҳои додашуда:

$$R(x) = \frac{x^3}{3} + 29x$$

$$C(x) = 15x^2$$

Функсияи ғоида:

$$P(x) = R(x) - C(x) = \frac{x^3}{3} - 15x^2 + 29x$$

Ҳосилаи якум:

$$P'(x) = x^2 - 30x + 29$$

Бо баробар кардани он ба сифр:

$$x^2 - 30x + 29 = 0$$

Ҳал:

$$x_1 = 1, x_2 = 29$$

Ҳосилаи дуюм:

$$P''(x) = 2x - 30$$

Дар нуқтаи $x = 1$:

$$P''(1) = -28 < 0$$

Пас, нуқтаи $x = 1$ максимум мебошад [4, 180-185].

Ин таҳлил нишон медиҳад, ки истифодаи ҳосилаи якум ва дуюм имконияти медиҳад нуқтаҳои оптималӣ дақиқ муайян карда шаванд.

Ин усули таҳлил дар иқтисодиёт бо мафҳуми «ғоидаи ҳудудӣ» (marginal profit) алоқаманд мебошад. Ғоидаи ҳудудӣ ҳамчун ҳосилаи функсияи ғоида шарҳ дода шуда, нишон медиҳад, ки ҳангоми афзоиши ҳаҷми истеҳсол ба як воҳид ғоида то чӣ андоза тағйир меёбад. Агар ғоидаи ҳудудӣ мусбат бошад, зиёд намудани истеҳсол мақсаднок аст; агар манфӣ бошад — коҳиш додани он мувофиқ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ашманов, С. А. Введение в математическую экономику. – М.: Наука, 1984. – 296 с.
2. Ильин, В. А. Математический анализ: в 2 т. Т. 1. / В. А. Ильин, В. А. Садовничий, Б. Х. Сендов. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 672 с.
3. Ильин, В. А. Математический анализ: в 2 т. Т. 2. / В. А. Ильин, В. А. Садовничий, Б. Х. Сендов. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 432 с.
4. Курбаов, И. К. Решение экономических задач математическими методами. – Душанбе: РТСУ, 2009. – 248 с.
5. Курбонов, И. К. Ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ бо методҳои математикӣ. – Душанбе: Собириён, 2011. – 320 с.
6. Малыхин, В. И. Математика в экономике. – М.: Инфра-М, 2002. – 336 с.

7. Пиндайк, Р. С. Микроэкономика / Р. С. Пиндайк, Д. Л. Рубинфельд. – М.: Дело, 2001. – 808 с.
8. Солодовников, А. С. Математика в экономике: в 2 ч. Ч. 1. / А. С. Солодовников, В. А. Бабайцев, А. В. Браилов, И. Г. Шандра. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 304 с.
9. Фихтенгольц, Г. М. Основы математического анализа: в 2 т. Т. 1. – М.: Физматгиз, 1962. – 608 с.

ТАТБИҚИ ҲОСИЛА ДАР МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақолаи мазкур масъалаи татбиқи ҳосила ҳамчун яке аз воситаҳои муҳими таҳлили математикӣ дар иқтисодиёт баррасӣ гардидааст. Дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ истифодаи усулҳои дифференциалӣ барои қабули қарорҳои асосноки идоракунии аҳамияти калидӣ дорад. Дар асоси назарияи маржиналӣ, ки дар осори Alfred Marshall ташаккул ёфтааст, мафҳумҳои ғоидаи ҳудудӣ, хароҷоти ҳудудӣ ва даромади ҳудудӣ шарҳ дода шудаанд. Ҳамчунин, саҳми Paul Samuelson дар рушди моделсозии математикӣ ва татбиқи муодилаҳои дифференциалӣ дар макроиқтисод нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: ҳосила, таҳлили дифференциалӣ, иқтисоди бозорӣ, ғоидаи ҳудудӣ, хароҷоти ҳудудӣ, даромади ҳудудӣ, оптимизатсия, экстремум, чандирии талабот, моделсозии иқтисодӣ, самаранокии истехсол, қарорҳои идоракунии.

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОИЗВОДНОЙ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧАХ

В данной статье рассматривается применение производной как одного из важнейших инструментов математического анализа в экономике. В условиях развития рыночной экономики использование дифференциальных методов приобретает ключевое значение для принятия обоснованных управленческих решений. На основе маржиналистской теории, сформированной в трудах Alfred Marshall, раскрываются понятия предельной прибыли, предельных издержек и предельного дохода. Также показан вклад Paul Samuelson в развитие математического моделирования и применение дифференциальных уравнений в макроэкономике.

Ключевые слова: производная, дифференциальный анализ, рыночная экономика, предельная прибыль, предельные издержки, предельный доход, оптимизация, экстремум, эластичность спроса, экономическое моделирование, эффективность производства, управленческие решения.

APPLICATION OF THE DERIVATIVE IN ECONOMIC PROBLEMS

This article examines the application of the derivative as one of the most important tools of mathematical analysis in economics. In the context of a developing market economy, the use of differential methods plays a key role in making well-grounded managerial decisions. Based on the marginalist theory developed in the works of Alfred Marshall, the concepts of marginal profit, marginal cost, and marginal revenue are explained. The contribution of Paul Samuelson to the development of mathematical modeling and the application of differential equations in macroeconomics is also highlighted.

Keywords: derivative, differential analysis, market economy, marginal profit, marginal cost, marginal revenue, optimization, extremum, demand elasticity, economic modeling, production efficiency, managerial decision-making.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зоидова Манижа Илҳомҷоновна – асисстент, асисстенти кафедраи математика ва информатика, МД “Донишқадаи байналмилали Хучанд”-и МД “ДБССТ”. 735716, ш.Хучанд, Бинои 1. E-mail: manija.zoidova@mail.ru тел: +992 92-979-49-72.

Сведения об авторе: Зоидова Манижа Илхомджоновна – ассистент, ассистент кафедры математики и информатики Международного института Худжанда при Таджикском государственном университете права, бизнеса и политики. 735716, г. Худжанд, корпус 1. E-mail: manija.zoidova@mail.ru Тел: +992 92-979-49-72

Information about the author: Zoidova Manizha Ilhomjonovna – Assistant, Assistant of the Department of Mathematics and Informatics at the Khujand International Institute of the Tajik State University of Law, Business and Politics. 735716, Khujand, Building 1. E-mail: manija.zoidova@mail.ru Tel: +992 92-979-49-72

УДК: 536.12.24

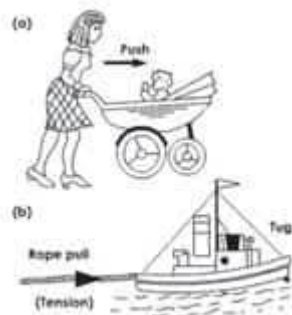
МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ ҚУВВАҶО ВА ҚОНУНҶОИ ҲАРАКАТ ДАР КУРСИ ФИЗИКА

ҚУМЪАЕВ С.С.

Дар ин боб мо оқибатҳои воқеии ҳаракат, яъне мафҳуми қувваеро, ки мо дорем, муфасссал меомӯзем, махсусан ҳамчун импулс ё ҷалби ҷисм ё системаи мушаххас муайян карда мешавад. Азбаски мо дарк мекунем, ки муодилаи ҳаракат бо интиҳоби системаи сарҳисоб муайян карда мешавад, мо низ тавақуф мекунем, қувваҳои таладиханда ва ҷалбкунанда мебошанд.

Расм: 4.1

Расм: 4.2

Қувва аз рӯи табиат ҳама гуна таъсире, ки объектро ба тағйироти муайян дучор мекунад, беҳтар фаҳмида мешавад ва метавонад бо ҳаракат, самт ё ҳатто сохтори геометрии он алоқаманд бошад, кӯтоҳ карда гуфтан мумкин аст, ки қувва метавонад ба тағйирёбии суръати объекти дорои масса ё суръат ё деформатсияи ҷандир мусоидат кунад ё объект, ё барои ҳарду якҷоя. Аммо, мо инчунин метавонем қувваро бо истифода аз мафҳумҳои, ба монанди тала додан ё ҷалб кардан муайян кунем. Чӣ тавр ва дар мавриди бузургии векторӣ, қувва ҳам бузургӣ ва ҳам самт дорад. Мо одатан қувваро дар воҳиди СИ Нютон ва ҳамон ҷисмро бо ҳарфи F ишора мекунем, аз ин рӯ, фаҳмидани он муҳим аст, ки дар сурати ба ҷисм зиёда аз як қувва таъсир мерасонад, пас қувваи умумии воқеии ба ин ҷисми мушаххас таъсиркунанда ҳамеша векторӣ аст, ҷамъбасти ҳамаи қувваҳои амалкунанда мебошад: [1, с.150]

Вазни ҷисм: вазни ҷисм ё ашё одатан ҳамчун қуввае ҳисобида мешавад, ки замин аз он аст он ҷисм объекти мушаххасро ба маркази худ ҷалб мекунад.

Қувваҳо ва қонунҳои ҳаракат. Ҷисм ва шитоби афтиши озод ин суръатбахшии он бо қувваи ҷозиба аст, пас мо метавонем вазни ин мушаххасро ба осонӣ баён кунем. Аммо, мо ҳамеша боварӣ дорем, ки вазни ҷисм ё ашё амудӣ ба поён равона

аст. Барои фаҳмидани мафҳуми кӯшиши муқаррарӣ, биёед дида бароем китоби рӯи миз ҳамчун намуна.

Китоб вазни муайян дорад, хусусан дар самти амудӣ ба поён, ва дар аввал дар ҳолати оромӣ қарор дорад. Аз ин рӯ, мо дарк мекунем, ки бешубҳа як қувваи дигаре ҳаст, ки ба блок таъсир мерасонад, аммо дар самти муқобил, ки кӯмак мекунад, вазни онро мувозинат кунем. Манбаи ин қувва ҷуз миз чизи дигаре нест ва аз ин рӯ мо онро қувваи оддӣ меномем. Ин маънои онро дорад, ки агар ду ҷисм бо ҳам расиш дошта, қувваи байни онҳо ба вучуд меояд, инчунин, агар сатҳи расиш ҳамвор бошад, пас самти қувваҳо одатан ба ҳамвории расиш перпендикуляр мебошанд.

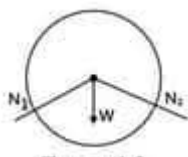
Расм: 4.3

Қувваи вазнинӣ, шиддати сатҳ: фарз мекунем, ки блоки овеzon вучуд дорад дар сатҳ ба сатҳи бечунбиш, вазни ин блок ба таври рост равона карда шудааст ба поён, гарчанде ки он дар ҳаракат нест; аз ин рӯ, вазни он мувофиқ аст бо қувваи аз сатҳ баромада дар мувозинат мебошад. Ҳамин тариқ, мо "шиддат"-ро ҳамчун қувваи муқовимат муайян мекунем, дар сатҳи кашидашуда амал мекунад.

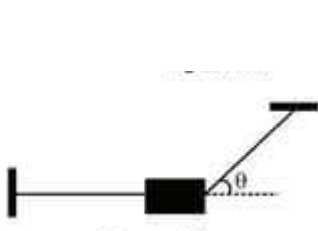
Расм: 4.4

Силиндри вазнаш P дар ҷуқурии V насб карда шудааст, тавре ки дар расми 4.4 мебинем. Шакли амудии он нишон дода шудааст, вазн амудӣ ба поён ва қувваи вазнинӣ аз рӯи замин амал мекунад дар нуктаи расиш ба сатҳ перпендикуляр равона карда шудааст. Диаметри цилиндр дар расми 4.5 нишон дода шудааст: [2, с. 44]

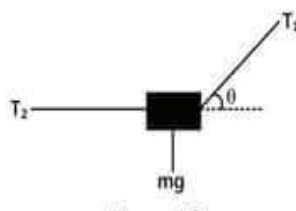

Расми 4.5

Блоки массаи m бо ду ришта пайваست карда шудааст, тавре ки дар расми 4.6 нишон дода шудааст.

расми 4.6

расми 4.7

Шакли амудии онро кашед вазн ба таври амудӣ ба поён амал мекунад ва қувваи шиддат дар тамоми дарозӣ паҳн мешавад, вазни блок тавре ки дар расми 4.7 нишон дода шудааст.

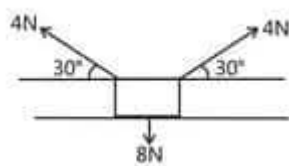
Қонуни якуми Нютон. Фарз мекунем, ки агар шумо ҷисмро аз системаи инерсиалии сарҳисоб мушоҳида кунед, яъне системаи сарҳисоб, он гоҳ он дар ҳолати оромӣ мемонад ё бо суръати доимӣ ҳаракат мекунад, агар қувваи беруна истифода нашавад.

Ин хосият, ки оромӣ ё инерсияи ҳаракати якхелаи ҷисмро вайрон мекунад ба туфайли он ҷисм танҳо мемонад ё ҳаракати худро бо суръати доимӣ идома медиҳад, инерсия номида мешавад. Қувва ин такон ё ҷаззобест, ҳамин тариқ, қонуни якуми Нютон инерсия, қувва ва системаи фазоии сарҳисобро муайян мекунад. Як мисол дар ин робита аст ҳаракати мустақими ҷисм дар сурати набудани қувваи боздоранда, Мисол: заррачаи массаи $0,50\text{ кг}$ ба ресмоне, ки ба бом васл шудааст, овеzon карда шудааст, қувваи татбиқшударо пайдо кунед, бо истифода аз ришта дар зарра ($g = 9,8 \text{ м/с}^2$). Массаи зарра бо қувваи кашидани ришта мувозинат карда мешавад. Қувваҳои ба заррачаи вазнин таъсиркунанда баробаранд. Қувваи ҷозибаи замин, баробар ба $0,50 \text{ кг} \times 9,8 \text{ м/с}^2 = 4,9 \text{ Н}$.

Расми 4.8

Рост ба поён Қувваи кашиши ресмон, T амудӣ ба боло, расми: 4.8 Заррачаи массадошта нисбат ба мавқеи Замин (ки мо онро ҳамчун системаи инерсиалии сарҳисоб қабул мекунем). Аз ин рӯ, ҷамъи қувваҳо бояд сифр бошад. Аз ин рӯ, ҳангоми ҳаракати амудӣ ба боло, ин қимат ба $4,9 \text{ Н}$ баробар аст. Дар ин диаграмма қувваҳои ба блок таъсиркунанда нишон дода шудаанд. Муайян кунед, ки блок суръат мегирад ё не. Агар қувваи натиҷавӣ ба блок таъсиркунанда аз сифр фарқ кунад, пас блок суръат мегирад. Агар қувваи умумии ба блок таъсиркунанда ба сифр баробар бошад, пас шитоб ба сифр баробар аст. Барои санҷидани он, ки зарра суръат мегирад ё не, биёед тафтиш кунем. Оё қувваи умумӣ ба сифр баробар аст ё не, бо муайян кардани қувваҳо ҳам дар уфуқӣ ва ҳам дар амудӣ ба самтҳо $30,8 \text{ Н}$ аст. Қувваи умумӣ дар самти уфуқӣ $= 4\cos 30^\circ - 4\cos 30^\circ = 0$ дар расми 4.9 мебинем: [2, с.47]

Расми: 4.9

Қувваи натиҷавӣ дар самти амудӣ ба поён $= 8 - 4\sin 30^\circ - 4\sin 30^\circ$ қувваи натиҷавӣ сифр нест, аз ин рӯ, зарра ба поён меафтад.

Инерсия муқовимати ҳар як объекти физикӣ ба ҳама гуна тағйирот дар ҳолати ҳаракати он (аз ҷумла тағйирёбии самт) мебошад. Аммо, мо бояд дарк кунем, ки инерсия воқеан моликияти ғайри фаъол аст. Ғайр аз он, он ба ҷисм иҷозат намедиҳад ҳеҷ коре нест, ба ҷуз муқовимат ба таъсири фаъол, ба монанди моментҳо ва қувваҳо. Ба ибораи дигар, объектҳо кӯшиш мекунанд, ки бо суръати ҳагтии доимӣ дар хати рост ҳаракат кунанд. Се намуди инерсияро аз ҳамдигар фарқ мекунанд: инерсияи оромӣ, нотаъинии ҷисм барои мустақилона тағйир додани ҳолати оромии худ инерсияи оромӣ номида мешавад. Масалан, вақте ки мо тасодуфан шоҳаи дарахтро

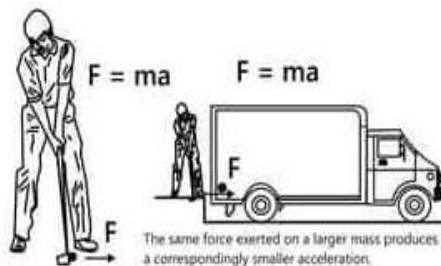
мечунбонем, мебинем, ки баргҳо ё меваҳо ба поён меафтанд. Ин аз он сабаб рух медиҳад, ки шохаҳо ба ҳаракат медароянд, дар ҳоле ки баргҳо ё меваҳо танҳо мемонанд ва аз ин рӯ ба поён меафтанд. Инерсияи ҳаракат нотаъвоии ҳисм барои мустақилона тағйир додани ҳолати ҳаракати яхелаи худ инерсия номида мешавад.

Ҳаракатҳо. Ин тағйир ёфтани мавқеи ҳисм дар фазо нисбат ба ягон ҳисми дигар дар давоми вақт аст. Мисол, вақте ки мошини ҳаракаткунанда ногаҳон меистад, мо медонем, ки шахсе, ки дар мошин нишастааст, ба самти ҳаракат ба пеш равона аст. Ин аз он сабаб рух медиҳад, ки қисми поёнии ҳисми инсон, ки бо мошин расиш мегирад, дар он ҷо меистад. Вақт ҳамаҷун қисми болоӣ аз сабаби инерсияи ҳаракат тамоюли дар ҳаракат монданро дорад: [3,с.68]

Қувваҳо ва қонунҳои ҳаракат. Пеш аз ҷаҳидан ба дарозӣ, шахс масофаи муайяно тай мекунад, ин асосан аз он сабаб рух медиҳад, ки суръати бадастомада дар давидан пеш аз кӯшиши ҷаҳидан ба дарозӣ, ҳангоми ҷаҳидан илова карда мешавад, то ӯ масофаи дурро тай кунад.

Инерсияи самти ҳаракат. Нотаъвоии ҳисм барои мустақилона тағйир додани самти ҳаракати худ инерсияи самт номида мешавад. Мисол, вақте, ки мошин дар роҳи қач ҳаракат мекунад, шахсе, ки дар он нишастааст, ба берун партофта мешавад. Ин барои он зарур аст, ки барои муайян кардани самти ҳаракати он. Импулси ҳаттии принципи импулси ҳаттӣ ба мо кӯмак мекунад, ки ҳаракати пешрафтаи объектро чен кунем. Ҳатти импулси p -и заррачаи алоҳида ҳамаҷун маҳсули массаи m ва суръати v -и заррачаи ҳаракаткунанда муайян карда мешавад, яъне $p=mv$. Импулси ҳаттӣ бузургии векторӣ аст, самти он ба самти суръат мувофиқат мекунад. Ҷамъбасти импулси системаи зарраҳо ба суммаи импулсҳо баробар аст. Дар системаи ду зарра бо массаи m_1 ва m_2 ва, ки суръати v_1 ва v_2 доранд, мутаносибан, импулси ҷамъбасти, $p=p_1+p_2=m_1v_1+m_2v_2$ ба ҳамин монанд импулсҳои зиёда аз ду зарраҳо ҷамъбаст кардан мумкин аст.

Қонуни дуҷуми Нютон. Қонуни дуҷуми Нютон мегӯяд, ки қувваи умумии ба объект таъсиркунанда ба суръати тағйирёбии импулси ҳаттии он баробар аст, p (яъне ҳосилшуда) дар системаи инерсиалии сарҳисоб: $F \frac{dp}{dt} = \frac{d(mv)}{dt} = ma$. $F=ma$ ҳамон қуввае, ки ба массаи калон таъсир мерасонад, боиси ба суръатбахшӣ мутаносибан камтар мегардад.

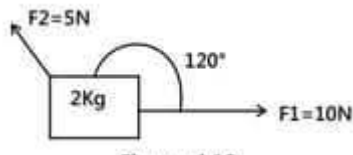
Расми: 4.10

Аммо, қонуни дуҷумро низ метавон дар робита ба суръатбахшии объект таҳия кард. Азбаски қонун танҳо барои доимӣ дуруст аст, дар системаҳои вазни масса метавонад берун аз оператори фарқкунӣ бо ёрии қоидаи коэффитсиенти доимӣ ҳангоми тафовут, ҳамин тавр, $F=ma$, ки дар он F қувваи умумии татбиқшуда, m массаи ҳисм ва a - шитоби ҳисм аст. Ҳамин тариқ, ҳоло мо медонем, ки қувваи умумии ба ҳисм додашуда ба суръатбахшӣ мутаносиб оварда мерасонад, ба ибораи дигар, агар ҳисм дар ҳолати суръатбахш қарор гирад, пас қувва ба он таъсир мерасонад. Ҳама қувва ва ҳама шитоб бузургии векторӣ мебошанд (дар расми 4.10 бо ҳуруфи ғафс аломатгузорӣ шудааст). Ин нишон медиҳад, ки онҳо ҳама бузургӣ (андоза) ва ҳама самт доранд, нисбат ба баъзе системаи сарҳисоб. Ду қувваи F_1 ва F_2 ,

ки ба массаи 2кг таъсир мерасонанд. Агар $F_1=10\text{Н}$ ва $F_2=5\text{Н}$, шитобро пайдо кунем: [4, с. 105]

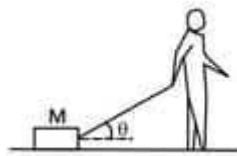
Ҳал. қонуни дуҷоми Нютонро татбиқ мекунем. Шитоб, тавре ки мо аллакай медонем, дар самти қувваи натиҷавӣ ва аз ин рӯ, он дорои андозаи додашуда хоҳад буд $F=ma$; $F=F_1+F_2=10+5\cos 120^\circ+5\sin 120^\circ$

$F_2=\sin 120^\circ$ Минбаъд, агар қувваи натиҷавӣ дар кунҷи а бо F бошад, пас $5\sin 120^\circ$ $2\text{ кг } 0+5\cos 120^\circ > F_1=10\text{Н}$

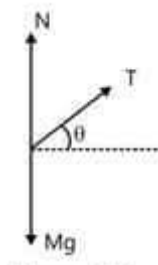
Расми: 4.11

Аз ин рӯ, суръатбахшӣ $2,5/3\text{ м/с}$ бо кунҷи 30° ба самти қувваи F блоки массаи M бо истифода аз ресмон ба мизи уфуқии ҳамвор кашида мешавад, ки кунҷи уфуқиро ташкил медиҳад, тавре ки дар расми 4.12 нишон дода шудааст.

расми 4.12

Агар шитоби блок ба а баробар бошад, қувваи ҳам ресмон ва ҳам миз ба блок баробаранд. Қувваҳои таркибиро дар баробари уфуқӣ ва амудӣ. Қонуни дуҷоми Нютонро ба уфуқӣ ва ба таври рост. Расми: 4.13 блокро ҳамчун системаи яклухт дида мебароем. Аз ин рӯ, қувваҳои ба блок таъсиркунанда баробаранд (а) қувваи ҷозибаи замин, mg , амудӣ ба поён, (б) қувваи расиш бо миз, N , амудӣ ба боло ва (в) қувваи кашиши тарангӣ, t , дар тӯли тарангӣ. Лутфан ба диаграммаи замимаи корпуси озоди блок диққат диҳед. Шитоби блок ба тарафи рост ба таври уфуқӣ равона карда шудааст. Акнун ин самтро гиред дар паси меҳвари x ва самти амудӣ ба боло дар паси меҳвари y аст. Қисми mg дар тӯли меҳвари $x=0$; Қисми N дар тӯли меҳвари $x=0$

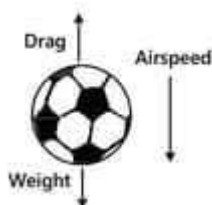

Расми 4.13

Қисми қувваи вазнинӣ дар тӯли меҳвари $x = t\cos\theta$ аз ин рӯ, қувваи умумӣ дар тӯли меҳвари $x = t\cos\theta$. Акнун, бо истифода аз қонуни дуҷоми Нютон, мо мефаҳмем, ки $t\cos\theta=ma$. Қисми қувваи вазнинӣ дар тӯли меҳвари $y=-mg$ қисми N дар тӯли меҳвари $y=N$ қисми t дар тӯли меҳвари $y=t\sin\theta$ қувваи умумӣ дар тӯли

мехвари $y=N+T\sin-mg$. Боз истифодаи қонуни дуҷуми Нютон, $N+T\sin-mg=0$; Аз муодилаи (1) ин қиматро ба муодилаи (2) $N=mg-ma \tan\theta$ иваз мекунем.

Кувваҳои асосии табиат. Намудҳои гуногуни мутақобиларо дар табиат ба чор категория тақсим кардан мумкин аст, ки дар зер оварда шудаанд: (а) гравитатсионӣ, (б) электромагнитӣ, (в) ядроявӣ ва (г) заиф, (а) таъсири мутақобилаи гравитатсионӣ ҳар ду ҷисм бо сабаби вазни худ ба ҳамдигар ҷазб карда мешаванд. Акнун қувваи ҷазби байни ду масса баробар аст $F=Gm_1m_2/r$, ки дар он m_1 ва m_2 массаи зарраҳо ва r масофаи байни зарраҳо ва G , ин доимии универсалии $6,67\times 10^{-11}$ Н $\times$ м²/кг² қимат дорад. Ба ҳамин монанд, қувваи ҷозибаи замин ба ягон объект вазнин дар наздикии сатҳи Замин нигоҳ дошта мешавад, mg дар самти рост ба поён ҷойгир аст: [5, с.73]

Расми 4. 14

Қувваҳо ва қонунҳои ҳаракат. Таъсири мутақобилаи Электромагнитӣ ду заррае, ки зарядҳои нисбат ба мушоҳидакунанда доранд, дида мебароем. Акнун қувваи байни онҳо амал мекунад, ки дар он $\epsilon=8,85419\times 10^{-12}$ Н $\times$ м²/Кл² ин бузургии доимӣ аст, 1 баробар ба 9×10^9 Н $\times$ м²/Кл² бузургии инро қувваи Кулон меноманд ва он дар баробари хати пайваستкунандаи зарраҳо амал мекунад. Муносибати электромагнитӣ дар шаклҳои зиёде дар ҳаёти ҳаррӯзаи мо. Дар зер баъзе мисолҳое оварда шудаанд, ки дар ин робита аҳмияти амалӣ доранд: (1) қувваи байни ду сатҳи расиш, (2) шиддати сатр ё сим ва (3) Қувваи вобаста ба пружина.

Қонуни дуҷуми Нютон дар шакли дифференсиалӣ. Қувваи тағйирёбии импульс бо тағйироти вақт, яъне қувваи F дар массаи доимӣ: Қувва=масса $\times$ шитоби $F=ma$ dt расми: 4.15 Қувва=масса $\times$ тағйирёбии суръат бо мурури замон $F=m(V-V_0)/(t-t_0)$ Аз ин рӯ, ҳар кадоми онҳо ҳам бузургӣ ва ҳам самт доранд.

Қонуни сеюм Нютон. барои ҳар як амал воқуниши баробар ва муқобил вучуд дорад. Ҷараёни ихроҷ ба қафо ҳаракат мекунад муҳаррик ба пеш ҳаракат мекунад.

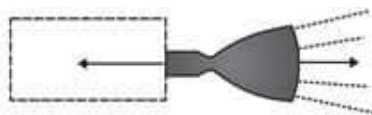
Расми 4.15

Интиҳоби система, ки дар он қонунҳои ҳаракат татбиқ карда мешаванд, истифодаи амалӣ дорад. Система метавонад як заррачаи алоҳида, бошад ё як блок, бо якҷоягии ду блок бошад, ки яке аз болои дигар, ки бо ресмон, пайваست карда шудаанд. Ягона маҳдудият дар он аст, ки ҳамаи қисмҳои системаҳо бояд суръати якхела дошта бошанд. Муайян кардани қувваҳо: пас аз қабули қарор дар бораи система, рӯйхати қувваҳоеро, ки ба система таъсир мерасонанд, тартиб диҳед аз сабаби ҳамаи объектҳои ғайр аз система, ягон қувваи аз ҷониби система истифодашаванда набояд ба рӯйхати қувваҳо дохил шавад. Сохтани диаграммаи ҷисми озод: акнун системаро бо нуқта дар диаграммаи алоҳида тасвир кунед ва векторҳоеро кашед, ки қувваҳои ба система таъсиркунандаро бо ин нуқта ҳамчун

ибтидои умумии координатҳо ифода мекунад. Меҳварҳоро интиҳоб кунед ва муодилаҳоро нависед. Ҳамчун меҳвари x - y - z ҳар се самти мутақобилан перпендикулярро интиҳоб кардан мумкин аст. Дар зер баъзе тавсияҳо оид ба интиҳоби меҳварҳо барои ҳалли мушкилот оварда шудаанд: [1, с. 82]

Қувваҳо ва қонунҳои ҳаракат. Мафҳумҳои ҳавопаймо. Агар қувваҳо дар як ҳавопаймо ҷойгир бошанд, пас танҳо ду меҳвар лозим аст, масалан, x ва y , ки дар ҳавопаймои қувваҳо гирифта шудаанд. Интиҳоб кунед меҳвари x ба самте, ки маълум аст, ки система суръат мегирад. Дар меҳвари y , шумо метавонед самти ба он перпендикулярро интиҳоб кунед. Агар система дар мувозинат бошад, ҳамчун меҳварҳо ҳар гуна самтҳои мутақобилан перпендикуляр дар ҳамвории диаграмма интиҳоб карда мешаванд. Ҷузъҳоро нависед ҳамаи қувваҳо дар баробари меҳвари X ба ҳосили массаи система ва шитоби он. Қувваҳои таркибиро дар меҳвари y нависед ва қиматро ба сифр баробар кунед. Ин ба шумо муодилаи дигар медиҳад. Барои ба даст овардани номаълум усулҳои математикиро истифода мебарем. Ин алгоритмро ба анҷом мерасонад. Агар система дар мувозинат бошад, мо ду муодиларо ба шакли: $F=0$ (1) ва $F=0$ (2) менависем.

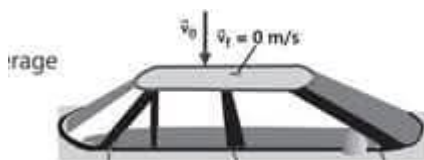
Импулси қувва. Ҳамчун ҳосили қувваи миёна муайян карда мешавад F ва фосилаи вақт, ки дар давоми он қувва амал мекунад. Импулси қувва Ft катраи борон 0 м/с аз ин $r\vec{u}$, импулс микдори векторӣ аст ва ҳамон самти миёна дорад, чӣ гунае, ки дар расми 4.16 мебинем. Воҳиди импулс қувва дар системаи СИ (Нс) мебошад. Аммо мо инчунин метавонем импулсро ҳамчун тағйирёбии ҳатти муайян кунем: [8, с. 132]

Расми 4.16

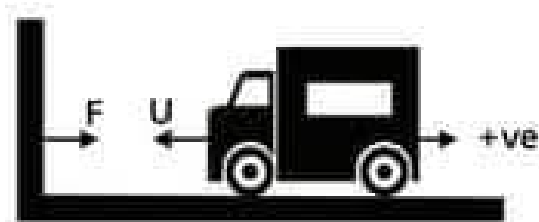
Вақте, ки ба объект қувваи умумӣ таъсир мерасонад, импулс ва қувваи ҷамъшуда ба тағйирёбии импулси объект баробар аст: Импулс=тағйирёбии импулс $Ft = mv - mv$ расми 4.17 мошини боркаши массаи калон дошта, ки бо суръати 4 м/с ҳаракат мекунад, пас аз 2 сония ба девор бархурда меистад. Қуввае, ки ба мошини боркаш таъсир мерасонад, тағйирёбии импулс дар воҳиди вақт аст. Бо истифода аз таносуб, импулс=тағйирёбии импулси ҳатти $Ft = mv - mv = m(v_1 - v_0)$ ё F дорем (2) $= 2 \times 10^3 [0 - (-4)]$ ё $2F = 8 \times 10^3$ ё $F = 4 \times 10^3$.

Фарз мекунем, ки дар рӯзи муайян борон меборад суръати -15 м/с ва ба болои мошин меафтад. Микдори боришот, ки дар як сония ба болои мошин меафтад, $0,060\text{ кг/с}$ мебошад. Фарз мекунем, ки борон меборад, ба мошин бархӯрда, қатъ мешавад, қувваи миёнаро пайдо кунед, ки бо он борон ба бом мезанад. Қуввае, ки катраҳои борон ба боми мошин таъсир мерасонанд, ба импулсе, ки онҳо интиқол медиҳанд, баробар аст.

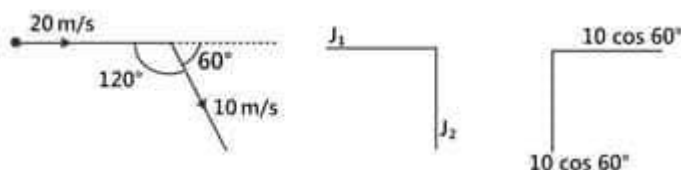
Расми 4.17

Тири масса дошта ба монеа бархӯрда, ба самти муқобили худ бармегардад. Агар суръати вай низ тағйир ёбад аз 20 м/с то 10 м/с пас микдори импулсро, ки ба тир таъсир мерасонад, пайдо мекунем. Импулсро дар баробари ҳати ибтидоии ҳаракат ва дар баробари перпендикуляр ба ҳати ибтидоии ҳаракат пайдо кунед. Массаи тир, $m = 10\text{ кг}$ 20 м/с $10 \cos 60^\circ$ 120 10 м/с $10 \cos 60^\circ$ баробар аст.

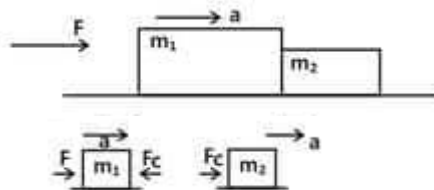
Расми 4.18

Татбиқи қонунҳои ҳаракат. Расиши ду блоки массаи m_1 ва m_2 дар сатҳи уфуқӣ бидуни соиш дар расиш бошанд, пас қувваи F истифода мешавад ба таври уфуқӣ, шитоб ва қувваро ҳабаб медиҳад, қувваи расиш аст, ки барои 1 баробар ва муқобил аст, пас қонуни дуёми Нютон, ки ба диаграммаи ҷисми озод татбиқ шудааст, муодилаҳои зеринро медиҳад: $F - F_1 = m_1 \cdot a_1$; $F_2 = m_2 \cdot a_2$ F , илова кардан $m_1 + m_2$, $m \cdot F$ ба $m_1 + m_2$

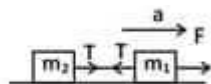
Расми 4.19

Блокҳои бо риштаҳо пайвастшуда агар ду блоки масса бо риштаи дарознашаванда пайваст карда шаванд, ки агар ба онҳо қувваи F дода шуда бошад ва дар сатҳи шиддати баробар ва муқобили T мавҷуд бошад, ва а-шитоби умумӣ, пас қонуни Нютонро медиҳад $F - T = m \cdot a$; $T = m \cdot a$ илова кардани $F = (m_1 + m_2) a$ $a_1 = a_2 = m_1 + m_2$

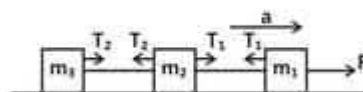
Расми 4.20

Агар се блоки масса дошта ва бо ду ришта бо шиддат пайваст карда шаванд ва агар қувваи F , ки ба ҳамаи блокҳо дода шудааст, шитоби a -ро ҳабаб диҳад, дар қонуни Нютон таносуби зеринро барои ин се блок дида мебароем: $F - T = m \cdot a$; $T = m \cdot a$

Расми 4.21

Қувваҳо ва қонунҳои ҳаракат илова кардани вазни ҷисм дар лифт агар шахс дар лифти доими ҳаракаткунанда истода бошад, қувваи вазнӣ mg -и онҳо ба поён амал мекунад, ва ақсуламали муқаррарии он ба фарши лифт ба боло нигаронида шудааст, бинобар ин $F = mg$ тибқи қонуни сеюми Нютон, аммо, агар лифт ҳаракат кунад бо суръати доимӣ, қувваи F баробар ва баръакси mg аст, зеро акнун натиҷаи қувва сифр аст.

Расми 4.22

$F = mg = 0$ ё $N = mg$ ҳамин тариқ, вазни зоҳирӣ ба вазни ҳақиқӣ баробар аст. Ғайр аз он, агар лифт бо суръати a ба боло ҳаракат кунад $F = mg = ma$ ҳамин тариқ, вазни

зоҳирӣ аз вазни воқеӣ зиёдтар аст. Аммо агар лифт бо суръати a ба поён ҳаракат кунад $mg-F=ma$ аз ин $p\bar{y}$, дар ин ҳолат вазни зоҳирӣ аз вазни воқеӣ камтар аст. $F=m(g+a)$ $N=m(g-a)$ [9, с. 69]

АДАБИЁТ

1. <https://profile.php?d=100086691939822>.....
2. Неъматов А., Сияҳаков С.М., Мирзوماмадов А.Г. Механика. Душанбе, 2025 с.
3. Бобоев Т. Механика. Душанбе, ДМТ, 2005.
4. Сайдуллоева М. Механика. Физикаи молекулярӣ ва термодинамика, Душанбе. 1985 с
5. Маҷидов Х. Асосҳои механика, физикаи молекулавӣ ва термодинамика, Душанбе. 2004 с
6. С. Қодирӣ. Луғати русӣ-тоҷикӣ ислоҳоти физика, Душанбе, 1985.
7. Январ Шукрии Самарқандӣ. Фарҳанги физикӣ русӣ ба тоҷикӣ, Душанбе, 2002с.
8. Грабовский Р.И. Курс физики. Высшая школа. М., 1974 г
9. Волькенштейн В.С. Сборник задач по общему курсу физики. М., 1990 г

МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ ҚУВВАҶО ВА ҚОНУНҶОИ ҲАРАКАТ ДАР КУРСИ ФИЗИКА

Қонуни ҳаракат аз нуқтаи назари физикӣ ва формулабандии математикӣ, ки чӣ гуна ҳаракат кардани ҷисм ё чӣ гуна ба амал омадани ҳаракати умумӣ ё маҷмӯи муносибатҳоест, ки ҳама маълумотро дар бораи ҳаракати нуқта муайян мекунанд. Дар мақолаи мазкур маълумот доир ба қонунҳои ҳаракат, қувваҳо ва тадбиқи амалии онҳо гирд оварда шудааст.

Қувваҳои табиат таъсири мутақобилаи бунёдӣ (гравитатсионӣ, электромагнитӣ, ядрои ва заиф) мебошанд, ки сохтор ва ҳаракати материяро муайян мекунанд.

Ҳамчунин се қонуни асосии Нютон шарҳ дода мешаванд, ки робитаи байни қувва, масса ва шитоб гирифтаи ҷисмро муайян мекунанд. Омузиши ин қонунҳо барои фаҳмидани ҳаракати ҷисмҳо дар табиат ва техника аҳамияти калон дошта, заминаи омузиши бисёр равандҳои физикӣ ва муҳандисиро фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: ҳаракат, қувва, вазни ҷисм, қувваи вазнинӣ, импульс, импульси қувва, қонунҳои ҳаракат, қонунҳои Нютон.

МЕТОДОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ СИЛ И ЗАКОНОВ ДВИЖЕНИЯ НА КУРСЕ ФИЗИКИ

Закон движения, с физической точки зрения и как математическая формулировка того, как движется объект или как происходит общее движение, представляет собой набор соотношений, определяющих всю информацию о движении точки. В этой статье представлена информация о законах движения, силах и их практическом применении. Силы природы - это фундаментальные взаимодействия (гравитационные, электромагнитные, ядерные и слабые), определяющие структуру и движение материи. Также объясняются три основных закона Ньютона, определяющие взаимосвязь между силой, массой и ускорением объекта. Изучение этих законов имеет большое значение для понимания движения объектов в природе и технике и служит основой для изучения многих физических и инженерных процессов.

Ключевые слова: движение, сила, вес объекта, гравитационная сила, импульс, импульс силы, законы движения, законы Ньютона.

METHODOLOGY FOR STUDYING FORCES AND LAWS OF MOTION IN PHYSICS COURSE

A law of motion, both physically and as a mathematical formulation of how an object moves or how general motion occurs, is a set of relationships that define all the information about the motion of a point. This article provides information about the laws of motion, forces, and their practical applications.

The forces of nature are the fundamental interactions (gravitational, electromagnetic, nuclear, and weak) that determine the structure and motion of matter.

Newton's three fundamental laws, which define the relationship between force, mass, and acceleration of an object, are also explained.

The study of these laws is essential for understanding the motion of objects in nature and engineering and serves as the basis for the study of many physical and engineering processes.

Keywords. motion, force, weight of an object, gravitational force, momentum, momentum of a force, laws of motion, Newton's laws.

Маълумот оид ба муаллиф: **Чумъаев Саидчахфар Сафаралиевич** - муаллими калони кафедраи физикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Тел: 92 985 11 68 23. E-mail: Saidchaxfar@mail.ru

Сведения об авторе: **Джумаев Саиджафар Сафаралиевич** - старший преподаватель кафедры общей физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: 92 985 11 68 23. E-mail: Saidchaxfar@mail.ru

Information about the author: **Jumayev Saidjahfar Safaralievich** - Senior Lecturer at the Department of General Physics, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni. Phone: 92 985 11 68 23. E-mail: Saidchaxfar@mail.ru

УДК: 338.48

ИННОВАТСИЯҲОИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ САӢӢӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

ЗАРИФОВ С. С.

Муқаддима. Муҳимияти мавзӯ. Дар шароити муосири рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ки бо равандҳои босуръати ҷаҳонишавӣ, рақамикунонӣ ва афзоиши рақобати байналмилалӣ тавсиф мегардад, соҳаи сайёҳӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иҷтимоӣю иқтисодии кишварҳо табдил ёфтааст. Ин соҳа на танҳо манбаи муҳими даромад ва асҳори хориҷӣ мебошад, балки ҳамчун омилҳои муҳими диверсификатсияи иқтисоди миллӣ, рушди инфрасохтор, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли низ баромад мекунад. Дар ҷунин шароит, масъалаи баланд бардоштани рақобатпазирӣ соҳаи сайёҳӣ аҳаммияти махсус пайдо намуда, ба яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодии давлатҳо мубаддал мегардад.

Муҳимияти мавзӯи таҳқиқот пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки дар иқтисодиёти рақамӣ муосир инноватсияҳои рақамӣ ба омилҳои асосии ташаккули афзалиятҳои

рақобатӣ табдил ёфтаанд. Чорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имкон медиҳад, ки равандҳои идоракунӣ, маркетинг, фурӯш ва хизматрасонӣ бо сатҳи баланди самаранокӣ амалӣ гарданд. Махсусан дар соҳаи сайёҳӣ, ки бо хизматрасониҳои интерактивӣ ва талаботи баланди истеъмолкунандагон алоқаманд аст, истифодаи технологияҳои рақамӣ имконияти васеъ намудани бозор, беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ ва ҷалби сайёҳони хориҷиро фароҳам меорад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи мазкур дорои аҳамияти хос мебошад. Кишвар дорои захираҳои бойи табиӣ, фарҳангӣ ва рекреатсионӣ буда, имконияти рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ, аз ҷумла сайёҳии кӯҳӣ, экологӣ ва фарҳангиро дорад. Бо вучуди ин, сатҳи истифодаи имкониятҳои мавҷуда ҳанӯз пурра амалӣ нашудааст ва саҳми соҳа дар иқтисоди миллӣ нисбатан маҳдуд боқӣ мемонад. Дар ҷунин шароит, истифодаи инноватсияҳои рақамӣ метавонад ба воситаи асосии табдил додани потенциали мавҷуда ба афзалияти воқеии рақобатӣ табдил ёбад.

Масъалагузорӣ. Масъалагузориҳои таҳқиқот аз он иборат аст, ки сарфи назар аз мавҷудияти потенциали назарраси табиӣ ва иҷтимоӣ, соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз ба сатҳи баланди рақобатпазирӣ дар бозори байналмилалӣ нарасидааст. Яке аз сабабҳои асосии ин ҳолат сатҳи нокифояи рақамикунонии фаъолияти субъектҳои туристӣ, маҳдудияти истифодаи технологияҳои муосир дар маркетинг ва идоракунӣ, инчунин норасоии инфрасохтори иттилоотӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин, камбудии кадрҳои дорои малакаҳои рақамӣ ва набудани низомҳои ягонаи рақамӣ барои ҳамгироии хизматрасониҳои туристӣ ба рушди устувори соҳа монеа эҷод менамоянд.

Ҳадафи таҳқиқот. Ҳадафи таҳқиқот аз омӯзиш ва асоснок намудани нақши инноватсияҳои рақамӣ ҳамчун омили асосии баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад. Барои расидан ба ин ҳадаф, таҳқиқот ба таҳлили омилҳои таъсиррасон, муайян намудани хусусиятҳои ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва арзёбии таъсири онҳо ба нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳа равона карда шудааст.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои татбиқи ҳадафи гузошташуда иҷрои вазифаҳои зерин зарур мебошад:

□ таҳлили мазмуни назариявии мафҳумҳои “рақобатпазирӣ” ва “инноватсияҳои рақамӣ” дар заминаи соҳаи сайёҳӣ;

□ муайян намудани омилҳои асосии таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди хизматрасониҳои туристӣ;

□ арзёбии вазъи муосири рушди соҳаи сайёҳӣ ва сатҳи рақамикунонии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Қисмати асосӣ. Дар шароити иқтисодиёти муосир, ки бо рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва тағйироти сохтории бозорҳои хизматрасонӣ тавсиф мегардад, масъалаи таҳлили назариявии рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Аз нуктаи назари илмӣ, рақобатпазирии сайёҳӣ ҳамчун маҷмӯи омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, инфрасохторӣ ва инноватсионӣ фаҳмида мешавад, ки қобилияти кишварро барои ҷалби устувори сайёҳон ва пешниҳоди хизматрасониҳои босифат муайян менамоянд. Дар ин замина, инноватсияҳои рақамӣ ҳамчун омили муҳими ташаккули афзалиятҳои рақобатӣ баромад намуда, ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои туристӣ мусоидат мекунад.

Таҳлили назариявӣ. Таҳлили назариявӣ нишон медиҳад, ки таъсири инноватсияҳои рақамӣ ба рушди соҳаи сайёҳӣ тавассути як қатор механизмҳо амалӣ мегардад. Пеш аз ҳама, рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки равандҳои идоракунӣ ва хизматрасонӣ автоматӣ гарданд, ки дар натиҷа хароҷоти амалиётӣ коҳиш ёфта, самаранокии фаъолияти ташкилотҳо афзоиш меёбад. Илова бар ин, истифодаи

платформаҳои рақамӣ ва воситаҳои маркетинги интернетӣ дастрасии хизматрасониҳоро васеъ намуда, имконияти ҷалби аудиторияи байналмилалиро фароҳам меорад. Истифодаи технологияҳои таҳлили додаҳо имконият медиҳад, ки рафтори истеъмолкунандагон дақиқ омӯхта шуда, қарорҳои идоракунии дар асоси маълумоти воқеӣ қабул карда шаванд. Дар маҷмӯъ, ин равандҳо ба баланд гардидани сифати хизматрасонӣ ва ташаккули имиджи мусбии туристии кишвар мусоидат менамоянд.

Тавсифи методологияи таҳқиқот. Дар доираи таҳқиқоти мазкур, методологияи таҳқиқот ба истифодаи усулҳои таҳлили назариявӣ ва эмпирӣ асос ёфтааст. Аз ҷумла, усулҳои таҳлили муқоисавӣ, таҳлили омӯрӣ ва усулҳои иқтисодсанҷӣ барои омӯзиши робитаи байни сатҳи рақамикунонӣ ва нишондиҳандаҳои рушди соҳаи сайёҳӣ истифода шудаанд. Ҳамчунин, барои арзёбии вазъии муносири соҳаи маълумоти омӯриӣ расмӣ ва нишондиҳандаҳои динамикии рушди сайёҳӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Ин усулҳо имкон медиҳанд, ки таъсири омилҳои рақамӣ ба самаранокии фаъолияти соҳа бо дараҷаи баланди эътимоднокӣ муайян карда шавад. Методологияи таҳқиқот инчунин ба принсипи системавӣ таъяс мекунад, ки мувофиқи он соҳаи сайёҳӣ ҳамчун низомии мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ мегардад. Дар доираи ин равиш, таъсири инноватсияҳои рақамӣ на танҳо дар сатҳи алоҳидаи субъектҳо, балки дар сатҳи тамоми соҳа ва иқтисоди миллӣ таҳлил карда мешавад.

Натиҷаҳо ва муҳокимаи онҳо. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тамоюли мусбат тавсиф мегардад, ки ин аз афзоиши шумораи сайёҳон ва ҳаҷми хизматрасониҳо шаҳодат медиҳад. Бо вучуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки сатҳи рақобатпазирӣ соҳаи ҳанӯз ба сатҳи зарурӣ нарасидааст. Яке аз омилҳои асосии маҳдудкунандаи рушди соҳаи сатҳи пасти истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти субъектҳои туристӣ ба ҳисоб меравад. Махсусан, набудани платформаҳои ягонаи рақамӣ, маҳдудияти маркетинги интернетӣ ва норасоии инфрасохтори иттилоотӣ ба рушди устувори соҳаи таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар натиҷаи таҳлил муайян гардид, ки истифодаи самаранокии инноватсияҳои рақамӣ метавонад ба беҳтар гардидани як қатор нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мусоидат намояд. Аз ҷумла, ҷорӣ намудани системаҳои бронкунии онлайн ва платформаҳои рақамии хизматрасонӣ метавонад ба афзоиши ҷараёни сайёҳон ва баланд гардидани даромади субъектҳои туристӣ оварда расонад. Истифодаи маркетинги рақамӣ имконият медиҳад, ки кишвар дар бозори байналмилалӣ бештар муаррифӣ гардида, сатҳи шинохти он афзоиш ёбад. Ин раванд ба таҳкими мавқеи рақобатии Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Муҳокимаи натиҷаҳо нишон медиҳад, ки барои ноил шудан ба рушди устувори соҳаи сайёҳӣ татбиқи васеи инноватсияҳои рақамӣ зарур мебошад. Дар ин самт, пеш аз ҳама, рушди инфрасохтори иттилоотӣ ва таъсиси платформаҳои миллии рақамӣ аҳамияти калидӣ дорад. Ҳамчунин, баланд бардоштани сатҳи малакаҳои рақамии кадрҳо ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар фаъолияти ташкилотҳои туристӣ бояд ба яке аз самтҳои афзалиятнок таъдил дода шавад.

Ҷанбаҳои назариявӣ. Шарҳи нуктаҳои назариявии асосӣ. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва рақобати шадиди байналмилалӣ, соҳаи сайёҳӣ ба яке аз бахшҳои босуръат рушдбандаи иқтисоди ҷаҳонӣ таъдил ёфтааст.

Мафҳумҳо. Дар шароити рушди иқтисодиёти рақамӣ ва ҷаҳонишавии бозорҳои хизматрасонӣ, фаҳмиши дақиқи мафҳумҳои калидӣ, аз ҷумла «рақобатпазирӣ» ва «инноватсияҳои рақамӣ», барои таҳқиқи самаранокии соҳаи сайёҳӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ин мафҳумҳо на танҳо категорияҳои назариявӣ, балки абзорҳои муҳими таҳлили иқтисодӣ ва идоракунии стратегӣ ба ҳисоб мераванд.

Рақобатпазирӣ дар соҳаи сайёҳӣ ҳамчун қобилияти кишвар ё минтақа барои ҷалби устувори сайёҳон, пешниҳоди хизматрасониҳои босифат ва мутобиқшавӣ ба талаботи бозори байналмилалӣ муайян карда мешавад.

Инноватсияҳои рақамӣ ба маҷмӯи технологияҳо ва қарорҳои иттилоотӣ ишора мекунад, ки бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ба беҳтар намудани равандҳои идоракунӣ, маркетинг ва хизматрасонӣ мусоидат менамоянд.

Инноватсияҳои маркетингӣ, ки истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, рекламаи интернетӣ ва платформаҳои рақамиро барои ҷалби сайёҳон дар бар мегиранд:

□ Инноватсияҳои идоракунӣ, ки татбиқи системаҳои автоматиконии идоракунӣ, аз ҷумла CRM ва низомҳои таҳлили додохоро дар бар мегиранд;

□ Инноватсияҳои хизматрасонӣ, ки пешниҳоди хизматрасониҳои онлайн, бронкунии электронӣ ва пардохтҳои рақамиро фаро мегиранд.

Баррасии адабиёт. Имрӯз сайёҳӣ на танҳо шакли истироҳат ва фароғат, балки воситаи муҳими рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, диверсификатсияи иқтисоди миллӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва ҷалби сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Тавре ки А. Ю. Александрова таъкид менамояд, “сайёҳӣ дар бисёр кишварҳо ба яке аз манбаъҳои асосии даромади миллӣ ва афзоиши содироти хизматрасониҳо табдил ёфтааст” [1, с. 25].

Дар ин замина, масъалаи рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Рақобатпазирӣ ҳамчун қобилияти кишвар ё минтақа барои пешниҳод намудани маҳсулоти сайёҳии ҷолиб, босифат ва инноватсионӣ дар бозори байналмилалӣ фаҳмида мешавад. Ба андешаи В. А. Квартальнов, “рушди устувори сайёҳӣ танҳо дар шароите имконпазир аст, ки инфрасохтор, сиёсати давлатӣ ва сатҳи хизматрасонӣ ба талаботи бозори ҷаҳонӣ мутобиқ гарданд” [3, с. 41].

Дар даҳсолаҳои охир инноватсияҳои рақамӣ ба омили асосии тағйироти сохторӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ табдил ёфтаанд. Рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки равандҳои идоракунӣ, маркетинг, фурӯш ва хизматрасонӣ бо самаранокии бештар амалӣ гарданд. М. А. Морозов қайд менамояд, ки “иқтисодиёти муосири сайёҳӣ бидуни истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ амалан тасаввурнопазир аст” [6, с. 78].

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи мазкур аҳамияти махсус дорад. Тоҷикистон дорои захираҳои ғании табиӣ, кӯҳистонӣ ва фарҳангӣ мебошад, ки метавонанд асоси рушди сайёҳии экологӣ, кӯҳнавардӣ ва фарҳангӣ гарданд. Тавре ки Х. М. Муҳаббатов таъкид мекунад, “потенсиали рекреатсионии кишвар хеле васеъ буда, истифодаи оқилонаи он метавонад ба рушди устувори минтақаҳо мусоидат намояд” [5, сах. 52].

Қисмати амалӣ. Шарҳи таҳқиқот. Қисмати амалии таҳқиқот ба омӯзиши воқеии таъсири инноватсияҳои рақамӣ ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардида, дар асоси маълумоти омӯрӣ, таҳлилҳои муқоисавӣ ва арзёбии нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти субъектҳои туристӣ анҷом дода шудааст. Дар доираи таҳқиқот, диққати асосӣ ба муайян намудани робитаи байни сатҳи рақамикунонии хизматрасониҳо ва нишондиҳандаҳои иқтисодии соҳа, аз ҷумла чараёни сайёҳон, ҳаҷми хизматрасониҳо ва даромаднокии ташкилотҳои туристӣ равона карда шудааст.

Дар раванди таҳқиқот маълумоти омории расмӣ солҳои охир мавриди таҳлил қарор гирифта, динамикаи рушди соҳаи сайёҳӣ бо нишондиҳандаҳои афзоиши шумораи сайёҳон ва ҳаҷми хизматрасониҳо арзёбӣ гардид. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки бо вуҷуди афзоиши муайян, сатҳи истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти субъектҳои туристӣ ҳанӯз маҳдуд боқӣ мемонад. Ин ҳолат махсусан дар самтҳои маркетинги рақамӣ, истифодаи платформаҳои онлайн ва низомҳои автоматиконии идоракунӣ ба назар мерасад.

Таҳлил нишон дод, ки қисми зиёди субъектҳои туристӣ бештар аз воситаҳои анъанавии хизматрасонӣ истифода намуда, сатҳи воридшавӣ ба муҳити рақамӣ ханӯз дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Аз ҷумла, шумораи ширкатҳое, ки аз системаҳои бронкунии онлайн ва CRM истифода мебаранд, нисбатан кам буда, ин ба маҳдуд гардидани имкониятҳои ҷалби сайёҳони хориҷӣ таъсир мерасонад.

Метадология ва натиҷаҳо. Методологияи таҳқиқоти мазкур ба истифодаи маҷмӯи усулҳои муосири илмӣ асос ёфта, имкон медиҳад, ки таъсири инноватсияҳои рақамӣ ба рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ бо дараҷаи баланди эътимодноки арзёбӣ қарда шавад. Асоси методологиро равиши системавӣ ташкил медиҳад, ки мувофиқи он соҳаи сайёҳӣ ҳамчун низоми мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ баррасӣ мегардад, ки дар он унсурҳои гуногун – инфрасохтор, хизматрасонӣ, маркетинг, сиёсати давлатӣ ва технологияҳои рақамӣ – бо ҳам робитаи зич доранд.

Дар доираи таҳқиқот усулҳои таҳлили назариявӣ ва эмпирӣ истифода шуданд. Аз ҷумла, таҳлили муқоисавӣ барои омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ ва муқоисаи сатҳи рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар кишварҳо татбиқ гардид. Ин усул имкон дод, ки камбудӣҳо ва афзалиятҳои мавҷуда дар рушди соҳа муайян қарда шаванд.

Методология инчунин ба истифодаи таҳлили сифатӣ таъҷиб мекунад, ки дар доираи он омилҳои асосии маҳдудкунандаи рушди рақамикунонии соҳа муайян қарда шуданд. Аз ҷумла, норасоии инфрасохтори иттилоотӣ, маҳдудияти истифодаи маркетинги рақамӣ, набудани платформаҳои ягонаи миллий ва камбудии кадрҳои дорои малакаҳои рақамӣ ҳамчун мушкилоти асосӣ муайян гардиданд.

Хулосаҳои умумӣ. Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда оид ба масъалаи таъсири инноватсияҳои рақамӣ ба баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон як қатор хулосаҳои умумии илмӣ ва амалӣ баровард. Пеш аз ҳама, таҳлили назариявӣ нишон дод, ки дар шароити иқтисодиёти рақамии муосир инноватсияҳои рақамӣ ба омили калидии ташаккули афзалиятҳои рақобатӣ табдил ёфта, нақши онҳо дар рушди соҳаҳои хизматрасонӣ, аз ҷумла сайёҳӣ, пайваста меафзояд.

Таҳқиқоти анҷомёфта нишон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои потенциали назарраси табиӣ, фарҳангӣ ва рекреатсионӣ мебошад, ки метавонад заминаи рушди босуръати соҳаи сайёҳиро фароҳам оварад. Аммо истифодаи нопурраи ин имкониятҳо ва сатҳи пасти рақамикунонии фаъолияти субъектҳои туристӣ боиси маҳдуд гардидани рақобатпазирии соҳа дар бозори байналмилалӣ гардидааст.

Ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ва аҳаммияти онҳо. Натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳанд, ки дар шароити рушди босуръати иқтисодиёти рақамӣ инноватсияҳои рақамӣ ба яке аз омилҳои калидии баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ табдил ёфтаанд. Таҳлили назариявӣ ва эмпирӣ собит намуд, ки истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, аз ҷумла платформаҳои онлайн, маркетинги рақамӣ, системаҳои бронкунии электронӣ ва таҳлили додаҳо, ба беҳтар гардидани нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти субъектҳои туристӣ таъсири мусбат мерасонанд. Дар рафти таҳқиқ муайян гардид, ки байни сатҳи рақамикунонӣ ва нишондиҳандаҳои рушди соҳаи сайёҳӣ робитаи мустақими мусбат вучуд дорад.

Дурнамои таҳқиқоти минбаъда. Дурнамо дар таҳқиқоти илмӣ ба маънои муайян намудани самтҳои эҳтимолии рушд, имкониятҳои оянда ва равандҳои минбаъдаи тақмили соҳа фаҳмида мешавад. Дар заминаи таҳқиқоти мазкур, дурнамои рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита бо густариши истифодаи инноватсияҳои рақамӣ алоқаманд буда, ҳамчун яке аз самтҳои стратегӣ ва афзалиятнок баромад мекунад. Дурнамои муҳими рушди соҳа ба баланд бардоштани сатҳи малакаҳои рақамии кадрҳо вобаста мебошад.

АДАБИЁТ

1. Александрова, А. Ю. Международный туризм: учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: КНОРУС, 2016. – 460 с.
2. Джанджугазова, Е. А. Маркетинг туристских территорий: учебное пособие. – 2-е изд. – Москва: Академия, 2008. – 224 с.
3. Квартальнов, В. А. Туризм: учебник. – Москва: Финансы и статистика, 2007. – 336 с.
4. Кодиров, А. С. Иқтисодиёти сайёҳии байналмилалӣ (Китоби дарсӣ). – Душанбе: “Ирфон”, 2011. – 240 с.
5. Мухаббатова, Х. М. Захираҳои табиӣ ва рекреатсионии Тоҷикистон. – Душанбе: “Адиб”, 2015. – 180 с.
6. Морозов, М. А. Экономика туризма: учебник / М. А. Морозов, Н. С. Морозова. – Москва: Федеральное агентство по туризму, 2014. – 320 с.
7. Орипов, А. О. Проблемы и перспективы развития туризма в Таджикистане: монография / А. О. Орипов, Ф. Х. Азизов. – Худжанд: “Нури маърифат”, 2018. – 156 с.
8. Сабуров, И. М. Эконометрический анализ динамики основных показателей развития туризма в Согдийской области // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – Худжанд, 2021. – № 2 (87). – С. 45–53.

ИННОВАТСИЯҲОИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ САӢӢӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва амалии таъсири инноватсияҳои рақамӣ ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Бо таъба адабиёти илмӣ ва маълумоти оморӣ, омилҳои рақамикунонии хизматрасонии туристӣ, маркетинги рақамӣ, платформаҳои онлайн, низомҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти додаҳо баррасӣ шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ метавонад мавқеи рақобатии Тоҷикистонро дар бозори байналмилалӣ сайёҳӣ таҳким бахшад.

Калидвожаҳо: инноватсияҳои рақамӣ, рақобатпазирӣ, сайёҳӣ, маркетинги рақамӣ, иқтисодиёти сайёҳӣ, рақамикунонии иқтисодиёт, платформаҳои рақамии сайёҳӣ, Тоҷикистон.

ЦИФРОВЫЕ ИННОВАЦИИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье анализируются теоретические и практические вопросы влияния цифровых инноваций на повышение конкурентоспособности туристического отрасли в Республике Таджикистан. На основе научной литературы и статистических данных рассматриваются факторы цифровизации туристических услуг, цифрового маркетинга, онлайн-платформ, информационных систем и экономики данных. Результаты исследования показывают, что использование цифровых технологий может укрепить конкурентные позиции Таджикистана на международном туристическом рынке.

Ключевые слова: цифровые инновации, конкурентоспособность, туризм, цифровой маркетинг, экономика туризма, цифровизация экономики, цифровые туристические платформы, Таджикистан.

DIGITAL INNOVATIONS AS A FACTOR IN ENHANCING TOURISM COMPETITIVENESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article analyzes the theoretical and practical issues regarding the impact of digital innovations on enhancing the competitiveness of the tourism sector in the Republic

of Tajikistan. Based on scientific literature and statistical data, factors such as the digitalization of tourist services, digital marketing, online platforms, information systems, and the data economy are examined. The research results indicate that the use of digital technologies can strengthen Tajikistan's competitive position in the international tourism market.

Keywords: digital innovations, competitiveness, tourism, digital marketing, tourism economy, digitalization of the economy, digital tourism platforms, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зарифов Саидсами Саидкудусович – ассистенти кафедраи зехни сунъӣ ва низоми иттилоотӣ, МД “Донишкадаи байналмилалӣи Хуҷанд”-и МД “ДБССТ”. Тел.: (+992) 92-614-14-65. E-mail: saidsami2702@gmail.com.

Сведения об авторе: Зарифов Саидсами Саидкудусович – ассистент кафедры искусственного интеллекта и информационных систем, ГУ «Худжандский международный Институт» ГУ «МУТПТ». Тел.: (+992) 92-614-14-65. E-mail: saidsami2702@gmail.com.

Information about the author: Zarifov Said sami Saidkudusovich – assistant professor at the Department of Artificial Intelligence and Information Systems of the SI “Khujand International Institute” of the SI “IUTET”. Pfone.: (+992) 92-614-14-65. E-mail: saidsami2702@gmail.com.

УДК: 338.48:004(575.3)

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СОҲАИ САӢӢХӢ

ИСМАТУЛЛО ШАҲРИӢР

МУҚАДДИМА

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва инқилоби рақамии асри XXI соҳаи сайёҳӣ яке аз соҳаҳои иқтисодии пешрафтатарин ба ҳисоб меравад. Тибқи маълумоти Созмони Ҷаҳонии Туризм (UNWTO), саноати ҷаҳонии сайёҳӣ то соли 2030 ба 1,8 миллиард мусофир пешвоз мекушояд. Дар ин замина рақобати байни ширкатҳои сайёҳӣ рӯз аз рӯз тезутунд мешавад ва танҳо онҳое мекор бурда метавонанд, ки бо инноватсияҳои технологӣ ҳамқадам бошанд.

Зехни сунъӣ (ЗС) дар тӯли даҳаи охир аз мафҳуми илмию назариявӣ ба воситаи амалии иқтисодӣ табдил ёфтааст. Технологияҳои мошинӣ омӯзӣ (machine learning), коркарди забони табиӣ (NLP), биниши мошинӣ (computer vision) ва системаҳои тавсиядиҳии автоматӣ имрӯз дар ҳамаи соҳаҳои хизматрасонӣ, аз ҷумла дар туризм, татбиқи васеъ пайдо кардаанд.

Аҳамияти ин тадқиқот дар он аст, ки Тоҷикистон, бо назардошти захираҳои беназири табиӣ ва таърихӣ фарҳангии худ, имконияти баланди рушди сайёҳиро дорад. Аммо истифодаи технологияҳои муосир дар ин соҳа ҳанӯз дар зинаи ибтидоӣ қарор дорад. Мақсади ин мақола баррасии ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии татбиқи ЗС дар соҳаи сайёҳии Тоҷикистон мебошад.

Вазифаҳои тадқиқот иборатанд аз: таҳлили адабиёти илмӣ мавҷуд оид ба мавзӯ; баррасии намунаҳои хориҷӣ муваффақи татбиқи ЗС дар туризм; арзёбии вазъи кунунии рақамишавии соҳаи сайёҳии Тоҷикистон; пешниҳоди тавсияҳои амалӣ барои ширкатҳои маҳаллии сайёҳӣ.

ҚИСМИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ

1.1. Мафҳум ва таснифоти технологияҳои зехни сунъӣ

Зехни сунъӣ (Artificial Intelligence) — ин соҳаи информатика буда, ба офаридани системаҳои компютерие равона шудааст, ки метавонанд вазифаҳоро иҷро намоянд, ки одатан аз зехни инсон талаб мешавад: дарк кардан, ёд гирифтани, мулоҳиза кардан ва қарор қабул кардан. Дар замони муосир зехни сунъӣ чандин технологияи асосиро дар бар мегирад.

Якум — Мошинӣ омӯзӣ (Machine Learning, ML). Ин зершохаи ЗС имкон медиҳад, ки системаҳо аз маълумот дарс гиранд ва кори худро беҳтар намоянд, бидуни барномарезии муфассал. Дар туризм ML барои пешгӯии нархҳо, тақозои мусофиронро таҳлил кардан ва оптималсозии бор истифода мешавад.

Дуюм — Коркарди забони табиӣ (Natural Language Processing, NLP). Ин технология ба компютер имкон медиҳад забони инсониро фаҳмад ва тавлид намояд. Чат-ботҳо ва дастҳои овозӣ дар соҳаи сайёҳӣ асосан ба NLP таъя мекунад.

Сеюм — Биниши мошинӣ (Computer Vision). Ин технология ба системаҳо имкон медиҳад тасвирҳо ва видеоро «бинанд» ва таҳлил кунанд. Дар сайёҳӣ барои шинохти рӯй дар фурудгоҳҳо ва ҳотелҳо, инчунин барои пешниҳоди экскурсияҳои виртуалӣ истифода мешавад.

1.2. Эволютсияи татбиқи ЗС дар туризм

Мутобиқи таҳқиқоти McKinsey Global Institute (2023), ширкатҳои сайёҳӣ дар тӯли 5 соли охир сармоягузориҳои худро дар технологияҳои ЗС беш аз 3 маротиба афзоиш додаанд. Ин раванд маҳсули якчанд омил аст:

- зиёдшавии тақозо барои хизматрасонии шахсишуда аз ҷониби мусофирон;
- афзоиши ҳаҷми маълумоти рақамӣ дар соҳа;
- паस्त шудани нархи технологияҳои ЗС ва дастрасии васеи онҳо;
- рақобати шадид ва зарурати кам кардани харҷҳо.

Дар адабиёти илмӣ замон чандин марҳилаи рушди ЗС дар туризм ҷудо карда мешавад. Мутахассисон М. Бухалис ва А. Левин (2020) мафҳуми «туризми оқилона» (Smart Tourism)-ро ба миён гузоштанд, ки дар асоси истифодаи фаъоли ЗС, Интернетӣ ашё (IoT) ва таҳлили кланони маълумот (Big Data) ба вуҷуд меояд.

1.3. Модели таъсири ЗС ба сифати хизматрасонӣ

Мутобиқи модели, ки Фостер ва Миллер (2022) пешниҳод намуданд, системаҳои ЗС дар туризм тавассути се канал ба беҳтар шудани хизматрасонӣ мусоидат менамоянд: персонализатсия (шахсишавии хизматрасонӣ), автоматонӣ (автоматизатсияи равандҳои рутинӣ) ва пешгӯӣ (пешбиниҳои ниёзҳои мизочон). Ин модел нишон медиҳад, ки татбиқи пайдарпайи ин се унсур ба болоравии шохиси NPC (Net Promoter Score) то 25 ҷоиз оварда расонидааст.

Ин мафҳумро Ли, Жао ва Жанг (2023) боз ҳам тақмил доданд ва ба он унсурҳои ҷаҳоруми «шаффофият» (transparency)-ро илова карданд, яъне имкони фаҳмидани мизоч аз он ки ҷаро системаи ЗС маҳз ин ё он тавсия додааст. Таҳқиқоти онҳо нишон дод, ки шаффофии алгоритм боварии истифодабарандагонро ба тавсияҳои системаи ЗС то 40% меафзояд.

ҚИСМИ 2. ҶАНБАҲОИ АМАЛӢ

2.1. Намунаҳои татбиқи муваффақи ЗС дар туризм

Ширкати Booking.com системаи тавсиядиҳии ЗС-ро татбиқ намуд, ки тавсияҳои шахсишударо барои ҳар як истифодабаранда дар асоси таърихи сафар, речаи маблағгузорӣ ва хусусиятҳои рафторӣ пешниҳод мекунад. Натиҷа: 35% афзоиши суръати бронирон ва 28% паст шудани нишондиҳандаи бекоркунии бронирон [7].

Ширкати Marriott International чат-боти байналмилалиро татбиқ кард, ки дар 18 забон кор мекунад ва 80% муроҷиатҳои стандартӣ меҳмонро бе иштироки коркунони инсонӣ коркард мекунад. Ин имкон дод, ки 150 нафар коркун аз вазифаи ҷавобдиҳӣ ба саволҳои стандартӣ озод карда шуданд ва вазифаҳои мураккабтар иҷро намоянд [8].

Ширкати авиатии Air Asia дастёри виртуалии ЗС-ро бо номи «AVA» (Ask Virtual Allstar) ба кор андохт. Дар давоми як соли аввал дастёр 3,9 миллион муроҷиатро кор карда баромад, ки ин ба хароҷоти хизматрасонии мизочонро то 20 фоиз кам намуд.

2.2. Таҳлили вазъи кунунии туризми Тоҷикистон ва имкониятҳои рушд

Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2023 дар маҷмӯъ 1,2 миллион мусофири хориҷиро қабул намуд, ки нисбат ба соли 2022 21% зиёдтар аст. Аммо мутабиқи тадқиқоти Агентии рушди сайёҳии Тоҷикистон, танҳо 12% ширкатҳои сайёҳии ватанӣ системаҳои иттилоотиро истифода мебаранд ва камтар аз 3% аз ягон технологияи ЗС баҳра мебаранд.

Муайян карда шуд, ки монеаҳои асосии рушди ЗС дар туризми Тоҷикистон инҳоянд: кам будани мутахассисони соҳа, нарасидани сармоя барои таҳияи платформаҳои технологӣ, паст будани сатҳи рақамишавии ширкатҳои хурд ва миёна, инчунин нарасидани маълумоти рақамии сохторёфта дар забони тоҷикӣ барои омӯзиши моделҳои NLP.

2.3. Модели пешниҳодшаванда барои ширкатҳои сайёҳии Тоҷикистон

Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ ва тадқиқоти амалӣ, муаллиф модели марҳилавии татбиқи ЗС дар ширкатҳои сайёҳии Тоҷикистонро пешниҳод менамояд:

1. Марҳилаи аввал (6–12 моҳ): татбиқи чат-боти оддии NLP дар сомонаи ширкат ва каналҳои иҷтимоӣ барои ҷавоб додан ба саволҳои стандартӣ дар бораи туристӣ, нархҳо ва маршрутҳо. Хароҷот: аз 2 000 то 8 000 доллари ИМА.
2. Марҳилаи дуюм (12–24 моҳ): татбиқи системаи тавсиядиҳии шахсишудаи маршрутҳо дар асоси интиҳоби пешинаи мизоч, буча ва давраи сафар. Интегратсия бо системаи CRM мавҷуда.
3. Марҳилаи сеюм (24–36 моҳ): татбиқи таҳлили пешгӯии тақозо бар асоси маълумоти таърихӣ бронирон, мавсимгарӣ ва омилҳои берунӣ (ҷашнвораҳо, иқлим). Оптималсозии сиёсати нархгузорӣ.

Таҳлили иқтисодии пешниҳодшаванда нишон медиҳад, ки ширкати сайёҳие бо 10–15 нафар кормандон дар рафти 2 соли аввал метавонад аз татбиқи Марҳилаи 1 ва 2 хароҷоти хизматрасонии мизочонро то 25% кам кунад ва нишондиҳандаи табилии мизочони потенциалиро ба воқеӣ (conversion rate) то 18% баланд бардорад.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои тадқиқоти ин мақола нишон медиҳанд, ки технологияҳои зехни сунъӣ дигаргунии инкилобиро дар соҳаи хизматрасониҳои сайёҳӣ ба вучуд меоваранд. Системаҳои тавсиядиҳии шахсишуда, чат-ботҳои зираки бисёрзабона, таҳлили кланони маълумот ва пешгуиҳои тақозо имрӯз на танҳо афзалияти рақобатӣ, балки зарурати ногузири рушди устувор ба ҳисоб мераванд.

Барои Тоҷикистон, ки захираҳои азими гардишгарии табиӣ ва фарҳангиро дорад, рушди технологияи соҳаи сайёҳӣ роҳи стратегии рушди иқтисодӣ мебошад. Бар асоси таҳлил се хулосаи калидӣ баровардан мумкин аст.

Якум: татбиқи марҳилавии технологияҳои ЗС имкон медиҳад ширкатҳои хурд ва миёна низ бо сармоягузориҳои маъқул аз баракати ин технологияҳо баҳра баранд. Дуюм: бомуваффақияттарин натиҷаҳо дар он ширкатҳое мушоҳида мешаванд, ки татбиқи технологияро бо тарбияи кадрҳо ва тағйири фарҳанги корпоративӣ якҷоя мебаранд. Сеюм: дастгирии давлатӣ тавассути субсидияҳо, барномаҳои омӯзишӣ ва тавсияҳои танзимӣ нақши калидӣ дар суръатбахшии раванди рақамшавии сайёҳии Тоҷикистон мебозад.

Дурнамои тадқиқоти минбаъда: таҳия ва санҷиши модели иҷрошавандаи чат-боти NLP дар забони тоҷикӣ барои соҳаи сайёҳӣ, инчунин санҷиши амалии модели пешниҳодшаванда дар ширкатҳои реалии Тоҷикистон.

АДАБИЁТ

1. Buhalis D., Leung R. Smart hospitality — Interconnectivity and interoperability towards agile business ecosystems // *International Journal of Hospitality Management*. — 2018. — Vol. 71. — P. 41–52.
2. Ukpabi D.C., Karjaluoto H. What drives travelers' adoption of user-generated content? A literature review and conceptual framework // *Tourism Management Perspectives*. — 2018. — Vol. 28. — P. 251–273.
3. Li J., Xu L., Tang L., Wang S., Li L. Big data in tourism research: A literature review // *Tourism Management*. — 2018. — Vol. 68. — P. 301–323.
4. Foster C., Miller K. Artificial intelligence and tourism services: A systematic review // *Journal of Travel Research*. — 2022. — Vol. 61. — No. 3. — P. 468–485.
5. McKinsey Global Institute. The economic potential of generative AI: The next productivity frontier. — McKinsey & Company, 2023. — 68 p.
6. Xiang Z., Du Q., Ma Y., Fan W. A comparative analysis of major online review platforms: Implications for social media analytics in hospitality and tourism // *Tourism Management*. — 2021. — Vol. 58. — P. 51–65.
7. Booking.com. Booking.com Technology Annual Report 2023. — Amsterdam: Booking Holdings, 2023. — 42 p.
8. Marriott International. Digital Innovation and Technology Strategy Report. — Bethesda: Marriott International, 2022. — 28 p.
9. Huang T.L., Liao S. A model of acceptance of augmented-reality interactive technology: The moderating role of cognitive innovativeness // *Electronic Commerce Research*. — 2015. — Vol. 15. — No. 2. — P. 269–295.
10. Агентии рушди туризми Тоҷикистон. Ҳисоботи солонаи соҳаи сайёҳии Тоҷикистон — 2023. — Душанбе, 2023. — 56 с.
11. UNWTO. Tourism Towards 2030: Global Overview. — Madrid: World Tourism Organization, 2022. — 179 p.
12. Lee H., Zhao J., Zhang Y. Transparency in AI recommendation systems: Building trust in tourism applications // *International Journal of Information Management*. — 2023. — Vol. 68. — P. 102–119.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СОҲАИ САӢӢӢ

Дар мақолаи мазкур технологияҳои зеҳни сунӣ ва имкониятҳои истифодаи онҳо дар соҳаи хизматрасониҳои сайёҳӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф таҳлили ҳамаҷонибаи равандҳои дигаргунсозии рақамӣ дар туризм, нақши чат-ботҳо, системаҳои тавсиядиҳии шахсӣ, таҳлили кланони маълумот ва ҳуши сунӣ дар бехтар намудани таҷрибаи мусофирон ва самаранокии ширкатҳои сайёҳиро баррасӣ намудааст. Натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки технологияҳои ЗС метавонанд харҷҳои оперативиро то 30% кам намоянд ва сатҳи қаноатмандии мизочонро ба таври назаррас баланд бардоранд. Дар асоси таҳлил тавсияҳои амалӣ доир ба татбиқи ҳуши сунӣ дар ширкатҳои сайёҳии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: зеҳни сунӣ, сайёҳӣ, чат-бот, системаи тавсиядиҳӣ, дигаргунсозии рақамӣ, таҷрибаи мизоч, таҳлили маълумот, хизматрасонӣ, автоматонӣ.

ТЕХНОЛОГИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГАХ

В данной статье рассматриваются технологии искусственного интеллекта и возможности их применения в сфере туристических услуг. Автором проведён всесторонний анализ процессов цифровой трансформации в туризме, роли чат-ботов, персонализированных рекомендательных систем, анализа больших данных и искусственного интеллекта в улучшении качества обслуживания туристов и повышении эффективности туристических компаний. Результаты исследования показывают, что технологии ИИ способны снизить операционные расходы до 30% и значительно повысить уровень удовлетворённости клиентов. На основе проведённого анализа предложены практические рекомендации по внедрению искусственного интеллекта в туристических компаниях Таджикистана.

Ключевые слова: искусственный интеллект, туризм, чат-бот, рекомендательная система, цифровая трансформация, клиентский опыт, анализ данных, сервис, автоматизация.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN TOURISM SERVICES

This article examines artificial intelligence technologies and the opportunities for their application in the tourism services sector. The author conducts a comprehensive analysis of digital transformation processes in tourism, the role of chatbots, personalized recommendation systems, big data analytics, and artificial intelligence in improving tourist experience and the operational efficiency of travel companies. The research findings demonstrate that AI technologies can reduce operational costs by up to 30% and significantly improve customer satisfaction levels. Based on the analysis, practical recommendations for implementing artificial intelligence in Tajikistan's tourism companies are provided.

Keywords: artificial intelligence, tourism, chatbot, recommendation system, digital transformation, customer experience, data analysis, service, automation.

Маълумот оид ба муаллиф: Исматулло Шаҳриёр - сармутаххасиси шӯъбаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, ассистенти кафедраи зеҳни сунӣ ва низоми иттилоотии МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хуҷанд”-и МД

“Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон”. Тел.: +(992)-948-06-05. E-mail: shahriyorazizov9@gmail.com

Сведения об авторе: Исматулло Шахриёр — главный специалист отдела информационно-коммуникационных технологий, ассистент кафедры искусственного интеллекта и информационных систем ГУ «Международный Худжандский институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел.: +(992)-948-06-05. E-mail: shahriyorazizov9@gmail.com

Information about the author: Ismatullo Shahriyor — chief Specialist of the Information and Communication Technologies Department, Assistant of the Department of Artificial Intelligence and Information Systems at the State Educational Institution “Khujand International Institute” of the State Educational Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Phone : +(992)-948-06-05, E-mail: shahriyorazizov9@gmail.com

БАХШИ 5. БРЕНДИНГ, РАҚОБАТПАЗИРӢ ВА ПЕШБУРДИ МИНТАҚАҲО

СЕКЦИЯ 5. БРЭНДИНГ, КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ И ПРОДВИЖЕНИЕ РЕГИОНОВ

SECTION 5. BRANDING, COMPETITIVENESS, AND REGIONAL PROMOTION

УДК: 81'373.43

НАВВОЖАҲОИ ИҚТИСОДИВУ САӢӢӢ ВА ВИЖАГИҲОИ МАӢНОИИ ОНҲО

МАЛЛАЕВА М. А., ШОКИРОВ Т. С.,
МАҲМАРАҶАБЗОДА С.М.

Калима чун асоситарин воҳиди нутқи шифоҳиву хаттӣ омили асосии ғаномандии забон маҳсуб меёбад. Он дар ҳар даври замон вобаста аз вазъу шароити воқеии забон барои рушди таркиби луғавии он саҳмгузорӣ менамояд.

Забони тоҷикӣ низ, чун яке аз қадимтарин забонҳои соҳибхати олам, пайваста таркиби луғавии худро аз ҳисоби имконоти дохилӣ ва берунӣ бой карда меистад [7, с. 21]. Зеро дар забони тоҷикӣ дар ҳар даври замон калимаҳои ҷавобгӯи замон ба майдони истифода ворид шуда, барои ифодаи мафҳумҳои нав ба нав хизмат мекунад. Масалан, яке аз чунин унсурҳои нав, ки бо мақсади ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ ҷиҳати рушди бозори иқтисодӣ ҷорӣ гардидааст, **коғазҳои қиматноки «сабз»** мебошад [1]. Истилоҳи мазкур офаридаи истиқлолияти давлатии Тоҷикистон аст. Дар ду-се даҳсолаи охир **коғазҳои қиматноки «сабз»** ва бозори тақрорӣ хеле фаъол роиҷ гашта, дар иқтисод, иҷтимоӣ, сайёҳӣ ва умуман тамоми соҳаҳо мавқеи устувор пайдо кардаанд.

Аслан мафҳуми **коғазҳои қиматноки сабз** киноя ба ранги пули амрикоӣ далолат мекунад ва чун муроди доллар ба кор рафтааст ва то андозае ҷанбаи маҷозӣ ба худ гирифтааст. Бинобар аҳамияти хосаро соҳиб гардидани мафҳуми мавриди назар, Президенти муҳтарами Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ханӯз дар Паёми соли 2021-ум ин истилохро ба кор гирифта буданд [1]. Дар Паёми соли 2025 бори дигар хотирнишон намуданд, ки ба муомилот баровардани **коғазҳои қиматноки «сабз»** ва ташкили бозори тақрории фаъолу шаффофи онҳо яке аз вазифаҳои муҳим дар ин самт мебошад [3].

Ба муомилот баровардани **коғазҳои қиматноки сабз** раванди мураккаб ва тулонист. Вомбаргҳо принципҳои барориш доранд, ки барои мақоми «сабз»-ро гирифтани бояд он ба принципҳои маҳсули Green Bond Principles (Принципҳои бонди

сабз) (GBP)-и Ассотсиатсияи байналмилалии бозори сармоя (ICMA) ё талаботи ташкилоти Climate Bonds Initiative мувофиқ карда бароварда шавад [18].

Вомбаргҳо ба меъёрҳои зерин низ бояд мувофиқат дошта бошанд: истифодаи мақсадноки воситаҳо, идоракунии воситаҳои ҷалбшуда, равандҳои дохилии эмитент, ҳисоботи доимӣ ва ғайра.

Табиист, ки вомбаргҳо барои сармоягузорӣ пешбинӣ мешаванд.

Сармоягузoron метавонанд тавассути роҳу воситаҳои мухталиф ба вомбаргҳои «сабз» дастрасӣ пайдо кунанд. Он маъмулан ба таври зайл сурат мегирад: хариди мустақим, ки тавассути суратҳисобҳои миёнаравон анҷом дода мешавад. Инчунин, сармоягузорӣ тавассути фондҳои вомбаргҳои «сабз» роҳандозӣ мегардад, ки фондҳои муштарак ва биржавӣ (ETF)-и ба вомбаргҳои «сабз» тахассусёфта буда, маблағҳои зиёди сармоягузoronро ҷамъ намуда, барои гуногунрангӣ (диверсификация) ба якҷанд вомбаргҳои «сабз» тақсим менамоянд [17].

Бастаҳои сабз коғазҳои қиматноки қарзие мебошанд, ки даромадашон фақат ба **лоиҳаҳои сабз** (энергияи барқароршаванда, самаранокии энергия, полоиш ва тоза кардани об ё ҳифзи гуногунии биологӣ) равона карда мешаванд. Ҳадафи онҳо ҷалб намудани сармоя ва роҳандозии он ба лоиҳаҳои мебошад, ки, дар баробари дигар масъалаҳо, ба тағйирёбии иқлим, норасоии захираҳои табиӣ ва беҳтар кардани сифати ҳаво ва ҳок нигаронида шудаанд.

Бастаҳои сабз ба чунин намудҳо ҷудо мешаванд: корпоративӣ, давлатӣ, муниципалӣ (маҳаллӣ), таъминоти моликияти (дороиҳо) ва лоиҳавӣ. Барориш ва ҷорӣ намудани **бондҳои сабз** принципҳои худро дошта, бояд ба Принципҳои облигатсияҳои сабз (GBP)-и Ассотсиатсияи байналмилалии бозорҳои сармоя (ICMA) ё ба талаботи Ташаббуси облигатсияҳои иқлимӣ мувофиқат намояд [16].

Вомбаргҳои мазкур, пеш аз ҳама, бояд мақсаднок бошанд ва маблағҳо барои маблағгузории **лоиҳаҳои сабз** бо таъсири мусбати экологӣ истифода гарданд. Маблағҳои ҷамъоваришуда бояд маҳз дар лоиҳаҳои сабз сарф шаванд. Лоиҳаҳо бояд ба меъёрҳои **лоиҳаҳои сабз** ва таъсири мусбати экологӣ ҷавобгӯ бошанд, ки ин аз ҷониби тартиби дохилии эмитент муайян карда мешавад. Эмитент бояд ҳисоботи мунтазамро оид ба истифодаи маблағҳо, ҷойгиркунии маблағҳои муваққатан дастрас ва таъсири эҳтимолӣ ба муҳити зист пешниҳод намояд ва ғ.

Дар бозори мамлакатҳои чун Россия ва Тоҷикистон, санҷиши мустақил талаботи ҳатмӣ барои эътироф гардидани барориши вомбаргҳо ҳамчун «сабз» мебошад [8; 10].

Пайгирии нишондиҳандаҳо (индексҳо)-и **вомбаргҳои сабз** низ метавонад ҳамчун нишондиҳандаи фаъолияти умумии бозори вомбаргҳои сабз истифода гардад. Истифодаи заминаҳои сармоягузории устувор ҳам метавонад ҳамчун платформаи сармоягузории онлайнӣ хизмат намуда, сармоягузориҳои устувор, ҳифзи муҳити зист, масъулияти иҷтимоӣ ва идоракунии давлатӣ (ESG)-и вобаста ба вомбаргҳои сабзро пешниҳод намояд.

Дар раванди кор бо вомбаргҳо бояд дар хотир дошт, ки илова бар хатарҳои маъмулии вомбаргҳо, ба вомбаргҳои сабз хатарҳои «нобудшавӣ» низ таҳдид мекунад, ки онро бо истилоҳи «шустани сабз» ифода менамоянд. Ин ҳолат дар сурате ба амал меояд, ки эмитент расман барориширо ҳамчун «сабз» нишон медиҳад, вале маблағҳо ба лоиҳаҳои экологӣ вобаста набуда сарф мешаванд ва боиси коҳиши фоиди воқеӣ мегарданд.

Бозори **вомбаргҳои сабз** дар ҳолати танзими доимӣ қарор дорад. Он бо принципҳои **вомбаргҳои сабз** танзим мегардад, ки истифодаи маблағҳо, раванди интихоб ва арзёбии лоиҳаҳо, хусусиятҳои идоракунии фондҳо ва гузоришдиҳиро дар бар мегирад.

Бо татбиқи меъёрҳои рушди устувор, ин раванд метавонад амалӣ гардад. Мамлакат дар ин ҷода меъёрҳои худро барои баровардани вомбаргҳои сабз ба ташкилотҳо дар соҳаҳои кишоварзӣ, нақлиёт, таъминоти об, идоракунии партовҳо, саноат, ҳифзи муҳити зист, сохтмон ва энергетика тасдиқ менамояд [9].

Тавассути стандартҳои ҷаҳонии бароришҳои **вомбаргҳои сабз**, роҳандозӣ мегардад, ки дар ҳар давлат аз ҷониби бонки давлатӣ ҷорӣ ва назорат карда мешавад. **Вомбаргҳои сабз** коғазҳои қиматнокеанд, ки дар заминаи бозбаргардӣ бароварда шуда, онҳоро лоиҳаву ибтикорҳои экологии махсус барои беҳтар кардани вазъии экологӣ маблағгузорӣ мекунад.

Вомбаргҳои сабз навъи сармоягузорӣ ва яке аз дороиҳои сармоягузорию масъулиятнок мебошанд, ки раванди интиҳоби коғазҳои қиматнок ба омилҳои экологӣ, иҷтимоӣ ва идоракунӣ асос ёфтааст. **Вомбаргҳои сабз** навъе аз вомбаргҳо мебошанд, ки бо мақсади коҳиш додани таъсири манфӣ ва рушд бахшидани **иқтисоди сабз**, инчунин маблағгузорию лоиҳаҳои экологӣ бароварда мешаванд. Арзиши чунин коғазҳои қиматноки сабзро коршиносон ба «имконоти рушд» мансуб медонанд, ки бо номи байналмилалӣ PVGO (Present Value of Growth Opportunities) низ ёд мешавад ва нишондиҳандаи воқеиро ифода мекунад.

Коғазҳои қиматноки сабз аз рӯи намуд, аломат, нишона ва таснифоти худ ба навъҳои гуногун, аз ҷумла қарзӣ, саҳҳомӣ, мақсаднок ва умумӣ ҷудо мешаванд.

Ҳамчунин бояд афзуд, ки илова ба ин ҳама, дар Канада «коғазҳои сабз» ҳамчун як ҳуҷҷати расмӣ ҳукуматӣ маъруф аст, ки дар коғазҳои сабз ҷоп карда мешавад. Маъмулан, аризаҳои дорои хусусияти пешниҳодӣ дар чунин коғазҳо ҷоп шуда, бо унвони ҳуҷҷатҳои сабз истифода мегарданд.

Барои сайёҳӣ ва соҳибкорӣ, инчунин ду чизи дигар низ зарур аст, ки инҳо мебошанд: **сӯзишвории сабз** ва **нақлиёти сабз**.

Сӯзишвории сабз худ ибораи изофии исмӣ-сифатист, ки аз ду вожаи мустақилмаъно ва банди изофии «-и» сохта шудааст. Он дучуза ва сода мебошад. Агар вожаи мураккаби «сӯзишворӣ» ба маънои аслии восита ва маҳсулоти сӯхтанӣ, ё худ сӯхт, кор фармуда шуда бошад, калимаи «сабз» тобиши маънои нав гирифта, ҳамчун ифодагари сӯзишвории ғайрибензинӣ, ғайринафтӣ ва ғайригазӣ, яъне сӯзишворие, ки муҳити атрофро вайрон намекунад (барқӣ), истифода мешавад.

Ҳоло шумораи автомобилҳои барқӣ хеле меафзояд ва сӯзишвории онҳо, ки барқ мебошад, ба қатори сӯзишвории сабз ворид карда мешавад. Ҳамчунин, ин навъи нақлиётро «нақлиёти сабз» низ меноманд, ки яке аз намунаҳои он электромобил мебошад [12].

«**Сӯзишвории сабз**» сӯзишвории ивазкунада (алтернативӣ) мебошад, ки аз захираҳои барқароршаванда ё бо истифода аз технологияҳои тозаи экологӣ истеҳсол карда мешавад. Ин навъи сӯзишворӣ ба ивази сӯзишвории истихроҷшаванда (ангишт, нафт, газ) истифода гардида, барои коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ мусоидат мекунад [15].

«**Сӯзишвории сабз**» дорои якчанд навъу намуд мебошад, ки яке аз онҳо сӯзишвории биологӣ ба ҳисоб меравад ва аз пасмондаҳои растанӣ ё ҳайвонот ҳосил карда мешавад. Биоэтанол сӯзишвории моеъест, ки бо роҳи ферментатсияи шакар ва крахмал ба даст оварда мешавад, дар ҳоле ки биодизел аз зироатҳои рағанӣ истеҳсол мегардад [17].

«**Гидрогени сабз**» сӯзишвории газиест, ки тавассути электролизи об бо истифода аз манбаҳои барқароршавандаи энергия (оғтоб, шамол, гидроэнергетика) ҳосил карда мешавад [11].

Сӯзишвории сабз сунъӣ буда, бо технологияҳои махсус биомассаи ғайриҳуҷайравӣ (аз партовҳои саноати коркарди ҷӯб ва партовҳои кишоварзӣ, партовҳои органикӣ) биоэтанол, биогаз ва биометан ҳосил мекунад [13].

"Нақлиёти сабз" (нақлиёти устувор) як системаи воситаҳои нақлиёт ва роҳҳои ҳалли инфрасохторӣ мебошад, ки ба кам кардани таъсири манфии экологӣ тавассути кам кардани партовҳои газҳои гулхонагӣ (CO_2 , NO_x , PM) ва истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия равона шудааст [17].

Меъёри асосии таснифоти нақлиёт дар ин категория беҳатарии экологист, ки тавассути истифодаи технологияҳои каммасрафи энергия, сӯзишвории ивазкунанда ва паст кардани таъсири садо ҳосил карда мешавад. Дар амалияи байналмилалӣ, **нақлиёти сабз** бо мафҳуми ҳаракати устувор алоқаманд аст, ки ба муҳити зист, самаранокии иҷтимоӣ ва иқтисодии системаҳои нақлиётӣ нигаронида шудааст.

«Нақлиёти сабз» — маҷмӯи намудҳои гуногуни нақлиёти экологии тоза мебошад (велосипедҳо, мошинҳои барқӣ ва нақлиёти барқии ҷамъиятӣ). Ба он мошинҳои барқии батареявӣ, мошинҳои гибридӣ (ки барои ноил шудан ба самаранокии беҳтари сӯзишворӣ аз муҳаррики дарунсӯз дар якҷоягӣ бо муҳаррики барқӣ истифода мебаранд) [14], инчунин нақлиёти гидрогенӣ (ки гидрогенро ба нерӯи барқ бе партовҳои зараровар табдил медиҳад) дохил мешаванд. Инчунин, мошинҳои хурд, аз қабili велосипедҳои барқӣ ва скутерҳои барқӣ, ва нақлиёти барқии шахрӣ (троллейбусҳо, трамвайҳо, автобусҳои барқӣ), ки ҳамагӣ бо нерӯи барқ кор мекунанд, ба ин гурӯҳ мансубанд [17].

Ҳаракати пиёдагардон ва велосипедронҳо низ яке аз шаклҳои муҳимми нақлиёти сабз буда, бар асоси принципҳои рушди устувор амалӣ мегардад [17]. Дар ҳолати беҳтарин, чунин нави нақлиёт аз энергияе истифода мебарад, ки аз манбаъҳои барқароршаванда (гидроэнергетика, энергияи офтобӣ ва ғайра) ҳосил мешавад [16].

Барои рушди «нақлиёти сабз» аз панелҳои офтобӣ, ки дар боми мошинҳо насб мешаванд (манбаъҳои алтернативии энергияро таъмин намуда, вобастагиро аз сӯзишвории анъанавӣ коҳиш медиҳанд), инчунин ҳуҷайраҳои сӯзишвории гидрогенӣ (ки гидрогенро бе партовҳои зараровар ба энергия табдил медиҳанд) истифода мебаранд.

Системаҳо ба гунае кор мекунанд, ки барқароркунии энергия ҳангоми тормоздиҳӣ имконпазир мегардад: энергия ҷамъоварӣ ва дубора истифода шуда, самаранокии воситаи нақлиётро афзоиш медиҳад. Системаҳои нақлиёти зеҳнӣ идоракунии самараноки ҳаракатро таъмин намуда, бандшавии роҳҳоро коҳиш медиҳанд ва партовҳои карбонро кам мекунанд.

Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзӣ бояд дар самти дарёфти манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ ва дар ин замина зиёд намудани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат, дастрас ва бо фоизи паст, инчунин қорӣ намудани пурраи низомии рақамии хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар ва истифодаи васеи технологияҳои молиявӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд.

Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян намуда, ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар барои сармоягузoron ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯӣ менамояд [3].

Дар мавриди дигар аз ҷониби Президенти кишвар ироа гардидааст, ки дар самти сармоягузории давлатӣ ва рақамикунонии ҳифзи муҳити зист ҷиҳати истеҳсоли «энергияи сабз», рушди «иқтисоди сабз» ва паст кардани партови газҳои гулхонаӣ андешидани тадбирҳои иловагӣ зарур аст. Вобаста ба ин, супориш дода шудааст, ки Саридораи геология бо истифода аз натиҷаҳои бадастомадаи муҳандисиву геологӣ ва бо нишон додани минтақаҳое, ки зери таъсири омилҳои хатарноки табиӣ қарор доранд, Атласи равандҳои экзогениву геологии кишварро таҳия намуда, ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намояд.

Дар ин банд истилоҳҳои «энергияи сабз», «иқтисоди сабз» ва «равандҳои экзогенӣ» ба истифода гирифта шудаанд, ки барои забони тоҷикӣ нисбатан нав буда, шарҳу эзоҳ талаб мекунад. Аз инҳо истилоҳи «иқтисоди сабз» мавриди баррасӣ қарор гирифт, вале ду истилоҳи дигар низ шомили истилоҳоти илмӣ ҷадид мебошанд.

Бояд қайд кард, ки ибораи истилоҳии «энергияи сабз» нисбат ба «иқтисоди сабз» хеле барвақттар роиҷ гардида, бештар дар соҳаи энергетика мавриди истифода қарор дошт.

Ибораи «энергияи сабз» аслан ибораи изофии исмӣ буда, бинобар соҳиб гардидани маъноӣ маҷозӣ, ба ибораи фразеологӣ табдил ёфтааст. Дар ин ибора ҷузъи муайянкунанда «сабз» мебошад.

Вожаи «энергия» аз калимаи юнонии «*energeia*» гирифта шуда, дар забони тоҷикӣ низ сермаъно мебошад ва чунин шарҳ дода мешавад: «энергия ж.: 1) физ., тех. — энергия, қувва, қувват; атомная (ядерная) ~ энергияи атомӣ; электрическая ~ энергияи электрикӣ; лучистая ~ энергияи нурӣ; источники ~ манбаъҳои энергия; затрата ~ сарфи энергия; накопление ~ андӯхти энергия; потребление ~ истеъмоли энергия; передача и распределение ~ нақл ва тақсими энергия; 2) ғайрат, ҷидду ҷаҳд, саъю кӯшиш; взятыя с ~ ей за учёние — бо саъю кӯшиш ба таҳсили илм шурӯъ кардан» [4, с. 1232].

Маъноӣ аввали он ба мавриди баррасии мо мувофиқ меояд, вале дар он ибораи «энергияи сабз» ба таври саҳеҳ зикр нашудааст. Метавон хулоса кард, ки дар замони таълиф ва нашри ин асар истилоҳоти мавриди баррасии мо ҳанӯз роиҷ набудаст. Дар «Фарҳанги тоҷикӣ-русӣ» низ ин истилоҳ ҷой наёфтааст [5].

Дар ин ибора «энергия» ба маъноӣ қувва, ва «сабз» ба маъноҳои рушду инкишоф, пешравӣ, тоза, пок, беолоиш ва безарар истифода шудааст.

Инчунин, ба Ҳукумати мамлакат ва Саридораи геология супориш дода мешавад, ки фаъолиятро доир ба баланд бардоштани сатҳу сифати омӯзиш, ҷустуҷӯ, иктишоф ва омода намудани конҳои канданиҳои фойданок барои истифодаи саноатӣ вусъат бахшанд.

Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди гидроэнергетикӣ буда, имкон дорад эҳтиёҷоти марказҳои бузурги ҳисоббарории зеҳни сунъиро бо нерӯи барқи «сабз» ва оби хунук таъмин намояд. Аз ин рӯ, ба Ҳукумати мамлакат супориш дода мешавад, ки бо мақсади истифодаи имкониятҳои зеҳни сунъӣ дар раванди рушд, доир ба таъсиси Корпоратсияи миллии зеҳни сунъӣ, Маркази минтақавии зеҳни сунъӣ ва маҷмааи марказҳои коркарди «маълумоти сабз» (дата-сентрҳо) чораҷӯӣ намояд» [3].

Вазоратҳои молия, саноат ва технологияҳои нав ва Саридораи геология вазифадор карда шуданд, ки ҷиҳати дарёфти маблағҳои зарурӣ барои тақвияти корҳои таҳқиқотиву геологӣ ва мушаххассозии захираҳои мавҷуда тадбирҳои амалӣ андешанд.

Бояд гуфт, ки солҳои охир рушди бомароми соҳаи энергетика барои раванди саноатикунории босуръати кишвар заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст.

Умуман, дар замони соҳибистиқлолӣ аз ҷониби Ҳукумати мамлакат барои навсозӣ, яъне таъмиру таҷдиди низоми энергетикӣ кишвар, 85,7 миллиард сомонӣ равона карда шудааст.

Лавозимот, дастгоҳ ва техникае, ки дар 75 соли гузашта қариб ба дараҷаи корношоямӣ расида буданд, таҷдиду навсозӣ гардиданд. Ҳукумат тибқи тасмири гирифтааш соли 2025 агрегати сеюми неругоҳи барқи обии «Роғун»-ро ба истифода дод, ки ин иқдоми бузурге дар роҳи пешбурди иқтисоди сабзи ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад [3].

Бо ин мақсад дар соли 2023 аз ҳисоби буҷети давлатӣ беш аз 5 миллиард сомонӣ равона гардида, ҳоло дар ин иншооти муҳими аср 15 ҳазор нафар мутахассисону коргарон ва 3,5 ҳазор техникаи сохтмонӣ фаъолият доранд.

Бо амалисозии тадбирҳои зикршуда, соли 2032 истеҳсоли барқ дар кишвар пурра аз ҳисоби манбаъҳои барқароршаванда, яъне 100 фоиз бо «энергияи сабз» таъмин гардида (ҳоло 98 фоиз), дар ин замина аз рӯи меъёрҳои байналмилалӣ то соли 2037 партови газҳои гулхонагӣ то ҳадди ниҳой коҳиш дода мешавад. Яъне, Тоҷикистон ҳамчун давлати пешсафи ҷаҳон дар самти инкишофи «иқтисоди сабз» соли 2037 воқеан ба «кишвари сабз» табдил меёбад [3].

Ҳоло кишвари мо аз рӯи фоизи истеҳсоли барқ аз манбаъҳои барқароршаванда дар ҷаҳон дар ҷойи 6-ум қарор дорад [3].

Сарвари давлат ба ҳисси баланди миллӣ, эҳсоси гарми ватандӯстӣ, нияти нек, азми қатъӣ ва саъю талоши созандаи мардуми шарафманди Тоҷикистон эътимоди комили худро изҳор намуда, бо итминон таъкид карданд, ки мардуми шарифи Тоҷикистон то ҷашни 35-солагии Истиқлолияти Тоҷикистон ва баъд аз он низ бо қору фаъолияти аҳлона Ватани азизамонро ободу зебо гардонида, давлати соҳибистиқлоламонро шукуфо месозанд ва эътибору обрӯи онро дар арсаи байналмилалӣ боз ҳам бештар баланд мебардоранд.

Умуман, калимаи «сабз» дар ҳаёт ҳамчун рамзи сабзу хуррамӣ, ободиву тараққӣ, беҳбудии зиндагӣ ва сарзабзиву дилкушой истифода мешавад. Аз шунидани ин вожа ва дидани ин ранг табиати инсон болида мегардад, зеро он яке аз калимаҳои мусбати забон маҳсуб меёбад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагони “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”.- Душанбе: Шарқи озод, 21.12. 2021
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагони “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”.- Душанбе: Шарқи озод, 28.12. 2023
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагони “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”.- Душанбе: Шарқи озод, 16.12. 2025
4. Русско-таджикский словарь.- М.: ЭС, 1985.- 1354 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М.: СЭ, 1969 ҷ. 1,951 с.; ҷ.2, 952 с.
6. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ.-Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008 .- 1123 с.
7. Шокиров Т. С. Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ.- Хучанд: Дабир, 2024.-164 с.
8. docs.familiarize.com/finam.ru
9. inbusiness.kzdzen.ru/vestikavkaza.ru
10. kommersant.ru
11. raadmanburner.com/dzen.ru
12. raadmanburner.com/vestikavkaza.rudzen.ru
13. research-journal.orgna-journal.ru ru.wikipedia.orgsciup.org
14. ru.wikipedia.orgresearch-journal.org
15. sites.google.com/dzen.ru
16. sfera.fmtrends.rbc.ruraadmanburner.com
17. trends.rbc.ru/economy/urbanist.ru

НАВВОҶАҲОИ ИҚТИСОДИВУ САЙЁҲӢ ВА ВИҶАГИҲОИ МАӢНОИИ ОНҲО

Таркиби луғавии забон аз калимаҳо иборат буда, маҳз ба туфайли қорбурди онҳо рисолати хешро адо менамояд. Калима бошад, вобаста аз хусусиятҳои луғавӣ,

маъноӣ, сохториаш дар доираи гуногун метавонад мавриди истифода қарор гирад, ки муҳимтаринашон истилоҳот аст. Истилоҳот вижагии соҳавӣ дошта, барои иҷрои талаботу зарурати соҳа хизмат мекунад. Иқтисодиёт ва сайёҳӣ низ дорои истилоҳоти худанд ва истилоҳвожаҳои ин соҳаҳо низ тибқи қоидаву қонуни маъмулӣ амал намуда, вижагиҳои соҳавӣ низ зоҳир мекунанд, ки муаллифони мақола чанде аз онҳоро мавриди пажӯҳиш қарор дода, андешаҳои ҷолибе манзур доштаанд.

Калидвожаҳо: калима, истилоҳ, забон, таркиби луғавӣ, маъно, сохтор, таҳқиқ, тафсир, соҳа, ибораистилоҳ.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ТУРИСТИЧЕСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ И ИХ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Лексический состав языка состоит из слов, и именно благодаря их использованию он выполняет свою миссию. Слово, с другой стороны, может употребляться в различных контекстах в зависимости от его лексических, смысловых, структурных особенностей, наиболее важным из которых является терминология. Терминология носит отраслевой характер и служит для удовлетворения потребностей отрасли. Экономика и туризм также имеют свои собственные термины, и термины в этих областях также действуют в соответствии с общепринятыми правилами и законами, а также имеют отраслевые особенности, некоторые из которых авторы статьи исследовали и выразили интересные идеи.

Ключевые слова: слово, термин, язык, словарный запас, значение, структура, исследование, интерпретация, отрасль, терминосочетание

ECONOMIC AND TOURISTIC NEOLOGISMS AND THEIR SEMANTIC FEATURES

The lexical composition of a language consists of words, and it is through their use that the language fulfills its mission. A word, on the other hand, can be used in various contexts depending on its lexical, semantic, and structural features, the most important of which is terminology. Terminology is sector-specific and serves to meet the needs of the industry. Economics and tourism also have their own terms, and the terms in these fields also operate according to generally accepted rules and laws, as well as having industry-specific features, some of which the authors of the article have explored and expressed interesting ideas about.

Keywords: word, term, language, vocabulary, meaning, structure, research, interpretation, branch, term combination.

Маълумот оид ба муаллифон: Шокиров Т. С.- д.и.ф., профессори кафедраи забон ва адабиёти тоҷики МД ««Донишкадаи байналмилалӣ Хуҷанд»-и МД ДБССТ, shokirov1953@mail.ru тел: +992926345100

Маллаева М. А.- н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забон ва адабиёти тоҷики МД «Донишкадаи байналмилалӣ Хуҷанд»-и МД ДБССТ 777manizha@mail.ru тел: +992927777849

Маҳмараҷабзода С. М. -ассистенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики МД “Донишкадаи байналмилалӣ Хуҷанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон”. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, микроноҳияи 27, хонаи 1. E-mail: mahmarajabzoda.sabrina@mail.ru тел: +992927423377

Сведение о авторах: Шокиров Туграл Сироджович - д. ф. н, профессор кафедры таджикского языка и литературы ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана» shokirov1953@mail.ru тел: +992926345100

Маллаева Манижа Абдугаффоровна - к. ф. н., заведующая кафедрой таджикского языка и литературы ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана»; 777manizha@mail.ru тел: +992927777849

Маҳмараджабзода С.М. - ассистент кафедры таджикского языка и литературы ГУ «Международный институт Худжанда» ГУ Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 27 микрорайон, дом 1. E-mail: mahmarajabzoda.sabrina@mail.ru тел: +992927423377

Information about the authors: Shokirov Tugral Sirodzhovich - doctor of philology, professor, department of tajik language and literature at the Khujand international Institute, State Institution "International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan". shokirov1953@mail.ru phone: +992926345100

Manizha Abdugafforovna Mallaeva - PhD in philology, head of the department of language and literature at the Khujand international Institute, State Institution "International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan"; 777manizha@mail.ru тл: 927777849

Mahmarajabzoda Sabrina Mahmarajab - assistant of the department of tajik language and literature, faculty of philology and pedagogy, Khujand international Institute of the International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 27th microdistrict, building 1. E-mail: mahmarajabzoda.sabrina@mail.ru Phone: (+992) 92-742-33-77

УДК: 339

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ БРЭНДИНГА И ЕГО РОЛЬ В ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА

ДЖАБАРОВ Г.Н.

Территория — это своего рода специфический товар, и он воспринимается определенным образом его основными и потенциальными потребителями, заинтересованными, прежде всего, в использовании ее конкурентных преимуществ — для жизни, бизнеса, краткосрочного пребывания и прочие. В условиях возрастающей конкуренции, в борьбе за инвестиции крайне важно найти для территории идентификацию, выделяющую ее из ряда конкурентов. Изучив в ходе анализа исследуемых процессов экспертное мнение по поводу основных факторов, влияющих на конкурентоспособность регионов [5,43], далее рассмотрим торговые марки как средства идентификации территории производства товаров (услуг) и повышения узнаваемости региона. Брэндинг — это наука и искусство создания и продвижения эксклюзивного образа объекта. Бренды имеют свой жизненный цикл: они рождаются, развиваются, живут и умирают. Одним дано жить в веках, другие сходят со сцены через несколько лет, а некоторым так и не удается состояться. Бренды бывают международными, национальными, региональными и местными. Брендов, знакомых и успешных почти исключительно на уровне конкретных регионов, много, они часто связаны с названиями конкретных городов, наименованием субъектов. Объектом «приложения усилий» брэндинга является не товар, а торговая марка и то, что в нее входит (цвет, форма, шрифт, звук и др.) [6,704].

Слово «брэнд» в переводе с английского означает «клеймо», которым сначала метили скот, чтобы отличить свою собственность, а позднее ремесленники метили свои изделия, чтобы выделить их среди продукции других производителей. Сейчас этим словом обозначают группу довольно разнородных объектов (фирму, организацию, продукт, услугу) с уникальным названием и символами (логотип, торговая марка или дизайн упаковки) и, самое главное, с устоявшейся репутацией. Эксперты утверждают: бренд в XXI в. — это нечто существенно большее, чем название, термин, знак или символ.

На современном этапе развития отечественной экономики особую актуальность приобретают проблемы разработки действенного инструментария по обеспечению конкурентоспособности региона, т.е. способности регионом не только использовать свои конкурентные преимущества, но и создавать их, с целью удержания или улучшения своей рыночной позиции [4,11]. Именно конкурентные преимущества региона в условиях рыночных отношений занимают основополагающее и центральное место в процессе его социально-экономического развития, так как, во-первых, их формирование и развитие возможно только лишь в среде конкуренции, а, во-вторых, они являются целью конкурентной стратегии и выступают ключевыми факторами конкурентоспособности региона. Успех же в конкурентной борьбе достигается теми отечественными регионами, руководство которых использует современный, прежде всего, маркетинговый инструментарий, позволяющий обеспечивать достаточную степень конкурентоспособности и гибко реагировать на изменения внешней среды. В этих условиях возрастает роль брендинга как маркетинговой технологии, другими словами, процесс формирования эффективного бренда, позволяющего региону привлекать и наращивать ресурсы для своего развития. Брендинг в настоящее время становится важнейшей частью процесса формирования стратегии развития каждого региона, так как является инструментом управления взаимоотношениями с различными целевыми аудиториями, поддерживает выполнение целей социально-экономического развития и отражает все элементы уникальной идентичности региона. Таким образом, формирование бренда региона способствует повышению его конкурентоспособности, а значит в целом развитию, повышению качества и уровня жизни, благосостояния людей. Внедрение бренд-технологий в систему управления конкурентоспособностью региона является приоритетной задачей, от реализации которой зависит экономическое, социальное, политическое и культурное развития территории, любого географического места. Успешность бренда региона – это «фундамент» обеспечения устойчивого и привлекательного имиджа территории, привлечение в регион новых экономических агентов, а значит внешних инвестиций, наращивание социально-экономического потенциала, укрепление интеграционных и кооперационных связей, трансляцию региональных преимуществ, достижений и инициатив. Совсем недавно рассуждения о том, что город или регион могут повысить свою капитализацию, конкурентоспособность территории в целом, с помощью инвестиций в бренд, велись узким кругом специалистов, имеющих доступ и интерес к работам зарубежных коллег. На сегодняшний же момент разработка бренда региона становится не только модным трендом региональной политики, но и необходимостью для воссоздания привлекательного образа региона, повышающего его конкурентоспособность. Классический подход к процессу формирования бренда подразумевает логическую последовательность следующих этапов. Во-первых, поиск и выделение ряда отличий. В данном контексте под категорией «отличие» понимается сочетание множества деталей, каждая из которых может быть очень индивидуальной и, как правило, весьма незначительной. Оптимальным результатом данного этапа является создание своей собственной темы, идеи – миссии, цели. Во-вторых, разработка мероприятий по усилению отличий. Состоит в возвеличивании мельчайших отличительных особенностей до тех пор, пока они не станут

достаточно важными, чтобы произвести впечатление на умы других людей. Вышеописанные этапы характерны и для разработки брэнда любого региона. Однако, кроме создания брэнда, необходимо изначально проектировать и механизмы продвижения и поддержания брэнда на уровне региона. [3,8] Брэнд региона имеет свою отличительную особенность – любая территория изначально предназначена для достижения достойного уровня жизни населения и удовлетворения их интересов. Чем больше ресурсов современная территория способна привлечь извне, переработать и отдать, тем эффективнее её жизнедеятельность. Поэтому любая территория вынуждена определять свою внешнюю функцию, нишу, заново выстраивать свое предназначение и миссию, в которой само обеспечение не является главным. Здесь и появляется потребность в разработке эффективных брендов регионов. Следует признать, что разработка процесса формирования брэнда региона чаще всего носит теоретический характер, хотя исследования в этой области достаточно популярны. Брэдингом в настоящее время преимущественно занимаются отдельные отрасли, которые потом ассоциируются с какой-либо территорией, например, туристический бизнес, индустрия моды, производители программного обеспечения и др., что в целом снижает эффективность брэнда региона. Прежде всего, инициатива создания брэнда территории должна исходить от руководства региона, если рассматривать брэнд страны – правительства государства. [2,22]

Таким образом, формирование грамотного управления имиджем требует разработки алгоритма формирования эффективного брэнда региона, способствующего повышению его конкурентоспособности. Во-первых, – это умение на основании имеющихся ресурсов определить выгодный, качественный продукт, например, в сфере туризма. С этой целью проводятся исследования регионального и межрегионального масштаба, позволяющие на основе объективных данных составить их рейтинг, определить степень значимости этих отличий для разных целевых групп – население, бизнес-сообщество, представители органов власти изучаемого региона или других территорий. Затем продвижение брэнда на рынок, с помощью специальных программ. После этого необходимо выделить систему налаженных взаимосвязей всех участников этого процесса. [4,12] Необходимо также учесть, что для того чтобы брэнд был воспринят целевой аудиторией, необходимо формировать красочные, легко воспринимаемые и проверяемые факты, подтверждающие идею брэнда. Доходчивые и яркие образы вызывают у населения данной территории чувство патриотизма и привлекают инвесторов, туристов из других регионов, в целом повышают уровень экономических инициатив в регионе. Формирование такой позитивной картины, прежде всего, должно развиваться на основе регионального маркетинга. Достижение таких результатов основывается на построении грамотно сформированного и благоприятного имиджа территории. Причем модное слово брэнд, это не просто стремление идти в ногу со временем, а это – жизненная необходимость в стремительно меняющемся мире. Важным моментом при формировании брэнда региона является взаимодействие всех субъектов местного сообщества, и прежде всего местными органами самоуправления, региональными средствами массовой информации, широкой общественностью [1,55].

Важно отметить, что наряду с такими классическими составляющими эффективного брэнда региона как экономическая, социально-политическая и культурно-идеологическая, последнее время все более приоритетную роль начинает играть экологическая составляющая, которая включает климатические, природно-рекреационные и другие факторы. Так, в частности, возвращаясь к вопросу формирования брэнда региона, считаем рациональным подход, в основе которого экологическая составляющая будет занимать центральное место, вокруг которой будут выстраиваться социальная и экологическая части данного брэнда.

Вывод:

В целом подводя итог, совершенно очевидно, что брэндинг является одним из эффективных инструментов, позволяющих региону определить не только свою уникальность, неповторимость, «изюминку» или запомниться потребителю, но и оказать положительное влияние на развитие инвестиционной привлекательности территории, рост репутационного капитала региона, в целом повысить свою конкурентоспособность на отечественном и мировом рынках. Позволяет прививать и усиливать чувство гордости за свой регион и оказывать позитивное влияние на социальное самочувствие населения, а также способствовать удовлетворению интересов и личных предпочтений населения посредством достижения достойного уровня жизни. Правильно выстроенный брэнд, четкое позиционирование территории позволяет администрации и представителям бизнеса области наиболее эффективно взаимодействовать с различными целевыми группами: инвесторами, туристами, собственным населением. Сильный брэнд региона будет позволять предприятиям выходить на новые рынки, расширять уже имеющиеся рынки сбыта продукции, налаживать связи на более высоком уровне, так как брэндинг в современных условиях становится мощным инструментом для развития территорий и важнейшей частью региональной стратегии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белоусов В. М., Губнелова Н. З. Брэнд региона как аспект его экономической идентичности // Крымский научный вестник. 2016. № 6 (12). С. 50–64.
2. Важенина И. С. О сущности бренда территории // Экономика региона. 2011. № 3. С. 18–23.
3. Гурина Д.А. Брендинг как фактор корпоративных конкурентных преимуществ в международном бизнесе / Д.А. Гурина // Международный бизнес. – М.: МГОУ. – 2011. – №3(5). – С. 5-12.
4. Краснов С. В., Лякишева В. Г., Добрынина И. Ю. Формирование имиджа городского округа — г. Барнаула Алтайского края: теория и практика, история и современность // Алтайский Вестник государственной и муниципальной службы. 2018. № 16. С. 9–19.
5. Лякишева В. Г., Добрынина И. Ю. Имидж Алтайского края: влияние региональных брендов на уровень социально-экономического развития территории // Экономика. Профессия. Бизнес. 2017. № 4. С. 42–48.
6. Селюков М.В. Формирование конкурентоспособного бренда региона / Н.П. Шалыгина, Е.В. Курач, Р.А. Скачков // Фундаментальные исследования. – Пенза: Изд-во «Академия Естествознания». – 2011. – №8 (часть 3). – С. 702-705.

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ БРЭНДИНГА И ЕГО РОЛЬ В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА

В статье рассматриваются роль и значение брэндинга в повышении конкурентоспособности региона. Отмечено, что брэндинг в настоящее время становится важнейшей частью процесса формирования стратегии развития каждого региона, так как является инструментом управления взаимоотношениями с различными целевыми аудиториями, поддерживает выполнение целей социально-экономического развития и отражает все элементы уникальной идентичности региона. Описываются подходы к формированию бренда региона, позиционированию территорий, а также представлен авторский подход к процессу построения эффективного бренда региона.

Ключевые слова: брэнд региона, брэндинг, конкурентоспособность региона, торговые марки, идентификация, маркетинговая технология, бизнес, продвижения бренда.

THE ESSENCE AND IMPORTANCE OF BRANDING AND ITS ROLE IN INCREASING THE COMPETITIVENESS OF A REGION

This article examines the role and importance of branding in enhancing regional competitiveness. It is noted that branding is currently becoming a crucial part of the development strategy process for each region, as it is a tool for managing relationships with various target audiences, supports the achievement of socio-economic development goals and reflects all elements of the region's unique identity. The article describes approaches to the formation of a regional brand, the positioning of territories, and presents the author's approach to the process of building an effective regional brand.

Key words: regional brand, branding, regional competitiveness, trademarks, identification, marketing technology, business, brand promotion.

Маълумот оид ба муаллиф: Джабаров Г.Н. - к.э.н., дотсенти кафедраи «Молия ва андоз»-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров», Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, тел.92777-43-43. dzhabarov.1960@mail.ru.

Сведения об авторе: Джабаров Г.Н. — кандидат экономических наук, доцент кафедры «Финансы и налоги» Худжандский государственный университет имени академика Бабаджана Гафурова, Республика Таджикистан, г. Худжанд. Тел.: +992 92 777-43-43. E-mail: dzhabarov.1960@mail.ru.

Author information: Dzhabarov G.N. — candidate of economic sciences, associate professor of the department of finance and taxes at Khujand state University named after academician Bobojon Gafurov, Republic of Tajikistan, Khujand. Tel.: +992 92 777-43-43. E-mail: dzhabarov.1960@mail.ru

УДК: 81.374

РУШДИ САЙЁҶИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚОБАТИ ҶАҶОНӢ ВА НАҚШИ БРЕНДИНГИ МИНТАҚАВӢ

ХАЙДАРОВА Б. У., АБДУРАУПОВА П. Р.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ сайёғии байналмилалӣ ба яке аз соҳаҳои муҳими иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Ин соҳа на танҳо манбаи даромад, балки воситаи рушди иқтисодӣ ва фарҳангии кишварҳо мебошад. Рақобати шадид байни кишварҳо ва минтақаҳо барои ҷалби сайёҳон зарурати истифодаи усулҳои муосири маркетинг ва брендингро ба миён овардааст.

Мафҳум ва аҳамияти сайёғии байналмилалӣ бо мақсадҳои истироҳат, тичорат буда, фаъолияти сафарҳои шахсони воқеӣ ба хориҷ аз кишвари худ мебошад. Ин соҳа ба рушди иқтисоди миллӣ, ташкили ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани обрӯи байналмилалӣ кишварҳо мусоидат мекунад.

Рушди сайёҳӣ аз омилҳои асосии зерин иборат мебошад:

- глобализатсия;
- рушди технологияҳои рақамӣ;
- афзоиши даромади аҳоли;
- осон гардидани ҳаракат байни кишварҳо.

Брендинги минтақаҳо ҳамчун воситаи инкишофи сайёҳӣ ва раванди ташаккули тасаввуроти мусбат дар бораи минтақа дар шуури истеъмолкунандагон мебошад. Барои рушди сайёҳӣ, брендинги минтақа нақши калидӣ ва ҳалкунанда дорад:

Брендинг аз унсурҳои асосии зерин иборат аст:

- логотип ва рамзҳо;
- фарҳанг ва анъанаҳо;
- табиати нотақрор;
- захираҳои таърихӣ ва фарҳангӣ.

Мисолҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳое, ки бренди қавӣ доранд, бештар сайёҳонро ҷалб мекунанд.

Илова бар ин, ба унсурҳои муҳими брендинг, инчунин обрӯи байналмилалӣ, сатҳи хизматрасонӣ, инфрасохтори сайёҳӣ ва сиёсати иттилоотии минтақа дохил мешаванд. Ҳамаи ин омилҳо дар маҷмӯъ ба ташаккули тасаввуроти мусбат дар зехни сайёҳон таъсир мерасонанд.

Брендинг на танҳо эҷоди нишонаҳо, балки раванди мураккаби идоракунии намуди минтақа мебошад, ки тавассути он арзишҳо ва бартариҳои рақобатии он ба аудиторияи мақсаднок расонида мешаванд. Дар ин замина, истифодаи воситаҳои муосири маркетинг, аз ҷумла шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои рақамӣ, аҳамияти махсус дорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳое, ки бренди қавӣ ва шинохта доранд, метавонанд тавачҷуҳи бештари сайёҳонро ҷалб намуда, мавқеи худро дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ мустаҳкам намоянд. Илова бар ин, бренди муваффақ ба афзоиши сармоягузорӣ, рушди инфрасохтор ва бехтар гардидани имиджи байналмилалӣ кишвар мусоидат мекунанд.

Рақобатпазирии минтақаҳо дар бозори сайёҳӣ қудрат ва тавоноии як минтақа мебошад, ки тавассути он метавонад тавачҷуҳи сайёҳонро нисбат ба дигар минтақаҳо ба худ ҷалб намояд ва мавқеи устувор дар арсаи ҷаҳонии сайёҳӣ ба даст оварад. Сайёҳӣ на танҳо манбаи даромад, балки воситаи муаррифии фарҳанг, таърих ва имкониятҳои иқтисодии кишварҳо мебошад. Аз ин рӯ, баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо яке аз вазифаҳои асосии сиёсати давлатӣ ба шумор меравад. Ин падида ба маҷмӯи омилҳои муҳим ва тақдирсоз вобаста мебошад, аз ҷумла:

- инфрасохтори мукаммали сайёҳӣ;
- сатҳи баланди хизматрасонӣ;
- таъмини амният ва суботи иҷтимоӣ;
- сиёсати оқилона ва дастгирии давлатӣ.

Илова бар ин, ба қувват гирифтани рақобатпазирии минтақа омилҳои дигар низ таъсири амиқ мерасонанд, аз ҷумла сифати муҳити зист, дастрасии роҳҳои нақлиётӣ, истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ ва мавҷудияти маҳсулоти гуногун ва ҷолиби сайёҳӣ. Ин омилҳо дар якҷоягӣ симои пурқувват ва ҷолиби минтақаи сайёҳиро дар зехни меҳмонон ташаккул медиҳанд.

Рақобатпазирии баланд ба минтақа имконият фароҳам меорад, ки на танҳо шумораи зиёди сайёҳонро ҷалб намояд, балки даромади иқтисодиро афзун гардонад, ҷойҳои нави корӣ таъсис диҳад ва сатҳи некӯаҳволии аҳолиро ба сатҳи баландтар бардорад.

Дар шароити ҷаҳонишавии муосир, мавқеи рақобатпазирии минтақаҳо на танҳо ба захираҳои табиӣ ва таърихӣ, балки ба сатҳи идоракунии стратегӣ, ҳунари маркетинг ва қудрати брендинги сайёҳӣ низ вобастагии амиқ дорад.

Дар шароити замони муосир рушди сайёҳии байналмилалӣ, технологияҳои рақамӣ ба яке аз омилҳои калидии рақобатпазирии минтақаҳо табдил ёфтаанд. Ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадид дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ кишварҳо ва минтақаҳоро водор месозад, ки на танҳо захираҳои табиӣ ва фарҳангии худро самаранок истифода баранд, балки тавассути воситаҳои рақамии муосир симои ҷолиб ва рақобатпазир эҷод намоянд. Дар ин замина, маркетинги рақамӣ ҳамчун ҷузъи муҳими брендинги минтақавӣ баромад намуда, имконият медиҳад, ки минтақаҳо худро дар сатҳи байналмилалӣ фаъолона муаррифӣ намоянд.

Яке аз самтҳои муҳими ин раванд истифодаи сомонаҳои расмӣ сайёҳӣ мебошад. Сомонаҳои расмӣ ҳамчун манбаи асосии иттилоотӣ барои сайёҳон хизмат мекунад ва бояд маълумоти дақиқ, муосир ва ҷолибро дар бораи мавзёҳои сайёҳӣ, инфрасохтор, хизматрасониҳо, нархҳо ва имкониятҳои сафар пешниҳод намоянд. Сомонаҳои хуб тарҳрезӣшуда метавонанд сатҳи эътимод ва боварии сайёҳонро баланд бардоранд ва ба ташаккули симои мусбати кишвар мусоидат кунанд.

Илова бар ин, шабакаҳои иҷтимоӣ (Instagram, Facebook, YouTube, TikTok ва ғайра) дар пешбурди соҳаи сайёҳӣ аҳамияти хеле муҳим дорад. Имрӯз аксари қарорҳои сайёҳон оид ба интиҳоби самти сафар маҳз дар асоси мундариҷаи визуалӣ ва таҷрибаҳои қорбарон дар шабакаҳои иҷтимоӣ қабул карда мешаванд. Нашри аксҳо, видеоҳои ҷолиб, таҷрибаҳои сайёҳон ва мундариҷаи интерактивӣ ба баланд шудани ҷаззобияти минтақаҳо мусоидат мекунад ва бренди сайёҳии онҳоро таъвият мебахшад.

Рекламаи онлайн низ ҳамчун воситаи самараноки маркетинги рақамӣ истифода мешавад. Бо истифода аз таблиғоти мақсаднок (targeted advertising) дар муҳарриқҳои ҷустуҷӯӣ ва платформаҳои иҷтимоӣ, минтақаҳо метавонанд аудиторияи мушаххасро ҷалб намоянд. Ин раванд имкон медиҳад, ки захираҳои молиявӣ самаранок истифода шуда, натиҷаҳои баланд дар ҷалби сайёҳон ба даст оварда шаванд.

Дар шароити муосир, нақши блогерҳо ва инфлюенсерҳо низ хеле афзоиш ёфтааст. Шахсиятҳои маъруфи интернетӣ бо аудиторияи васеъ метавонанд тавассути таҷрибаи шахсии худ симои минтақаҳо ташаккул диҳанд. Тавсияҳо ва баррасиҳои онҳо аксар вақт нисбат ба рекламаи анъанавӣ таъсири бештар доранд, зеро онҳо ҳамчун манбаи бозэътимоди иттилоот аз ҷониби шунавандагон қабул карда мешаванд. Бинобар ин, дар вақти муаррифии кишвар бояд ба зебогии сухан ва ҳусни баён аҳамияти махсус дод.

Ҳамин тариқ, технологияҳои рақамӣ ва воситаҳои маркетинги онлайн имрӯз на танҳо воситаи таблиғ, балки унсuri муҳими брендинги минтақавӣ ба ҳисоб мераванд. Истифодаи самараноки онҳо метавонад мавқеи кишварҳо дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ таъвият бахшида, рақобатпазирии онҳоро баланд бардорад ва ба рушди устувори сайёҳии байналмилалӣ мусоидат намояд.

Дар шароити рушди босуръати сайёҳии байналмилалӣ ва шиддат гирифтани рақобати ҷаҳонӣ, таҳияи стратегияҳои самараноки пешбурди минтақаҳо аҳамияти калидӣ касб намудааст. Минтақаҳое, ки меҳонадор дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ мавқеи устувор ва рақобатпазир дошта бошанд, бояд сиёсати мукамал ва дарозмуддати рушди брендинги минтақавиро татбиқ намоянд, ки тамоми ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро фаро гирад.

Яке аз самтҳои асосии чунин стратегияҳо ташаккули бренди ягона ва фарқкунанда мебошад. Бренди минтақавӣ бояд симои возеҳ, ҷолиб ва дар зеҳни сайёҳон осон даркшавандаро инъикос намояд. Ин бренд бояд на танҳо табиати зебо ё мероси таърихиро, балки руҳи фарҳангӣ, меҳмоннавозӣ ва шахсияти миллии минтақаҳо низ таҷассум кунад. Дар ин ҳолат минтақа метавонад дар майдони рақобати ҷаҳонӣ мавқеи устувор пайдо намояд.

Ҷанбаи муҳими дигар ҳамкориҳои зичи бахши давлатӣ ва ҳусусӣ ба ҳисоб меравад. Давлат ҳамчун танзимгар ва стратеги асосӣ бояд заминаи ҳуқуқӣ ва инфрасохториро фароҳам оварад, дар ҳоле ки бахши ҳусусӣ тавассути сармоягузорӣ, навоарӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ рушди воқеии соҳаҳо таъмин менамояд. Танҳо дар шароити ҳамкориҳои мутақобилан судманд метавон низоми устувори рушди сайёҳиро ба вуҷуд овард.

Дар баробари ин, ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ яке аз омилҳои асосии тавсеаи инфрасохтори сайёҳӣ ба шумор меравад. Сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки меҳмонхонаҳои муосир, роҳҳои нақлиётӣ, марказҳои фароғатӣ ва хизматрасониҳои сатҳи байналмилалӣ бунёд карда шаванд, ки ҳамаи ин бевосита ба баланд шудани ҷаззобияти минтақа мусоидат мекунад.

Принсипи дигаре, ки аҳамияти рӯзафзун дорад, ин рушди туризми устувор мебошад. Ин нави сайёҳӣ ба ҳифзи муҳити зист, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ

ва эҳтироми фарҳанги маҳаллӣ тақя мекунад. Туризми устувор кафолати он аст, ки наслҳои минбаъда метавонанд аз захираҳои табиӣ ва фарҳангии минтақа баҳра баранд.

Бо вуҷуди имкониятҳои васеъ, рушди сайёҳии байналмилалӣ аз як қатор монеаҳо ва мушкилоти ҷиддӣ низ ороест. Дар байни онҳо рақобати хеле баланд дар бозори ҷаҳонӣ, ки ҳар сол шадидтар мегардад, ҷойи махсусро ишғол мекунад. Ҳамчунин, тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои он ба муҳити зист, экосистемаҳо ва мавсимияти сайёҳӣ таъсир мерасонад. Илова бар ин, ноустувории сиёсӣ ва ҳатарҳои глобалӣ, аз ҷумла бӯхронҳои иқтисодӣ ва пандемияҳо, метавонанд ҷараёни сайёҳиро ба таври ҷиддӣ коҳиш диҳанд ва рушди соҳаҳо суст намоянд.

Дар ҷунин шароит, дурнамои рушди сайёҳии байналмилалӣ ба таври мустақим ба истифодаи технологияҳои нав, рақамикунонӣ ва инноватсияҳо вобастагӣ дорад. Рушди платформаҳои рақамӣ, зеҳни сунӣ, таҳлили маълумот ва маркетинги интеллектуалӣ имконият медиҳад, ки самаранокии пешбурди минтақаҳо афзун гардад. Тамоюли ҷаҳонӣ ба сӯи туризми устувор ва масъулиятнок нишон медиҳад, ки танҳо он минтақаҳо муваффақ мегарданд, ки тавозуни байни рушди иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зистро таъмин намоянд.

Аз ин ғуфтаҳо метавон хулоса кард, ки рушди муваффақи сайёҳии байналмилалӣ дар шароити рақобати ҷаҳонӣ танҳо дар асоси татбиқи стратегияҳои мукамал, истифодаи самаранокии брендинги минтақавӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва мутобиқшавӣ ба талаботи замони рақамӣ имконпазир мебошад.

Сайёҳии байналмилалӣ ҳамчун яке аз соҳаҳои калидии иқтисоди муосир омили муҳими рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлатҳо ва минтақаҳо ба ҳисоб меравад. Дар шароити рақобати шадиди ҷаҳонӣ, масъалаи баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо ва ташаккули симои мусбати онҳо аҳамияти махсус пайдо мекунад, зеро маҳз ҳамин омилҳо ҷалби самаранокии сайёҳонро таъмин менамоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи стратегияҳои муосири идоракунӣ, маркетинги рақамӣ ва технологияҳои иттилоотӣ метавонад ба таври назаррас ба рушди соҳаи сайёҳӣ ва таҳкими мавқеи минтақаҳо дар бозори байналмилалӣ мусоидат намояд. Дар ин раванд, брендинги минтақавӣ ҳамчун воситаи стратегӣ ва бисёрсамта баромад намуда, на танҳо симои ҷолиби минтақаҳоро ташаккул медиҳад, балки онҳоро дар фазои рақобати ҷаҳонӣ фарқкунанда ва рақобатпазир месозад.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса намуд, ки рушди сайёҳии байналмилалӣ дар шароити муосир бидуни ташаккули брендинги қавӣ ва мукаммали минтақавӣ ғайриимкон мебошад. Брендинг дар ин раванд на танҳо воситаи ҷалби сайёҳон, балки омили муҳими таҳкими рушди иқтисодӣ, густариши робитаҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи мероси фарҳангии минтақаҳо ба шумор меравад.

Дар шароити муосир, кишварҳое муваффақ мешаванд, ки тавонанд симои ягона, ҷолиб ва рақобатпазир эҷод намоянд ва онро тавассути воситаҳои муосири маркетингӣ пеш баранд.

АДАБИЁТ

1. Котлер Ф. Маркетинг мест. – Москва: Прогресс, 2018.
2. UNWTO. Tourism Highlights. – Madrid, 2020.
3. Porter M. Competitive Advantage of Nations. – New York, 1990.
4. Anholt S. Places: Identity, Image and Reputation. – London, 2010.
5. Pike S. Destination Marketing. – Oxford, 2016.
6. Buhalis D. eTourism. – London, 2003.
7. OECD. Tourism Trends and Policies. – Paris, 2022.
8. UNDP. Sustainable Tourism Development. – 2021.
9. World Bank. Tourism for Development. – 2019.
10. Закон Республики Таджикистан «О туризме».

11. Мирзоева М. А. Иқтисодиёти сайёҳӣ. Душанбе: Дониш, 2021.
12. Раҳимов А. Ш. Асосҳои маркетинги сайёҳӣ. Душанбе: Ирфон, 2020.
13. Бобоев С. Қ. Рушди сайёҳӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. Душанбе: Маориф, 2022.
14. Гуляев В. Г. Туризм: экономика и управление. Москва: Финансы и статистика, 2019.

РУШДИ САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚОБАТИ ҶАҲОНӢ ВА НАҚШИ БРЕНДИНГИ МИНТАҚАВӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили рушди сайёҳии байналмилалӣ дар шароити рақобати ҷаҳонӣ ва нақши брендинги минтақавӣ дар баланд бардоштани ҷаззобияти сайёҳӣ бахшида шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои муҳими иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфта, рақобат байни давлатҳо ва минтақаҳо барои ҷалби сайёҳон шиддат гирифтааст. Дар ин замина, брендинги минтақавӣ ҳамчун воситаи стратегӣ барои ташаккули симои мусбат ва рақобатпазири минтақа аҳамияти махсус пайдо мекунад. Дар мақола мафҳумҳои асосии сайёҳии байналмилалӣ ва брендинги минтақавӣ баррасӣ гардида, таъсири онҳо ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақаҳо таҳлил шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки татбиқи сиёсати самараноки брендинг метавонад ба афзоиши ҷалби сайёҳон, сармоягузорӣ ва баланд шудани нуфузи байналмилалӣ кишварҳо мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: сайёҳии байналмилалӣ, рақобати ҷаҳонӣ, брендинги минтақавӣ, маркетинги сайёҳӣ, ҷаззобияти сайёҳӣ, рушди иқтисодӣ, сармоягузорӣ, симои байналмилалӣ.

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОЙ КОНКУРЕНЦИИ И РОЛЬ РЕГИОНАЛЬНОГО БРЕНДИНГА

Данная статья посвящена анализу развития международного туризма в условиях глобальной конкуренции и роли регионального брендинга в повышении туристической привлекательности территорий. В условиях глобализации туризм становится одной из ключевых отраслей мировой экономики, а конкуренция между странами и регионами за привлечение туристов значительно усиливается. В этой связи региональный брендинг выступает важным стратегическим инструментом формирования позитивного и конкурентоспособного имиджа территории. В статье рассматриваются основные теоретические подходы к международному туризму и региональному брендингу, а также анализируется их влияние на экономическое, социальное и культурное развитие регионов. Результаты исследования показывают, что эффективная стратегия брендинга способствует росту туристических потоков, привлечению инвестиций и укреплению международного имиджа стран.

Ключевые слова: международный туризм, глобальная конкуренция, региональный брендинг, туристический маркетинг, туристическая привлекательность, экономическое развитие, инвестиции, международный имидж.

DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM IN CONDITIONS OF GLOBAL COMPETITION AND THE ROLE OF REGIONAL BRANDING

This article analyzes the development of international tourism under conditions of global competition and the role of regional branding in enhancing the attractiveness of tourist destinations. In the context of globalization, tourism has become one of the key sectors of the

world economy, while competition among countries and regions for attracting tourists has significantly intensified. In this regard, regional branding serves as an important strategic tool for shaping a positive and competitive image of a territory. The article examines the main theoretical approaches to international tourism and regional branding, and analyzes their impact on the economic, social, and cultural development of regions. The results of the study demonstrate that an effective branding strategy contributes to increasing tourist flows, attracting investment, and strengthening the international image of countries.

Keywords: international tourism, global competition, regional branding, tourism marketing, tourist attractiveness, economic development, investment, international image

Маълумот оид ба муаллифони: **Хайдарова Бисаноат Умаровна** - номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, сардори шуъбаи илм ва инноватсияи МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “ДБССТ”

Абдураунова Паричеҳра Рамшедовна - мутахассиси шуъбаи илм ва инноватсияи МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “ДБССТ”, докторанти курси аввали МД “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Сведения об авторах: **Хайдарова Бисаноат Умаровна** – кандидат филологических наук, дотсент ГУ “Худжандский международный институт” ГУ “МУТПТ”

Абдураунова Паричеҳра Рамшедовна - специалист отдела науки и инноваций ГУ “Худжандский международный институт” ГУ “МУТПТ”, докторант первого курса ГОУ “Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова”

Information about the authors: **Haidarova Bisanoat Umarovna** – candidate of philological sciences, head of science and innovation department SI "Khujand international institute" State Institution "International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan". Email: ilm_haydarova@mail.ru тел. 928227747

Abduraupova Parichehra Ramshdovna - specialist of the department of science and innovation SI "Khujand international institute" State Institution "International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan", first-year doctoral student at Khujand State University named after academician B. Gafurov.

УДК 81.373.43

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ВА ЗЕҲНИ СУНӢӢ ҲАМЧУН ОМИЛҲОИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОР

МАЛЛАЕВА М. А., МИРНИЁЗОВ А. Қ., ХАЙДАРОВА Б.У.

Дар асри XXI рушди устувор ҳамчун яке аз ҳадафҳои калидӣ ва стратегии ҷомеаи ҷаҳонӣ пазируфта шудааст. Ин раванд дар шароите ҷараён мегирад, ки инсоният бо як қатор мушкилоти мураккаб, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, коҳиши захираҳои табиӣ, нобаробарии иҷтимоӣ ва бухронҳои сиёсӣ иқтисодӣ рӯбарӯ гардидааст. Бо мақсади рафъи ин мушкилот, ҷомеаи байналмилалӣ рушди устуворро ҳамчун модели ҳамоҳангкунандаи рушди иқтисодӣ, адолати иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист пешниҳод намудааст [8, с. 7].

Тибқи маълумоти «Рӯзномаи 2030 оид ба рушди устувор», ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор бидуни истифодаи густурдаи технологияҳои муосир амри ғайриимкон мебошад. «Рӯзномаи 2030 оид ба рушди устувор» барномаи умумиҷаҳонии Созмони Милалӣ Муттаҳид буда, соли 2015 қабул гардида, самтҳои асосии рушди устувори кишварҳоро то соли 2030 муайян месозад (шарҳи муаллиф) [8, с. 15].

Бояд тазаккур дод, ки технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ ба унсурҳои калидии тағйироти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ табдил ёфта, имкониятҳои нав барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии, шаффофияти равандро ва қабули қарорҳои асоснокро фароҳам меорад.

Тибқи маълумоти Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид, истифодаи технологияҳои рақамӣ яке аз омилҳои калидии ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор ба шумор меравад. Мувофиқи маълумоти зикршуда бояд “рушди инсон дар шароити муосир бо дарназардошти маҳдудиятҳои экологӣ ва таъсири технология ба ҷомеа аз нав баррасӣ карда шавад” [9, с. 10].

Дар ин раванд, бояд технологияи рақамӣ ҳамчун абзори муҳими коҳиши нобаробарӣ, беҳтарсозии дастрасӣ ба хизматрасониҳо ва тақвияти устувори иқтисодӣ ба аҳли башар хизмат намояд.

Ба назари мо барои кишварҳои рӯ ба рушд, мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ аҳамияти хос пайдо мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир қадамҳои муҳим дар самти рақамисозии идоракунии давлатӣ, рушди хизматрасониҳои электронии давлатӣ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи маориф, тандурустӣ ва молия гузоштааст. Бо вучуди ин, сатҳи пасти омодагии кадрӣ ва маҳдуд будани захираҳои молиявӣ ҳамчун холишҳои ҷиддӣ боқӣ мемонанд. Дар гузориши Бонки ҷаҳонӣ “Гузориши рушди ҷаҳонӣ – 2016: манфиатҳои рақамӣ”, зикр шудааст, ки “технологияи рақамӣ дар сурати мавҷуд будани сиёсати дурусти давлатӣ метавонанд ба рушди иқтисодӣ, коҳиши камбизоатӣ ва беҳтар шудани хизматрасониҳои иҷтимоӣ мусоидат намояд” [11, с. 45]. Мафҳуми рушди устувор бори аввал дар санадҳои байналмилалӣ ҳамчун модели рушди дарозмуддат пешниҳод гардидааст, ки эҳтиёҷоти наслҳои ояндаро қонеъ созад [8, с. 5]. Дар доираи ин мафҳум, рушди устувор бар се пояи асосӣ тақия мекунад: рушди иқтисодӣ, адолати иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист.

Таҳлилҳои муосир нишон медиҳанд, ки рушди устувор танҳо бо афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ маҳдуд намешавад, балки сифати зиндагӣ, сатҳи таҳсилот, тандурустӣ ва дастрасӣ ба имкониятҳо низ дар бар мегирад [10, с. 12].

Аз ин рӯ, рушди инсон ба унсурҳои марказии рушди устувор табдил ёфтааст. Дар ин замина, технологияҳо ҳамчун омилҳои муҳими тағйири сохтори иқтисодии ҷомеа баррасӣ мешавад. Дар ҳисоботи Бонки ҷаҳонӣ таъкид шудааст, ки технологияҳои рақамӣ метавонанд самаранокии истеҳсолотро баланд бардошта, дастрасӣ ба бозорҳо ва хизматрасониҳо васеъ намояд, аммо ба назари мо дар сурати набудани сиёсати мувофиқ, он метавонад нобаробарии иҷтимоиро низ афзоиш диҳад.

Аз ин рӯ, кишварҳои ба мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ қарор дорад, фаҳмиши назариявии рушди устувор дар пайвастигӣ бо технологияҳои рақамӣ заминаи муҳими таҳияи сиёсати давлатӣ ва стратегияҳои рушди дарозмуддатро фароҳам меоварад.

Дар даҳсолаҳои охир технологияҳои рақамӣ ба яке аз омилҳои асосии тағйири сохтори иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Равандҳои рақамисозӣ на танҳо шаклҳои нави ташкили фаъолияти иқтисодиро ба вучуд овард, балки тарзи истеҳсол, тақсимот ва истеъмоли молу хизматрасониҳо низ куллан дигаргун сохт. Тибқи таҳлилҳои иқтисодӣ, иқтисоди рақамӣ ба таҳлили маълумоти калон тақия мекунад, ки дар натиҷа самаранокии иқтисодӣ ва суръати қабули қарорҳо афзоиш меёбад [5, с. 30].

Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки яке аз хусусиятҳои муҳими иқтисоди рақамӣ платформаҳои рақамӣ мебошанд. Платформаҳо ҳамчун миёнаҳои технологӣ байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон амал намуда, хароҷоти муомилотро коҳиш медиҳанд ва бозорҳо шаффофтар месозанд. Эрик Бриниолфссон (*Erik*

Brynjfsson) ва Энрю Макафи (*Andrew McAfee*), зикр намудаанд, ки “Маҳз платформаҳо ва додаҳои рақамӣ ба ширкатҳо имкон медиҳанд, ки равандроҳои истеҳсолиро оптимизатсия намуда, маҳсулнокии меҳнатро баланд бардоранд” [2, с. 65].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар равандроҳои рақамисозӣ тадриҷан ба соҳаҳои гуногуни иқтисод ворид мешавад. Аз ҷумла, ҷорӣ намудани хизматрасониҳои электронии давлатӣ, истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ ва рушди инфрасохтори алоқаи рақамӣ ба беҳтар шудани шаффофияти равандроҳои маъмурий ва дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳо мусоидат мекунад.

Ҳисоботи Бонки ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар кишварҳои рӯ ба рушд рақамисозии идоракунии давлатӣ метавонад сатҳи ғасдро коҳиш дода, самаранокии хизматрасониҳоро боло барад [12, с. 120].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ татбиқи низомҳои электронии бақайдгирӣ, андозбандӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ ба содда шудани равандроҳои иқтисодӣ мусоидат кардааст. Бо вуҷуди ин, сатҳи пасти дастрасӣ ба интернет дар баъзе минтақаҳо, маҳдуд будани саводи иқтисоди рақамии аҳоли ва норасоии мутахассисони соҳибхитос ҳамчун монеаҳои асосии рушди пурраи иқтисоди рақамӣ боқӣ мемонад. Ба андешаи мо рақамисозӣ худ аз худ рушди устуворро таъмин намекунад, балки сиёсати мақсадноки давлатӣ ва сармоягузори ба сармояи инсонӣ талаб мешавад. Дар маҷмӯъ, таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон гувоҳӣ медиҳад, ки технологияҳои рақамӣ метавонад ҳамчун омилҳои муҳими рушди устувор хизмат намояд.

Дар солҳои охир, Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи рақамикунонии иқтисод ва истифодаи технологияҳои муосирро ба сатҳи сиёсати давлатӣ баровард. Дар Паёмҳои солони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ, рушди ҳукумати электронӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ пайваста таъкид мегардад.

Аз ҷумла, дар Паёми 26-уми декабри соли 2019 зарурати рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва густариши ҳукумати электронӣ ҳамчун самти афзалиятнок муайян гардид. Дар Паёмҳои солҳои 2022-2023-ум бошад, истифодаи зеҳни сунъӣ, низомии хизматрасониҳои электронӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисод тавассути технологияҳои рақамӣ махсус таъкид шудааст. Ин таъкидҳо нишон медиҳанд, ки сиёсати давлатӣ иқтисоди рақамиро ҳамчун омилҳои калидии рушди устувор ва навсозии сохтори идоракунии давлатӣ эътироф менамояд.

Дар замони муосир рушди босуръати зеҳни сунъӣ ба яке аз омилҳои калидии тағйироти бозори меҳнат дар иқтисоди муосир шудааст. Технологияи АИ имкон медиҳад, ки қисме аз вазифаҳои инсонӣ автоматӣ гарданд, равандроҳои истеҳсоли оптимизатсия шаванд ва самаранокии меҳнат боло равад. Бо вуҷуди ин, таъсири АИ ба шуғл ва сохтори бозори меҳнат яқинан набуда, ҳам имкониятҳо ва ҳам хатарҳо дар бар мегирад.

Таҳқиқоти Дарон Асемоглу ва Паскуал Рестрепо нишон медиҳад, ки зеҳни сунъӣ асосан тавассути автоматизатсияи вазифаҳо ба бозори меҳнат таъсир мерасонад. Агар рушди технологияҳо бештар ба самти иваз намудани меҳнат нигаронида шавад, талабот ба қувваи корӣ коҳиш ёфта, ҳиссаи музди меҳнат дар даромади миллӣ паст мегардад [1, с. 27]. Муаллифон ин равандро, ҳамчун хатари “навӣи нодурусти АИ” арзёбӣ кардаанд. Аммо таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки АИ метавонад ба эҷоди вазифаҳои нав ва баланд бардоштани қобилияти инсон мусоидат намояд. Дар сурати истифодаи АИ ҳамчун абзори тақмилдиҳандаи ғайрияти инсон, маҳсулнокии меафзояд ва имкониятҳои нави шуғл ба вуҷуд меоянд. Тибқи маълумоти Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд таъсири АИ ба шуғл аз сохтори иқтисод, сатҳи таҳсилот ва сиёсати бозомӯзии кадрҳо вобаста аст.

Мувофиқи маълумоти созмон, тақрибан 14 фоизи ҷойҳои корӣ дар кишварҳои узв хатари пурраи автоматизатсия доранд, дар ҳоле, ки қисми зиёди ҷойҳои корӣ тағйир ёфта, ба малакаҳои нав ниёз пайдо мекунад [7, с. 30].

Ба андешаи мо, барои кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсири зеҳни сунъӣ ба бозори меҳнат хусусияти дугона дорад. Аз як тараф, маҳдуд будани сатҳи нисбатан пасти автоматизатсия метавонад хатари фаврии аз даст додани ҷойҳои кори рокоҳи диҳад. Аз тарафи дигар, маҳдуд будани дастрасӣ ба технологияҳо ва сатҳи пасти малакаҳои рақамӣ метавонад кишварро аз манфиатҳои эҳтимолии АИ маҳрум созад.

Таҳлилҳои Бонки ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки сармоягузори ба кишварҳои рӯ ба рушд барои иқтисоди рақамӣ ва бозомӯзии қувваи корӣ шартӣ асосии истифодаи мусбати технологияҳои нав мебошад [12, с. 95].

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи тайёр намудани мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, рушди маориф ва ҷамоҳангсозии бозори меҳнат бо ниёзҳои иқтисоди рақамӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Метавон гуфт, ки зеҳни сунъӣ худ ба худ на таҳдид ва на наҷотбахши бозори меҳнат аст. Самти таъсири он аз сиёсати давлатӣ, сатҳи рушди сармояи инсонӣ ва қобилияти ҷомеа барои мутобиқ шудан ба тағйироти технологӣ вобаста мебошад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, интиҳоби модели истифодаи инсонмеҳварии АИ метавонад заминаи муҳими рушди устувори шуғл ва иқтисод гардад.

Кишварҳои рӯ ба рушд дар раванди рақамисозӣ ва татбиқи зеҳни сунъӣ бо вазъияти дугона рӯ ба рӯ мешаванд. Аз як ҷониб, технологияҳои рақамӣ метавонанд маҳдудиятҳои инфрасохторӣ ва институтсионалиро то андозае ҷуброн намуда, рушди босуръати соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин созанд. Аз ҷониби дигар, набудани заминаҳои лозима метавонад боиси амиқтар шудани нобаробарии рақамӣ ва ақибмонии технологӣ гардад.

Технологияҳои рақамӣ метавонад барои кишварҳои рӯ ба рушд як қатор имкониятҳои стратегӣ фароҳам оварад. Аз ҷумла, рақамисозии хизматрасониҳои давлатӣ ба баланд шудани шаффофият, роҳиҳои хароҷоти маъмурий ва беҳтар гардидани сифати идоракунии мусоидат мекунад. Ба андешаи Бонки ҷаҳонӣ, ҷорӣ намудани низомҳои электронии идоракунии метавонад дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои давлатӣ ва иҷтимоиро ба таври назаррас беҳтар намояд [13, с. 140].

Илова бар ин, истифодаи зеҳни сунъӣ дар соҳае чун кишоварзӣ, энергетика ва тандурустӣ метавонад самаранокии истифодаи захираҳои баланд бардорад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки АИ дар кишоварзӣ имкон медиҳад, то ҳосилнокӣ афзоиш ёбад ва талафоти обу замин роҳиш дода шавад, ки он барои кишварҳои дорои захираҳои маҳдуд аҳамияти хос дорад [3, с. 55].

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ ва бахши муҳими кишоварзӣ мебошад, технологияҳои рақамӣ метавонад ба беҳтарсозии идоракунии захираҳои обу энергетика мусоидат намояд. Истифодаи низомҳои рақамии мониторинг ва таҳлили маълумот метавонад самаранокии лоиҳаҳои энергетикӣ ва идоракунии обро баланд бардорад, ки ин ба ҳадафҳои рушди устувор мувофиқ мебошад.

Бо вуҷуди имкониятҳои зикршуда, кишварҳои рӯ ба рушд ба як қатор муаммоҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Яке аз онҳо тафовути рақамӣ аст, ки дар шакли нобаробарии дастрасӣ ба интернет, технологияҳо ва малакаҳои рақамӣ зоҳир мегардад. Дар Ҳисоботи барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид таъкид мешавад, ки “маҳдуд будани саводи рақамӣ метавонад истифодаи самаранокии технологияҳо боздорад ва нобаробарии иҷтимоиро афзоиш диҳад” [10, с. 145].

Мушкилоти дигар, масъалаи омодагии кадрҳо ва низоми маориф мебошад. Таҳлилҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд нишон медиҳад, ки “бидуни

сармоягузорӣ ба таҳсилоти техникӣ ва бозомӯзии қувваи кор, кишварҳо наметавонанд аз манфиатҳои пурраи иқтисоди рақамӣ ва АИ истифода баранд” [6, с. 70].

Ба фикри мо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала махсусан муҳим аст, зеро бозори меҳнат ҳанӯз ба талаботи иқтисоди рақамӣ пурра мутобиқ нашудааст.

Илова бар ин, масъалаи танзими ҳуқуқӣ ва амнияти иттилоотӣ низ аҳамияти калон доранд. Набудани қонунгузории мукамал дар соҳаи ҳифзи маълумот ва истифодаи зеҳни сунъӣ метавонад хатари суиистифодаи технологияҳо ва коҳиши эътимоди ҷомеа ба миён орад.

Ташкилотҳои байналмилалӣ таъкид менамоянд, ки зеҳни сунъӣ бояд дар хидмати манфиатҳои инсон қарор дошта, ҳуқуқу озодиҳои асосии ўро эҳтиром намояд. Дар тавсияҳои Созмони Милали Муттаҳид оид ба масъалаҳои маориф, илм ва фарҳанг, бахусус дар соҳаи ахлоқи зеҳни сунъӣ, зарурати таъмини шаффофияти алгоритмҳо, ҳифзи маълумоти шахсӣ ва пешгирии ҳар гуна шаклҳои таъбиз махсусан таъкид гардидааст. Ин меъёрҳо барои кишварҳои рӯ ба рушд аҳамияти хос доранд, зеро норасоии танзими ҳуқуқӣ метавонад хавфи суиистифода аз технологияҳоро бештар гардонад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули сиёсати миллӣ дар соҳаи технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ бояд бо дарназардошти шароити иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар амалӣ гардад. Ин раванд таҳияи заминаи мукаммали ҳуқуқӣ чӣхати ҳифзи маълумот, баланд бардоштани сатҳи саводи рақамии аҳоли ва ҷалби фаъоли ҷомеаи шахрвандиро ба баррасии масъалаҳои ахлоқии технология дарбар мегирад. Танҳо дар чунин замина истифодаи зеҳни сунъӣ метавонад ба таъмини рушди устувор ва таҳкими адолати иҷтимоӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, 26 декабри соли 2019. - Душанбе: www.president.tj
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, 22 декабри соли 2022. - Душанбе: www.president.tj
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, 28 декабри соли 2023. - Душанбе: www.president.tj
4. Acemoglu, D., & Restrepo, P. *The Wrong Kind of AI? Artificial Intelligence and the Future of Labour Demand* // Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – Vol. 13, No. 1. – P. 25–35.
5. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. *Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future*. – New York: W. W. Norton & Company, 2017. – 320 p.
6. Food and Agriculture Organization of the United Nations. *Artificial Intelligence and Big Data in Agriculture*. – Rome: FAO, 2019. – 120 p.
7. OECD. *Data-Driven Innovation: Big Data for Growth and Well-Being*. – Paris: OECD Publishing, 2015. – 222 p.
8. OECD. *Digital Economy Outlook 2020*. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 330 p.
9. OECD. *Skills Outlook 2019: Thriving in a Digital World*. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 346 p.
10. OECD. *The Future of Work: OECD Employment Outlook 2019*. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 316 p.
11. United Nations. *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. – New York: United Nations, 2015. – 35 p.
12. United Nations Development Programme. *Human Development Report 2020: The Next Frontier – Human Development and the Anthropocene*. – New York: UNDP, 2020. – 412 p.
13. United Nations Development Programme. *Human Development Report 2021/2022: Uncertain Times, Unsettled Lives*. – New York: UNDP, 2022. – 277 p.

14. World Bank. *World Development Report 2016: Digital Dividends*. – Washington, DC: World Bank, 2016. – 330 p.
15. World Bank. *World Development Report 2019: The Changing Nature of Work*. – Washington, DC: World Bank, 2019. – 151 p.
16. World Bank. *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. – Washington, DC: World Bank, 2021. – 268 p.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ВА ЗЕҲНИ СУНӢӢ ҲАМЧУН ОМИЛҲОИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОР

Мақсади мақола таҳлили нақши технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунӣ дар таъмини рушди устувор мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавии асри XXI, ки бо тағйирёбии иқлим, нобаробарии иҷтимоӣ, ноустувории иқтисодӣ ва бухронҳои сиёсӣ маънавӣ тавсиф мегардад, истифодаи самараноки технологияҳои муосир ба омили муҳими рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ табдил ёфтааст. Дар асоси таҳлили санадҳои байналмилалӣ ва пажӯҳишҳои илмӣ, имкониятҳо ва хатарҳои татбиқи технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунӣ махсусан барои кишварҳои рӯ ба рушд, баррасӣ шудаанд. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки рақамисозӣ ва истифодаи зеҳни сунӣ дар сурати татбиқи сиёсати ҳадафмандона ва инсонмеҳвар метавонад ба баланд гардидани самаранокии идоракунӣ, рушди бозори меҳнат ва беҳтаршавии сифати зиндагӣ мусоидат намояд. Дар ҳуҷҷа, самтҳои афзалиятноки истифодаи масъулиятнокии технологияҳо дар раванди татбиқи ҳадафҳои рушди устувор муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: рушди устувор, технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунӣ, иқтисоди рақмӣ, бозори меҳнат, Тоҷикистон.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ФАКТОРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Цель статьи - анализ роли цифровых технологий и искусственного интеллекта в обеспечении устойчивого развития. В условиях глобализации XXI века, характеризующейся изменением климата, социальным неравенством, экономической нестабильностью, а также политическими и духовными кризисами, эффективное использование современных технологий рассматриваются возможности и риски внедрения цифровых технологий и искусственного интеллекта, особенно для развивающихся стран. Полученные результаты показывают, что цифровизация и применение искусственного интеллекта при реализации целенаправленной и человекоориентированной политики способны повысить эффективность государственного управления, содействовать развитию рынка труда и улучшению качества жизни. В заключении определяются приоритетные направления ответственного использования технологий в процессе достижения целей устойчивого развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, цифровые технологии, искусственного интеллект, цифровая экономика, рынок труда, Таджикистан.

DIGITAL TECHNOLOGIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS DRIVERS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The purpose of this article is to analyze the role of digital technologies and artificial intelligence in ensuring sustainable development. In the context of 21st-century globalization, characterized by climate change, social inequality, economic instability, as well as political and moral crises, the effective use of modern technologies has become a crucial factor in economic and social progress. Based on the analysis of international documents and scientific research, the opportunities and risks associated with the implementation of digital technologies and artificial intelligence are examined, particularly for developing countries. The findings indicate that digitalization and the

application of artificial intelligence, when implemented through purposeful and human-centered policies, can enhance governance efficiency, promote labor market development, and improve quality of life. The article concludes by identifying priority areas for the responsible use of technologies in achieving sustainable development goals.

Keywords: sustainable development, digital technologies, artificial intelligence, digital economy, labor market, Tajikistan.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Маллаева Манижа Абдугаффоровна** - н.и.ф, мудири кафедраи забон ва адабиёти тоҷики МД «Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД «Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон» E-mail: 777manizha@mail.ru тел. +992 92 7778749

Мирниёзов Абдухолик Кудратович - муаллими калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики МД “Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон”. E-mail: e-mail: mirniyozov63@mail.ru тел. +992 92 883-32-11

Хайдарова Бисаноат Умаровна - номзади илмҳои филологӣ, дотсент, сардори шӯбаи илм ва инноватсияи МД «Донишкадаи байналмилалӣи Хучанд»-и МД “ДБССТ”. Email: ilm_haydarova@mail.ru тел. 928227747

Сведения об авторах: **Маллаева Манижа Абдугаффоровна** - к. ф. н., заведующая кафедрой таджикского языка и литературы ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». E-mail: 777manizha@mail.ru тел. +992 92 7778749

Мирниёзов Абдухолик Кудратович - старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». E-mail: mirniyozov63@mail.ru Тел.: +992 92 883-32-11

Хайдарова Бисаноат Умаровна – кандидат филологических наук, дотсент, руководитель отдела науки и инноваций ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана», Email: ilm_haydarova@mail.ru тел. 928227747

Information about the author: **Manizha Abdugafforovna Mallaeva** - PhD in philology, head of the department of language and literature at the Khujand international Institute, State Institution "International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan". E-mail: 777manizha@mail.ru tel. +992 92 7778749

Mirniyozov Abduholik Kudratovich - senior lecturer, department of language and literature at the Khujand international Institute, State Institution "International University of tourism and entrepreneurship of Tajikistan". E-mail: mirniyozov63@mail.ru Phone: +992 92 883-32-11

Haidarova Bisanoat Umarovna – candidate of philological sciences, head of Science and Innovation Department SI "Khujand International Institute" SI “University of Business and Tourism of Tajikistan University of Business and Tourism of Tajikistan”, Email: ilm_haydarova@mail.ru тел. 928227747

PHILOSOPHICAL PREMISES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

YORMIRZOEVA F.A.

The new challenges of social development have become one of the central concerns of contemporary philosophical analysis. Artificial intelligence (AI), once regarded merely as a tool for automating calculation and processing data, is gradually moving beyond the limits of a strictly technical phenomenon and emerging as an independent object of philosophical reflection. Its integration into the economy, education, medicine, public administration, and everyday communication raises fundamental questions about the nature of mind, the limits of human cognition, and the character of social action under modern conditions.

Humanity is currently experiencing an early stage of optimistic engagement with the expansion of artificial intelligence. This tendency is evident not only in academic discussions but also in official political discourse. As the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, has emphasized: “digital technologies and artificial intelligence can serve as an important foundation for achieving sustainable development goals” [9]. Similarly, Kofi Annan argued that investment in technology and its application is a necessary condition for social progress: “we must invest in technologies and embrace them, because they make social progress possible” [1]. Such assessments reflect a widespread belief that technological advancement is inseparable from the future of civilization.

Artificial intelligence enhances not only human physical and intellectual capacities but also increasingly supplements elements of rational judgment, decision-making, and information interpretation. This development requires a reconsideration of the classical philosophical understanding of the human being as the sole bearer of reason and consciousness.

Alongside optimistic evaluations of AI's potential, however, there exists a strong critical tradition within the philosophy of technology. Representatives of this tradition argue that technological systems capable of reproducing elements of rational thought can transform the human relationship to the world and to the self. As Martin Heidegger observed, the understanding of technology as a neutral instrument blinds us to its deeper essence. He noted that “the view of technology as a neutral instrument makes us blind to its essence,” [4, p. 221-238] thereby warning about the risk of losing an authentic relationship with Being under conditions of technological domination. Jacques Ellul likewise maintained that, “technology develops according to its own laws and gradually subordinates humanity to itself” [3, p. 14]. Hans Jonas, in turn, formulated the principle of responsibility as an ethical response to the long-term consequences of technological development for future forms of life [7, p. 11].

In this context, artificial intelligence should be seen not only as an instrument of progress but also as a potential source of new forms of alienation and existential uncertainty. From the perspective of social philosophy, AI is particularly significant because it raises the problem of preserving human identity as an autonomous and responsible subject in conditions of increasing algorithmization.

The philosophical significance of artificial intelligence lies in the fact that it affects the fundamental categories of social philosophy: subjectivity, freedom, responsibility, and the meaning of human action. Unlike earlier stages of technological development, AI expands not only practical human capacities but also enters domains that were traditionally considered the exclusive sphere of human reason. In this regard, Descartes' formula *cogito, ergo sum* [2 p. 316] acquires renewed relevance, since the capacity for thought has long been regarded as one of the defining criteria of human uniqueness. Yet contemporary intelligent systems reproduce certain analytical and interpretive functions, thereby calling into question established boundaries between the human being and the machine. As Heidegger

noted, “the essence of technology is by no means merely technical” [5, p. 221]. Artificial intelligence must therefore be understood not simply as a tool, but as a phenomenon that transforms the ways in which reality, humanity, and society are understood.

The classical philosophical tradition regarded reason as an attribute of human nature inseparable from consciousness, free will, and moral responsibility. By modelling cognitive processes, artificial intelligence challenges the uniqueness of human rationality. This raises a fundamental question: does AI possess genuine understanding, or does it merely simulate mental operations without any inner semantic content?

From a philosophical perspective, AI embodies a functionalist approach to mind in which thinking is reduced to algorithmic information processing. This reductionism, on the one hand, expands the technical capabilities of society; on the other hand, it impoverishes the humanistic conception of reason as an existential and value-laden phenomenon. As J. Habermas emphasized, the rationality of human action is realized primarily in communication and mutual understanding [6, p. 85]. This underscores the social nature of reason, which cannot be reduced to calculation alone.

In this respect, artificial intelligence clearly reveals the limits of computational thinking. John Searle argued that, “a computer may perform formal operations on symbols, but this does not necessarily imply understanding of their meaning” [10, p. 212]. Thus, AI demonstrates that computational efficiency is not identical to meaning, consciousness, or genuine comprehension.

Another major philosophical implication of artificial intelligence is the erosion of the traditional concept of the subject. In conditions where algorithms make decisions affecting human lives—such as in credit allocation, medical diagnosis, or judicial recommendation—the question arises: who is the true subject of action—the human being, the program, or the broader social system as a whole?

Artificial intelligence does not possess moral consciousness and therefore cannot bear responsibility in the classical philosophical sense. However, the transfer of socially significant decisions to algorithmic systems creates a situation of diffused responsibility, in which the individual subject increasingly loses control over the consequences of action. In this regard, Jonas’s ethics of responsibility becomes especially relevant. He argued that, “human beings must act in such a way that the consequences of their actions remain compatible with the permanence of genuine human life on Earth” [7]. This principle highlights the necessity of evaluating technological development in terms of its long-term consequences.

In technological society, the problem of responsibility is also linked to the transformation of social action itself. Under conditions of digitalization and the spread of algorithmic decision-making, a substantial share of managerial and analytical functions is transferred to automated systems. This changes the mechanisms of social interaction and weakens direct human participation in decision-making processes. As a result, a new philosophical problem emerges: the distribution of responsibility among individuals, institutions, and technological systems.

Thus, the development of artificial intelligence generates a new ethical challenge: the need for a philosophical understanding of collective and institutional responsibility in a digital society where decisions are increasingly shaped by algorithmic systems.

From the standpoint of social philosophy, artificial intelligence may also be interpreted as a new form of alienation. The automation of intellectual labor diminishes the human role in the production of knowledge and meaning, reducing the individual to a consumer of ready-made decisions. In this context, AI intensifies the tendencies of technocratic thinking, in which efficiency and speed displace value-based and critical reflection on reality. Herbert Marcuse described a similar form of technological rationality in which efficiency becomes the dominant criterion for organizing social life [8, p. 45].

Alienation is especially visible in the sphere of communication, where digital intermediaries alter the character of social ties and reduce the significance of direct interpersonal relations. Artificial intelligence therefore functions not only as a tool of

development but also as a factor generating new forms of social distance and existential uncertainty.

Artificial intelligence places before philosophy an important task: to reconsider its own foundations. It requires a renewal of the conceptual apparatus of social philosophy, philosophy of technology, and ethics. Under conditions of digitalization, philosophy must perform a critical function—not merely describing technological change, but also revealing its anthropological and cultural consequences.

A philosophical understanding of AI makes it possible to preserve the human being at the center of social development without sacrificing humanistic values to technological rationality. In this sense, philosophy serves as a space for resisting one-sided technocratic thinking and as a foundation for the formation of a responsible information society.

Artificial intelligence is not merely a technological achievement; it is a complex philosophical phenomenon that affects the fundamental structures of social reality. Its philosophical implications are connected with the transformation of mind, subjectivity, and responsibility, as well as with the intensification of alienation in the information society. Understanding these processes requires an interdisciplinary approach and the active participation of social philosophy in shaping a critical perspective on humanity's digital future. The principal task of contemporary philosophy is therefore not only to describe ongoing transformations but also to develop a critical position toward them. Preserving the human being at the center of social development, protecting humanistic values, and creating a responsible approach to the digital future remain among the central tasks of philosophical inquiry in the twenty-first century.

REFERENCES

1. Annan K. Serve humankind: artificial intelligence must be shaped by UN values // United Nations University. 2019. URL: <https://unu.edu/article/serve-humankind-ai-must-be-shaped-un-values> (accessed: 10.03.2026).
2. Descartes R. Works: in 2 vols. Vol. 1 / transl. from Latin and French, comp., ed., introd. by V. V. Sokolov. Moscow: Mysl, 1989. 654 p.
3. Ellul J. The Technological Society / trans. by J. Wilkinson. New York: Alfred A. Knopf, 1964. 449 p.
4. Heidegger M. The Question Concerning Technology // Time and Being: Essays and Lectures / transl. from German by V. V. Bibikhin. Moscow: Respublika, 1993. P. 221–238.
5. Heidegger M. The Question Concerning Technology // The Question Concerning Technology and Other Essays / trans. by W. Lovitt. New York: Harper & Row, 1977. P. 3–35.
6. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Moscow: Ves Mir, 2000. 384 p.
7. Jonas H. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. Chicago: University of Chicago Press, 1984. 255 p.
8. Marcuse H. One-Dimensional Man. Moscow: AST, 2003. 368 p.
9. Rahmon E. President of the Republic of Tajikistan participated and delivered a speech at the 79th session of the UN General Assembly debates // Khovar. 24 Sept. 2024. URL: <https://khovar.tj/rus/2024/09/prezident-respubliki-tadzhikistan-emomali-rahmon-prinyal-uchastie-i-vystupil-na-79-h-vseobshhih-debatah-generalnoj-assamblei-organizatsii-obedinyonnyh-natsij> (accessed: 10.03.2026).
10. Searle J. Minds, Brains and Programs // Analytical Philosophy. Moscow: Progress, 1993. P. 208–225.

АДАБИЁТ

11. Аннан К. Хизмат ба башарият: зехни сунъӣ бояд бар асоси арзишҳои СММ ташаккул ёбад [манбаи электронӣ] // United Nations University. 2019. URL: <https://unu.edu/article/serve-humankind-ai-must-be-shaped-un-values> (санаи муроҷиат: 10.03.2026).

12. Декарт Р. Асарҳо: дар 2 ҷилд. Ҷ. 1 / тарҷума аз лотинӣ ва фаронсавӣ, тартиб, таҳрир, муқаддимаи В. В. Соколов. М.: Мысль, 1989. 654 с.
13. Эллюль Ж. Чомеаи технологӣ / тарҷума аз англисӣ Ҷ. Уилкинсон. Нью-Йорк: Alfred A. Knopf, 1964. 449 с.
14. Хайдеггер М. Савол дар бораи техника // Вақт ва ҳастӣ: мақолаҳо ва лексияҳо / тарҷума аз олмонӣ В. В. Бибиҳин. М.: Республика, 1993. С. 221–238.
15. Хайдеггер М. Савол дар бораи техника // The Question Concerning Technology and Other Essays / тарҷума аз англисӣ У. Ловитт. New York: Harper & Row, 1977. С. 3–35.
16. Хабермас Ю. Назарияи амали коммуникативӣ. М.: Весь мир, 2000. 384 с.
17. Йонас Х. Принципи масъулият: дар ҳустуҷӯи ахлоқ барои тамаддуни технологӣ. Chicago: University of Chicago Press, 1984. 255 с.
18. Маркузе Г. Инсонӣ якандоза. М.: АСТ, 2003. 368 с.
19. Раҳмон Э. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи 79-уми муҳофизаҳои умумии Маҷмаи Умумии СММ иштирок ва суханронӣ намуд [манбаи электронӣ] // Ховар. 24 сентябри 2024. URL: <https://khovar.tj/rus/2024/09/prezident-respubliki-tadzhikistan-emomali-rahmon-prinyal-uchastie-i-vystupil-na-79-h-vseobshhih-debatah-generalnoj-assamblei-organizatsii-obedinyonnyh-natsij> (санаи муроҷиат: 10.03.2026).
20. Серл Ч. Ақлоқ, мағз ва барномаҳо // Фалсафаи аналитикӣ. М.: Прогресс, 1993. С. 208–225.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аннан К. Служить человечеству: искусственный интеллект должен формироваться на основе ценностей ООН [Электронный ресурс] // United Nations University. 2019. URL: <https://unu.edu/article/serve-humankind-ai-must-be-shaped-un-values> (дата обращения: 10.03.2026).
2. Декарт Р. Сочинения: в 2 т. Т. 1 / пер. с лат. и фр., сост., ред., вступ. ст. В. В. Соколова. М.: Мысль, 1989. 654 с.
3. Эллюль Ж. Технологическое общество / пер. с англ. Дж. Уилкинсона. Нью-Йорк: Alfred A. Knopf, 1964. 449 с.
4. Хайдеггер М. Вопрос о технике // Время и бытие: статьи и лекции / пер. с нем. В. В. Бибикина. М.: Республика, 1993. С. 221–238.
5. Хайдеггер М. Вопрос о технике // The Question Concerning Technology and Other Essays / пер. с англ. У. Ловитта. New York: Harper & Row, 1977. С. 3–35.
6. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия. М.: Весь мир, 2000. 384 с.
7. Йонас Х. Принцип ответственности: в поисках этики для технологической цивилизации. Chicago: University of Chicago Press, 1984. 255 с.
8. Маркузе Г. Одномерный человек. М.: АСТ, 2003. 368 с.
9. Раҳмон Э. Президент Республики Таджикистан принял участие и выступил на 79-й сессии дебатов Генеральной Ассамблеи ООН [Электронный ресурс] // Ховар. 24 сент. 2024. URL: <https://khovar.tj/rus/2024/09/prezident-respubliki-tadzhikistan-emomali-rahmon-prinyal-uchastie-i-vystupil-na-79-h-vseobshhih-debatah-generalnoj-assamblei-organizatsii-obedinyonnyh-natsij> (дата обращения: 10.03.2026).
10. Серл Дж. Разумы, мозг и программы // Аналитическая философия. М.: Прогресс, 1993. С. 208–225.

ПАЁМҲОИ ФАЛСАФИИ ЗЕҲНИ СУНЪӢ

Дар мақола зехни сунъӣ ҳамчун падидаи фалсафӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ баррасӣ мешавад, ки ба фаҳмиши муносири ақл, субъект ва масъулият таъсир мерасонад. Масъалаҳои алгоритмизатсияи тафаккур, коста гардидани ҳудуди субъектияти инсон ва тақвияти равандҳои бегонашавӣ дар чомеаи иттилоотӣ таҳлил

мегарданд. Таъкид мешавад, ки дарки фалсафии зехни сунъӣ барои ҳифзи арзишҳои гуманистӣ ва ташаққули муносибати интиқодӣ нисбат ба рушди рақамии ҷомеа зарур мебошад.

Калидвожаҳо: зехни сунъӣ, фалсафаи иҷтимоӣ, ақл, субъект, масъулият, бегонашавӣ, ҷомеаи рақамӣ, фалсафаи техника.

ФИЛОСОФСКИЕ ПОСЫЛЫ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

В статье рассматривается искусственный интеллект как философский и социокультурный феномен, влияющий на современное понимание разума, субъекта и ответственности. Анализируются проблемы алгоритмизации мышления, размывания границ человеческой субъектности и усиления процессов отчуждения в информационном обществе. Подчеркивается, что философское осмысление искусственного интеллекта необходимо для сохранения гуманистических ценностей и формирования критического отношения к цифровому развитию общества.

Ключевые слова: искусственный интеллект, социальная философия, разум, субъект, ответственность, отчуждение, цифровое общество, философия техники.

PHILOSOPHICAL PREMISES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

This article examines artificial intelligence as a philosophical and socio-cultural phenomenon that reshapes contemporary understandings of mind, subjectivity, and responsibility. It analyzes the problems of algorithmic rationality, the blurring of the boundaries of human subjectivity, and the intensification of alienation in the information society. The study argues that a philosophical understanding of artificial intelligence is essential for preserving humanistic values and sustaining critical reflection in the context of digital social development.

Keywords: artificial intelligence, social philosophy, mind, subjectivity, responsibility, alienation, digital society, philosophy of technology.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёрмирзоева Фирӯза Абдурахимовна – номзоди илмҳои фалсафа, муаллими калони МД «Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд»-и МД «Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон». Тел: (+992) 927063075. E-mail: fyormirzoeva@gmail.com

Сведения об авторе: Ёрмирзоева Фируза Абдурахимовна – кандидат философских наук, старший преподаватель ГУ «Худжандского международного института» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел: (+992) 927063075. E-mail: fyormirzoeva@gmail.com

Information about the author: Yormirzoeva Firuza Abdurakhimovna - candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer at the Khujand International Institute of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone: (+992) 927063075. E-mail: fyormirzoeva@gmail.com

УДК: 811.111'22.

ADDRESSING DYSLLEXIA IN ESL CLASSROOMS: CHALLENGES AND EFFECTIVE INSTRUCTIONAL STRATEGIES

SIDIQOVA M. A.

Literacy represents a cornerstone of modern society, where written language serves as a primary means of information transmission. Rayner and Seidenberg observe that, for skilled readers, reading is characterized by automaticity. In contrast, for novice learners,

especially children, developing reading proficiency is a demanding and effortful process. This process becomes even more challenging when the presence of a learning disability complicates it. [5, c. 31]

Reading difficulties such as disfluent word decoding, challenges with lexical and syntactic processing, impaired text comprehension, and avoidance behaviours related to reading tasks raise important questions about their etiology. These struggles should not be attributed to insufficient effort or reduced cognitive ability. Rather, they stem from underlying reading disabilities rooted in neurodevelopmental processes. In other words, the issue is not about trying harder, but about differences in how the brain processes language. Such difficulties may manifest in forms such as perceptual disabilities, brain injury, minimal brain dysfunction, dyslexia, and developmental aphasia.

The present article focuses on analysing reading comprehension challenges encountered in teaching English as a second language (ESL), particularly among students with dyslexia. Furthermore, it explores practical strategies that can assist teachers in effectively addressing these challenges in inclusive classroom settings.

Dyslexia is one of the most common manifestations within the broader spectrum of reading disabilities. It is associated with insufficient functioning of the posterior brain system of the left hemisphere, which affects the conversion of graphemes into phonemes. According to Kim, the most recent definition of dyslexia in the United States is provided in federal law: “The term dyslexia means an unexpected difficulty in reading for individuals who have the intelligence to be much better readers, most commonly caused by difficulties in phonological processing... which affects the ability to speak, read, and spell.” [1, c. 497]

In addition to defining dyslexia, Kim discusses its etiology, emphasizing its familial nature. Research indicates that approximately 50% of children with a parental history of dyslexia, as well as 50% of siblings of individuals with dyslexia, are likely to exhibit similar difficulties. This pattern is best explained by the interaction of multiple genes, each contributing incrementally to the condition. [1, c.498]

One of the most common manifestations of dyslexia can be observed in students’ reading challenges. Early detection plays a crucial role in improving educational outcomes for both students and teachers. However, as it is noted, early identification is often complicated. Preschool-aged children who exhibit difficulties in vocabulary and syntax processing, especially those with a family history of dyslexia are at risk of being diagnosed at a later stage. This highlights the difficulty of distinguishing between dyslexia and typical variations in early reading development.

To better understand and identify dyslexia, several clinical features can be observed. Children with dyslexia often demonstrate limited vocabulary, difficulties with syntax, and a poor sense of prosody as early as ages three to four. They also tend to have less developed knowledge of letters and phonological structures compared to their peers. Additional indicators include frequent pronunciation errors, difficulty reading unfamiliar words, and overall academic performance below the expected level for their age or grade.

Given these challenges, structured support systems are essential. One effective approach is the Multi-Tiered System of Support (MTSS), which provides a comprehensive framework for assisting students with reading difficulties. MTSS promotes inclusivity by offering targeted instructional strategies tailored to individual student needs rather than merely identifying deficits. It also helps reduce stigma and fosters a sense of belonging among students receiving additional support.

Within this framework, universal screening plays a key role in identifying students at risk at an early stage, allowing timely intervention before learning gaps widen. Instruction in MTSS is guided by the principles of Universal Design for Learning (UDL), which rejects a “one-size-fits-all” approach and instead emphasizes flexible and inclusive teaching methods.

MTSS operates through a tiered structure of support.

Tier 1 involves high-quality, evidence-based instruction for all students. Its key components include focusing on essential concepts, delivering effective instruction, monitoring student progress, and providing positive feedback. These elements ensure that students build a strong foundation and receive immediate correction and encouragement when needed. [2, c.14]

Tier 2 provides targeted, small-group interventions for students who do not make sufficient progress in Tier 1. This level includes additional instruction, increased structure, and more explicit teaching strategies. Regular assessment and progress monitoring are central to this tier. [3, c. 13]

Tier 3 offers the most intensive level of support, typically through individualized instruction. It involves collaboration among educators, families, and specialists to design personalized intervention plans. Although it includes similar components to Tier 2, the level of intensity and individualization is significantly higher.[4, c. 30]

In practice, students with dyslexia are often placed in Tier 2 or Tier 3, where they receive more structured and supportive instruction. These interventions may include sequential curriculum design, clearly defined learning objectives, and extensive instructional modelling. Small-group or individualized teaching helps address specific learning needs, maintain student engagement, and promote meaningful interaction between students and teachers.

To sum up, we can state that dyslexia is a lifelong neurodevelopmental condition that cannot be “cured”; however, its impact can be significantly reduced through timely identification and effective instructional strategies. Understanding the nature and origins of reading difficulties allows educators to move beyond misconceptions and adopt evidence-based approaches tailored to individual learners. Frameworks such as MTSS provide structured and inclusive support, enabling students with dyslexia to develop their reading skills and actively participate in the learning process. Ultimately, with appropriate intervention, guidance, and encouragement, students with dyslexia can achieve meaningful academic success and overcome many of the challenges associated with reading disabilities.

References

1. Kim SK. Recent update on reading disability (dyslexia) focused on neurobiology. Clin Exp Pediatr. 2021 Oct;64(10):497-503. doi: 10.3345/cep.2020.01543. Epub 2021 Mar 2. PMID: 33677854; PMCID: PMC8498014.
2. McIntosh, K., Goodman, S., & Bohanon, H. (2010). "Toward true integration of response to intervention systems in academic and behavior support: Part 1: Tier 1 Support." Communiqué, 39(2), 1, 14-16.
3. McIntosh, K., Bohanon, H. & Goodman, S. (2010). "Toward True Integration of Response to Intervention Systems in Academic and Behavior Support: Part Two: Tier 2 Support." Communiqué, 39(3), 4-6.
4. McIntosh, K., Bohanon, H. & Goodman, S. (2010). "Toward true integration of response to intervention systems in academic and behavior support: Part Three: Tier 3 Support." Communiqué, 39(4), 30-31
5. Rayner, K., Foorman, B. R., Perfetti, C. A., Pesetsky, D., & Seidenberg, M. S. (2001). How Psychological Science Informs the Teaching of Reading. *Psychological Science in the Public Interest*, 2(2), 31–74. <http://www.jstor.org/stable/40062357>

ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ДИСЛЕКСИЯ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ЧУН ЗАБОНИ ХОРИҶӢ: ДУШВОРӢ ВА СТРАТЕГИЯҲОИ САМАРАНОКИ ПЕДАГОГ

Дар ин мақола хусусиятҳо ва сабабҳои мушкилоти хониш, ки бо ихтилоли хониш алоқаманданд, бо тавачҷуҳ ба дислексия баррасӣ шуданд. Асосҳои нейробиологии дислексия, хусусиятҳои клиникии он, инчунин мушкилоти ташҳиси бармаҳал, махсусан дар шароити омӯзиши забони англисӣ ҳамчун забони хориҷӣ таҳлил карда шуданд. Дар мақолаи мазкур аҳамияти саривакта баҳри ошкор кардан ва ислоҳ намудани дислексия таъкид гардидааст. Диққати махсус ба низоми бисёрсатҳаи омӯзиши (MTSS) ҳамчун воситаи самараноки кор бо хонандагони дорои дислексия дошташуда зоҳир гардида, низоми мазкур чун ёрии мақсадноки педагогӣ инъикос гардидааст. Дар мақола тавсияҳои амалӣ барои омӯзгорон пешниҳод шуданд, ки ба рушди малакаҳои хониш ва фароҳам овардани муҳити фарогири таълимӣ равона шудаанд.

Калидвожаҳо: дислексия, забони англисӣ ҳамчун забони дуюм (ESL), низоми бисёрсатҳаи таълим (MTSS), тавсияҳои амалӣ, таълим, таҳсилоти фарогир, таҷрибаҳои таълимӣ.

ПРЕОДОЛЕНИЕ ДИСЛЕКСИИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: ТРУДНОСТИ И ЭФФЕКТИВНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ

В данной статье рассматриваются особенности и причины трудностей чтения, связанных с нарушениями чтения, с особым вниманием на дислексию. Анализируются нейробиологические основы дислексии, её клинические проявления, а также сложности ранней диагностики, особенно в условиях обучения английскому языку как иностранному. Подчеркивается важность своевременного выявления и коррекции данных нарушений. Особое внимание уделяется многоуровневой системе поддержки (MTSS) как эффективному инструменту работы с учащимися, имеющими дислексию, посредством дифференцированного подхода и целенаправленной педагогической помощи. В статье предлагаются практические рекомендации для преподавателей, направленные на развитие навыков чтения и создание инклюзивной образовательной среды.

Ключевые слова: дислексия, английский как второй язык (ESL), многоуровневая система поддержки (MTSS), поддержка, практические рекомендации, обучение, инклюзивное образование, образовательные практики.

ADDRESSING DYSLEXIA IN ESL CLASSROOMS: CHALLENGES AND EFFECTIVE INSTRUCTIONAL STRATEGIES

The article examines the nature and causes of reading difficulties associated with reading disabilities, with a particular focus on dyslexia. It explores the neurodevelopmental basis of dyslexia, its clinical features, and challenges in early identification, especially in the context of teaching English as a second language. The article also highlights the importance of timely diagnosis and intervention. Special attention is given to the Multi-Tiered System of Support (MTSS) as an effective framework for addressing the diverse needs of students with dyslexia through differentiated instruction and targeted support. The article provides practical recommendations for teachers to improve reading comprehension and promote inclusive educational practices.

Key words: dyslexia, ESL, MTSS, support, practical recommendation, instruction, inclusive education, educational practices.

Сведения об авторе: Сидикова Мадинахон Алишеровна - кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков, ГУ «Международный институт Худжанда» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана», Таджикистан. E-mail: msidikova@live.com

Information about the author: Sidiqova Madinakhon Alisherovna - Candidate of Philological Science, Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages, SI “Khujand International Institute” of the SI “Tajikistan International University of Tourism and Entrepreneurship”, Tajikistan. E-mail: msidikova@live.com

Маълумот дар бораи муаллиф: Сидикова Мадинахон Алишеровна – номзоди илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии МД «Донишқадаи байналмилалӣи Хуҷанд»-и МД «Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон», Тоҷикистон. E-mail: msidikova@live.com

УДК: 640.4

ORGANIZATION OF HOTEL SERVICES IN THE FIELD OF TOURISM

SOLIEVA M.A.

Tourism is a human activity whose history begins long before the emergence of civilized society. Every historical era has elements of human activity that, in one way or another, fall under the category of tourism.

Tourism plays a significant role in modern society. Its importance in the lives of individuals, regions, countries, and international affairs today cannot be overstated. Today, tourism is a powerful industry encompassing diverse forms of dynamically developing entrepreneurship.

There are currently over 300,000 hotels (including motels) worldwide. Their diversity defies description: there are hotels with one story and 88 stories, floating and underwater, small (with a few rooms) and large (with several thousand rooms), cheap (\$20-\$30 per day) and expensive (several thousand dollars per day), bustling casino hotels and quiet, secluded vacation hotels, and so on. Recently, the increase in hotel beds due to new hotel construction has outpaced the growth in demand worldwide. As a result, hotel occupancy rates have been steadily declining.

The restaurant business plays a particularly important role in serving tourists, acquiring a number of specific characteristics that allow it to be considered an integral part of the tourism industry. [1, p 35].

The restaurant business creates the conditions for achieving the social goals of tourism development. People need not only to be satisfied with food but also to interact with one another. Restaurants are one of the few places on earth where all our senses engage, evoking a shared sense of pleasure.

The restaurant business accounts for a significant portion of the tourism industry's infrastructure. The quality of construction, the level of equipment and facilities, and the diversity of its types significantly influence the degree of comprehensive service and the satisfaction of tourists' needs in different tourist areas of the country. The restaurant's location, concept, menu, and design features must be harmonious and consistent.

Hotel and restaurant services are an integral part of the development of tourism and the hospitality industry. [2, p 50].

A hotel is a complex mechanism in which each department plays a great role. When all key hotel services work together, it improves service quality and makes guests and tourists happier. And satisfied guests are a guarantee that they will return again and bring new customers. In this article, I'll explain how a hotel's key services are structured, from administration to finance. We'll explore how they interact with each other to ensure your hotel functions as a well-oiled machine. This will help owners and managers increase profitability. The following hotel services exist:

Administrative Services. The hotel administration includes a group of managers and staff responsible for management. Hotel administration duties are: the administrative services coordinate the work of all departments. Managers and executives ensure that any issues that arise are promptly resolved to ensure the hotel operates efficiently. [3, p 98].

Front Office. The Front Office is the face of the hotel. It is where initial contact with guests occurs, including registration, check-in, and information provision. Its mission is to create a positive first impression and ensure a comfortable stay.

Housekeeping. Housekeeping is responsible for cleaning guest rooms and common areas, as well as laundry services. Housekeeping duties are: the primary goal is to ensure cleanliness and order, which is critical for guest comfort and hygiene.

Food and Beverage. This department is responsible for the hotel's food service operations and the management of its restaurants and bars. The Food and Beverage Department is responsible for providing high-quality and varied food. The department's responsibilities include the restaurant, bar, and room service.

Security Service. This service is responsible for the safety of guests, employees, and property. Security duties include: Verifying documents and passes, monitoring public areas, parking lots, and adjacent territories via video surveillance, promptly responding to complaints and reports, providing first aid, coordinating with law enforcement, testing and maintaining fire suppression systems, and conducting evacuation drills. [4, p 97].

Technical Service. The technical service at the hotel is responsible for the maintenance and servicing of all technical systems and infrastructure. Its main goal is to ensure the smooth operation of all technical equipment and create a comfortable environment for guests and employees. Technical Service Duties: Scheduled maintenance of air conditioners, elevators, and heating systems; replacement of consumables (filters, lamps, batteries, and other consumables). **Repairs.** Minor repairs: repair of door locks, faucets, and outlets. **Major repairs:** replacement of pipelines, roof repairs, upgrading of heating and air conditioning systems, maintenance of utility systems (electricity, water supply, and sewerage). Emergency response: water leaks, power outages. The smooth operation of all utility systems and the timely resolution of malfunctions and emergencies depend on the coordinated actions of this service. Proper resource management also contributes to energy conservation and reduced operating costs.

Hotel Commercial Services. Marketing in the hotel industry focuses on attracting and retaining customers in the hospitality industry. It encompasses all interactions between a hotel and its target audience, from creating a unique brand to managing guest reviews after their departure. The sales department focuses on attracting customers and increasing bookings. Marketing and sales in a hotel are closely linked and work together to achieve common goals: attracting and retaining customers and increasing revenue. General marketing and sales tasks are: marketing and sales in a hotel are responsible for promoting the hotel in the market. Without their effective collaboration, potential guests would not know about the hotel and would not book a room. [5, p 38].

Concierge Service. A hotel's concierge service ensures a high level of service and guest satisfaction. Concierge Service Duties are: The main functions of the concierge service include assisting guests with organizing their leisure time, booking tickets, restaurants, and excursions, as well as providing personal services.

Efficient concierge service helps a hotel stand out from the competition and increase loyalty, which ultimately contributes to successful business development.

Entertainment and Animation Service. The entertainment and entertainment service plays a vital role in creating vibrant and unforgettable experiences for guests.

The roles of the Entertainment and animation service are: the primary role of this service is to organize entertainment programs and manage recreational areas to make guests' stays active and memorable. The entertainment and entertainment service contributes to a positive atmosphere within the hotel, increasing guest satisfaction and their desire to return. Effective performance by this service ensures a rich and varied hotel experience, which is an important factor in the hotel's competitiveness.

Conference and Banquet Services. This department specializes in event planning. They work closely with other departments to increase hotel revenue. Hotels can host events of varying sizes, purposes, and audiences. Here are the main categories of events typically organized by hotels: **Conferences and seminars.** These are professional meetings, lectures, and presentations, often involving a large number of participants. **Business meetings.** Smaller events designed to discuss business issues and make decisions. **Trainings and master classes.** These are educational events for company employees or professionals in various fields. **Weddings and anniversaries.** These are celebratory events that require special attention to decoration, menu, and entertainment. Birthdays and family celebrations. These are personal celebrations that may include a variety of entertainment programs and services. **Gala dinners and balls.** These are events attended by a large number of guests and require careful preparation. [6, p 45].

Understanding how a hotel's core services operate will help managers and owners improve operations and ensure guest satisfaction. Effective management of each department will improve overall performance and the reputation of your hotel.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

1. Иванова, О.В. Формирование эффективной системы управления отношений с клиентами в гостинице / О.В. Иванова // Европейская наука, 2018. – №4. – с. 35-39.
2. Кенжебеков, Н.Д. Сервисная деятельность в индустрии туризма и гостеприимства Казахстана: проблемы и пути решения / Н.Д. Кенжебеков, Б.Т. Матаева, А.К. Кабдыбай // Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса, 2017. – №1. – с. 34-50.
3. Морозова, Л.С. Влияние качества обслуживания на эффективность деятельности предприятий индустрии гостеприимства / Л.С. Морозова, А.А. Земскова // Сервис в России и за рубежом, 2017. – №2. – с. 98-111.
4. Хильшер, В.А. Профессиональная этика в сфере гостеприимства: значение и функции / В.А. Хильшер, Е.В. Ананьев // Вестник ассоциации вузов туризма и сервиса, 2018. – №1. – с. 97-107.
5. Шарифова, Ш.Ш. Возможности улучшения гостиничного сервиса / Ш.Ш. Шарифова // Экономика и бизнес. – 2020. – с. 38-402.
6. Квита Г.Н. Особенности сегментации услуг размещения / Г.Н. Квита, Н.А. Лучина, А.Н. Аршинова и др. // Креативная экономика, 2020. - Т. 14. № 10. - С. 248.

ТАШКИЛИ ХИЗМАТРАСОНИИ МЕҲМОНХОНАҲО ДАР СОҲАИ САЙЁҲӢ

Сайёҳӣ дар ҷомеаи муосир нақши муҳим мебозад. Аҳамияти онро барои ҳаёти афрод, минтақаҳо, кишварҳо ва муносибатҳои байналмилалӣ наметавон аз ҳад зиёд таъкид кард. Имрӯз сайёҳӣ як соҳаи пуриқтидор аст, ки шаклҳои гуногуни соҳибқории босуръат рушдбандаро дар бар мегирад. Меҳмонхона як механизми мураккабест, ки дар он ҳар як шӯъба нақши муҳим мебозад. Вақте ки ҳамаи хизматрасониҳои калидии меҳмонхона якҷоя кор мекунанд, он сифати хизматрасонию бехтар мекунад ва

меҳмонон ва сайёҳонро хушбахттар мекунад. Ва меҳмонони қаноатманд қафолат медиҳанд, ки онҳо боз бармегарданд ва муштариёни нав меоранд. Дар ин мақола тарзи сохтори хизматрасонии калидии меҳмонхонаҳо, аз маъмурият то молия, баррасӣ мешавад. Мо дида мебароем, ки чӣ гуна онҳо бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунанд, то меҳмонхонаи шумо ҳамчун як мошини хуб равшандор фаъолият кунад. Ин ба соҳибон ва менеҷерон дар афзоиши фоидаҳои кӯмак мекунад.

Калидвожаҳо: меҳмонхона, шӯба, хизматрасониҳо, сифати хизматрасонӣ, меҳмонон, сайёҳон, меҳмонони қаноатманд, муштариён, молия, вазифаҳои меҳмонхона, фоидаҳои.

ОРГАНИЗАЦИЯ ГОСТИНИЧНЫХ УСЛУГ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Туризм играет значительную роль в современном обществе. Его значение для жизни отдельных людей, регионов, стран и международных отношений сегодня невозможно переоценить. Сегодня туризм — это мощная индустрия, охватывающая разнообразные формы динамично развивающегося предпринимательства. Отель — это сложный механизм, в котором каждый отдел играет важную роль. Когда все ключевые услуги отеля работают вместе, это повышает качество обслуживания и делает гостей и туристов счастливее. А довольные гости — это гарантия того, что они вернутся снова и приведут новых клиентов. В этой статье исследуется, как структурированы ключевые услуги отеля, от администрирования до финансов. Мы рассмотрим, как они взаимодействуют друг с другом, чтобы обеспечить функционирование вашего отеля как хорошо отлаженного механизма. Это поможет владельцам и менеджерам повысить прибыльность.

Ключевые слова: отель, отдел, услуги, качество обслуживания, гости, туристы, довольные гости, клиенты, финансы, функции отеля, прибыльность.

ORGANIZATION OF HOTEL SERVICES IN THE FIELD OF TOURISM

Tourism plays a significant role in modern society. Its importance in the lives of individuals, regions, countries, and international affairs today cannot be overstated. Today, tourism is a powerful industry encompassing diverse forms of dynamically developing entrepreneurship. A hotel is a complex mechanism in which each department plays a great role. When all key hotel services work together, it improves service quality and makes guests and tourists happier. And satisfied guests are a guarantee that they will return again and bring new customers. In this article, explains how a hotel's key services are structured, from administration to finance. We'll explore how they interact with each other to ensure your hotel functions as a well-oiled machine. This will help owners and managers increase profitability.

Key words: hotel, department, services, service quality, guests, tourists, satisfied guests, customers, finance, hotel functions, profitability.

Дар бораи муаллиф: Солиева М.А. – н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷӣ, МД «Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд»-и назди МД «Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон»

Сведения об авторе: Солиева М.А. – к.ф.н., доцент кафедры иностранных языков, ГУ «Худжандский международный Институт» при ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана»

About the author: Solieva M.A. – c.ph.s., Associate Professor of the Department of Foreign Languages, SI “Khujand International Institute” under the SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”

ТУРИЗМ БЕЗ ГРАНИЦ: КАК ПУТЕШЕСТВИЯ СТАЛИ НОВЫМ СТИЛЕМ ЖИЗНИ

ХАСАНОВА М. И.

Введение. Еще пару десятилетий назад путешествие считалось редким событием, пунктом из списка заветных желаний, к которому готовились месяцами. Сегодня же мир превратился в единое пространство, где границы на картах значат гораздо меньше, чем жажда открытий. Мы больше не просто "ездим в отпуск" — мы переносим свою жизнь, работу и смыслы в разные точки планеты, превращая дорогу в естественную среду обитания. [1]

Путешествия перестали быть побегом от реальности и стали самой реальностью. Это новый культурный код, где вместо коллекционирования вещей мы выбираем коллекционирование закатов, вкусов и случайных встреч. В этой статье мы разберем, как "человек путешествующий" стал главным героем современности и почему свобода передвижения — это не только про самолеты, но и про внутреннюю трансформацию каждого из нас

Раньше туризм был линейным: дом — аэропорт — отель — пляж — дом. Сегодня эта схема разрушена. Для современного поколения путешествие — это не пауза в жизни, а способ её развития. Появилось понятие «slow travel» (медленные путешествия): люди больше не стремятся за неделю объехать десять столиц. Вместо этого они выбирают один город или регион, живут там месяцами, ходят на местные рынки и учат язык. Целью стал не «осмотр достопримечательностей», а «погружение в контекст». [2]

Главным двигателем «туризма без границ» стала цифровая революция. Понятие «workation» (работа + отпуск) прочно вошло в обиход. [3]

Свобода локации: Миллионы специалистов — от программистов до дизайнеров — больше не привязаны к офисному креслу.

Экономика впечатлений: Люди тратят деньги не на новые модели автомобилей или дорогую мебель, а на билеты и аренду жилья с видом на океан или горы. Инвестиции в эмоции стали выгоднее инвестиций в квадратные метры. [4]

Границы стираются благодаря смартфонам. Путешествие сегодня лишено того стресса, который испытывали первопроходцы:

Языковой барьер исчез: Онлайн-переводчики позволяют общаться в режиме реального времени даже в самой глухой деревне.

Экономика шеринга: Сервисы вроде Airbnb или Couchsurfing позволяют жить в аутентичных домах, а не в безликих отелях, общаясь напрямую с местными жителями.

Искусственный интеллект: Алгоритмы планируют маршруты, находят самые дешевые билеты и советуют секретные локации, о которых не знают массовые туристы.

Путешествия стали новым стилем жизни, потому что они работают как самый эффективный психолог. В дороге человек сталкивается с непривычными ситуациями, что развивает нейропластичность мозга.

Выход из зоны комфорта учит гибкости и адаптивности. Столкновение с другими культурами избавляет от стереотипов и делает нас терпимее. В конечном итоге, «туризм без границ» — это поиск самого себя. Мы уезжаем далеко, чтобы вернуться к себе другими: более спокойными, открытыми и осознанными.

Новый стиль жизни принес и новую ответственность. Современный путешественник задумывается о своем «углеродном следе». В моду входит осознанный туризм: отказ от одноразового пластика, поддержка локальных фермеров и

волонтерство. Путешествовать без границ — значит не только брать, но и оберегать тот мир, который стал нашим общим домом.

В прежние времена человек покидал родной порог лишь по великой необходимости или в редкие дни заслуженного отдыха. Сегодня же само понятие «дом» утратило свою монолитную неподвижность. Оно больше не ограничено четырьмя стенами и видом из одного и того же окна. Для современного странника домом стал весь подлунный мир, а его крышей — бескрайнее небо, одинаково высокое и над заснеженными пиками Альп, и над золотыми песками Сахары.

Путешествие теперь — это не бегство от скуки, а осознанное стремление к полноте бытия. Мы перестали измерять свои поездки количеством посещенных музеев и штампами в паспорте. На смену суете пришло «искусство неспешного созерцания». Это умение замереть в тишине старинного итальянского дворика, вдыхая аромат свежего хлеба, или часами наблюдать, как туман лениво сползает с вершин Гималаев, не стремясь успеть к следующему пункту туристического гида.

Цифровая эпоха, при всей её прагматичности, подарила нам удивительное чудо — возможность не выбирать между делом жизни и страстью к открытиям. Границы, веками разделявшие страны и народы, в сознании нового поколения превратились в условные линии. Теперь рабочим кабинетом может служить терраса с видом на морской прибой, а совещание под аккомпанемент тропического ливня кажется более естественным, чем в душном офисе мегаполиса.

Это великое освобождение от «оседлости» вернуло человеку его первоизданную суть — быть первооткрывателем. Мы снова учимся доверять случаю, полагаться на гостеприимство незнакомцев и находить общий язык с миром без слов, лишь по улыбке и жесту.

Но главные открытия совершаются не на картах, а внутри нас самих. Каждая новая дорога — это зеркало, в котором мы видим себя иными. Вдали от привычных удобств и социальных ролей человек встречается со своей истинной природой. Трудности пути закаляют волю, а красота чужих земель смягчает сердце.

Мы учимся ценить мгновение, понимая, что закат над океаном никогда не повторится дважды. Мы становимся богаче не за счет приобретенных вещей, а благодаря сокровищам, которые нельзя отнять: памяти о вкусе родниковой воды в горах, ощущении горячего ветра на коже и осознании того, что мир бесконечно велик, прекрасен и, вопреки всему, един.

В конечном счете, когда стихает гул самолетных двигателей и пыль дорог оседает на старых ботинках, мы понимаем главную истину: наше самое важное путешествие происходит не в пространстве, а в глубине собственной души. Мир без границ — это не только отсутствие виз и заслонов, это, прежде всего, отсутствие страха перед неизвестным и готовность принять все многообразие жизни как бесценный дар.

Став гражданами мира, мы обрели нечто большее, чем свободу передвижения. Мы обрели способность видеть родство в каждом встречном и находить приют в любом уголке земли. Путешествие как стиль жизни — это тихий обет никогда не переставать удивляться, хранить в себе детское любопытство и беречь красоту планеты, которая стала нашим общим домом.

Пусть же ваши дороги всегда будут светлыми, а возвращения — какими бы редкими они ни были — приносят покой и осознание того, что истинный дом там, где ваше сердце пребывает в гармонии с миром. Ведь в бесконечном пути мы не теряем себя, а лишь наконец-то обретаем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. — М.: КиноРус, 2021. — 464 с.
2. Richards G. Cultural Tourism: Global and Local Perspectives. — London: Routledge, 2020. — 312 p.

3. UNWTO. Global Report on Tourism and Digital Transformation. — Madrid: World Tourism Organization, 2019. — 98 p.
4. Pine B., Gilmore J. The Experience Economy. — Boston: Harvard Business School Press, 2019. — 368 p.
5. Иванова Н.В. Современные тенденции развития международного туризма // Вестник туризма. — 2022. — №3. — С. 45–52.

САЙЁҲӢ БИДУНИ МАРЗ: ЧӢ ГУНА САФАР БА УСЛУБИ НАВИ ЗИНДАГӢ ТАБДИЛ ЁФТ

Дар мақола тағйирёбии туризм аз як шакли фароғат ба тарзи пурраи ҳаёт дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамисозии ҷомеаи муосир баррасӣ мешавад. Омилҳои асосие, ки ба афзоиши ҳаракатнокии аҳоли мусоидат мекунанд, аз ҷумла рушди инфрасохтори нақлиёт, густариши технологияҳои рақамӣ ва тағйирёбии арзишҳои иҷтимоӣ таҳлил мегарданд. Дикқати махсус ба падидаи «зиндагӣ дар сафар» ва таъсири туризм ба равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва мубодилаи фарҳангӣ рағбона шудааст. Дар мақола исбот карда мешавад, ки туризми муосир аз доираи тасаввуроти анъанавӣ берун рафта, ба унсури муҳими худшиносии шахс ва воситаи дарки ҷаҳон табдил меёбад.

Калимаҳои калидӣ: туризм, ҷаҳонишавӣ, ҳаракатнокии аҳоли, рақамисозӣ, тарзи ҳаёт, туризми байналмилалӣ, мубодилаи фарҳангӣ, саноати туризм, рушди устувор, сафар.

ТУРИЗМ БЕЗ ГРАНИЦ: КАК ПУТЕШЕСТВИЯ СТАЛИ НОВЫМ СТИЛЕМ ЖИЗНИ

В статье рассматривается трансформация туризма из формы досуга в полноценный стиль жизни в условиях глобализации и цифровизации современного общества. Анализируются ключевые факторы, способствующие росту мобильности населения, включая развитие транспортной инфраструктуры, распространение цифровых технологий и изменение ценностных ориентиров. Особое внимание уделяется феномену «жизни в путешествии», а также влиянию туризма на социально-экономические процессы и культурный обмен. В работе обосновывается, что современный туризм выходит за рамки традиционных представлений, становясь важным элементом самоидентификации личности и инструментом познания мира.

Ключевые слова: туризм, глобализация, мобильность населения, цифровизация, стиль жизни, международный туризм, культурный обмен, туристическая индустрия, устойчивое развитие, путешествия

TOURISM WITHOUT BORDERS: HOW TRAVEL BECAME A NEW LIFESTYLE

The article examines the transformation of tourism from a form of leisure into a comprehensive lifestyle in the context of globalization and digitalization of modern society. It analyzes the key factors driving increased human mobility, including the development of transport infrastructure, the expansion of digital technologies, and shifts in value systems. Special attention is given to the phenomenon of “living through travel” and the impact of tourism on socio-economic processes and cultural exchange. The study argues that modern tourism goes beyond traditional perceptions, becoming an essential element of personal identity and a powerful tool for understanding the world.

Key words: tourism, globalization, mobility, digitalization, lifestyle, international tourism, cultural exchange, tourism industry, sustainable development, travel

Маълумот оиди муаллиф: Ҳасанова Малоҳат Ибодуллоевна — муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷӣ, сармутахассиси шуъбаи тарбия, Донишқадаи байналмилалӣи Хучандии МД «Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон», Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон. E-mail: malokhat15@gmail.com

Сведения об авторе: Хасанова Малохат Ибодуллоевна — старший преподаватель кафедры иностранных языков, главный специалист отдела воспитательной работы, ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана», Худжанд, Республика Таджикистан. E-mail: malokhat15@gmail.com

Information about the author: Malokhat Ibodulloevna Khasanova — Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages, Chief Specialist of the Department of Educational Affairs, Khujand International Institute of the State University “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”, Khujand, Republic of Tajikistan. E-mail: malokhat15@gmail.com

УДК: 371 (575,3).

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

ТУРСУНОВ А. А.

Современная система образования ориентирована на развитие личности обучающегося, формирование его профессиональных компетенций и способности к самостоятельному мышлению. В связи с этим особую значимость приобретает педагогическое взаимодействие преподавателя и студента, которое является важным условием успешного обучения и воспитания.

Педагогическое взаимодействие представляет собой сложный процесс общения и совместной деятельности преподавателя и студентов, направленный на достижение образовательных целей. [1 с.17]

В процессе взаимодействия происходит обмен знаниями, опытом, ценностями и формирование профессиональных навыков.

В условиях модернизации образования возрастает необходимость совершенствования форм и методов педагогического взаимодействия. Преподаватель должен выступать не только источником знаний, но и организатором познавательной деятельности студентов, их наставником и партнером в образовательном процессе.

Цель исследования — изучить особенности педагогического взаимодействия преподавателя и студента и определить его роль в повышении эффективности образовательного процесса.

Рассмотреть сущность педагогического взаимодействия в образовательном процессе.

Определить основные формы и методы взаимодействия преподавателя и студента.

Проанализировать принципы эффективного педагогического взаимодействия.

Раскрыть роль преподавателя в организации взаимодействия со студентами.

Методы исследования

В процессе исследования использовались следующие методы:

анализ педагогической и научной литературы;[

сравнительный анализ педагогических концепций;

обобщение педагогического опыта.

Использование данных методов позволило более полно рассмотреть проблему педагогического взаимодействия преподавателя и студента.

Сущность педагогического взаимодействия

Педагогическое взаимодействие является одним из центральных понятий педагогической науки. Оно представляет собой систему взаимосвязанных действий преподавателя и студентов, направленных на достижение образовательных целей.

Основой педагогического взаимодействия является педагогическое общение, которое включает передачу информации, организацию совместной деятельности и эмоциональное взаимодействие участников образовательного процесса.

Исследователи отмечают, что эффективное взаимодействие предполагает:

сотрудничество преподавателя и студентов;

активное участие студентов в учебном процессе;

взаимное уважение и доверие;

создание благоприятной психологической атмосферы.

Педагогическое взаимодействие способствует формированию у студентов ответственности, самостоятельности и способности к творческому мышлению. [3 с.12]

Формы педагогического взаимодействия

В образовательной практике выделяют несколько основных форм взаимодействия преподавателя и студентов.

1. Информационное взаимодействие

Данная форма связана с передачей учебной информации от преподавателя к студентам. Она реализуется через лекции, объяснения, презентации и другие формы учебной деятельности.

2. Коммуникативное взаимодействие

Коммуникативное взаимодействие предполагает обмен мнениями, обсуждение учебных вопросов, проведение дискуссий и семинарских занятий. Такая форма способствует развитию критического мышления студентов.

3. Организационное взаимодействие

Организационное взаимодействие связано с управлением учебной деятельностью студентов. Преподаватель организует выполнение заданий, контролирует результаты обучения и оказывает помощь студентам.

4. Мотивационное взаимодействие

Мотивационное взаимодействие направлено на формирование интереса студентов к обучению. Преподаватель использует различные методы стимулирования познавательной активности.

Принципы педагогического взаимодействия

Эффективное педагогическое взаимодействие основывается на ряде педагогических принципов.

Принцип уважения личности студента

Каждый студент является уникальной личностью, поэтому преподаватель должен учитывать его индивидуальные особенности.

Принцип сотрудничества

Образовательный процесс должен строиться на основе партнерских отношений между преподавателем и студентами.

Принцип активности студентов

Студенты должны принимать активное участие в процессе обучения, проявлять инициативу и самостоятельность.

Принцип обратной связи

Обратная связь позволяет преподавателю оценить уровень усвоения учебного материала и корректировать процесс обучения. [2 с.25]

Роль преподавателя в педагогическом взаимодействии

В современных условиях преподаватель выполняет несколько важных функций:

- организатор учебной деятельности;
- наставник и консультант;
- мотиватор студентов;
- координатор образовательного процесса.

Преподаватель должен создавать условия для активного участия студентов в образовательном процессе, стимулировать их интерес к обучению и развивать их творческий потенциал.

Большое значение имеет также педагогическое мастерство преподавателя, которое проявляется в умении устанавливать контакт со студентами, организовывать учебную деятельность и эффективно использовать современные педагогические технологии.

Значение педагогического взаимодействия

Педагогическое взаимодействие играет важную роль в формировании личности студента. Оно способствует:

- развитию познавательной активности;
- формированию профессиональных компетенций;
- развитию коммуникативных навыков;
- формированию ответственности и самостоятельности.

Кроме того, эффективное взаимодействие между преподавателем и студентами способствует созданию благоприятного психологического климата в учебной группе.

Проблемы педагогического взаимодействия

Несмотря на важность педагогического взаимодействия, в образовательной практике существуют определенные проблемы:

- недостаточная активность студентов;
- традиционные методы обучения;
- недостаток педагогического общения;
- отсутствие мотивации у студентов.

Для решения этих проблем необходимо совершенствовать методы преподавания и активно внедрять современные образовательные технологии. [4 с.3]

Таким образом, педагогическое взаимодействие преподавателя и студента является важным фактором эффективности образовательного процесса. Оно обеспечивает сотрудничество участников обучения, способствует развитию личности студента и формированию профессиональных компетенций.

Современное образование требует перехода к партнерской модели взаимодействия, при которой преподаватель и студент выступают как активные участники образовательного процесса. Развитие эффективных форм педагогического взаимодействия является одной из основных задач современной педагогики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сластенин В.А. Педагогика. - Москва: Академия.
2. Зимняя И.А. Педагогическая психология. — Москва.
3. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя.
4. Леонтьев А.А. Педагогическое общение.
5. Подласый И.П. Педагогика. — Москва: Владос.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассматривается проблема педагогического взаимодействия преподавателя и студента как одного из важнейших факторов эффективности образовательного процесса. Анализируются основные формы, принципы и условия организации взаимодействия, а также его влияние на формирование профессиональных компетенций и личностного развития студентов. Особое внимание уделяется роли преподавателя в организации образовательного процесса и создании благоприятной психологической атмосферы обучения.

Ключевые слова: педагогическое взаимодействие, преподаватель, студент, образовательный процесс, педагогическое общение, сотрудничество, обучение.

МУНОСИБАТИ ПЕДАГОГИИ МУАЛЛИМ ВА ДОНИШЧЌ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар ин мақола масъалаи ҳамкориҳои педагогии байни муаллим ва донишҷў ҳамчун яке аз омилҳои муҳимтарини самаранокии раванди таълим баррасӣ мешавад. Дар он шаклҳо, принсипҳо ва шароити асосии ҳамкориҳо, инчунин таъсири он ба рушди салоҳиятҳои касбии донишҷўён ва рушди шахсии онҳо таҳлил карда мешавад. Ба нақши муаллим дар таълики раванди таълим ва фароҳам овардани фазои мусоиди равонии таълимӣ диққати махсус дода мешавад.

Низомии муносири маориф ба рушди шахсияти донишҷўён, рушди салоҳиятҳои касбии онҳо ва рушди қобилияти мустақилонаи тафаккури онҳо нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, муоширати педагогии байни муаллим ва донишҷў махсусан муҳим аст, зеро он шартҳои муҳими таълим ва тарбияи муваффақона мебошад.

Калимаҳои калидӣ: ҳамкориҳои педагогӣ, муаллим, донишҷў, раванди таълим, муоширати педагогӣ, ҳамкорӣ, омӯзиш.

PEDAGOGICAL INTERACTION BETWEEN TEACHER AND STUDENT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article discusses the problem of pedagogical interaction between a teacher and a student as one of the most important factors in the effectiveness of the educational process. The main forms, principles, and conditions of interaction are analyzed, as well as its impact on the formation of professional competencies and personal development of students. Special attention is paid to the role of the teacher in organizing the educational process and creating a favorable psychological learning environment.

Keywords: pedagogical interaction, teacher, student, educational process, pedagogical communication, cooperation, learning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Турсунов Анвар Алиҷонович - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “ДБССТ”

Сведения об авторе: Турсунов Анвар Алиджанович - ассистент кафедры иностранных языков ГУ «Худжандского международного института» ГУ «МУТПТ»

Information about the author: Tursunov Anvar Alijonovich — Assistant at the Department of Foreign Languages, Khujand International Institute, State Institution "MU TPT".

БЕЗЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ СРЕДИ ДРУГИХ ТИПОВ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

СОБИРОВА ДЖ. Г.

В конце прошлого столетия в связи с бурным развитием семантического направления в синтаксической науке камнем преткновения стал вопрос об односоставном предложении как самостоятельной синтаксической категории.

Известный ученый-языковед проф. В.Г.Адмони еще в 1955 году в своей работе «О двусоставности предложения» «окрестил» проблему односоставного предложения в русском языке как один из «проклятых» вопросов языкознания. Этому «проклятому» вопросу русского языкознания и посвящен наш реферат, представляющая, собой теоретическое исследование.

Необходимо отметить, что безличные предложения, состоящие из одного сказуемого, являются формой грамматического выражения особого суждения, в котором словесно обозначен только логический предикат, а логический субъект не получил своего словесного выражения, так как в этих суждениях имеется только представление о предмете суждения, не прошедшее процесса вербализации, т.е. это представление о предмете или явлении не перешло посредством слова в логическое понятие.

Предметом нашего исследования является самая многочисленная часть глагольных односоставных предложений – безличные.

Чтобы решить вопрос о том, что такое безличное предложение и какова ее специфика в типологии синтаксиса русского языка, необходимо поставить вопрос вообще о сущности предложения, как основной единице языка, о его соотношении с суждением, выявив их связь и различия.

Изучение материалов современного русского языка доказало нам несостоятельность только синхронического рассмотрения этого сложнейшего вопроса и заставило нас обратиться к материалам древнерусского языка, чтобы выявить в общих чертах различие и сходство в структурном отношении типов безличных предложений в современном русском языке и в древнерусском. Обильно сопоставить факты древнерусского языка с фактами современного русского литературного языка, позволил выяснить некоторые исторические моменты развития безличных предложений в русском языке.

При выяснении природы безличных предложений были ограничены безличные предложения от других видов предложений, в которых некоторые признаки как бы совпадают с признаками безличных предложений. Только после изучения общей проблемы предложения, истории вопроса о безличных предложениях, после ограничения типов предложений, которые неправильно включаются в безличные, мы приступаем к выявлению природы безличных предложений, к их анализу со стороны значения и формы.

Вопрос о безличных предложениях, целое столетие являющийся предметом суждения, как философов, так и лингвистов, заставляет нас дать краткий очерк изучения этого крайне сложного и интересного вопроса, но не по лингвистическим школам, а хронологически, чтобы видеть, как развивались идеи в данной области, как постепенно все глубже и правильнее осознавался вопрос о характере безличных предложений.

Основными элементами двусоставного предложения, являются два организующих центра, вокруг которых группируются все остальные члены предложения и которые выступают в предложении в роли главных членов предложения – подлежащего и сказуемого.

Но в современном русском языке встречаются так называемые односоставные предложения, в которых имеется налицо один из составов главных членов предложения (либо подлежащего, либо сказуемого), а другой и не подразумевается и не восстанавливается из контекста. Например: **Цепь дней...Переходы, бои, отдых. Жара, дождь. Смежные запахи конского пота и нагретой кожи седла.**

Односоставные предложения представляют собой ряд самостоятельных структурно-семантических типов предложений, каждому из которых свойственны специфические формы выражения главного члена и часто – определенные разновидности второстепенных членов, а также своеобразие в коммуникативном назначении и грамматической семантике.

Представители логико-грамматического направления (Н.И.Греч, А.Х.Востоков, Ф.И.Буслаев), отождествляя предложение с суждением, рассматривали односоставные предложения как не полные, допуская, что один из главных членов предложения-суждения - может быть опущен. Исходя из того, что «без сказуемого не может быть суждения», Ф.И. Буслаев категорически утверждает: «...Но нет ни одного предложения, которое состояло бы только из подлежащего». Отсюда совершенно очевидно, что представили, логико-грамматического направления не признавали номинативных предложений, а рассматривали их как неполные предложения.

Представители историко-психологического и формально-грамматического направлений так же, как и представители логико-грамматического направления, считали, что важнейшей частью предложения является сказуемое, что в нем вся сила высказывания, что без сказуемого не может быть предложения.

В тех случаях, когда единственный главный член односоставного предложения выражается именительным падежом, он, независимо от выполняемой им функции, рассматривался представителями этих направлений в качестве сказуемого, а предложение в целом признавалось не полным предложением, где подлежащее опущено.

Ф.Ф.Фортунатов наличие таких предложений объяснял тем, что предложение как психологическое суждение должно заключать сочетание двух представлений – психологического подлежащего и психологического сказуемого. В неполных предложениях одно из представлений, согласно учению Ф.Ф.Фортунатова, может не иметь словесного выражения. Например, в предложении пожар психологическим подлежащим является представление того пламени, дыма, которые я только что видел, а в психологическое сказуемое входит представление слова пожар. Это значит, что Ф.Ф.Фортунатов, подходя к характеристике односоставного предложения с психологической точки зрения, рассматривает подлежащее и сказуемое не с точки зрения выражения в языке взаимосвязи явлений реальной действительности, а с точки зрения сочетания непосредственного восприятия явлений со словесным обозначением его в языке (предложении).

Что же лежит в основе односоставных предложений, какая форма мысли? Суждение с опущенным субъектом, т.е. неполное суждение? Или суждение с особой одночленной структуры? Или обычное суждение, в котором один из членов – субъект, существуя в мысли как представление, не выражен словесно? Или, быть может, такие односоставные типы предложения являются и оформлением и выражением более простых по структуре, чем суждение, форм мышления, которые не выявлены и не названы логиками? Быть может, в некоторых предложениях выражено только понятие или представление?

П.С Попов полагал, что в односоставных предложениях суждение имплицитное, т.е. неразвернутое, но этот латинский термин все же не объясняет сущности самого явления.

Если встать на ту точку зрения, что мышление протекает путем образования как двучленных, так и одночленных суждений, то вопрос решался бы гораздо проще: односоставные предложения являются оформлением и выражением одночленного суждения, а двусоставные предложения – форма выявления двучленных суждений.

Наличие односоставных предложений, исходит из признания наличия особых суждений в процессе мышления, - суждений, в которых предмет суждения не получил словесного выражения, т.е. суждений без субъекта суждения, что фактически ведет к признанию возможности одночленного суждения.

Отдельные элементы мысли, как структурные части суждения, в силу тех или иных причин могут не быть облечены в звуковую оболочку, так как мысль говорящего понятна и без того. Такие явления в языке возможны при определенной ситуации или будучи обусловлены особыми контекстуальными причинами. К таким явлениям можно отнести односоставные предложения, которые возникают при особых условиях речи.

Впервые понятие двусоставности //односоставности предложения по его синтаксической форме четко сформулировал акад. А.А.Шахматов в своем «Синтаксисе русского языка». Им же были введены и сами термины: «односоставное предложение», «двусоставное предложение».

«Предложения русского языка, - писал А.А.Шахмаов, - распадаются по форме на следующие две основные разновидности: предложения односоставные, не представляющие словесного обнаружения тех двух членов, на которые распадается каждая психологическая коммуникация, и на предложения двусоставные, один состав которых является господствующим и соответствует психологическому объекту, а другой состав – зависимым и соответствует психологическому предикату». (4)

А. А. Шахматов, собрав огромный материал односоставных предложений, не дал четкой их классификации, а также дифференцированного описания их грамматической структуры, кладя в основание деления предложений то синтаксическую, то морфологическую природу главных членов предложения.

Однако Шахматов свой синтаксис построил как учение о предложении, а главный член односоставного предложения объяснял в большинстве случаев, исходя из характеристики синтаксической его природы: то как подлежащее, то как сказуемое.

По мнению А.А. Шахматова, в односоставных предложениях не выражены ясно ни подлежащее, ни сказуемое. Нет расчлененности предложения на два состава. Поскольку подлежащее и сказуемое в этих предложениях не расчленяются, А.А. Шахматов считает, что можно говорить только о главном члене предложения. При этом, как пишет А.А. Шахматов, «главный член односоставного предложения может быть отождествлен формально или с подлежащим, или со сказуемым, причем, конечно, не следует забывать, что такое «сказуемое» отличается от сказуемого двусоставного предложения соответствует только субъекту». (9)

Касаясь этого вопроса, в статье «Синтаксис русского языка» акад. А.А.Шахматова» В.В.Виноградов пишет: «Подведение этого главного члена предложения во многих односоставных предложениях под грамматические понятия подлежащего и сказуемого лишено всяких синтаксических оснований. В самом деле, ни в значении, ни в грамматической форме имени существительного, образующего, одночленное предложение (Огонь!; Внимание!; Терпение!; Папа!) нет никаких указаний на его синтаксическую функцию подлежащего или сказуемого». (2)

Утверждение акад. В.В.Виноградова вызывает вопрос, почему главный член односоставного предложения не может быть анализируем как синтаксическое понятие? Ведь односоставные предложения, как и двусоставные, являются также объектом изучения синтаксиса. Кроме того, в качестве примеров приведены одни побудительно-императивные, восклицательные предложения, в то время как в односоставные Шахматов включал и неопределенно-личные, и обобщенно-личные, и безличные, и номинативные. Наконец, не указано, почему именительный падеж существительного в номинативных предложениях не имеет никаких указаний на его синтаксическую функцию подлежащего или сказуемого.

Правда, сам Шахматов писал: «Член предложения, соответствующий по своему значению сочетанию субъекта с предикатом, мы назовем главным членом, главным

членом односоставного предложения; в односоставных предложениях таким образом не нашло себе словесного выражения то расчленение, которое с несомненностью обнаруживается в самой коммуникации». (там же).

В.В.Виноградов в названной статье, критикуя акад. Шахматова за непоследовательность в делении предложений то по синтаксическому принципу, то по морфологическому, пишет: «Понятно, что в односоставном предложении, чуждом расчлененности, не может быть, с точки зрения А.А. Шахматова, ни подлежащего, ни сказуемого (особенно при своеобразном понимании сказуемого как согласованного с подлежащим и зависимого от него второго главного члена). Казалось бы, по этой причине, что классификация или деление односоставных предложений на виды или типы должны основываться на морфологической природе главного члена или на значениях этих предложений, на их конструктивно-синтаксических признаках, на их синтаксических функциях и на сфере их употребления». (там же).

На самом деле Шахматов синтаксис односоставных предложений построил на основе учения о предложении, вскрывая в них синтаксические категории (то подлежащее, то сказуемое), а не на выявлении морфологического состава предложений. «В основание дальнейших делений... кладем природу главного члена. Сравнительно со способами словесного выражения главных членов в двусоставных предложениях, главный член односоставного предложения может быть отождествлен формально или с подлежащим или со сказуемым... Сообразно с этим и имея в виду двусоставные предложения, мы делим односоставные на подлежащные, бесподлежащные, вокативные и безличные».

Отказываясь от предложения синтаксической природы главного члена предложения, мы, во-первых, не можем различить синтаксически односоставные неопределенно-личные и обобщенно-личные, безличные, номинативные предложения, так как в них только один главный член, а во-вторых, мы не можем различать и природу второстепенных членов предложения, и вынуждены будем перейти полностью на синтаксис как учение о словосочетании, т.е. к узкоморфологическому принципу анализа языковых единиц, тем самым, подменяя синтаксис морфологией.

Большая заслуга в изучении односоставных предложений принадлежит А.А. Шахматову. На богатом языковом материале он выявил разнообразные типы построения (структур) односоставных предложений в грамматическом строе русского языка, но специфику их грамматической природы все же не вскрыл.

Синтаксическая концепция А.А.Шахматова о грамматической двусоставности//односоставности простого предложения была положена в основу авторами 11 тома Академической грамматики русского языка 1954 года, вышедшего под редакцией акад.В.В.Виноградова и проф.Е.И.Истриной.

От грамматической оппозиции: двусоставное предложение // односоставное предложение отказались и авторы «Русской грамматики» - 1980года. В разделе «Простое предложение» Н.Ю.Шведовой представлены перечни однокомпонентных и двухкомпонентных структурных схем предложений. Это отказ от намеченного в теоретических «Основах построения описательной грамматики современного русского литературного языка» (М,1966) плана построения раздела «Синтаксис словосочетания и простого предложения», в котором четко были выделены, прежде всего, двусоставные и односоставные предложения – с их структурными схемами.

В последние два десятилетия прошлого столетия традиционное понятие односоставного предложения в русском синтаксисе было подвергнуто критическому пересмотру в книгах Г.А.Золотовой «Очерк функционального синтаксиса русского языка» (М, 1973) и «Коммуникативные аспекты русского синтаксиса» (М, 1982).

«Реализуя речемыслительный акт сопряжения имени предмета и имени признака, предложение принципиально двусоставно», - утверждает она. «Традиционное деление предложений на двусоставные и односоставные», - считает Г.А.Золотова, - информирует нас о наличии (отсутствии) в предложении имени в именительном падеже. Этот признак

структуры предложения явно не принадлежит к характеристикам, определяющим сущность явления, поскольку многие люди выражают предикцируемый компонент другими средствами, а роль и способ оформления компонента данным делением игнорируется». По ее оценкам, издержки этой привычной классификации – отрыв формы предложения от содержания предикативно-речевого акта, воплощенного в модели, нерешенность вопросов разграничения главных членов и ограничения главных от второстепенных смещение явлений языка и речи – значительно перевешивают приобретение».(4).

Рассмотрев основные этапы разработки учения о русском односоставном предложении в грамматической науке и пути решения самой проблемы двусоставности // односоставности предложения в работах различных ученых-лингвистов, нельзя не отметить, что эта проблема до сих пор принадлежит к числу актуальных в русском синтаксисе, к одному из «проклятых» вопросов русского языкознания.

Плюрализм мнений в данной области русистики проявляется, прежде всего, в том, что одни ученые усматривают наличие в современном русском языке разветвленной системы структурно-семантических типов односоставных предложений, другие же, напротив склоняются к полному отрицанию понятия синтаксической односоставности, защищая идею двусоставности русского простого предложения как неотъемлемого признака.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабайцева В.В, Максимов Л.Ю. Современный русский язык ч.111. Синтаксис. Пунктуация. М.: Просвещение 1987.
2. Галкина-Федорук Е.М. Безличные предложения в современном русском языке. «Издательство московского университета» 1958.
3. Грамматика русского языка. Т.2.ч.2.Синтаксис М.:1954
4. Долин Ю.Т. Вопросы теории односоставного предложения. (Монография) Оренбург 2010.
5. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. М.: 1982
6. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. М.:Из-во «Высшая школа», 1974
7. Осипова Э.Н. Русский синтаксис: Односоставность предложения. Монография. Архангельск., 2010
8. Пипченко Н.М. Современный русский. Синтаксис словосочетания и простого предложения. Минск. БГУ 2008.
9. Руднев А.Г. Синтаксис современного русского языка. М.:1968
10. Розенталь Д.Э., Голуб И.Б., Теленкова М.А. Современный русский язык. М.: 1991.
11. Скобликова Е.С. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения. М.: «Просвещение» 1979
12. Современный русский литературный язык. Под.ред.Н.И.Шанского. Ленинград «Просвещение» 1988
13. Современный русский язык. Ч.2. Синтаксис. Под.ред. Д.Э.Розенталя. М.: «Высшая школа» 1976

БЕЗЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ СРЕДИ ДРУГИХ ТИПОВ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье рассматривается природа односоставных безличных предложений, как со стороны их форм, так и со стороны лексико-семантических значений и выявление их место в различных жанрах речи, а также выяснить, какая форма мысли соотносительна с этим типом предложения. Вопрос о безличных предложениях одинаково интересен как для лингвистов, так и для философов и психологов, так как он касается не только языка,

но и мышления. Нельзя решить вопрос о сущности безличных предложений, не решив того, что, какая форма мысли облачается в форму безличного предложения.

Ключевые слова: Плюрализм, семантика, односоставное предложение, субъект, двусоставное предложение, структурно-семантический тип, подлежащее, сказуемое, синтаксическая концепция.

IMPERSONAL SENTENCES AMONG OTHER TYPES OF SIMPLE SENTENCES

This study examines impersonal sentences as one of the important types of simple sentences in modern linguistics. Impersonal sentences are characterized by the absence of a grammatical subject, while the action, state, or phenomenon is expressed through the predicate. The purpose of this research is to analyze the structural and semantic features of impersonal sentences and to determine their place among other types of simple sentences. The research focuses on the comparison of impersonal sentences with personal, definite-personal, indefinite-personal, and generalized-personal sentences. Special attention is given to the ways impersonal constructions express natural phenomena, physical and emotional states, necessity, and possibility. The study also explores the grammatical means used to form such sentences in language.

Keywords: impersonal sentences, simple sentences types, syntax, grammatical structure, subjectless constructions, sentence classification, sentence functions.

ЧУМЛАҲОИ БЕШАХС ДАР БАЙНИ ДИГАР НАМУДҲОИ ЧУМЛАҲОИ ОДӢ

Чумлаҳои бешахс ҳамчун яке аз навъҳои муҳими чумлаҳои одӣ мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Чумлаҳои бешахс он чумлае мебошанд, ки дар онҳо иҷрокунадаи амал (фоил) муайян нест, ё зикр ҳам намешавад. Дар чунин сохторҳо таваҷҷӯҳ пеш аз ҳама ба ҳуди амал ё вазъ равона мегардад, на ба шахсе, ки онро анҷом медиҳад. Чумлаҳои бешахс дар киёс бо дигар намуҳои чумлаҳои одӣ - аз чумла чумлаҳои шахсӣ, муайяний – таҳлил мешаванд. Ҳадафи тадқиқот муайян намудани вижагиҳои грамматикӣ ва маъноӣ чумлаҳои бешахс, инчунин ҷойгоҳу нақши онҳо дар низоми забон мебошад. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки чумлаҳои бешахс дар ифодаи фикр, хусусан вақте ки фоил номаълум ё зикри он нолозим аст, нақши басо муҳим доранд. Онҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хиттӣ васеъ истифода шуда, барои дақиқу ҳамзамон мухтасар истифода кардани мазмун имконият фароҳам меоранд.

Калидвожаҳо: чумлаи бешахс, чумлаи одӣ, сохтори грамматикӣ, фоил, амал, маъно, таҳлил, навъҳои чумла, нутқ.

Сведения об авторе: Собирова Дажмила Галибовна – преподаватель кафедры иностранных языков факультета педагогики и филологии ГУ «Худжандского Международного Института» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана» (+992) 927637303

Маълумот дар бораи муаллиф: Собирова Ҷамила Ғолибовна – омӯзгори кафедраи забонҳои хориҷии факултети педагогика ва филология, Муассисаи давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд” Муассисаи давлатии “Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқориҳои Тоҷикистон”. (+992) 927637303

Information about the author: Sobirova Jamila Galibovna- senior lecturer, Head of the Department of Foreign Languages, Faculty of Pedagogy and Philology. State Institution «Khujand International Institute» State Institution «International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan» (+ 992) 927637303

ВЛИЯНИЕ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ТУРИСТИЧЕСКИХ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

РАХИМОВА Х.М., ВАЛИЕВ И.С.

Введение

Мир туристических потоков стремительно меняется: глобализация, цифровизация и растущие экологические требования формируют новые правила игры для регионов, стремящихся стать конкурентоспособными на международной арене. В этих условиях регионы сталкиваются с необходимостью одновременно развивать инфраструктуру, привлекать инвестиции, внедрять инновации и сохранять природные ресурсы. Для Республики Таджикистан, обладающей уникальными природными и культурными ресурсами, ключевым вызовом становится поиск эффективных механизмов трансформации туристической отрасли в условиях современных экономических и технологических реалий.

Одним из наиболее перспективных инструментов решения этой задачи являются свободные экономические зоны (СЭЗ). Созданные с целью стимулирования инвестиций, инновационной деятельности и экономического роста, СЭЗ могут стать стратегическим драйвером развития туристических регионов, сочетая экономические, экологические и цифровые компоненты. [1, с. 156] При этом их потенциал для интеграции туризма остаётся недостаточно исследованным, особенно в контексте повышения конкурентоспособности регионов на международном уровне.

Основная часть

В научной литературе свободные экономические зоны рассматриваются как особая форма территориальной организации хозяйственной деятельности, направленная на создание благоприятных условий для привлечения инвестиций и ускоренного социально-экономического развития регионов. В контексте развития туризма СЭЗ рассматриваются не только как инструменты инвестиционной привлекательности, но и как платформы для цифровизации и формирования туристических кластеров, что особенно важно для анализа конкурентоспособности туристических регионов. [2] Ряд зарубежных и отечественных ученых подчеркивают, что эффективность свободных экономических зон определяется не только объемом привлеченных инвестиций, но и их способностью формировать точки роста, обеспечивать трансфер технологий и способствовать диверсификации региональной экономики. [3, с.72] Так, по мнению экономистов, специализация СЭЗ на приоритетных отраслях позволяет создавать устойчивые производственно-сервисные кластеры, в том числе в сфере туризма, где значительную роль играют инфраструктурные и инновационные факторы.

Для туристических регионов Республики Таджикистан свободные экономические зоны открывают новые возможности, позволяя интегрировать экономические, социальные и экологические аспекты развития. Они способствуют модернизации инфраструктуры, развитию гостиничного и транспортного комплекса, а также формированию конкурентоспособных туристических продуктов, ориентированных на международный рынок. Республика Таджикистан обладает уникальными природными, историко-культурными и экологическими ресурсами, формирующими значительный потенциал для развития туристической отрасли. [4, с. 123] Природные особенности страны включают высокогорные ландшафты Памира и Тянь-Шаня, живописные долины рек, озера и водопады, которые создают условия для развития как активного, так

и экологического туризма. Кроме того, разнообразие климатических зон позволяет формировать туристические маршруты круглый год, включая горнолыжные курорты и экстремальные спортивные программы.

На территории Республики Таджикистан на сегодняшний день функционируют пять официально созданных свободных экономических зон (СЭЗ): СЭЗ «Сугд» в Согдийской области, СЭЗ «Пяндж», СЭЗ «Дангара» и СЭЗ «Куляб» в Хатлонской области, а также СЭЗ «Ишкашим» в Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО). [5, с. 58]

Таблица 1.

Свободные экономические зоны Республики Таджикистан и их туристический потенциал

СЭЗ	Регион	Основные функции	Потенциал для туризма
Сугд	Согдийская область	Промышленное производство, экспортная деятельность, цифровизация сервисов, «единственное окно» для резидентов	Инфраструктура для логистики туристических услуг, цифровые платформы бронирования, интеграция в туристические кластеры
Пяндж	Хатлонская область	Привлечение инвестиций, налоговые и таможенные льготы, промышленная и сельскохозяйственная деятельность	Создание сервисной и транспортной инфраструктуры, развитие активного и экологического туризма
Дангара	Хатлонская область	Промышленная инфраструктура, льготы для резидентов, «единственное окно», развитие человеческого капитала	Логистика и сервисы для туристических маршрутов, поддержка активного и экологического туризма
Куляб	Хатлонская область	Производство, переработка сельхозпродукции, логистика	Сервис и размещение для туристов, культурно-исторические и природные маршруты
Ишкашим	Горно-Бадахшанская АО	Инвестиции в регион, поддержка малого бизнеса, сервисы	Горный туризм, трекинг, экотуризм, культурные маршруты Памира

Исходя из таблицы 1, видно, что каждая из пяти свободных экономических зон Таджикистана обладает уникальной специализацией и инфраструктурными преимуществами, которые формируют её потенциал для развития туристической отрасли. Так, СЭЗ «Сугд» отличается развитой промышленной и цифровой инфраструктурой, что создаёт возможности для интеграции логистики и сервисов бронирования в туристические кластеры региона. СЭЗ «Пяндж» и СЭЗ «Дангара» в Хатлонской области предоставляют благоприятные условия для создания транспортной и сервисной инфраструктуры, что может быть использовано для активного и экологического туризма. СЭЗ «Куляб» обеспечивает поддержку производственных и логистических проектов, что открывает перспективы для организации культурно-исторических маршрутов и услуг размещения. Наконец, СЭЗ «Ишкашим» в Горно-Бадахшанской автономной области благодаря своей близости к высокогорным природным и культурным объектам имеет наибольший потенциал для развития трекинга, экотуризма и культурных экспедиций.

Функционирование свободных экономических зон в Республике Таджикистан оказывает многоуровневое влияние на конкурентоспособность туристических регионов. Прежде всего, СЭЗ способствуют привлечению инвестиций, что позволяет модернизировать инфраструктуру — дороги, транспортные узлы, гостиничные комплексы и сервисные объекты.

Во-вторых, СЭЗ выступают платформой для внедрения инноваций и цифровизации в туристическом секторе. Использование цифровых сервисов, систем онлайн-бронирования и мобильных приложений для информации о туристических объектах повышает удобство и безопасность путешествий, что напрямую отражается на конкурентоспособности региона на международной арене. В-третьих, благодаря специфике регионов, СЭЗ создают возможности для развития специализированных туристических продуктов. Так, высокогорные зоны ГБАО через СЭЗ «Ишкашим» могут развивать трекинг, экотуризм и культурно-познавательные маршруты, а Хатлонская область с СЭЗ «Дангара» и «Куляб» — агротуризм и экскурсионные программы по историко-культурным объектам. Эти возможности позволяют регионам дифференцироваться на туристическом рынке и формировать уникальные конкурентные преимущества.

Заключение

Таким образом, СЭЗ выступают стратегическим инструментом повышения конкурентоспособности туристических регионов, сочетая экономические стимулы, цифровизацию и развитие инфраструктуры с использованием природного и культурного потенциала территории. Их влияние проявляется как в увеличении туристических потоков, так и в формировании качественно новых туристических продуктов, способных конкурировать на международном уровне. Они выполняют многофункциональную роль: они не только стимулируют экономическое развитие регионов, но и создают инфраструктурные, организационные и цифровые условия для формирования конкурентоспособного туристического продукта.

В перспективе СЭЗ могут стать ключевым механизмом интеграции регионального туризма в международные туристические потоки, обеспечивая комплексное развитие туристической отрасли с учётом экономических, социальных, культурных и экологических аспектов. Эффективное использование потенциала СЭЗ позволит регионам Республики Таджикистан повысить свою узнаваемость на мировом туристическом рынке и укрепить позиции в конкуренции за туристов, одновременно стимулируя инвестиции, инновации и устойчивое развитие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зименков Р.И. Свободные экономические зоны : учебное пособие для вузов / Р.И. Зименков. — Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2015. — 222 с. — ISBN 5-238-00930-5.

2. Ахтурсунова А.О., Шохаманова А.М., Энджелов И. Роль кластеризации и цифровизации в развитии инновационного туризма на базе свободных экономических зон // Modern Scientific Method. — 2025. — № 10.
3. Петрова Т.А., Карданов В.А. Особые экономические зоны (свободные экономические зоны) : учебное пособие / Т.А. Петрова, В.А. Карданов. — Москва : ДиректМедиа, 2023. — 192 с.
4. Ивченко В.В. Свободные экономические зоны в зарубежных странах : учебное пособие / В.В. Ивченко. — Калининград : Янтарный сказ, 1999. — 168 с.
5. Рахимова, Х. М. Анализ опыта зарубежных стран в осуществлении свободных экономических зон: возможности и ограничения применения в контексте Таджикистана / Х. М. Рахимова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. — 2025. — № 10. — С. 56-62. — EDN AMRGLJ.

ВЛИЯНИЕ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ТУРИСТИЧЕСКИХ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В условиях усиливающейся глобальной конкуренции между туристическими регионами и возрастания значимости принципов устойчивого развития актуальной становится задача поиска эффективных институциональных механизмов повышения конкурентоспособности туристических территорий. В статье рассматриваются свободные экономические зоны (СЭЗ) как стратегический инструмент повышения конкурентоспособности туристических регионов Республики Таджикистан. Особое внимание уделяется их роли в привлечении инвестиций, развитии туристической инфраструктуры, внедрении инновационных решений и цифровой трансформации туристической отрасли. На основе анализа национального законодательства, статистических данных и практики функционирования СЭЗ в Республике Таджикистан выявляются ключевые механизмы их влияния на развитие регионального туризма.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, устойчивый туризм, конкурентоспособность регионов, цифровизация, инвестиции, инновации.

Сведения об авторах: Рахимова Х.М. - старший преподаватель Университет инноваций и цифровых технологий Таджикистана, г. Куляб, Республика Таджикистан. Тел.: (992) 987-78-78-00. E-mail: husia.95@mail.ru

Валиев И.С. - старший преподаватель университет инноваций и цифровых технологий Таджикистана, г. Куляб, Республика Таджикистан Тел.: (992) 918-20-79-30

ТДУ: 811.111'23.

НАҚШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ДАР ТИҶОРАТИКУНОНИИ МАҲСУЛОТИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР БОЗОРИ ҶАҶОНӢ

СИДИҚОВА Н. Р.

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод ва рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, масъалаи рушди ҳунарҳои мардумӣ ва ворид намудани маҳсулоти онҳо ба бозори ҷаҳонӣ аҳамияти махсус пайдо намудааст. Ҳунарҳои мардумӣ ҳамчун ҷузъи муҳими мероси фарҳангии миллатҳо, на танҳо арзиши фарҳангӣ, балки аҳамияти назарраси иқтисодӣ низ доранд.

Дар бисёр кишварҳои ҷаҳон рушди ҳунармандӣ ба баланд гардидани сатҳи шуғли аҳоли, рушди соҳибқорӣ хурд ва миёна ва ҷалби сайёҳони хориҷӣ мусоидат менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳунароҳои мардумӣ, аз ҷумла адрасбофӣ, кулолгарӣ, заргарӣ, кандакорӣ ва дигар намудҳои анъанавӣ дорои таърихи қадима буда, қисми ҷудонашавандаи фарҳанг ва иқтисоди миллӣ ба ҳисоб мераванд.

Ҳунароҳои мардумӣ на танҳо анъана ва таърихи халқро инъикос мекунанд, балки метавонанд ҳамчун манбаи устувори даромад ва рушди соҳибқорӣ хизмат намоянд. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки маҳсулоти дорои арзиши фарҳангӣ метавонанд дар бозорҳои байналмилалӣ ҳамчун бренди миллӣ муаррифӣ гарданд [3, с. 128]. Ин гуна маҳсулот барои харидорони хориҷӣ ва сайёҳон ҷолиб буда, ба рушди иқтисоди маҳаллӣ мусоидат менамоянд. Ба гуфтаи муҳаққиқон, рушди ҳунармандӣ метавонад ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва рушди иқтисоди минтақаҳо мусоидат намояд [6, с. 35]. Аз ин рӯ, дар сиёсати иқтисодии бисёр кишварҳо рушди ҳунароҳои мардумӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳими рушди устувор баррасӣ мешавад.

Мақсади асосии мақола таҳқиқи нақши забонҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама забони англисӣ, ва технологияҳои рақамӣ дар рушди тиҷорати маҳсулоти ҳунароҳои мардумӣ ва ворид намудани онҳо ба бозори ҷаҳонӣ мебошад. Ҳамчунин, мақсад аз муайян намудани мушкilotи мавҷуда дар ин самт ва пешниҳоди роҳҳои самараноки ҳалли онҳо иборат мебошад.

Тадқиқот бо истифода аз методҳои таҳлилӣ, муқоисавӣ ва ҷамъбаст гузаронида шудааст. Маълумот аз манбаҳои илмӣ, қорҳои муҳаққиқон ва таҷрибаи кишварҳои гуногун ҷамъоварӣ гардидааст.

Таҳлил нишон медиҳад, ки барои ворид намудани маҳсулоти ҳунароҳои мардумӣ ба бозори ҷаҳонӣ истифодаи воситаҳои муосири маркетинг ва муоширати байналмилалӣ зарур мебошад. Яке аз омилҳои калидӣ дар ин раванд донишдони забонҳои хориҷӣ мебошад. Донишдони забонҳои хориҷӣ ба соҳибқорон ва ҳунармандон имконият медиҳад, ки:

- бо шарикони хориҷӣ муошират намоянд;
- маҳсулоти худро дар бозорҳои байналмилалӣ муаррифӣ кунанд;
- дар намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳои байналмилалӣ иштирок намоянд;
- шартномаҳои тиҷоратӣ ба имзо расонанд.

Барои рушди ҳамкориҳои тиҷоратӣ донишдони забони англисӣ аҳамияти махсус дорад. Тавре ки муҳаққиқ Д. Кристал қайд менамояд, забони англисӣ ба яке аз воситаҳои асосии муоширати байналмилалӣ табдил ёфтааст [1, с. 14]. Ҷ. Хармер низ таъкид мекунанд, ки ин забон дар аксари соҳаҳои тиҷорат нақши калидӣ мебошад [2, с. 19]. Аксарияти харидорон, сармоягузорон ва шарикони тиҷоратӣ аз кишварҳои гуногун маҳз тавассути ҳамин забон муошират мекунанд. Ҳунарманд ё соҳибқоре, ки забони англисиро медонад, метавонад мустақиман бо мизочон робита барқарор намуда, маҳсулоти худро самаранок муаррифӣ намояд.

Дар баробари ин, рушди технологияҳои рақамӣ ба тиҷорати байналмилалӣ таъсири назаррас расонидааст. Имрӯз соҳибқорон метавонанд маҳсулоти худро тавассути интернет ва платформаҳои савдои электронӣ ба фурӯш бароранд. Платформаҳои онлайн ва шабакаҳои иҷтимоӣ имконият медиҳанд, ки маҳсулоти ҳунароҳои мардумӣ ба аудиторияи васеъ пешниҳод карда шавад. Ба гуфти Д. Тапскотт, иқтисоди рақамӣ имкон медиҳад, ки ҳатто қорҳои хурд ба бозори ҷаҳонӣ ворид шаванд [5, с. 44]. Шабакаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла Instagram, Facebook ва Telegram, асосан ба забони англисӣ фаъолият мекунанд. Донишдони ин забон имкон медиҳад, ки тавсифи ҷолиб ва фаҳмо барои маҳсулот таҳия гардида, диққати харидорони хориҷӣ ҷалб карда шавад. Мисоли равшани истифодаи самараноки ин имкониятҳо фаъолияти тарроҳи тоҷик Нафиса Имронова мебошад. Ӯ ҳамчун бунёдгари бренди “ZHIWJ” либосҳои миллиро бо услуби муосир таҳия намуда, онҳоро дар бозори байналмилалӣ муаррифӣ кардааст. Иштироки ӯ дар

Ҳафтаи мӯди Нью-Йорк як рӯйдоди муҳим барои муаррифии фарҳанги тоҷик дар сатҳи ҷаҳонӣ гардид. Дар ин ҷорабинӣ нақшо ва унсурҳои фарҳангии шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Помир ва Кӯлоб бо тафсири муосир пешниҳод гардиданд. Ин иқдом нишон дод, ки Тоҷикистон метавонад ҳувияти миллии худро нигоҳ дошта, ҳамзамон ба талаботи мӯди ҷаҳонӣ мутобиқ гардад.

Нафиса Имронова ғаёлияти худро соли 2012 оғоз намуда, имрӯз дар шабакаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла Instagram, шуҳрати васеъ дорад ва ҳазорон пайравро ба худ ҷалб намудааст.

Илова бар ин, донишҷӯи забони англисӣ барои омӯзиши таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ низ аҳамияти калон дорад. Ҳунармандон метавонанд аз навоҳариҳо, усулҳои муосири истеҳсол ва таъҷилҳои бозор огоҳ шуда, сифати маҳсулоти худро беҳтар намоянд.

Ҳамчунин, муоширати босифат бо харидорон ба баланд бардоштани эътимод мусоидат намуда, эҳтимолияти харидро зиёд мекунад.

Муҳокима

Сайёҳии байналмилалӣ низ яке аз омилҳои муҳими рушди ҳунарҳои мардумӣ ба ҳисоб меравад. Дар бисёр кишварҳо рушди сайёҳӣ бо рушди ҳунармандӣ робитаи зич дорад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки сайёҳии фарҳангӣ ба нигоҳдорӣ ва рушди ҳунарҳои анъанавӣ мусоидат мекунад [6, с. 74].

Бо вуҷуди ин, дар раванди тичоратикунонии маҳсулоти ҳунарҳои мардумӣ як қатор мушкилот мавҷуданд:

1. **Сатҳи пасти дониши забонҳои хориҷӣ**
2. **Норасоии маркетинги байналмилалӣ**
3. **Маҳдудияти истифодаи технологияҳои рақамӣ**
4. **Норасоии дастгирии иттилоотӣ ва таълимӣ**

Барои баргараф намудани ин мушкилотҳо чунин тадбирҳо пешниҳод мегарданд:

- таълиқи курсҳои омӯзиши забонҳои хориҷӣ;
- рушди маркетинги рақамӣ;
- иштироки ғаёл дар намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳои байналмилалӣ;
- истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ барои таълиқи маҳсулот.

Ҳамин тавр, таҳлил нишон медиҳад, ки забонҳои хориҷӣ ва технологияҳои рақамӣ дар рушди тичорати маҳсулоти ҳунарҳои мардумӣ ва ворид намудани онҳо ба бозори ҷаҳонӣ нақши муҳимро мебозанд. Дар шароити рақамикунӣ ва рушди сайёҳии байналмилалӣ, донишҷӯи забонҳои хориҷӣ ба соҳибкорон ва ҳунармандон имкон медиҳад, ки ғаёлияти худро васеъ намуда, маҳсулоти миллиро ба сатҳи ҷаҳонӣ муаррифӣ намоянд. Аз ин бармеояд, ки рушди дониши забонӣ ва истифодаи технологияҳои муосир барои рушди устувори ҳунарҳои мардумӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти миллий дар бозорҳои байналмилалӣ заминаи қавӣ фароҳам меорад. Ин раванд на танҳо эҳёи ҳунарҳои миллий, балки таҳкими мавқеи иқтисоди миллий ва дастгирии соҳибқориҳои маҳаллӣ низ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 208 p.
2. Harmer J. How to Teach English. – London: Longman, 2007. – 288 p.
3. Kotler P., Keller K. Marketing Management. – New York: Pearson Education, 2016. – 714 p.
4. Porter M. Competitive Strategy. – New York: Free Press, 2008. – 396 p.
5. Tapscott D. The Digital Economy. – New York: McGraw-Hill, 2015. – 432 p.
6. Richards G. Cultural Tourism. – London: Routledge, 2018. – 250 p.

7. Smith M. Tourism, Culture and Regeneration. – Wallingford: CABI, 2015. – 320 p.
8. UNWTO. Tourism and Cultural Heritage. – Madrid, 2019. – 150 p.
9. UNESCO. Creative Economy Report. – Paris, 2017. – 180 p.
10. Раҳимов А. Иқтисоди сайёҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 256 с.
11. Ҳамидов Ҳ. Ҳунарҳои мардумии Тоҷикистон. – Душанбе: Маориф, 2020. – 240 с.
12. Саидов Б. Рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Дониш, 2021. – 198 с.
13. <https://dialog.tj/modeler-nafisa-imranovato-kollektsii-odezhdy-sozdayutsya-v-moih-snah/>
14. <https://www.instagram.com/asiaplustj?igsh=OXFhNWlxNzd6emh5>

НАҚШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ДАР ТИҶОРАТИКУНОНИИ МАҲСУЛОТИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР БОЗОРИ ҶАҲОНӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили нақши забонҳои хориҷӣ дар тиҷоратикунонии маҳсулоти ҳунарҳои мардумӣ дар бозори ҷаҳонӣ бахшида шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои рақамӣ муаррифӣ ва фурӯши маҳсулоти ҳунарҳои мардумӣ дар сатҳи байналмилалӣ аҳамияти калон пайдо мекунад. Дар мақола аҳамияти донишҳои забонҳои хориҷӣ, махсусан забони англисӣ, ҳамчун воситаи асосии муоширати байналмилалӣ ва рушди ҳамкориҳои тиҷоратӣ баррасӣ мегардад. Муаллиф инчунин таъсири забонҳои хориҷиро ба рушди маркетинг, таблиғи маҳсулоти миллӣ ва истифодаи платформаҳои рақамии савдо таҳлил мекунад. Дар баробари ин мушкилоти асосии рушди тиҷорати маҳсулоти ҳунарҳои мардумӣ, аз ҷумла норасоии донишҳои забонӣ, маҳдудияти маркетинг ва истифодаи технологияҳои рақамӣ баррасӣ мешаванд. Дар асоси таҳлилҳои роҳҳои ҳалли ин мушкилот пешниҳод гардида, аҳамияти рушди донишҳои забонӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти миллӣ дар бозори ҷаҳонӣ нишон дода мешавад.

Калидвожаҳо: ҳунарҳои мардумӣ, забонҳои хориҷӣ, тиҷоратикунонӣ, бозори ҷаҳонӣ, сайёҳии байналмилалӣ, иқтисоди рақамӣ, маркетинг, фарҳанг.

РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В РЕАЛИЗАЦИИ РЕМЕСЛЕННОЙ ПРОДУКЦИИ НА МИРОВОМ РЫНКЕ

В статье рассматривается роль иностранных языков в коммерциализации изделий народных ремесел на мировом рынке. В условиях глобализации и активного развития цифровых технологий продвижение и реализация продукции народных ремесел на международном уровне приобретают особое значение. В работе анализируется значение владения иностранными языками, особенно английским, как основного средства международной коммуникации и развития делового сотрудничества. Также рассматривается влияние языковых навыков на маркетинг, продвижение национальной продукции и использование цифровых торговых платформ. Особое внимание уделяется основным проблемам коммерциализации продукции народных ремесел, включая недостаточный уровень владения иностранными языками, ограниченные возможности международного маркетинга и недостаточное использование цифровых технологий. На основе проведенного анализа предлагаются практические рекомендации, направленные на развитие предпринимательской деятельности и повышение конкурентоспособности изделий народных ремесел на мировом рынке.

Ключевые слова: народные ремесла, иностранные языки, коммерциализация, мировой рынок, международный туризм, цифровая экономика, маркетинг, культура.

THE ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN THE COMMERCIALIZING TRADITIONAL HANDICRAFT PRODUCTS IN THE WORLD MARKET

This article examines the role of foreign languages in the commercialization of traditional handicraft products in the global market. In the context of globalization and rapid digital development, the promotion and sale of handicraft products at the international level have become increasingly important. The study analyzes the importance of foreign language proficiency, especially English, as a key tool for international communication and business cooperation. The paper also discusses the impact of foreign languages on marketing strategies, promotion of national products, and the use of digital trade platforms. In addition, the article identifies the main challenges in the commercialization of handicraft products, including insufficient language skills, limited international marketing, and restricted use of digital technologies. Based on the analysis, the author proposes several solutions aimed at improving entrepreneurial activities and strengthening the competitiveness of traditional handicraft products in the global market.

Keywords: traditional handicrafts, foreign languages, commercialization, global market, international tourism, digital economy, marketing, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сидикова Нодира Рахимовна - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии МД “Донишгоҳи байналмилалӣ Хучанд” – и МД “Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон” Тел: (+992) 92-888-20-11. Sidikova_nodira@mail.ru

Сведения об авторе: Сидикова Нодира Рахимовна - ассистент кафедры иностранных языков ГУ «Международный институт Худжанда» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел: (+992) 92-888-20-11. Sidikova_nodira@mail.ru

Information about the author: Sidiqova Nodira Rahimovna - assistant of the Department of Foreign Languages of SI “Khujand International Institute” SI “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Tel: (+992) 92-888-20-11 Sidikova_nodira@mail.ru

УДК: 811.161.1'37

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ В МОЛОДЕЖНОМ СЛЕНГЕ: МЕХАНИЗМЫ ТРАНСФОРМАЦИИ ИСХОДНЫХ ЗНАЧЕНИЙ

ХАБИБОВА З. Р.

Активное развитие молодежного сленга в последние десятилетия представляет собой один из наиболее заметных процессов в современной русской речи. Молодежь как наиболее мобильная социальная группа быстро реагирует на изменения в обществе, науке, технике и культуре, создавая и распространяя новые языковые единицы. При этом значительная часть сленговой лексики образуется не за счет заимствования или словообразования в узком смысле, а путем семантической деривации – использования уже существующих в языке слов в новых значениях [2, с. 59]. Семантическая деривация понимается в лингвистической традиции как процесс возникновения производных значений у языковых единиц, при котором новое значение формируется на базе исходного в результате определенных когнитивных операций [7, с. 132]. В молодежном сленге этот механизм оказывается особенно продуктивным, поскольку позволяет при минимальных языковых затратах достичь максимальной экспрессивности и создать узнаваемый код внутригруппового общения [11, с. 370]. Как справедливо отмечает

Чэнь Цянь, молодежный сленг представляет собой языковую универсалию, характеризующуюся метафоричностью, репрезентативностью и антропологической направленностью [10, с. 79]. Т.Ю. Виноградова считает, что молодежный сленг обладает рядом свойств, выводящих его за рамки собственно жаргона, и может рассматриваться как конкурент общелитературного языка [цит. по: 10, с. 79].

В лингвистической традиции семантическая деривация рассматривается как один из важнейших механизмов развития лексической системы языка. Под семантической деривацией понимается процесс образования производных значений на базе исходных, при котором новое значение возникает в результате когнитивных операций над имеющимся языковым материалом. В отличие от морфологической деривации, предполагающей формальное видоизменение слова (аффиксацию, словосложение и т.п.), семантическая деривация не меняет внешней оболочки языкового знака, но существенно преобразует его содержание [2, с. 60]. В.Н. Телия в своих работах по вторичной номинации подчеркивает, что семантическая деривация представляет собой особый тип номинации, при котором «уже имеющаяся в языке языковая сущность используется в качестве имени для нового обозначаемого» [7, с. 132]. Исследователь выделяет различные типы вторичной номинации, среди которых важное место занимают метафорические и метонимические переносы. Применительно к молодежному сленгу семантическая деривация приобретает особое значение. Как справедливо отмечает Т.Ю. Щуклина, семантические дериваты в молодежной речи выступают прежде всего средством реализации экспрессивной функции языка [11, с. 370]. Экспрессивность является имманентным свойством сленговых единиц: они возникают не столько для номинации новых реалий, сколько для эмоционально-оценочного переосмысления уже известного. Л.В. Ухова в своем исследовании структурно-семантических характеристик сленга русской студенческой молодежи подчеркивает, что сленговые выражения всегда направлены на субъект, ориентированы на интерпретацию и оценку действительности, а не на ее нейтральное описание. Сленг представляется исследователю «преимущественно оценочным явлением, единицы которого проявляют в разных контекстах от шутливо-вульгарной до обидно-высокомерной коннотации» [8, с. 111]. В лингвистической литературе сложилась развернутая классификация типов семантических изменений. К числу основных механизмов семантической деривации относятся метафора, метонимия, сужение и расширение значения, а также амелиорация и пейорация (изменение оценочной окраски). Метафора представляет собой перенос наименования с одного предмета или явления на другой на основе их сходства. Классическое определение метафоры дано Н.Д. Арутюновой, которая рассматривает ее как «способ мышления и познания мира, при котором одна сфера действительности структурируется по образцу другой» [1, с. 15]. В работе «Метафора и дискурс» исследователь подчеркивает, что метафора не ограничивается сферой языка, но пронизывает все наше мышление и повседневную деятельность. Как отмечает Ш.К. Муйдинова, метафора является наиболее важным и продуктивным способом семантических изменений, поскольку она позволяет переносить конкретные, чувственно воспринимаемые характеристики в абстрактные сферы [5, с. 360]. В молодежном сленге это свойство метафоры используется максимально широко: конкретные предметы и явления становятся средствами оценки людей, ситуаций, эмоциональных состояний. Характерной особенностью жаргонной метафоризации является ее многозначность: так, например, в блатном языке балда – 'наркотик', 'сторож', 'голова' [12]. Один из самых популярных объектов экспрессивной метафоризации в низком стиле речи – человек, личность. В лексике наблюдается антропоцентрическое направление переноса: с предмета или животного на человека [12]. Метонимия – перенос наименования на основе смежности понятий. В отличие от метафоры, метонимия предполагает не сходство, а реальную связь между

предметами или явлениями во времени или пространстве. Как отмечают исследователи, между нелитературными формами языка на уровне слова не всегда можно провести строгую границу – существует немало переходных единиц. В силу воздействия на язык средств масс-медиа процесс взаимопроникновения нелитературных форм современного русского языка значительно ускорился, расширяя сферу общего субстандарта [4, с. 12]. Наряду с метафорой и метонимией, важную роль в молодежном сленге играют процессы сужения и расширения значения. Сужение (специализация) значения предполагает переход от родового понятия к видовому, сопровождающийся обогащением смысловой структуры новыми дифференциальными признаками. Расширение (генерализация) значения, напротив, ведет к утрате части семантических компонентов и увеличению объема обозначаемого класса предметов [5, с. 361]. Е.В. Руснакова в исследовании английского языка в цифровой среде отмечает, что под воздействием онлайн-коммуникаций происходят интенсивные семантические изменения существующих слов: расширение значений, появление новых коннотаций, переосмысление терминов [6, с. 3]. Эти процессы характерны не только для английского, но и для русского языка в цифровой среде.

Анализ актуального сленгового материала (2020-2025 гг.) позволяет выявить наиболее продуктивные модели метафорического переноса, характерные для современной молодежной речи. Существенную роль в систематизации этих моделей играет полевой подход, предложенный Л.В. Уховой, согласно которому сленговые единицы группируются вокруг определенных тематических центров, отражающих ценностные приоритеты молодого поколения [8, с. 113]. Исследователи выделяют несколько ключевых типов семантических изменений: амелиорация (улучшение значения), пейорация (ухудшение значения), сужение и расширение [14, с. 179].

Компьютерно-игровая метафора. Одной из наиболее активных сфер метафорического переосмысления выступает компьютерно-игровая лексика. Многие термины из области видеоигр и цифровых технологий получают расширительное толкование и применяются к повседневным жизненным ситуациям:

Ачивка (от англ. achievement – достижение) – в игровом контексте обозначает награду за выполнение определенных действий; в современном сленге – любое достижение, успех в реальной жизни: «Сдал сессию на пятерки – вот это ачивка!».

Баг (от англ. bug – ошибка в программе) – любая странность, неполадка, ошибка в поведении человека или развитии ситуации: «У него в голове какие-то баги». Интересно появление дериватов: багнутый (странный, неадекватный).

Краш (от англ. crush – разбивать, сокрушать, а также объект страстного увлечения) – человек, в которого влюблен, объект симпатии: «Она мой краш». В русском языке произошла семантическая специализация: если английское crush обозначает и чувство, и объект, то в русском закрепилось преимущественно значение объекта [9, с. 123].

Троллить – провоцировать, высмеивать кого-либо (первоначально – создавать провокационные сообщения в интернете): «Хватит меня троллить». Интересно развитие значения: от сетевого поведения к любому провокационному поведению в реальной жизни.

Гриндить (от англ. grind – измельчать, а в игровом сленге – монотонно выполнять однотипные действия для получения опыта) – выполнять рутинную, монотонную работу: «Весь семестр гриндю на заводе».

Как показывают исследования семантических изменений в социальных медиа за 2020-2025 годы, такие термины, как ghost (исчезнуть без объяснений) и main character (человек, ведущий себя как главный герой), демонстрируют метафорическое расширение, а слова dore и queen приобрели более позитивные значения (амелиорация) [14, с. 182].

Предметно-бытовая метафора. Предметно-бытовая лексика активно переосмысливается для характеристики человека и его качеств. Базовая модель жаргонной метафоры – сопоставление несопоставимого, соединение невозможного, своего рода оксюморонная метафора, например: крыша поехала [12]. Особенность низкой, просторечно-разговорной, жаргонной метафоры заключается в том, что в ней и номинация, и характеристика обладают оценочностью [12].

Метафорическая номинация – это обозначение новых понятий с помощью старых знаков, то есть единиц, уже имеющих в системе общеупотребительного языка. Метафоры-номинации приобретают признаки терминоидов: хвост – 'академическая задолженность'; стрелять – 'попрошайничать' [12]. Метафора-характеристика служит для экспрессивно-образного переименования общеизвестных понятий: подрулить – 'подойти'; разрулить проблему – 'решить' [12].

К числу актуальных примеров предметно-бытовой метафоры относятся:

Погремушка – о человеке, который постоянно говорит, «шумит».

Телепузик – о наивном, инфантильном молодом человеке (от названия детской телепередачи).

Чушпан – первоначально – сомнительный человек в криминальной среде, в современном употреблении – неопытный, «странный» молодой человек.

Как видно из примеров, метафора в молодежном сленге часто сопровождается ярко выраженной оценочностью – преимущественно негативной или иронической. Это соответствует общей тенденции сленга к экспрессивному переосмыслению действительности, нередко в сниженном, фамильярном ключе [11, с. 371].

Метонимические модели в молодежном сленге также играют значительную роль. Между отмеченными нелитературными формами на уровне слова не всегда можно провести строгую границу – существует немало переходных единиц. Отсюда в словарях совмещенные указатели (в арго и молодежном жаргоне; в арго и в речи сотрудников правопорядка и др.) [4, с. 15]. По мнению исследователей, нелитературная речь носителей жаргона или общего субстандарта носит полевой характер. Однако абсолютно специфических моделей метонимического переноса ни в какой нелитературной сфере языка в принципе быть не может. Однако продуктивность таких моделей, их лексическая наполняемость в разных подъязыках имеют специфику [4, с. 16].

Наиболее продуктивные типы метонимических переносов:

По характерному действию: втыкать – понимать, соображать (первоначально – вставлять что-либо во что-либо); выпасть – сильно удивиться (первоначально – вывалиться откуда-либо); задонатить – заплатить, сделать взнос (от англ. donate).

По типичному объекту: помидор – о покрасневшем от смущения человеке; баклажан – о фиолетовом цвете волос или одежды; арбуз – о человеке с большим животом.

По смежности в пространстве: хата – жилище (первоначально – крестьянский дом, затем – любое жилье); общага – общежитие; вышка – высшее учебное заведение.

Расширение значения в молодежном сленге часто сопровождается утратой конкретики и переходом к более общему, оценочному употреблению. Исследования показывают, что такие термины, как tea (сплетни, первоначально – чай) и cooked (в плохом положении, первоначально – приготовленный), представляют собой примеры метафорического расширения [14, с. 183].

В ряде случаев расширение значения идет по линии десемантизации – утраты предметного содержания и превращения слова в экспрессивную частицу или междометие. Например, слово жесть, исходно обозначавшее жестокость, насилие, в современном употреблении – любую ситуацию, выходящую за рамки обыденного, вызывающую сильные эмоции: «Жесть, как красиво!». Аналогичную эволюцию

проделало слово треш (от англ. trash – мусор): первоначально – нечто низкокачественное, затем – любая странная, нелепая, выбивающаяся из нормы ситуация.

Сужение значения в молодежном сленге происходит преимущественно при адаптации общеупотребительных слов для обозначения специфических молодежных реалий, а также при заимствовании, когда слово получает более узкое значение по сравнению с языком-источником. Как отмечается в исследованиях семантических сдвигов 2024-2025 годов, такие слова, как ghost (исчезать из коммуникации) и main character (ведущий себя как главный герой), демонстрируют сужение исходных значений [14, с. 184].

Интересный случай представляет слово rizz (от англ. charisma), которое в сленге поколения Alpha обозначает романтическую или флиртующую харизму, но его семантический диапазон расширяется до общей социальной впечатляющей способности, иронической критики и гиперболических употреблений [15]. Оба термина (rizz и car) проявляют полисемию, причем значения диверсифицируются в зависимости от интеракционных контекстов и медиаплатформ. В данных примерах работают метафорические и метонимические процессы: rizz концептуализирует харизму как ресурс или силу, в то время как car функционирует метонимически как сокращение для обозначения лжи или ее отрицания [15].

Современный этап развития молодежного сленга характеризуется определяющим влиянием цифровой коммуникационной среды. Социальные сети, мессенджеры, игровые платформы становятся не просто каналами распространения сленговых инноваций, но и средой их порождения, пространством, где формируются новые значения и закрепляются новые словоупотребления [9, с. 120].

Исследователи вводят понятие цифровой семантики – изучения того, как значение формируется и изменяется в компьютерно-опосредованной коммуникации. Социальные сети стремительно изменяют язык, способствуя семантическим сдвигам и появлению нового сленга. Анализ цифрового дискурса на различных платформах показывает, как молодежь и фан-сообщества переосмысливают значения слов [9, с. 122].

Выделяется несколько факторов, ускоряющих семантические процессы в цифровой среде:

1. Высокая скорость распространения информации. В интернет-эпоху новые значения могут возникать и распространяться по всему миру в считанные дни или даже часы. Онлайн-платформы соединяют различные сообщества и возрастные группы, создавая «слабые связи» в социальных сетях, которые ускоряют диффузию новых выражений [9, с. 121].

2. Визуализация коммуникации. Мемы, гифки, видеоролики создают наглядные контексты употребления, облегчающие понимание новых значений и способствующие их закреплению.

3. Интерактивность и коллективное творчество. Значения слов в интернете часто формируются коллективно, в процессе обсуждения и взаимодействия пользователей, что придает семантическим процессам особую динамику. Молодежные сообщества часто выступают инициаторами языковых инноваций онлайн как средства выражения идентичности и групповой солидарности. Фан-сообщества (фаномы) развивают специализированный жаргон для обсуждения своих интересов, который затем проникает в общее употребление (например, шипперить – представлять романтические отношения между персонажами) [9, с. 122].

Примером влияния цифровой среды может служить эволюция слова скуф (от англ. skoof – интернет-мем, обозначающий мужчину средних лет с определенными стереотипными чертами). Первоначально узкий интернет-мем, слово быстро распространилось через платформы и приобрело значение «немодный,

старомодный мужчина», а затем – любого человека с консервативными взглядами. Произошло расширение значения и одновременно его метафоризация.

Молодежный сленг выполняет ряд важных функций в коммуникации, которые определяют специфику протекающих в нем семантических процессов. Л.В. Ухова выделяет следующие функции сленга: идентификационная (маркирование принадлежности к группе), экспрессивная (выражение эмоционального отношения), оценочная (интерпретация действительности) и игровая (языковая игра) [8, с. 112].

Т.Ю. Щуклина в работе «Экспрессивные дериваты в современном молодежном сленге» рассматривает семантические дериваты как средство реализации экспрессивной функции и выявляет словообразовательные типы в сфере сленгизмов-экспрессивов в рамках различных тематических групп [11, с. 371]. Исследователь приходит к выводу, что экспрессивность является не дополнительным, а основным свойством сленговых единиц.

Сленговые выражения всегда направлены на субъекта, ориентированы на интерпретацию и оценку действительности, а не на ее нейтральное описание. Как показывают исследования нигерийского молодежного сленга, значение сленговых слов манипулируется через генерализацию, партикуляризацию и пейорацию [13]. Сленг функционирует как маркер идентичности и креативности, но часто размывает границы между формальным и неформальным регистрами [13].

Исследования также подчеркивают роль социальных медиа как мощного фактора языковых инноваций и коллективного осмысления значений. Термины, популярные среди поколения Alpha, демонстрируют, что оба термина функционируют как высокопродуктивные и контекстуально гибкие сленговые единицы, отмеченные семантической инновацией и прагматической универсальностью [15].

В.Д. Девкин в работе «Встреча с немецким сленгом» подчеркивает, что молодежный жаргон нужен молодым людям, чтобы общаться на своем языке и отличаться от взрослых; главное в этом языковом явлении – отход от обыденности, игра, ирония, маска [цит. по: 10, с. 79]. Эта игровая природа сленга определяет особую роль семантических механизмов, позволяющих создавать неожиданные, свежие образы.

Перспективы дальнейших исследований связаны с более детальным изучением конкретных семантических моделей, действующих в молодежном сленге, а также с сопоставительным анализом процессов семантической деривации в разных языках и в разных возрастных группах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры: сборник / под ред. М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5-32.
2. Галиакбарова Г.Р., Щуклина Т.Ю. Семантическая деривация в глагольной лексике современного молодежного сленга // Язык в национально-культурном ракурсе: теория и практика: сборник статей / под общей ред. Л.А. Мардиевой, Т.Ю. Щуклиной. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2019. – С. 59-64.
3. Гуцул А.А., Илюхина Н.А. Современный молодежный сленг: структура, функции и способы деривации: выпускная квалификационная работа. – Самара: Самарский национальный исследовательский университет им. С.П. Королева, 2020.
4. Ерёмин А.Н., Петрова О.О. Метонимия в нелитературных формах современного русского языка: монография. – Калуга: Калужский государственный университет им. К.Э. Циолковского, 2021. – 204 с.
5. Муйдинова Ш.К. Семантические изменения слов // International scientific-practical conference on the topic of "Problems and perspectives of modern technology in teaching foreign languages". – 2022. – С. 359-363.

6. Руснакова Е.В. Английский язык в цифровой среде: новые формы и лексические процессы // Вестник Дагестанского государственного университета. – 2025.
7. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация. Виды наименований / под ред. Б.А. Серебренникова, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – С. 129-222.
8. Ухова Л.В. Исследование структурно-семантических характеристик сленга русской студенческой молодежи // Вестник МГПУ. Серия «Филология. Теория языка. Языковое образование». – 2020. – № 3 (39). – С. 110-118.
9. Файзиев А., Тургунов Ш. Цифровая семантика: как социальные сети изменяют традиционное использование и интерпретацию слов // Зарубежная лингвистика и лингводидактика. – 2025. – Т. 3, № 4/5. – С. 118-128.
10. Чэнь Цянь. Функционально-семантические особенности молодежного сленга (на материале интернет-форумов).
11. Щуклина Т.Ю. Экспрессивные дериваты в современном молодежном сленге // И.А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика: Международн. научн. конф-ция (12-15 окт, 2015): Труды и материалы: в 2-х тт. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2015. – Т. 1. – С. 370-372.
12. Экзотизмы и жаргонная метафора // Studopedia.net. – 2015. – URL: https://studopedia.net/21_10101_ekzotizmi-i-zhargonnyaya-metafora.html
13. Aboh, Okpo. Morphosemantics of slang expressions by students in a Nigerian university // African Identities. – 2024. – Vol. 22, No. 4. – P. 875-893.
14. Dahlia, Waroh S., Rohbiah T.S. Analysis Semantic Change of the Slang Evolution 2020-2025 in Social Media // Proceeding of Annual International Conference on Islamic Education and Language (AICIEL). – 2025. – P. 177–190.
15. Swarniti N.W., Ngozo F.A. The Semantics of 'Rizz' and 'Cap': How Gen Alpha's Slang Contributes to Lexical Innovation and Semantic Ambiguity // International Seminar on Language, Education, and Culture (ISoLEC). – Universitas Negeri Malang, 2025.
16. The Nature of Semantic Derivation in Youth Slang (Based on the Material of Dictionaries of Youth Slang) // Zenodo. – 2022.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ В МОЛОДЕЖНОМ СЛЕНГЕ: МЕХАНИЗМЫ ТРАНСФОРМАЦИИ ИСХОДНЫХ ЗНАЧЕНИЙ

В статье рассматриваются процессы семантической деривации в современном молодежном сленге как активном источнике пополнения лексической системы языка. На основе анализа теоретических подходов Н.Д. Арутюновой, В.Н. Телия, Т.Ю. Щуклиной, Л.В. Уховой и других исследователей систематизируются основные механизмы трансформации исходных значений лексических единиц – метафоризация, метонимия, сужение и расширение семантики. Особое внимание уделяется функциональной нагрузке семантических инноваций как средства экспрессивизации речи и маркирования групповой идентичности. В практической части на материале современных сленговых единиц (2020-2025 гг.) выявляются продуктивные модели семантических переносов в различных тематических полях: компьютерно-игровая лексика, сфера межличностных отношений, оценка внешности и интеллектуальных способностей. Анализируется роль цифровой коммуникационной среды в ускорении семантических процессов. Материалом исследования послужили данные лексикографических источников и результаты наблюдений над живой речью молодежи в интернет-коммуникации.

Ключевые слова: семантическая деривация, молодежный сленг, механизмы трансформации значения, метафора, метонимия, семантическое сужение, семантическое расширение, цифровой дискурс, языковая картина мира.

ДЕРИВАТСИЯИ СЕМАНТИКӢ ДАР СЛЕНГИЧАВОНОН: МЕХАНИЗМҲОИ ТРАНСФОРМАТСИЯИ МАӢНОҲОИ АСЛӢ

Дар мақола равандҳои дериватсияи семантикӣ дар сленги муосири ҷавонон ҳамчун манбаи ғайриғардонидани низоми лексикӣ забон баррасӣ мешаванд. Дар асоси таҳлили равишҳои назариявии Н.Д. Арутюнова, В.Н. Телия, Т.Ю. Шуклина, Л.В. Ухова ва дигар муҳаққиқон, механизмҳои асосии трансформатсияи маъноҳои аслии воҳидҳои лексикӣ – истиорасозӣ (метафоризатсия), маҷоз (метонимия), маҳдудшавӣ ва густариши семантика мунтазам карда шудаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба вазифаи функционалии навоҳариҳои семантикӣ ҳамчун воситаи ифоданокии нутқ ва нишонгузори хувияти гурӯҳи зоҳир шудааст. Дар қисми амалӣ дар заминаи воҳидҳои сленгии муосир (солҳои 2020-2025) моделҳои маҳсулбахши гузариши семантикӣ дар соҳаҳои гуногуни мавзӯӣ: лексикаи компютерию бозӣ, соҳаи муносибатҳои байнишахсӣ, арзёбии зоҳир ва қобилиятҳои зеҳнӣ муайян карда шудаанд. Нақши муҳити коммуникатсияи рақамӣ дар суръатбахшии равандҳои семантикӣ таҳлил мешавад. Маводи таҳқиқотро маълумоти сарчашмаҳои лексикографӣ ва натиҷаҳои мушоҳидаҳои нутқи зиндаи ҷавонон дар иртибототи интернетӣ ташкил додаанд.

Калидвожаҳо: дериватсияи семантикӣ, сленги ҷавонон, механизмҳои трансформатсияи маъно, истиора (метафора), маҷоз (метонимия), маҳдудшавии семантикӣ, густариши семантикӣ, дискурси рақамӣ, манзараи забонии ҷаҳон.

SEMANTIC DERIVATION IN YOUTH SLANG: MECHANISMS OF ORIGINAL MEANING TRANSFORMATION

The article examines the processes of semantic derivation in modern youth slang as an active source of replenishment of the lexical system of the language. Based on the analysis of theoretical approaches by N.D. Arutyunova, V.N. Teliya, T.Yu. Shchuklina, L.V. Ukhova and other researchers, the main mechanisms of transformation of the original meanings of lexical units are systematized – metaphorization, metonymy, narrowing and broadening of semantics. Special attention is paid to the functional load of semantic innovations as a means of expressing expressiveness and marking group identity. In the practical part, using modern slang units (2020-2025), productive models of semantic transfers in various thematic fields are identified: computer gaming vocabulary, the sphere of interpersonal relations, assessment of appearance and intellectual abilities. The role of the digital communication environment in accelerating semantic processes is analyzed. The research material includes data from lexicographic sources and observations of youth speech in Internet communication.

Keywords: semantic derivation, youth slang, mechanisms of meaning transformation, metaphor, metonymy, semantic narrowing, semantic broadening, digital discourse, linguistic worldview.

Сведения об авторе: **Хабибова Зебохон Рустамовна** – ассистент кафедры иностранных языков факультета педагогики и филологии. ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана». (+992) 927200901 zeboxon.mansurova@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ҳабибова Зебохон Рустамовна** – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ, факултети педагогика ва филология. Муассисаи давлатии "Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд"-и Муассисаи давлатии "Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон". (+992) 927200901 zeboxon.mansurova@mail.ru

Information about the author: **Habibova Zebokhon Rustamovna** - Assistant of the Department of Foreign languages, Faculty of Pedagogy and Philology. State Institution

УДК: 811.11

ББК: 81.2

THE HUMAN FACTOR IN THE HOSPITALITY AND TOURISM INDUSTRY

MAMADJONOVA M.M.

Hospitality is an important part of the tourist industry. Tourism and hospitality are very closely connected as travelers always need a place for accommodation and catering. The accommodation sector is central to tourism. The flows of tourism are directly influenced by the size of the accommodation sector, by the quality it offers, and by its possibility to adapt to demand. Accommodation depends on the following factors: Seasonality - as its economic activities are seasonal and accommodation implies a great flexibility in structures. [1,p 60].

Manpower planning - as this industry is labour- intensive. It requires accurate forward planning of temporary employment.

Perishability - as its product cannot be stocked. Accommodation products that are not consumed cannot be stored for use at a future date. Non-utilization in hospitality is rather expensive.

The success of tourism depends on the quality of the hospitality and customer service and the efficiency of the operation provided by the staff of the hotel.

The hospitality product consists of the following constitutive parts and services provided by them:

Built accommodation or alternative accommodation presented by hotels, holiday centres or campsites, caravans and cruise ships;

Individual or collective accommodation presented by second homes or holiday villages;

Profit and non-profit making accommodation presented by hotels or holiday camps for children and social tourism.

The hotel is the traditional form of tourist accommodation. It creates direct and indirect employment and provides an important source of foreign currency.

The receptionist works in the front office of a hotel. The receptionist is in charge of the check-in. She meets and greets guests, registers guests and assigns rooms to them. The receptionist must ensure that the check-in procedure is brief and convenient. The receptionist must help guests do the hotel formalities. The receptionist must send the signed registration card to the cashier's office. The receptionist answers to phone. She answers questions of visitors who have come to see the hotel guests. [2,p 40].

The concierge works at a hotel's information desk. The concierge must speak a few languages because she has to help guests from other countries. The concierge must help guests in all ways. She can give orientations in the city, arrange taxis and sightseeing tours. She can offer entertainment. She can make theatre bookings.

The hotel manager is the head of a hotel. He may have the name of the general manager or the managing director. In a small hotel the manager may be the owner of the hotel. There may be different management positions in a hotel: the assistant manager, the resident manager, the night manager. The assistant manager helps the manager and manages the hotel when the manager is not present. The resident manager is the manager who permanently lives in the hotel. The night manager is on duty during the night.

The chef works in a restaurant or in the food and beverage department of a hotel. A

restaurant may have different chefs.

At the head of them is the head chef. The head chef is the kitchen supervisor. He manages the kitchen of a restaurant. He has to select menus and to plan the meals. He has to taste the dishes. In a big restaurant there may be different specialist chefs: the soup chef, the sauce chef, the vegetable chef, the pastry chef and others. The reputation of the chef may increase its business.

As a rule, *the restaurant manager* runs a restaurant but he doesn't own it. Sometimes the restaurant manager may own and run his small restaurant. The restaurant manager is in charge of the restaurant policy and operations. He has to decide on the image of his restaurant. He has to plan its business. He has to decide on purchases and sales. He hires the restaurant staff and provides their training. He must see that the guests are happy with the service and have no complaints.

When hotel guests arrive, they expect the front office clerks to offer them a nice welcome. They will want someone to help them in checking-in. *The front office* is in the lobby of a hotel. It consists of the reservation department and the reception desk or the front desk. The reservation department provides booking of the hotel rooms. The front desk provides sales of rooms, guest registration, key service, message and mail service, guest accounts. The receptionist or the room clerk will help the guest to check in. When the receptionist watches the guest arrive, he meets and greets him. The receptionist asks the guest to fill in a registration form and assigns a room to him. A hotel guest always wants someone to take care of his room key. The front desk will do it. There is often a key drop at the desk. [3,p 80].

When hotel guests check in, they expect someone to show them to their rooms. They also want someone to help them with their luggage. Often guests would like some employee to run errands for them. These are duties of *the bell service*. At the head of the bell service is the bell captain. The bell captain's post is next to the front desk. The bell captain directs bellmen. The bellman escorts the guest to his room. He must show where the light switches are. He must also explain how to use the room appliances: the TV-set, telephone, air-conditioning. In many hotels the bellman also carries the guest's luggage. But some hotels have got porters who must carry the luggage. The bellman also run errands for the guests. They can even page guests in the hotel. You can see a bellman carry a sign with the name of the guest whom he is paging. Or you can hear a bellman call out the name while he is carrying the sign.

When guests stay at the hotel they expect somebody to clean their rooms. *The housekeeping department* does it. At the head of the housekeeping service is the housekeeper. He supervises the chambermaids. Chambermaids prepare the rooms before the guests check in. Generally the maids air the rooms, make the beds, dust the furniture, vacuum clean the floor, wash the bathroom, empty the waste baskets. Chambermaids use master keys to provide security for the hotel rooms. If the guests need extra bedding or rollaway, the housekeeping service will do it. The housekeeping service provides hair-dryers and irons if the guests need them. He also informs which rooms are occupied and which rooms are vacant. [4,p 38].

When guests stay at the hotel, they often use phones. There is usually the regular pay phone and the house phone. The house phone is the system of phones throughout the hotel. There is usually an operator who operates the switchboard. With the switchboard the operator can control all in-coming and out-going calls. If the guest wants someone to wake him up, to page him, to provide room service for him, or to send a telegram, he will call the operator. The operator can connect the guest with any hotel service: the front office, the housekeeping, the bell service, the room service, or the concierge. The operator has to handle outside calls too. They may be local, long-distance and international.

When guests stay at the hotel, they expect someone to protect them. *The hotel security department* must protect the guests from all dangers; robbery and burglary, fire or flood. At the head of the hotel security department is the security officer. The guests may keep their valuables in a safe-deposit box. The security department is in charge of it. Often the guests lose their stuff in the hotel. The security department is in charge of the lost and found office. The security department provides fire drills for all hotel employees. Each hotel employee knows all

emergency exits.

REFERENCES

1. Tourism as an Object of Management / Ed. by V.A. Kvartalny. – Moscow: Finance and Statistics, 2002. – 208 p.
2. Vorobyova S.A. Business English for Tourism. – Moscow: Philology, 2002. – 160 p.
3. Moshnyaga E.V. English Language: Tourism, Hospitality and Means of Payment. – Moscow: Finance and Statistics, 2007. – 246 p.
4. Moshnyaga E.V. Short Course of English for Tourism and Hospitality. – Moscow: Russian International Academy of Tourism, 2004. – 216 p.
5. Holloway J.C., Humphreys C. The Business of Tourism. – Harlow: Pearson Education, 2016. – 768 p.
6. Walker J.R. Introduction to Hospitality Management. – Boston: Pearson, 2017. – 720 p.

АДАБИЁТ

1. Туризм ҳамчун объекти идоракуни / таҳти таҳрири В.А. Квартальный. – Москва: Финансы и статистика, 2002. – 208 саҳ.
2. Воробьева С.А. Забони англисии корӣ барои соҳаи туризм. – Москва: Филология, 2002. – 160 саҳ.
3. Мошняга Е.В. Забони англисӣ: туризм, меҳмондорӣ ва воситаҳои пардохт. – Москва: Финансы и статистика, 2007. – 246 саҳ.
4. Мошняга Е.В. Курси кӯтоҳи забони англисӣ барои туризм ва меҳмондорӣ. – Москва: Академия байналмилалӣи туризми Русия, 2004. – 216 саҳ.
5. Holloway J.C., Humphreys C. Бизнеси туризм. – Харлоу: Pearson Education, 2016. – 768 саҳ.
6. Walker J.R. Муқаддима ба менеҷменти меҳмондорӣ. – Бостон: Pearson, 2017. – 720 саҳ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Туризм как объект управления. / Под ред. В.А. Квартального. М.: Финансы и статистика, 2002. - 208с.
2. Воробьева С. А. Деловой английский язык для сферы туризма. М.: Филология, 2002. – 160
3. Мошняга Е.В. Английский язык :Туризм, гостеприимство, платежные средства. М.: Финансы и статистика, 2007. - 246с.
4. Мошняга Е. В. Краткий курс английского языка для туризма и гостеприимства. М.: Российская международная академия туризма, 2004. - 216с.
5. Holloway J.C., Humphreys C. The Business of Tourism. – Harlow: Pearson Education, 2016. – 768 p.
6. Walker J.R. Introduction to Hospitality Management. – Boston: Pearson, 2017. – 720 p.

THE HUMAN FACTOR IN THE HOSPITALITY AND TOURISM INDUSTRY

Tourism and hospitality are very closely connected as travelers always need a place for accommodation and catering. The accommodation sector is central to tourism. The flows of tourism are directly influenced by the size of the accommodation sector, by the quality it offers, and by its possibility to adapt to demand. Accommodation depends on the following factors: Seasonality - as its economic activities are seasonal and accommodation implies a great flexibility in structures.

Keywords: tourism, hospitality, travelers, accommodation, catering, flows, sector, seasonality.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА И ТУРИЗМА

Туризм и гостеприимство очень тесно связаны между собой, поскольку путешественникам всегда необходимо место для проживания и питания. Сектор размещения занимает центральное место в туризме. На потоки туризма напрямую влияют размер сектора размещения, качество, которое он предлагает, и его способность адаптироваться к спросу. Размещение зависит от следующих факторов: Сезонность – поскольку экономическая деятельность носит сезонный характер, а размещение предполагает большую гибкость структур.

Ключевые слова: туризм, гостеприимство, путешественники, размещение, общественное питание, потоки, сектор, сезонность.

НАҚШИ ОМИЛИ ИНСОНӢ ДАР САНОАТИ МЕҲМОНДОРӢ ВА ТУРИЗМ

Сайёҳӣ ва меҳмоннавозӣ бо ҳам зич алоқаманданд, зеро мусофирон ҳамеша ба ҷойи зист ва ҳӯрокворӣ ниёз доранд. Сектори ҷойгиркунӣ дар маркази соҳаи сайёҳӣ қарор дорад. Ҷараёнҳои сайёҳӣ мустақиман аз андоза, сифати хизматрасонии ин сектор ва қобилияти он барои мутобиқ шудан ба талабот вобаста мебошанд. Ҷойгиркунӣ аз омилҳои зерин вобастагӣ дорад: мавсимӣ будани соҳа – зеро ғайриомӯшӣ иқтисодӣ хусусияти мавсимӣ дорад ва ҷойгиркунӣ бояд дорои сохторҳои ҷандид бошад.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, меҳмоннавозӣ, мусофирон, ҷойгиркунӣ, ҳӯрокворӣ, ҷараёнҳо, соҳа, мавсимӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадҷонова Мастурахон Мӯминовна - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хуҷанд-и МД “ Донишгоҳи байналмилмилалӣи саёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон” тел (+992) 92 731-46-64 E-male: mastura.mamadjonova@gmail.com

Сведения об авторе: Мамаджанова Мастурахон Муминовна - ассистент кафедры иностранных языков в ГУ «Худжандского международного института» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел (+992) 92 731-46-64 E-male: mastura.mamadjonova@gmail.com

Information about the author: Mamadjonova Masturakhon Muminovna- is an assistant lecture at the Department of Foreign Languages at the Khujand International Institute of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone (+992) 92 731-46-64 E-male: mastura.mamadjonova@gmail.com

ТДУ: 81

СИЁСАТИ ЗАБОНИИ СҲШ ВА НИГОҲ БА БАНАҚШАГИРИИ ВАЗИФАҲОИ ЗАБОН

АКРАМОВА М. А.

Забон на танҳо дар ҷомеа, балки дар шахсият низ нақши муайян мебозад. Оид ба таснифоти вазифаҳои забон, дар доираҳои илмӣ аз рӯи объект, соҳа, ҳаҷм ва ғайра тақсимои сурат мегирад; вазифаи иҷтимоии забон ба муошират, тафаккур, вазифаи интиқолдиҳанда (борбардор) ба сифати воситаи фарҳанг, вазифаи ҳувият, вазифаи

амният, вазифаи иқтисодӣ ва вазифаи созмондиҳии иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ-когнитивӣ (идроқӣ) тақсим мешавад.

Ли Юймин бар он аст, ки табиати забон иҷтимоӣ буда, банақшагирии забонӣ як ҷаъолияти муҳими идоракунии иҷтимоӣ аст ва инчунин объекти таҳқиқоти сотсиолингвистика, забоншиносии амалӣ (татбиқӣ), сиёсати давлатӣ ва дигар илмҳо мебошад ва банақшагирии забонӣ ин омӯзиши вазифаи забон аст. Дар мавриди вазифаи иҷтимоии забон, Ли Юймин фазои вазифаи иҷтимоии забонро тасниф мекунад. [2, стр. 112 – 115].

Вазифаи иҷтимоии забон ба қабати забонӣ, қабати муҳофизатии динамикӣ, анъанаи ратсионалӣ (аклонӣ), монеаҳои забонӣ то охир ба панҷ сатҳ тақсим мешавад. Ба ҳар як сатҳ соҳаҳои функционалӣ мувофиқанд, аз ҷумла: соҳаи кори расмӣ, соҳаи воситаҳои ахбори омма ва истифодаи иҷтимоии забон, соҳаи маориф, ҷаъолияти мардумӣ, соҳаи муоширати оилавӣ ва ҷамоавӣ ва маконҳои динӣ. Банақшагирии вазифаҳои забон дар асоси банақшагирии мақом (status planning) ва банақшагирии корпус (corpus planning, эҳтимолан дар матни аслӣ ба ҷои "онтология" дар назар дошта шудааст) амалӣ карда мешавад. Вазифаи он аз банақшагирии вазифаи забон дар ҳар як сатҳи функционалӣ, ё аҳамият ва вазифаи ҳар як падидаи забонӣ дар ҳар як сатҳи функционалӣ иборат аст.

Дарки ҳаёти забонӣ дар сатҳҳои макро, мезо ва микро асоси таҳқиқоти банақшагирии функционалии забон мебошад, ки дар он ҳаёти забонии макросатҳӣ ҳаёти забониро дар сатҳҳои миллӣ ва фаромиллӣ дар бар мегирад. Сиёсати забонӣ ва истифодаи забон дар СҶШ фазои функционалӣ ва механизми забонро байни акторҳои фаромиллӣ инъикос мекунад. Нақши забон дар СҶШ дар соҳаҳои кори расмӣ, воситаҳои ахбори омма ва маориф зоҳир мешавад.

Дар сатҳи соҳаи расмӣ, СҶШ забонҳои чинӣ ва русиро ба сифати забонҳои расмӣ ва корӣ истифода мебарад. Моҳи июни соли 2002 сарони шаш давлати узви СҶШ ҳуҷҷати ҷаҳорҷубавиро таҳти унвони "Оинномаи Созмони Ҳамкории Шанхай" имзо карданд, ки дар моддаи 20 он омадааст: "Забонҳои расмӣ ва кории Созмон забонҳои русӣ ва хитой мебошанд". Ин аввалин ҳуҷҷати расмии СҶШ мебошад, ки масъалаҳои забониро дар бар мегирад. Аммо дар кори воқеии забонӣ забони русӣ нисбат ба забони чинӣ бештар истифода мешавад, зеро сатҳи забондонии кормандон аз ҳар як давлати узв фарқ мекунад.

"Забонҳои кории Котибот чинӣ ва русӣ мебошанд", - гуфт Гао Юйшэн, муовини Дабири кулли СҶШ аз соли 2007 то 2010. "Дар асл, одамон бештар бо забони русӣ ҳарф мезананд". Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи дониши забони чинӣ дар байни кормандон аз давлатҳои дигари узв, ба ғайр аз Чин, Котибот курси омӯзишии ҳарҳафтаинаи забони чиниро ташкил кард. Илова ба забонҳои чинӣ ва русӣ, ки забонҳои кории дар ҳуҷҷатҳои расмӣ пешбинишуда мебошанд, ба истифодаи воқеии забонҳо дар СҶШ забонҳои дигар, ба монанди англисӣ, илова карда шуданд. [6, стр. 68 – 69].

Пеш аз ҳама, мутобиқи Эълумия дар бораи таъсиси Созмони Ҳамкории Шанхай ва Оинномаи Созмони Ҳамкории Шанхай, мавқеи СҶШ на танҳо дар дохили созмон, балки барои робитаҳои хориҷӣ бо дигар субъектҳои байналмилалӣ низ муайян шудааст. Айни замон СҶШ бо СММ, ИДМ, Ассотсиатсияи давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ (АСЕАН) ва ғайра муносибатҳои ҳамкорӣ барқарор кардааст. Котибот ҳамчун равшана барои мубодилаҳои хориҷии СҶШ хизмат мекунад ва забони англисӣ салоҳияти забониест, ки барои кормандони он зарур аст.

Сониян, бо пайдо шудани аъзои нави СҶШ - Ҳиндустон ва Покистон, забони англисӣ низ ба забоне табдил ёфт, ки дар кори воқеии СҶШ зуд-зуд истифода мешавад. Сомонаи расмии созмон низ бо се забон: чинӣ, русӣ ва англисӣ намоиш дода мешавад. Сомонаи расмии созмон низ бо се забон дастрас аст: чинӣ, русӣ ва англисӣ.

Соҳтори забонии СҶШ ба забонҳои чинӣ ва русӣ ҳамчун забонҳои расмии корӣ ва таълимӣ асос ёфтааст, дар ҳоле ки забони англисӣ низ ба ҳайси забони амалии корӣ ва таълимӣ истифода мешавад. Ин сиёсати забонӣ бо вазифаи иҷтимоии забон дар доираи фарогирӣ робитаи зич дорад.

Сохтори забони CXШ ба забонҳои чинӣ ва русӣ ҳамчун забонҳои расмӣ корӣ ва таълимӣ асос ёфтааст, дар ҳоле ки забони англисӣ низ ба ҳайси забони амалии корӣ ва таълимӣ истифода мешавад. Ин сиёсати забонӣ бо вазифаи иҷтимоии забон дар доираи фарогирӣ робитаи зич дорад.

Бо дарназардошти аҳамияти сиёсати забонӣ ва амнияти забонӣ дар чаҳорчӯби CXШ, давлат бо мақсади таъмини амнияти миллии бояд ба таҳқиқоти васеъмиқёс оид ба ин масъалаҳо нисбат ба кишварҳои узви CXШ таваҷҷуҳ зоҳир намояд; ҳамкориҳои ҳамаҷонибаи забоншиносон, антропологҳо ва шахсони қабулкунандаи қарорҳои давлатӣ (омӯзгорон, раёониносон, ҷомеашиносон ва фарҳангшиносон)-ро ба роҳ монанд; таҳлили стратегияи истифодаи путунхуа («забони умумӣ») ва лаҳҷаҳо, хувияти иҷтимоӣ ва забониро дар маҳалҳои сукувати ақаллиятҳои этники гузаронад; забонҳои хориҷиро барои омӯзиши хувияти забонӣ истифода барад.

Ҳамзамон зарур аст, ки курсҳо ва лексияҳои ҳатмӣ ва факултативӣ оид ба стратегияи забонӣ барои хонандагони синфҳои болоӣ ва донишҷӯён таҳия карда шаванд. Мақсад аз ин муҳокимаи амиқи чунин масъалаҳо, ба монанди забон ва низоъҳо, забон дар хувияти миллии, сиёсати забонӣ ва амнияти миллии, инчунин тағйир додани дарки анъанавии маорифи забонӣ, амнияти забонӣ ва хувияти миллии мебошад.

АДАБИЁТ

1. Гэ Цзинцзин (2019). Международные организации в перспективе глобального управления. Пекин: Пресса о текущих событиях.
2. Ли Юймин (2008). О планировании языковых функций. Применение языка и письма, 1.
3. Ли Юймин (2015). Дисциплинарная концепция языкового планирования. Исследование языкового планирования, 1.
4. Ли Юймин (2016). Испытание языкового конкурса. Преподавание и исследование иностранных языков, 2.
5. Максимова С. Г., Шерматова С. Н., Омельченко Д. А. & Ноянзина О. Е. (2018). Миграционная активность русскоязычного населения и функционирование русского языка в государствах - участниках Содружества независимых государств. Society and Security Insights, 1 (3), 151-171.
6. Чжан Лихуа (2015). Введение в международные организации. Пекин: Science Press.
7. Чжао Жун Хуэй (2017). Современное понимание социальных функций языка. Китайские социальные науки, 2.
8. Cooper R. L. Language planning and social change. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. 216 p.
9. Holden NJ. & Michailova S. (2014). A more expansive perspective on translation in IB research: in-sights from the Russian handbook of knowledge management. Journal of International Business Studies (7), 906–18.
10. Silverstein, M. (1979). Language Structure and Linguistic Ideology. In Clyne, P. R. Hanks, W. F. & Hofbauer, C. L. (Eds.), The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels (pp.193-248). Chicago: Chicago Linguistic Society.
11. Spolsky, B. (2009). Language management. Cambridge. Cambridge University Press.
12. Spolsky, B. (2019). A modified and enriched theory of language policy (and management). Language Policy 18, 323–338.

СИЁСАТИ ЗАБОНИИ CXШ ВА НИГОҲ БА БАНАҚШАГИРИИ ВАЗИФАҲОИ ЗАБОН

Мақола таҳлили нақши забон дар ҷомеа ва шахсиятро пешниҳод мекунад ва вазифаҳои иҷтимоии забонро аз ҷиҳати функционалӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ таҳқиқ мекунад. Муаллиф ба назарияи Ли Юймин таъҷиб мекунад, ки банақшагирии забонӣ ва вазифаҳои иҷтимоии он ҳамчун ҷузъи муҳими идоракунии иҷтимоӣ ва объекти тадқиқоти

сотсиолингвистика, забоншиносии амалӣ ва сиёсати давлатӣ арзёбӣ мешаванд. Вазифаҳои забон ба қабатҳои забонӣ, муҳофизатии динамикӣ, анъанаи аклонӣ ва соҳаҳои функционалӣ ба мисли қори расмӣ, воситаҳои ахбори омма, маориф, муоширати оилавӣ ва маконҳои динӣ тақсим мешаванд. Мақола истифода ва банақшагирии забонро дар Созмони Ҳамкории Шанхай (СХШ) мисол меорад, ки забонҳои чинӣ ва русӣ ҳамчун забонҳои расмӣ ва қорӣ қабул шудаанд, дар ҳоле ки англисӣ низ бо васеъ шудани аъзои нав ба қори воқеии созмон ворид гардидааст. Мавқеи забон дар СХШ на танҳо дар сатҳи дохилӣ, балки барои ҳамкориҳои байналмилалӣ низ муайян аст, ки ин масъала дар муҳити расонаӣ, маориф ва дипломатӣ таҷассум меёбад.

Калидвожаҳо: Сиёсати забонӣ, вазифаҳои забонӣ, банақшагирии функционалии забон, банақшагирии вазифаи забон.

ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА ШОС И АНАЛИЗ ПЛАНИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ФУНКЦИЙ

Статья анализирует роль языка в обществе и личности, а также исследует социальные функции языка с функциональной, социальной и политической точек зрения. Автор опирается на теорию Ли Юймина, согласно которой языковое планирование и социальные функции языка являются важной частью социального управления и объектом исследований социолингвистики, прикладной лингвистики и государственной политики. Языковые функции делятся на языковой слой, динамическую защиту, рациональную традицию и функциональные сферы, включая официальную деятельность, средства массовой информации, образование, семейное и общественное общение, а также религиозные пространства. В статье приводится пример Организации Шанхайского Сотрудничества (ШОС), где китайский и русский языки признаны официальными и рабочими, а английский язык с расширением состава организации также используется в реальной деятельности. Исследование показывает, что положение языка в ШОС имеет значение не только внутри организации, но и для международного сотрудничества, отражаясь в сфере СМИ, образования и дипломатии.

Ключевые слова: Языковая политика, функции языка, функциональное языковое планирование, планирование языковых функций.

LANGUAGE POLICY OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION AND AN ANALYSIS OF LANGUAGE FUNCTION PLANNING

The article analyzes the role of language in society and the individual, examining its social functions from functional, social, and political perspectives. The author relies on Li Yuemin's theory, according to which language planning and the social functions of language are an important part of social governance and a subject of research in sociolinguistics, applied linguistics and public policy. Language functions are divided into linguistic layers, dynamic protection, rational tradition, and functional spheres, including official work, mass media, education, family and community communication, and religious spaces. The article presents the example of the Shanghai Cooperation Organization (SCO), where Chinese and Russian are recognized as official and working languages, while English has also been incorporated into actual practice with the organization's expansion. The study shows that the role of language in the SCO is significant not only internally but also for international cooperation, reflected in media, education, and diplomatic contexts.

Keywords: Language policy, language functions, functional language planning, language function planning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Акрамова Мунаввар Азамҷоновна - асисстенти кафедраи забонҳои хориҷӣ факултети педагогика ва филологияи МД “Донишқадаи

байналмилалии Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон” akramovamunya15@gmail.com

Сведения об авторе: **Акрамова Мунаввар Азамджоновна**- ассистент кафедры иностранных языков факультета педагоги и филологии ГУ «Худжандского международного института» ГУ «Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана» akramovamunya15@gmail.com

Information about the author: **Akramova Munavvar Azamjonovna** assistant professor department of foreign languages faculty of pedagogy and philology SI “ Khujand international institute” SI “ International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan ” akramovamunya15@gmail.com

УДК 338.48

Li Hongyu

PhD student

Peoples' Friendship University of
Russia (RUDN University)

Moscow, Russia

Tel. +79256987388

E-mail: 1042254113@rudn.ru

SUSTAINABLE TOURISM SERVICE QUALITY ASSURANCE IN THE DIGITAL ERA: EVIDENCE FROM HUANGSHAN SCENIC AREA, CHINA

1. Introduction

With the rapid development of digital technologies, digital transformation has become an important pathway for sustainable tourism development [1]. Smart platforms, online reservation systems, and real-time monitoring tools are increasingly used to improve destination management and visitor services [2, 3]. This trend is especially important for heritage scenic areas, where tourism growth often creates tension between ecological protection and visitor management [4]. In such contexts, improving tourism service quality while maintaining heritage conservation has become a key challenge [3, 4]. Huangshan Scenic Area provides a representative case, as it has actively promoted digital construction under government policy guidance [5, 6]. This paper examines how policy support has advanced digital construction in Huangshan and how this process has contributed to tourism service quality assurance and sustainable tourism development.

2. Literature Review

Tourism policy, smart tourism, and sustainable tourism service quality provide the main foundation for this study. Existing research shows that tourism development is strongly influenced by public policy, institutional arrangements, and government support rather than by market forces alone [7]. In the Chinese context, research on sustainable tourism policy innovation also suggests that policy development is shaped by institutional interaction and governance conditions [8]. In this sense, destination digitalization should be understood not simply as a technical process, but as a policy-driven transformation of tourism governance [1]. Research on smart tourism further indicates that digital platforms play an important role in improving destination management, service efficiency, and tourist experience [2, 9]. At the same time, studies on sustainable tourism emphasize that long-term destination development depends on balancing conservation, tourism use, and visitor experience [3, 4]. For heritage scenic areas, service quality assurance is therefore a core component of sustainable tourism rather than a separate managerial issue. In the case of Huangshan, existing Chinese studies show that digital construction has supported

resource protection, tourism services, and management modernization [5, 10]. However, current research still lacks an integrated explanation of how government policy guidance, digital construction, and tourism service quality assurance interact in a heritage scenic area. Therefore, this paper examines Huangshan as a policy-driven case of sustainable tourism service quality assurance in the digital era.

3. Government Policy Guidance and Digital Construction of Huangshan Scenic Area

3.1 Provincial Policy Support for Huangshan’s Digital Transformation

The digital transformation of Huangshan Scenic Area has been strongly supported by government policy guidance. In particular, the *Anhui Smart Tourism Innovation and Development Action Plan* provides an important provincial policy framework for promoting smart tourism, digital construction, and service improvement [11]. The policy emphasizes the development of smart tourism, digital applications, and service-oriented innovation, showing that digital transformation is not treated as a purely technical issue, but as an important part of tourism governance and service quality enhancement [11]. For Huangshan, this policy support has created favorable institutional conditions for linking digital construction with scenic management, visitor services, and long-term tourism development.

3.2 Core Dimensions of Digital Construction in Huangshan Scenic Area

Under this policy framework, Huangshan Scenic Area has developed a relatively systematic model of digital construction. Official materials show that Huangshan is one of the earliest scenic destinations in China to promote digital transformation [5, 12]. It has developed more than 30 application systems, participated in the formulation of over 20 standards, and been recognized as a national “5G + smart tourism” pilot and digital demonstration destination [12]. Huangshan’s digital construction can be summarized in four dimensions: heritage protection, scenic management, tourist services, and tourism development. Digital tools have strengthened resource protection, improved governance efficiency through data platforms and the scenic area brain, enhanced visitor convenience through *Smart Huangshan* and the “travel first, pay later” model, and supported the high-quality development of tourism [6, 12]. These measures show that Huangshan’s digital transformation is not merely a technical upgrade, but a policy-driven process that combines protection, governance, service quality, and sustainable tourism development.

Table 1. Policy Support, Digital Construction, and Governance Effects in Huangshan Scenic Area

Policy / source	Main focus	Digital measures in Huangshan	Governance effect
Notice on Forwarding the Anhui Smart Tourism Innovation and Development Action Plan (2025)	Promote smart tourism, digital applications, and service improvement	Policy support for smart tourism, digital service tools, and integrated tourism platforms	Provided institutional support for Huangshan’s digital transformation and service quality improvement
Huangshan Scenic Area: Digital Technology Empowering High-Quality Development (2024)	Integrate digital technology with scenic governance and tourism development	More than 30 application systems; over 20 standards; data center project; “5G + smart tourism” pilot	Strengthened protection, management efficiency, and digital governance capacity

Press Conference on Digital Technology Empowering High-Quality Development (2024)	Digital governance, protection management, and tourism service upgrading	Scenic area brain; Smart Huangshan mini-program; credit-based “travel first, pay later” model	Improved service accessibility, management coordination, and visitor convenience
Huangshan Scenic Area “May Day” Reception Report (2025)	Reflect holiday reception and visitor management capacity	Holiday visitor flow management under digital governance	Demonstrated the operational effect of smart management during peak periods

4. Implementation Effects of Digital Construction

4.1 Quantitative Growth in Tourism Development

The digital construction of Huangshan Scenic Area has produced clear quantitative outcomes in tourism development. Official materials show that the *Smart Huangshan* platform has attracted more than 16 million registered users and generated an online transaction volume of over 3.9 billion yuan, indicating the growing role of digital platforms in tourism services and destination operation [6]. Digital governance has also strengthened Huangshan’s reception capacity during peak periods. During the 2025 May Day holiday, the scenic area received 147,000 visitors, a year-on-year increase of 13.65% and a record high for the same period [13]. These results suggest that digital transformation has supported both tourism growth and management capacity in Huangshan.

4.2 Qualitative Improvement in Tourism Service Quality

Digital construction has also improved tourism service quality and scenic governance in Huangshan. Official materials show that Huangshan has formed an integrated digital governance system based on the scenic area brain, the *Smart Huangshan* mini-program, and the “travel first, pay later” model [6]. These tools have improved information access, payment convenience, service efficiency, and management coordination. Digital technologies have also strengthened visitor flow regulation and risk prevention through monitoring, warning, and real-time management, allowing governance to shift from post-event response to early prevention [6]. At the same time, digital construction has supported both resource protection and tourism services [10, 12]. Therefore, Huangshan’s digital transformation should be understood not simply as technical modernization, but as a broader governance process linking heritage protection, service quality improvement, and sustainable tourism development.

5. Discussion

The Huangshan case shows that digital transformation in heritage scenic areas is most effective when supported by clear government policy and practical governance needs [1, 7]. In Huangshan, digital construction has promoted tourism growth while improving heritage protection, visitor management, and service quality [6, 12]. This suggests that digitalization should be understood as a governance instrument rather than a purely technical upgrade [1]. At the same time, the case shows that sustainable tourism development depends on balancing protection and development [3, 4]. For mountain heritage destinations, digital tools can improve monitoring, visitor convenience, and management efficiency, thereby supporting both ecological protection and service improvement [2, 9]. However, the long-term effectiveness of digital transformation still depends on institutional support, data integration, and management coordination [1, 2].

6. Conclusion

This paper examined how government policy guidance has promoted digital construction in Huangshan Scenic Area and how this process has supported sustainable tourism service quality assurance. The findings show that Huangshan’s digital transformation, backed by policy support, has improved heritage protection, scenic

management, tourist services, and destination development [6, 11, 12]. It has expanded tourism platforms, strengthened governance efficiency, and improved visitor convenience [6, 13]. More importantly, the case suggests that digital transformation should be understood as a governance process linking ecological protection, visitor management, service quality, and sustainable tourism development [1, 3, 4]. Although this study focuses on a single case, Huangshan provides a useful example for other heritage scenic areas seeking to promote sustainable tourism through policy-supported digital governance.

REFERENCES

1. Attour, A., & Chaupain - Guillot, S. Digital innovations in public administrations: Technological or policy innovation diffusion? *Journal of Innovation Economics & Management*, 2020, (31), 195-219.
2. Deng, N., Han, Y., & Che, L. Research on the sustainable operation model of smart tourism public service platforms based on the information ecosystem. *Journal of Central China Normal University (Natural Sciences)*, 2025, 59(3), 447-461.
3. Andersen, I., Blichfeldt, B. S., & Liburd, J. J. Sustainability in coastal tourism development: An example from Denmark. *Current Issues in Tourism*, 2018, 21(12), 1329-1336.
4. Yang, J. N. Research on the influencing mechanism of sustainable tourism behavior of tourists in cultural heritage destinations. Master's thesis, Shanxi University, Taiyuan, China, 2024.
5. Li, Y. F. The digital development path of Huangshan. *China Tourism News*, 2010-05-24.
6. Press Conference on Digital Technology Empowering High-Quality Development. Huangshan Municipal Government website, 2024.
7. Baum, T. The development and implementation of national tourism policies. *Tourism Management*, 1994, 15(3), 185-192.
8. Guo, Y. *Research on the influencing factors and interactions of sustainable tourism policy innovation diffusion in China*. Doctoral dissertation, South China University of Technology, Guangzhou, China, 2021.
9. Cui, L. *Research on smart tourism service quality evaluation and operation decision-making*. Master's thesis, Shenyang Jianzhu University, Shenyang, China, 2024.
10. Accelerating digital construction and improving the protection and management level of Huangshan. *Huangshan Daily*, 2007-05-19.
11. Notice on Forwarding the *Anhui Smart Tourism Innovation and Development Action Plan*. Huangshan Municipal Government website, 2025.
12. Huangshan Scenic Area: Digital Technology Empowering High-Quality Development. Huangshan Municipal Government website, 2024.
13. Huangshan Scenic Area "May Day" Tourist Reception Reached a Record High. Huangshan Municipal Government website, 2025.

SUSTAINABLE TOURISM SERVICE QUALITY ASSURANCE IN THE DIGITAL ERA: EVIDENCE FROM HUANGSHAN SCENIC AREA, CHINA

This paper examines how government policy guidance has promoted digital construction in Huangshan Scenic Area, China, and how this process has improved tourism service quality and sustainable destination development. The case shows that digital tools have strengthened heritage protection, visitor management, and tourist services, while also supporting tourism growth. Huangshan provides a useful example of policy-driven digital transformation in heritage scenic areas.

Keywords: sustainable tourism; digital transformation; tourism service quality; Huangshan Scenic Area; government governance

ТАҲСИЛОТ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ ОМОДАСОЗИИ МУТАХАССИСОНИ ОЯНДАИ СОҲАИ САЙЁҲӢ

НАБИЕВА З.С.

Муқаддима. Таҳсилот дар соҳаи сайёҳӣ имрӯз яке аз омилҳои муҳимми рушди инсонӣ ва иқтисодии кишварҳо ба ҳисоб меравад, зеро пешрафти ин соҳа пеш аз ҳама ба мавҷудияти кадрҳои босалоҳият ва мутобиқ ба талаботи ҷаҳонӣ вобаста аст. Соҳаи сайёҳӣ на танҳо ба рушди хизматрасонӣ ва фароғати сайёҳон мусоидат мекунад, балки ҳамчун муҳаррики иқтисод ва манбаи таъсиси ҷойҳои нави корӣ низ хизмат менамояд. Аз ин рӯ, таъмини таҳсилоти босифат ва оморасозии мутахассисони соҳибкасб дар ин самт аҳамияти калон дорад.

Қисмати асосӣ. Тадқиқотҳои муосир нишон медиҳанд, ки таҳсилот дар соҳаи сайёҳӣ дар мутобиқсозии донишҳои назариявӣ бо талаботи бозори меҳнат нақши муҳим мебозад. Ин раванд махсусан тавассути таҳияи барномаҳои таълимие амалӣ мегардад, ки таҷрибаомӯзӣ ва ташаккули малакаҳои касбиро барои донишҷӯён таъмин менамоянд [5, с.45].

Барои он ки оморасозии кадрҳо воқеан самаранок бошад, таҳсилот бояд ҳам ба дониши назариявӣ ва ҳам ба рушди малакаҳои амалӣ диққати ҷиддӣ диҳад. Ин маънои онро дорад, ки барномаҳои академӣ бояд бо талаботи соҳаи сайёҳӣ ҳамроҳанг гарданд ва тавассути ҳамкорӣ бо корхонаҳои сайёҳӣ барои донишҷӯён имконияти таҷрибаомӯзии воқеиро фароҳам оваранд. Масалан, натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки чунин шакли омӯзиш, аз ҷумла дар доираи барномаҳои дуалӣ, метавонад сатҳи малакаҳои касбии донишҷӯёнро баланд бардошта, онҳоро ба талаботи воқеии бозори меҳнат наздик намояд [4, с.102]. Ин намуди таҳсилот, ки назария ва амалро ба ҳам мепайвандад, бевосита ба рушди қобилияти касбӣ ва оморасозии донишҷӯён таъсири мусбат мерасонад [3, с.410].

Муаллифони хориҷӣ Д.Марикато, Дж.Акино ва Ҷ.Йоханнессон [6] мақолаҳо ва тадқиқотҳои илмӣ солҳои охириро ҷамъ карда, методикаи таълими сайёҳиро дар мактабҳои олӣ таҳлил мекунанд. Онҳо қайд кардаанд, ки дар таҳсилоти сайёҳӣ чанд усули муҳим истифода мешавад:

- омӯзиши амалӣ;
- омӯзиш тавассути лоиҳа;
- омӯзиши таҷрибаӣ;
- ҳамкорӣ бо ширкатҳои сайёҳӣ.

Муаллифони мақола таъкид мекунад, ки донишҷӯёни ихтисосҳои сайёҳӣ бояд на танҳо назария, балки таҷрибаи воқеии бозори меҳнат дошта бошанд, масалан таҷрибаомӯзӣ, коромӯзӣ ва ғайра. Онҳо нишон медиҳанд, ки муҳтавои барномаҳои таълимӣ бояд чунин малакаҳоро дар донишҷӯёни ихтисосҳои сайёҳӣ инкишоф диҳанд:

- идоракунии хизматрасонӣ;
- қобилияти иртиботӣ бо мизоҷон;
- идоракунии устувори сайёҳӣ;
- кор дар муҳити байналмилалӣ.

Илова бар ин, таҳсилот дар соҳаи сайёҳӣ бояд на танҳо ба ташаккули донишҳои техникаи касбӣ равона гардад, балки инчунин рушди малакаҳои ҳамкорӣ, коммуникатсия ва фарҳанги муошират бо мардумро таъмин намояд. Ин малакаҳо тавассути таҷрибаомӯзӣ ва омӯзиши байнифарҳангӣ ташаккул меёбанд. Дар таҳқиқоти муосир низ таъкид мешавад, ки таҳсилоти сайёҳӣ дорои неруи баланди педагогӣ барои рушди малакаҳои муоширати байнифарҳангӣ мебошад ва

татбиқи барномаҳои махсуси таълимӣ дар ин самт барои донишҷӯён аҳамияти муҳим дорад [2].

Ҳамзамон, таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки таҳсилоти сайёҳӣ бояд ба захираҳои байналмилалӣ ва стандартҳои ҷаҳонии таълим мутобиқ карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки омодаسازی кадрҳо бо равандҳои рушди глобалӣ ва талаботи бозори байналмилалӣ меҳнат мувофиқ гардад. Масалан, таҳқиқоти вобаста ба рушди таҳсилоти сайёҳӣ ва неруи инсонӣ дар минтақаҳои гуногун нишон медиҳанд, ки гарчанде баъзе кишварҳо дар ин самт ба пешравиҳо ноил гардидаанд, мавҷудияти камбудӣҳо дар тақмили барномаҳои таълимӣ ва набудани ҳамкории зич бо саноат метавонад ба омодаسازی мутахассисони баландсатҳ монета эҷод намояд [1].

Ба андешаи А.Н. Ковалёва, шартҳои асосии ташкиливу педагогии татбиқи имкониятҳои педагогии таҳсилоти сайёҳӣ чунин мебошанд [2]:

- ташаккули ҳавасмандӣ дар байни кормандони соҳаҳои таҳсилот ва сайёҳӣ;
- истифодаи имкониятҳои педагогии таҳсилоти сайёҳӣ дар байни кишварҳои гуногуни аҳоли;
- омодаسازی кадрҳо барои соҳаҳои таҳсилот ва сайёҳӣ, ки қобилияти муттаҳид намудани салоҳиятҳо дар соҳаҳои педагогика, сайёҳӣ ва идоракунии доранд;
- омӯзонидани волидон ба малакаҳои ташкил ва дастгирии педагогии саёҳатҳои таълимии оилавӣ барои кӯдакон ва хонандагон;
- рушди ҳамкории шабакавӣ байни муассисаҳои фарҳанг, таҳсилот, сайёҳӣ ва мақомоти давлатӣ, ки ба татбиқи самараноки неруи педагогии таҳсилоти сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Дар баробари ин, ҷалби технологияҳои муосири омӯзишӣ ва воситаҳои рақамии таълим низ аҳамияти калон дорад. Дар шароити ҷаҳони муосир истифодаи платформаҳои рақамӣ ва системаҳои омӯзиши электронӣ дар таҳсилоти касбии сайёҳӣ метавонад ба рушди малакаҳои нав, тақмили қобилиятҳои идоракунии ва баланд бардоштани сатҳи омӯзиши мустақили донишҷӯён мусоидат намояд. Ин омил барои омодаسازی мутахассисони рақобатпазир дар бозори меҳнати муосир аҳамияти махсус дорад.

Хулоса. Дар натиҷа, таҳсилот ҳамчун заминаи асосии омодаسازی мутахассисони соҳаи сайёҳӣ бояд на танҳо муҳити интиқоли донишҳои назариявӣ, балки фазои мубодилаи таҷриба, ҳамкорӣ бо саноат ва истифодаи технологияҳои муосир бошад. Омезиши донишҳои назариявӣ, таҷрибаи амалӣ ва рушди малакаҳои байнифарҳангӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки дар бозори меҳнат ҳамчун мутахассисони рақобатпазир фаъолият намуда, дар рушди соҳаи сайёҳӣ саҳми арзанда гузоранд.

АДАБИЁТ

1. Кадырова М. И. Туристское образование в Таджикистане: состояние и проблемы: дисс. кандидата педагогических наук. – Душанбе, 2006. – 159 с. – С. 33-89.
2. Ковалёва А. Н. Педагогический потенциал образовательного туризма в системе непрерывного образования человека: дис. канд. пед. наук. — Нижний Новгород, 2013. — 215 с.
3. Пальчук М. И. Психолого-педагогические аспекты профессионального образования в сфере туризма / М. И. Пальчук // Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник. Спеціальний випуск: Педагогіка. — Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. — № 94. — С. 406-415.

4. Турдиева Н. М. Повышение качества туристического образования: стратегии преподавания русского языка студентам-туристам / Образование и инновационные исследования. – Ташкент, 2023. – С. 101-125.
5. Ennis M., Petrie G. Teaching English for Tourism: Bridging Research and Praxis. London: Routledge, 2020. – 262 p. – С. 45-78.
6. Maricato D., Aquino J., Jóhannesson G. Th. Pedagogical practices in tourism higher education: a systematic literature review // Frontiers in Sustainable Tourism. – 2026. – Vol. 4. – Article 1720759.

ТАҲСИЛОТ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ ОМОДАСОЗИИ МУТАХАССИСОНИ ОЯНДАИ СОҲАИ САЙЁҲӢ

Дар мақола нақши таҳсилот дар оморасозии мутахассисони соҳаи сайёҳӣ баррасӣ мешавад. Таъкид карда мешавад, ки барои муваффақият дар бозори меҳнат зарурати дониши назариявӣ, малакаҳои амалӣ ва малакаҳои байнифарҳангӣ вучуд дорад. Ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ бо саноати туризм ва истифодаи технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим аҳамияти калон дорад.

Калимаҳои калидӣ: таҳсилот, туризм, оморасозии кадрҳо, малакаҳои касбӣ, малакаҳои байнифарҳангӣ.

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ОСНОВА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

В статье рассматривается роль образования в подготовке специалистов в сфере туризма. Подчеркивается, что для успешной деятельности на рынке труда необходимы теоретические знания, практические навыки и межкультурные компетенции. Важное значение имеет сотрудничество образовательных учреждений с туристической индустрией, а также использование цифровых технологий в образовательном процессе.

Ключевые слова: образование, туризм, подготовка кадров, профессиональные навыки, межкультурные компетенции.

EDUCATION AS A FOUNDATION FOR TRAINING FUTURE SPECIALISTS IN THE TOURISM SECTOR

The article examines the role of education in training specialists in the tourism sector. It emphasizes that success in the labor market requires theoretical knowledge, practical skills, and intercultural competencies. Cooperation between educational institutions and the tourism industry, as well as the use of digital technologies in the educational process, are of great importance.

Keywords: education, tourism, workforce training, professional skills, intercultural competencies.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Набиева Замира Самадовна** – ассистенти кафедраи математика ва информатикаи МД “Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкориҳои Тоҷикистон”. Телефон: (+992) 92-700-09-25. E-mail: nabieva007z@gmail.com.

Сведения об авторе: **Набиева Замира Самадовна** — ассистент кафедры математики и информатики ГУ «Худжандский международный институт» ГУ «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Телефон: (+992) 92-700-09-25. E-mail: nabieva007z@gmail.com.

Author information: **Zamira Samadovna Nabieva** — Assistant at the Department of Mathematics and Informatics, State Institution “Khujand International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Phone: (+992) 92-700-09-25. E-mail: nabieva007z@gmail.com

MODERN TECHNOLOGIES FOR PROMOTING THE TOURISM PRODUCT OF THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA

1. Introduction

Tourism is a rapidly growing industry around the world. Many countries depend on tourism's ability to improve their economies and create jobs. Over the years, tourism has driven investment and cultural exchange, mostly through international tourism reports. Countries have seen steady growth in the number of tourists overseas. Countries are creating tourism as a "strategic economic sector" to develop their economy.

With new technology and the internet, how countries promote tourism globally has changed for years. Technology, specifically the development of Information Communication Technologies (ICTs), is impacting how tourism is marketed and promoted around the world. There has been tremendous growth in the use of digital tools to help tourism organizations market and promote their businesses beyond what was available with traditional means. Tourism organizations use websites, mobile applications, and online booking to reach potential customers in a timely manner in order to promote tourism, as well as access to tourist services.

Modern-day tourists are primarily digital. Most tourists plan their holiday using technology. The primary tools used by tourists include search engines, tourism websites, and social networking sites. Tourists also use mobile applications and digital maps to help them plan their holiday and to get access to tourist services quickly and easily. Consequently, destination management/marketing organizations and tourism firms have increasingly incorporated digital marketing strategies in order to compete effectively in the global tourism industry. Also, social media platforms are now extensively used to promote destinations. For instance, Instagram, YouTube, and TikTok serve as visual platforms through which tourism organizations can provide visual representations of tourist attractions, culturally significant sites, and travel and/or hospitality experiences. The result is that visual content creates a certain perception of the destination and encourages visitors to travel to that destination.

As the result of the ongoing development of modern technologies, including artificial intelligence, virtual reality, and big data analytics, along with social media marketing, these new technologies are assisting tourism businesses understand how and what travelers want, so they can create custom-made travel itineraries. In addition, with virtual reality, the traveler can explore tourist destinations prior to actually traveling, thus increasing their desire to travel. In line with the Saudi Vision 2030, the government of Saudi Arabia has made a commitment to grow the tourism sector as a means to diversify the economy, develop new jobs, and increase commerce; therefore, the government has initiated numerous large-scale tourism development initiatives that are focused in attracting and successfully accommodating tourists. NEOM and The Red Sea Project show the country's resolve to develop new and sustainable tourist destinations. This study will examine how these new technologies are being used to promote tourism in Saudi Arabia and help it cope with the competitiveness of the global market in the case of tourism. Through these technologies, Saudi Arabia, however, to be a more attractive destination it can find unique opportunities for tourism. The insight aims at getting to know how these technologies are transforming the tourism world and how they can help improve the tourism business in Saudi Arabia. Artificial intelligence, for example, can help those companies understand what tourists enjoy and dislike when they visit the Kingdom to better accommodate their needs. Virtual

reality can provide people to know a little bit of the awesome experience they can have in Saudi Arabia, from exploring historic places to lounging on the beach. These technologies will help Saudi Arabia, building the brand of trust with in tourism and more visitors. In general, the study will investigate the impact of modern technologies on Saudi Arabia's tourism industry and their significance in fostering this country's economic growth and progress. It will also examine some of the challenges and opportunities that accompany the use of these technologies, as well as discuss how they could be harnessed to build a more sustainable and competitive tourism.

2. Theoretical Foundations of Tourism Marketing

Tourism marketing is a system of activities designed for creating, promoting, and delivering travel products that meet what travelers want and expect. It involves a number of strategic and tactical steps that are aimed at helping tourism organizations attract more potential customers and become competitive in the world arena. This involves conducting market research, what tourists need, and creating and promoting tourism services, among other things, with the aim of establishing a strong brand for tourism. In the modern world of travel and tourism, marketing plays a very important role in instilling a need to visit a place.

Marketing is how a destination's unique qualities, such as its culture, beauty, and history, get promoted to people all over the world. When tourism organizations use different forms of marketing, such as advertising, public relations, and social media, they're planting a seed in people's minds and persuading them to visit a specific place. The end result is a surge in tourism. Marketing allows tourism destinations to carve a niche and provide people with a reason to choose them over others.

It's all about selling a destination's image and building up the excitement for a place. When it comes to a tourism product, it's not something that can be held in your hands. It's a combination of services and attractions that make a trip worthwhile for a traveler. Tourism products are intangible and depend on the experiences that people have while touring. What makes up a tourism product? You can expect to find things such as transportation to and from a destination, a place to stay while visiting a destination, food, entertainment, and culture. The quality and quantity of as the number of tourists increases, places must find new ways to market themselves. There are simply so many places to visit that it is important to stay one step ahead. The current way to market a place is to use the most advanced technology available and to try to understand exactly what the tourist wants. This helps to shed some light on the motivations of the tourist and how to best market a place based on that.

Table 1 – Main Elements of the Tourism Product

Element	Description
Transportation	Movement of tourists to destinations
Accommodation	Hotels and resorts
Catering	Restaurants and food services
Entertainment	Excursions and cultural activities
Infrastructure	Supporting services and facilities

3. Digital Technologies in Tourism

The last few years have witnessed radical changes to the tourism industry resulting from digital technologies. It is no doubt that the evolution of information and communication technologies has revolutionized tourism service generation, distribution and advertisement in worldwide market. Digital technologies are becoming a critical part of tourism organizations in this increasingly digital age, allowing

for better communication with tourists, improved service quality and improved marketing strategy [4].

In fact, technology is silently revolutionizing the way we experience traveling. For instance, online booking services, travel applications, and digital marketing services are revolutionizing the way tourism operators interact with prospective tourists. This has opened up a whole new world where everyone stands to benefit. For instance, a tourist can now quickly access all the information they need about a place they wish to visit and make informed decisions on the best place to visit and the activities they can engage in while there. Moreover, technology has opened doors for all tourism operators, big or small, to be able to reach a larger market. In essence, technology has made traveling easier for both tourists and operators.

Another way for tourism and travel to be promoted is via social media. Social media platforms have been used by tourism agencies to promote their travel destinations through images and videos in order to provide potential customers with a visual representation of how beautiful or exciting the area could potentially be if they were to visit. In addition, tourism agencies have promoted their destinations with paid advertisements to make sure that a large quantity of individuals are able to see their tourism promotional advertisements. By using social media as a method of communication, tourism agencies promote their travel destination through these methods to reach many individuals, and to assist in creating an audience of prospective visitors to their respective tourism destinations. Therefore, tourism agencies have continued to look for new types of ways to take advantage of social media in order to reach a greater amount of people. Tourism agencies want their message to be conveyed in a clear and concise manner to ensure that individuals will have a good understanding of what the destination will be like when they get there. For this reason, social media is an effective type of communication used by tourism agencies in an attempt to succeed in today's competitive environment.

Big data analytics is a standout tech enabler for tourism development. This is because by analyzing vast amounts of data on traveling patterns, tourism industry players get a deeper understanding of what travelers like, their behavior, and their expenditure patterns. This helps them create personalized traveling experiences for customers and increase customer satisfaction levels.

Furthermore, new technologies like artificial intelligence, smart tourism systems, and digital platforms are continuously redefining the tourism industry. This is because these technologies help tourism industry players become efficient in the way they handle customer queries or create innovative traveling experiences for customers all over the world.

Table 2 – Digital Technologies Used in Tourism

Technology	Application
Online marketing	Promotion of tourism services
Booking platforms	Online reservations
Mobile applications	Travel planning
Data analytics	Tourist behavior analysis

4.Social Media as a Tourism Promotion Tool

In the current digital age, social media is an essential tool to promote tourism. Social media sites where people can connect quickly have enabled tourism groups such as agencies, airlines, and tour destinations to communicate their information to travelers around the globe. This enables a photograph or video of a fantastic location to inspire a person to travel. Beautiful scenery, historic locations, and interesting experiences are motivating factors to visit a place. They create a positive image of a place, encouraging people to visit. By communicating interesting stories and pictures, a destination can

promote its best features to attract more tourists. Therefore, social media is an excellent tool to generate interest to explore new and interesting places.

Photos and videos of stunning locations do wonders to inspire people to travel. But one of the best parts about seeing beautiful landscapes, historic sites and fun experiences is that it inspires us to visit new places. That is why the role of social media is to promote tourism destinations. It lets you sell a place to an audience helps build a positive perception of a place and give people strong desire for traveling there. By posting photos and exciting stories, they can promote their most appealing facets and invite more people to visit them. This can be a compelling way to engage people with it

For instance, social media such as Instagram and YouTube can prove to be effective tools for tourism boards to promote amazing destinations. They use high-quality images and videos, blogs, and promotional content to offer a real feel of what a place has to offer in terms of unique culture and beauty. Another key player in the tourism sector is partnering with influencers and bloggers. Influencers and bloggers attract a large number of followers and share their own stories and experiences. They also influence their followers to visit a place. Partnering with influencers and bloggers can help tourism organizations attract a large number of people by reaching a huge audience and presenting a destination in a unique and engaging way.

Social media is actually an asset to the travel world. It is a source of feedback for travel destinations—information about what travelers like, what they don't like to see or do, and what they wish they had. By people sharing their travels on social media, tourism boards can have a better idea of what travelers want. In essence, social media helps travel destinations increase their visibility, competitiveness, and global presence. It is a natural platform for travel destinations to promote their offers to attract more tourists. Using social media is one way for travel destinations to keep up with the times, be competitive, and cut through the clutter of today's competitive market. This is how travel destinations can stand out and give tourists a reason to choose them.

Table 3 – Social Media in Tourism Promotion

Platform	Type of Content	Purpose
Instagram	Photos and short videos	Destination promotion
YouTube	Travel documentaries	Destination awareness
TikTok	Short travel clips	Youth tourism marketing

5. Artificial Intelligence in Tourism

The role of artificial intelligence is continuously changing the tourism industry as a modern technology that enhances the efficiency of services provided and improves the experience of the tourists. Recently, travel agencies and destination management bodies have started to employ artificial intelligence to process vast amounts of tourism data and provide travel recommendations to tourists.

The tourism sector has a wide variety of uses for artificial intelligence, with chatbots being probably the most common. These computer programs enable people to communicate with computers via a web page or mobile application, and they provide great benefits to tourism companies, hotels and travel agencies. Chatbots answer basic questions (e.g., what's the weather?) and help users with things like booking flights and hotels. Some chatbots offer recommendations on things to do and see based on individual users' preferences, thereby making the experience of being a tourist much easier and more enjoyable, and freeing up many employees who would otherwise have to answer phone calls and emails from tourists using their services. This is one example of how artificial intelligence can be used to improve the tourism industry.

Tourist attraction information is increasingly being gained through the application of artificial intelligence. The large volume of data available from travelling consumers that assist organizations in the tourism industry gain insight into how people travel, what destinations they search online for, and how they book travel are allowing tourism companies to produce tailored travel packages, propose suitable travel destination ideas, and create targeted marketing pieces. As a result of using AI-based systems, tourism will provide an individualised experience comparable to working with a personal travel assistant but through an electronic system rather than a human. Companies that use AI-based technologies in tourism will have improved product and service customization based on consumer wants and will create a more enjoyable and memorable experience for visitors.

In today's world, the tourism industry is increasingly utilizing Artificial Intelligence (AI) technology. There are many different types of smart tourism (AI) systems that leverage digital tech or Big Data to enhance the overall tourism experience and make it easier to plan, manage visitor flow, and create facilities for tourists. The role played by AI in transforming the way in which the global tourism industry operates is amazing and has significantly contributed to the digitization of tourism and improving the visitor experience. AI provides tourism decision-makers with improved choices and the ability to interactively deliver personalized experiences to travelers. AI will help to add more tourists and positively impact the economy of local communities. Ultimately, AI has an essential impact on making tourism smarter and more effective.

6. Virtual and Augmented Reality

Traveling is also changing due to Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR). Travelers can now preview locations before going to them. Virtual Reality and Augmented Reality tools allow travelers to see and feel the type of visit a specific location will be like and can then plan their trip with confidence to provide the best vacation experience. Virtual Reality and Augmented Reality give travelers the opportunity to virtually walk around famous landmarks or experience some of nature's finest sights or the world's history while sitting in their living rooms. These web applications provide excellent resources to help travelers plan upcoming trips by allowing them to visualize the type of places they may visit and thereby enabling travelers to make educated decisions when creating their own trips.

Virtual tours provide users with the opportunity to experience locations they would like to visit via virtual reality (VR). As such, users can enjoy virtual access to numerous destinations, including museums, historical structures, and geographic landmarks, without having to leave their homes. Users may access these virtual tours using either specialized devices or mobile applications. While users may view a site using VR, this experience differs from a true physical visit. As a result, users can decide whether or not they wish to visit the actual location and frequently develop greater enthusiasm to visit the actual location post-experiencing the virtual tour and enhancing their attraction/interest in the site travelled virtually. Virtual tours provide an excellent mechanism to gain an understanding of a geographical area prior to traveling there.

Conversely, people can benefit from this technology by enhancing their current environment (physical) with additional virtual data (digital). Some examples of augmented reality use are in museums, heritage sites, and places tourists visit (attractions). Museums, heritage sites, and attractions often use augmented reality applications to help provide more context to the actual (physical) place; for example, when you visit a historical object or cultural landmark, you can get interactive maps and an array of historical pieces associated with the place you are visiting using your smart phone or tablet.

VR and AR technologies enhance both the tourist experience as well as improve the tourism organizations' marketing strategies by allowing them to showcase travel destinations creatively and attractively. By using these tools, tourism destinations can create a competitive advantage as a destination for international travellers while increasing their ability to compete in the global travel market.

7. Major Tourism Projects in Saudi Arabia

Saudi Arabia is implementing new and ambitious projects that Promote tourism as a primary income source. These new projects are being established to attract visitors from around the world to raise Saudi Arabia's global tourism visibility as part of a long-term national strategy to diversify its economy.

Saudi Arabia is investing in a mega tourism project called NEOM. NEOM is a future-oriented urban centre designed with advanced forms of modern technology, environmentally sustainable practices and creative ideas, aimed at creating a new destination for leisure travel where tourists can visit a modern city featuring contemporary buildings, utilize renewable energy sources and have an environmentally sensitive experience. NEOM will combine technology, culture and unique travel experiences as part of its modern, leading edge tourism industry; thus, making it one of the most creative destinations available to international visitors. This urban area provides an exemplary case of tourism and technology collaborating to build a unique destination. NEOM intends to be one of the leading global cities and tourist attractions due to its innovation and sustainability focus.

The Red Sea Project is a giant step for tourism. Essentially, it's about building high-end resorts along the Red Sea coast that focus on green tourism. Yes, you heard that right. The Red Sea Project is about building high-end resorts that offer tourists a one-of-a-kind experience while protecting the environment. The plan is to attract a large number of tourists from all over the world who have deep pockets. The tourism sector in Saudi Arabia is going to get a massive boost from The Red Sea Project. The focus is on high-end tourism that highlights the beauty of the country and puts green tourism in the spotlight. The Red Sea Project is going to be a key player in the tourism sector. It's going to attract tourists from all over the world and boost the local economy.

Cultural tourism is growing in Saudi Arabia via government investments in cultural events, historical sites and traditions to highlight their rich culture, history and create a more attractive destination for people from other countries. This will boost the number of visitors and turn Saudi Arabia into a favourite place to visit. This plan is set to benefit the economy, and at the same time, provide people with an opportunity to learn about and immerse themselves in Saudi Arabia's unique culture. The idea is to create a place where people can visit, learn about its history, traditions, and nature, but also have a good time doing it.

8. Tourism Demand Analysis

Tourism in Saudi Arabia has seen a large increase in the past few years from a number of factors such as improvements to the tourism infrastructure, marketing, and development of multiple tourism-related projects. The improved transportation and other simplified travel requirements are also major contributors to the increase in the number of visitors from all over the world. In addition, various initiatives carried out by the government to promote tourism destinations and promote the image of Saudi Arabia as a new travel destination overseas have also increased interest by international tourists in visiting the country. As a result of these efforts to provide additional attractions for tourists, more and more tourists are now coming to experience the cultural heritage, natural attractions, and modern tourism of Saudi Arabia. Overall, the continual and increasing demand for tourism services in Saudi Arabia supports the continued development of the national tourism strategies and the important role of tourism as an integral part of both economic diversification and sustainable development.

Year	Number of Tourists
2018	15 million
2019	17 million

2020	10 million
2021	19 million
2022	27 million
2023	35 million
2024	40 million
2025	45 million
2026	50 million

Figure 1. Tourism Growth Trend in Saudi Arabia (2018–2026)

Source: Author's calculation based on tourism statistics.

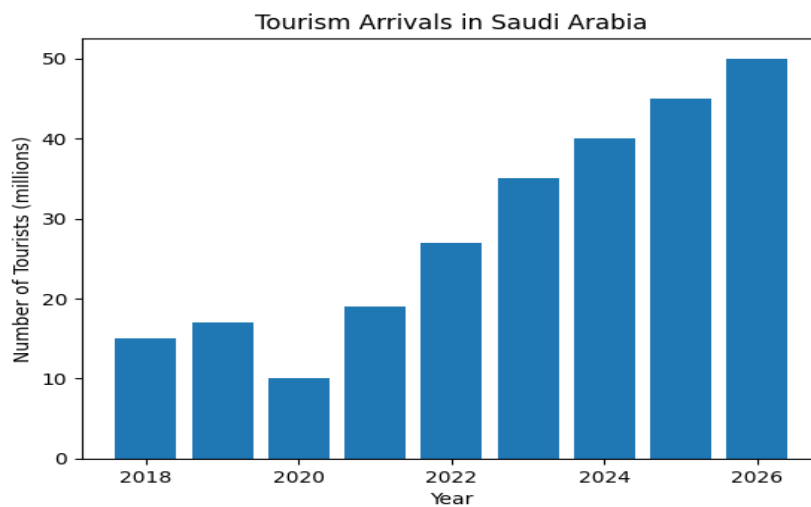

Figure 2. Tourism Arrivals by Year in Saudi Arabia (2018–2026)

Source: Author's calculation based on tourism statistics.

9.SWOT Analysis of Tourism Development

Table 5 – SWOT Analysis

Factor	Description
Strengths	Rich cultural and natural resources
Weaknesses	Limited tourism experience historically
Opportunities	Growing global tourism demand
Threats	Competition from global destinations

10. Conclusion

The use of modern technology plays a central role in enhancing tourism destinations and further refining the edge of tourism products in the highly competitive international market. The use of digital marketing technology, social media, AI, and virtual reality has greatly changed the face of tourism destination marketing and how tourists experience tourism destinations. Saudi Arabia has successfully integrated these modern technologies in the tourism marketing mix. The use of these modern technologies has enhanced communication between tourism organizations and potential tourists. The use of these technologies has further enhanced tourism marketing and raised the international profile of tourism destinations in Saudi Arabia. The use of modern tourism projects and digital marketing technologies has attracted international tourists and enhanced the tourism infrastructure in the country. The use of modern technology and development strategies in tourism development is essential in enhancing Saudi Arabia's position in the international tourism arena. The use of modern technology and development strategies in tourism development is essential in achieving the long-term vision for the year 2030.

REFERENCES

1. Kotler P., Bowen J.T., Makens J. Marketing for Hospitality and Tourism. – Harlow: Pearson Education Limited, 2017.
2. Saudi Tourism Authority. Development of the tourism sector in shadow of Vision 2030. – 2024.
3. Azzam Z., Darraz S. How Social Media Affects the Promotion of Tourism in Saudi Arabia from Visitors' Perspectives // Machine Learning & AI: New Era of Data – Challenges and Opportunities. – Cham: Springer, 2025.
4. Raza A. The use/misuse of AI by Gen Z in booking services for travel to Saudi Arabia // Journal of Travel Research. – 2025.
5. Yang P. The Contribution of Influencers to Travel in Saudi Arabia's Cities // Journal of Electronic and Global Communication. – 2025.
6. Al-Hazmi N. Virtual Reality as a Tool for Marketing Travel to Saudi Arabia // Issues in Business and Social Science. – 2025.
7. Vision 2030. Annual Report 2023: The Story of Transformation. – Riyadh: Vision 2030, 2024.
8. OECD. Trends for the 2024 Tourism and Industry Policy. Saudi Arabia Country Profile. – Paris: OECD Editions, 2024.
9. Arthur D. Little. The Contribution of Smart Tourism to Saudi Arabia's Strategic Transition to a Knowledge-Based Economy: An Industry Assessment. – 2025.

MODERN TECHNOLOGIES FOR PROMOTING THE TOURISM PRODUCT OF THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA

Recently, Saudi Arabia has been using more and more technology for their tourism sector. Technology has changed the way destinations promote and inform potential visitors about their products. Digital media, mobile applications and online marketing now provide tourism organizations with an effective means to connect with a larger global population and interact with tourists. The purpose of this study is to explore the use of digital marketing tools, social media, AI and VR technologies by tourism organizations in the promotion of tourism in Saudi Arabia. Such technologies empower tourism companies to develop immersive marketing materials, generate tailored travel suggestions, and present virtual experiences that entice potential tourists to visit their targets of interest. These innovations affect tourists' perceptions and can significantly influence their decision making, when travelling. Meanwhile, the Saudi government has launched a national development strategy called Saudi Vision 2030 that seeks to diversify the country's economy and end its dependence on oil revenues. Developing the tourism sector as part of a massive tourism drive to enhance the image of Saudi Arabia as a global tourism player and draw foreign visitors, Saudi Arabia has initiated a variety of significant scaled tourism attraction development projects, as well as numerous tourism marketing efforts on both a national/international level. The results from this report clearly indicate that modern technology used to promote tourism can be a significant factor in increasing tourist arrivals, improving the effectiveness of marketing programmers, and enhancing the competitiveness of Saudi Arabia in the international marketplace.

In general, new digital technology provides Saudi Arabia an entirely new market for the promotion of its rich cultural heritage, diverse natural landscapes, and variety of tourism attractions around the world. Continued investment in digital marketing tools and innovative digital technologies will allow the country to provide visitors with unique, engaging, and individualized experiences. Digital technology, therefore, will probably play a key role in developing and establishing Saudi Arabia's tourism sector globally.

Keywords: Tourism, Tourism Development, Digital Marketing, Innovation, Saudi Arabia.

МУНДАРИЧА

БАХШИ 1. СИЁСАТИ ҶАҶОНӢ ВА МИЛЛӢ ДАР РУШДИ УСТУВОР ВА ИҚЛИМ

Акилов Ф. И. - Озодии шахс ва амнияти ҷамъиятӣ: таҳлили назариявӣ-ҳуқуқӣ	10
Майнусова З.М., Юнусова О.М. - Таърихи ташаккул ва татбиқи меъёрҳои баробарии мардон ва занон: конвенсияҳо, стратегияҳо ва таҷрибаи байналмилалӣ	16
Набиева М.А. - Асосҳои конститусионии ҳифзи муҳити зист.....	26
Ҳочибоева Н.Д. - Нақши экспертизаи ҳуқуқӣ дар татбиқи ҳадафҳои рушди устувор дар сатҳи маҳаллӣ.....	31
Фаттоҳзода С. - Низомнома оид ба идораи Туркистон - ҳамчун санади қонунгузор	37
Шарифзода М. М. - Инъикоси баъзе масъалаҳои мубрами сайёҳӣ дар осори олимони тоҷик	45
Мамадҷонова М.Д. - Ташаббусҳои ҷаҳонии Пешвои муаззами миллат ва ҳифзи байналмилалӣ пиряхҳо	49
Исмоилов Ш. Г. - Равишҳои психологӣ ба ташаккули салоҳияти равонӣ ва устувори тафаккур дар мутахассисони ояндаи сайёҳӣ.....	54
Зокирова Г. Ю. - Истифодаи таҷрибаи кишварҳои пешқадам Швейтсария ва Австрия дар рушди устувори сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон.....	58
Абдуҳакимова М. С. - Ҳуқуқ ва энергетика дар Осиёи Марказӣ: таҳаввулоти қонунгузорӣ ва дурнамои ҳамкории минтақавӣ.....	62
Холмирзоев М. Ф. - Таҳдидҳои зехни сунъӣ ба Ҳокимияти қонун: ҳолиҳои идоракунии глобалӣ ва танзими миллӣ.....	69
Юсупова Н. Н. - Нақши сиёсатҳои байналмилалӣ ва миллӣ дар таъмини рушди устувор ва амнияти иқлимӣ.....	74
Ҳочиев Ф., Фузайлов М., Суюнова Ш.А. - Соҳаи сайёҳӣ ва инъикоси он дар суҳанронӣ ва Паёмҳои Пешвои миллат.....	80
Ҳочиев Ф. - Имкониятҳо ва зарфиятҳои Тоҷикистон дар самти сайёҳии таърихӣ.....	84
Коновалова В. С., Кокова Е. В. — Табдили назорати гумрукӣ дар шароити экологикунории савдои байналмилалӣ: аз назорати моддаҳои вайронкунандаи кабати озон то танзими карбон.....	88

БАХШИ 2. САЙЁҲӢИ УСТУВОР: ИҚТИСОД, ЭКОЛОГИЯ ВА ИДОРАКУНИИ ТАЪСИР

Саидзода М.М. Ходжазода С.Д., Ганиев И.Н., Джайлоев Дж.Х., Худойбердизода С.У. Коррозияи озоди баббита калсий-алюминий $pbca1na0.8al0.1$, ки бо қалъагӣ тағйир дода шудааст, дар муҳити маҳлули оби $0,03\%$ -и $NaCl$	94
Бобочониён Д.Д., Турсунов М.М. Нақши рақамикунонӣ дар рушди устувори инфрасохтори нақлиётӣ иқтисодиёти минтақа: дурнамо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон	102
Мирзозода С.М. Имконоти истифодабарии энергияҳои барқароршавандаи табиат дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	110
Рашидов Н.Д. Агротуризм ҳамчун самти инноватсионии рушди кишоварзӣ ва сайёҳӣ дар Тоҷикистон.....	116
Аминов Д. Ғ., Алишерзода Н. Омилҳои рушди сайёҳии деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	120

Аминов Д.Ғ., Иноятзода С. Самтҳои стратегии рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	126
Комилов С.С., Юлдошев М.Х. Сармоягузорӣ ва инфрасохтор дар соҳаи сайёҳии «сабз» дар Тоҷикистон: дурнамо ва рушд.....	132
Комилов С.С. Ҳамгироии бахши кишоварзӣ ва сайёҳӣ дар доираи низоми иқтисодии минтақаи.....	138
Тӯраева М.А. Рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар ҷумҳурии Тоҷикистон.	144
Орифҷонова Д.И. Ташаккул ва рушди сайёҳии экологӣ: таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ.....	149
Абдурашидова М.А., Саидова М.Д. минтақаҳои сайёҳию рекреатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва имкониятҳои рушди онҳо.....	156
Абдурашидова М.А. Зарурати таҳқиқи сиёсати минтақавии иҷтимоию иқтисодӣ дар шароити муосир.....	162
Абдурашидова М.А., Абдуллоев Н.Н. Рушди сайёҳии кӯҳӣ ва таъсири он ба иқтисодиёти Тоҷикистон: захираҳо ва имкониятҳо.....	166
Эмомова С. Қ., Набиҷонова М. Р. Таҳаввулотҳои назарияи соҳаи сайёҳӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти кишвар.....	172
Ахматова М.И. Хусусиятҳои асосии ташаккул ва рушди бозори меҳнат дар шароити иқтисоди рақамӣ	178
Негматова З.А. Платформаҳои рақамӣ ҳамчун институтҳои нав	186
Қодирова М. З. Баҳисобирии идоракунии экологӣ ҳамчун абзори таъмини рушди устувори сайёҳии байналмилалӣ дар шароити рақамикунонӣ.....	190

БАХШИ 3. САРМОЯГУЗОРӢ ВА ИНФРАСОХТОРИ САБЗИ САЙӢӢ

Темиров К.О. Таъбиқи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти гумрукӣ ва таъсири он ба рушди соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	200
Шокиров Н.Н., Ҷумаев А.Қ. Таҷрибаҳои хориҷии идоракунии соҳибкорӣ ва истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	206
Раҳматова З.И. Таснифоти манбаъҳои ташаккули захираҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	212
Исмаилов Ф. Имкониятҳои рушди сайёҳии солимгардонӣ дар шароити рушди устувор.....	217
Авазматова Г. Н. Нақши инфрасохтори рақамӣ дар рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	221
Юсупов Д. С., Шомуродова К. Зарурати ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самтҳои афзоиши он.....	231
Насуллоева М.А. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар танзими молиявии рушди минтақаҳо ва имкониятҳои истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	236
Насуллоева М.А. Ҳавасмандгардонии молиявии ҷалби сармоя ва рушди соҳибкорӣ дар шароити рақамисозии идоракунии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	239

БАХШИ 4. ИННОВАТСИЯ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР САЙӢӢИ УСТУВОР

Саидзода М.М., Умаров А.А., Рачабов Т.Р. Коэффисиенти кори ғоиданоки занҷирҳои электрикии ҷараёни доимӣ.....	243
Саидзода М.М., Рачабов Т.Р. Ҷанбаҳои назариявии раванди ташаккул ва рушди истифодаи манбаъҳои алтернативии энергия.....	251
Муратов Р. М., Морозов О.Г., Нуреев И.И., Юсупов Р.А., Юсупов Ш.Р. Радиофотонные технологии в системе предупреждения падения инклюзивных туристов во время сна.....	257

Хусайнов Б. М., Садилов Р. С. Сайёҳии экологии маҷмааи таърихӣ-мавзеи «Ордаи Букей» дар шароити рақамисозӣ.....	263
Азимова Н.С. Трансформатсияи рақамӣ ва тақмили сиёсати давлатии рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	269
Муминов М. Нобаробариро барои қонуни арксинус.....	275
Ҷураев Ф. М. Трансформатсияи рақамии баҳши сайёҳӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	279
Абдуллоев А. Рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ ва таъсири он ба рушди устувори иқтисоди минтақаҳои Тоҷикистон	285
Абдуллоева Ш.А. Нақши технологияҳои рақамӣ дар рушди соҳибкории сайёҳӣ дар Тоҷикистон.....	290
Абдуллоева Ш. А. Истифодаи технологияҳои мобилӣ дар рушди хизматрасониҳои сайёҳӣ.....	296
Каримов И.И. Инноватсия ва технологияи рақамӣ дар рушди устувори ширкатҳои сайёҳӣ.....	302
Ашуров У.З. Саноатикунонӣ заминаи устувор ва тақондиҳандаи рушди устувори иқтисодӣ кишвар.....	313
Шарипова Ш. А. Рақамикунонии трансформатсионии низомии андозҳои Тоҷикистон: таҳлиси ва инкишоф.....	319
Муҳаммадҷусупова Ш.А. Таҳлиси омории иқтисодии инноватсионии соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ва таъсири он ба ҷараёни сайёҳон.....	324
Ҳасанов Ф. А. Роль устувори туризми в таъйинении занятости и доходов сельских территорий (на примере Республики Таджикистан).....	329
Абдуллоева Г. А. Платформаҳои рақамӣ дар рушди сайёҳии устувор: таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ ва имкониятҳои Тоҷикистон.....	332
Содиқов М. О., Шокиров Н. Н. Таъбиқи элементҳои алгебраи ҳатти дар маъсалаҳои истеҳсолот.....	338
Ёров М. Н. Порядок поверхностной ориентации в каплях жидких кристаллов, диспергированных полимером.....	347
Зиёев М.Д. Туризм рақамӣ: имкониятҳо ва дурнамо дар минтақаҳои Тоҷикистон.....	353
Мамадалиева Г. Т. Асосҳои концептуалии рақамикунонӣ ҳамчун абзори баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди минтақавӣ.....	356
Мамадалиева Г. Т., Юлдошев Д. Таҳлили самаранокии истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ҳалли маъсалаҳои иқтисодӣ.....	362
Зоидова М.И. Таъбиқи ҳосила дар маъсалаҳои иқтисодӣ.....	368
Ҷумъаев С.С. Методикаи омӯзиши қувваҳо ва қонунҳои ҳаракат дар курси физика.....	372
Зарифов С. С. Инноватсияҳои рақамӣ ҳамчун омилҳои баланд бардоштани рақобатпазирии сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	381
Исматулло Ш. Технологияҳои зеҳни сунӣ дар хизматрасониҳои соҳаи сайёҳӣ.....	387

БАҲШИ 5. БРЕНДИНГ, РАҚОБАТПАЗИРӢ ВА ПЕШБУРДИ МИНТАҚАҲО

Маллаева М. А., Шокиров Т. С., Махмарачабзода С.М. Наввожаҳои иқтисодиву сайёҳӣ ва вижагиҳои маъноии онҳо.....	393
Джабаров Г.Н. Моҳият ва аҳамияти брендинг ва нақши он дар баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа.....	400
Ҳайдарова Б. У., Абдураунова П. Р. Рушди сайёҳии байналмилалӣ дар шароити рақобати ҷаҳонӣ ва нақши брендинги минтақавӣ.....	404
Маллаева М. А., Мирниёзов А. Қ., Ҳайдарова Б.У. Технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунӣ ҳамчун омилҳои таъмини рушди устувор.....	409

Ёрмирзоева Ф. А. Паёмҳои фалсафии зеҳни сунъӣ.....	416
Сидикова М. А. Ҳалли мушкилоти дислексия дар дарсҳои забони англисӣ чун забони хориҷӣ: душворӣ ва стратегияҳои самараноки педагог.....	420
Солиева М.А. Ташкили хизматрасонии меҳмонхонаҳо дар соҳаи сайёҳӣ.....	424
Хасанова М. И. Сайёҳӣ бидуни марз: чӣ гуна сафар ба услуби нави зиндагӣ табдил ёфт.....	428
Турсунов А. А. Муносибати педагогии муаллим ва донишҷӯ дар раванди таълим.....	431
Собирова Ҷ. Ғ. Ҷумлаҳои бешаҳс дар байни дигар намудҳои ҷумлаҳои одӣ.....	435
Раҳимова Х.М., Валиев И.С. Таъсири минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба рақобатпазирии минтақаҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	441
Сидикова Н. Р. Нақши забонҳои хориҷӣ дар тичоратикунории маҳсулоти ҳунарҳои мардумӣ дар бозори ҷаҳонӣ.....	444
Ҳабибова З. Р. Дериватсияи семантикӣ дар сленгичавонон: механизмҳои трансформатсияи маъноҳои аслий.....	448
Мамадҷонова М. М. Нақши омили инсонӣ дар саноати меҳмондорӣ ва туризм... ..	456
Акрамова М. А. Сиёсати забонии СҶШ ва нигоҳ ба банақшагирии вазифаҳои забон.....	459
Li Hongyu. Таъмини сифати хизматрасониҳои туризми устувор дар давраи рақамӣ: далелҳо аз минтақаи сайёҳии Хуаншан, Чин.....	463
Набиева З. С. Таҳсилот ҳамчун заминаи омодакунии мутахассисони ояндаи соҳаи сайёҳӣ.....	467
Al-Amodi. Технологияҳои муосир барои пешбурди маҳсулоти туристии подшоҳии Арабистони Саудӣ.....	470

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1. ГЛОБАЛЬНАЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И КЛИМАТА

Акилов Ф.И. - Свобода личности и общественная безопасность: теоретико-правовой анализ.....	10
Майнусова З.М., Юнусова О.М. - История формирования и реализации норм равенства мужчин и женщин: конвенции, стратегии и международный опыт.....	16
Набиева М. А. - Конституционные основы охраны окружающей среды.....	26
Ходжибоева Н. Д. - Роль правовой экспертизы в реализации целей устойчивого развития на местном уровне.....	31
Фаттохзода С. - Положения по управлению Туркестанским краем как законодательный акт.....	36
Шарифзода М.М. - Отражение некоторых актуальных проблем туризма в трудах таджикских ученых.....	45
Мамаджанова М.Д. - Глобальные инициативы лидера нации и международная защита ледников.....	49
Исмоилов Ш. Г. - Психологические подходы к формированию психологической компетентности и устойчивого мышления у будущих специалистов туризма.....	54
Зокирова Г. Ю - Использование опыта ведущих стран, Швейцарии и Австрии, в области устойчивого развития горного туризма в Таджикистане.....	58
Абдухакимова М.С. - Право и энергетика в Центральной Азии: эволюция законодательства и перспективы регионального сотрудничества.....	62
Холмирзоев М. Ф. - Угрозы искусственного интеллекта для верховенства права: вызовы глобального управления и национального регулирования.....	69
Юсупова Н. Н. - Роль международной и национальной политики в обеспечении устойчивого развития и климатической безопасности.....	74
Ходжиев Ф. Н., Фузайлов М.А., Суюнова Ш. А. - Туристический сектор и его обсуждение в ежегодных выступлениях и посланиях лидера нации.....	80
Ходжиев Ф. Н. - Возможности и потенциал Таджикистана в сфере исторического туризма.....	84
Коновалова В. С., Кокова Е В. - Трансформация таможенного контроля в условиях экологизации международной торговли: от контроля озоноразрушающих веществ к углеродному регулированию.....	88

СЕКЦИЯ 2. УСТОЙЧИВЫЙ ТУРИЗМ: ЭКОНОМИКА, ЭКОЛОГИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ВОЗДЕЙСТВИЕМ

Саидзода М.М., Ходжазода С.Д., Ганиев И.Н., Джайлоев Дж.Х., Худойбердизода С.У Свободная коррозия кальций-алюминиевого баббита pbca1na0.8al0.1 , модифицированного оловом, в среде 0.03%-ного водного раствора NaCl	94
Бабаджаниён Д.Д., Турсунов М.М. Роль цифровизации в устойчивом развитии транспортной инфраструктуры региональной экономики: перспективы для Республики Таджикистан.....	102
Мирзозода С.М. Возможности использования возобновляемых источников энергии в условиях Республики Таджикистан.....	110
Рашидов Н.Д. Агротуризм ҳамчун самти инноватсионии рушди кишоварзӣ ва сайёҳӣ дар Тоҷикистон.....	116
Аминов Д. Г., Алишерзода Н. Факторы развития сельского туризма в Республике Таджикистан.....	120

Аминов Д. Г., Иноятзода С. Стратегические направления развития туристической отрасли в Республике Таджикистан.....	126
Комилов С.С., Юлдошев М.Х. Инвестиции и инфраструктура в сфере «зеленого» туризма в Таджикистане: перспективы и развитие.....	132
Комилов С.С. Интеграция аграрного сектора и туризма в рамках региональной экономической системы.....	138
Тураева М.А. Развитие туризма и народных ремесел в Республике Таджикистан.....	144
Арифджанова Д.И. Становление и развитие экологического туризма: опыт зарубежных стран.....	149
Абдурашидова М.А., Саидова М.Д. Туристско-рекреационные районы Республики Таджикистан и возможности их развития.....	156
Абдурашидова М.А. Необходимость исследования региональной социально-экономической политики в современных условиях.....	162
Абдурашидова М.А., Абдуллоев Н.Н. Развитие горного туризма и его влияние на экономику Таджикистана: ресурсы и возможности.....	166
Эмомова С. К., Набиджонova М. Р. Теоретическая эволюция сферы туризма и её роль в развитии экономики страны.....	172
Ахматова М.И. Особенности формирования и развития рынка труда в условиях цифровой экономики.....	178
Негматова З.А. Цифровые платформы как новые институты.....	186
Кодирова М. З. Экологический управленческий учёт как инструмент обеспечения устойчивого развития международного туризма в условиях цифровизации.....	190

СЕКЦИЯ 3. ИНВЕСТИЦИИ И «ЗЕЛЁНАЯ» ТУРИСТИЧЕСКАЯ ИНФРАСТРУКТУРА

Темиров К.О. Внедрение цифровых технологий в таможенной деятельности и его влияние на развитие туристической отрасли Республики Таджикистан	200
Шокиров Н.Н., Джумаев А.Қ. Опыт в области управления бизнесом за рубежом и его применение в Республике Таджикистан.....	206
Рахматова З.И. Классификация источников формирования банковских ресурсов в Республике Таджикистан.....	212
Исматзода Ф. Перспективы развития оздоровительного туризма в условиях устойчивого развития.....	217
Авазматова Г. Н. Роль цифровой инфраструктуры в развитии сферы туризма в Республике Таджикистан.....	221
Юсупов Д. С., Шомуродова К. Необходимость привлечения иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан и направления их увеличения.....	231
Насуллоева М.А. Опыт зарубежных стран в области финансового регулирования регионального развития и возможности его применения в Республике Таджикистан.....	236
Насуллоева М.А. Финансовые стимулы для привлечения инвестиций и развития предпринимательства в контексте цифровизации финансового управления в Республике Таджикистан.....	239

СЕКЦИЯ 4. ИННОВАЦИИ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В УСТОЙЧИВОМ ТУРИЗМЕ

Саидзода М.М., Умаров А.А., Раджабов Т.Р. Эффективность электрических цепей постоянного тока	243

Саидзода М.М., Раджабов Т.Р. Теоретические аспекты процесса формирования и развития использования нетрадиционных источников энергии.....	251
Морозов О.Г., Нуреев И.И., Юсупов Р.А., Юсупов Ш.Р. Радиофотонные технологии в системе предупреждения падения инклюзивных туристов во время сна.....	257
Хусайнов Б. М., Садыков Р. С. Экологический туризм историко-музейного комплекса «Букеевская Орда» в условиях цифровизации.....	263
Азимова Н.С. Цифровая трансформация и совершенствование государственной политики развития туризма в Таджикистане.....	269
Муминов М. Неравенства для закона арксинуса.....	275
Джураев Ф. М. Цифровая трансформация туристического сектора в Согдийской области Республики Таджикистан.....	279
Абдуллоев А. Цифровизация туристического сектора и ее влияние на устойчивое развитие экономики регионов Таджикистана.....	285
Абдуллоева Ш.А. Роль цифровых технологий в развитии туристического предпринимательства в Таджикистане.....	290
Абдуллоева Ш.А. Использование мобильных технологий в развитии туристических услуг.....	296
Каримов И.И. Инновации и цифровые технологии в устойчивом развитии туристических фирм.....	302
Ашуров У. З. Индустриализация — устойчивая основа и движущая сила устойчивого развития экономики страны.....	313
Шарипова Ш. А. Цифровая трансформация налоговой системы Таджикистана: диагностика и развитие.....	319
Мухаммадюсупова Ш.А. Статистическая диагностика инновационного потенциала туристической отрасли Таджикистана и его влияние на туристический поток.....	324
Хасанов Ф. А. Роль устойчивого туризма в повышении занятости и доходов сельских территорий (на примере Республики Таджикистан).....	329
Абдуллаева Г. А. Цифровые платформы в развитии устойчивого туризма: анализ международного опыта и возможности Таджикистана.....	332
Садиков М. О., Шокиров Н. Н. Применение элементов линейной алгебры в производственных задачах.....	338
Ёров М. Н. Порядок поверхностной ориентации в каплях жидких кристаллов, диспергированных полимером.....	347
Зиёев М.Д. Цифровой туризм: возможности и перспективы в регионах Таджикистана.....	353
Мамадалиева Г. Т Концептуальные основы цифровизации как инструмента повышения конкурентоспособности региональной экономики.....	356
Мамадалиева Г. Т, Юлдошев Д. Анализ эффективности использования цифровых технологий в решении экономических задач.....	352
Зоидова М.И. Применение производной в экономических задачах.....	368
Джумаев С. С. Методология изучения сил и законов движения на курсе физики.....	372
Зарифов С. С. Цифровые инновации как фактор повышения конкурентоспособности туристического сектора в Республике Таджикистан.....	381
Исматулло Ш. Технологии искусственного интеллекта в туристических услугах.....	387

СЕКЦИЯ 5. БРЭНДИНГ, КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ И ПРОДВИЖЕНИЕ РЕГИОНОВ

Маллаева М. А., Шакиров Т. С., Махмараджабзода С.М. Экономические и туристические неологизмы и их семантические особенности.....	393
Джабаров Г.Н. Сущность и значение брэндинга и его роль в повышение конкурентоспособности региона.....	400
Хайдарова Б. У., Абдураупова П. Р. Развитие международного туризма в условиях глобальной конкуренции и роль регионального брендинга.....	404
Маллаева М. А., Мирниёзов А. Ё., Хайдарова Б.У. Цифровые технологии и искусственный интеллект как факторы обеспечения устойчивого развития.....	409
Ёрмирзоева Ф.А. Философские послылы искусственного интеллекта.....	416
Сидикова М. А. Преодоление дислексии на уроках английского языка как иностранного: трудности и эффективные педагогические стратегии.....	420
Солиева М.А. Организация гостиничных услуг в сфере туризма.....	424
Хасанова М. И. Туризм без границ: как путешествия стали новым стилем жизни.....	428
Турсунов А. А. Педагогическое взаимодействие преподавателя и студента в образовательном процессе.....	431
Собирова Дж. Г. Безличные предложения среди других типов простого предложения.....	435
Рахимова Х.М., Валиев И.С. Устойчивое развитие международного туризма Республики Таджикистан: роль свободных экономических зон в условиях цифровизации.....	441
Сидикова Н. Р. Роль иностранных языков в реализации ремесленной продукции на мировом рынке.....	444
Хабибова З. Р. Семантическая деривация в молодежном сленге: механизмы трансформации исходных значений.....	448
Мамаджонова М. М. Человеческий фактор в индустрии гостеприимства и туризма.....	456
Акрамова М. А. Языковая политика шос и анализ планирования языковых функций.....	459
Li Hongyu. Обеспечение качества услуг устойчивого туризма в цифровую эпоху: данные из туристической зоны Хуаншань, Китай.....	463
Набиева З. С. Образование как основа подготовки будущих специалистов в сфере туризма.....	467
Al-Amadi. Современные технологии продвижения туристского продукта Королевства Саудовская Аравия.....	470

TABLE OF CONTENTS

SECTION 1. GLOBAL AND NATIONAL POLICIES IN THE FIELD OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND CLIMATE

Akilov F. I. - Personal freedom and public security: a theoretical and legal analysis.....	100
Mainusova Z.M., Yunusova O.M. - The history of the formation and implementation of gender equality norms: conventions, strategies, and international experience.....	16
Nabieva M.A. - Constitutional foundations of environmental protection.....	26
Khojiboeva N. D. - The role of legal expertise in the implementation of sustainable development goals at the local level.....	31
Fattohzoda S. - Regulations for the management of the Turkestan region as a legislative act.....	37
Sharifzoda M.M. - Representation of some actual tourism issues in the works of tajik scientists.....	45
Mamadjonova M. D. - Global initiatives of the leader of the nation and international protection of glaciers.....	49
Ismoilov S. G. - Psychological approaches to the formation of psychological competence and resilient thinking in future tourism professionals.....	54
Zokirova G. Y. - Using the experience of advanced countries Switzerland and Ausnria in the sustainable development of mountain tourism in Tajikistan.....	58
Abduhakimova M. S. - Law and energy in Central Asia: evolution of legislation and prospects for regional cooperation.....	62
Kholmirzoev M. F. - Threats of artificial intelligence to the rule of law: challenges of global governance and national regulation.....	69
Yusupova N. N. - The role of international and national policies in ensuring sustainable development and climate security.....	74
Khojiev F. N., Fuzailov M. A., Suyunova Sh.A. - The tourism sector and its discussion in the annual speeches and messages of the leader of the nation.....	80
Khojiev F. N. - Opportunities and potential of Tajikistan in the field of historical tourism.....	84
Konovalova V. S., Kokova E.V. - Transformation of customs control in the context of the greening of international trade: from the control of ozone-depleting substances to carbon regulation.....	88

SECTION 2. SUSTAINABLE TOURISM: ECONOMY, ECOLOGY, AND IMPACT MANAGEMENT

Saidzoda M.M., Khojazoda S.D., Ganiev I.N., Jailoev J.H., Khudoyberdizoda S.U. Free corrosion of calcium-aluminum babbitt pbca1na0.8al0.1 modified with tin in a 0.03% aqueous nacl solution.....	94
Babadzhanyon D.D., Tursunov M.M. The role of digitalisation in the sustainable development of transport infrastructure in the regional economy: prospects for the Republic of Tajikistan.....	102
Mirzozoda S.M. Opportunities for the utilization of renewable energy sources in the republic of Tajikistan.....	110
Rashidov N.D. Agritourism as an innovative direction for the development of agriculture and tourism in Tajikistan.....	116
Aminov D.G., Alisherzoda N. Factors of rural tourism development in the Republic of Tajikistan.....	120

Aminov D.G., Inoyatzoda S. Strategic directions for the development of the tourism industry in the Republic of Tajikistan.....	126
Komilov S.S., Yuldoshev M.K. Investment and infrastructure in the field of “green” tourism in Tajikistan: prospects and development.....	132
Komilov S.S. Integration of the agricultural sector and tourism within the regional economic system.....	138
Turaeva M.A. Development of tourism and traditional crafts in the Republic of Tajikistan.....	144
Arifjanova D.I. Establishment and development of ecological tourism: experience of foreign countries.....	149
Abdurashidova M.A., Saidova M.D. Tourist and recreational regions of the Republic of Tajikistan and their development opportunities.....	156
Abdurashidova M.A. The need for research of regional social and economic policy in modern conditions.....	162
Abdurashidova M.A., Abdulloev N.N. Development of mountain tourism and its impact on the economy of Tajikistan: resources and opportunities.....	166
Emomova S.K., Nabijonova M.R. The oretical evolution of the tourism sector and its role in the development of the country's economy.....	172
Akhmatova M.I. Features of the formation and development of the labor market in the conditions of the digital economy.....	178
Negmatova Z.A. Digital platforms as new institutions.....	186
Kodirova M.Z. Environmental management accounting as a tool for ensuring sustainable development of international tourism in the context of digitalization.....	190

SECTION 3. INVESTMENT AND GREEN TOURISM INFRASTRUCTURE

Temirov K.O. Implementation of digital technologies in customs activities and its impact on the development of the tourism sector of the Republic of Tajikistan....	200
Shokirov N.N., Jumaev A.Q. Foreign experiences in business management and its application in the Republic of Tajikistan.....	206
Rakhmatova Z.I. Classification of sources of banking resources in the Republic of Tajikistan.....	212
Ismatzoda F. Prospects for the development of health tourism in the context of sustainable development.....	217
Avazmatova G.N. The role of digital infrastructure in the development of the tourism sector in the Republic of Tajikistan.....	221
Yusupov D.S. Shomurodova K. The necessity of attracting foreign investment into the economy of the Republic of Tajikistan and directions for its growth.....	231
Nasulloeva M.A. Foreign countries' experience in financial regulation of regional development and the potential for its application in the Republic of Tajikistan.....	236
Nasulloeva M.A. Financial incentives for attracting investment and developing entrepreneurship in the context of digitalization of financial management in the Republic of Tajikistan.....	239

SECTION 4. INNOVATION AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN SUSTAINABLE TOURISM

Saidzoda M.M., Umarov A.A., Rajabov T.R. Efficiency of direct current electrical circuits.....	243
Saidzoda M.M., Rajabov T.R. The oretical aspects of the process of formation and development of the use of alternative energy sources.....	251
Morozov O.G. Nureev I.I. Yusupov R.A. Yusupov Sh.R. Microwave photonic technologies in the preventing falls system of inclusive tourists during sleep.....	257
Khussainov B.M., Sadykov R.S. Ecological tourism of the bukeevskaya orda historical and museum complex in the conditions of digitalization.....	263

Azimova N.A. Digital transformation and enhancing state tourism development policy in Tajikistan.....	269
Muminov M. Inequalities for the arcsine law.....	275
Juraev F. M. Digital transformation of the tourism sector in the Sughd region of the Republic of T ajikistan.....	279
Abdullaev A. Digitalization of the tourism sector and its impact on the sustainable economic development of the regions of Tajikistan.....	285
Abdullaeva Sh.,A. The role of digital technologies in the development of tourism entrepreneurship in Tajikistan.....	290
Abdullaeva Sh.,A The use of mobile technologies in the development of tourism services.....	296
Karimov I.I. Innovation and digital technologies in sustainable development of tourism firm.....	302
Ashurov U. Z. Industrialization is a sustainable foundation and a driving force for the sustainable development of a country's economy.....	313
Sharipova Sh. A. Digital transformation of the tax system of Tajikistan: diagnostics and development.....	319
Muhammadyusupova Sh.A. Statistical diagnostics of the innovative potential of the tourism sector of Tajikistan and its impact on tourist flows.....	324
Hasanov F. A. The role of sustainable tourism in increasing employment and income in rural areas (the case of the Republic of Tajikistan).....	329
Abdullaeva G. A. Digital platforms in the development of sustainable tourism: analysis of international experience and opportunities for Tajikistan.....	332
Sodikov M. O., Shokirov N. N. Application of elements of linear algebra in production problems.....	338
Yorov M. N. Order of surface orientation in droplets of liquid crystals dispersed in a polymer.....	347
Ziyoev M. Digital tourism: opportunities and prospects in the regions of Tajikistan....	353
Mamadaliyeva G. T. Conceptual foundations of digitalization as a tool for enhancing the competitiveness of the regional economy.....	356
Mamadaliyeva G. T., Yuldoshev D. Analysis of the efficiency of using digital technologies in solving economic problems.....	362
Zoidova M. I. Application of the derivative in economic problems.....	368
Jumayev S. S. Methodology for studying forces and laws of motion in physics course..	372
Zarifov S.S. Digital innovations as a factor in enhancing tourism competitiveness in the Republic of Tajikistan.....	381
Ismatullo Sh. Artificial intelligence technologies in tourism services.....	387

SECTION 5. BRANDING, COMPETITIVENESS, AND REGIONAL PROMOTION

Shokirov T. S., Mallaeva M. A., Mahmarajabzoda S. M. Economic and touristic neologisms and their semantic features	393
Dzhabarov G.N. The essence and importance of branding and its role in increasing the competitiveness of a region	400
Haidarova B. U., Abduraupova P.R. Development of international tourism in conditions of global competition and the role of regional branding	404
Mallaeva M. A., Mirniyozov A. K., Haidarova B. U. Digital technologies and artificial intelligence as drivers of sustainable development	409
Yormirzoeva F.A. Philosophical premises of artificial intelligence	416
Sidiqova M. A. Addressing dyslexia in esl classrooms: challenges and effective instructional strategies.....	420
Solieva M.A. Organization of hotel services in the field of tourism.....	424
Khasanova M. I. Tourism without borders: how travel became a new lifestyle.....	428

Tursunov A. A. Pedagogical interaction between teacher and student in the educational process.....	431
Sobirova J. G. Impersonal sentences among other types of simple sentences.....	435
Rakhimova Kh.M., Valiev I.S. The impact of free economic zones on the competitiveness of tourist regions of the Republic of Tajikistan.....	441
Sidiqova N. R. The role of foreign languages in the commercializing traditional handicraft products in the world market.....	444
Habibova Z. R. Semantic derivation in youth slang: mechanisms of original meaning transformation.....	448
Mamadjonova M.M. The human factor in the hospitality and tourism industry.....	456
Akramova M. A. Language policy of the shanghai cooperation organization and an analysis of language function planning.....	459
Li Hongyu. Sustainable tourism service quality assurance in the digital era: evidence from Huangshan scenic area, China.....	463
Nabieva Z. S. Education as a foundation for training future specialists in the tourism sector.....	467
Al-Amodi. Modern technologies for promoting the tourism product of the Kingdom of Saudi Arabia.....	470

**ЧАНБАҲОИ ЭКОЛОГӢ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ УСТУВОРИ САЙЁҲИИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ
Қисми 2**

Мухаррири мақолаҳо бо забони англисӣ: **Сидикова М.А.**
Мухаррири мақолаҳо бо забони русӣ: **Хасанова М.И.**
Мусахҳахон: **Абдураупова Паричехра, Суюнова Шохзода**
Мухаррири техникӣ: **Илҳомҷон Иsobоев**
Саҳифабанд: **Муҳиба Акилова**

Ба чоп санаи 10.04.2026 имзо гардид. Қоғази офсет. Чопи офсет.
Хуруфи Times New Roman Tj. Андозаи 60x84 1/8.
Қузьи шартии чопӣ 58. Супориши № 36. Адади нашр 100 нусха.

*Масъулият барои аслияти матн, дурустии маълумот, инчунин риояи меъёрҳои ҳуқуқи
муаллиф ба зиммаи муаллифони мақолаҳои пешниҳодшуда вогузор мешавад.*

Матбааи «Ношир»,
735714 Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Хучанд, кӯчаи Сейтвелиев 2
Тел.: (83422) 5-65-95
www.noshir.tj

**ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УСТОЙЧИВОГО
РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ
ЦИФРОВИЗАЦИИ
Часть 2**

Редактор статей на русском языке: **Хасанова М.И.**
Редактор статей на английском языке: **Сидикова М.А.**
Корректоры: **Абдураупова Паричехра, Суюнова Шохзода**
Технический редактор: **Илҳомджон Иsobоев**
Верстка: **Муҳиба Акилова**

Подписано к печати 10.04.2026 г. Бумага офсетная. Офсетная печать.
Гарнитура Times New Roman Tj. Размер бумаги 60x84 1/8. У.п.л. 58.
Заказ №36. Тираж 100 экземпляров.

*Ответственность за оригинальность текста, достоверность сведений, а также
соблюдение норм авторского права несут авторы представленных статей. переводы на
таджикский.*

Типография «Ношир»
735700, Республика Таджикистан,
улица Сейтвелиева, 2
Тел.: (83422) 5-65-95
www.noshir.tj

**ECOLOGICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM UNDER DIGITALIZATION
Part 2**

English text editor:	Sidiqova M.A.
Russian text editor:	Hasanova M.I.
Proofreader's:	Abduraupova Parichehra, Suyunova Shohzoda
Technical Editor:	Ilhomjon Isoboev
Layout:	Muhiba Akilova

Signed for printing in 10.04.2026. Offset paper. Offset printing. Fonts: Times New Roman Tj.
Paper size: 60×84 ¹/₈. Printed sheets: 58. Order No. 36. Print run: 100 copies.

Responsibility for the originality of the text, the accuracy of the information, as well as compliance with copyright regulations rests with the authors of the submitted articles.

Printing House “Noshir”
735700, Republic of Tajikistan,
2 Seytveliev Street
Tel.: (83422) 5-65-95
www.noshir.tj